

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА, КЊИГА I, 1876.

Где је што

А

ШУМАДИЈА

Шта је Шумадија

Статистички преглед Шумадије

I Београд као део Шумадије

1. Природни положај Београда
2. Београд и његове историске судбине
3. Садашњи Београд
4. Знатни људи који у Београду бораве вечни санак
5. Знатније зграде и места у Београду
6. Власти, управе, и заводи у Београду

7. Песме које помињу Београд

II Београдски округ

1. Границе и планине
2. Воде (слатке и минералне)
3. Равни
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници београдског округа
 - а. Историске судбине њихове
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће (поређено с годином 1822)
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело у становника београдског округа
 - ж. Говор
 - з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике

- и. Подела за управу (за Турака, за Карађорђа, за Кнеза Милоша, данас)
- ј. Нове тековине (путови, мостови, цркве, школе, и друге јавне зграде)

III Смедеревски округ

- 1. Границе и брда
- 2. Воде (слатке и минералне)
- 3. Равни
- 4. Шуме
- 5. Рудно благо
- 6. Остаци од старина
- 7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности било чим заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће (Смедерево, Паланка)
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело (мушко, женско)
 - ж. Говор

- з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике
- и. Управна подела (сада и пре)
- ј. Нове тековине (путови, цркве, школе)

IV Јагодински округ

- 1. Границе и планине
- 2. Воде
- 3. Равни
- 4. Шуме
- 5. Рудно благо
- 6. Остаци од старина
- 7. Становници
 - а. Историске судбине њихове
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело

- ж. Говор (левачке особине)
- з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике
- и. Управна подела (за Карађорђа, Кн. Милоша, и сада)
- ј. Нове тековине (путови, цркве, школе и друге јавне зграде)

V Крагујевачки округ

1. Приступ, границе и планине
2. Воде (слатке и минералне)
3. Равни
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће
 - д. Занимање, стање

- е. Одело
- ж. Говор
- з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике
- и. Управна подела (пре и сада)
- ј. Нове тековине (путови, цркве, школе)

VI Руднички округ

1. Приступ, границе, планине
2. Воде (слатке и минералне)
3. Равни
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће

- д. Занимање, стање
- е. Одело
- ж. Говор
- з. Песме, игре, и друге карактеристике
- и. Управна подела (за Карађорђа, Кн. Милоша, и сада)
- ј. Нове тековине

Б

МАЧВА

Шта је Мачва

Статистички преглед Мачве

I Ваљевски округ

1. Границе и планине
2. Воде (слатке и минералне)

3. Равни
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело
 - ж. Говор
 - з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике
 - и. Управна подела
 - ј. Нове тековине

II Шабачки округ

1. Границе, и планине

2. Воде
3. Равнице
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело
 - ж. Говор
 - з. Песме, игре, и друге карактеристике
 - и. Управна подела
 - ј. Нове тековине

III Подрински округ

1. Приступ, границе, планине
2. Воде (слатке и минералне)
3. Равнице
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна
 - г. Вароши, села, куће
 - д. Занимање, стање
 - е. Одело
 - ж. Говор (где се чује јужни говор у Србији)
 - и. Управна подела (некад и сад)
 - ј. Нове тековине

В

РУЈНО, СТАРИ ВЛАХ, РАШКА

Шта се зове Рујно, Стари Влах, и Рашка
Статистички преглед тога дела Србије

I Ужички округ

1. Границе, и планине
2. Воде (слатке и минералне)
3. Равни
4. Шуме
5. Рудно благо
6. Остаци од старина
7. Становници
 - а. Њихове историске судбине
 - б. Личности чим било заслужне
 - в. Места чим било знатна

г. Вароши, села, куће

д. Занимање, стање

е. Одело

ж. Говор (јужни и западни)

з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике

и. Управна подела (некад и сад)

ј. Нове тековине

408(497-11/1011)

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА — ХИДРОГРАФИЈА — ТОПОГРАФИЈА
АРХЕОЛОГИЈА — ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА — СТАТИСТИКА
ПРОСВЕТА — КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Јо. МИМИЋЕВИЋ

ПРВИ СЕКРЕТАР МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ДЕЛА, РЕДОВНИ ЧЛАН
„СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА“, ПРАВИ ЧЛАН „ОПШТЕСТВА ЛУБЕКЕЛЕР
РОСИСКОЈ СЛОВЕСНОСТИ“ У МОСКВИ, ПОЧАСНИ ЧЛАН „ХРВАТ-
СКОГ ПЕДАГОШКОГ ЗБОРА“ У ЗАГРЕБУ, УРЕДНИК „ШКОЛЕ“

6910

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1876

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики

Милош Велики

Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики

Ово прво издање власност је државне штампарије;
ОСТАЛА ПРАВА ЗАДРЖАНА СУ.

Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики
Београд — Милош Велики — Милош Велики

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

I

Београд — Милош Велики — Милош Велики

Дело ово штампано је по наредби г. министра просвете и црквених дела, а прегледала га је и одобрила нарочита стручна комисија која се о њему изразила овако:

„Дело г. Милићевића за цело је велики добитак за нашу литературу у опште, јер је у њему са сваке стране представљена наша отаџбина тако да ће сваки ма које струке читалац наћи у њему што ће га занимати и доста чему ће се поучити у познавању своје домовине“.

Млад. Јанковић

„О овоме спису могу се само најпохвалније изразити. Он нам даје обилат, сваковрстан и драгоцен материјал за познавање наше отаџбине, која је тако лако и уметно изложена како то уме само онај који најбоље влада народским говором и који најбоље познаје народне обичаје и прилике у којима народ живи“.

Ј. Милковић

ПРЕДГОВОР

Незнано — непитано; знано — вољено.

Кнежевина је Србија међу 43° 10' и 45° северне ширине, и међу 36° 50' до 40° 22' источне дужине. Њена површина износи 791 □ миљу, или 43.555 □ километара.¹

Србија је на осоју *Динарских Ала* која се кроз Херцеговину пружају на исток у Стару Србију. С тога све веће воде наше у опште теку к северу, и сливају се најпосле у Саву, или у Дунаво; с тога се ми највише нећемо кад путујемо од Београда к Ужицу или к Рашкој; с тога, најпосле, Осањани, Рујанци, и Драгачевци зову Шумадију *доња земља*.

¹ Катастарски Србија још није премерена, а ови су бројеви нађени планиметриским мерењем које је чињено 1866 године у географском заводу *Јустуса Пертеса* у Готи. У том истом заводу прорачуњене су површине и појединих округа. Други подобан покушај находимо у *Гласнику* XXXI, од г. *Вл. Јакшића*. Али се подаци у *Гласнику* не подударају с онима из *Пертесова* завода. Тако има

ОКРУГ	У ПЕРТЕСА	У ГЛАСНИКУ
Алексиначки	39	31 □ миљу
Београдски	31	37 „ „
Крушевачки	46	67 „ „
Подрински	23	32 „ „
Пожаревачки	66	73 „ „
Црноречки	50	37 „ „
Чачански	68	51 „ „

Ко ће ту сад да пресуди које су мере ближе истиви!

У овом опису, ми смо Србију поделили на пет главних делова. Делови су ти

А. Шумадија

Њу чине: *Београд*, и окрузи: *београдски*, *смедеревски*, *јагодински*, *крагујевачки*, и *руднички*.

Б. Мачва

Под ово име ставили смо округе: *ваљевски*, *шабачки*, и *подрински*.

В. Рујно, Стари Влак, и Рашка

Под ово тројно име узели смо округе: *ужички*, *чачански*, и *крушевачки*.

Г. Тимочка Крајина

Под ово име стављени су окрузи: *алексиначки*, *кнежевачки*, *чироречки*, и *крајински*.

Д. Браничево

Овај део кнежевине чине данашњи окрузи *пожаревачки*, и *бујарски*.

Поштовани читаоци виде да границе сваке ове петине од данашње Србије нису свуда исте оне које су у старо доба биле међе предела кога име ми сада остављамо. Неко се историјско име поборавило, некоме се сузио опсег, а неко можда није никад ни обухватало у год онолико колико му ми данас предељујемо. При свем том ми се надамо наћи одобрења што смо свој говор о Србији поделили онако како ће ствар бити за читаоце прегледнија, и што смо сваки део ставили под сенку његовог старог географског имена.

Прелазећи у сваком делу округ по округ, ми смо у сваком, на свом месту, изређали поименце сва села која се данас воде у званичним списковима. У том смо се корисно послу-

жили и *Речником г. Косте Јовановића*. Том приликом испоређивали смо свуда данашње спискове села с *арачким тевтерима* од 1822. Разлике, на које смо наишли тим испоређивањем, обележили смо, додавши допуне и примедбе које смо могли учинити радећи тај посао.

Где год има школа, ту је уз место у ком је она стављен знак □ и до њега година постања школинога. Где се пак није могла дознати година постања, обележена је 1851, када се дотична школа налазила у првом *Шематизму* као редовна учионица.

Књига ова, као и свако штампано дело, сад је свршена ствар; њен је судија њезин читалац. Али ипак, угледајући се на давашњи обичај, ми молимо да нам се не замери што ћемо проговорити неколико речи о том како је она постала, и рашта је нарочито писана.

Вршећи дужности своје службе, писац је више година морао путовати по Србији у разна доба од године, и доспевао је како у најживље средине тако и у најсамотнија места; њега су гостољубиво примале како шнокосне сиромашке брвнаре, кровњаре, или бусаче, тако и задружне имућне пиндралије, ћерамидаре, или црепаре. На тај начин имао је он довољно прилика нагледати се природних лепота своје отаџбине, веселити се њеној тековини од људске памети и труда, и уздицати на последице незнања, нерада, и немана; он је излазио готово на сва места која је попрскала крв наших оцева и дедова, сећао се њиховога доба и њихових тегоба, испоређивао послетке с узроцима, мерио жртве с добицима: тако рећи, суочавао унутре с дедовима; он се, с неким необјашњивим расположењем душе, устављао пред свима дивним задужбинама славних наших предака; прочитавао оно што ћутке казује отесани и у храм наслагани мрамор; разматрао шта данас мисли и осећа Србин на сабору; да ли се и сад у његовој

души буде какве више мисли, каква племенитија осећања, какве даље наде, кад разгледа своје старе богомоље, оне сведоке далеке прошлости, некад славне и сјајне а некад тешке и мрачне; — с Авале, Космаја, Рудника, Островице, Јелице, Чиготе Виогора, Шаргана, Цера, Ртња, Стола, Плеша, Жељина, и с големота Копаоника, разматрао је писац, докле год око може да догледа, лепе земље у којима живе Срби; никад их се није могао сит нагледати, а ипак би имао шта и с другима поделити од оних осећања која је слика отаџбине изазивала у његовој души.

И само то било би довољно да све своје разноврсне утиске, белешке, и сазнања напишемо и предамо другима; али, поред те личне сласти, ми осећамо и једну велику дужност спроћу своје земље, а нарочито спроћу народне школе: да све што смо тим путовањем сазнали наштапамо и предамо у руке наставницима омладине наше.

Познато је да је Кнежевина Србија земља сасма невелика; познато је да је она ипак пуна разновренога природнога блага и лепота; познато је да је наша отаџбина, оволика колика је, стала наше делове и оцева много печувених мука и крви, па је ипак тим не мање познато да ми ту своју красну и богату, ту малену а скупо стечену отаџбину у многом погледу не познајемо оволико колико би ваљало.

Непознавање своје отаџбине свакад је руг грађанима синовима њеним; али се величина штете од тога незнања може страховито да представи тек у народним школама у којима се васпитавају они на којима по реду свет остаје.

Онима који као годубићи густим јатима данас наваљују под школске кровове да им тамо вредни наставници разбуде, оснаже, и упуте богодане моћи; онима којима данас требају учитељи да би сутра могли радити без учитеља; онима који ступају за нама као наша сенка, и који ће данас или сутра заузети наша места, прихватити наше послове,

ући у наша права, примити наше дужности — дужни смо ми много, веома много . . .

Дужни смо, спремајући их за самосталност у радovima њиховим, показивати и милити им све путове који воде к добродетељи, бележећи свуда и литице које се суљају у порок, у пропаст.

Међу врлинама које смо као Срби нарочито дужни неговати у срцу деце своје, сјајно место заузима *љубав према отаџбини*, љубав према народу коме су она издавак и продужење, и коме ће бити слава или руга.

Истина, љубав према отаџбини узимала се увек као навит тек најплеменитијих душа; али тим не мање треба и цели народи, васпитавањем својега подмлатка, да теже к томе идејалу. Срце је омладине најорнија њива за семење свију врлина, како личних тако и грађанских.

Описујући у својој отаџбини високе планине, живе воде, питоме равни, густе шуме, богате руднике, опале остатке од некадашњег живота и рада, бојна поља, народне јунаке, или ипаче заслужне људе, ми смо желели двоје да урадимо: да изнесемо што више поуздана знања о Србији, и да у Срба, особито ученика, ојачамо љубав према земљи у којој их је први пут огрејало ово лено сунце; тежили смо да покажемо колико садашњост дугује прошлости, колико данашњи имањници ваља да захвале јучашњим патницима, и т. д.

Овде морамо да поменемо и једну повећу тегобу овога посла.

Ређајући у сваком округу личности које су ма чим заслужиле да се помену, ми нисмо гледали која је од које партије, него каква је дела која учинила.

Још смо жалили, а жалимо и сад, што смо морали за многе да кажемо врло мало, пошто нисмо изобиловали грађом.

Може се наћи људи који ће нам за ово замерити, али се нама није могло на ино. Још је давнашња мудрост из-

рекла: „На путу је правде живот, и куда иде стаза њена нема смрти“.¹ Школа народна не сме никад губити из вида тај сјајни идејал, нарочито кад хоће да негује љубав према отаџбини.

Да се мало задржимо на љубави према отаџбини.

Сриска срца ни до сада нису била без тога осећања; томе находимо доказа кад се год окренемо; али испољивање, обелодањивање тога осећања, нарочито у ово последње време, узело је у нас такве облике и такве размере, да би човек више пута помислио да то није љубав него њезина зла подруга — мржња. Међу тим услови новог живота у који наш народ мора ући захтевају много пространије груди, много шира срца.

За то и јесте толико потребно уносити светлост, пуштати шире погледе у то осећање. Сав је свет жуџан љубави; род људски, колико га је год, толике обнове своје, толике бољитке у животу своме чека од љубави. И доиста он све то може и дочекати највише од оне божанске ђери. Без љубави, сви други мотиви могу поправити тек по нешто, а понајпре могу учинити да се измене улоге, да се промене места, да данашњи имаћници сутра буду патници, а данашњи патници сутра да постану имаћници — стари пак вапај да се разлеже и прексутра и наксутра....

Од заједнице двојице сирежника до разноврсних односа међу деловима света — свуда се осећа да је љубави мало, да је нигде нема онолико колико би требало.

А љубав према отаџбини није у мржњи других народа, других вера, ових или оних својих суграђана. Право, божанско осећање којим нас испуњава истинско родољубље јесте она братска милошта спрам свију људи која нас вуче к свима својим суграђанима, која и у цартајској борби, и у вероисповедној разногласици, и у месној засебности, и у личној заде-

¹ Соломон, *Приче*, глава XII, ст. 28.

види, гледа пред собом увек свога равноправнога суграђанина, свога брата, члана заједничке нам отаџбине, сина једнога за сво — Бога.

Колевка рода нашега, храниља освећених гробова наших предака, позорница њахових врлина или грехова, пољана надметања за нас и наше савременике, некад нехотична Голгота пријатељима добра и истине, некад мајка а некад судиља свим делима и неделима синова својих — отаџбина наша заслужује да се проучава и да се осетљава у свим и најтајнијим кутићима својим.

Књига је ова написана да такво проучавање изазива и колико толико облакшава.

И ако смо на овом делу радили годинама, овет нисмо могли савладати све тегобе с којима смо се сусретали. За то, не из какве излишне смерности, молимо поштоване читаоце да опросте ако наиђу негде на правине, негде на краткоће, а негде можда и на неисправности. Наше државне архиве, у којима се чува толика драгоценна грађа, у таком су стању да се писци још за сада њима не могу да послуже. А и за статистичке податке често вије ни мало мања тегоба. Наша велика школа, која ваља да је непресушно врело свакога знања, још нема оделите катедре за статистику. У министарству финансије има истина неко статистичко одељење, али је и отуда спора помоћ.

Уз то је зла судбина хтела још једном безмерном горчином да залије писцу овај рад. Кад је дело било у пола штампано, кад се није знало куда ће се пре: или да се чита многа коректура, или да се попуњавају празнине у рукопису, или да се збирају нови извештаји о местима сумњивим: онда, 17 Децембра 1875, премину писцу најмлађи син *Миливоје*, у осмој години своје анђелске младости....

Нарочито после тога удара, услуга коју ми је указивао вет мој, *Мита Ракић*, поста за мене не само зналачка помоћ него права синовља утеха.

Много сам захваћан пријатељима који су ми се одзивали одговорима и извештајима на питања која сам им упућивао ради овога списа. Међу тима понајпре ми је мило благодарити вредном младом статистичару нашем г. *Богољубу Јовановићу* који је био љубазан, поред многих других услуга, нацртати ми све картице које су придодане овој књизи, и које много помажу да буде јасније оно што се казује у тексту.

Даље ми је пријатно изјавити своју захвалност г. *К. Протићу*, бившем војном министру; г. *Чед. Мијатовићу*, бив. министру финансије; г. *Ал. Божићу*, секретару у министарству унутрашњих дела, за обавештења која су само они били у положају дати ми; и, најпосле, г. г. *Јанку Белаћевићу*, *Сави Стевановићу*, и *Јовану Цветковићу*; г. г. *Николи Марковићу*, помоћнику у Смедереву, *М. Браловићу*, *Димитрију Костићу*, *Тодору Стабловићу*, и *Илији Петровићу*; г. г. *Мијаилу Ковачевићу*, *Ђоки Стевановићу*, и *Арсци Стевановићу*; г. г. *Милоју Н. Бабићу*, и *Јовану Рађановићу*; г. г. *Сави Атанацковићу*, и *Димитрију Јовановићу*; г. г. *Јеврему Петровићу* и *Димитрију Срећковићу*; г. г. *Јосифу Чушићу*, *Мати Игњатовићу*, *Л. И. Лазаревићу*, *К. Недићу*, *Рад. Ковачевићу*, *Д. Дукићу*, и *Данилу Орелу*; г. г. *М. Настићу*, и *Срећку Јевтићу*; г. г. *Мијаилу Бурићу*, *Проти Гаврилу*, *Заки Зарићу*, и *А. В. Јакшићу*; г. г. *Вићентију*, јепископу ужичком, *Глигорију Белошавлићу*, *Морку Акимовићу*, *М. Дуњићу*, и *Чеди Мајсторовићу*; г. г. *Сими Поповићу*, и *Павлу Пазарцу*; г. г. *Антонију Максићу*, и *Радивоју Радосављевићу*; г. г. *Јевтимију Мајсторовићу*, *Михаилу Лазаревићу*, и *Николи Цветковићу*; г. г. *Сими Ч. Поповићу*, *Радовану Угриновићу*, и *Живку Попадићу*; г. г. *Мирку З. Петровићу*, *Радулу Спасићу*, *Хранисаву Петровићу*, *Ђ. Шакраку*, и *Мл. Красојевићу*; г. г. *Илији Хранисављевићу*, *Николи Бабамиљичу*, *Илији Протићу*, *П. Радивојевићу*, *М. Недељковићу*, *Јовану Поповићу*, *Јовану Димитријевићу*, и *Здравку Петровићу*, и, најпосле, г. *Б. Ивковићу*.

Још је потребно да кажемо неколико речи самим наставницима омладине који ће се користити овом књигом. И ако дело ово доноси доста података о Србији, опет је остало широко поље баш њима да непосредну околину своју сами изучавају и ученике своје познају с њоме. Оно што је овде тек поменуто може њима бити кажинут за даље и шире обрађивање. Нека они сада учине са своје стране колико могу, нека све допуне белеше и шаљу писцу, па ће дело ово — ако дочека друго издање — изаћи много пуније и савршеније.

Поред тога, молимо све оне који би знали што о којој заслужној личности која овде није поменута, или је поменута али недовољно осветљена, да нам своје белешке достављају.

Мала карта Србије придана је на крају да читаоцу помогне да лакше нађе место које зажели. У тој су карти само окружене границе оних великих пет делова Србије, и границе округа, а оцртане су и реке, и обележена места окружна, и среска. Друго све изволеће читаоца сам попуњавати.

Статистичке картице такође очигледније представљају оно што је бројевима већ исказано у сваком округу.

На послерад право је да кажемо и ово: из саме ове књиге не може се познати Србија; али ако она изазове живље и темељније проучавање оних страна којих смо се ми тек дотицали, онда је наша књига учинила службу колику је могла учинити.

Незнано — непитано; знано — вољено.

Знање је светлост, воља је моћ;
Учимо, радимо дан и ноћ!

У Београду
6 Априла 1876.

М. Ђ. Милићевић

... је потребно да важемо некимом јавном сажетом или
 стављеним оцима да се користити оном којим
 Наводемо оне који доде постоје о (држави) оне је
 остало идуће може да идуће да неопходно оне је
 сам идуће и јавне оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је

... је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је

... је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је
 оне је оне је оне је оне је оне је оне је

1	Где је што	122
2	Где је што	123
3	Где је што	124
4	Где је што	125
5	Где је што	126
6	Где је што	127
7	Где је што	128
8	Где је што	129
9	Где је што	130
10	Где је што	131
11	Где је што	132
12	Где је што	133
13	Где је што	134
14	Где је што	135
15	Где је што	136
16	Где је што	137
17	Где је што	138
18	Где је што	139
19	Где је што	140
20	Где је што	141
21	Где је што	142
22	Где је што	143
23	Где је што	144
24	Где је што	145
25	Где је што	146
26	Где је што	147
27	Где је што	148
28	Где је што	149
29	Где је што	150
30	Где је што	151
31	Где је што	152
32	Где је што	153
33	Где је што	154
34	Где је што	155
35	Где је што	156
36	Где је што	157
37	Где је што	158
38	Где је што	159
39	Где је што	160
40	Где је што	161
41	Где је што	162
42	Где је што	163
43	Где је што	164
44	Где је што	165
45	Где је што	166
46	Где је што	167
47	Где је што	168
48	Где је што	169
49	Где је што	170
50	Где је што	171
51	Где је што	172
52	Где је што	173
53	Где је што	174
54	Где је што	175
55	Где је што	176
56	Где је што	177
57	Где је што	178
58	Где је што	179
59	Где је што	180
60	Где је што	181
61	Где је што	182
62	Где је што	183
63	Где је што	184
64	Где је што	185
65	Где је што	186
66	Где је што	187
67	Где је што	188
68	Где је што	189
69	Где је што	190
70	Где је што	191
71	Где је што	192
72	Где је што	193
73	Где је што	194
74	Где је што	195
75	Где је што	196
76	Где је што	197
77	Где је што	198
78	Где је што	199
79	Где је што	200
80	Где је што	201
81	Где је што	202
82	Где је што	203
83	Где је што	204
84	Где је што	205
85	Где је што	206
86	Где је што	207
87	Где је што	208
88	Где је што	209
89	Где је што	210
90	Где је што	211
91	Где је што	212
92	Где је што	213
93	Где је што	214
94	Где је што	215
95	Где је што	216
96	Где је што	217
97	Где је што	218
98	Где је што	219
99	Где је што	220
100	Где је што	221

ГДЕ ЈЕ ШТО

III Смедеревски округ А

ШУМАДИЈА

Шта је Шумадија	1
Статистички преглед Шумадије	2

I Београд као део Шумадије

1 Природни положај Београда	5
2 Београд и његове историјске судбине	7
3 Садашњи Београд	23
4 Знатни људи који у Београду бораве вечни савак	27
5 Знатније зграде и места у Београду	37
6 Власти, управе, и заводи у Београду	42
7 Песме које помињу Београд	50

II Београдски округ

1 Границе и планине	57
2 Воде (слатке и минералне)	59
3 Равни	61
4 Шуме	62
5 Рудно благо	63
6 Остаци од старина	64
7 Становници београдског округа	69
а. Историјске судбине њихове	69
б. Личности чим било заслужне	74
в. Места чим било знатна	102
г. Вароши, села, куће (поређено с гођином 1822)	106

	СТРАНА
д. Занимање, стање	112
е. Одело у становници београдског округа	116
ж. Говор	118
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	119
и. Подела за управу (за Турака, за Карађорђа, за Кнеза Милоша, данас)	126
ј. Нове тековине (путова, мостова, цркве, школе, и друге јавне зграде)	127

III Смедеревски округ

1 Границе и брда	129
2 Воде (слатке и минералне)	131
3 Равни	131
4 Шуме	132
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	—
7 Становници	134
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	138
в. Места чим било знатна	150
г. Вароши, села, куће (Смедерево, Паланка)	153
д. Занимање, стање	167
е. Одело (мушко и женско)	170
ж. Говор	171
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	—
и. Управна подела (сада и пре)	174
ј. Нове тековине (путова, цркве, школе)	175

IV Јагодински округ

1 Границе и планине	176
2 Воде	177
3 Равни	178
4 Шуме	179
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	180
7 Становници	185
а. Историјске судбине њихове	—
б. Личности чим било заслужне	194
в. Места чим било знатна	200
г. Вароши, села, куће	202

	СТРАНА
д. Занимање, стање	209
е. Одело	211
ж. Говор (лењачке особине)	212
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	213
и. Управна подела (за Карађорђа, Ки. Милоша, и сада)	223
ј. Нове тековине (путова, цркве, школе и друге јавне зграде)	224

V Крагујевачки округ

1 Приступ, границе и планине	225
2 Воде (слатке и минералне)	227
3 Равни	228
4 Шуме	229
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	230
7 Становници	238
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	253
в. Места чим било знатна	259
г. Вароши, села, куће	290
д. Занимање, стање	299
е. Одело	301
ж. Говор	301
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	302
и. Управна подела (пре и сада)	303
ј. Нове тековине (путова, цркве, школе)	304

VI Руднички округ

1 Приступ, границе, планине	—
2 Воде (слатке и минералне)	307
3 Равни	310
4 Шуме	310
5 Рудно благо	311
6 Остаци од старина	311
7 Становници	319
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	322
в. Места чим било знатна	343
г. Вароши, села, куће	348
д. Занимање, стање	353
е. Одело	355

	СТРАНА
ж. Говор	355
з. Песме, игре, и друге карактеристике	355
и. Управна подела (за Карађорђа, Кн. Милоша, и сада)	367
ј. Нове тековине	358

B

МАЧВА

Шта је Мачва	359
Статистички преглед Мачве	359

I Ваљевски округ

1 Границе и планине	361
2 Воде (слатке и минералне)	362
3 Равни	363
4 Шуме	364
5 Рудно благо	364
6 Остаци од старина	365
7 Становници	369
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	373
в. Места чим било знатна	400
г. Вароши, села, куће	404
д. Заимање, стање	412
е. Одело	414
ж. Говор	415
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	415
и. Управна подела	416
ј. Нове тековине	417

II Шабачки округ

1 Границе, и планине	418
2 Воде	419
3 Равнице	421
4 Шуме	421
5 Рудно благо	422
6 Остаци од старина	422
7 Становници	429
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	434

	СТРАНА
в. Места чим било знатна	485
г. Вароши, села, куће	491
д. Заимање, стање	510
е. Одело	512
ж. Говор	513
з. Песме, игре, и друге карактеристике	514
и. Управна подела	516
ј. Нове тековине	517

III Подрински округ

1 Приступ, границе, планине	518
2 Воде (слатке и минералне)	520
3 Равнице	522
4 Шуме	523
5 Рудно благо	523
6 Остаци од старина	524
7 Становници	528
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	539
в. Места чим било знатна	553
г. Вароши, села, куће	557
д. Заимање, стање	566
е. Одело	569
ж. Говор (где се чује јужни говор у Србији)	571
и. Управна подела (некад и сад)	573
ј. Нове тековине	574

B

РУЈНО, СТАРИ ВЛАХ, РАШКА

Шта се зове Рујно, Стари Влах, и Рашка	575
Статистички преглед тога дела Србије	—

I Ужички округ

1 Границе, и планине	577
2 Воде (слатке и минералне)	578
3 Равни	582
4 Шуме	583
5 Рудно благо	584
6 Остаци од старина	585

	СТРАНА
7 Становници	590
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	595
в. Места чим било знатна	606
г. Вароши, села, куће	611
д. Занимање, стање	627
е. Одело	630
ж. Govop (јужни и западни)	631
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	632
и. Управна подела (некад и сад)	640
ј. Нове тековине	642

II Чачански округ

1 Границе, и планине	644
2 Воде (слатке и минералне)	646
3 Равнице	648
4 Шуме	—
5 Рудно благо	649
6 Остаци од старина	650
7 Становници	—
а. Њихове историјске судбине	659
б. Личности чим било заслужне	660
в. Места чим било знатна	673
г. Вароши, села, куће	676
д. Занимање, стање	691
е. Одело	693
ж. Govop	—
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	694
и. Управна подела (некад и сад)	701
ј. Нове тековине	702

III Кршевачки округ

1 Границе и планине	703
2 Воде (слатке и минералне)	705
3 Равнице	709
4 Шуме	710
5 Рудно благо	710
6 Остаци од старина	712
7 Становници	721
а. Њихове историјске судбине	—

	СТРАНА
б. Личности чим било заслужне	731
в. Места чим било знатна	743
г. Вароши, села, куће	—
д. Занимање, стање	761
е. Одело	764
ж. Govop	765
з. Песме, игре, приче, и друге карактеристике	766
и. Управна подела	769
ј. Нове тековине	769

Г

ТИМОЧКА БРАЈИНА

Шта је <i>Тимочка Брајина</i> и статистички преглед исте	771
--	-----

I Алексиначки округ

1 Приступ, границе, и планине	775
2 Воде (слатке и минералне)	779
3 Равни	782
4 Шуме	783
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	784
7 Становници	789
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	791
в. Места чим било знатна	792
г. Вароши, села, куће	804
д. Занимање, стање	813
е. Одело	815
ж. Govop	816
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	—
и. Управна подела (за Турака и сада)	821
ј. Нове тековине	822

II Кнежевачки округ

1 Границе, и планине	824
2 Воде	826
3 Равнице	829
4 Шуме	830
5 Рудно благо	—

	СТРАНА
6 Остаци од старина	832
7 Становници	837
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	838
в. Места чим било знатна	839
г. Вароши, села, куће	841
д. Занимање, стање	848
е. Одело	856
ж. Говор	857
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	858
и. Управна подела	868
ј. Нове тековине	869

III. Црноречки округ

1 Границе и планине	—
2 Воде (слатке и минералне)	873
3 Равнице	876
4 Шуме	—
5 Рудно благо	877
6 Остаци од старина	878
7 Становници	885
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	889
в. Места чим било знатна	914
г. Вароши, села, куће	915
д. Занимање, стање	920
е. Одело	921
ж. Говор	922
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	923
и. Управна подела	939
ј. Нове тековине	—

IV. Крајински округ

1 Границе, и планине	940
2 Воде (слатке и минералне)	942
3 Равнице	945
4 Шуме	946
5 Рудно благо	—
6 Остаци од старина	950
7 Становници	958

	СТРАНА
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	964
в. Места чим било знатна	971
г. Вароши, села, куће	980
д. Занимање, стање	999
е. Одело	1001
ж. Говор	1003
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	1004
и. Управна подела	1013
ј. Нове тековине	1014

Д

БРАНИЧЕВО

Шта је <i>Браничево</i> и статистички преглед истог	1015
---	------

1. Пожаревачки округ

1 Границе, и планине	1018
2 Воде (слатке и минералне)	1019
3 Равнице	1023
4 Шуме	1024
5 Рудно благо	1025
6 Остаци од старина	1027
7 Становници	1036
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	1039
в. Места чим било знатна	1053
г. Вароши, села, куће	1057
д. Занимање, стање	1073
е. Одело	1075
ж. Говор	1077
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	—
и. Управна подела	1086
ј. Нове тековине	1088

II Ђуприски округ.

1 Границе и планине	1090
2 Воде (слатке и минералне)	1091
3 Равнице	1093

	СТРАНА
4 Шуме	1093
5 Рудно благо	1094
6 Остаци од старина	1095
7 Становници	1105
а. Њихове историјске судбине	—
б. Личности чим било заслужне	1107
в. Места чим било знатна	1120
г. Вароши, села, куће	1128
д. Занимање, стање	1137
е. Одело	1138
ж. Говор	1139
з. Песме, приче, игре, и друге карактеристике	1139
и. Управна подела	1142
ј. Нове тековине	1142

Завршетак

1 Популација Србије од 1875	1144
2 Мушких и женских, и становници по вери	1145
3 Број становника селана и варошана	1146
4 Насељена места у Србији	—
5 Број кућа по селима, и варошима	1147
6 Рашћење и опадање популације	—
7 Деца брачна и ванбрачна	1148
8 Број цркава и школа према броју душа	1149
9 Број писмених према броју популације	—
10 Обрађена површина у Србији	1151
11 Бројеви најглавнијих житних производа	1153
12 Број стоке у Србији	1153
13 Број извезене на страну стоке	1154
14 Вредност увоза и извоза	1154

КНЕЖЕВИНА СРБИЈА

А

ШУМАДИЈА

Земља међу Моравом, Дунавом, Савом, Колубаром, и Љигом, зове се *Шумадија*. То су: Београд и београдски округ, Смедерско и његов округ, Крагујевац и крагујевачки округ, Јагодина и њезин округ, и Милановац с округом рудничким.

Како се та земља звала у старо време, тешко је данас под здраво казати; веројетно је да је неки део њезин припадао старој *Мачви*, а други су крајеви опет имали разна имена, као, на прилику: *Власт Борачка, Власт Островичка, Власт Некудимска, Левач*, и т. д.

Име „Шумадија“ не находимо нигде у српским споменицима старијег доба, с тога би се могло мислити да је то име ново; али, с друге стране, чувена римска *Transilvania* наводи нас на мисао: да је наша *Шумадија* = *Sylvania* била још за Римљана.

Ма кад да је постало име, Шумадија је нама мила као рођена мајка наша, и ми с појмљивом жудњом улазимо у њу да је проучимо, и да разгледамо лепоте њене.

За олакшицу читаоцу, стављамо још овде напред *статистички преглед* онога што у њој има, и о чем ће се доцније говорити кад чему дође ред:

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ШУМАДИЈЕ

(БЕЗ БЕОГРАДА¹)

Редни број	Окрузи	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАГОШИ	ВАРОШЦИ	СЕЛА	СВЕГА	МИРСКИХ	МАНАСТИРА	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Београдски . . .	—	1	121	122	33	2	35	43	—	43	63.880	13.026
2	Смедеревски . . .	1	1	53	55	14	—	14	35	2	37	59.980	13.920
3	Јагодински . . .	1	—	144	145	17	3	20	25	1	26	62.179	13.953
4	Крагујевачки . . .	1	3	173	177	34	4	38	40	3	43	98.141	20.587
5	Руднички . . .	1	—	119	120	21	5	26	19	1	20	47.565	9.193
	Свега . . .	4	5	610	619	119	14	133	162	7	169	331.745	70.679

У Шумадији су најгушће насељена места у округу смедеревском, а најређе у рудничком. У средњу руку, у Шумадији долази на једно насељено место по 536 душа. Од целог броја становника, женскиња је 160.765 душа, те на сваку стотину мушкарца има по 94·03. женских. Број женскиња највећи је у рудничком округу (96·80) и у јагодинском (95·24), а најмањи у крагујевачком (92·50). — У Шумадији долази једна црква на 2194 душе, а једна основна школа на 1963 душе. Ево како у том погледу стоје шумадински окрузи један према другом:

¹ И ако је Београд део Шумадије, опет за то ми ћемо негда, као престоницу, и као место у кога су услови живљења са свим други, разгледати обашка.

У ОКРУГУ :	ЈЕДНА	
	ЦРКВА	ШКОЛА
	ДОЛАЗИ НА ДУША :	
београдском	1825	1486
смедеревском	4284	1620
крагујевачком	2583	2282
рудничком	1829	2378
јагодинском	3106	2392

Јагодински је округ најсиромашњији школама, а готово и црквама; а најповољније размере, како за школе тако и за цркве, даје округ београдски. Веома су занимљиви резултати до којих долазимо кад поредимо београдски округ с осталима, наравно, што се тиче бројева школа. Ако узмемо да у београдском округу долази једна школа на 100 душа, онда у смедеревском долази једна на 109, у крагујевачком на 154, у рудничком на 160, а у јагодинском на 161 душу!

Претпоставивши ово неколико речи, ми сад улазимо у Шумадију да је разгледамо округ по округ.

Београд као део Шумадије

I Природни поможај Београда

Који Београђанин данас не зна ону широку стазу на западној страни некадашњег *Калемегдана*, стазу, која ивичи садашњи парак према Сави? С те стазе, с те ивице калемегданске, готово сваке вече, управљају последе своје у даљину, ка западу, толики гледаоци, и гранају сваки своје мисли, забављајући очи своје разастртом пред њима дивном природном панорамом.

Тако се ту одвајкада седело, гледало, и размишљало! С тога су Турци и звали тај брег *Фиџир-бајир*, што ће рећи: „Брег за размишљање.“

Али није у Београду само та једна западна ивица Калемегдана згодна за размишљање. Цео чот ове косе, по којој се раширила данашња српска престоница, повлачи човека у тако расположење. Кад гледалац, с бедема градског, потера повијарац косе, на којој је утврђен Горњи Град, с чуђењем ће се уверити, да ће тим повијарцем ударити на Авалу, на Босмај, на Вукуљу, Венчац, Рудник, Суворор, Маљен, Медведник, па чак на Поникве и на Шарган, а да нигде не мора газити никакву реку ни поток. Истина је тај хрбат (или то планинско побиље, како га зову у Старом Влаху) толико изувијан, да би се и вуку досадило све њиме путовати, али је то било ласно природи, која је миловала да и тако вијугаво протера свој горостасни *Кенар*.

Кад човек, овако с града, гледа уз косу, на којој стоји, онда, од брда до брда, прелази у мислима готово целу данашњу Србију,

а спустивши очи у долине, види две воде: Саву и Дунаво, које му опет много што шта напомињу.

Сава долази са запада земаља српско-хрватских, а Дунаво, истина, извире у туђини, али, током својим, дуго њуска земље српске и бугарске, опет очевину рођене браће.

Ове две велике реке, које су, за људе у првобитном стању просвете, биле препреке да преко њих не пођу, или заштита да их непријатељ не нападне, те су обе воде данас — у просвећено доба — струге и најравнији путеви у сав бели свет, при оваким пловним справама, каквима се данас ми можемо да служимо.

Положај је Београда диван за око. Находћи се на висини којој подножје занјускују две велике реке, иза којих се разастире на запад китњаста Срем, а на североисток монотони Банат, с југа пак заокружена брежуљцима и падинама од свакојаке величине и облика, престоница се Србије може хвалити погледима, каквима је мало која варош богата у толикој мери.

Друго је питање, да ли тај и такав положај гове и осталим захтевима живота. Ми о том сумњамо, нарочито кад се сетимо тако често променљиве београдске климе, од које је многи београђанин patio, и која мало да не прети и већим опасностима здрављу становника београдских.

При сваком изливу Саве и Дунава, равнице се њихове напуне водом, из које после излазе задаси, који јамачно уде здрављу. Голетне околине пак нису кадре да варош заклоне од ветрова, који јој иначе могу јако и често врло дуго да досађују, а у овом су јој случају од велике користи.

У Београду се опажају, као најобичнија, ова четири ветра: југ, север, устока или кошава, и западни ветар. Први је топал и ретко дува, други обично догони кишу или снег, север је хладан и бива и он обично с кишом или са снегом, а кошава је редовно сува, зими веома студена, и може да дува некад читавих шест недеља; стари људи јој овако хватају рачун: ако не стане после три дана, дуваће и до три недеље, а не стане ли ни тада, онда се спремају да слушају како хуји пуних шест недеља. Сви су други ветрови краћега века.

Иначе, кад би оне њоштине дуж Саве и Дунава биле исушене, кад би високе голети око Београда биле засађене крупном шумом, а и сам Београд кад би у својој унутрашњости усвојио нека правила за општу чистоћу и за здравље, како је варош ова на избрешку, могла би бити једна од најчистијих, и јамачно једна између најздравијих престоница на свету. Данас то на жалост још није, и у Београду има сразмерно много смртних случајева преко године; за то је нужно да се једном овај појав свестрано испита, и да се нађе средство, које ће ово зло свести у његове нормалне границе.

Још говоре људи, који су дуже назили на атмосферске промене у Београду¹, да је у оној надини, коју чине градски чот и кајабурјска коса, дакле управо на Дорћолу и у Палилули, увек зими један или два града више топлоте него ли на Врачару или на Сави — крајевима који су већма изложени ветровима.

Уверавају који су поредили, да и воће цветава и доспева у тој надини на својих 8 дана раније него на Врачару или на Сави!...

Београд има воде, доведене с коса торлачких² још за римскога доба, а могао би се, при садашњим справама за црнање воде, користити у жељеној мери Савом и Дунавом, па да варош у том не три никад никакве оскудице.

2 Београд и његова судбина

Не зна се ко је први закопао град београдски, ко је први почео утврђивати место на утоку Саве у Дунаво; али се то може извесно казати, да је мало на земљи места, око којих би се прољивало толико људске крви колико око Београда. Турци га врло путно зову: „*Дарол-Цихад*“, а то ће рећи: „*Кућа ратова за веру*“.³

¹ Г. Др. Ј. Шафарик и г. Драгашевић.

² Кажу да с брда Липовице, више Мокрога Луга, иде глава води, која Теразијом пролази у Београд.

³ „Најсјајнијим листом у Турској историји,“ назва га Фуад-паша, кад се оно вођаху преговори о предаји градова у Србији Кнезу Михаилу.

Почињући од незапамћене старине, па све до 5 Јуна 1862, о Београд су се отимали различни народи: Римљани, Авари, Хуни, Вугари, Срби, Маџари, Немци, Турци, па омет Срби. То су имена главних отимача Београда, а тешко да ће бити племена у Јевропи, из кога не би ни једна жртва никад пала под његовим зидовима.

Ваљда с те тако променљиве судбине, ово место није ни когдо да одржи своје старо име, ако не би смо његово српско име хтели узети као доказ за силу србинства у њему. Поуздано се још не зна, да ли се оно у старо време звало: *Тауринум* или *Сингидунум*.¹ Тек откад је добило српско име, откад се назвало *Белим Градом*, од тога доба нема никакве сумње, да је то име данашње престонице кнежевине Србије. Катанчић држи² да су му данашње име наденули Срби, пошто га је Јустинијан обновио и украсио.

Од Константина Великог, Београд је припадао Византији до 1073, а тада је пао под Маџаре за време краља Саломона.

У XII веку вратили су га од Маџара Византинци под Манојлом Комненом, и тада су га јако утврдили.

За Немањина видико га у власти Срба: бар се помиње да су га имали Драгутин, и цар Душан,³ који га је обновио и раширио. Цар Лазар га је омет порушио, да се, као што веле, не би водили ратови око њега. Деспот Стеван Високи обновио га је, украсио⁴ и у њега пренео своју столицу. Деспот Ђурђе Бранковић, у Београду је, после смрти Деспота Стевана Високог, године 1427, примио владалачки престо српски,⁵ али доцније га је уступио маџарском краљу Сигисмунду за неке земље у Угарској, а своју је столицу шћућурио у Смедереву.

Године 1440, први пут га је опсела турска војска, коју је предводио сам султан Мурат II. Седам месеца опсађивали су га

¹ Неки мисле, да је Београд овај град, који се некад звао Singidunum, сироче Тауринум-а, где је становала IV римска легија Флавија Феликса.

² *Гласник Друштва Српске Словесности* V, 113—211.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* II, 82.

⁴ Глед. „*Отаџбину*“ за Април, 1875. стр. 528.

⁵ „*Отаџбина*“ за месец Март, 1875, стр. 373.

Турци и с воде и са сува, изгубили су под њим око 17.000 људи, па су се најпосле морали повући натраг.

Године 1456 нападао га је султан Махумд II са 150 хиљада војника, али је и он био одбијен.

Године 1521, после 20 јуриша, отео га је од Маџара султан Сулејман.¹ Завладавши Београдом, Турци су дигли Србе београђане и населили их на Воефору, у село, које се и данас зове *Београд*.

Године 1688, после жестоког нападања, освојили су га Аустријанци; а године 1690 велики везир Куприлић, бомбардањем запали градске барутане, те побије готово сву посаду, и тако га врати од Немаца. Године 1718,² јуначком борбом против две ватре³, принац Јевђеније поста господар Београду, у ком му се предаде више од 20 хиљада војника, и око 600 топова.

После те победе, скоро сва данашња Србија остала је под Аустријом до месеца Јула 1739 године. За то време, особито у почетку, принац Јевђеније утврдио је град боље, и неке делове подигао изнова, као што је, оно бастионисано лице испред *сатске куле* у Горњем Граду, и многе друге зграде унутра. У самој вароши пак озидео је многе лепе куће, од којих *Пиринчана* на

¹ Ево речи нашег Летописца о том првом освојењу Београда: „Године 1521 нађе султан Сулејман на реку Саву с мноштвом измањана и прелажаху реку Саву, као по сухоти, то јест преко моста, на сремску страну. Други су омет пловили на лађама тако да их не могаше оставити ни ове велике реке, на које су се Угри уздали. Ококолише са свих страна славни град Београд, а и друге околне градове, и лежаху као крилати орлови, палећи села и градове. Скрб и туга зали Срем земљу; дивна места опустине, цркве се и градови разорине, а славни град Београд преко воље Угри предадоше, и уђоше у њега Авгарени месеца Августа 28 дан“ (Летоп. Шаџарика, стр. 83).

² По једној записци у *Гласнику* II, стр. 225, ушао је лицем на Преображење (6 Авг.), 1718.

³ Имајући с једне стране да напади на Београд, а с друге да се брани од великог везира, који је дошао Београду у помоћ, Јевђеније је исковао овај велики шанац од Саве до Дунава, који се сада зове *Лаудонов* за то, што га је доцније и Лаудон оправљао.

Дорћолу, која је ту скоро разрушена, беше достојан представник и укуса и издашности причеве.

Године 1739, после оне грозне погибије Аустријанаца, 11 Јула, на Гроцкој, где је велики везир Елхач-Бсад-Мехмед-паша сврши војску-фелдмаршала Валиса, Београд дочека да га Турци опседну. Без боја, вештим преговарањем, узму они од Аустријанаца не само Београд, него и сав део Србије, Босне, и Румуније (до Алуте), што је Јевђеније био освојио.

У нашу Кочину Крајину, 1789, после страшнога бомбардања, оте га Лаудон од Турака; али наскоро, 1792, мораше га Аустријанци повратити услед свиштовскога мира.

Од тога доба, до првих година овога века, владали су њима Турци, некад цареви везири, а некад султански противници.

Овде је место да кажемо, како су се чувене Дахије дочепаде власти над Србијом и отпочеле низ оних нечувених насиља, која беху најнепосреднији повод српском устанку од године 1804.

Свиштовским уговором, који је закључен 1791,¹ наређено је било да Турци не чине никакве освете над Србима за² оно што је било до тога мира. И да би тај уговор био тврђи, казано је да се у Србију не враћају *Баше* или *Јаничари*, који су и пре рата чинили народу разна насиља.

Бећир паша, који је, по заповести портиној, примио Београд и друге градове од Немаца, не само да је држао овај уговор, него је, још у Нишу, дозвоао к себи и преваром убио Дели-Ахмета, вођа јаничарскога, и све његове присталице.³

Тако су се у Србију вратиле, после 1791 године, снахије и остали мирни Турци, а Баше и Јаничари нису смели.

На скоро после тога, дигне буњу на султана видински паша Пазваноглија. Баше или Јаничари нагрну к њему са свих страна, те се у њега начини голема сила. Царска га војска не могне по-

¹ Traité fait à Sistowa le 4. Aout, 1791. Martens, V, 244.

² Дели-Ахмет је имао узга се чету од 800—1000 људи, и толико је важно у Београду, да је сам цар Јосиф II волео преговарати с њим него с пашом. Глед. *Архив Срп. Учен. Друштва* бр. 389 (folio) „Узроци српског устанка“.

корити, него политика узме други крај: цар му, божеж, опрости све, и прими га у своју милост; а да би се Баше или Јаничари разишли од њега, објави се, да је њима слободно и у Србију вратити се.

Они сада журно поврве, и поведу сваки са собом више дружине, све беспосличара, као и сами што су.

Мустај-паша, београдски везир, старајући се да те цареве одметнике сатре, смишљао је како би им дошао главе. У тој цели, он је чинио Србима многе олакшице: дао им је да носе оружје, и нај-после смислио је, веле, неки план, како да затре дахије са свих. Тај план није откривао ником до своје једном секретару. Од Срба пак држало се да за њ знају: *београдски* ондашњи *митрополит*; *Јанко Катик*, и *Петар Ичко*⁴, трговачки агенат у Београду. Паша је о том писао и неко писмо Порти. Дахије то писмо ухвате, и одмах одлуче да нашу уморе, само су чекали zgodну прилику за то.⁵

Године 1801, Мустај-паша, београдски везир, по заповести султановој, пошаље војску и сина свога на Пазваноглију. У тој војсци било је доста Срба, са својим старешинама.

Баше или Јаничари, који су више волели Пазванцији него ли цару, користе се приликом, кад је везир био остао с мало војске, па се увуку у град, удаве га,⁶ и узму и град и власт над свом Србијом у своје руке.

Главни међу онима који су заузели град београдски, били су *Мехмед-ага Фочић*, *Кучук-Алија*, *Аганлија*⁷, и *Мула Јусуф*.

⁴ *Петар Ичко*, родом из Катранице, у Турској, био је Портин тумач у Берлину, и, на крају прошлог и у почетку овога века, живео је у Београду. Он је учинио српском устанку врло великих и пријатељских услуга. Слао је у Цариград, као народни депутат. (О њему има у „Србијанци“ књ. II, стр. 40, красив одзив).

⁵ О свему томе, као и одлучи Дахија да исеку кнезове и друге важније у народу људе, глед. Записку у *Архиву Срп. Учен. Друштва* бр. 389.

⁶ *Баталака* вели, да је то било Октобра, 1799, али има доказа да је Мустајпаша био жив и 1801. То сведочи, између осталог, смрт кнеза Ранка из Свишеве, а и многе друге записке. —

⁷ *Аганлија* је био родом Бошњак; најпре је вукао лађе као чамција после је био субаша у једном селу у беог. Колубари, а најпосле је постао велики Дахија у Београду. Он је, кажу, био још и нешто човечан међу својим нечовечним друговима.

Они су били вођи те буне, и назову се *Дахије*. Целу Србију разделе они на четири дела; на сваки свој део опет подели својим: *Каиа-дахијама, бимбашама, булугбашама, и субашама*.

Да би пак цару замазали очи, замоле га да им пошаље другога везира. И он им пошаље Агу Хасан-пашу, али је овај носио везирско име, а од њих није смео ни писнути: они су чинили што су хтели.

Дахије су знале за учешће Срба у царској војсци против Пазванције¹, за власти Мустајпашине, и за то су увек помишљале, да им се ваља обезбедити од Срба, да и они не би у неком случају устали на њих. Има казивања, која тврде, да оно што вели несма није без основа. Кад су Срби, доцније, ухватили зета Бучук-Алија, он им је казао,² да су Дахије исекле кнезове на правди Бога, и још да су одиета спремале да народ са свим обезглаве на што остане то да истурче на силу!...

Ето тако се створило оно стање, против кога је букнуо устанак у Јануару, 1804.

Није прошло ни неколико дана, а Дахије су опазиле, да су зло урадиле, и одмах су огледале да преговорима уставе даљу буну, и да рају како год умире. Не видећи успеха од мирних преговора, они одлуче да буну утишају силом. 13 Марта, 1804, изиђе из Београда Кучук-Алија са 600 момака, понесавши 12 хиљада дуката. Он продре чак до Јагодине.

У то време дође из Македоније неки *Гушанац Алија* с 900 *Крцалија*, гражећи себи и својим друговима боја и шићара. Кучук-Алија га прими, и доведе у Београд,³ не могавши ни с њим заједно утишати српску буну.

Кад ни оружана сила није помогла, онда је укључена суседна Аустријска власт да посредује, не би ли се Срби смирили. И тако је ^{28. Априла} ^{10. Маја} 1804, у Земуну, у ђенерала фелдмаршалајтнанта барона *Женеја*, био састанак, на ком су од Срба били: *Карађорђе, Јанко Катих, Сима Марковић, Младен Миловановић, Прота Матеја Стевановић* (Ненадовић), прота *Алекса Лазаревић* из Шошића, *Михаило Лазаревић* из Шошића, *Павле Поповић* из Вранића, *Јуриша Михаиловић* из Грабовца, *Петар Ерић* из Звечке, *Ђорђе Миладиновић* (или Миловановић) из Железника, *Радоје Трнавац* из Раниловића, *Риста Радојичић* из Блазнаве, *Танаско Рајић* из Стратара, *Ранко Радић* из Неменикућа и *Рака Левајац*.

Од Турака пак били су: Пређашњи Мухасил *Сулејман-Ага*; Каја пашин, *Ибрахим-бег*; тадањи мухасил и ђумруџија *Ибрахим-Ага*; Јаничари: *Ефендија Фочић*; *Ибрахим-Ефендија*; кадија београдски *Рустем-Ефендија*; пашин *Диван-Ефендија*; *Алајбег*; *Џебеџбаша*, и многе Ерије и старешине београдске.

Ту су Срби тражили да се Дахије погубе, или бар иселе у Ниш, или куд на другу страну, а управу земље да узму царски људи. Најпосле, пристали су да се повуче линија на 2 сата око Београда, као привремена граница, коју ни једна страна да не прекорачава докле не дође царски ферман, који ће потврдити све оно што су они захтевали¹.

Кад Турци ни то не приме, Срби изјаве да ће пре сви изгинути него се вољно на ново предати Дахијама у руке.

И тако и овај састанак² не само не донесе мира, него још већма распали пламен борбе.

Срби почну све више и више грозити Београду. Турци су често излетали из вароши и сударали се са српским четама у околини београдској, али тиме нису створили нимало светлијих изгледа својој

¹ Ово се име наводи у неколико облика: *Пазваноглија, Пазваноглу, Пасманџија, Пазванџија*, а све је један исти човек.

² Глед. *Архива Срп. Уч. Друштва*, бр. 389.

³ Овако је дошла у Београд и ова Крцалијска сила. У Београду је тада било Турака, који су држали страну царску, било их је који су били пријатељи Дахијама, а имало их је који су били дружина и војска овога Гушанца Халил-Аге. О Крцалијама мисли се да су постали у вароши *Керчу*, а какви су били, види *Рјечник Вуков* на тој речи.

¹ Као да ће ово бити они „пунктови“, које излаже *Прота* у својим *Мемоарима* стр. 288—290.

² Занимљив овај протокол на немачком језику наводи се у *Архиву Срп. Уч. Друштва* бр. 371. У том се протоколу узгред помиње да је устанак букнуо 22 Јануара (4 Фебруара) 1804.

будућности. 14 Јуна 1804, помиње се један знатан бој на Врачару између Срба и Турака.¹

Најпосле, дође и Бећир-паша из Босне, по заповести султановој, да Дахије каштигује, и да Србе умири и задовољи. Он је стигао на Врачар око половине Јуна 1804.

Дахије, видећи зло с две стране, од Срба и од царске војске, побегну низ Дунаво са 71 момком. У Поречу оставе своју пратњу, а само с 12 момака оду у Адакале. За њима Миленко с 27 момака стигне 25 Јуна 1804, потуче их и главе им, као што је казано на свом месту, донесе у логор на Врачар пред Београдом.

И тако се учини крај сили дахијској, али наста почетак борби осветној за Косово, почетак порођајним мукама, из којих је имао да изађе нов ред ствари, нова српска држава, нова, и, ако Бог да, лепша будућност народна!

Године 1806, још месеца Маја, било је пред Београдом око 20.000 српске војске, која га је почела редовно опсађивати. Срби су нападали више пута, и бивали су одбијани; али 30 Новембра, ноћу, српска војска јуначким јуришем оте београдску варош; Турци се затворише у град, који се и сам предаде „у Белу Недељу“², 1807 године.

О овим историјским тренуцима у новом животу српскога народа, ваља с пажњом прочитати у „Србијанци“, књизи II, од стр. 109 до 125, Милутиновића песме: „Јуриш на Београд“, „Сталиш Турак у тврдињи“ и „Узеће Београда коначно“³.

Срби су, по том, у београдском граду држали врло малу посаду; ту им је била топовница и друге радионице за ратне потребе.

¹ Арх. Срп. Уч. Друштва бр. 379.

² Овако вели Јокић, а други опет кажу да се предао о Божићу. Али као да је било овако: о Божићу се предао Гушанац са својом партијом, а тек доцније у „Белу Недељу“ предао се паша као законити старешина градски.

³ Учили у Београду само би учинили патриотску и наставничку дужност, да своје ученике упознају с овим песмама Симиним; у њима има историје онолико исто колико и појезије.

У Београд је, с крајем 1807 пренет „*Правителствујушти Савет*“; и у опште је варош ова постала главно место у целој земљи, као што јој то и приличи. Ту су држане скупштине народне, и сам Вожд седео је некад ту по неколико недеља.

Несретне године 1813, кад Вожд и готово све војводе, оставивши народ и земљу, пређоше у Немачку, Београд је остао пуст, и, три дана, само је Луди Наста¹ ходао по улицама, па се тек онда бесни Куршид-паша решио да главни град Србије заузме тако „без пушке и без мушке главе“.

Рат је свакад као нека каштига Војја. Народ право вели: „Тешко земљи куда војска прође.“ За оно близу десет година овако тешког напрезања и затрчкога ратовања сва је Србија била већ исцрпена. Народ је био остао што оно веле с голом душом. На тако осиротелу земљу, удари сад голема разјарена турска војска, да каштигује рају, што се усудила показати се још жива. О! то је била као права Божија каштига за јадни српски народ! Окрајине све побегоше у туђинство, где их дочекиваху: контуманац, студен, глад, и срдобоља; средине пак збише се у збегове по планинама, где се често јела црнова кора место проје.

А Београд? О, он поста црни град. Куршид-паша, наместивши се у њему, заповеди чак земунском ђенералу, да му пошаље за војску хране, и за коње сена, ако не жели да се то чак у Бечу потражи. Ни то му не би доста, него поручи да се у Земуну не звони у звона, јер ти звуци кваре у Београду царевом сину слатки јутрећи сан, а и поруга су за правоверне уми².

¹ Суманути који је безбрижно ходао по београдским улицама, не знајући и не марећи да зна за несреће које су се догађале око њега. Имао је, кажу, обичај натући на главу по неколико капетина, навући на се по неколико разних вока, и повезати по неколико паса једног за другог и водити их улицом, падепунин сваком по какво турско име, на прилику: Хасан, Муја, Суља, Ибни, итд.

² *Karađorđe* је прешао прско у Срем ноћу у недељу 21 Септембра 1813, а Куршид-паша је ушао с војском у Београд у уторник после по две.

³ *Cumibert*, *Essai historique*, I, стр. 55 и 56.

Већ се само по овоме може нислити, како је било Србима под таквом управом.

Несрећан за Наполеона I свршетак битке на Линисци, малко стигла околост Куршидову према Аустријанцима, ама према Србима беху Турци још љуби. Истина, Куршид наскоро оде у Цариград, али управу над Србијом предаде љутоме Скопљаку Сулејман-паша, који је Србима био зло познат још из војевања за слободу.

Да сад набрајам, како се ни на ком Србину, ни на Српкињи за живот главе није смела видети ни стривица од зелене боје; како се печеница морала пећи негде у најдаљем углу (а свуд у наоколо трпају се на ватру рожине, и стара обућа, те да тај сирад не допусти, да Турци осете мирис од свињетине); како је, на молбу Савамалаца, паша дозволио, да могу изнова начинити кућнице, али толико, да ни у једну не може човек ући док се не би сагнуо: свакад раја да сагиба врат, и тим да припознаје силу овога завојевача; да причам, даље, да се у једном руху по десет млада венчавало, или да су се у једној шереди све девојке из једне мале причешћивале, — све су то биле мале невоље према онима, које су настале кад оно Скопљак, глад, и куга, све троје удружени, отпочеше без броја затирати Србе у оправљању београдског града, и када, божем због Хаџи-Проданове буне, тирани доведе на веру толике одабране Србе и баца их оковане у градске тамнице, па од времена до времена извођаше по неколике десетине тих мученика те их — ух, страшно је изговорити! — живе набијаше на коље....

На оваким мукама изданули су Пајсије, калуђер из Манастира Трнаве, под Јелицом; његов брат Дмитар Ристовић,¹ неки Хроми Васиљ, родом из села Скочића, испод Зворника, и још 36 Срба из разних места.

Турци су навлаш градили краће коље, те су мученицима ноге

¹ *Пајсије* је набијен жив на колац, и несретна мати његова Синђелија, идући к другом сину Митру, затвореном у кули Небојши, морала је сваки дан пролазити поред чеда свога на тим мукама. Она вели да је Митру одсечена глава, а није овако набијен на колац. (*Вујића* Путешест. стр. 300—302).

допирале до земље, и док су они пиштали и ронили у самртним мукама, докле су их овде пси живе гризли и јели....

То је коље било пред варошком Стамбол-капијом, управо где је сад кућа г. Илије Коларца.

Једнога дана, у другој поли Декембра 1814,¹ изведу Турци на сваку градску капију по 25 Срба, и ту им подсецају главе. Сутра дан, изведу они друге, те и с њима учине тако исто. И, дивно чудо, оставе им одсечене главе код трупова, а не однесу их.

Некако падне Турцима у руке и ђак Пајсијев, из Трнаве, момак леп као унисан. Турци и њега науме уморити овом смрћу, којом су уморили његовог духовника и учитеља *Пајсија*, али им жеља беше да таква „инсана“ доведу у ислам, па га, уз пут, носећи зашиљен колац, почну склањати да се потурчи, те да му поклоне живот. „Умиру ли кад год и Турци?“ упита их он, па се грохотом насмеје, и подвикне:

„Нема вере боље од ришћанске!

„Чин'те Турци, што је вама драго;

„Скоро ћете и ви долијати;

„Еда Бога и његове правде!“

Баба нека, кажу, видећи га тако млада и лепа, пристане за њим, и навали и она световати га да се потурчи, а Бог види да то чини од невоље, па ће му опростити. Младић и њој као својој рођеној мајци одговори:

„Мајко моја, на млеку ти хвала,

„Ал не хвала на науци такој.

„Благо сваком ко раније умре,

„О мање је и муке и греха;

„А има још браће по свијету....“

Толиком јунаштву зачуде се и сами целати, па му се смиљују, и не набију га жива на колац, него га прободу ножем кроза срце, па га мртва баде на колац. И овај његов колац усправе поред осталих иза Стамболске варошке капије пошав к Теразији.

¹ *Вук* (у „Грађи“ стр. 66) каже да је ово било „на Савин дан пред Божић“; *Вујић* (стр. 301) вели да је то било 17 Декембра 1814, а међу су неки стари људи казивали да је било чак на Св. Саву 14 Јануара 1815, год. Које је истина, још се не може пресудно да каже.

Но ово је већ било превршило. На скоро је из Кљештевце, из Црнућа, и од Такова загудио другојачији режор. Турци су похитали из Београда да кретање силом угуше, али је пламен већ био обузео целу Шумадију. Није прошло много, а војске, босанска и румелијска, наступиле на Србију, па се устанак ипак није могао силом савладати. Преговори су вратили мир. Србија је остала земља у којој и Срби и Турци изгледају као господари. Времену и Милошевој мудрости остало је да турску власт стесни, а српску да пошири.

Кад је Марашли-Али-паша, у јесен 1815, дошао у Београд, онда је он поставио по свим главним варошима српским своје војводе или муселиме.¹ Али Милош, у интересу доброга реда, углави с пашом: 1, да се Турци не мешају у купљење данка, него да га купе сами кнезови; 2, код свакога муселима да седи по један кнез српски, и без овога кнеза да муселим не суди Србима ништа; 3, у Београду да седи 12 кнезова (од сваке нахије по један) у канцеларији, да суде Србима за веће кривнице, па кога нађу за смрт, да га предаду паша да се погуби; и данке од кнезова да примају и паша предају.

Ето тако Срби поделе владу и господство с Турцима. Паша остане господар у градовима над Турцима, а Милош у земљи над народом и над кнезовима.

Одој српској канцеларији у Београду, у којој је заседавало 12 кнезова, председник је био *Петар Молер*.²

На скупштини у Београду, 6 Новембра 1817, митрополит *Агатагел*; ујички владика *Берасим*; три архимандрита, и кнезови од свију нахија потврдили су једно писмено, којим се проглашава Милош за наследног врховног кнеза од Србије.³

Што је српска важност бивала већа и Милошева власт чвршћа, то је турски утицај бивао све мањи.

Кад се, године 1820, Милош завади с Марашли-Али-пашом, онда судове са свим присвоји Србима, а муселимима остане само да суде Турцима. Од тога доба поставе се по свим нахијама *магистрати*.

Године 1825, намести се у Крагујевцу *Велики Народни Суд*. А око 1827, она *канцеларија* кнезовска у Београду, која је била суд за Београђане и за нахију, премести се у село *Рогачу*.

Тако је Милош, мало по мало, освајао од Турака једно по једно право, а у Цариграду је радио да се ова права Србији свечано признаду.

На Св. Андреју 1830, султански хат¹ би прочитан пред Београдом, у садашњој порти палилуке цркве, на умци² која се познаје и сада северно од гроба пок. Милоја Лешјанина.

Не треба сметати с ума, да је ово било после победа руске војске у Јевропи и у Азији, и после закључења једренскога мира³. У том се царском писму свечано објављивало, да ће од сада Срби сами управљати својом земљом; сва места, па и сама београдска варош, очистиле се од Турака; султан је само задржао право да у градовима остану његови гарнизони. Кнез Милош је признан као наследни владалац Србије.

Све се друго које како и извршивало, али иселење Турака не само да није отпочињато, него још о Св. Тривуну 1834, Народној Скупштини у Крагујевцу би прочитано друго царско писмо,⁴ које изреком огласи и град и варош београдску, ону у шанцу, као турску земљу и државу, у коју *Кнез и управник варошки имају слободан улазак и излазак под оружјем*. Ово је била очевидна повреда већ стечених народних права, повреда, која је

¹ Хатишериф од 7 Ребјул-Евела 1246 = 3 Августа 1830.

² На тој умци био је разанет скупочени шатор, на ком су била двоја врата; на једна је ушао Кнез Милош, а на друга ондашњи београдски вежир Хусејин-паша, па су се напред шатора срели и поздравили. О овом вреди прочитати опис у књижици „Знаменити догађаји нове српске историје од Герасима Георгијевића, владике шабачког“, стр. 101—105.

³ Једренски је мир закључен 2 Септембра 1829 год.

⁴ Хатишериф од почетка Реџела 1249 = Новембра 1833.

¹ *Вук, Грађа* страна 131. — Сулејман-Скопљак-паша отишао је из Београда пут Солуна у Новембру 1815. Глед. *Арх. Срп. Уч. Друштва* број 638.

² *Вук, Грађа* стр. 137.

³ *Вук, Грађа* стр. 138 и 139.

Београд, главно место Кнежевине, некако отргла од тела Србије, изложивши варош не само свакад могућној ватри градских топова, него и поделивши њене становнике на два окола, са две оделите управе.

Од тога доба, само општи ток догађаја, и поступно српско напредовање а редовно турско опадање, помагаху да се српски елемент у београдској вароши снажи све више и више, и да Београд добија јевропски изглед где станују Срби, а да остаје источни немар, нечистота, и непомичност у крајевима, у којима седе Турци.

Године 1841 кнежевим указом (од 10 Окт. ВМ 1373) установи се за варош Београд суд, оделит од окружног београдског суда; а другим указом (20 Декем. те исте године ВМ 1730) варош Београд доби и полицијску управу за себе, равну окружним начелствима¹.

Тако у граду становаху сами Турци, а у вароши и Срби и Турци. Потпуни господари града, и упула управници, српске престонице, Турци су имали врло zgodну прилику, да нам чешће показују своје господарство, и да се мешају у наше унутрашње послове, кад смо им год ми, својом слабошћу, или несмисленошћу, давали прилику.

Пресељењем централне земаљске управе,² премештајем Гимназије и Велике Школе,³ и доцијним мерама за народно образовање, Београд је почео постајати све више варош српска, не гледајући на град и на велики број турских становника ван града.

Београдска црква, која се у прво време оглашавала и звуцима туђе беседе, ослободила се од тога, и заневала чистом словенском службом Богу, како је, место туђина, на светитељску столицу у Београду, сео архијереј Србин (1831).

У толико већ ослобођени Београд, почели су долазити са свију

¹ Зборник II, 139 и 158.

² 1839 први пут, на је 1840 враћена онет у Крагујевац, те је већ за свагда пресељена по указу Кнеза Михаила од 25 Априла 1841, ВМ 454. (Гл. Срп. Новине бр. 19 од 1841).

³ 1842.

страна Србије младићи на занате и разне радње, и собом множити становништво српско, и снажити народно осећање.

Али у исто време почео се јављати — долазећи са запада — и нов туђински живаљ. Мајетори разних јевропских заната, и радници од сваке руке, долазећи у нову за њих источну варош нашу, доносили су већином немачки језик, немачке обичаје, и начине својега живљења и провођења. Ово је била нова, да не речемо опасност, али свакојако сметња развијању чистог народног карактера у типу српске престонице.

Турци, међу тим, видећи овако напредовање хришћанске поле Београда, а очевидно опадање оне која се клањала Мухамеду, старали су се и вештачким мерама да остану господари прве српске вароши.

Тако ни један Турчин београђанин није смео продати своје непокретно добро Србину без допуштења градског наше; капије на опалом шанцу око вароши заузели су били јаком стражом (низацима); чак по улицама постављали су и дању и ноћу своје стражаре, који су ходали — без икакве друге службе — осем да напомињу, да је варош у турским рукама. У самој пак турској полицији, у вароши, стајало је свакад неколико стотина низама, најодабранијих и најпоузданијих момака¹.

Сви протести српскога народа против такога стања ствари, остали су без последица.

На крају године 1858, у Београду се извршише велики догађаји. Нов ред ствари понови стара српска захтевања: да престане дуализам власти у Београду. Али Турци, као Турци, оклеваху.

3 Јуна 1862, на Чукур-Чешми, испод старе пијаце, леже српска крв, на правди Бога, и Београд се покри димом од барута; 5-ог дана тога месеца, грунуше с града турски топови на мирну београдску варош, и уплашише је, али — не затрше. У мало се баш тада ве отпоче још 14 Јула 1815 прекинута крвава драма; него се дипломатија умеша, те, 24 Септембра, Кнез Михаило јави народу прокламацијом, да се за онда задовољно: да се Турци са свим иселе

¹ При уступању вароши Србима, 4 Јуна 1862, изашло их је одатле, и прешло у град, више од 600 људи.

из свих места у Србији, осем градова, у којима да остану само посаде од редовне војске; да се и два града: *Ужице* и *Соко* распрекају у ваздух, по што се и из њих најпре иселе Турци.

У јесен 1866, пок. Кнез Михаило захте писмено: да Порта дигне и своје посаде, које држи у српским градовима. Кажу, кад је ово писмо стигло у Стамбол, да је у први мах све изгледало да ће се вратити времена Махмута II и Сулејмана; али је бољи рачун све стигао, и, 19 Фебруара 1867, велики везир, Али-паша, јачио је, да султан уступа све градове у Србији Кнезу Михаилу, под условом, да се на њима, поред српске, вије и турска застава¹.

Априла 6, 1867, око 10 сахата пре по дне, прочитав би на Калемегдану (где је сад парак) султански ферман од 29 Марта, и Риза-паша, *последњи београдски мухафис*, предаде Кнезу Михаилу кључе од градова. У тај мах се на граду разви крсташ барјак, а по бредима српска стража заузео место турске, и Кнез

¹ Није с горег рећи коју реч овде и о тој застави. На њој је полумесец и звезда. Турци држе да је то знак вере њихове, а ми, ирачки на Турке, не можемо равнодушно да гледамо ни те знаке. Али као да то не ће бити баш турски знаци. У нашем музеју имају два новца који су за то најбољи докази. Ево их оба:

Први је кован око године 120 после Христа, на име Адријана Августа (Hadrianus Augustus), римскога цара; а други од бронзе, новац је града Византиона, кован за цара Септима Севера, на име његове жене Јулије

Домне (*ЮЛИЈА ДОМНА*) око 200 год. после Христа. Осем тога, новци многих римских царева (Костанса, Ветринија, и Констанција), ковани у Сиску, имају натпис Sis, па у среди полумесец и звезда, а то је био грб Илирски, Sis пак значи Сисак (Siscia).

Уз ово нека је поменуто, како се на многом гробном камењу у Подрињу наводи изрезан полумесец са звездом у средини.

Наши селаци и данас носе на својим гуњићима чохом и гајтаном навезене шаре, које нису ништа друго него полумесец и звезда. Такве шаре пре су се видале на прима, а сада готово нема ни једне оне капуљаче, којом се покрива глава од зла времена без такога веза. Може се с пуно основа сумњати да ово бива са свим случајно

Михаило, на красном зеленку, уђе свечано у београдски град, као у тврдињу српску.

Ох, тај је приказ олажни многе српске очи! Колико их је се на веки заклопило у празној жељи да једном то виде?!

На крају Априла, већ није било ни једног Турчина ни у Београду, ни у Смедереву, ни у Шапцу, нити у Фетисламу, а *Кастел* је сав распрекан у ваздух.

3 Садашњи Београд

Данас и град београдски и варош Београд, благодарећи Обреновићу III, припадају нераздвојно осталој Кнежевини Србији. Градом заповеда српска власт, а варош уређује и управља опет српска рука.

Целокупан Београд пак добива облик са свим нов. Пре неколико десетина година, главна варош Србије била је нешто турска, нешто грчка, нешто космополитска, а ваљда најмање српска. На улицама се говорило турски и покварено српски, у дућанима махом грчки, а у цркви и школи више грчки него српски. Куће, дућани, радње, одело, начин живота, и сви обичаји били су источни.

Данас је то све измењено. Турски се језик не чује нигде; грчки врло ретко; српски се чисти и исправља сваки дан. Куће, дућани, занати, одело и обичаји, све се то удешава према оном што се види на западу, на име, у најближем суседству. Нарочито женско одело брзо мења свој облик тако, да је данас врло тешко наћи женско дете, ма оно било из кога му драго реда београђана, које не би било очешљано и обучено по јевропском начину.

Поред одела, ушла су и улазе сваки дан у обичај странска јела и нића, забаве, весеља, и сви други облици живота варошњота.

Уза све то, увлачи се и маса туђинских речи у српски језик, које изгледају онако као кад би ко поврх танких панталона припасао везене силаје и задео у њих старе сребрњаче; или као кад који здрав селачки момак о Петрову дне, на сабору, увије свој врат дебелим вувеним шалом који му не би требао ни о Св. Сави.

Гомиле мајстора свакојакних заната, слугу, слушкиња, што долазе из прека, како тако говоре немачки, те се данас може на београдским улицама да чује немачки језик чешће него некад турски.

Свежу овом поводому не даје довољни отпор српски живаљ. — Неупозната с лепотама своје књижевности, непосвећена у храм духа свога народа, невична богатству и гинкости свога матерњег језика, грађанска омладина у Београду, спирено, и, готово журно, прима сваки значај, који јој се чини да показује неку просвећеност, неку вишу образованост. Из тога извире она бесцутна готовност у многим дућанима и гостионицама у Београду, да калѓе, или келнери притрче и најпре госту понуде своје услуге немачким језиком; тако су унете и у језик наших лепотица оне наказне речи, као што су: грозни *феркерти*, галатни *оинемои*, *ранфле*, *надле*, *екнодле*, *штрикераји*, *штримфле*, и многе друге ругобе за оба језика.

Кад би наше школе, а особито средње, и за првих неколико разреда, могле своје ученике бар добро познати с матерњим језиком; кад би им могле показати сласт књиге своје и лепоте језика својега, и, кад би, као што им то није ван задатка, однеговале у ученика својих, уз историјску свест, племениту љубав према својој народности: омладина наша, напојена таким духом, а обогаћена потребним јој знањима, умела би довољно ценити своје, и ако би готова била признати и са стране свако добро. Овако пак не може друкчије ни бити. Човек чезне за оним што му се чини да је лепо, да је добро, да је истинито; па, не знајући да тога блага има дома, хвата што вађе у туђини и усваја показујући му свуда пошту своју.

Београд, по свом положају и односима, не може ни бити варош искључно национална, али тим бољма може у њега бити здрава процена свих лепих особина народнога духа и оних облика у којима се космополитство и народност најбоље подешавају.

Законодавство земаљско, књижевност, и журналистика, као и свакидашњи приток домаћег живља, чине своју службу, али све то ипак није довољно без једре, измерене, и истинске услуге коју једина школа може народу да учини.

Кад је, у Мају месецу 1867 год., бројено житељство у Београду, вађено је, да има, заједно с Топчидером, 25.178 житеља (14.992 мушких а 10.186 женских, дакле на 100 мушких 68 женских), који су сачињавали 6.096 породица и становали у 3.444 куће. Долази дакле на једну кућу по 7.3, а на једну породицу по 4 душе. Из овога се види најбоље, како Београд већ има карактер велике вароши, премда, по броју становника, још није тако велики.

Живот београђана нема један општи тип; мало да се не би могло рећи за Београђане, да је „колико кућа толико и хадета“.

И занимања им се разликују од занимања других варошана у Србији. Београђани воде трговину, раде занате, спекулишу, или служе по разним струкама државне управе.

Ево каквих еснафа има данас у Београду:

а. ТРГОВАЧКИ

Болтајински, бакалски, лончарски, магазајински (спекулативни), дуванџински.

б. ЗАНАТЛЈСКИ

Абајински, асурџински, аласки (рибарски), берберски, бојајински, бантовански, зидарско-тесачки, кујунџинско-златарски-сајински, коларско-седласки, ковачки, воскарско-лецедејерски, меанџинско-кавеџински, молерски, млекајинско-бозајински, опанчарски, обуђарски (чизмари, ципелари, папуџије), пинтерско-качарски, пиљарски, свеђарско-сапуњарски, хлебареки (симиџије, пекари), столарско-браварски, терџинско-јорганџински, тенећинско-лимарски (кловџери), кројачки (шпајдери) и ћурџински.

Не можемо овде све занате поименце ређати, али ћемо бар напоменути само толико, да од 25.178 житеља, колико је бројао Београд у Мају месецу 1867 г., само њих 908 долази на тежаке (земљораднике). Од заната или радња што житељству набађају храну, живело је 2322 душе. Од заната, који граде одећу, обућу, живело је 3505 душа. На грађевинарске занате долазило је 2319 душа. На занације, које израђују покућанство т. ј. ствари које у кући сваки мора да има, долазило је 706 душа. Од трговине живело је 4305 душа. Од службе и наднице живело је 3507 душа. Од државне службе имало је уживљење 2506 душа. Непроизводно људство бројало је 2833 душе.

По попису од 1867 год., долазио је у Београду

	СТАНОВНИКА
један чиновник на	68
" наставник "	262
" лекар (бабица, и апотекар) на	442
" свештено лице на	812
" адвокат на	1481

Као место трговачко, Београд узима робу, којом тргује, у Бечу, Трсту, Манчестру, а нешто и у Паризу, Хамбургу, Франкфурту; даље, узима по нешто и у Цариграду, Галцу, и у Јевропској Турској, у Пироту, Узунцеву, Филипопољу.

То су главнија трговна места, из којих Београд диже своје јеспане, а најчешће су свезе његове с Бечом, Трстом, и Манчестром.

Те јеспане, које добива са стране, Београд највише распродаје у разна места по Србији. Нешто одлази у Босну, а многа кафа и шећер иде преко Србије *транзитом* на Ниш у Турску.

По званичним извештајима, вредност увоза у Србију из Аустрије и с других јевропских пијаца, износила је од 1866 — 1870 године у годишњој средини 20,731.314 динара, а вредност нашег извоза за Аустрију и остале пијаце изнела је, опет у годишњој средини, 23,501.307 динара. Кад узмемо, да је у том петогодишњем периоду од ђумручине улазило у државну касу 1,407.300 динара, и да је к овој суми сам београдски ђумрук давао 919.344 динара или 43.22 процента, онда то најбоље доказује шта је Београд за српску трговину.

Од *провозне* трговине државна каса мало добија, али тим више добијају трговци и преносачи јеспана. Тако је, 1871 године провезено кроз Србију из Аустрије за Турску разног јеспана у вредности за 3,490.627 динара, а вредност провезеног јеспана из Турске за Аустрију износила је 3,267.364 динара. Само шећера и кафе отишло је из Аустрије преко Београда у Турску за 595.841 динара! Колики би био овај провоз, да су нам путови бољи, који би допуштали пренашане већих терета на колима, ласно је замислити. По званичним подацима у 1869 години, плаћало се у средњу

руку за пренесених сто ока од Алексинца до Београда 8·15 динара. Најнижа кирија била је у Августу месецу, кад су путови добри, суви, и то 6·50 динара, а највећа у Декембру 10·50 динара од 100 ока.

Домаће производе Београд редовно шаље у Мађарску, Аустрију, и Турску, а врло мало у Француску и у Енглеску.

Колико се мноштво наших производа нагомила у Београду, да се на страну извезе, види се најбоље из вредности целог извоза.

1870 године *извезено* је из Србије разних предмета за 30,595.420 динара; од ове суме долази на извоз у Аустрију 24,872.027 динара, а на сам Београд пада бар половина, ако не и две трећине ове вредности.

4 Знатни људи, који у Београду бораве вечни санац

Разгледајући округ по округ, ми ћемо се старати да поменемо сваку заслужну у Србији личност, кад наиђемо на место рођења или славне смрти њезине. Али би, по том плану, остали непоменути многи честити Срби, који су рођени у којој другој српској покрајини, а народу су своје учинили каквих услуга. За то смо ради да у Београду не прећутимо бар оне, који у њему вечити санац бораве, и којима ми место рођења не ћемо наћи ни у једном округу данашње кнежевине.

Тако је у Београду год. 1422 преминао *Цар Константин*, син Страшимира цара Бугарскога. Овај је Константин био најпре у Мађарској, па, вративши се отуд, живео је у Београду код Деспота Стевана Високог. Летописац вели, да је њега Деспот оплакао *и ко присна брата и много ђ души его растоуно*¹.

И сам Деспот Стеван Високи, као што летописац тврди, најпре је сарањен у Београду, у цркви,² па је, јамачно тек доцније, пренет у Манасију. А тешко је и хислити, да би њега мртва одмах испод шатора с Дрвенглаве понели правце у Манасију.

Од наших новијих сународника, које желимо поменути, прво

¹ Гласник XXVIII, стр. 424.

² Гласник XXVIII, стр. 427.

место и овде као и свуда иначе припада славном народном учитељу

Доситију Обрадовићу

који је рођен у Чакову, у Банату, 1739. Још врло млад, Доситије се закалуђерио у Манастиру Хопову, и добио то име, а пре се звао крштеним именом *Димитрије*.

После дугог самоучког ревног и свесног проучавања, и после дугог путовања скоро по целој Јевропи, Доситије је, знањем и списима својим, био познат свему српском народу.

Пред крај живота свога, пређе у Београд. Ту је био управник Велике Школе, која је заведена 1808. Откупио је био више Видин-Каније, за своје новце, кућу за школу младића, који би се спремали за свештенике. Ту је мислио и типографију да смести. — Био је неко време и „попечитељ просвете народне“.

Сима прича, како су га једном у Савету запитали, шта да раде те да Србија буде напредна. Он оћути за онај мах, па сутра дође и ово им каже:

1. Да управу земље преместе некуд у средину, ближе Војду:

2. Да владоца земље поштују и око њега се збирају, али да му не дају никуд из земље путовати; и

3. Све што имају са страним силама, да ишту кроз писма наметно писана, а посланика ма и најпаветнијих, никуд да не шаљу док се земља не уреди¹.

Доситије има вечиту заслугу, што је први почео писати за народ народским језиком; што је, мишљу и срцем својим, обухватао све земље југословенске, и сматрао их као отаџбину једнога народа Српско-Хрватскога, и, најпосле, што је, увек побожан, стојао високо над свим вериним предрасудама, које од браће граде небраћу.

Он је преминуо 21 Марта 1811 у Београду, и кости му данас почивају три корака на запад од западних врата велике цркве, према плочи која је у зид узидана².

Његова је жеља била да се уклони код Хајдучке Чешме, у Топчидеру, и да му се стави на плочи само овај прости натпис: „Овде његове српске кости леже. Он је род свој љубио“.

¹ *Србијанка*, књига II, 253 и 254.

² *Голубица* III, 236—237.

Ова његова жеља није испуњена до данас.

Тек прошле године никла је у честитих Шапчана похвална мисао: да се испуни жеља учитеља нашег Доситија. Како ће се свршити, видећемо!

Вијентије Ракић

Родом је из Земуна. Крштено му је име било *Василије*. По што му је умрла жена, покалуђерио се, и живео је у манастиру Фенеку. За Кочине Крајине (1788—1791), био је војни свештеник, и живео је у Шапцу. Отишао је био после у Трст, на позив православне тамошње општине. После 1807, прешао је у Србију, и ту је, у Београду, учио младиће који су се спремали за свештенике. Написао је у стиховима врло много песама у хвалу многим светитељима и угодницима Божијим, које су се у своје време врло радо читале, и многе су целе на помет изучаване. И он је, кажу, преминуо 1824 у Београду.

Конда Бимбаша

Конда Бимбаша био је родом из места Поломља, а вере православне.¹

Године 1804, наводио се он код Гушанца-Алије, као буљубаша. Гушанац, као царски противник, старешина крцалјски, имао је у својој дружини и Хришћана и Турака, и с њима је ишао по Бугарској и по Румелији, те харао како Хришћане тако и Турке.

Кад Дахије виде да српски устанак не могу да савладају, онда Кучук-Алија изађе из Београда, продре до Јагодине, и ту поручи те му дође Гушанац-Алија с 800 монака, и тако га склони да им помогне савладати Србе. С том војском је и Конда дошао у Београд, и ту је остао више од две године.

Конда је са својим момцима стојао на једној стражари која је била на брегу између Варош-Каније и Сава-Каније, са зада данашње Митрополије.

Као Хришћанин, Конда је наскоро осетио у срцу неку тајну жељу да српско оружје победи. За то тајно јави српским стареши-

¹ Неки *Трандафило Лука* штампао је 1807 у Пешти једну књижицу на грчком језику, и у тој се књижици међу осталим вели, да је Конда био родом из Јаћине, у Епиру.

тицати појетични задаци за креност духу српскоме; радови Другога су очевидни стварни добитци, помоћу којих Срби могу наставити свој велики преображај.

О, нама је много пристојније синовљим захвалним осећањем помињати имена *Борфа* и *Милоша*, него се изостављати за суђају: ко је од њих двојице већи и заслужнији?

То право ми ћемо оставити ономе ко уради за свој народ више од њих обојице.

Али зли удес не да Србину патријоту непомућено поносити се овом двојцом великих народних синова.

Међу та два горостага запала је нека отровна семка, и... српска је земља попрскана можда најлепшом крвљу какву је икад произвела.

Ви, који мали пријатељи, рад којих највише ја и пишем ове врете, кад год се сетите ових црних страна српске историје, уздахните над гробовима *Борфа* и *Михаила*; олакшајте срце своје молитвом: да Бог њима обојици да у рају насеље; али потомцима њиховим, нарочито искључним поштоваоцима било *Борфа* било *Милоша*, кажите отворено: да је малена свака међусобна заједница оној деци коју глас мајке њихове јутром и вечером позива на помоћ, на рад, на сваковрсно наредовање и тежње к добру и к честитости, на борбу против безбројних јада и невоља — ако икад мисле довршити дело које је *Борфе* онако славно започео и *Милош* онако срећно продужио.

Таква осећања и таква радња јамачно ће бити најпријатнији кад њиховим великим душама, а више ће и користи донети њиховој драгој Србији и свему српскоме народу него сва проговена и трвења међу браћом.

Кнегиња Љубица

ЖЕНА КНЕЗА МИЛОША ОБРЕНОВИЋА

Рођена је у селу Срезојевцима,¹ у рудничком округу, од оца Радоева Вукомановића и матере Марије.

¹ Неки су бележили да је она из *Царевика*, али то није село него се тако зове поток близу куће оца њезинога.

Конда се излечио од рана, и ишао је још, године 1807, на Ужице, и те је године о Тројицама погинуо у великом боју на Лозници. Чуо сам да је упопан у манастиру Троноши.

Конда је био човек омален, окрушаст; говорећи српски, малко је заносио на бугарски, а знао је и турски и арнаутски. Кад је погинуо, није му било више од 30 година.

Карађорђе га је тако волео и уважавао да му је, кажу, хтео дати своју ћер, само да га прерана јуначка смрт није уграбила.

Нека му је лака земља српска: где год лежи, крвљу је је откупио!

Јоанин Вујић

Вујић се родио у Баји 1772, а преминуо је у Београду 1846. У последње време живео је у једној кућици, чини ми се општинској, у овој прекој улици која води од старог Здања на Калемегдан. Кад је умро, испратили су га ђаци и професори свих школа у Београду; и сам сам, као ђак гимназије, био на том укупу.

Списи Вујићеви познати су и данас. Они су у своје време били јако читани. Поред свих мана својих у писању, Вујић заслужује хвалу за своју безуморну ревност. Из пера његова изашло је за чудо много дела, које изворних, које прерађених, а које преведених. Од свих српских писаца после Доситија, биће Вујић највише путовао по разним земљама и народима, а и по Србији.

И његове кости бораве вечни синак у палилулском гробљу.

Сима Милутиновић-Сарајлија

Родио се у Сарајеву, у Босни, 1791. За то се често потписивао и *Сарајлија*, а звао се и *Чубра Чојковић*. Песник необична дара у задахнућу и силе у изразу, Сима стоји сам за се међу свима појетима српским. Његова *Србијанка* није ништа друго него идејалисана историја Србије од 1804 до 1815. Његова је снага била у драми, што се потврђује самом „*Србијанком*.“ Велика је и штета и срамота, што се Симиња дела, а нарочито „*Србијанка*“ не прештапају и не даду млађем нараштају у руке да види ко су му били стари и какви су.

Сима је умро у Београду 1848. У последње време свога жи-

вота служио је у министарству просвете као секретар. И његове кости почивају у тишини код Маркове цркве у Паллуду.

Ту је спуштена да вечни снах борави с њоме и његова жена *Марија* која оде с овога света 17 Марта 1875, у 10 сата пре по дне.

Можда је с њоме сахрањено за до века много објашњење оних тамних места у „*Србијанци*“ којих има повише.

Димитрије Исавловић

Родио се у Даљу, 1783. Био је професор у Карловцима од 1808 до 1814 год., после професор педагогије и историје у учитељској школи у Сент-Андреји и у Сомбору. 1830 године прешао је у Србију, и завео у Београду прву гимназијску школу. С том је школом, после, отишао у Крагујевац. Најпосле је био начелник у министарству просвете, и, у том чину, снађе га смрт 1853. Он је и непосредним радом својим у школи и у администрацији школској, а и списима својима, учинио велику услугу српској школи и настави. Међу осталим, није с горег поменути, како је још 1838 године тражио у званичним предатакма Савету: да се у Србији заведе учитељска школа. У последње време свога живота, писао је речнике: немачки, латински, и француски, за школску потребу.

И његов је гроб код Маркове Цркве.

Петар Јовановић српски митрополит (од 1833—1859).

Митрополит Петар родио се у Илоку, у Срему, 18 Фебруара, 1800. Отац му се звао Лазар, а мати Јулијана. Отац му је био опанчар, и доста доброд стања домаћин.

Почео се учити у месту свога рођења.

Гимназију је свршио у Карловцима, а тако и богословију; философију пак у Сегедину, права пак почео је учити у Пешти.

Постао је професор у карловачкој гимназији, око године 1823—1824, и остао је ту до 1830.

Његово је крштено име било *Павле*, а човек је био веома наочит; с тога је, кажу, зван био Лени Паја.

Године 1831 прешао је у Србију, и постао секретар, најпре у народном суду, а после у канцеларији Кнеза Милоша.

У том уиру покојни Мелентије Павловић, митрополит српски, а Кнез Милош се обрати Митрополиту Стратимировићу, да му препоручи ког одличног наученог Србина духовника за митрополита. Стратимировић му одговори да боље не тражи од Павла, секретара свога. По томе Кнез и избере Павла за митрополита и пошаље у Цариград, где га, на Светог Николу, 6 Децембра 1833, Патријарах Глигорије посвети за митрополита српског.

После тога, вратио се одмах у отаџбину, и прву службу служио је, као митрополит, на Божић, 1833, у Пожаревцу, где се тада бавио Кнез Милош.

Од тога доба резио је настојавао да ствари црквене и свештеничке уреди. У том је позајмљивао много из управе оностранске српске цркве.

Завео је Богословију 1836, и живо је настојавао да набави људи учених на службу цркви.

Сам је био из оне стране, али је нешто био хладан према људима из те земље и према њиховој науци: ваљда је опажао како се то прима у Србији. За то је наваљивао и најпосле успео да се младићи за црквене службе шаљу у Русију на науке.

У својој струци био је јак, а и врло здрава суда човек у свим државним питањима, у расправи којих имао је често јакога утицаја. Памятљу је имао необично снажну.

Од великаша српских, с Петројијевићем се слагао и живео до смрти, с Вучићем је био добро до 1848, а са Симићима свабад.

По наду Александра, пао је и он, и 1859 отишао је из Београда. Доцније је постао владика Горњо-Карловачки. Умро је у Сремским Карловцима¹, 22 Септембра 1864, и 27 истог месеца сарањен је у Манастиру Крушедолу, где леже још многе српске кости.

Бог да га прости! Радња овога архијереја заслуживала би да је ко год од оних, који су њим постали оно што су, представи српскоме

¹ Врло нам је жао, да о тако радном човеку, само овозможмо можемо да кажемо, али смо и ово једва једвике могли скунаторити. Немар је овладао свима који би могли што знати. — По нашем плану, Митрополит Петар не би ни могао бити поменути овде; али како је он умро у жељи да се сарани у Београду, па је та жеља остала неиспуњена због спољних препрека, ми му ево у Београду чинимо помен.

свету, колико ради његовога имена, толико ради користи самих служитеља и синова цркве.

Јаков Живановић

Родио се у селу Обрежи, на левој страни Саве, 18 Фебруара 1808, а умро у Београду, 9 Августа 1861.

Још године 1834, на позив Кнеза Милоша, дошао је у Србију, и одмах постао директор Кнежеве Канцеларије. У тој служби, имао је учешћа у многим врло важним пословима; а слан је и у Цариград ради Устава. Увек је стојао уз Кнеза, те је за то јако осуђиван од стране ондашње опозиције, која је била најпре веома силна, а после свемоћна у земљи.

Видевши да се Кнез не може одржати, дао је, 5 Марта 1839, оставку, и отишао у Срем, где је живео приватно.

Година 1848 увела га је у покрет народни, и тада је усталачки радио против Маџара.

Године 1850, прешао је опет у Србију, и био је најпре секретар Савета, а после помоћник Попечитељства Правде и Просвете.

Под спољашњим глатким и чисто као несмеличким мавијерима, носио је Живановић непрегибну упорност у свим својим убеђењима, религиозним, научним, и политичким. Те и то му је увећало број непријатеља, за које човек не зна: да ли су му причинили више горчине или неправде у животу.

Сталан у својим мислима, он је истински само жалио, што се људи тако заборављају те себе срамоте, а јуначки је дочекивао сваки удар, који је на њега нападао. Био је право чедо свога доба, и што је год веровао, веровао је коренито, дубоко. С тим је отишао и у гроб.

Осем велике службене радње његове, која ће се видети тек онда, кад једном кореспонденција Кнеза Милоша угледа света, он је и писао и преводио многе саставе, а оставио је доста и beleжака о добу Кнеза Милоша, у примедбама на спис Киријана Роберта.

И он борави вечни санак поред добре деце своје у хладу од дрвета крај Маркове Цркве на Ташмајдану.

Коста Бранковић

РОЂЕН 20 МАЈА 1814 У НОВОМ САДУ, А ПРЕМИЊО У БЕОГРАДУ 22 НОВЕМБРА 1865

Бранковић је најпре био професор у Гимназији, па је после прешао у Лицеј, у ком је до смрти остао професор филозофије, а неколико пута бирала га је дружина себи за ректора.

Издао је *Мислословље* или *Логик*у, а оставио је Психологију и Педагогику у рукопису. Штампано је такође неколике мале књижице, које иду у дечину књижевност, и које су давале доброј деци на дар. Сав свој век провео је у школи; био је човек особито добре нарави и пријатног опхођења. Мало је коме толико поште указано на укупу, колико њему. Његова је пратња била нешто величанско у Београду. Осем кнезова Милоша и Михаила, не знам да је кога толико света испратило до вечне куће, колико је народа пратило покојнога Косту Бранковића.

Кнез Михаило послао је удовици и деци покојниковој 200 π као знак свога великог уважања према честитом професору.

И он је сарањен код Маркове Цркве у Палаули.

Владика Гаврило Поповић

РОЂЕН У БАЈИ 11 ОКТОБРА 1811, А ПРЕМИЊО У БЕОГРАДУ 7 ФЕБРУАРА 1871 ГОД.

Рано је прешао у Србију и одмах се покалуђерио код митрополита Петра. Био је и професор у Богословији, и члан у Конзисторији, а доцније владика у Шапцу. Где је год био, одликовао се двема особитим врлинама: Дивно је певао црквене песме, и настојавао је да учи и друге да их певају; и писао је лепо српски, што је год писао, а писао је доста: више него сви оци његовога реда. Старији београђани ће се још сећати онога лепога певања у цркви, док су били његови ђаци око певница. И данас у Србији нађе се по који већ стар попа од његових ученика те пријатним ирмосом напомене доба цвета Фрушкогорског певања и у Београду.

Црквена школска књижевност њему је дужна много да захвали. И што је год писао, писао је слогом чистим, разговетним, и језиком доста правилним.

Дуго време није имао среће да постане владика, и ако се свакад мислило, кад се упразни која катедра, да је баш на њега

ред. Најпосле, по изречној жељи покојног Кнеза Михаила, постао је године 1861 владика у Шапцу.

И ту је био онако исто реван учитељ лепог црквеног певања, и напредан књижевник. Од њега нам је остало 16 разних публикација, већих или мањих¹.

После неколико година управљања јепархијом, стављен је у пензију, и живео је најпре у Манастиру Раваница, а после у Манастиру Букову. Болест га примора да дође у Београд, и ту је боловао код архимандрита Мраовића. Ко је видео њега на самртној постели, и ко је чуо из његових уста како је према њему поступио од стране неке духовне му браће, тај ће се зачудити, да они што се зову онајближи Христови ученици тако мало личе на свога учитеља. Хвала нека је оцу Теодосију Мраовићу за братске услуге према болнику у тим последњим тренуцима.

Умро је, као што је речено, 7 Фебруара 1871, и упокојен је у Палилушкој Цркви с леве стране западних врата. Говорило се да је оставио многе рукописе, али ми утврдо још до сад не знамо ништа о том.

Др Вук Маринковић, професор Београдског лицеја

Родио се у Новом Саду, на Бадњи дан 1807. Гимназију је свршио у Н. Саду, философију у Егри, а медицину у Пешти и у Бечу. У 23-ој својој години постао је доктор медицине (23 Маја 1830). Године 1849 пређе у Београд, где одмах буде постављен за професора у Лицеју. За 10 година професоровања, два пута га је дружина бирала за старешину.

Главни радови његови ово су: *Начела Физике*, у Београду 1851; *Јестаствена Повесница*, у Београду 1851.

Осим тога, писао је и преводио још многе мање ствари.

Маринковић је био човек необичног ума и дара. Одликовао се смерношћу у свем што се тиче њега; био је отворен у суђењу о стварима и о људима. Волео своје ђаке као синове. Учећи друге, учио је и себе свега века свога, и за то је био измакао далеко и у предметима, у којима се нико не би ни надао да он тако напретке чини.

¹ Школа за 1871 год. бр. 6 стр. 95 и 96.

Велика је штета и за школу и за науку што је тако рано отишао под земљу. Он се упокојио 7. Августа 1859, у Београду, и почива тихо код Маркове Цркве, међу толиким другим заслужним Србима.

Петар Гадвановић

ГЛАВНИ УПРАВИТЕЉ ОСНОВНИХ ШКОЛА У СРБИЈИ

Родио се у Новом Саду 1808. Учио се у месту свога рођења, и у Пешти, где је слушао философију и права.

Године 1834 прешао је у Србију и постао професор у Крагујевачкој Гимназији. Године 1836 постао је Управитељ свију основних школа, и у том је звању био кад га је и смрт свашла 3 Марта 1857, у Београду.

Он је издао:

„*Кратку Антропологију*, у Београду 1844“.

„*Општа знања сваком човеку нужна*, 1850 у Београду“.

„*Војне Срба с Турцима* од устанка 1804 до Септембра 1813, 1852 у Београду“.

Још је уређивао 1848 и „*Новине читалишта београдског*“.

И он почива у гробљу код Маркове Цркве.

Др Јован Стејић

Родио се у Старом Араду 1804. Године 1829 постао је доктор медицине у Бечком Универзитету. Одмах после тога, прешао је у Шабац, и тако отпочео службу своју у Србији. Бивао је и начелник санитета, и најпосле главни секретар Земалског Савета. Јован Стејић био је један од најраднијих чланова Друштва Српске Слободности. Он је писао, преводио, и штампано више дела, која се одликују лепим слогом и за оно време доста чистим језиком. Највише су раширене: *Хуфеландова Макробиотика*, коју је Стејић превео још 1826 године, и пет свезака „*Забава за ум и срце*“.

Преминуо је у Београду 23 Новембра 1853, и упокојен је код Маркове Цркве.

5 Знатније зграде и места у Београду

Београд се нагло шири а у једно мења и облике и имена својим разним деловима. *Калемегдан*, *Зерек*, *Дорћол*, *Чукур-*

Чешма, Стамболкашија, тачке су, које ће скоро своја имена уступити новима, која се већ могу да чују, и која се спремају да се утврде.

Размицање Београда толико је, да су за ово пола века ето већ у два лаха приморани били мртви да се уклањају испред навале живих. Гробље, које се некад пружало од Варош-Канаје к Зеленом Венцу, давно је уступило место „Господској Улици“. Сад је и Ташмајдан стегнут са свих страна, и још од 1853 има једна наредба, да се стари Београђани измичу куд год даље пред напором нових. У том тако брзом мењању облика и имена, ми смо ради да се сачувају од заборава бар неке тачке, које су ма по чем заслужиле да се запамте.

Од таквих зграда или тачака на првом је месту :

Кула Небојша. Ова зграда ваља да се помене и као једини остатак старих утврђења београдских, и као споменик невоља и мука, које су Срби трпели под Турцима.

Некад је био читав ред таквих кула од садашње Небојше право на данашњу цркву Ружицу; одатле венцем на сатску кулу до над Саву, на после обалом савском омет до Небојше. Све су те куле давно порушене, само је остала Небојша, као једини представник утврђене одбране из доба ратовања стрелама.

Турци су ову кулу држали као тамницу, за то је и многа српска суза пала при спомену самога тога имена¹.

Ружица — садашња црква, са свим је правилан барутни магацин, озидан по Вобановој системи, али народно веровање хоће да је то Црква Ружица која се у песми пева, па нека му и буде: како ко верује онако му и бива.

¹ *Иван Југовић* говорио је српским старешњима од 1807—1812, да га окују, како знају тврђе, да га бале у кулу Небојшу, и држећи га тако, да га принуђују за све своје земаљске послове, и да слушају што им каже. Ако би их, њега слушајући, снашло какво год зло, одмах да га уморе најгрозијом смрћу. О овом глед. „Србијанку“ кв. III, 41; а о самом Југовићу има у „Правит. Совету“ Вуковом више, стр. 77—92.

Гроб неке Туркиње девојке, коју су Турци држали за светељку; он је баш под сатском кулом.

Тулба, у Горњем Граду, над гробом великог везира Карамуштафе, који је у Београду удављен гајтаном за то што му је војска поражена под Бечом.

Бунар, у Горњем Граду, неколико стотина степеница дубок, једна је од најзнатнијих вештачких грађевина у Београду.

Барутни магацин, исечен у самотвору камену, јачачно је највећа знаменитост у београдском граду.

Магацин је тај исечен у по оне стране испод Горњег а више Доњег града. Издубљен је то големи простор, и раздвоен у делове дивотним стубовима, на које се наслањају велелепни сводови све у самотвору камену истесани. Дебљина стена може и најсилнијим топовским метцима одолети.

Капије Градске. У Доњи Град улази се на три, а у Горњи на две капије. Видинска капија, на Доњем Граду, била је некад лепа уметничка грађевина, а друге су три обичне по напмарству. Али Стамболска капија, на Горњем Граду, записана је крвљу у Српској историји: на њој су о ченгеле вешани они Срби, који су се усуђивали мислити о своме народу и о његовој будућности, само ако су, с таквом кривицом, пали шака београдском турском суду.

Калемегдан — садашњи парак — заслужио је да се помене једно за то што су на њему многи знатни Срби погубљавани, а друго с тога, што су ту обављане многе усиљене свечаности: царски хати читани, или друга важна писма народу објављивана.

Последња така свечаност била је 6 Априла 1867, у 10 сата пре по дне, када је прочитао царски ферман, којим се градови у Србији уступају Кнезу Михаилу.

Доситијева Кућа. На старој великој пијаци, на рогу који одговара згради полиције, где она има стара турска текија, она кућа у којој је сада једно одељење полиције, била је стан *Доситија Обрадовића*, у ком је он живео и преминуо. То је сада државно имање. Слика од ове куће, благодарећи г. Јовану Гавриловићу, мислим да се храни у Архиви Српског Ученог Друштва.

Умка, где је 1830 године објављен царски хатишериф. У порти

Палилулске Цркве, на 60—70 хвата на северозапад, баш до гроба покојног Милоја Лешјанина, стоји и сад приметна ујка; напред ње је нико један мали дуд, а мало на истој два су багрева. — Године 1830, 30 Новембра, лицем на Светог Андреју, у овај исти дан у који су Срби онда славно 1806 отели на јуриш Варош Београд, био је на тој умци разапет дивотан чадор с двојим вратима: на једна је ушао Кнез Милош, а на друга Хусеин-паша, београдски везир, па су се на средини шатора срели и поздравили. Ту су објављена она права, која је народ купио својом крвљу, и већ су стављена у Зборник међународних акта¹.

Палилулска Црква,² коју мало час поменусмо, под својим сводом храни кости покојнога Кнеза *Милана М. Обреновића II*, које почивају надесно од западних врата њених,³ и прах покојног владике Шабачког *Гаврила*, који лежи налево од западних врата исте цркве — све у самој цркви.

Велика Београдска Црква, не далеко од Калемегдана и савскога високога брега, била је сведок многим, на Бог ме и супротним свечаностима и богомољама... Под њеним западним сводовима бораве вечни санах српски кнезови: *Милош* и *Михаило*. С десне стране западних врата ове цркве, има у зиду комад од плоче с гроба славнога *Доситија Обрадовића*, на којој је обележено где почивају његове српске кости.

Око ове цркве биле су (а неке стоје и сада) куће, у којима су⁴ се развијали многи догађаји из живота нове српске државе.

Онде где је сада *Митрополија*, био је пређе „Конак“ Кнеза Милоша. У том конаку држале су многа важна саветовања народно

¹ „*Знаменити догађаји нове српске историје*“, стр. 101 до 105.

² Ова је црква постала овако: Неки *Лазар Панча*, из Катранице, у Македонији, који је умро 24 Марта 1831 у Београду, оставио је своје имање Кнезу Милошу, и аманет: да му начини цркву за некој душе. Кнез му испуни вољу; 1835 начини ову цркву, и посвети је Св. Марку, а 1838 удари записну плочу, на којој је све то забележено. Плоча та стоји и сад у зиду са северне стране цркве.

српске старешине. Најпосле, ту је Кнез Милош и оставку своју дао, кад је хтео отићи из Србије 1839.

Малко на југ само преко једне улице, кућа, у којој су сада судови Касација и Апелација, била је стан Кнегиње Љубице. У тој је кући умро Кнез Милан Обреновић II. Ниже те куће у истој оградџи, где су сада Богослови II одељења, боравио је Кнез Михаило до 1842. У те две куће сновани су они догађаји који су се завршили одласком Обреновића из Србије 1842.

Велика Шивара, на југозападној страни Београда, испод Вознесенске Цркве. У тој згради држала је седнице своје Свето-Андрејска Скупштина; и одатле су оглашене све оне измене, које се учинише у Србији од 11 Новембра 1858 до 25 Јануара 1859.

Чукур-Чешма, ниже куће г. Јована Гавриловића; чешма та стоји и сада, само је нестало старе турске вароши, и улице су нове просечене. Не далеко од ове чешме била је кућа у којој је становао „Совет“ за времена Карађорђева. На тој чешми заподела се она свађа између Срба и Турака 3 Јуна 1862, и прва крв пала¹. Одатле је букнула борба, која се била заћутала од 14 Јула 1815 — од битке на Дубљу.

Врачарска руца. На западном Врачару између куће дра Шафарика и Канцеларије Среза Врачарског, била је 1842 нека руца, коју је ископао, градећи своју кућу, покојни Исидор Стојановић. У ту руну затварани су они, који су бројани међу кривце, кад је Вучић, као победилац, синао с војском на Врачар 1842 год.

Топчидер, 1 сат на југ од Београда, речница и долина. Ту је двор Кнеза Милоша, црква, и многе друге зграде. У Топчидеру су државне неколике народне скупштине од 1838—1868.

Ту, у свом двору, у 8 сата пре по дне, 14 Септембра 1860, издахнуо је Кнез Милош Обреновић I.

Ту је прослављена педесетогодишњица од другог српског устанка 1815. Та је свечаност била 21 Маја 1865.

Ту, у Кошутњаку, паде од крвничке руке 29 Маја 1868 год. Кнез Михаило М. Обреновић III.

¹ Први је главом влатно честити Симе Нешкић, терџоман Београдске Полиције.

Ту, на Великој Народној Скупштини, 21 Јуна 1868, би проглашен за наследног владоца од Србије Кнез Милан М. Обреновића IV.

Топчидер је сав државно имање. Ту је била основана прва Земљоделска Школа у Србији, 1853, а затворена 9 Јануара 1859. Ту је нека примерна економија; ту је школа за малолетне сужње. Осем тога, ту станује и једно одељење редовне војске.

6 Власти, управе, и заводи у Београду

У Београду је столица *Кнеза од Србије*. Ту су свих седам министарстава: *Правде; Просвете и Црквених Дела; Спољних Послова; Унутрашњих Послова; Финаниције; Војно; и Министарство Грађевина*. Ту су судови *Касациони* и *Апелациони*, за сву земљу; *Главна Контрола* за прегледање свију државних рачуна, и оних који се воде под надзором државних власти.

У Београду су још судови: *Трговачки, Окружни* и *Варошки*, овај за Београд, а овај за округ. Ту је *Окружно Начелство* и *Управа Вароши Београда*.

Београд је раздељен на шест квартова (осем града): *варошки, савамалски, врачарски, теразијски, палилулски, и дорћолски*¹. У сваком кварту има по један члан управе с потребним особљем. На Сави има један члан управе, који нарочито води надзор над

¹ У Мају 1867, год. било је житеља у кварту: *варошком* 4742, *савамалском* 3263, *врачарском* 2610, *теразијском* 5052, *палилулском* 3675, и *дорћолском* 4984. У граду становало је 294 а у Топчидеру 558 душа. Кад број житеља разделимо бројем кућа, онда долази на једну кућу у кварту теразијском 8·29, палилулском 7·55, варошком 7·36, савамалском 6·97, врачарском 6·38, и дорћолском 6·25, душа. У теразијском кварту куће су најнасеоније. Кад број житеља упоредимо с бројем породица, онда налазимо, да једна породица броји у кварту: теразијском 4·54, палилулском 4·38, врачарском 4·05, варошком 3·90, дорћолском 3·79, и савамалском 3·57, душе. У средњу руку долазе дакле по две породице на једну кућу.

путним исправама оних који долазе у Београд или одлазе из тога места.

Осем Војнога Министарства, у Београду станују: *Главни Штаб* за стајаћу војску; *Бригадна Команда* за народну војску београдскога округа; *Артиљеријска Школа*; једна *војна болница*; *поткивачка школа*; *војна шивара*; и *магацини* израђених и неизрађених предмета.

Од црквених власти, у Београду седи *Српски Митрополит*, у кога се сабира редовно једном у години *Сабор* свих земаљских *архиепископа*, за расправу питања која се тичу вере и цркве. Ту се, два пута у години, састаје и *Апелаторјска Конзисторија*, која је виши суд за предмете духовнога судства; а стално пребива *Конзисторија* за београдску јенархију.

Прота за Београд и округ настава такође у тој вароши.

За високу наставу омладине, и за обрађивање наука у опште, у Београду је

Велика Школа, која је постала првом 1838, у Крагујевцу. Она је у дивној згради (на старој великој пијаци) коју је чувени редољуб господин *Миша Анастасијевић* покљонио својој отаџбини 1863.

Велика Школа има три факултета: *филозофски* (који се дели на два одсека: историчко-филозофски, и природњачко-математичарски), *технички* и *правнички*.¹ У овом заводу раде 19 наставника, а походе га 194 слушаоца.²

На плату професора Велике Школе издато је 1873¹, 71.392·84 динара. Осем тога, на Библиотеку, и на набавку оруђа за кабинете 7.578·84 динара; на екскурзије ученика 1.768·42 динара; на Ботаничку башту 5.052·63 динара. Најпосле, на канцеларијске трошкове Велике Школе и свих средњих завода у Београду издато је 10.041·30 динара, а на служитеље 12.983·58 динара.

¹ Гледај закон 20 Декембра 1873.

² Сви статистички подаци о школама које се овде спомињу односе се на 1873¹, школску годину, а у број ђака узети су само они, који су школу до свршетка године походили.

Гимназија, са 7 разреда, постала је прво 1830 године. Данас је и она смештена у Мишиној Кући. У њој раде 15 наставника, а уче се 348 ђака.

На плату професора Гимназије Београдске издато је 187³/₄ 43.212·62 динара.

Полугимназије има две; свака са 4 разреда. Оне су постале доцније, једна је на Теразији, а друга ближе к Палилули. У првој је 6 наставника и 186 ученика, а у другој 7 наставника и 114 ђака.

На плату професора ове две полугимназије, издато је 187³/₄ 28.480·00 динара.

Виша Женска Школа. Овај је завод постао 1863, и имао је тада 3 разреда. Данас је подигнут на 5. Намена му је да да више образованости женскињу у опште, а неке девојке и нарочито да спреми за учитељке у основним школама. Завод је отворен. Издржава се о трошку државном, или боље рећи, о трошку *школскога фонда*. У њем има 22 предавача и 216 ученица.

На плату наставницама Више Женске Школе издато је за 187³/₄ 19.220·00 динара.

Школа основних мушких има у Београду 7, а женских 8. Те школе имају све по 3 или по 4 разреда тако, да у мушкима ради 17 учитеља, а у женским 16 учитељака. Мушкараца иде у школе основне 798, а девојчица 597.

На плату учитеља и учитељака основних школа у Београду, издато је 187³/₄ 34.618·90 динара.]

Општина пак Београдска у име стана, огрева, и оправака школа издала је те године 45.114·40 динара, дакле 30% више него држава.

За стручнију наставу, има у Београду

Богословија, која је постала 1836 године. Она је дело покојног Митрополита Петра, као што је већ казано.

Она спрема младиће за свештенички чин, а уједно даје и учитеље за основне школе.

Друго Одељење Богословије даје наставу нарочито младићима из оних српских крајева, који су још под Турцима, и који долазе

амо, да се спреме за свештенике и учитеље. Богословија је цела затворен завод, који се, готово сав, издржава о државном трошку.

У првом одељењу раде 13 наставника, а уче се 174 ђака; а у другом одељењу има 9 наставника и 61 ученик.

На плату професора Богословије издато је за 187³/₄ рачунску годину 29.319·30 динара.

Реалка. Школа ова, овака каква је сада, постала је 1865. Али је почета као *послено-трговачка школа* још 1844. Она је за то, да да корисна знања младићима који би намеравали одати се на индустријске или трговачке радње, а спрема и кандидате за технички факултет на Великој Школи. У Реалци раде 9 наставника, а учи се 84 ђака.

На плату професора Реалке издато је 19.882·00 динара.

На благодетељне сиромашним ђацима у свим средњим заводима у Србији потрошено је 187³/₄ 26.793·30 динара.

А на набавку књига и збирака за све средње заводе, осем школа Велике и Учитељске, издато је 16.420 динара.

Протестанти имају код своје цркве и школу са два одељења, у прво иду старији ђаци, а женска и мушка деца уче заједно. Учитељ ради у школи само један, а настор предаје науку хришћанску. Девојчица учило је у оба одељења 28, и од њих 3 су биле из српских кућа. Ученика је било 40, и од њих 9 српчиња.

У Београду има доста и приватних школа, али је врло тешко прикупити податке о стању њиховом. У 1872 години било је 13 приватних школа са 29 наставника (7 учитеља и 22 учитељке) и 272 ђака (35 ученика и 237 ученица).

У Београду има још

Српско Учено Друштво, које је постало још 1841. Намена му је, да обрађује српски језик, и да уноси науку у српски свет. Оно издаје свој орган „Гласник“, који је већ прешао 40 свезака.

Друштво је ово досад највише учинило, да се обелодани многа грађа за народну српску историју, а нешто је привредило и за познавање данашњег стања Србије.

И ово држи своје састанке у *Мишиној Кући*.

Држава је дала 1873, на Српско Учено Друштво 11.789 динара.

Пољско-привредно друштво, постало је године 1869. Њему је циљ, да шири пољско-привредна знања у народу, и да олакшава набавку савршенијих справа за разне пољско-привредне радове.

Друштво ово располаже лепим новчаним средствима. Оно издаје и лист „*Тежак*“.

Друштво Лекарско склонило се 1873 с циљу, да расправља и осветљава питања из области медицине. И оно издаје свој орган — „*Архив*“.

Трговачко-занатлијски одбор, установљен је да предаже мере које би ишле на добро земаљској трговини и индустрији.

Велика Народна Библиотека, која има 14,544 дела.

Статистички Преглед

БРОЈ ЧИТАЛАЦА У НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ ЗА 1872, 73, 74, И БРОЈА СВЕЗАКА

Г О Д И Н А	БРОЈ ЧИТАЛАЦА			Ч и т а л о с е р а з н и х к њ и г а											
	Лика који су на билет долази у парку књиге	у читаоници библиотеке	приватних из разних сталска	Број реверса на другим словенским језицима	Перкод. списак гласних часописа		Научних књига		Забавних књига		КАРТА	Музикална, партитура, песама	Брошура памфлета	Свога свезака	
					на српском језику	на страним језицима	на српском језику	на страним језицима	на српском језику	на страним језицима					
1872	217	185	176	3670	498	354	475	582	1994	975	1946	52	28	291	7195
1873	221	187	194	4554	501	476	407	538	2012	846	1896	62	34	102	7024
1874	316	190	182	2941	404	317	434	543	1803	814	880	55	33	169	5503

Број читалаца у читаоници кретао се од 9—17 лица дневно у месецима: Октобру, Новембру, Декембру, Јануару, Фебруару, и Марту, а од 5—16 лица дневно у другим месецима. Број лица која носе књиге кући кретао се од 12—36 дневно у месецима: Октобру, Новембру, Декембру, Јануару, Фебруару, и Марту, а од 5 до 25 у другим месецима.

Читаоцима у читаоници стоје на расположењу разне стручне књиге, речници, енциклопедичка дела, илустрације, карте, итд.

Народни музеј, према разлици ствари, које се у њему налазе, подељен је на деветнаест разних одељака. И тако:

У I одељак долазе разни накити и адиђари стари римски, средњековни, новији и најновији српски, од којих је било	НА КРАЈУ ГОДИНЕ:	
	1871	1874
златних	32	38
сребрних	183	229
од разног камења	53	64
У II одељак долазе разни судићи (и покућне ствари) од сребра, римски и српски, од којих је било	35	36
У III одељак долазе идоли (кипови) римски и варварски и друге слике ливене од бронзе, од којих је било	36	43
У IV одељак долазе разне старинске ствари римске и новије, од бакра и бронзе коване и ливене, од којих је било	176	199
У V одељак долазе медаље, спомени, новци и амајлије, од којих је било	129	134
У VI одељак долазе старински печати изрезани у металу, од којих је било	49	58
У VII одељак долазе старински печати у истисцима, од којих је било	12	14
У VIII одељак долазе разне старинске ствари од стакла и печене земље, од којих је било	72	103
У IX одељак долазе заставе старије и новије, од којих је било	21	23

У X одељак долази старије и новије знаменито оружје и поједина оруђа за ратовање, од којих је било	1871	1874
У XI одељак долазе разне старинске ствари од метада, као: покућно посуђе, земљораднички халати, коњске опреме и разне утензилије, од којих је било	94	121
У XII одељак долазе уметничке знаменитости и природне реткости, од којих је било . . .	175	181
У XIII одељак долазе слике и портрети, од којих је било	130	140
У XIV одељак долази надгробно и друго камење римско и средњовековно, цигље с натписима и сликама, од којих је било	38	38
У XV одељак долазе разни идоли и кивови од камена и барелефа, од којих је било . . .	17	18
У XVI одељак долазе стари југословенски новци, поглавито пак српски из времена самосталности, од којих је било	558	2664 ¹
У XVII одељак долазе римски и византински новци, од којих је било	6113	6314
а од ових долази на златне новце	166	179
У XVIII одељак долазе стари јелински и варварски новци, од којих је било	1006	1010 ²
У XIX одељак долази нумизматика средњег века и разних држава	3031	3051
осем сребрних, има и златних новаца	101	106
Народни Музеј походило је 1872 године	939	посетилаца,
1873	401,	а 1874
281.		

На Библиотеку и на Музеј издато је из државне касе за 187² годину 16.779 динара.

Београдска Читалица, која је постала 1845, и којој од

почетка до сада највећу помоћ даје чувени српски родољуб Миша Анастасијевић, има приличну књижицу, збирку старих новаца, слика, карата, и др.; а и новцем стоји тако, да јој се не треба бојати за опстанак¹.

Грађанска Касина, основана 1869. Године 1874 имала је намештаја за хиљаду дуката, и неколико хиљада гроша прихода преко трошкова.

У Београду имају четири православне цркве: *Велика*, *Палилулска*, *Вазнесењска* и, у граду, *Црква Ружица*.

У двору митрополитском има *Канела*, у којој се служи, а у Топчидеру лева зидана *Црква*.

Протестанти имају своју цркву, Јевреји две синагоге, Мухамеданци једну џамију, а Католици се² служе канелом која је у Аустро-Угарском Консулату.

У Београду има пет штампарија: једна је државна а четири су приватне; има и три литографије: једна државна а две приватне. Осем других списа, сад се издају у Београду осморе новине, које политичне које књижевне и стручне.

Позориште у Београду отворено је, у новој лепој згради, 30 Октобра 1869, представом „Посмртна слава Кнеза Михаила“, али је и пре тога радило у Сушићевој Кући, на Варошканији.

Зграда, намештај, библиотека и све друго што се рачуна у имовину позоришта, стало је до сада од прилике 32.000 дуката. Позориште, *стално уређено*, мудро управљано, патриотски задахнуто, може учинити големе услуге српској ствари, а овако, као установа привремена, стоји увек у неком нередовном стању, па и користи од њега нису онолике колике би могле бити, и колике би требало да су.

За послове међународне природе, у Београду имају консулати главних јевропских држава, и оних које са свога положаја имају више свеза с нашом отаџбином.

Консулати су ови: *Руски*, који је доласком у Београд најстарији; *Аустро-Угарски*; *Енглески*; *Француски*; *Немачки*; *Италијански*; *Грчки*, и *Агенство Румунско*.

¹ У њима има новаца од 166—179 видова.

² Ту има по видовима 653 јелинска, 193 македонска и 55 варварских.

¹ *Извештај Управе Београдске Читалице* за 1874, у Београду 1875

Бонсули ови и агенти акредитовани су код кнежевско-српске владе за послове дипломатске, и за све интересе својих сународника.

7 Песме које помињу Београд

У колико је које место, која варош, или град, више уткан у живот народа, у толико се чешће помиње у песмама, које на њега лију миље и благослове, или сићу горчину и клетву.

Народне песме, и песме уметничке, дале су свој глас о Београду до сада, а како ће народни суд гласити о Београду од сада, о Београду будућности, ми још не можемо да пророкујемо.

Кад је нешто било кварно у унутрашњем животу београђана, кад ту није давата наплата свакој заслуги по правди, кад се, да се послужимо новом ружном реџу, калшарило чак и са службом муком, онда осећање неправде оставља Београд да изгори. Има више песама такога садржаја, али место свију ево једне: -

„Две се воде путем претицале:
 „Једно Сава а друго Морава;
 „Сава носи дрвље и камење
 „А Морава шајку оковану,
 „И у шајки брата и сестрицу.
 „Братац снава а сестрица везе,
 „Сеја брата пливцом будила:
 „„Устан', брате, Београд изгоре!
 „Братац сеји кроз сан одговара:
 „„Нека гори, нуст му остануо!
 „У њему сам три лета служио:
 „Прво лето за светло оружје,
 „Друго лето за доброга коња,
 „Треће лето за добру девојку.
 „Када сташе оружје делити,
 „Мен' дадохе старо зарђало;
 „Када сташе коње дијелити,
 „Мен' дадохе старо изјахано;
 „Кад девојке сташе дијелити,
 „Мен' дадохе старо обљубљено“.

У другој једној песми која се пева далеко низ Дунаво, у Го-

дубачким планинама, Београд се представља као место велике власти и високе науке:

Ој, девојко плава,
 Чуда ти се хвала
 Чак до Београда,
 До Петра писара,
 Који пером пише
 По небу облаке,
 По небу облаке,
 По земљи јунаке.

Кад је Београд, после пораза Аустриске војске на Гроцкој, 1739, пао Турцима у руке, онда му се певала ова песма:¹

„Послушај дерџ мой љубезни брате
 Што се треве у прошасте рате,
 Како Немци Белград изгубише,
 Како ли га 'Турком' предадохе
 После Принципа Евгенијва мача
 Нагледа се за Белградом плача
 Орле, орле, ти велика дико!
 На Дунаву Бели граде, славни!
 Ти цесару врло мила беше,
 По сви гради твој гласъ проходеше,
 Цесарџ тебе врло миловаше
 И тобом се велико дичаше.
 Орле, орле, цесарева дико,
 Каква ли су та времена дошла
 Те е тебе твоја слава прошла?
 Камо твоја дика и лепота,
 Како ли се учини срамота?
 Лепо ли се из Срема гледаше
 На брегу се лепо бивљаше
 И јошъ лепше из Земуна стати
 (И погледати) где се твоја платна бивљашу.
 Са сви страна откуд се гледаху
 И лепо ти беше послушати
 Кад би стале уре ударати

¹ Преписана из једног рукописног „Зборника“ који се налази у Милоша Поповића, у Вранићу, уџака Поповића Павла. Зборник је свакојако старији од 1795 године, јер је те године записао на њему Поп Димитрије из Вранића да је његов, али је текст старији.

И за њима шибљок бедокати,
 Па и гласно бубњи ударати.
 Саде од тога ништа не чини се
 Ни лепоте твоје не види се.
 Тко е тебе пређе добро знао,
 Саде тебе не би ни познао.
 Што си саде тако потавнио
 Са сви страна худо подрвио,
 Камо твој тврди бедемови
 И на њима велики топови?
 Камо куле цигљом изидане,
 Са сви страна лепо уздичене
 И изнутра и ван полисане?
 Племенити двори принципови
 Који су саде везирови
 Колико е у години дана
 Тодико е на њима окана
 И дуђана много начинѣно
 Свакојко благо наподнено.
 Камо башче лепо ограђене,
 И лепоте сваке насипѣне
 Камо коњи камо ли интови—
 Не возе се госпе нит' господа,
 Нит' продази сваки до својега,
 Не чују се уре нити звона,
 Нит се знаде кад ће бити зора,
 Не маршуют врати кановници
 Нит' остали други редовници,
 Не чују се бубњи нит' свирале,
 Не чине се танци ни веселѣ.
 Орле, орле, племенити двори,
 На крајни верло знаменити!
 Орле, орле, цесарева дико
 То ли тебе изгуби попреко,
 Турци тебе за се освоише.
 За то Белград плачно одговара,
 Одъ жадости после свога кварца:
 „Откуд ћу се јдан бијелити,
 А како ли не ћу потавнити,
 Кад менека издадоше Немци,
 А проклети освоише Турци.

И Дунавом шайке отидоше
 И галије собомъ одвезоше,
 Цесареву азну однесоше
 Паки и они 'Сремомъ отидоше.
 А! проклете шайке и галије
 Што васъ тихи Дунав не залив
 Кад васъ није Турчин предобио
 Широки васъ Дунавъ потопио!
 А проклети Немци, и солдати,
 За што с' војска к мени не поврати?
 Да ми буде у потребу данасъ.
 Не знате ли, да васъ цесаръ рани?
 Кад цесару профунту поедоште,
 Неверу му онда учиниште,
 Сами себе Турком предадоште
 Што се тако верло препадоште.
 Те менека Турком предадоште,
 Што васъ није потопила Сава?
 За што мене оставиште сама,
 Да л' васъ Турска рука предобила,
 Да ли васъ е куга поморила,
 Да ли васъ е потопила Сава,
 За што мене оставиште сама
 На овоме о господѣ миру?
 Предадоште цару и везиру,
 Савом водом међу учиниште,
 Паки и они мене оставиште.
 Залуду ме вавијекъ градисте
 Кад менека бранити не хтесте.
 Онда Турци на ме навалише,
 Лепо баште коњи погазише,
 Око мене шанце раскопаше
 И бедене моје порушише,
 Превисоке куле предобише,
 Племените дворе освоише
 И народомъ својимъ напустише,
 Племените цркве покварише,
 И мечите своје начинише
 Сву Сервију земљу освоише
 И опет се цару покорише.
 О, небози Немци и солдати,

Како ћете мене прегорети,
У трахо (тако) прима се гледати,
Мене ћете често поминати
За мношћом ћете навек жаловати,
Мучно ће вас бити послушати,
Где се Турци Београдом диче,
И у њему турски оца виче.*

У време наше борбе, и првих дана иза те борбе, Београду су истицани као такмаци Шабац и Крагујевац, и оба су дизани да су му глава, али се баш у том садржи прекор Београду, што је у њем тако мало србинства а много туђинства:

„Београде залуду ти хвала,
Кад је теби Крагујевац глава“. —
„Раја мисли да је Шабац шала,
А Шабац је Београду глава“.

А кад је године 1806 јуначки напад, 30 Новембра, онако славно испео, онда народни невац овако кличе:

„Београде, Шумадије главо!
Обрањало Турак' и Хришћанџ,
И кланицо људске крвољевне,
Ал' и двари у Јевропу Јужну! . .
Шта си чуда, боја и чемера,
Шта ли славе и торжества светлих
Шта разгласја и хваљења свуда
Дочекиво и пропраћо досле,
Ал' подобне дике и весеља
Ни начуо камо л' запамтио
Кад те Срби овладаше своји
А из ропства четирстолетнога! (1806).

Доцније, кад се Београд, заборавивши своју револуцијону мисију и силу која га је и одела у нову одећу, која га је мало пре онако прославила и узвисила, уставно, кад се смрзао и почео чисто кајати се што је тако далеко коракнуо у науци и у знању, па пожелео враћати се к преживљеној старини, к погледима који ни у своје доба нису били оправдани а камо ли тада: онда је нови српски Јеремија овако запомагао над њим:

„Београде, мој бели лабуде!
„Ал' се јадан мени видиш туде!
„А крај тебе до две воде ладне
„Чини ми се ко да плачу јадне,
„Не прскају т' поносне зидине
„Као отире од веље милине,
„Већ се ето мимо тебе журе
„Да што пре те јаднога прејуре,
„Да не гледе твоје луде муке
„Твојих јада, твоје веље бруке,
„Ох, не бели са мунара витих
„И с мечета оних поноситих
„Крвца дивна ту се просинала,
„Крвца тврди кам је пролокала
„Кам се круни, камен се комада,
„Па све комад за комадом пада,
„Јоште мало, неколико часа
„Па им нема ни трага ни гласа
„А језина и другога чуда
„Да се сећа свако ко санка луда.
„Де је теби она Србадија
„Пред којоме дркта Турадија?
„Де огњени онизи синови,
„Де су-твоји сиви соколови?
„Они овде нога уштаљених,
„А по врату тешко увијених,
„А на главам вапе калајбуће,
„А у рукама оно вито пруже,
„Што час тамо, час амо гвбају,
„Па прутењем околџо шибажу,
„Ни зубуна, нити пеленгаћа,
„Ко што чине друга права браћа,
„Ни шубара, ни доколеница
„Ни црвених убавих капица,
„Ни долама, оне српске дике,
„Нити тога, јуначке прилике,
„Нит' о плећи пушак и гуњева,
„Ни за пасом убојних ножева —
„Нит' од тога, само јад и руга
„И још оно: „Ваш покорни слуга!“

„Слуга, богме, али туђих јада,
Туђих јада, туђих накарада.“

Београд, који је био предмет око кога се толика крв људска проливалала, спојивши се сада сав с осталом српском земљом, може, и треба да постане средотечна тачка међу свим крајевима јужно-словенским; може да буде посредник међу истоком и западом, а опет свакад на лицу свом да носи разговетне црте оног народа, коме га је историја наменила за престоницу.

Ми смо раније побројали све заводе и све установе, којима је свима цељ да помогну и појединцу и народу како да уреде, да органишу своју снагу, своју моћ, своје знање, те да тако обезбеде себи што бољи и што достојнији положај у свету.

Све школе у Београду, опште и стручне, нека заговоре језиком истине, језиком знања, па силе мрачне нема, која се томе може одупрети.

А Школа Велика, та школа над школама, нека буде свакад живо врело науке, нека се дахом њезиним снажи сва средња и основна настава, нека она, као тајни извор знања, неосетно протиче, осветљава, и оснажава живот умни, живот трговни, живот индустријски, нека буде светлиља Србију на путу сваког напретка и развитака.

И буде ли тако, не треба се онда бојати не само ничије поплаве, нити чијег мирног завојевања, него се још из састајања и трења можемо надати светлијим погледима, и сигурнијем напредовању својега народа.

Посао наших дедова и оцева био је, да отму овај комедић *Српских земаља од Турака*, а задатак нас — синова њихових — јесте: да себе отмемо од мрака, и да помогнемо осталима избавити се од Турака.

II

Београдски округ

1 Границе и Планине

Пре 30 и неколико година, беше се јавио у селима око Авале некав „Врач“, коме је прост свет ишао, као каквом посланику Вожјем, јер је он пророковао шта ће коме бити¹, а зна се колико је силна она радозналост, која човека вуче, да прозре, ма и најмање, у оно што ће му бити сутра. Тај необични човек био је однекуд из бела света; ништа се није знало, или бар се данас не зна, ко је он, одакле је, и шта га је довело у околину Авале, да је озари виделом свога пророчанства. Звали су га *Стеван Хроми*, јер је донста храмао на једну ногу.

Кад је оставио лубнице и кулаче, па се машио дворова, и стао пророковати: колико ће трајати чије господство, онда је, кажу, протеран у Немачку, и после се већ за њега није ништа чуло, као ни пре његова појава.

Авала је била најмилији предмет Стеванова сањања. Он је казивао, да се негде у Авали наводи законано силно благо. Законано је, вели, врло дубоко, и најпре се мора још дићи некакав велики камен, па тек до блага доћи. Многи лаковерни људи, не само из околних села, него и из самог Београда, провели су доста ноћи, дућкајући земљу по Авали, да би се тако, на брзу руку,

¹ Кад се бавио у Рипњу, казивали су ми, да је, пророкујући, гледао у некакову књигу. Отац мој, који је знао читати, причао ми је, да књига није била писана нашим словима, него некаквима, каква он није познавао.

Једном, вели, пред много света, један Рипавац (Јоксим Качаревић), извадивши иза појаса свој ништољ

— Ако си погађач, реци ми Стевану: — погоди шта има у мом ништољу?

— Финек барута, две половнице, једна драмилија, и сукња, одговори са свим случајно Врач.

— Е, људи! истина је све тако, рече упрепашћени Јоксим. И после тога су све чериће падали полугаци на пророкову књигу.

могли обогатити за до века. Чак је подруглива песма причала како су из Београда

„Подигла се четири дедака,
„Сва четири бејаху једнака,
„У Авалу, да копају благо...“

Као што се могло и напред знати, нико није добио ништа, осем по неколико непреспаваних ноћи, и оваких подругливих пошалица и пецкања.

Но „Врач“ је казивао још, да ће на Авали бити црква, и да ће славити Ђурђев дан. О првом Ђурђеву дне, после тога проковања, многи људи из околних села изађу на Авалу, тек, што оно веле, чуда ради. Другога Ђурђевога дне, изађе их више. Момчад и девојке једва чекају таке прилике, да се наиграју и провеселе. Није прошло много, а и београђани су дознали за тај нови сабор на Авали, и почели и сами долазити. И тако је неко ишао да се провесели; неко, да види Авалу; неко, кога на Авали; неко, да што прода; а неко, да што купи; еле је изишао доста читав сабор, и ако још нема ни цркве ни манастира.

И дан дањи, кад је год лепо време, на Ђурђев дан је (23 Априла) на Авали пуно света.

Пошто, ето, знамо како се то саборисање започело, и пошто већ толики други иду тамо на Ђурђев дан, хајдемо и ми да бар разгледамо с града сав београдски округ, који смо ради да представимо и онима који ушчитају ове врсте.

Кад смо већ на Авали, нека сабор води своје саборске бриге и послове, ми се наместимо на највиши вршак града, да се нагледамо природних дивота, које се разастире пред очима које их одатле гледају.

Београдски округ са запада и севера пирикају лене воде: *Лиг*, *Колубара*, *Сава* и *Дунаво*; с истока се он спаја с округом смедеревским, а с југа су му окрузи: крагујевачки, од кога га раставља: *Шутица*, *Радов Поток*, *Жути Оглавак*, и т. д.; и руднички, од кога га раставља *Ваган*, *Плочник*, *Орловица* и *Шутица*.

У старије време, за Турака, а и за времена Карађорђевога, између округа београдског и смедеревског, или између те две на-

хије, како су се онда звали данашњи окрузи, била је још мала *Нахија Гроцанска*, којој је *Гроцка* била главно место. Доцније је та нахија спојена са свим с београдском.

Планина нема великих у београдском округу. На северу и на западу немамо ни једнога брда, на истоку је тако исто равна, само у неколико заталасана. На југу пак не само да се протеже приметан планински венац, него се сама јужна граница овога округа ивичи све самим висовима и косама. Сав пак овај округ дели на две половине један планински повијарац, који од Рудника полази најпре на северозапад, а после се повија к северу. На том повијарцу, откако он уђе у београдски округ, ово су највећи врхови: *Космај*, тако звани *Вис*, *Ковиона*, *Авала*, *Торлак*, *Вишњичко Брдо*, и завршетак му је *Горњи Град* београдски.

По висини над морским огледалом, највиши је вис *Космај* јер он има 1250'; па долази *Авала* која има 1195'; *Вис* пак и *Ковиона* нижи су од оба прва брда.

Космај има управо три виси: *Мали Космај*, *Голи Космај*, и *Ругави Космај*. Овај је последњи обрастао красном граничном гором. Најисточније је голо брдо *Кошугица*.

Брдо *Вис* дели воде *Раљи* и *Беланици*.

Ковиона је вис над реком *Раљом*. Мало још на ње и она, сва оголети.

Авала умало није остала не само без свога биљног накита¹ него и без коре, да покојни Кнез Милош не заповеди 1859, да се загради, те је сад букнуо на њој шиб као конопља.

Осем тих приметно великих висова, брежуљака је пуно, куд се год човек окрене, само се ни један не може назвати ни великим брдом, а то ли *платином*.

2 Воде

Појаче воде у београдском округу ово су:

Пештан, који извире у потесу села *Буковина*, па се улива у *Колубару* код села *Драженца*, у јаз *дражевачки*.

¹ *Гласник* XXI. стр. 167 и 168.

Турија, извире у Космају код Манастира Тресија; тече најпре на југ, па се од села Равиловића обрне на запад и састаје се с Беланицом на месту Јасеновој Бари, у атару села Стенојевца.

Беланица долази од поврх Дучине, али јој је *Пруген* најјачи извор. Тече дугом и красном долином; прима реку Опарну, па испод села Стенојевца, примивши Турију, пада у Пештан на месту *Саставцима*¹.

Баричка Река извире у атару В. Моштаничком, у месту *Таколину*, и код села Барича утиче у Саву.

Железничка Река, долази од Читачке воде и од Рушња, па се стаче у Мавиш, и Ревеницом, кроз Ђуприју код Чукарове мекане, иде у Саву.

Тошчидерска Река, извире у атару села Рипња, у месту Будолину, а пада у Саву у дво острва Циганлије. Долином ове реке ићи ће прва српска железница.

Мокри Луг, мала вода која извире испод села Малог Мокрог Луга, као „Мули Поток“, и пада у Саву кроз раван „Венецију.“ Вода ове речице прва је у Србији окренула парни млин (Њежецов).

Болечица, долази од села Врчина, од Бела Потока а и с источне водоизђе косе Липовице поврх Мокрих Лугова, удара на Лештане и Болеч, и ниже села Винче пада у Дунаво.

Грочица, долази од Заклопаче и од Бегалице, и одмах испод Гроцке утиче у Дунаво.

Рала извире у селу Парцанима из два извора, од којих се један зове *Радовановац*, а други *Валови*. Рала има долину баровиту, и пада у Језаву између села *Радинца* и *Вранова*.

Велики Луг саставља се од потока села Ропочева, и од Пе-

¹ Ове три воде: *Пештан*, *Турија*, и *Беланица*, и још *Лукавица*, која протиче поред канцеларије среза колубарског, пад сићу у колубарску раван, ударају на неке водојажине, као какве колубарске мртваје (и. пр. Очагу), те је с тога врло тешко, у мало времена, разабрати које је баш која од ових рева. Ту забуну увећавају и становници, који, због својих потреба, негде те воде зајажују, а негде их навађају, па им, према томе, дају и другачија имена.

меникућске реке (која се најпре зове *Бастаљан* а после *Трнава*), и тече равном и плодном дољом, па се улива у Кубршницу, и с овом заједно у Јасеницу код Паланке.

Милатовица, извире у селу Иванчи, у присоју космајском, где се зове *Бесна*, протиче поред села Међулужја, и улива се у Велики Луг.

Београдски округ нема много једрих живих вода, које не би никад пресушивале, него још има места, као што је, на прилику, село *Вранић*, где људи, кад је сушно лето, трпе велику муку за воду.

Од минералних вода, досад се зна за неколике, које нису још ближе испитане и процењене:

1 *Минерална вода на обали дунавској*, близу села *Вишњице*¹ 15 степ. Ром. топла.

2 *Минерална вода у селу Калуђерицама*, коју помиње у свом делу др *Линдмајер*², топла 20 град. Ром.

3 *Слана вода на обали дунавској*, између места „*Оросибуарије*“ и *Кајабурме*. Ова има у литри воде 12 грана сумпоровиселог калкоксида.

Ову воду пронашао је и препоручивао пажњи Београђана многопоштовани др *Ј. Панчић* Али је глас његов остао као глас онога који је викло у пустињи.

4 *Кисела вода у месту Тапавцу*, у метеву села Рипња. Ова је још једва и чувена. И она, на већој суши, пресушује и разилази се некуд под земљу. И

Даље, минералних вода има у селу *Прогоресцима*¹, саџа од реке Пештана; — у селу *Даросави*, 5 минута од реке Пештана; — и у селу *Крушевици*, 5 минута од Крушевичке реке.

Ове последње воде још нису испитане.

3 Равни

У београдском округу највећа је она равна, која се пружа од јужног подножја Космаја на југоисток на крагујевачком округу;

¹ *Линдмајера* Опис Мин. вода, стр. 92 и 93.

² *Исти*, стр. 98 и 99.

најравнија је равница *Макиш*, од Остружнице до Железника и Жаркова, и до савке обале; најроднија је равна колубарска, особито од села Шонића до Стенојевца.

Даље су врло лепе равнице око реке Вељанице; дуж Великог Луга, и низ Раљу.

Осећ тих равница, земља је свуда обилажена брданицама, која су покривена обичним биљем од сваке врсте, и родна је како се само може пожелети.

Најпосле, готово све косе у овом округу више или мање могу се бројати у равнице, и ако су повише. Па и сам наш Врачар може се узети да је равница, само малоко више заталасана

4 Шуме

Београдски округ, као део Шумадије, није без узрока делио то име. И он је сав био обрастао дивном шумом, највише: граичевом, растовом, церовом, буковом, липовом, и разним шибом. Данас је од тога блага остало још врло мало. Највише ће се бити задржало дуж *Колубаре*, у *Кљештевици*, у *Космоју* (Рутавом), у метеву села *Риња*, у чувеној коси *Липовици*, и нешто око села *Врчина*. Тако велико благо, које нам је остало од старих, ми смо можда више упропастили него потрошили. Држали смо да нам је ни сметњу, не помишљајући да ће, с олакшаним превозом, доћи људи из бела света, и скупо нам плаћати за грмове, које смо ми некад лакоислено белали¹, а некад и обарали само да слушамо како падајући грувају, као над топови пуцају.² С правом, оставити иза себе потомке, ми смо примили и дужност: размислити на чем их остављамо? Чувајмо се, да се они праведно не потуже на нашу неразборитост, на нашу немарност. . . .

¹ Сад се у Колубари плаћа један здрав грм по 6—7—8—10 дуката царских за дуге које се носе скоро у све делове света.

² Ово сам чинио и ја, с другим чобанима, кад сам ишао за овцама.

5 Рудно благо

Не улазећи ни мало у овај предмет, ми ћемо само поменути места где згура и закопине сведоче, да су, још у старо време, вредни људи у недрима земљиним тражили средстава за олакшицу и угодног у животу. Од места која су пуна тих закопина, биће прво

Авала, која је готово сва поткопана рударским окнима, а знаоци ипак држе да она и данас притискује неисцрпљиве масе благородне руде¹. „Врач“ је право казао: у Авали има много блага, само је врло дубоко, и не може га нико извадити тек кроз једно сунчево спавање!

Паланка, *Тапавац Горњи*, *Тапавац Доњи*, *Љута Страна*, *Висока*, и *Жути Исток* на југозапад од Авале, све у атару села *Риња*, места су, која су покривена остацима старе рудоконне радње. И ту знаоци тврде, да је мајка земља задржала у недрима својим још доста свога богатства за вредне обитаоце своје и данас, и после нас позадуго.²

По роду пак, у тим рудним местима има руде: оловне помешане са сребром, а има и бакарне.

Даље к југу од тих места, у селима: *Бабама* и у *Губеревцима*, многи остаци од рударске радње показују велико богатство минерално овога округа. Испитачи нашега доба веле, да и ту није повишено све, што је земља спремила синовима својим. И ту је олово са сребром помешано.

Угља за гориво има у месту *Бошњацима*, на југоисток од Авале, али веле да још није зрео за најкориснију употребу. Даље га има: у селу *Кумодражи*; у селу *Раковици*; у селу *Врео-*

¹ Обраћамо пажњу читалаца на рударски извештај г.г. *Љ. Клерика* и *Хофмана* у *Срп. Новинама* од 1875, бр. 23 и даље, у коме се казује колико би пробитачије било претпоставити разрађивање ових рудника онима у планини Рудничкој.

² Господа *Клерик* и *Хофман*, светују да се ова места претпоставе самом Руднику, јер, поред других добрих страна, она су за препоруку и с тога што су ближе, те би превозење било и брже и јефтиније.

цима, и у *Шопићу* до Колубаре (све зрки угаљ), а у селу *Рајковицу*, у срезу космајском, има *угља лигнита*.

У селу Барајеву, 6 сата од Београда к југу идући, има велики мајдан, где се сече гробно камење, и разноси по свој околини.

Камена за разне потребе има у овом округу довољно; нигде пак он није избио на површину земље у толикој мери, да би био на сметњу обделавању, мањ ако би се шљестији висови лишили свога биљнога накита, те би се стене, као кости земљине, морале по-молити на поље.

Надати је се да не ће ни доћи до тога, пошто је заграђена ¹ Авала (1859), која је највише изложена била тој опасности. Тако би исто требало сачувати и *Голи* а и *Мали* Космај.

6 Остаци од старина

Од старина, као остатака од прошлога живота и рада на овом комаду земље, можемо помислити

*Град на Авали*². Неки су научници држали да је ово дело римско, и Ами Бује мисли да је баш то *Mons Aureus*; али како је доцније пронађеним путним таблицама од *Сингидунума* (Београда), до *Виминацијума* (Бостоца), доказано, да је *Mons Aureus* био онде где је данашње *Смедерево*, то се данас ни оно мишљење о Авали не може примити.

Римљани су могли имати на том вису какву своју стражару,

¹ Бог да прости Кнеза Милоша!

² Говорило се у Београду 1808, а и доцније, да је цар Аустријски, *Фрања I*, кад је пред њега излазио *Иван Југовић*, као посланик Карађорђевог, питао: — Има ли на Авали бунар? Па кад му он није знао казати о том ништа, онда му је Бесар показао план, на ком стоји да до самога града има бунар? — Ово се причало као прилог великој жељи Аустријанаца, да узму Србију под своје закриље.

Сад баш дознах, да је дошао некакав Американац *Бојме*, који доказује да је пореклом Србин, и да су му стари живели на Авали, на ту и неку оставу заповали. Он је добио дозвољење од власти да ту оставу тражи.

какву кулу *мотрилу*, тако да је назовемо, али овај данашњи град на Авали, овакав какав је, биће дело из познијег доба.

Народно веровање приписује и тај замак злогласној жени *Бурђа Браковића*, „*Проклетој Јерини*“. А има прича и да га је оправљао турски цар Махмуд II, што је могло и бити баш у оно време, кад су Маџари држали Београд. Народна песма помиње да је и *Порча од Авале* био некад господар града и околине, али не вели ништа о том ко је зидао град, у ком је сила *Порчина* становала. Прича то једно тврди, да је *Порча* погинуо на Авали, где му се, гроб западно од града, и данас показује.

Од села *Стојника* и *Баба*, северозападно од Космаја, имају развалине од старог града, који се сада зове *Градиште*. Ту близу има јако врело *Прутењ*, а има и остатака од топоница неких руда.

Градина на Средњем Вису, на левој страни *Рипањске* (Топчидерске) реке, спроћу Авале. Прича се, да су ту биле Јеринине хлебне пећи, па су јој врући лепчићи из руке у руку додавани с тога Виса горе на Авалу (има близу сат места). Између тога Виса и Авале, сав је тај простор засејан остацима од старине. Доле, крај саме реке, где поток *Пречица* у њу утиче, зидине су од „*Швабине Стаклане*“, где се прича да је некад грађено стакло. На више под Авалу идући, место је *Чаршија*, на *Селиште*. Оба та простора била су насељена; и где су биле куће и дућани, сад су туда или њиве или густ шипраг.

Грочица, коју су Турци звали *Хисарџик* (градић), биће стара римска поштанска станица *Трихорнијум* (*Тророзжац* (?)).

Испод села *Вишњице*, на једном чоту над Дунавом, имају остаци од неке градине, али о њој ништа нисмо могли дознати.

На Космају, према селу Рогачи, има нека веома порушена градина; а и у околини Космаја, на југојсточној му страни, у селу *Коракици*, има стара црквина *Павловац*. На западној пак страни *Великога Космаја* црквина је *Тресије*, за коју се држи да је била задужбина Деспота Лазара, сина Цара Лазара. Али околни људи некад зову ову црквину и „*Високи Стеван*“, а *Тре-*

сије веле да се прозвала с тога што се ту Стеванова мајка, царица Милица, затрела видећи свога сина тако лепа и јуначна.

Ево једног записа на камену у манастиру „Тресџама“

† изколеніемъ шѣа и поспешеніемъ сына и скршеніемъ стѣо дѣа
† шенокі се сан стіи и бошткни храм' стіи силз възплтні трѣ-
домъ платокъ игъмѣна кѣ ади Фисаріон (sic) съ братіями: ѿ мо-
настира зовомъ Раковица .: близъ Бѣлград лѣта зези .: и
пріложіше овдѣдино (sic)

= †. Изколеніемъ отьца и поспѣшаниемъ сына и скршен-
ніемъ скетаго доуха † овьнокі се сан скетии и боштвеннии
храмъ светыхъ силъ бесплатьныхъ трудоумъ и платокъ игъмѣна
кѣ ади Бисариона съ братіями оть монастыра зовомъ Ра-
ковица близъ Бѣлграда. лѣто зези и приложіше овдѣва къ
едино.

С истока опет црквина је *Касталан*, за коју се по имену
може да помисли да је била некаква католичка богомоља; али
народ и њу приписује Високом Стевану.¹

Међу старије богомоље, које и данас служе, иду и два ма-
настира: *Раковица* и *Рајиновац*.

Раковица је у једној десној притоци Топчидерске реке,
2 сата на југ од Београда. Народно веровање приписује је чак
Светоже Сави, али је тешко примити такву давнину. Код Рако-
вичке цркве уклан је јунак *Васа Чарачић*, који је погинуо у
јуришу на Београд, 30 Новембра 1806.²

Рајиновац је на један сат јужно од Гроцке. И он је бо-
гомоља новијег постања. У њему је пребивало неко време свето
тело краља Првовенчаног. Код Рајиновца је сараџен кнез Сте-
ван Андреић *Палалија*, из села Бегалице, кога су посекле Да-
хије пред српски устанак 1804. И данас с источне стране цркве
стоји плоча с овим натписом: „Здѣ почиваетъ рабъ божи Стефанъ

Андреићъ Оборкнезъ бегаличкій. Пострада и погибе за ристяне.
Богъ да прости њѣму душу. Подписа ову плочу Мія Јанковићъ
1804“. Она се сва излускала, као да је ватра на њој горела,
или је то од мрза. Чудо, да духовник, који данас држи Рајиновац, не
зна ни за ту плочу, ни за онога кога она покрива!

Сабори велики бивају: у *Раковици* о Великој Госпођи, 15
Августа; а у *Рајиновицу*, о Малој Госпођи, 8 Септембра. Скоро
из пола округа бива света на та два сабора.

У селу *Лесковицу*, или, боље рећи, у ливадама тога села, има мала
црквина. Уз цркву, са северне стране, спрам олтара, има плоча,
над њом љивот, а по земљи около патос. То се зове „*Лесковачка*
Светица“. Ко је тај светитељ, одакле је, и рашта се посветио,
не зна се. Причају да неки пон Сима из Борка, који је све то
знао, није хтео ником ништа казивати. Светитељ је, мисли се, био
из околине. Али пон Сима није хтео јављати од којих је људи,
„да му се, вели, вамилија не би величала над другима“.

У селу *Бељину*, у месту *Типуровцу*, ископана су пре 10
година два кина од камена — двоје деце. Не зна се куд су се
дела; али има, одатле однета у Борак¹, једна плоча, на којој се
познају нека слова латинска, тек се не може да прочита шта је.
Код цркве белинске, с јужне стране, има камен некога *Вуксана*,
за ког се прича да му је 6 синова на Косову погинуло. На ка-
мену стоји ово:

†
†
†
†

а се покоице раба којѣа вѣкъсан пристаки се къ лет з
тисѣцине и ад мѣ апрѣла кѣдн, дакле 7034 = 1526. Не
може бити да су Вуксанови синови изгинули на Косову, 1389,
него можда у ком боју доцније.

Вакова Страна, место у атару села Винче, на источној страни
под шумом кленовом и липовом. Причају да је ту био манастир,
од ког се зидине познају и сад. Турци су, веле, порушили бого-
мољу, и повлали неколико ђака. О постању тога манастира при-

¹ Овај је манастир у месту Кривој Лини, а преко потока „Каста-
лана“ је место Вршиште, које помиње Милован Видаковић. *Гласник*
XXX, 119.

² *Гласн. Сри. Уч. Друштва* XXI, 16 и 18.

¹ Кући Матеје Кнежевића, преко пута од Арсенивића дућана.

поведа се ово: Отац и син науке да зидају манастире; па отац почне градити *Воиловицу*, на левој страни Дунава, иза Панчева, а син *Винчу*, у овој страни опет поред Дунава. Надметали су се: чија ће црква пре' пропојати. Син учини превару подигнувши најпре звонару и звона, те почне звонити, као да увери оца да му је црква готова. Отац, дознавши за синовљу превару, прокуне му цркву те и не пропоје никад, јер наскоро дођу Турци и покваре овај манастир¹.

Орашје. По сата на југоисток од механе на Трешњи, место је *Орашје*. Ту има лепа вода, на коју долази многи болесници сваке младе петке и недеље те се купају од грознице. Имају и зидине од неке старе богомоље, која се такође приписује десноту Високом Стевану, који се, веле, и сам ту помогао од неке болести.

На Трешњи, баш код циганског гробља, до друма, има један камен, за који се прича да га је Краљевић Марко бацно с Авале на Космај, па му се некако омакао из руке, те пао ту. За то се то место и зове више *Белеге* него *Трешња*. Кажу да су неки носили тај камен кући, па кад им опучи народ узирати, а они га брже боље враћај на старо место.

У селу *Бождаревцу*, 6 сата на југ од Београда, има један висоравањ; који се зове *Гричарица*. А с десне стране бањавачке речнице, спрам Гричарице, где је кућа Јована Васића и још неких, место једно зове се *Градиште*. Прича се да је ту, на том месту, била маџарска војска, а на „Светипољу“² које је на југоисток с друге стране речнице, били су, веле, Срби и Турци. Била је велика битка, у којој су Маџари надбијени и протерани. То је, кажу, било пошто су Турци разбили на Косову „Маџарина Јанка.“ Нахођено је ту и нешто оружја.

У селу Борку, 7 сата на југозапад од Београда, на месту *Црквеницу*, држи се да је некад био манастир *Борак*?

На десној обали Љига, мало пре његова утока у Колубару, развалине су од старог градића, које се данас зову „*Стара Градина*,” или „*Аниште*“.

У *Липовици*, од села Рушња идући к Варајеву, има и данас око 7—8 умка, које су некад биле велике за читаву кућу, али су сада сурване, и преко многих се већ оре. Шта су те умке значиле, и ко их је дизао, не прича се ништа у народу, само се види да су веома давнашње.

На реци *Огарни*, градећи мост, нашли су сеџаци један од туча салвени кип (детенце с крилима), и то је предато у београдски музеј.

Има по свим тим селима доста римских опека (цигаља), које тамошњи људи зову *табле*.

Око села *Железника* пуно је знакова, који сведоче да је ту била некад велика варош. Прича се да се пружала чак до *Остружнице* све венцем поврх *Макиша*.

7 Становници београдског округа

а. историјске судбине њихове

Београдски округ понео је део тешких невоља, које су, за прих дана, ударале на Београд и на Србију. Сила турска или сила Хришћанска, које су се обе отимале о главу овога округа, наизменице су завјиле у црно становнике његове. Огарништа су остајала иза сваке војске. Хришћанска је била боља бар у толико, у колико је штедила богомоље и предмете религијске. Турска се, напротив, радовала кад је све то могла да уништи. Од таквих тужних успомена, баш је београдском округу пала у део једна, која се никад не ће заборавити, — пало му је у део да прими по ветру расејани пепео светитеља Саве, просветитеља српског, кога је тело бесни Синаи Паша пренео из Манастира Милешеве¹ у позлаћеном ковчегу, и, 27 Априла, 1595, спалио на *Врачару*, према Београду, на левој страни „*Чушине Умке*“,² као што гласи предање. На жалост, ми данас не можемо нестимнице да кажемо: где је та свирепост извршена, и ако је велика веројетност да је то било не-

¹ Одneo га је из Милешеве 30 Марта Ахметбег Обуз.

² Неки Капетан Чула био је ту посечен, вели предање, па за то се тако прозвала; али где је?

¹ Глед. прекрасн чланак г. А. В. *Воглића*, у Гласнику XIX, стр. 93 до 261.

² Код тога *Светипоља* има друго и место, које се зове *Татарна*.

где око садашњег Ташмајдана, где је гробље палилулске цркве. Али где је „Чунина Ујка“, никако нисмо могли дознати.

Кад се оно Пасманџија, одметник султански, у Видину, бејаше толико осилио, да је почео нападати и на београдски пашалук, и кад се опазило, да је међу Турцима у Србији више пријатеља његових него султанских: онда је овај чувени *Мустајнаша*, названи „сиротињска мајка“, као београдски везир, позвао и Србе у војску, да му помогну бранити царску страну од Турака бунтовника. Он је поставио у свакој кнежини по једнога буљубашу Србина, с бурунџијом, да може имати по 70 момака под собом, кад се куд позове, да иде на војску. Међу тим буљубашама био је један и *Карађорђе*, а над свима њима, и над свом српском војском, поставио је Мустајнаша неког *Станка Арамбаша*, из *Великога Села*, београдског округа¹.

Кад је бунтовничка турска стравна надвладала царску и ову српску војску, и кад су Дахије удавиле у београдском граду Мустајнашу, царскога везира, као што је то већ испричано: онда је за све прве људе у народу настала голема невоља. Опасност је, наравно, била најближа онима, који су боравили најближе Београду.

И доста извршење кривога плана Дахије и почну од београдскога округа: посеку кнеза *Стефана Андрејића Палалију*, из села *Бегалице*; погубе *Марка Чарашића*, из *Белог Потока*; убију кнеза *Станоја*, из *Зека*,² и још неке одабраније Србе.

¹ Овог су Станка убили из преваре Турци у Смедереву пред устанак 1804. Вук каже да је Станко био из села Колара, у југоисточној паџији (*Даница* за 1828, стр. 139), а по *Петар Јокић*, Карађорђево буљубаша, казао ми је, да је он био из Великог Села у београдском округу. На моје разабрање, добих одговор из Лейча да тамо за њега нико не зна.

² *Баталача* вели, да је кнез Станоје погубљен 14 Јануара 1804. Многе догађаје пре Станојеве смрти, и после ње, он ставља у одређене дане, које је могао од савременика и сазнати са свим тачно. — Овај Станојев синовац Никола, који је одмах на месту заменио стричеву главу једном турском, уклонан је код старе црквнице у Баршевцу; на плочи му пише да је рођен 1779, а умро 24 Фебруара 1839 год.

Али је ово већ било као кад варнице лете око голог барута. Јер је, по речима песке, већ била

— — — Крвна из земље провела
„Земан дош'о ваља војевати
„За крст часни крвицу прољевати
„Сваки своје да покаје старе.“

Пламен устанка истина је букнуо у Јасеници, у околици Рудника и Венчаца, али је одмах ударио у овај округ, и свуд је нашао готове пристаоце за отворену борбу. Први судар с турском војском, по том устанку, имали су Срби у овом округу, у селу *Дрлуци*, западно од *Космаја*, 11 и 12 Фебруара 1804, где су ударили на Дахију *Агаулију*; који је био изашао, да их или задовољи каквим обећањима, или силом растера, тек свакојако да буну угуши одмах у почетку. Преговори нису успели, него је још плануо барут, и Агаулија, рањен у ногу,¹ похитао је с главом у Београд, да осталој дружини зме гласе однесе.

Већ од 1806, београдски је округ био слободан од турских као заповедничких копита до јесени несрећне 1813 године.

Те несрећне јесени неки су становници овога округа пребегли били у Срем, неки се скрили у збегове у Кљентевицу, и у друге густе шуме, а многи су се и подавали у Сави, бежећи да их Турци не би стигли и поробили.

Када сила турска, за оно кратко време, од 1813 до 1815, већ поче излазити на вршак злости своје, и кад беније српског народа поче кретати на нову борбу малаксале мишице српске, онда нам оцет београдски округ, на свом југозападном крају, представља позорје, које је, с једне стране, мерило за ондашње турско тиранство, а с друге, доказ уздања српскога народа у своју свест и у своју снагу.

У селу *Рудовцима*, 12 сата на југозапад од Београда,

¹ По *Јокић* прича, да га је баш погодила пушка некога Симе Белаковића. „Чувши да пуцају пушке, вели *Јокић*, Агаулија изаше пред кућу, с огрнутим на леђима ћурком, и поче нешто наређивати. У тај мах пушке на ново припуцају, а он још стоји. Симица пушка пуче после свију, Агаулија се одмах по њој поведе, па се окрете онога часа у кућу, те му се и ћурак заглави у вратима.“

на пивници *Попа Ранка* из *Рудоваца*,¹ у густој чести под Миљевићевим брдом, у добру заклону, на највећој међави и мразу, скупили се беху први људи из нахије београдске, рудничке и ваљевске. Међу њима, као први беху: *Милутин Савић Гарашанин*, из села *Гараша*; *Арсеније Ломо*, из *Драгола*; *Попа Ранко* из *Рудоваца*, кога већ поменусмо, боговађски игуман *Авакум*², и многи други.

Ови су се људи овде договорили и заклели на часном крсту и на светом јеванђељу, да на ново устану на Турке чим зене пролеће. Игуман Авакум усвојио је ту заклетву, и на мразу и снегу под ведрим небом, осветио војину, и покрио ове дичне заверенике.³ Одлуку ову примио је, доцније, и славно извршио руднички војвода, потоњи *Српски Кнез, Милош Обреновић*.

Кад је, после Цвети 1815, допрљо глас да је у Такову примљено ово што је у Рудовцима уговорено, и да се још сам Милош примио да устанао руководи, и народу предњачи, онда су становници београдскога округа (и за онда гроцанске нахије) одмах устали на Турке, из Гроцке их протерали у Смедерево, а око Београда, у *Железнику*, и на *Болечу*, поградили шанчеве, да би тако пресекали пут чешћим излетима турским из Београда у народ.

Становници београдскога округа, понесавши, с осталом браћом, тешии део народних невоља за турске силе, одуживши свој дуг у братској заједници, кад је букнула борба за слободу, платили су

¹ Нијам могао ништа дознати о животу овога дивотнога свештеника, до то, да је био у бојевима за другога устанка, да је добио коња, који је умео да се усправи на стражње ноге и тако да иде. Попа Ранко је укован са северне стране старе Барошевачке цркве. На плочи му пише ово: „Здѣ починаеть гавъ вождій мрскій“ Ранко Дмитровиць 1820.“ То је све. Нека му Бог да у рају насеље!

² *Авакум*, пре калуђерства Аврам, био је родом из Рожанана. Он је био старешина у Манастиру Боговађи, где је и умрљо. Авакум је живо радио да букне устанак 1815, и-помагао му је кад је букнуо чим је више могао. Кажу да је умрљо у Боговађи; али духовници не знају где је укован, него му читају нарастос над једном плочом, која покрива покојника, који је преминуо још 1797 године!!

³ *Милутиновић*, Историја Србије, стр. 119 и даље.

свој данак и унутрашњим немирима, овим протестима против стања које је кад постојало, на били ти протести прави или неправни.

Ми се овде не можемо пуштати у причање тих догађаја, него ћемо само поменути где се што местимице догодило у овом округу. Историја ће дати о свем том тачнији и опширнији рачун.

Тако је, на прилику, године 1825, *Милоје Бак*, после несрећне своје буне, ухваћен у овом округу, у механи села *Мокрог Луга*, 1 сат од Београда, и одведен у Баточину, где је и погубљен.

Године 1826, после побуне *Чарашкића*, који су, опкољени у Авали, ту и изгинули, у селу *Ришњу* био је главни стаи старешина, који је извршивао казниге над окривљеницима. И данас се прича на какве су муке кривци метани. Некакав Турчин Намбантин, кога су звали „Нале“, и који је усјајаним клеветина штитао окривљенике, да кажу сав свој план и другаре, помиње се и данас као неко сатонско чудовиште. Ринањском учитељу, *Михаилу Берисављевићу*, који је био умешан у ту буну, осечен је језик, и обе руке повлише шаке.¹

Године 1839, на *Трешњи*, 5 сата од Београда, срео је *Вучић* солдате, који су пошли из Крагујевца, да траже Кнеза Милоша, разоружао их, распустио кућама, а неке и казниговао.

Године 1842, 20 Августа, у гају између села *Лисовића* и *Барајева* стигле су Кнежеве катане и убиле *Милутина Гарашанина*, оног истог који је био на оној заклетви у Рудовцима 1815. Он је, у договору с *Вучићем*, ишао у народ, да га диже, и води ка Крагујевцу.

Најпосле, вредно је поменути, да је на земљи овога округа извршено дело једно, које ће историја свакад помињати, и ако оно по себи нема народнога значаја. У бегању из Тополе к Сави, да пређе у Срем, између села *Губереваца* и *Лисовића* (оба у бео-

¹ О том вреди прочитати у Архиви Српског Ученог Друштва, белешку под бројем 708.

градском округу) убио је Карађорђе свога оца *Петронија*, и закопао га ту, у некој *Црвеној Јаруги*¹.

Све ово што поменусмо нека нас подсети да се размислимо, и да чешће сами себе упитамо: За што људи сваку науку своју, сваки напредак свој, морају готово увек да плаћају тако скупо, да се често тога ради мора да лије и сама братска крв?

Да ли људски послови баш морају да иду тако?

6. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖИЛЕ

Много је честитих синова родио овај округ, и опремио их на борбу за народно избављење, али нека ми опросте блажене њихове душе, што овде не ћу моћи сваког по имену поменути. Тековина, купљена њиховим трудима и крвљу њиховом, благо је, за које ми до века њима дугујемо. Знала се или не знала сва имена њихова, зна се оно што су отаџбини оставиле њихове мишице и њихове памети.

Поименце пак можемо поменути оне, који су ма где забележени, или памћењем нама предани.

Пред сами устанак, певац набраја све оне, којима су Турци смрт спремали. Помаман Турчин овако сева:

- „Док погубим до два Чаранића
- „Из Потока Бедог, код Авале,
- „Кој' су кадри на Врачар изаћи,
- „У Београд Турке затворити;
- „Они с' паше, а ја сам субаша.
- „Док погубим протопоп Николу,
- „Из лијена села Ритопека,
- „Он нашује, а ја субашујем;
- „Док погубим Ђорђија Гузоњу,
- „И његова брата Арсенија,
- „Из лијена села Железника
- „Кој' су кадри Топчидер затворит',
- „Док погубим протопопа Марка

¹ — Био сам, прича пок. *П. Јокић*, — једном у лову с Карађорђем у гају између Лисовића и Губереваца.

— Видиш ли, Петре, ону црвену јаругу? упита ме Карађорђе.

— Видим, одговорих ја.

— Онда је укопао мој отац.

И више ви речи: ни он, ни ја.

„Из лијена села Остружнице,

„Он је паша, а ја сам субаша“.

Овако се цртала слика београдскога округа пред сами почетак крваве игре крста и полумесеца, а доцније су изашле на видик и личности са свим нове. Ево сада неколиких имена

Васа Чаранић

родом из *Бела Потока*, а у *Ришањ* је прешао тек после 1804, и тамо начинио кућу и засадио воћњаке, од којих и сад траје по која трешња или који орах.

Брат Васи, *Марко*¹ *Чаранић*, био је изнајпре оборкиез грочанске нахије. По плану, који је раније скројен, Турци ухвате Чаранића Марка у Калуђерицама, на кумству, и ту га посеку. Брат Марков *Васа Чаранић*, одмах се, после тога случаја, одметне у планину, да освети брата. Гора је још била гола и прва; с тога се Васа много бринуо да га у то доба не окупи каква потеря. Кад види први глог у Авали да је олистао, Чаранић извади малу цванцику, па је обеси о дрво, место дара, и опали из пиштоља у ветар рекавши: „Е, чик сада. Тврдо; гора олиста — Васа стече крила!“

Васа је позвао у своје друштво многе отресније ондашње људе, као што су били: *Живко Михаиловић*, из *Умчара*, који је после, у оба устанка, радио и као јунак и као мудар управник; *Војин* из *Пиносаве*, који је, на Варварину рањен, умро од рана; *Лаза Буљубаша*, из *Велика Села*; *Веса Н.* из *Калуђерица*, и још неки други. Са свима овима, он се придружио устанку, од првога тренутка, и борио се као прави јунак.

Кад се оно Кучук-Алија враћао из Јагодине к Београду 1804, водећи са собом Гушанца и Крпалије, Чаранић се са својом четом находио на Авали. Видећи да те силеније још гоне Врчинску стоку узгред, он потече с друштвом те у селу Лештанима, у месту *Кречанама*, у старој богазини, ухвати бусије. Иза сваке бусије остави он по два по три друга, а сам оде на дно теснаца, и заповеди да свака чека прво његову пушку. Турака је било врло много; стове су гонили доста, и били су весели. Од весела је неки попевао српски овако:

¹ *Петар Јокић* мисли, да је овом Чаранићу било име *Арсеније*, а песма и сви околни сељани тврде да се звао *Марко*.

„Чувала овце Тодора

„Широким пољем крај мора“, и т. д.

И у том је баш пришао к Васиной заседи: „Дочувала их је“, прошапће Чаранић, па оклине своју шару... Пудань проломи небо; Турци се помету; стока се побрка, па се начини прави покор. Турака падне страшно много, а блага и оружја остане још више победоцима. Од оних, који издру живи из ове погибије, викне један Турчин, што га глава доноси: „Рајо, море! делите право, не грешите се, а свима ће бити доста, што сте нам отели“.

Чаранић је био мало наглув. После смрти брата свога, на Турке је већ толико омрзао, да их је тако рећи прождирао где је кога стигао или срео. Ваљало је, причају они, који су га лично позивали, кад он спава, само проговорити малко живље: „Турци!“ или макар и реч „Вуди!“ па је за тренут ока Чаранић био на ногама, са запетим ништољем у руци, грозно севајући очима, на коју ће страну да груне непромашно зрно.

У јуришу на Београд, поћу 30 Новембра 1806, Чаранић је рањен на линији од Стамболканице па к Видинканији пошав, до оних сводова, који воде воду у варош. Приступајући к шанцу, он се једном окрене к својима, који су ишли за њим, и рекне им: „За мном те, браћо!“ У тај мах, при светлости унаћене на шанцу машале, Турчин га спази и погоди у крста, па му олово пројури кроз мали грбух. „Гле! изеде ме нас, закон му..... Не бојте се! Ево пева Чамција....“ последње су му речи.

На пушкама га изнесу другови под Карађорђев шатор на Ташмајдану, и ту издахне. Укопан је с леве стране цркве, у Манастиру Раковици¹. Гроб му данас није обележен ничим; можда је и зарастао у земљу. Они, који сваком самрнику певају „вѣ-

¹ У Архиви *Сри. Уч. Друштва* бр. 407, има једно писмо Војводе Васе Чаранића, писано 21 Марта, 1806, у Белом Потоку, уз које он шаље једнога сридака (вели сридојарна) пок. Митрополиту Стратимировићу. И одговор је овога господина ту. На печату пише: „Василие Чараняч, кнез грочански“.

У том истом архиву, има и писмо, које је писала 1819 године у Кишеневу, „Анастасија Гавриловна“, жена Васе Чаранића, која вели, да је син њезин у руској служби.

чнују памјат“, нису нашли за вредно очувати у спомену бусен, који покрива кости јунака *Васе Чаранића!* О, жртвило и слепоило ума, силно ли ти је ваше грозно царство!

После смрти Васине, постане војвода брат му *Танасије*; и он је погинуо у боју на Прахову, у Крајини, 1810.

Вићентије Петровић

из *Кораћнице*, оборкнез још за Турака, био је један од оних с којима је уговаран устанак, и, после, један међу првима који су одмах пристали на борбу с Турцима 1804. Дочекао је и други устанак 1815, те и тада лепих услуга учинио народу своме. Вићентије је умро у Кораћници 31 Октобра 1822, и укопан у оште гробље. На гробу му има плоча на којој ово пише: „Здѣ почи- ваеъ рабъ Божій Вићентије Петровиѣъ, кнезъ нахѣ грочанске, престаѣ се месеца Октомбра 31. 1822 лето“. Прича се, да су му, кад је умро, 12 куршума извадили из тела!

Јанко Катин

из *Рогаче*, оборкнез турѣске кнежине. За Јанка се зна, да је знао турски, и да је јахао „на ђогату гриве оквивене“. Ево како је дошао до тога обојета. Једна његова сестра била је на силу одведена у Београд, и потурчена. Јанко, још као дете, одлазио је и живео по дуже у кући те своје сестре. Тако је научио турски. Као момак, био је раома леп. Ту он учини љубавно познанство са сестром свога на силу зета, и, у једној незгодној прилици, Турчин је јуришио с голем сабљом да га исече у комаде; али сестра Јанкова рашири своје руке и стане пред голу сабљу, те брата заклони. Јанко, међу тим, стругне кроз капицике, дочена се улице и побегне у Рогачу; а кад му Турци посеку брата Стевана, он се онда са свим одметне у гору.

По устанку, онај час је дошао Карађорђу, и његова га кнежина избере за старешину. Он се звао више војвода него кнез. Од тога доба, био је највише уз Карађорђа, и у свим бојевима до године 1806.

Године 1806, у првој поли Јула месеца, сретну Срби, и узбију к Шанцу босанскога Хасан-пашу. Вој овај био је

на Дугим Њивама код воде Петковца у селу Крчићу. Како су Срби томили Турке који су се повлачили к Шапцу, сусстигну неког старог Турчина, и повичу му да се преда.

— Коме да се предам? упита Турчин.

— Предај се војводи Јанку Катићу, рекну му Срби.

У тај мах дотрчи и Јанко на коњу међу њих, хотећи заклонити живот самцу Турчину, ако би Срби поумили да га посеку, и одмах и он повиче:

— Не гини Турчине, него се предај, па се ничега не бој.

— Коме да се предам? упита на ново злосретник.

— Мени, Катићу Јанку, одговори му витез.

Турчин је већ много слушао, како Јанко затире Турке

— Предајем се! проговори крвник; у тај тренутак онали из мале пушчице¹, и Јанка убије на место. То се догодило недалеко од самога бојнога поља, које поменусмо.

Јанка однесу његови људи после и саране код Сибничке цркве. На гробној његовој плочи која је узидана у зид с десне стране цркве, с поља, пише: „1806. Здѣ починаеть рабъ Вожиѣ, Јанко Катиць, отъ Рогаче, воевода ербскій“.

Катић је био човек врло леп, средњи растом, умерен стасом, речит, наметан, и врло велики јунак. Он се одевао свакад укусно и богато. Јахао је турскога коња, коме је од велика поноса и диве метана к'на на гриву, те се за то и пева „на ђогату гриве окнивене.“

Прота га и не зове другојачије, него „Мудри и јуначни Јанко“.

Радич Петровић

ПОЗНАТИ КАО „КАПЕТАН РАДИЧ“

Вук каже, да се Радич родио у селу Свиоковцу у Левчу, а Прота Ненадовић и Петар Јокић опет веле, да је он из Остружнице. Ма колико да смо распитивали, у Свиоковцу нико не зна ништа за старину Радичеву. Најпосле, био из једног или другог места, он им је дика обадвома, као и свему српском народу.

¹ Није, кажу, била већа од аршина. *Прота у Мемоарима*, стр. 172—173.

Још у Кочину Крајину, Радич је гледао да отвори доњи град, да у њ уђу Немци, па се то због велике магле није могло све и да уради¹.

За тога рата, он је у ерајкору већ био постао капетан. Кад је Михаљевић прешао на Забрежју, и оставио рок свима хајдуцима у Србији докле да се предаду, а ко се не преда до тога рока, да ће бити обешен, Карађорђе с неколико друга не хтедне се предати, а потера их окуни и похвата. Ту Радич одмоли Карађорђа од смрти.

После тога (Кочинога) рата, добио је Радич од Немаца пензију и живео је у Срему у селу Јакову.

Кад године 1804 букне у Србији бува на Дахије, он остави пензију и пређе у Србију, где је Карађорђу и народу учинио големе услуге. Он је и војевао и шапце градио, и разне уредбе постављао, што је видео и научно у Немачкој.

По освојењу Карановца 1805, био је војвода у том месту.

На крају 1806, копајући шанчеве у Београду и намештајући топове, буде страшно рањен у крста. Рану ту преболе с тешким мукама, али од ње остале малко погурен.

Кад малко оздрави, ожени се у Београду лепом младом покршеницом.

Године 1808 постао је судија у београдском магистрату.

Године 1809, пошто Срби страдају на Каменици, и Турци навале с те стране, он онако погурен, оде на војску, и Карађорђе га остави с *Петром Јокићем Булубашом*, да утврде и чувају Ћуприју, да би се он ту могао уставити, ако не могне узбити Турке на Делиграду.

Али њих неко омете, да је Карађорђе другим путем прешао и отишао у Шумадију, те они запале Ћуприју, и топове, које нису могли у хитњи превући, баце у Мораву.

Познато је, како је Јокић скупо платио Карађорђу за тај свој поступак, а Радичу се, међу тим, и друга несрећа десила. Његова жена пређе у Земун с другим булама и покршеницама, и оде у Турску, однесавши му све што је имао, а много ни имао није.

¹ Глед. *Вукову Даницу* за 1829 стр. 11 и даље.

Године 1810, он се опет ожени лепом младом Сарајевком. Године 1813 пребегне у Срем, и тамо је проживео две године, и то са женом и дететом у највећој невољи.

Кад Срби, године 1815, устану на ново на Турке и добију слободу, он, у пролеће 1816 године, остави жену и дете у Срему, пребегне опет у Србију, и дође у Београд, где га Петар Молер прими у свој коњак. Како је он прешао из Срема, одмах је отуда наши јављено, да је пребегла *Каштан Радич*, који је с Црним Ђорђећем највише Србе бунно; који се по том Туркињом оженио; у Београду судно, итд.

Паша, чувши за све то, ушта Молера и друге кнезове, какав је он човек, и шта тражи у Београду. Молер му каже управо, да је то стар и сакат човек, који једва иде, а нема нигде ништа, него је дошао к својим људима, да не умре од глади. Паша се на тај мах задовољи тим.

После неколико дана, кад Срби предаду Молера наши, да се погуби, паша опет зашита Вујицу Вулићевића: стоје ли они добри за Радича, а Вујица му одговори, да они не ће да знају за њега, него нека чини с њим што му драго. Онда паша пошаље своје људе, те га ухвате, и затворе заједно с Молером, а по Ђурђећу дне, у очи недеље, удаве их обојицу, и још некаква кујунцију који је градио новце. Сву тројицу изнесу Турци ноћу мртве на Калемегдан, те су онде читав дан (у недељу) лежали, да их свет гледа, а пред вече их Срби саране на крај гробља с леве стране цркве.

Радич је био крупан, здрав, и јак човек; лица је био мало намргођена, особито под старост; био је јунак и велики родољубац, а Турцима страшни непријатељ. Женио се три пута. Од прве жене остала су му у Срему два сина, који су били капетани, а од треће једна ћи.

Кнез Милош је, после његове мученичке смрти, давао издржавање жени његовој и детету.

Кад је погубљен, Радич је могао имати нешто више од шездесет година.

Нека је мир његовој души!

Кнез Симма Марковић

из вел. Борка

Кнез Сима је био старешина посавски у београдском округу. Још пре устанка био је, као трговац човек, уважен и на гласу. Од устанка 1804, био је пријатељ Карађорђу у сваком послу. С тога је Карађорђе врло често сарађао његовој кући, и у сваком важијем предузећу њега имао уза се. То је узрок и што није хтео отићи у Боговађу на скупштину, него је ову сазвао у Борак, те је ту, између осталог, установљен и „*Правителствујућити Савет*“.

Осеа Карађорђа, кући кнеза Симе долазили су многи важни људи онога времена, Срби и странци. Између других, можемо поменути Родосинићина, руског агента у Београду, и мајора Грамберга, који је 1808 пропутовао по свој Србији.¹

Кнез Сима је, после смрти Чаранића Васе, био готово најгласовитији војвода у београдској нахији. А веровало се да је у бојевима врло срећан.

Године 1807, Марта 19, находимо кнеза Симу у Смедереву, као председника Савета. Ту је тада примљен портин Мухасил, који је био дошао да преговара о условима, под којима би Порта пристала да уступи Србима оно што су они захтевали. Видећи да Турци, између осталог, траже да Срби даду 20 хиљада војника против Руса, те да их тако заваде с овом браћом и помагачима, кнез Сима одговори са свим лаконски: „Србија себе слатра као државу независну; никаква данка не пристаје да да; врти ће дизати оружја на своје савезнике“.²

¹ *Родосинићин* пише (2 Јуна 1808 ad № 254), да је Грамбергу морао дати неку суму новца на путни трошак, па, увећавајући скупоћу у Србији, додаје: „Въ бытность нашу даже у Чернаго Георгия и кнеза Симы долженъ былъ г. Грамбергъ дати въ руки женамъ ихъ по три червонца а дѣтямъ по одному“. Види се да је ово мајсторија да се само измами већа сума на путни трошак, по опет је срамота тако наоначке представљати народни обичај, који не обавезује никога да да толику и толику суму него може и ситну пару бацити на трезу.

² *Летопис* за 1827, I. 18—19.

У почетку године 1809, кнез Сима је, с Јанићијем Ђурићем, ишао у Букуреш кнезу Прозоровском, да склони Русе да отпочну рат с Турцима.

Године 1811, кнез Сима је био „попечитељ касе народње“. На крају те године, на име 10. Децембра, отишао је као депутат у Русију, где је неколико пута излазио пред цара Александра ради народских послова. Отуда се вратио у Мају 1812. У тој депутацији, осем кнеза Симе, били су још: *Јаков Пенадовић*, *Михаило Грујовић*, и *Лазар Поповић*, названи доцније „писар Лаза“.

Године 1813, кнеза Симу видимо на Дрини као команданта над 10.000 српске војске. Али се ту ни мало не хвали његова радња. Или се био нешто помоо, или је неку несрећну тајну знао: тек све што је радио до саме пропасти, није било ни њему на част, ни Србији на корист.¹

Родофиникин, карактеришући све ондашње српске војводе, за кнеза Симу вели: „Кнезь Симеонъ читаеъ и пишеъ, храбръ и благоразуменъ.“²

Несрећне те године (1813), после пропасти на Равњу, и онога вереда на Шанцу, кнез Сима је прешао у Срем; али није врло дуго остао ван отаџбине, него се вратио својој кући у Борак, и отпочео трговати, говорећи сваком приликом, да више ништа не жели, него да гледа своју кућу и трговину.

Вук каже: „Године 1817, у пролеће, одметне се кнез Сима Марковић и капетан Драгић из Ропочева (у београдској нахији), но обојицу их ухвате и погубе у Београду“.³ Толико записана причања. Ускрено пак казује се више. И ако је, прича се данас у Борку и околним селима, кнез Сима говорио, да ништа више не жели, него да тргује и да буде на миру, опет за то почну долазити к њему кметови из околних села, и световати га да дозове

¹ „Србијанка“ књ. II, стр. 163 и даље.

² *Званични његов извештај*, ад № 249, од 12. Августа, 1807 (Разборъ сочиненія Н. А. Полова, ст. 122.)

³ *Грађа* за српску историју, стр. 173. — А и *Cunibert*, *Essai Historique* I. 153.

Карађорђа назгода из Русије, те да се на ново диже крајина. Ове договоре чинили су они у Борку, у Вранићу, и у Малој Моштаници. То се осети, и Турци потраже Симу да ухвате. У Нов. 1816 дође Кнез Милош у Вранић, и ту доведу и кнеза Симу. Но овај побегне из затвора па се стане кривити по Борку, по Лесковачкој (поновој) бари, и другим местима. Најпосле га нађу у Ђелијама код неког пријатеља у каџи. Одатле га изведу Кнезу Милошу у Трбушницу. Капетан Драгић из Ропочева, који је био пријатељ кнеза Симе, видећи њега ухваћена, преда се сам, да трпи и он што буде Сими.

Кнез Милош их пошаље обојицу у Београд, где их Турци погубе на Мученике, 9. Марта, 1817.

Г. Илија Коларац прича да је гледао кад су Турци посекали ова два Србина. Извели су их, вели, из града и довели од прилике онде где је сад Вучићева кућа. Кнеза Симу посекали су најпре. Целат који га је секао није могао да пресече врат једним ударцем, него је тесао неколико пута.

Сеци јуначки! Мухамеда ти викнуо је везани Драгић, који је такође чекао свој час: — Ја сам седамдесет турских глава одсекао, па ми је рука опет боље секла него твоја.¹

На то, вели, допадне један Турчин, који је држао дућан онде где је сад Гарашанинова кућа, те једним ударцем одсече главу Драгићу.

Кнез Сима је, кажу, био човек плав, пун, дугих и лених бркова.

Драгић пак био је висока раста, дугих образа и великих бркова. Он је био капетан за Карађорђево времена под командом кнеза Вићентија из Кораћице. Као човек врло вредан, паметан, и речит, Драгић је готово више судио него кнез Вићентије.

Њи кнез Симиња, Мара, која је умрла пре три године, уверавала је да је он укпан у великој београдској цркви, сниже десне певнице.

¹ Ово се и у Ропочеву прича о Драгићу; само што се тамо каже да је предмет руге Драгићеве била була, а не Мухамед, као што је чуо г. Коларац.

Павле Поповић

САВЕТНИК НАХИЈЕ БЕОГРАДСКЕ И ГРОЧАНОСКЕ

Павле Поповић родио се у селу Вранићу, у београдском округу. У детињству је мало учио књигу, и знао је читати чак-словац, али писати није умео. Тек доцније научно је само своје име потписати.

И Павле је био један од оних Срба, који су јако помагали Хаци Мустајпаша да савлада Баше или Јаничаре. У то име једном је с неким Чиком из Арнајева, и са Сарићем из Сремчице, побио у селу пет Турака, и главе им однео у Београд Мустајпаша, који их је за то лепо даривао.

Кад, у јесен 1801, Дахије убију Мустајпашу, и Србију узму под своју власт, онда је Павлу грозила опасност као и свим другим одабранијим Србима. За то се он почео кривити по луговима. Та је судбина, у то време, већ терала Карађорђа, Јанка Катига, и кнеза Симу из Борка, те се Павле с њима састајао, с њима проводио дане и ноћи, и разговарао: шта да се ради? Шта више, има спомена да је он од тог друштва слан преко Колубаре, у ваљевску нахију, да и тамо напомене мисао о устанку, како би она постала општа у свој земљи.

Како устанак буне у Јасеници, одмах и Вранићки хан изгори, и Турци буду побијени који не умакну од народне освете.

8 или 9 Фебруара 1804, изиђе из Београда Агалија с неколико стотина Турака, да гледа како ту буну да угуши. У Сремчици скупи он све кнезове и попове из околних села, да их пита: Ко поби Турке, ко понали ханове?

— Хајдуци! био је глас из свију грла.

Ту му је морао доћи и Павле Поповић, да му Агалија не би, у противном случају, поробио кућу.

С Агалијом је Павле отишао на Драгу, где су се срели с Карађорђем, с којим не само не учине мир, него се још Агалија рањен врати 13 Фебруара у село Вранић, па одатле у Београд, куда и Павла одведе.

Из Београда, из турских руку, Павле се једва избави, Аган-

линим пријатељством, па одмах отворено пристане уз браћу своју, која су већ у оружју потражила олакшице јадно народноме.

Павла Поповића видимо међу оном шеснаесторицом народних вођа, који су 28 Априла (10 Маја) 1804, у Земуну огледали да свој спор с Турцима на лепо сврше посредовањем Аустрије.

У свима потоњим нападима на Београд бивао је и Павле Поповић, и у два маха је рањен бивао, у леву руку до шаке, и у лево плеће. У једном таквом случају, кад је рањен спао с коња, допао му је на коњу Васи Чарапић, да га избави, и, видећи га тешко рањена, заплакао се, на што му Павле рекне: — „Чарапо, Чарапо, оди да се пољубимо; Бог зна хоћемо ли се више видети.“ Чарапић сјаше, пољуби се с њим, али га не остави него изнесе међу своје.

Године 1805 био је Павле с осталима на Карановцу, и по што је то место узето, вратио се кући трећи дан по Петрову дне.

Те исте године постао је саветник, и отишао, заједно с другима, у Вољавчу, откуда су се, после, преместили у Боговађу, а одатле у Смедерево, чим је Смедерево освојено од Турака.

Кад је Београд освојен, Павле је вратио Агалији жени добро, које је учинио њему Агалија, оставивши га из Београда, у почетку буне. Она је, видевши њега, обесила му се око врата, и замолила да је заклони од војничке силе; он је прими и склони на безбедно место. Она се после покрети, назове се Љубица, и уда за Стевана Живковића.

Године 1808, у пролеће, слан је био у руску војску, ради народских послова. По повратку отуд, ишао је у нахије: шабачку, ваљевску, зворничку и ужичку, да извиди кривице неких старешина. У јесен те године, ишао је опет кнезу Прозоровском.

Године 1810 био је с кнезом Симом на Дрини, у великој битци, где су Турци разбијени и преко Дрине претерани, али где су и многе војводе рањене биле.

Године 1811 отишао је у Кладово, одакле је кренуо два велика топа на Гургусовац. Тога се лета највише налазио у Крајини, где је с руском војском одржавао сvezу и договор.

Године 1812 послан је био од Војда и Совета да у погра-

ничним шанчевима обзнани Букурешки уговор, који је Русија била подвезала. Пошавши од Дрине, он је свој посао завршио у Чачку, и одатле отишао у Топољу, да јави како је послањство своје извршио.

Године 1813 послан је био у Кладово, да преузме команду градску, по што се дотадашњи командат, Живко Костантинковић, имао послати у Собију ради преговарања с Турцима о миру.

Отуда се на скоро вратио, јер од преговарања није било ништа.

У јесен, 1813, видимо га у Београду, одакле, 21 Септембра, у недељу, уверивши се да је Карађорђе те ноћи пребеглао, оде у Вранић те своју породицу превезе на Дубоком у Срем, куда пређе и сам.

Чим је устанак Кнеза Милоша букнуо, Павле Поповић се вратио из Срема, и нашао се у логору код Железника.

Кад Марашли-Али наша, у Октобру 1815, дође у Београд, и учини познати уговор с Кнезом Милошем, Павле је Поповић био један од оних кнезова, који су били она *Сриска Народна Канцеларија*, или ти *Суд* у Београду.

Али га је већ савладала била старост и ране, које није могао никад излечити. За то оде кући у Вранић.

Ту се упокојио 8 Децембра, 1816¹, и упопан је с десне стране олтару цркве Вранићске.

Покојни Јокић каже за њега: „Павле Поповић био је и војник и Советник како ваља“!

Бо² да га прости!

Милисав Чамџија²

из Борка

Још првих дана месеца Фебруара 1804, Милисав Чамџија дошао је с неколико другова у Вранић, те запалио турски хан и

¹ За ове податке имамо да захвалимо синовцу његовом, сада већ покојном *Лазару Поповићу*, познатом под именом „*Писар Лаза*“. Састав његов о животу Павла Поповића, нун је драгоцених података за новију нашу историју. Он се налази у сина му г. Срете Л. Поповића, члана касационог суда.

² *Чамџије* су се звали они људи, који су вукли лађе на ковоцку, а Милисав је, кажу, прозван за то, што је неко време превозио људе преко Саве у чамцу.

напао на Турке који су у хану седели. Глас је био пуштен да они то раде као хајдуци; али у самој ствари то је чињено по наговору кнеза Симе и Павла Поповића.

Од тога доба, Милисав се налазио увек уз кнеза Симу. Он није желео власти ни господства; његова је сва срећа била, да Турке бије, да их побеђује. Имао је на себи преко 10 рана. Чак кажу да му је од једне ране под доњом вилицом остало шупље, те није могао јести чорбе.

У јуришу на Београд 30 Новембра 1806, кажу да је продрло на шанап, сео на топ, негде онде где је сада гостионица „Руски Цар“, и запевао колико га глава доноси, (а певао је, веле, као горска вила):

„Хеј! браћо Срби, крила соколова!

„К мени, к мени, ја сам на ендеку.

„И Чамџија већ на топу седи“.

Тај глас, кажу, да је чуо самртно рањени Чарапић и обвеселио се.

У Борку се још прича, да је он нарочито молио Карађорђа да му допусти то учинити. И кад је, после, Карађорђе чуо његов глас, да је рекао: „Е, сверова Милисав, по души га! Јуриш јунаци и ми, да не будемо последњи!“

Чамџија је преживео несрећну годину 1813, и дочекао устанак Кнеза Милоша.

У нападању на Палез (Обреновац) 1815, Милисав се тешко рани, и, после два дана, умре код своје куће, у Борку.

У вођу Матеје Ивановића, у Борку, под једним орахом, два су гробна камена: мањи је Милисава Чамџије, а већи је његовога брата, поред кога је Милисав желео да буде сарањен.

Један од очевидаца вели за њега ово: „*Чамџија је био један од првих јунака сриских*“; а покојни Јокић опет каже: „*То је једна бесмртна јуначина*“.

Чамџија је био човек смеђ, омањи растом тако, да се по телу његовом не би никад могло помислити да је он онолики јунак колики је донста био.

Он је, као што помињасмо, врло много рањиван на и у зубе,

те је с тога, у последње време, шушкетао кад говори, али му ни то није сметало увек певати, и увек летети у бој за отаџбину.

Бог да га прости!

Ђорђе Миловановић — Гузоња
из Железника

Још пре почетка буне на Дахије, песма прича колико је Ђорђе био важан човек у својој околини, и страхан Турцима у Београду.

Кад су Дахије већале шта да чине да им влада остане дуговечна, и кад су наумиле да исеку кнезове, онда се и за Ђорђа овако говорило:

„Док погубим Ђорђија Гузоњу
Из лијена села Железника
Кој' је кадар Топчидер затворит'“.

А кад су оно српски вођи, на посредовање аустријских власти, 28 Априла 1804, имали у Земуну састанак с Турцима, у намери да се договоре о миру, онда је и Ђорђе Миловановић¹ био међу оних 16 старешина народних, који су тражили да се пре свега Дахије уклоне бар у Ниш, па тек онда да се преговара о миру.

Доцније је Ђорђе био у бојевима, у којима је обично учествовала београдска нахија.

Године 1811 видимо га као управника града београдскога², где је остао све до 21 Септембра 1813, т. ј. до пронасти.

Шта је даље било с њим, писмо могли дознати, осем то, да је преживео пропаст и други устанак, да је још трговао, и да га

¹ Ту је записан Миловановић. Глед. *Архив Српског Ученог Друштва* бр. 371, и ми се држимо тога, тим пре, што рођена унука Ђорђева, Марица из Железника, тврди, да је њему тако било презиме, а помињемо и да је он на више места записан Миладиновић.

² *Голубица V*, стр. 168. На Дорћолу ваљда стоји и сад једна чешма, која је пресушила, али носи име *Гузоњина Чешма*, а ту на близу били су и коначи његови.

је снашла смрт у путу по трговини, како веле, негде у рудничком округу.

Кнез Аксентије Миладиновић
из Чибутковице

Аксентије Миладиновић, из села Чибутковице, у београдској Колубари, био је такође човек на гласу кад је бузнуо устанак српски 1804.

Шта је радио кнез Аксентије од 1804—1811 године, не можемо да нађемо. Тек о новој години 1811-ој видимо га с дипломом као *Војводу*, коме се у власт дају ова села нахије београдске: *Вреоци, Шомићи, Петка, Телије, Жушанац, Чибутковица, Барзиловица (стоји Барзиловац), Дудовица, Бранчићи, Гукоши, Дићи (стоји Дичи), Трбушница, Бистрица, Црљенци, Барошевац, Јунковци, Сакула, Медошевац, Зеоке (стоји Зеоци), Куке, Лукавица и Стубица.*

Године 1812 (11 Јануара) находимо, да су Вожд и Совет нашли, да Кнез Аксентије од своје кнежине ваља да „изручи у касу народну 6180 гроша, као порезу и као издржавање кензулана и магистрата“.

Године 1812 (22 Јуна) заповеда му писмом Карађорђе да „истера из своје кнежине 1200 војника, а ако може и више, биће боље: „Трговци трговине своје да пресеку, вели се даље у том писму које већ наговешћује несрећу, мајстори мајсторије своје да прекину, земљеделци своје пољске работе и воденице да оставе, попови и калуђери да пођу, сви једнодушно на ноге и старо и младо да устанемо, и свима силама да се од непријатеља бранимо“.

Али на жалост, ни то није помогло. Србија је пала. И међу хартијама кнеза Аксентија находимо оваку белешку: „*Први трошак на 1813, што троши кнез Аксентије, кад освојише Турци*“... Тај „први“ трошак износио је не мање него 10.868 гр. и 20 нара, а дукат је био ваљда 9 гроша!

Кнез Аксентије није бегao у Срем. Он је, као и Милош, и

¹ Ово писмо ми имамо у рукама, благодарети г. Јеремији унуку Аксентијевог.

многи други одабранији људи онога доба, волео у својој земљи чекати што га снађе него тражити среће у туђини.

Павле Поповић, из Вранића, саветник и војвода, пише му из Јакова, у Срему, 3. Децембра 1813, једно писмо, у ком се, међу осталим, налази ово: „Ми благодаримо вама за ваше труде које сте имали, и наше срце уздржали и тамо остали, и неколико плада душа од турскога мача сачували; за такав ваш мудри поступак никакав Србин не ће заборавити и за ваше здравље Бога молити. Тако како сте до сад тако и од сад старајте се за наш народ, да би срећан бити могао“.

У то некако време биће писано и ово писамце¹ које овде цело целцито излажемо:

„Оборкнеже Аксентије, од биоградске нахије, Везирова слуго, и кој пријатељу!

„Дајем ти на знање, како ми је Арсеније Ломо дошао, и предао се; друго, сутра у Суботу рано, кнез Милош полази у Биоград, и тамо ће се с тобом састати, и за што буде, договорићете се. — У Драгољу“.

(М. П.) *Мехмед барџактар*
Муселим-ага нахије рудничке“.

Као што се види, кнез Аксентије је, и по освојењу турском, имао утицај на многе послове свога народа. Из једнога писма, које му је писао Кнез Милош 5. Септембра 1814, у Београду, види се да су имали неке кулуке с народом Турцима да чине. Али 17. Септембра 1815, пише се кнезу Аксентију из Београда овако писмо:

(Турски мур) „Ђаја наша покровитељ“.

„Здрав си кнеже Аксентије; како примиш ову нашу књигу, у који ти год сат ова књига дође, у ову декику (минути) да си у Београд дошао час пре, да ниси стао но хајде брзо. Ако си болац, на кола да дођеш, ако... ти ајде на коња“.

Сва је прилика, да је ово писмо писано онда кад се у Београду чуло за *Хаџипроданову буну*, па су Турци тражили кне-

¹ Нема дана ни године на њему.

за Аксентија у своје руке, да им буде таоц и јенац за повратак мира. Јер, ово му је писмо упућено „у Чибутовницу“, а одмах друго, од Ђаја-наше, 30. Септембра 1814, што је писано у Чачку, упућује му се у Београд.

Ево шта му Ђаја наша пише из Чачка:

„Здрав си кнеже Аксентије! Ето ти сада пишем и праћам ово моје писмо, да јесам ти благодетељ твој, и ти ништа некој се бојати, но слободан буди: ја кад дођем хоћу те одмах пустити, то цело да знаш. И кнез *Теодосије* да се не плаши; јесте се чуло у његову нахију нешто, али ћемо ми све то умирити: али он нека прати једну књигу у његову нахију, да се већа буна не чини, но нека ти (их) слободу све. У Чачку 30. Септ. 1814“.

По свршетку овога панинога писма, стоји још ово:

„И такођер ја вас поздрављам Живко писар, кнеже Аксентије, тврда је вера наша хришћанска, слободан буди, и послушајте тамо што вам се заповеда, а за вас моја је брига, такођер и за кнеза *Тодосију*.“

Живко писар“.

За овим долази писмо, којим му се заповеда, да гледа ухватити Хаџи Продана. Ево и тога писма:

(М. П.) „Ђаја наша покровитељ“.

„Здрав си кнеже Аксентије! Ето ти сада дајем на знање, како је Хаџи Продан, са 4 хајдука отишао у београдску нахију, и за њим је отишло 15 пандура, отерали траг; но сад упут, како примиш ову књигу један сат пре за књиге, тражи га и терај га, не би ли га жива или мртва добавио, зашто већ он се више не називље ни царев ни везиров. — И такођер ја вас поздрављам господару кнеже Аксентије, сва је твоја доброта и власт у нашега покровитеља Ђаја наше, но ето ти сада описујем: слободан буди и сребез, и ову работу што ти пишемо гледај не би ли гди год ица уватио. И ваше сам поздравље примио у писму, и тако сам ваши казао, да је све то мирно и поштено у вашој нахији, и тако ти наша благодари и захваљује ти великим даром. И да

Вог да да Хацију Продана жива ухватите не би ли ти нашем наши веселост срца описао. У Чачку, 10 Октобра 1814.

Живко писар
ваш непроницаени желатељ“.

После овога писма, има једно Кнез Милошево, које му је писао у Рогачи 13 Новембра 1814, и у ком му јавља да долази у Београд, и да хоће баш у њега да одјаше, него да му „очисти и истреби“ једну собу у своме кошаку.

За тим долази последње писмо од Ђаја паше, писано 4 Фебруара 1815. Ђаја паша се чуди, што му кнез Аксентије не доноси пореске паре, кад зна да је наши „секлет“ за паре.

Кад је Сулејман паша први пут послао војску и свога бимбашу Карамустафу, да угуши устанак српски 1815, онда је кнез Аксентије, с неколико стотина људи из своје кнежине, пошао с тим Турцима да помогне утишати буну. Овако је он дошао у Чачак, и остао ту с Турцима с једне стране као оруђе умирења Срба, а с друге као јемац за турску безбедност.

Кад Ђаја паша погине код Чачка, и Турци побегну преко Драгачева, морао је узмицати с њима и кнез Аксентије, али се он у Гучи некако искраде од Турака, па све низ воду Велицу кроз шиблаке умакне у село Лисице свом шураку *Илији Јоковићу*, одакле пређе преко Мораве, удари на Карадаг, у нахији рудничкој, и оде Кнезу Милошу¹, који га узме са собом и одведе к Јагодини, куда је и сам ишао.

Биће да је српска војска, док је кнез Аксентије био у Турцима, и држан за противника народног устанка, ударила на његову кућу, и учинила му велики квар.

То се потврђује и писмом Кнеза Милоша које је он писао 2 Јуна 1815 у Брусници: „Поздрављам вас, кнеже Аксентије, нише Кнез Милош, и тако вам дајем на знање, како ово моје писмо примите, вера ви је тврда, слободно к мени дођите, да се разговоримо. Ја да сам знао, да ћете се ви тако одмах избавити, не би вам ни у што дарнуо. А и овако док се разговоримо, може бити да ћу ти све вратити, и не бој се до мене ништа.“

¹ *Милутиновић*, Историја, стр. 282.

У другом писму, које му је писао из Приуће, 6 Јуна 1815 вели Кнез Милош да ће му, за стару љубав, вратити што је год њему „дотерано“, па га зове к себи, али овако препоручује: „И кад близу мене budete, у једном се селу зауставите, а писара вашег с неколико људи унапредак к мени опремите, да ја знам и да вас с мојим људма примим, а ја ћу у недељу се у Брагујевац кренути.“

Дошавши овако Кнезу Милошу, Аксентије је, као што је већ поменуто, отишао с њим к Јагодини.

Још има једно писмо, које му је Кнез Милош писао у „путу“ ка Карановцу, по што је истреао Турке из Пожаревца, и пошао да и Карановчане прими, и испрати у Пазар. Писмо је ово писано 29 Јуна 1815.

Кнез Милош ту препоручује кнезу Аксентију и Проти Смиљанићу, да иду час пре на Дрину с војском, куда ће и он сам похитати, само док с Карановчанима буде готов.

Кад је Кнез Милош углавном с Марашли-Али-пашом уговор 1815, онда је међу депутатима српским, који су одмах оданде из Туприје послани у Цариград, био један и кнез Аксентије. Он је имао остати у Цариграду, као српски агенат¹ до измене т. је. докле други не буде послан на његово место.

Кад се из Цариграда вратио, мање је имао учешћа у народним пословима: старост и немоћ била га је савладала. Преминуо је 23 Јануара 1820 године, и упокојен је код цркве у Чибутковици, месту рођења свога.

Кнез Живко Михаиловић
из села Умчара

Кнез Живко се родио 1770. Кад су Дахије почеле да секу кнезове, Живко није имао никакву власт, али је био човек отресен и турски велики непријатељ. Кад се Чаранић Васа, пошто му Дахије посеку брата Марка, одметне у планину, трећи друг који је с њим пошао, био је Живко из Умчара.

Доцније, кад је већ букнула отворена борба између Срба и

¹ *Вук*, *Грађа* стр. 127.

Турака, Живко је био у свим бојевима које је била војска грочанске нахије, и постао је био у војсци *каштан*. Године 1813 пребегло је био и он преко Дунава, али се налазио у околним, не хотећи се удаљавати од догледа своје драге отаџбине.

У почетку године 1815 поручи му кнез Вићентије из Кораћнице, да гледа, првих дана часног поста, да пређе у Србију на Итлак-Ферман¹ царски, те „да на кућиншту старом изнова кућицу дигне, и деци својој што ватрице прошири“².

Неколико дана пред онај знаменити састанак Рудовачки пређе Живко на Гроцкој, и оде у своје село Умчаре. Ту се малко позабави те не стигне на тај важни договор; али идући тамо, сретне неког Вожу из Вукасоваца, у крагујевачкој нахији, који је на том скупу био, па се већ враћао.

Вожа исприча све што је тамо говорено: да се на Цвети устане на Турке; да се Кнез Милош узме за вођа устанка, хтео не хтео, итд.

Чувши све то, Живко оде у Кораћницу кнезу Вићентију, своје пријатељу, да се с њим разговори шта да се даље ради. Ту затече грочанскога Муселима, који је тражио од народа оружје. Од кнеза Вићентија је нарочито испрошао сабљу сребром оковану. Али му овај то није дао, изговарајући се да му је све оружје у Немачкој одузето, а нешто га је испродавао сам у невољи.

Кад се Муселим оторња одатле, Живко се разговори с Вићентијем, те овај после оде у Рогачу Николи Катићу, да и с њим углави смирљени рад, а сам Живко дође кући да општри кремене.

Кад му стигне писмо од Кнеза Милоша, Живко скупи неколико друга, те испод Гроцке предретне и потуче неке Турке. За тим скупи неколико стотина сељака и пође на Гроцку. На брду више Гроцке остави дружину с дугим пушкама, а он сам с неколицином, који су могли склонити ништоље под гуње, дође Муселиму. Свога пак оружја Живко није ни крпо.

Казујући Муселиму како је опет планула нека ватра у на-

роду, Живко му предложи да се или боље утврди или да раније бега, а ако би, продужи Живко, хтео њему дати нешто својих сејмена, да их он удружи са Србима, он би се подвратио да те хајдуке похвата и нахију грочанску са свим очисти. Ово је предлагао само да би сејмене измамо међу Србе, те да им одузме оружје, кога је у Срба било врло мало. Муселим не пристане на то, него му рекне да сам дигне Срба колико год хоће и с њима да гледа растерати хајдуке, а ако не може, да му јави, те да гледа шта ће и како ће. С тим их све отпусти. Мало час стигне каваз Живка, и каже му да га зове Муселим да му нешто каже. Срби се досете да он тим само хоће да извоји Живка од њих, па да га или убије, или бар стави у затвор. За то се опет врате сви. Видећи их опет све, Муселим рекне: „Хајде, Живко, хајде; не требаш ми сада. И други се пут можемо разговорити за оно, што ми је на ум пало“.

Тек што Живко с дружином изиђе на брдо к осталима, а стигне и кнез Вићентије из Кораћнице. Сад нареде да се народ из гољетних села око Дунава дигне у шуму у тврде збегове, како не би београдски Турци грунули и велику штету починили. Још су се кметови спремали да пођу на тај посао, а глас донаде да Муселим пали Гроцку, и да сече Грочане. Срби стрче брже у Гроцку, а кад тамо: Муселим с Турцима побегао на острво у Дунаву, а одатле већ после у Смедерево.

Пошто тако очисте Гроцку од Турака, и нареде да се добре страже држе од смедеревске стране, Срби изађу на Болеч, те ту начине шанац.

На тај шанац ударао је сам београдски Везир Сулејман, чим је сина свога и Таја-пашу отиратио био к Чачку, али се, после узалудног пушкарања цео један дан, вратио у Београд, оставивши на њему доста мртвих и рањених Турака.

Кад се ратовање прекинуло, Живко је остао као кнез у грочанској нахији, и седео је најпре у Умчарима, а после у Гроцкој више година. У последње време био је „Управник кнежевог двора у Топчидеру“, и у том чину је и умро 17 Децембра 1835.

¹ Управо Итлак-Фермани, што би значило Ферман о амнестији.

² *Милутиновић*, стр. 161.

Он је сарањен више олтара грочанске цркве, и на гробу му је плоча од црвена мрамора са сходним записом.

Милутин Савић — Гарашанин

Родио се у селу Гарашима, у крагујевачкој нахији, око године 1762, а старина му је из Белопавлића, у Црној Гори.

Као драговолац (фрајкор) служио је дуго, и био је у многим бојевима, а нарочито се одликовао у боју на Крушевцу под Михаљевићем.

Под Карађорђејем је такође био војник, и наводио се у бојевима обично где је била нахија крагујевачка.

Савестан у својој скромној дужности; смиран у понашању ван дужности; готов да уђе у све опасности и с њима да се бори, не за славу или за какву награду, него само за то што је мислио да тако ваља; разборит у својим простим сматрањима, а човек независна карактера: Милутин је хррио на неправду па ма откуд она потицала. Истину је говорио увек, и шалио се није никад. С тих својстава био је јако уважен међу људима својег краја.

Карађорђе је, због близине њихових села, познавао Милутина, али га није волео. Милутин је то знао, али није много марио, само је на сваки Вождов позив своје скромно место у војсци одмах заузимао.

У почетку устанка 1804, Милутин се ожени сестром Арсенија Лоње из села Драгоља, у рудничкој нахији, и с њом је имао доста порода.

Око године 1812 запали неко Карађорђева сена. Или је Карађорђе баш мислио да је то учинио Милутин, или из личне мржње, тек он осуди Гарашанина да вади „мазију“, те да докаже своју правду. Милутин је ипстина био човек прост, али му се тај суд учини тако беспутан, да му се он не хтене поборити него се одметне у планину. Карађорђе нареди те му се све по Гарашима пороби и поплени, а породицу му као робље пошаље у град београдски.

„Ово је, вели писац по чијим белешкама пишемо ове врете, први знак владалачке наклоњености, какву су Гарашани увек уживали, па чак и крвљу плаћали.“

Вожд, прек само у првим тренуцима своје љутње, а ваља и увиђајући неправду коју је Милутину учинио, позове га из планине да се преда и да се измире. Милутин дође у Тополу, где затече Карађорђа да поплени плот. Ту се измире, и он се настани на ново у Гарашима, где почне по други пут кућити кућу.

Кад Србија 1813 падне, Милутин, и ако је ирано на Карађорђа, оде кришом у манастир Фенек, и позове Војда да се врати у отаџбину, и да продужи рат за избављење народа. Карађорђе одбије тај позив.

У самом почетку године 1815, скупе се на тајни састанак: Милутин, Лома, Вучић, Игуман Авакум, Поп Ранко из Рудоваца, и још неколики, и закуну се на устанак, само да се Милош изведе из Турава, и да се за вођа устанку избере. И не чекајући тај формални устанак, оду завереници сваки на своју страну тући Турке и народ одметати. Тако Милутин убије у ваљевској нахији, у селу Докмиру, у кући Вишића, чувеног зликовца Турчина *Ишгриза* с још двојцом. У тој сукобу буде он раван у десну руку.

Међу тим се Милош испанучи из турских руку, и допре у рудничку нахију, где му кажу да је уговорено да се устаје, да се он избере за вођа, а ако се не прими, да се — просто убије.¹ Онда се нису, као ово данас, речи дуго жватале, него се морало одмах гутати, па какар се што и испречило у грлу.

Милош се дуго одупирао жељи првих људи у народу, али, најпосле, пристане да народ предводи.

Милутин одмах буде одређен с 300 људи, те на Липару, четврт сата од Трбушничке механе, дочека Ђаја-пашу. Ту се заметне дуг и крвав бој; али су се Срби морали испред превелике силе уклопити. Иза тога је Милутин био у војсци Милошевој, докле је год ратовање трајало. Нарочито се одликовао у биткама на Љубићу, Чачку, Пожаревцу, и на Дубљу, где је и раван пушком.

Кад се сврши рат, Милутин оде својој кући у Гараше, где га Кнез Милош учини кнезом. Од тога доба, Милутин се занимао, поред својих домаћих послова, и делима своје кнежине. Кнез Ми-

¹ *Милутиновић*, стр. 119, и даље.

лош га је особито уважавао, и сам га склањао да иде на Божиј гроб. — „Иди бар ти, побратиме, говорио му је он често, кад ја већ никако не могу.“ По повратку из Јерусалима, Милутин је, по обичају једнаком за све такве путнике, прозван Хаџија, које му је име остало до смрти.

Кад се *Бак* побуни, онда једно одељење његове војске удари на Гараше, те нарочито Милутинову кућу пороби. Кад му тада све буде упропашћено, он остави Гараше, и оде с породицом у Крагујевац. Кнез Милош му тада да земље у Гроцкој, где се он насели, и почне по трећи пут кућити кућу.

Као човек усталац и разборит, он је за кратко време стекао лепо имање. Кад се установи у Србији Државни Савет, постави га Кнез Милош саветником, чега се Милутин прими преко воље, само да не изађе из хатара Кнезу. Сваки час је хтео да да оставку, па да иде кући. Једном приликом примети му Милета да не даје оставке, него да остане, па ће се временом и он у том раду извешбати. На то му Милутин одговори са свим озбиљно: „Е, мој Милета, ја бих се зар и надао да ћу се научити, кад бих видео да си се ти, откад се врзеш по службама, чему год научио, али гледајући на те, ја велим да је боље да ми ову ћезу оставимо, да она ове послове раде. Оно што смо ми умели, ми смо и урадили, а ово, Бога ми, они умију боље од нас“.

Једнога дана пребаци му неко од другова (биће Парезан), да је у некој ствари дао своје мишљење по хатару. Ово је Милутину било доста. С места устане, спреми коња, и оде кући у Гроцку. Тек доцније су синови му написали оставку и поднели је на уважање, али он о том није више водио бриге.

Милутин није био човек од политике. И ако је увиђао потребу да је сваки безбедан у држави, овет му је било жао што се хоће да се Кнез Милош ограничи Уставом. Кнез је Милош њега волео, и од владаоачеве неограничености Милутин лично није имао никакве штете, нити је Кнез дозвољавао да ма ко од његових, па чак и од браће, може дирати у Милутина. Из тих узрока, Милутин, у оно време, није хтео имати никаква учешћа у политичким догађајима српским.

После одласка Кнеза Милоша, кад су радње и супротрадње учиниле да је немоћна свака управа у земљи, кад су једни стојали на страни понечитеља, једни радили за повратак старог Господара, једни за само свој рачун, а мало ко уз законитога Кнеза, и кад је странка странку почела гонити, па су и Гарашани постали предмет гоњења: Милутин пође из Београда да диже народ и да се с Вучићем здружи; но у гају иза села Барајева стигну га катане, међу којима је био Милош Брка и неки Карић. Милутина ту убију из пушака, и главу му одсеку и однесу, а тело остане, које је један сељак из Барајева поћу саранно. Оно је после извађено и уклано код Гроцанске цркве.

Милутин је погинуо 20 Августа, 1842.

После три дана, убијен је и син његов Лука, глава му одсечена, и са запаљеним чибуком у устима, у Гроцкој, пред Милутиновом кућом, набијена на колац. И његово се тело није смело уклонити.

Оваке услуге владоцима умеју да чине слепи приврженици; оваке нискости дела су само малодушних победилаца.

Кад је, доцније, стање ствари промењено, и кад је Вучић осудно на смрт *Брку* и *Карића*, онда их је од те казне спасао сам Илија Гарашанин, син Милутинов.

Милутин није умео ни читати ни писати; али је у Гарашима у својој кући имао школу, где су се учила његова и сестрска деца. Учитеље доводно је испрека. Од ових се зна за *Мијаила Берисављевића* и за *Аврама Гашиаровића*.

Осем ових личности, можемо још поменути: *Јанка Гагића*, буљубашу из Болеча, који је пао од дахтске сабље међу првим жртвама у почетку 1804¹; *Мијаила Буровића*, капетана, из Венчана; *Ни-*

¹ *Гагић* је, опазивши турску потеру, побегао у честу. Турци, не наставивши њега код куће, ухвате му синчића, и поведу у Београд. Гагић је лугом крај друма ишао и слушао шта Турци говоре. На једној ћуприји они се уставе и рекну, да ту посеку дете, кад оца нису ухватили.

— Ако је вера, Турци! викне из луга Гагић, да ћете пустити дете, ја ћу вам се предати сам.

колу *Ничовића*, из Прогорелаца, барјактара, који су оба умрли; *Срдара Симу* из Даросаве, који је погинуо на Баточини; *Милована Шишића*, из Крушевице, који је умрло код куће; *Милисаву Кулунџића*, из Сибнице, који је рањен на Лешници, одвет у Зворник, и тамо умрло; *Радоја Маринковића*, из Раниловића; *Јанка Јевића*, из Дрлуце, и *Пају* из Лисовића, који су сва тројица поmrли код својих кућа, после свега ратовања; даље, ваља нам благодарно забележити бар имена: *Милована* из *Ласенка*, капетана; *Милоша Станковића*, из Остружнице; *Викентија Станковића*, из Остружнице, који је био капетан после Милоша, који су сви поmrли код својих кућа, после рата; *Ранка* из Остружнице, који је погинуо у Ресави; *Аћима Доланчевића*; *Попа Марка*, и *Јована Сушу*, све из Остружнице; *Николајевића*, родом из Сурдука, који је седео у Пећанима, па је и после, под Кнезом Милошем, био у служби народној.¹

Најпосле, у „Српским Новинама“ од 27 Маја 1865 бр. 57, находе се имена оних, који су први пристали на Таковски устанак 1815.

Београдски округ има синова, који, и ако се нису одликовали на бојним пољима, омет су тим не мање задужили свој народ.

Из малена села *Миријева*, које је само један сат на југоисток од Београда, води порекло своје, и његово име носи прослављени родољубац и педагог српски

Тодор Јанковић Мирјевски

Он се родио 1741 године. Гимназију је учио у Карловцима, а филозофију у Вичу, где се нарочито спремао и за снагу школску.

— Тврда је вера: дете ћемо пустити, а теби што буде.

Гагић изађе из дуга; положи оружје: Турци му сина пусте, а њега посеку ту на месту.

Слава таком очинском срцу!

¹ Никола Николајевић, учитељ у Остружници, 19 Маја 1806, пише Митрополиту Стратимировићу, и, благодарећи му што је 2 године богословије свршио у Карловцима, у „благочељању“, моли да га препоручи Карађорђу за какву већу службу. Глед. *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 413.

Јанковић је био први и прави реформатор српских народних школа у Аустро-Угарској, у другој поли прошлога века. Реформу је изводио и у школи, и у настави, и у средствима за тај рад. Он је још јуначки бранио и наша ћириловска слова, кад им кратковида политика беше загрозила опасношћу.

Одазван у Русију, уредио је и тамо он први основне школе за народ, по начелима *Фелбигеровим*. Постао је члан Академије наука, прави државни Саветник¹, племић, и т. д.

Не само, дакле, ми Срби, него и браћа наша Руси, дужни смо увек захваљно помињати име овог славног сина малена села *Миријева*.

Умрло је 22 Маја 1814, у Петрограду, и упокојен је у гробљу код Лавре Александра Невског. Јанковић је био човек здрава склона, округласта тела. Оставио је једног сина, који је био у боју на Аустерлицу, али се и он упокојио 1811, у месту Новоцкеркаску, на Кавказу.

У селу *Тулешима*, у данашњем колубарском срезу, 10 сата на југозапад од Београда, родио се, 1731 године, владика рашкопризренски **Јанићије**

који је 47 година седео на столици те јерархије, у Новом Пазару. Он је посветио у чин ђакона и у чин свештеника покојног Ђерасима Ђорђевића, потоњег владика шабачког. После дугог свештеничког живота, представио се преосвећени Тулежанин *Јанићије*, 1816, у својој 85 години.²

У селу *Неменикућама*, под самим Космајем, са северне му стране, родио се месеца Маја, 1780, чувени српски писац

Милован Видаковић³

Ма се шта имало да замери његовим књигама, ово му се мора припознати: да је снажно будио у народа свест о прошло-

¹ Гледај моју *Историју Педагогије* стр. 524, 525, 526 и 555; — и *Срп. Летопис* 1826, I, 21—28.

² *Герасим Георгијевић*, Знаменити догађаји нове Срб. Историје стр. 99.

³ *Вујић* у свом путовању (стр. 309) прича да је још године 1826, 15 Новембра, видео Видаковићева најмлађег рођеног брата Радослава, у Неменикућама.

сти српској; да је развијао жудњу за читањем; да је, поред све заблуде у језику, која је била мана оног времена, писао навек слатко, топло, пуно неког милог осећања. У својој автобиографији, насликао је село Неменикуће, за свога детињства, да не може боље бити.¹ Преминуо је у Пешти 1841 године.

Најпосле, у београдском округу (на жалост не зна се место) родно се и онај добри Игуман оновски

Тодор Милутиновић

кога славни Доситије зове својим „милостивим оцем и добротвором“. „Није, вели славни ученик његов, науке имао, али је био од природе обдарен здравим разумом и суђењем. Свакад весео, искрен, поштен, и благе парави. За то у целој Славонији и Бачкој воле-ло га је мало и велико, богато и сирото“. Умрло је у Шиша-товцу, и Доситије додаје да га је оплакао као мајку своју. „Благодарим, вели он даље, преблагим небеском промислу, што ми даде доживети, да покажем вечну моју благодарност памети његовој. Име и спомен његов биће ми драги и мили док сам год жив“.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Вишњица, село 1 сат и по испод Београда, на десној обали дунавској. Године 1595, 14 Августа, начинили су Турци мост преко Дунава „код Вишњице“; доцније је султан Ахмет прешао на Вишњици и отишао у Борчу. Године 1717, 13 Јула, Принац Јевђевије превео је 100 хиљада војске на Вишњици, а 16 истог месеца та се војска наставила на повијарцу више Вишњице, и почела ударати на Београд, који је бранио Нуман-паша.

У Вишњици је данас ђурук и скела за прелазак у Панчево, и отуда овамо.

Под Авалом. У летописима је записано ово: „Године 1515, разбио Балил-бег Јаноша, Ердељскога војводу, „под Авалом“ 6 Маја; а местимице где је то било писам могао пронаћи, ако то не буде оно

место, које се данас зове „Таборинте“, које управо и јесте под Авалом на југозападној страни брда, испод рипавске механе „Дашчаре“.

Дрлуца, село на југозапад од Космаја, 8 сата на југ од Београда. Ту је био, 11 или 12 Фебруара 1804, први судар с Дахијама, и ту је Агавлија рањен у ногу.

Дештани, село на северисток од Авале, 2 и по сата југоисточно од Београда. Ту је Васа Чарапић, године 1804, дочекао и славно разбио Турке. Дахија Кучук-Алија, изашав из Београда одмах у почетку буње, продре до Јагодине, и ту дозове Гушанац-Алију с његовим кризалијама, и уговори с њима да дођу у Београд, да бране Дахије од Срба. Кад су тако ишли Кучук-Алија и Гушанац с војском из Јагодине к Београду, Чарапић их дочека на месту Кречанама, у старом богазу, и покаже тим првим нападом шта их даље чека. Прота Ненадовић каже¹, да је Чарапић ту више од 100 глава одсекао, и коња и другога блага доста задобио; а покојни ми је Јокић причао, да су се после све белели шевари с једне стране што су им Турци бакрачлијама погулили кору, бежећи од Чарапића и његове војске.

Остружница, село 3 сата од Београда, на Сави. Ту је 21 Марта 1804 године била прва народна скупштина, коју је сазвао Карађорђе да се договоре шта ће да раде. У Остружници је потписана и она молбеница султану, коју су му Срби писали 12 Јануара 1806².

Године 1824, 12 Марта, ту је Кнез Милош имао опет једну скупштину, где му је везир београдски био послао скупоцено одело. — Том приликом испросио је Вајић из Земуна *Перку*, ћер Кнеза Милоша³.

Пећани, мало селанце на по сата више Остружнице, у брегу према Сави. Ту, у шумару поврх села, била је о Ђурђеву дне 1805 скупштина. Старешине су донеле биле харачке новце те их пребројале и дале куд колико треба. Ту су примили и посланике влашкога кнеза Муруза, који су били дошли да Србе мире с Турцима, али нису могли ништа учинити. С те скупштине послали су Срби посланике своје: *Стевана Живковића*, *Проту Алексу Лаза-*

¹ *Мемоари*, стр. 81 и 82.

² Глед. *Голубицу* V, стр. 135—142.

³ Глед. Записку у *Архиву Срп. Уч. Друштва* под бр. 707.

¹ *Гласник Срп. Уч. Друштва* XXX, стр. 92—128.

ревића из Шоњића, и *Јована Протића*, па је овај после остао у Вукурешту, а место њега придружио се *Петар Новаковић Чардаклија*, те су њих тројица отишли у Цариград, да изјаве султану шта Срби траже. Још је ту решено да се одметну и ове три нахије: пожешка, ужичка, и совошка, које се још дотле нису биле одметнуле.¹

У Пећанима је Карађорђе самртно ранио кнеза Теодосија из Орашца, који му је преговарао што се примио врховнога старешинства. Милутиновић је тај случај оневао у II књ. *Србијанке*, од стр. 53 до 60. А Вук га помиње у *Даници* за 1828, стр. 217.

Борак, село у београдској Колубари, 7 сата на југозапад од Београда. У Борку је на „Белом Пољу“, о Великој Госпођи (15 Августа), 1805, била скупштина, где је првом углављено да се уреди један „Совѣт“. Тај је „Совѣт“ најпре седео у манастиру Вољавчи, а после у манастиру Боговађи, и за тим у Смедереву, одакле је прешао у Београд на крају 1807. Први Саветници, који су још у Борку изабрани, били су: Прота Матеја Ненадовић, као председник; Веса Велимировић, из Љубинића, за нахију ваљевску; Која Ивановић из Свилеуве, за шабачку; Стојан из Бершића, за рудничку; и Павле Поповић из Вранића за београдску и грочанску нахију.²

На печату тога „Совѣта“ били су грбови: *Србије* (под круном крст с четири огњила) и *Тривалије* (под круном свињска глава, којој је у чело забодена стрела). Грбови су ти били на средини свезани један за други, и између њих је порастао крин; озго је

¹ *Даница* за 1834, стр. 33. Вук вели да је ово било у *Остружници*, а *Прота* (*Мемоари*, 269 и 270) да је било у *Пећанима*. Како су оба места једно уз друго, ја држим да је то била једна скупштина, и да Прота правилније казује, јер је био ту. Ово се потврђује још једном околности. Прота Алекса Лазаревић, из Шоњића, оставио је својеручну записку на једној књизи, где вели, да су они изабрани за депутате у *Пећанима*, 17 Априла 1805; да су, пошто их је Живковић оставио у Цариграду, избегли у Одесу, па преко Кијева отишли у Петроград, где су стигли 13 Октобра 1805, и отуда после дошли у Србију (Глед. *Архив Српског Ученог Друштва*, број 393, а и *Голубицу V*, стр. 287 и 288).

² *Мемоари*, стр. 188 и 189.

огрејало сунце, и луче своје спустило до круна, а доле, испод грбова, било је написано: „Правителствујућий Совѣтъ Сербскій 1804“¹.

Мајдани, код Велих Вода, између села Жаркова и Железника, на 1 сат и по на југозапад од Београда. Ту је, 5 Јануара 1805, *Дема*, Гушанчев сестрић и канадахија, напао на Србе. Пушкарање је трајало дуго; под Србима је убијено 8 коња, а срећом су само два човека рањена. Јапко Катић је ту Деми изашао на меџан, али један другог нису могли да згоде. Ту је велико јунаштво показало и Павле Поповић. Прота вели да је он ту и рањен, али синовац његов, као биограш му, то не помиње.

Бојева је још било у београдском округу на овим местима: на *Сопоту*, северно од Космаја, 1804; испод села *Кумодражи*, према Београду, 1804; на *Железнику* селу, 2 сата од Београда, на пивици Макиша, 1804; на *Јемеклаку*, 2 сата југоисточно од Београда, на цариградском друму, 1807.

Рудовци, село на Пештану (у Колубари београдској) 12 сата на југ од Београда. Ту је, у почетку 1815, учињен онај свети завет, да се на ново устаје на Турке².

Ту је био и један бој с Турцима, у пролеће године 1815, и Турци су тада попалили кућу и све стаје Пона Ранка из Рудовца. По причању Чича Петра Некића из Трбушнице, који је био њак Пона Ранка, Таја-паша је дошао у Рудовце трећи дан Васкрса 1815, на конак, и ово зло учинио.

Болеч, село на друму цариградском, 3 сата на југоисток од Београда. На Болечу је одмах 1815 године, чим је устанак букнуо, начињен шанец, да препречи Турцима пут к Смедереву. У том шанцу састао се Кнез Милош, 1815, с Вујицом Вулићевићем и разговарао о Карађорђу. Вујица је испричао све што је знао: како Карађорђе мисли о новом устанку, додавши, да је Вожд поручио Кнезу Милошу, да ископа новце које је он у једној кумбари, у Тополи, закопао (12.000 дуката), па то да употреби на потребе народне.

— А шта мисли сам Карађорђе? упита Кнез Милош:— хо-

¹ Вук мисли да је ова година означавала почетак устанка народног на Турке.

² *Историја Милутиновића*, стр. 119.

ће ли амо, и када ће, ако сад не ће? Ево се рат отвара, и Бог зна како ће се свршити. А он би за овај посао био бољи и од мене и од тебе, и још га познају и Руси и Турци боље него и једног Србина.

— Сад се, у овом послу, у ово време, ни у кога не удај, одговори Вујица:— него у Бога, у се, и у своје кљусе. *Настани у цара турскога, да се како год умири ова једна сиротиња*, као што је, сам знаш, и Караџорђе могао, *да је знао онда оно што зна сада*, — да би само Србија једном данула душой¹.

Овај разговор показује, какав је правац световало целокупно стање ствари Милошевој политици спрећу Турака. Он је то верно сватио и дивотно извршио. Рат, на куд пукло, да пукло — Милош није могао, није смео отпочети, а да Србији не зада још веће јаде. Него све мудро тактиком, путем погодаба и постуинога захватања.

Последње су ову политику крунисале добитцима, макар да још тако много остаје да се добива, да се осваја, да се отима, ако другојаче не може бити.

Још су били бојеви у овом округу, у другом народном устанку, под Кнезом Милошем: на *Вел. Дубоком*, на Сави, код утока Колубаре, 1815; и на *Липару*, у стару крушевничком и трбушничком, $\frac{1}{4}$ сата на исток од трбушничке механе, где је Милутин Гарашанин дочекао Таја-пашу, али се „после, дугог и врућег боја“ испред огромне силе морао узмаћи².

Споменик. Иза Јевђенијева (Лаудонова) шанца, с источне стране крагујевачког друма, гробови су оних јунака српских, који су пали у јуришу на Београд 30 Новембра 1806. Гробље је то ограђено и багренима засађено. У средини стоји „споменик“ од камена, који је подигао бивши кнез Александар. Од тога се сад то цело место зове „Споменик“.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУКЕ

У београдском округу има 1 варошица, 120 села, 1 заселак, 119 оштина, и (1870) 13.026 глава пореских.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 344 и 345.

² *Милутиновић*, стр. 136.

Гроцка на Дунаву, 5 сата на исток од Београда, једина је варошица у овом округу.

Као што смо помињали, мисли се да је на месту данашње Гроцке био стари римски *Трикорнијум*. За Турака је Гроцка била главно место грочанској нахији, која је после спојена с београдском.

У Гроцкој је 1738 Херцег Александар виртембершки имао своју ловачку кућу.

На Гроцкој су Турци страховито разбили аустријску војску о Светом Илији, 1739, и тиме повратили све оно, што је мач Принца Јевђенија био освојио на десној страни Саве и Дунава. Страхоте тога разбоја причају и данас сељаци у Бегалци, Заклопачи, и у Врчину.

У Гроцкој је било 1870 године 309 пореских глава.

Ту је столица среза грочанског и Ђумрук и превоз преко Дунава за Аустро-Угарску. Има основна школа са два наставника; парохиска црква; неколико дућана и механа; пошта, телеграф, станица паробродска, и један варни млин (пок. Илије Гарашанина).

Иначе, Гроцка се мало разликује од села по што већина њених становника држи и ради земљу, као и други сељаци.

Али Београд, који је само по управи одсечен од свога округа, остао је ипак једино место за продају и куповину свему округу, осем онога што се купује по сеоским дућанима, којих сад има скоро у сваком селу.

Села су у овом округу средња по величини; мања од моравских, али су већа од многих планинских села.

Ево их свију поименце. Међу њима, која год нису била у списковима од 1822 године, та ће бити штампана курзивом; а која су тамо била, на их нема сада, та ће се на дну списка казати у приједби. Знак □ и уз њега година показују кад је у ком селу отворена школа.

Срез врачарски

Година број	Имена села	Број пореских глава	Приближна разлика од општинског места	Година број	Имена села	Број пореских глава	Приближна разлика од општинског места
1	Жарково □ 1841	144	1	4	Рушањ □ 1870	94	3
2	Кнежевац	62	1 $\frac{1}{2}$	5	Пипосава'	88	3
3	Железник □ 1840	170	2	6	Ресник □ 1870	112	1 $\frac{1}{2}$

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Подножа далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Подножа далака од окружног места
7	Бели Пот. □ 1873	120	2	14	Калуђерина	75	1 1/2
8	Кумодраж	121	1 1/4	15	Миријево □ 1849	116	1
9	Раковица	26	1 1/2	16	Вишњица □ 1839	120	1 1/4
10	Јајинци	37	1 1/4	17	Славци	130	1 1/2
11	Бањана	25	1	18	Вел. Село □ 1836	222	2
12	М. Мок Луг □ 186	108	1	19	Влпча □ 1857	134	3
13	В. " "	161	1	20	Лештани	57	2 1/2
Свега						2.122	—

II Срез грочански¹

1	Бегалица □ 1867	170	6	10	Сенаја	49	7
2	Пударци	108	6 1/2	11	Шеншин	85	7
3	Камендб	87	6 1/2	12	Дражањ	106	7
4	Брестовик	77	5	13	Мали Пожар. □ 1865	124	7
5	Зуде	79	4	14	Рипањ □ 1824	378	4
6	Заклонача	141	5	15	Волећ	105	3
7	Врчичи □ 1860	181	5	16	Ритонек □ 1838	145	3
8	Гроцка □ 1839	309	5	17	Умчари □ 1866	222	7
9	Мала Иванча	127	6	Свега . . . 2.593 —			

III Срез колубарски

1	Шопић □ 1862	166	12	18	Барзиловина	97	14
3	Лукавица	27	12 1/2	19	Петка □ 1873	94	12
3	Куче	74	12 1/2	20	Келије	62	13
4	Стубица	43	12 3/4	21	Шушњар	23	12 1/4
5	Бурово	16	12 1/2	22	Вреоци □ 1855	173	10
6	Барошевац □ 1845	91	12	23	Цвстовац	44	9 1/2
7	Црљенци	61	12 1/2	24	Црљени	97	9 1/2
8	Зеока	71	11 1/2	25	Медошевац	57	10 1/2
9	Велчани □ 1854	158	12	26	Јунковац	83	9 1/2
10	Стрмово	20	12	27	Сакуља	40	10 1/2
11	Тудежи	86	12	28	Арановац	80	9
12	Пркосава	27	12	29	Рудовци	74	13 1/2
13	Трбушница	92	13	30	Крушевица	62	13 1/2
14	Вистрица	45	12 1/2	31	Даросава □ 1858	158	14
15	Чибутковица	97	14	32	Прогореоци	55	13 1/2
16	Дудовица	70	15	33	Миросалци	128	10 1/2
17	Жунавац	53	14	Свега . . . 2.524 —			

IV Срез космајски

1	Нарцани	106	6	5	Поповић □ 1867	190	6
2	Бабе	47	6 1/2	6	Младеновац □ 1867	147	9
3	Ропочево □ 1864	220	7	7	Рајковац	71	8 1/2
4	Ђурици	54	7	8	Влашка □ 1845	207	8

¹ Овај се срез звао некад *подоунавски*.

Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Подножа далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес- них глава	Подножа далака од окружног места
9	Пружатован □ 1874	87	10	18	Рогача □ 1804	141	9
10	Међулузје	104	10	19	Ранковић	161	10
11	В. Иванча □ 1863	269	9 1/2	20	Слбница □ 1854	162	9
12	Амерић □ 1870	96	8 1/2	21	Губеревци	124	6 1/2
13	Мала Врбица	26	9	22	Стојник	162	7
14	Корашица □ 1854	282	9	23	Слагина	23	8
15	Неменикуће □ 1839	227	8	24	Манић	40	8
16	Друпа	101	9 1/2	25	Бељино □ 1859	74	8
17	Дучина	88	8	26	Лисовић □ 1874	96	7
Свега						3.305	—

V Срез посахски

1	Остружница □ 181.	198	8	15	Мелак	45	5
2	В. Моштаница □ 1846	169	4 1/3	16	Арнајево	86	8
3	Улка	65	4	17	Рожданци	58	8
4	Пећани	28	3 1/2	18	Лесковац □ 1847	71	8
5	Руцка	29	4 1/2	19	Соколова	46	9
6	Јасенак	56	6	20	Борак	141	7
7	Мислођин	71	6	21	Шљанковац	70	7
8	Мала Моштаница	96	5	22	Степчевац □ 1875	143	8
9	Барич	62	5	23	Барајево □ 1871	171	6
10	Конатице □ 1869	119	8	24	Баћевац □ 1843	114	6
11	Врбовна	55	8	25	Бождаревац	83	6
12	Дражевац	112	7	26	Гунцати	54	6
13	Баћевац	53	6	27	Сремчица □ 1875	91	4
14	Вранић □ 1848	256	6	Свега . . . 2.482 —			

Примедба: У Вуковој *Данци* за 1827 (стр. 58 и 59, и стр. 69 и 70) имају имена свих села нахије београдске и грочанске. Та је имена извадио Вук из харачког теветера од 1822 године. У том списку помињу се у београдској нахији села: *Гукоши, Бранчићи, и Дићи*, која су сад у Качеру, у рудничком округу.

Даље: У београдској нахији помињу се села: *Камени и Частрна*, којих сада нема, и наводи се само један *Мокри Луг*, а у грочанској стоје ова: *Башиче, Лише, Клименте, Ново Село, Мегаре, Тошчидер, и Раковички Прњавор*, којих сада такође нема. Узгред примећујемо, да су и у Вукову списку многа имена погрешно записана, п. пр. *Барићи* (место *Барич*), *Гожанци* (место *Рожданци*), *Бељине* (место *Бељино*), *Сенова* (место *Сенаја*), *Сакуље* (место *Сакуља*), *Врељаци* (место *Вреоци*), итд.

Статистички преглед

ОКРУГА БЕОГРАДСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља 1866 г.	Пореских глава 1873 г.
		ОБИТАВАНИХ МЕСТА				ЦРКВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МИРСКИХ	МАНАСТИР.	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Врачарски . . .	—	—	20	20	4	1	5	10	—	10	10.997	2.122
2	Грочански . . .	—	1	16	17	5	1	6	7	—	7	12.535	2.593
3	Колубарски . . .	—	—	33	33	8	—	8	6	—	6	12.723	2.524
4	Космајски . . .	—	—	26	26	9	—	9	13	—	13	15.958	3.305
5	Посавски . . .	—	—	27	27	7	—	7	7	—	7	12.567	2.482
	Свега . . .	—	1	122	123	33	2	35	43	—	43	63.880	13.023

Кад се број житеља раздели бројем насељених места, онда долази у средњу руку по 524 житеља на једно место. Међу тим, пописом људства од 1866 године, нађено је да има у округу београдском места, која броје:

Мање од 100 житеља . . .	2
Од 101—200 „ . . .	13
„ 201—500 „ . . .	56
„ 501—1000 „ . . .	51
„ 1001—2000 „ . . .	11

У Србији долази на 100 мушкараца 94 женске, а у округу београдском само 93·32, дакле мање. Кад у овом погледу сравнимо житељство у појединим срезовима, онда налазимо да на 100 мушкараца има женскиња у срезу:

колубарском	95·86
космајском	95·06
грочанском	92·88
посавском	91·19
врачарском	90·72

У целом округу има једна црква на 1825 житеља, а једна школа на 1486 житеља. За поједине срезове ове су сразмере:

У СРЕЗУ:	ЈЕДНА	
	ЦРКВА	ШКОЛА
врачарском	2019	1010
грочанском	2089	1791
колубарском	1590	2120
космајском	1773	1228
посавском	1795	1795

Занимљив је овде појав, да је срез врачарски, који има највише школа, најсиромашнији црквама, док напротив срез колубарски, који је црквама најбогатији, броји најмање школа!

Куће, по селима, у београдском округу, обично су плетаре, т. ј., оплетене чатмом, олењене леном, и покривене даском, шиндром, или ћерамидом. Талпара и лубница сада је мало. У старије време, била је дика и доказ богатства кућа шиндралија (покривена шиндром). Данас су куће ћерамидаре оно што су пре биле шиндралије. Кровови наших сељачких кућа нису само обележја разнога укуса, него и мерило народнога напредовања у благостању.

Кад су Турци истерани из Србије, оставили су Србе у *земљицама, талпарама, лубницама, кулачама, и кровинарама*. Доцније, куће *даском* и *шиндром* покривене беху доказ да је народ богатији, и да му је укус развијенији. Данаске опет *ћерамида* сведочи колико да је народ коракнуо у благостању, толико и да је нестало горе за даску и за шиндру. Међу тим куће се данас граде с ниским крововима, више мање четвртасте, с леним треком пред уласком, и с једном или више соба.

Сељачке су куће обично ограђене *оградом*; одграђене се могу видети само у каква нерадника, или у какве удовице или у сирочади, којима је хранитељ умрло. Око куће су махом разне стаје: вајати, амбарови, кош, кошара, млекар, хлебна пећ (на ногама или зидана), качара, и друге стасине према множини и имућности породице.

Сама је кућа најчешће раздељена на две поле: на *кућу* (кујну) и *собу*. У имућнијих домаћина има и по две три собе, али сељаци најрадије живе у *кући*, око ватре, а спавају по вајатима, особито млађи. У соби врло често има по икона на источној страни

а некад и кандило, које се прислужује у очи недеље и празника, кад се сељаци сви кућански¹ моле Богу (сви колико их је год у један мах). У соби стоји и оружје, које није кога од задругара нарочита својина.

Око куће, и око свих тих зграда, обично су шљивари, у којима има, осем шљива, по која јабука, крушка, трешња, вишња, гуња, и готово увек, пред кућом, по које дрво орахово.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Становници београдског округа готово су сви сељаци. Готово сви ору и копају, пате стоку, и у опште живе као људи тежаци².

Мени је овде мука, што не знам праве речи, којом би се означавали људи тога стања. Ми велико: *Сељак, тежак, земљорадник, ратар*. Сва скупа та имена много су, а једно само између њих не казује све. За невољу, узећемо име *тежак*, и њим ћемо се служити.

У београдском округу сеју се ова жита: пшеница, кукуруз, јечам, овас, крушник; кукуруз је готово главна храна, али има доста и пшенице, особито од последњих година.

¹ Осем што се сељаци, сваки за се и сваки како зна, моле Богу, у очи недеље и већег празника они се збирају сви кућански на молитву. Пре вечере, скупе се сви, полије им се, те умију руке; жене начине од воска свећу, коју старешина савије у котур, па онда скине калу, прекрсти се, ужеже свећу, и прилепи је до иконе на дирек, или, ако и нема иконе, на источној страни куће. Додаду му кадоницу са жаром, он после тамњана по жару, окади тим кадом свећу, себе, и све укућане, који су сви ту, мушки гологлави, а жене с децом у наручју. Сви се лепо накаде на тај дим од тамњана, па онда настаје молитва. Домаћин говори гласније онако како уме; помиње свеце; помиње благе дане, и свиња им се моли, да помогну њему и његовој кући. Остали укућани ћуте и само у мислима говоре оно што од Бога желе.

Кад се тако прилично востоји, онда домаћин заврши молитву поклонивши се истоку, на и на десну страну и на леву. То учине сви, и молитва се сврши. После тога, седа се одмах за вечеру.

² Од 63.880 становника, колико је пописом од 1866 године нађено, занимало се земљорадњом њих 60.065 дакле тек 5.98 процента ипсу били тежаци.

Кад је 1867 године пописивана обрађена земља, нађено је да има 64.623 дана орања разним житом засејане земље; од овог простора било је засејано:

1. Кукурузом . . .	30.592	дана
2. Пшеницом . . .	24.918	"
3. Јечмом . . .	4.420	"
4. Овсом . . .	2.940	"
5. Крушником . . .	901	"
6. Ражју . . .	827	"
7. Просом . . .	20	"
8. Елдом . . .	5	"
Свега	64.623	"

Ковоље је било те године посејано 1.441 дан орања а лана само 117. Дувана је било засеђено 227 дана орања (понајвише у срезу *грожанском* и *космајском*), а крошпира 936 дана орања. Ливаде захватају простор од 48.618 коса, а стока је и сточарство у добром стању.

Од варива, има: пасуља, боба, сочива, и грашка (мање); од поврћа: кунуса, разних лукова, цвекле, родакве, шаргарене, келерабе, и друге зелени.

За пића, седе се шљиве и виногради. Шљиве су свуд једнако добре, осем што их је многе посушила нека пламенача, за ове последње две три године. Виногради и вино најбољи су у Подунављу, нарочито, у *Ритопеку*, *Гроцкој*, и у *Заклопачи*; у присеју космајском, у *Корабици*, и у *Иванчи*. По попису, београдски је округ имао винограда 21.992 мотике, од којих на грожански срез долази 7.055 мотика.

Од стоке, људи држе: говеда, овце, козе, свиње, коње. Говеда су на гласу у селима колубарским; овце и свиње свуд су осредње, а коза бива мање сваки дан како нестаје брети. Коњи су такође средњи величином, али су добри за јахање; у кола се слабо прежу. Кад је 1866 године сва стока у Србији пописана, нашло се у београдском округу:

Коња	6.827
Говеда	52.393
Свиња	100.287
Оваца	148.680
Коза	17.801

Свега . . . 325.988 грла, и, према ондашњим ценама, та је сва стока процењена у 5,873.184 динара, дакле на 1.000 житеља 91.940 динара. У оно време није толико имао ни један други округ.

Кошница има, али сваки дан све мање. Тако је 1859 нађено да има 14.684 кошнице, а 1866 само 10.906, дакле 26 процента мање у течају само *седам* година! Човеку је патриоту немило што се нанушта та тако корисна и тако јевтина стока. Ово је тим чудније, што народно веровање сматра, да је близу смак света

„Кад нестане овде и пшенице,

„Кад нестане челе и цвијета“.

Али произвођење шећера, који ето заузео место међу свуд и у свем, хоће да одоли и самом том народном веровању.

Као што се види, према оволиким радовима, које мора да врши једна тежачка кућа, којој требају многе руке, треба јој довољна снага. То једино, да и не помињемо навике од старине и силу њихову, довољно је да изазове многи уздах за распадањем задруга.

У пређашње време, тежаци су се чвршће држали задруга него сада. Данас је највећа задруга (барем у овом крају о ком сад говоримо), ако два или три брата живе у заједници. Иначе се деле, чим се и други ожени; тако се множи инокоштина, а с њом и — сиромаштина.

Задруге, онакве какве нам је предала претходна наша историја, не могу остати; али је предмет за размишљање сваком родољубу и човеку који мотри шта од шта бива, ево ово: *Може ли се одржати само начело задруге, па ма се примена у неколико и изменила према захтевима данашњег живота? Или је боље напустити га да пропадне овако како је почело?*

Уз главно занимање становника београдског округа, ове нам се реч и о задрузи, ама се морамо сад повратити да речемо и још коју о занимању.

Осем тежака, који су маса у округу, има још *дућанија*; има, у многим селима, по који абација, бојација, тераија, колар, качар, мутавија, лончар, и ковач, према овај последњи занат раде највише Цигани.¹

Од неколико година, сеоски се дућани множе тако, да их готово има у сваком селу по један, а у неком и по два.

Против њих се устајало с много страна, а и брањени су на скупштинама, и у питању.

Ми још тачно не знамо све последице од тих дућана за народ; тек некако нема доследности устајати на њих само за то, што ће, божем, селаци, имајући у селу дућан, више трошити. Они, који дају земљи законе, који цртају правац државној политици, који повлаче министре на одговор и суд, који решавају најнежнија питања из области земаљске управе: ти се не смеју претпоставити тако малоумни, да им ваља склањати с очију свашто, само да у грех не падну. Од лакоумности и других намама лек је школа, образовање народа, васпитавање у њега здраве свести и моралне власти над собом, а не уклањање предмета, који могу да намаме на трошак.

Абације, бојације, терзије, обично су људи са села, који су научили свој занат у вароши, или и где на селу, па та раде или у дућану, или иду од куће до куће те режу и шију. Само бојације имају своје дућане, а не иду по кућама. Земљане суде, циглу, и ћерамиду, граде и жегу лончари и ћерамидари, који су родом највише из Турске. Дрвено посуђе, као: кашике, заструге, карлице, корита; даље: вретена, коленике, и другу урутку за разбоје, граде опет Цигани.

Суде за ниће, бурад, чаброве, каце, граде сами селаци, као год и плугове, кола, саонице, и све дрвене алатљике. Само у неким селима, ближе к Београду, наводи се *колара*, као нарочитих

¹ Грозно је патриоту и помислити, да Србин *коваче, певаче*, и *музику* најрадије оставља Циганима.

мајстора. Они граде тако звана *рабаујска кола*, која су изгледом различита од шумадинских (а врло зденаста за око).

Сељаци, на невољи, граде и куће сами; али поље и мућнији погађају нарочите мајсторе.

Ови мајстори, у раније доба, били су највише *Осаћани*, родом из Осата преко Дрине, или из кога села сокбске нахије¹; то су они који су градили куће шиндралије и дашчаре, с оних високих крововима, и оне цркве с крововима облим на источној и западној страни; а сада су мајстори највише тако звани *дунђери*, из Турске.

Вреће, струнице, покровце, преу и ткају кочетари или мутавије, који су родом из Турске, или из источних крајева Србије.

Млево мељу у воденицама и сувачама. Воденица има на Дунаву, које се зову *дунавке*, а има их и на речицама, које се зову *поточаре*. Воденице дунавске и суваче граде мајстори из Аустро-Угарске, а воденице поточаре граде сами сељаци. Најбоље су воденице, у овом округу, на Колубари, на Љигу и ваља на Прутену. Само оне мељу *самотегом*; остале су све поточаре, које махом мељу *на уставу*.

На земљи овога округа од скоро има и неколико парна млина: два код Београда, г. Њемца, на Мокром Лугу, и Заједнице близу ушћа Топчидера, и један у Гроцкој, покојног Илије Гарашанина.

Стање је тежака у београдском округу, добро. Одржава се још доста добра једнакост у имовини: нема сељака веома богатих, али је и безвоника срећом још врло мало. Највећи су имањници у Колубари од Петке до Конатица.

к. одело

Одело у маторих људи, и у опште у мушкараца, у београдском округу, готово је свуд једнако. Има, истина, разлика, особито у неким деловима одеће, на прилику, у чарапама, појасима, у

¹ Они Осаћани имају свој особити мајсторски језик, као и мутавије. Ми смо навели неколико речи из тога језика под округом подринским

кроју гуњева, и у другом које чем; али све то тек може да означи врло вично око; иначе све изгледа једнолико.

Женско пак одело разликује се местимце једно од другог. У неколиким селима око Београда, као: у оба *Мокра Луга*, у *Раковици*, у *Јаинцима*, у *Бањици*, у *пола Вишњице*, и у *Палилули*, становници су досељени из Сврљига. Њих је отуда преселио Карађорђе, да би тамо очистио линију ратним својим операцијама, а овде опет да заузму пуне земље које су биле остале иза Турака. У тим селима видећете на женама и данас *ручнице* и *тресље*, као год и у Сврљигу.

У Подунављу, од Београда до Гроцке и до близу Авале, коња је у жена малена, некако нагнута с потиска на само теме на глави; у Колубари је као и ваљевска, налик на таширић на самом темену; а по средини округа, ближе Космају, слична је с крагујевачком; ближе пак Авали и Сави, коња је висока, налик на „*кокошник*“, који носе руске сељанке око Москве. Младе, по што се доведу, прве године носе о благим данима *венце*, који су врло велики, начињени од куповнога цвећа, и искићени разним перјем и парам; друге године, или управо по што прво дете роде, оне више не носе те венце, него неке *подсмилке*. *Подсмилак* је као и венац, само мањи, и на њему је више смиља него другог цвећа; а после тога настаје обична *коња*.

Одело је већином рукотворина сељачкога женскиња. Сукио оне тка, ваљари им га носе и ваљају у ваљарицама, у Сребрници, и у Јасеници, а после им га „терзија“ кроји. Платно је њихово, само што купују предели памук. Воје су неке куповне, а неке њихова мајсторија. У пређашње време имале су велике бротџаке, а сад све иде „бојацији“. Него има, особито у неким селима ближе Београда, доста и куповнога на сељацима, и то њихово јавно мишљење не одобрава.

Има људи који говоре да је наш сељак сада осиротео и оголео. Да је осиротео према пређашњем, ја не знам без тачнијег упоређења, али сам готов да верујем да је „оголео“. Пређе сељак, обучен, наоружан, на коњу, с дугом пушком о рамену, с

ништољем за појасом, а о јабуди с паром везених рукавица, — беше слика на којој је оку било мило оставити се; а данас, у кошуљици, ма и дугачкој, опасан појасићем танким као подвезица; с доразком, или и без њега, без тозлука, с чарапама, па још некад и срозанима, у онанцима, — он је ону пређашњу слику изменно и онаказно. Је ли то немаштина, или мода — ова највећа тирашка безукусног света, — ја не могу управо да пресудим.

ж. говор

У целом београдском округу говор је источни; обично је правилан, осим неких местимичних изузетака.

Села: *Мокри Лугови, Раковица, Јајинци, пола Вишњице* и *Бањица*, задржала су до данас свој сврљишки говор.

У подунавским селима се чује неки гласоудар у речима, много ближи ресавском него обичном шумадинском. Трећи падеж једине у придена и неких заменица свршава се у њих на *им*, а не на *ом*, на прилику: „Дао сам твојим сину дукат; одвео сам дете добрим учитељу; наручио сам једним мајстору, итд“.

Средином, од Авале па ка Космају, уза Шумадију, дугачак је гласоудар, онакав као што каже пок. *Вук* (лонац, дукат, жена, вода, и т. д.). Онажа се овде, да се у неким глаголским облицима не претварају нека слова, или се губе без замене, на прилику, тамо се говори: *Ити* ћу у Бјоград, а не *ићи* ћу у Београд и т. д.; *обрамо* кукурузе, *зденумо* сено, *покушимо* шљиве, а не: *обрамо*, *зденумо*, *покушисмо*, и т. д.

У неким речима промењују се или са свим изостављају нека слова: н. пр. *овде* (м. овде), *онде* (м. онде), *онако* (онако), *овлики* (м. оволики), и т. д.

На западу округа пак, у Колубари, особито у селу Вреочима, говор је правилан, али је гласоудар другојачији, а и само изговарање је карактеристичније. У овом се крају говори врло често она узречица *камо* (као оно (?)). И који тако говоре, то су *Бановци*. Овим се именом означавају још и сви они сељаци, у

којих је дугачак гласоудар на речима, макар и не говорили *камо*, на прилику: човек, жена, вода, дукат¹, итд.

з. песме, игре, приче, и друге карактеристике

Јуначких песама, којима би место постања био београдски округ, ја не знам. Сећам се само почетка једне јуначке песме, која би могла бити из Авалине околине:

„Закукала сиња кукавица,
„На Торлаку према Раковици,
„Усред зиме, кад јој време није.
„То не била сиња кукавица,
„Веће мајка Чарапића Васе.“²

Гусле су још врло мно накит у свакој кући шумадинској. Ако овај округ није већ поодавно виђао великих бојних позорја, или каквих драмских сцена, од којих једра осећање, и потиче песма, он се бар слади песмама свега српског народа. Неколики новци догађаји у Београду слагани су нетина у песму, и не врло лошу, али је још рано да би се та песма могла већ записивати докле год не прође кроз више певачких уста, док се не дотера и не усаврши том критиком за производе од ове врсте. Место дакле јуначких песама, за које се не виђа мотива, жива се уобразиља често излива и у песмама шаљивим, подругљивим, да прокритикује по неки правац свога друштва, или поступке појединих личности. Тако се за по нека села песмом казује карактеристика њихових становника или правац њиховог рада, на прилику:

¹ Они који не отежу оволико, подсмевају се овима за то отежање.

Тако се прича, да је неки Рудничанин упитао Вреочанина:

— Колико ви плаћате пореза?

— Дукат, одговори питани.

— А ви?

— И ми дукат, ама краћи него што је ваш, одговори шаљиво Рудничанин.

² По свој прилици, ова је песма спевана о јуначкој смрти *Чарапићевој*; али, на жалост, нисам могао ни од кога дознати је целу.

За село Ресник:

„У Реснику, болаи, сукњу¹ носе,
 „Сукњу носе, а сурутку просе:
 „Једну козу девет кућа музе,
 „Још се хвале да се добро хране,
 „И од сира карауле граде“.

За Остружницу:

„Остружнице, ти се не бој глади!
 „Родила је Сава кесегама,
 „Чибугчина међа трњинама“.

За Вранић:

„Хеј, Вранићу, зар си и ти село?
 „Брдом куће, а долом бунари
 „И у њима хладне воде нема“.²

За Поповић:

„Поповић је село поносито;
 „У години три пореза даје:
 „Један цару, а два Исанилу“.³

За Врчин:

„Врчин село варошеа касаба:
 „Седам кућа а осам бунара,
 „Па им опет жене неопране.“

За Ринањ:

„Ринањ село, та то ти је варош!
 „У њему су пашали девојке:
 „Саме суде, саме пресуђују,
 „Свако вече по једна утече!“

¹ Осуда, над се оставио зубун, па се узела куповна сукња.

² Ово је често пенао, пролазећи с војском кроз Вранић, сам славни јунак *Милосав Чамуџа*, као што уверава г. Панта Бели, намесник вранићски.

³ Механдији. За име овога села прича се, да је остало од некаква Стојана Поповића, који је из Поповића одвео на Косово 400 војника!

За Парцане:

„Парцани су село помалено,
 „Помалено али окићено,
 „Окићено момком и девојком“.

За Ропочеву:

„Ропочева на зло је почела,
 „Како ради, и горе ће проћи!“

За Сибницу:

„Сибничани слом варошани:
 „Седам кућа једну козу музу,
 „Још се вале, да се добро хране,
 „Дена им се у сурутки даве —
 „Седам кућа, једна летурђија...“

Осем оваких песама за цела села, имало је у старије време (а можда има и сад) песама, које су, као у каквом венцу од разнога цвећа, давале слику свега једнога села, или, боље рећи, целога појаса, који је кад био предмет песме.

У Рипњу, за мога детињства, певала се једна песма, у којој су сваки момак и свака девојка онога доба били оцртани према својим својствима. Не знам је сву сада, него се само сећам њена два три стиха:

„Витлић злата, Лукићева Марта,
 „Нар пиштоља Стојна и Станија,
 „Бисер-грана Станкићева Јана....“

Сад овога нестaje. Настaje другојачији живот, па и појезија се излива на други начин. Шта школа има ту да ради?... ..

Најпосле биће на свом месту, да овде изложимо и једну песму о Христовом страдању, коју смо нашли у селу Вранићу, у рукописном зборнику из половине прошлога века, који се чува у кући *Милоша Поповића*, из тога села.

Песма та није без вредности и у проучавању развитка књижевности наше. Она гласи овако:

„Помози нам, мили Боже!
 Без тебе се то не може,
 И тебе се слава пов,

Христијани се тебе боје
 И они се славно моде.
 И нама ће Бог помоћи
 И по днени и по ноћи,
 И нашему домаћину
 Који крсно име слави:
 Помогло му крсно име
 И сви Божи Апостоли,
 И Христови благослови.
 Ој Бога ми браћо наша!
 Страшна ти е песань ова,
 Света тајна Исусова,
 Кад ли Исус земљи сиђе,
 Кад ли Исус земљом пође,
 Опазн га пилатија,
 Мисли нѣга да увати,
 Али Исус звадише
 С Апостоли куд ођаше,
 В'ро... граду доођаше,
 Безумни га одадоше
 А бездушни продадоше
 За дванаест сребрника.
 Јуде Христа уватише
 И на муку удареше,
 Друго дела потворише
 По земљи га обореше,
 Будетима предаше
 И копљима прободоше,
 На ченгеле растезаше
 И сабљама расецаше,
 Још Исусу не верую
 Да су нѣга намучили —
 Горче муке изволеше:
 Свето древо прекрстише
 И железом заковаше,
 На крсту га прегвоздише,
 Беле ноге, беле руке.
 Још Исусу не верую
 Да су нѣга намучили —
 Грче муке изволеше:
 Трнов венац оплетеше,

На главу му вазложише,
 Лучь подь нокти подгонише.
 Сяйни лучи погореше
 Нокти нѣму не гореше,
 Отале га ваздвигоше
 У гробницу Адамову.
 На томе их ноѣца заста
 Више (тако) страже поставише.
 Ту приступа Вожа майка,
 Она сину тајно збори,
 Те се нѣму славно моли:
 „О давори Исус' сине!
 Можеш ли се одгвоздити
 И са мноме говорити,
 Још говори Исус сине
 „Ид' одатле, майко моя!
 Не показуй дела твога,
 Не показуй лица твога,
 Опaziћете Пилатија
 Те ће тебе уватити,
 Горе ће те огрубити,
 Горе тебе него мене
 Ој Бога ми майко моя,
 Назн майко Јову мога
 Јову хога крститеља
 Меште мене дарова ти. —
 Тајне ће ми дворе дати,
 Тајне дворе затворене,
 Што ни откудъ врата нема,
 Нема врата на пенѣра:
 Тамо нема друштва, нема;
 Грозни црни (ће) месо ести
 А пауци очи нити,
 То ће мое друштво бити,
 Давор смрти! горка ти си!
 Ој Бога ми майко моя,
 Любезно се састаните,
 У гробницу ме погребите,
 Крст код главе ваздвигните
 Чашу вина једну рамну
 Другу пуну.....

За Христову славну круну,
 Кад се Исус натраг врати,
 Онда ће се сви кајати;
 Ко се хоће покајати
 И Исуса веровати:
 Свето дрво целивати
 Целивати даровати
 Благо њему и до Бога
 И код наске и код Бога.
 Ко се не ће покајати
 И Исуса веровати,
 Свето древо целивати,
 Целивати даровати —
 Ой Бога ми браћо наша!
 Хришћани се Бога бов,
 Те се они славно моде,
 И њима ће Бог помоћи
 И по дневи и по ноћи,
 И об дан и об ноћ.
 (Свој) браћи Бог на помоћ*.

Игре колске познате су ми ове: *Четворка, Острољанка, Нишевљанка, Поломка, Шарено коло, Ситниш, Дуда, Палежанка, Бурђевка, Зора, Србијанка, Бугарија*. У старије време, играле су се: *Дуда, Думеранка, Врбица, Маџарица, Каријџера, Крива, Пљескавац, Поцерка, Шакајдо, и Варошанка*. Ове су се играле уз гајде (свирале). Већ је готово свуд убицајено да Цигани свирају, и још они да певају иза леђа гостима кад ручају. Ово не може да не ожалости Србина родољуба. Народ, који је у свету чувен и уважен највише са својих песама, тај народ данас, у тренуцима свога веселог расположења, зове Цигане, да му, несложном писком ђеманчета, и наказним језиком својим, задовоље потребу хармоније, да му развеселе срце песмом, која му је толико драга, али коју он, ваљда угледавши се на Турке, или на некадашње поносите Римљане, даје илотима да је изводе, а он само да је слуша и ужива!.....

О, школо народна! колико ли је и овде велика и родна мисија твоја!.....

Прича не знам, којима би се београдски округ могао

одликовати од других братских округа. Поменућу само неке, које у некиној пошалици приказује село селу или крај крају, те се тим и једни и други веселе а и поучавају.

Тако доња села, која су поближе Сави и Дунаву, дирају она горе, која су око Космаја и даље. Становници оних првих зову становнике ових других *Херама*, а они њих *Шијацима*. То тако иде на југ чак и преко границе Србије. Ако запитате у Ришњу

— Које су Хере? Одговориће вам, да су *тамо горе око Космаја*. Око Космаја опет рећи ће вам, да су Хере *горе око Рудника*. Око Рудника ће то име дати онима *око Јелице и Чермерна*, а тамо ће га пренети чак онамо преко границе данашње кнежевине Србије.

„Шијаци“ се дакле смеју Херама, како су Хере ширети, како су прости ама хитри, и врло досетљиви у невољи. А Хере то исто враћају Шијацима. На прилику, први причају како су Хере виделе наломљену врбу која је шкрипала, на мислећи да је једна појиле је; како је Хера, видевши пуце од грозда, мислио да је вражје око, итд. А Хере опет, како су Шијаци бројали волове на орању.

— Пустили, веле они, Шијаци волове да напасу на по две. Волова је свега у плугу шест. Кад их хтедну кошкати после наше, а то њима пет волова, шестого нема; јер су бројали овако: „Ето, сивоњу знамо; један, два, три, четири, пет! Нема шестого! Број ти Миловане! — Милован броји: „Добро! сивоњу знамо; један, два, три, четири, пет; аја, нема шестог“. Док није на њих ударио Хера, те им казао; да је шести сивоња, кога они сви веле да знају, а не броје га.

Од београдских села, највише се прича о Вреочима и о Вреочанима. Што се год казује за те Колубарце сведочи неку особину духа њиховога, као год што им је и говор одличит од других.

„Ишли, вели прича, Вреочани из Београда уза Саву. Хотели препречити и скратити пут, ударе на росну ливаду.

— Ко ће сад, како, први да обија росу? упитају се они.

— Ајде ти Миловане; у тебе је бола обућа.

— Не ћу, камо; него нека иде Марко, он је досадишао најстражни.

— Што баш ја, рекне Марко; право је да иде Војин напред, он се скоро оженио.

— Немјоте, него да се уватимо за руке, као кад се игра кетуше, па свак нех облија пред собом своју росу.

Тако и учине. Сваки је обис своју росу, али је газди Петровена ливада....

Друга прича казује ово:

— Како је на њиви, Живане? упита Вреочанин Вреочанина једнога лепога дана, после спасовске кише.

— Не може бити боље, Стеване! Баш, камо, пасуљ мили уз тачку (тако напредно расте).

Сутра дан груне из невада град на поље Врелачко, и већ хоће све у корен да сатре. Живан стао под грм на увратинама, гледа шта се чини од толиког његовог труда, и тако лених јучерањих нада, па тек од једном као подрумљиво рече:

— Е, удри Бого, удри! Па сутра сиђи, те се сам шири по Вреоцима!

II. ПОДКЛА ЗА УПРАВУ

Ми не знамо тачно, како је Србија била подељена ради управе за време Турака. По оном, што је затекао устанак 1804, ружли бисмо, да је она била подељена на нахије, нахије на кнежевине, а кнежевине на општине и села. Средишта су нахијама била она места, у којима је седео *нахијски кнез* (оборкнез), а средишта кнежевинама она, где је седео *кнежевински кнез*.

Тако је то остало и по устанку, само су назвања старешинаска некад у нечем мењана.

„*Вожд*“ је био глава земље. Он је слао своје заповести „оборкнезовима (војводама); оборкнезови кнежевинским кнезовима или „капетанима и будубашама“, они су пак управљали народом кад је мир, а кад је рат, купили војску и водили је у бој.

Београдска нахија имала је ове кнежевине: *посавску, колубарску и турјску*; а нахија грочанска ове две: *подоунавску, и космајску*¹.

¹ Ова су се села бројала у Грочанску нахију, 1822 године: Борачица, Пружатован, Међулужје, Амерић, Нежиникуће, Иванча Ве-

Поште су биле: Главна у *Београду*; после у *Борку* и *Рогачи*; а у нахији грочанској, у *Гроцкој*, *Рипњу*, и *Ропочеву*.

Доцније, Кнез Милош назове старешина округа *исправницима*, а старешина кнежевина *капетанима*. Целокупна пак окружна власт звала се, за његове прве владе, некад „*магистрат*“ а некад „*исправничество*“.

Доцније, од устава 1838, нахије се прозову *окружеја* — *окрузи*, кнежевине се прозову *срезови*; старешина округне *начелници*; среске, *срески начелници*, а суд се са свим одвоји од полицијске власти.

Сад је београдски округ подељен на пет срезова: *Врачарски*, са столицом у Београду; *Грочански*, са столицом у Гроцкој; *Космајски*, у Ропочеву; *Колубарски*, у Шоњићу¹, и *Посавски*, на Умци.

Некадашња кнежевина или срез турјски, подељен је нешто у космајски, а нешто у колубарски срез.

По дрвеној управи, овај је округ део београдске јерархије. Окружни његов прота седи у Београду; а има и један „*намесник*“, који борави у селу Вранићу.

Као војници, становници београдског округа, чине за себе *Бригаду београдског округа*. Управа ове бригаде стоји под војним министром, и наводи се у Београду.

I. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У нове тековине мора се урачунати

Пут од Београда на Гроцку и Смедереву, 9 сата дугачак, сав пасут;

Пут од Београда уза Саву на Остружницу до брда Дубокога, превовага јоши није начињен² онамо до Колубаре, за Ваљеву за Шабац.

лика, Шеншин, Младеновац, Рајковац, Буринци, Влашка, Бабе, Ропочово, Поповаћ, Нардани, Пожаревац, Сенаја, Дражав, Пударци, Камендо, Липе, Умчари, Вегаљца, Закљонач, Рипонек, Болеч, Винча, Миријево, Вишњица, Вел. Село, Слаици, Мокри Луг, Кужодраж, Банче, Клименте, Ново село (сад ова три села нема с овим именима), Лештаин, Мегаре (нема га сада), Товчидер (расељен је), Калуђерица, Ресник, Јаници, Бања, Прљавор Раковички (?), Рушав, Ипосава, Вели Поток, Раковица, Зуце, Рипањ, Иванча Мала, Врчичи. (*Вук, Даница* за 1827, стр. 69 и 70).

¹ Готово пре у *Стубици*, али се зове и пише у *Шопићу*.

² Сад се баш просеца.

Пут од Београда преко Врачара на југ, поред Авале на Трешњу ка Крагујевцу до Међулуђа, сав насут.

Ови су путеви сви насути; само се не могу хвалити великом добротом, за то што је у овом округу огодна шљунка, па се често оголи камен којим су путеви патосани те путовање бива веома тегобно.

Први путеви, које је Кнез Милош „прокрчио“ кроз Србију, звали су се „крченици“. Прича вели, да је он просио за сина девојку у некаква краља, па краљ послао своје људе да виде: каква је земља Србија, и је ли прилика невести, одиви краљевској? Посланици ти дођу у Крагујевац, и, у разговору, кажу Кнезу Милошу

— Све имаш, све имаш; само немаш путова.

За то Кнез одмах нареди да се крче широки путеви, те су, за то, ископанани грмови од неколико стотина година, да се путеви прошире.

То су били путеви „крченици“.

Иза њих, дошли су путеви *нашими*; и њих је, мислим, први почео градити у Србији покојни *Илија Гарашанин*, који је, као министар унутрашњих дела, имао под собом и јавне грађевине.

Нове цркве имају: у Кораћници, у Венчанима, Барошевцу, Сибици, Бељину, Поповићу, Малом Пожаревцу, Јунковцу, Моштаници, Петки, Баричу, Ритопеку, и Винчи.

Нове школе имају: у Кораћници, Мокром Лугу, Венчанима, Даросави, Ваћевцу, Иванчи, Винчи, Рушњу, М. Пожаревцу, Шопићу, Петки, Бељину, В. Моштаници, и у Конатицама.

И ако овај округ, сразмерно, има највише школа и цркава, опет му се саме грађевине школске ни мало не одликују. Веома заузет за школу¹, он често трпи да му се деца уче у зградама, које нису удесне ни за науку, нити за здравље дечиње.

Механа сад има више лепих и пространих.

Има један особито леп мост на Љигу, од тесаног камена, који је стао близу милијун гроша. Он се налази између села Жунаџа и Манастира Боговађе.

¹ Мој је отац водио старијег ми брата Стојана из Ринџа чак у Палеж, данашњи Обреновац, учитељу Димитрију Ђурђаковићу, јер ближе није нигде било школе.

III

Смедеревски округ

1 Границе и Брда

Границе су овом округу: са севера, *Дунаво*; с истока, *Морави*; с југа, *Крагујевачки округ*, а са запада *београдски*, то јест, онај део овога округа, који је некад био за себе *нахија грочанска*.

По простору свом, овај округ иде међу најмање округе у Србији, али по гласу који су стекли његови становници, он је међу првима.

У овом округу нема ни једне планине, ни једног вишег вуса, па ни већег брда. Она његова пола, која се пружа дуж Мораве, готово је са свим равна, и становници је зову нарочитим именом „*Морави*“. Она пак друга, која се сучељава на југу с крагујевачким округом, а на западу се пружа уз округ београдски, малко је брдовитија, то јест, има подужих коса и пуно малих² брежуљака. Она се зове нарочитим именом „*Шумадија*“. Тако, кад Кусачанин хоће да каже за кога да је отишао у које село до Мораве, он вели: „Отишао у Мораву“; а кад Лозовичанин опет жели да каже где роди боље вино, он вели, „Шумадија је за вино боља од Мораве“, то јест, села која су по бреговима, малко по даље од моравске равнице, боља су за винограде од моравских села.

2 Воде

Извора је пуно у овом округу, а нарочито у његовој „*Шумадији*“, али ни једна већа вода нема врело своје на његовом земљишту. Њега, међу тим, просецају и квасе:

Јасеница, која извире у осоју рудничком, испод града

Рудница, код места *Терферича*; протиче кроз крагујевачки округ, и кроз овај, па се код Великог Орашја улива у Мораву¹. Дужина њенога тока може изнети 10—12 сата.

Раља извире из села Парцана, у београдском округу, као што је већ казано на свом месту, па протиче и кроз овај округ, и, између села *Радинца* и *Вранова*, улива се у *Језаву*. Дужина њенога тока може имати до 8 сата.

Језава је моравина растока, која се одваја од матице код села Триовче, у срезу орашком, на 5—6 сата пре него што доспе до Дунава. Ту отоку гате сељаци до саме Мораве, јер им плави земљу. При обичној води, корито је Језавино суво до села Лугавчине, а одатле има увек воде, јер се у самом кориту налазе неки извори, из којих избија вода. Језава се верује преко равних поља Годомина, па се, баш испод смедеревског града, слива у Дунаво.

Рача је речица која дели неко време овај округ од крагујевачког; она се стаче у Левеницу, па с овом заједно у Мораву, а извире у осоју Чумићског брда, у округу крагујевачком.

Велики Луг извире, као што је казано, у Ропчеву, па, долазећи са запада у смедеревски округ, улива се у Кубршницу код Бусатка. Можда би путније било казати, да се Кубршница улива у Велики Луг, него овај у њу, али је народ тако примио. И Кубршница се зове све до Јасенице.

На четврт сата од Паланке, крај саме реке Јасенице, извире одавно позната *Кисела вода*, које својства звалци особито хвале². Али извирући близу Јасенице, и мешајући се с водом од „Циганског извора“, вода ова потребује више жртава, па да се доведе у стање, да онолико помаже болесницима, колико би могла по својим природним својствима.

„*Кисела вода*“, још неиспитана, у атару села Водица, на десној страни Јасенице, не далеко од Паланке.

¹ Прича се да је риба у Јасеници необично укусна за јело.

² *Др Линденмајер*, Опис минералних вода. Београд, 1856, стр. 120—123.

3 Равни

Као што већ поменусмо, овај се округ, готово сав, може назвати равнином, особито његова „Морава“, која се, на свом северном завршетку, растеже у дивно и веома родно поље „*Годомин*“¹ које се пружа од ушћа Мораве до града Смедерева.

4 Шуме

Шуме има и старе и младе. Она је готово сва засебна имовина појединаца. И можда је баш то узрок што је очувана онде, где се одржала до сада. Највише је границе, цера, белика, липе, јасена, крушке, граба, леске, и др. Букве је брао мало.

5 Рудно благо

Није познато, да има где у овом округу какве руде, нити се налазе какве старе закопине.

Само се зна да угља има више Смедерева, код винограда а и крај самог Дунава. Угљен је још млад. Има га, кажу, јоште на месту „*Дервенти*“, на коси Караули, 2 сата од Паланке, не далеко од пута.

Још су ми казивали, да у виноградима г. Мите Кузмановића, опет новине Смедерева, к западу идући, има *гиса*. А у коси Караули, код села Ваничине, има камен мајдан, где се вади бело камење за разне потребе.

6 Остаци од старина

Кулич, град, сад већ разваљен, на утоку Мораве у Дунаво, у дно годоминске равнице.

¹ Продао један Смедеревац једном Ковицу краву, за коју се знало да даје 8 ока млека. Кад тамо, а ова даје само 5 ока. — За што ми, човече, не даде *ону* краву, прекори дунац продавца; ова даје само 5 ока млека, а не 8. — Краву сам ти дао исту, одговори Смедеревац: — али нисам с њом и *Годомин* (где је она пасла).

Мисли се да је у Куличу била станица римским лађама, које су пловиле не само Дунавом, него и Моравом.

На Куличу је, као што вели Ј. Каниц, одржао победу *Диоклетијан*¹ над *Карином*, својим супарником, 285 године, после Христа. Но ми подсећамо на развалине у *Кустару*, у Дубравици, на десној обали Мораве, за које г. Медовић² вели да су стари *Маргум*, и где је већа прилика за насеоније и живље место, по што Кулич изгледа тек као каква кула мањег значења.

На Кулич су биле удариле, и ту се уставиле оне кријалије, које су 1805 биле пошле из Београда за Видин. Ту су, у једном разговору, хтеле да убију из преваре Јанка Катића, на је олово омашило, и убило Реџенова момка.³

Кулич се помиње и године 1813, а и године 1815, у другом устанку нашем на Турке.

Градиште, на један сат и по уз Дунаво, више Смедерева, код орешачке механе. Ту се ваде старе цигље и камен из зидова. Пуно је остатака; ништа се о том не прича. То је место један крај од *Југова*, у ком такође имају многе зидине.

Југово, на запад од Смедерева, а југоисточно од онога *Градишта*, које мало час поменух, тај је простор пуи неких зидова, већ срањених са земљом, рбака од судова, и других знакова, по којима се може мислити, да је ту некад била варош.

Царина, више вароши Смедерева, заслужује да се помене за то, што је ту недавно нађен бунар, 16 хвата дубок, којег постање сви знаци међу чак у доба римско. Даље, у *Ђуриловцу*, има још један бунар, и других остатака од грађевина. Прича вели, да је римска варош била ту, а не где је данашње Смедерево.

Редут, западно од Царине, брежуљак где се и сад познају остаци од војничкога шанца. Неки ово дело приписују Карађорђу, а неки аустријским војсковођама, на име Јевђенију и Лаудону,

и мислим да ови последњи имају бар у толико право, што ће ово бити најпре спомени из аустријскога ратовања.

Копорин, стара црква, близу Палинке, у једном красном месту, и код врло лепе воде. Народ је приписује Деспоту Стевану Високом. Врло многи невољници долазе ту сваке младе петке и недеље, да се моле Богу, и да лека потраже у невољи својој.

Видова светиња или *Видова вода*. Десет минута на запад од села *Водица*, испод пута који води у Калуђерицу, у једном грабљаку, између имања Тоше Марковића и масе пок. Огњана Николића из Водица, има извор лепе воде, који се зове како напред казасмо. На сто корака од ове воде, развалине су од старог манастира, за који народ прича да је био задужбина цара Лазара, и да је славно Видов дан, 15 Јуна. *Видова је вода* само 10 минута од *Водичке киселе воде*. На Видову воду долази многи народ сваке младе петке и недеље тражећи лека у разним болестима. Некад ту бива по неколико стотина душа; бива их чак и из пожаревачког округа.

Та се вода зове још и *Василијева*, по неком старцу Василију, који ју је оправљао пре својих 100 година.

Развалине од манастира сад су у ливади Тоше Марковића, из Водица. Људи не ће да казују за ове развалине, бојећи се да их се земља не узме под манастир! Јер причају да ту, ноћу, у очи Видова дне, излазе неки калуђери с белом брадом, на сву ноћ читају, и вичу: „Благо оном, ко почне опет зидати ову богомољу“.

Прича се, да су овде закопани и неки новци и ствари.

Од овога манастиришта до Копорина, биће 1 сат и по.

Калуђерица се зове околина око Водичке киселе воде, 1 сат дужине и по сата ширине. Ту су, прича се, Турци погубили неког калуђера, па је сав тај простор с тога добио тако име.

Тулба и *Провалија*. На запад од вароши Смедерева, неколико минута даљине, на обали дунавској, има једна турска тулба (богомоља), која је сад у нола развањена, а више ње је место „Провалија“. О тој Тулби и Провалији, управо о њеном постању,

¹ Диоклетијан је родом Далматинац. Родно се 245, а умро 313 после Христа. Под старост је оставио царство, на неговао руже у својој постојбини.

² *Гласник* IV, стр. 189.

³ *Вук, Даница* за 1834, стр. 27 и 28.

има подужа прича, коју ћемо ми изложити тамо где је остављено место за песме и приповетке.

7 Становници Смедеревског округа

а. њихове историјске судбине

Географски положај смедеревског округа, и догађаји који се у њему извршише под заход сунца српске државне независности, такве су природе, да би се могло очекивати нешто са свим друго у карактеру данашњих смедеревских становника, а не оно што се већ толико пута у њих обелодањивало.

Кад је Деспот Ђурђе Бранковић озидвао град смедеревски, мислио је јамачно, да ће бар ту моћи за дуже време очувати душу српској држави; али је то већ био коталац за њу. Само 29 година било је Смедерево стони град свима Србима и Поморју.

Вероломни султан Махмуд II, године 1459, заузео сву Србију, па и Смедерево.

Већ не оста ни једно место, ни једна варош, ни село, где би Србин могао слободно дисати. Него — оста зелена гора, оста кућа хајдукова, кад сила поруши, или оте кућу грађанинову.

Али још док не беше сила турска притисла Србију, у Смедереву, па и у самом двору деспотовом, догађало се нешто такво, што само може да квари народ, а не да га подиже и снажи.

Из престонице своје, народ је тада слушао гласе о тајним убиствима на вери, о тровању, о издајству, о веролому; а находећи се на равну отворену земљишту, куда дера сила са истока, смедеревски су становници били у положају да подлегну, да малакшу, да се пониште, да ослабе срцем, карактером. Али Боже сачувај! Они су све то издржали и изашли светли, готови на борбу, снажни на рад, кад год их позове каква узвишена мисао, каква ствар отаџбине и народа српскога.

Путници, који су пролазили кроз Србију за првих дана њезиних, и који су оставили каквих бележака о свом путу, причају, да је на простору од Гроцке до Баточине, дуж друма цариградског,

шетала читава војска од хајдука, тако, да су Турци, примајући и пропраћајући посланике пријатељских владалаца, морали их спроводити не само великом пратњом од Јаничара, него су још узимали и гомилу „пусте српске момчадије“, која је боса, с тојагама, ишла уз њих. Ово су чинили, вели се за то, да би их „горски цареви“ пустили с миром, штедећи ову голу момчадију, као браћу своју.

И ово пада баш у оно доба, када је поносио Будим био сагао своју главу под полумесец.

Сви окушаји Срба да се ослободе од Турака, налазили су одзива у срцу становника смедеревске нахије.

А кад се оно, у почетку 1804, задими барут у Крагујевачкој Јасеници, онај час је мисао о устанку добила одјека и у овом округу. Јер очевидац човек¹ прича ово:

„Кад Карађорђе разби на *Дрлуги* (селу у београдској нахији) *Аганилију*, и принуди га да се врати у Београд, оде он у село Селевац, смедеревске нахије, да и ову нахију одмеће. Ту вађе на скупу доста људи, који су већ били устали, и изабрали за старешину *Ђушу Вулићевића*, из Азање“.

Смедеревци су се и градских својих Турака ослободили пре београђана, јер су се они, на божитње покладе (14 Новембра 1805) предали Србима, који су их отпустили да иду Дунавом у Видин, и да могу понети ситно оружје, а пезану и топове да оставе у граду, који је дошао Србима у руке.

Године 1815, кад је букнуо други устанак, у Такову, смедеревци су онај час сложили, и начинили шанац на *Јабучју*, код Кулича, те тако раставили смедеревске Турке од пожаревачких.

Смедеревци нису били брзи само онда кад је требало устати на Турке за ослобођење своје отаџбине, него њих није мрзило излагати се опасности и онда, кад би и домаћа каква сила изашла из граница своје власти, и захтела оно што не подобрава.

Забавна је а са свим истинита она прича, како су Азањци

¹ Пок. *Петар Јокић*.

хтели да изгину не хотећи, по заповести Карађорђа, на силу, ошишати се, и остати без плетеница, које су послали од памтивека.¹

А кад је, доцније, после другог устанка, смедеревски кнез Петар Вулићевић, брат Вујичи, једним непромереним поступком, дарио у осетљивост Смедереваца, они су, онај час, букнули као пламен, и из тога се изметнула она чувена *Бакова Буна*, која, ма се шта о њој говорило, није потекла ни из чега другог, него из тога, што су Смедеревци осећали: да им је ударен велики намет, и да се државни терети у опште неправедно разрезају.²

Та њихова одважност, по којој они, без устезања и увијања, хоће да покажу ако им се што види неправедно³, тумачена је више пута као неко својство за осуђивање.

¹ *Петар Јокић*, као очевидца, прича ово: У свим бојевима с Турцима, где се год ухватимо у коштац, наши страдају више него Турци. Турци Србина штена за перчи, на му не да мрднути, а Србин Турчина нема за што да ухвати, јер му је глава обријана. Карађорђе заповеди, да се сви Срби шинају. Заповест се вршила свуда, а искључно смедеревска села поруче свом војводи Вујичи: — „Доста је Карађорђу што заповеда нашим главама, а наше ће главе заповедати нашим кикама!“

Вујича тако отпине Вожду.

На такав глас, дигне се Вожд собом у село Азању. Кад се и ту не изврши на лепо заповест, он дозове све неопширане Азањце, околи их војском, и каже да ће пудати, ако се не хтедну ошишати..... У Карађорђа није било шале. То су знали и Азањци; али су драге своје кике, а још дража *своја вола!* По команди, пушка се управе на нишан, а они још двоуме: да ли да с кикама даду и главе?...

На један мах, повиче између њих неки млад ђаволан:

— За Бога, људи! ми смо права деца! За кике хоће човек да нам узме главе; та док је глава, биће кика, а ове да дамо, нека му се хала засити!

С тугом су и мумлањем пристали сви, да се ошишају...

² *Cunibert*, Essai Historique, I, стр. 221—222.

³ Није од штете да се зна и ово: Године 1863 наређено је било, да се пописе имање свију становника у Србији, да би се добила основица за правичнији разрез данка. Смедеревци Јасеничани поплаше се да то не буде само засторац, иза кога ће доћи већи

Што се тиче нас, ми бисмо, гледајући на географски положај овога округа, и на прошлу судбину његових становника, пре могли ово својство сматрати као неоспорни знак развијеније свести, као похвалну црту у карактеру, него да бисмо имали узрока покудити га.

Вацивши овако лак поглед на прошлост становника смедеревског округа, ми ћемо сада гледати да поменемо неколике људе између њих, људе, за које се зна, да су стекли права на наше спомињање.

О, ми не смемо ни да мислимо, да ће наш списак тих заслужних имена бити потпун: ми можемо поменути само оне, за које смо што могли да дознамо. Они пак, који су учинили које добро својој отаџбини, а нису записани, нека се задовољавају, гледајући с висина плавога српскога неба, како је довршено оно што су они започињали и радили, како је испуњена жеља, коју су они можда и у гроб понели.

Свима нашим пријатељима нека је и овде поновљена наша свагдашња молба, да нам јаве што где нађу неисправно, или што смо ми, по незнању, прећутали, а заслужује да се каже.

намет на вилајет. Одмах они потрче по селима крагујевачким, која су им на близу, да се договоре: како да се владају кад дође пописна комисија. Сложе се сви, да њихово владање зависи од комисијна објашњења. Ако објашњење буде повољно, добро; а ако не буде, они *сви* да *ћуте*, да не кажу колико ко има.

Али њима ће доћи сваком своја комисија, па је потребно и за тај случај договорити се. А да се не би ражњало по селима, и тако се узбуњивало, уговоре они овакав телеграф између села смедеревских и крагујевачких: У које село пре дође комисија, оно ће на уговореном месту наложити ватру. Ако се село склопи да прими попис, на ватру ће се метати сува горива, да пламен избија у вис, а дима да је мало. У противном случају, на ватру да се налаже влажне кровине, те да се она страшно пуши, а пламеца да не даје.

(Ово ми је казивао сам срески старешина, г. А. М., који је ствар извиђао).

Б. ЛИЧНОСТИ ЧИМ ВИДО ЗАСЛУЖИЛЕ

Станко Арамбашкић

Вук у „Даници“ (за 1829 годину стр. 6—8) каже, да је овај Станко био родом из села *Колара*, у Левчу, а покојни Јокић опет вели, да је био из *Велика Села*, у београдском округу. Ма колико да сам распитивао у Коларима, у Левчу, добијао сам увек један одговор: да се ништа тамо не зна за име овога човека.

Не знајући где му је управо место рођења, ми ћемо му учинити спомен у округу, у ком је пао од крвничке руке, као жртва преходница великом народном покрету.

Као што је већ помињано, Станка је Арамбашкића поставио био Мустај-паша старешином над свом српском војском, коју је био дигао противу Пазванџије, а пред турском војском био је неки Тахир Валота. Те две савезничке војске дођу у Јагодиву, и ту ударе на *Тосун*, вођу Пазванџијих Турака, који се био затворио у цамију. Војници Валотини тајно су желели да успе Тосун, а Срби су се искрено борили против царскога одметника. Тосун буде побеђен, и побегне у Видин. То је било у Петров Пост, а кад у Белу Недељу, а Пазванџија се дигне на ново, и преко планина продре у Пожаревац.

Мустај-паша позове опет Станка и друге Србе на Годомин, испод Смедерева. Станко поручи Карађорђу, да час пре похита у Годомин. Карађорђу је баш тада био умро један син, те он да своје оружје и коња свом куму Јовану из Тополе, и пошаље га Станку, место себе. Станко опет пошаље човека Карађорђу да дође на сваки начин, а жалост на страну!

Карађорђе, на таку поруку, узме неколико момчади, и с њима дође у село Лице на Морави. Дотле су се војске већ биле удариле, и царевци су растерали Пазванџијне Турке¹.

У Липама сретне Карађорђе 5—6 Турака, и упита их да

¹ Причају да је Мустај-пашин син био обрекао Србима по 1 дукат за сваку турску главу, и Станко, заузевши пожаревачке винограде, дочека Турке Пазванџијне, и 70 глава одсече. Мустајпашкићу није било мило кад је видео толике турске главе, али је, веле, ипак платио равно 70 дуката!

ли нису и они Јаничари? Они му нешто преко одговоре. Реч на реч, док дође до пушака, те два Турчина падну мртва. Карађорђе им одсече главе, однесе Станку и Валоти, и каже шта је било.

Кад дођу у Смедерево, дигну се рођаци и суседи оне двојице Турака Валоти на тужбу:

— Аман, за Бога! Црни нам Ђорђе поби Турке на правди!

Валота Ђорђа на одговор:

— За што поби мирне Турке Смедеревце? упита га Валота.

— Ја сам их питао, ко су? они не ће да се кажу; ту се посвађасмо; они тргоше пушке, но моја би срећа, и они падоше. Тако је било.

— Е па, убио, убио; рекне Валота Турцима:— није знао човек, а нису хтели да се кажу, па убио.

Тако се суд сврши.

Валота оде у Београд, Карађорђе у Тополу, а Станко остане „у Смедереву код своје куће“.

Међу тим, Вук прича више, да је, на прилику, Валота убио Станку некога влаха Бујду, ни крива ни дужна; а Станко, после, опет да врати жалост за срамоту, убио Турчина, који се био предао Валоти.

После неког времена, Станка убију делије ноћу кроз прозор, у Грујиној кући², у Смедереву, али и он, том приликом, упуца еднога делију, па онда падне и издахне. Делије убију још и његовог момка, па их оба баце у вир језавски, те онде освану. Сутра дан, сарањени су оба у Годомину. До скоро је, кажу, била једна крушка, ниже садашњег навоза, и звала се „Станкова крушка“.

За Станка се прича да је био средњег раста, црномањаст, врло леп човек, и велики јунак.

Ђуша Вулићевић

ИЗ СЕЛА АЗАЊЕ

Ђуша Вулићевић, као што је већ помињано, био је један између првих устаника. Њега је сва смедеревска нахија изабрала себи за старешину одмах у почетку 1804. Од тога доба, он се находио највише с Карађорђем.

¹ Тако вели Јокић.

² У садашњој Циганској мли.

Још прве године српске буне, Срби су били опсели Смедерево; Турци се смедеревски замоле да их оставе на миру, а они се не ће ни у што мешати. Тако и буде. Турци су држали смедеревски град, и један део вароши, иначе су се владали мирно према Србина, само се знало шта је турско, а шта је српско. Овде, где су сада Рашићеви дућани, била је Ђуприја на потоку: што је од потока онамо ка граду, било је турско, а што је на левој страни потока, то је било српско. На Ђуприји је стојала турска стража, која није пуштала никога од Срба онамо ка граду. Ђуша се једног вечера, у Октобру 1805, био малко развеселио с друштвом, па онда узјаше на коња, и, с два своја момка, удари на Ђуприју, да иде онамо ка граду. Стража му викне да стане; он не послуша; стражари опале, и Ђуша падне мртав. Узбуни се све Смедерево. Људи с децом и свом нејачи побегну у *Вучак*, а једни у *Шугави Луг*, који је био код данашњег *Шалинца*. Турци опет извајуре побегну у град; али доцније, кад виде да су Срби такође оставили варош, изађу из града, зађу по кућама те непроваљују ништолима бурад с вином и ракијом, где су их год нашли, и оплене што су год могли дочепати.

На скоро за тим стигне Карађорђе с војском да кантигује Турке за смрт Ђушину. Он је тукао град најпре с Редута, а после од садашње нове цркве¹. Смедеревски се град није дуго оду-

¹ Кад је Карађорђе тукао Смедерево кумбаром, управљао му је тим по-
словом неки „Шваба“. Надала је веле хладна кини, и Шваба је дрхтао
од зима. Кумбара је пудала овда онда, и ђулад су летела куд које-
Срби су сумњали, да Шваба није поткупљен да тако ради.

Шваба припече ђеван уз ватру да што руча.

На један мах, Карађорђе ичена онај ражањ с ђеваном, па га
ободе у коталац Шваби с речима:

— Коекуде, по души те! погоди онде (показујући руком град)
као што треба, па ћеш добити и ђевана и нара колико хоћеш.

Сад Шваба избаци неколико метака, па се одмах зада пламен од
запаљених кућа.

— Е, коекуде, тако те хоћу, рече Карађорђе, па даде Шваби
пуну прегриш дуката (Прича се у Смедереву).

пирео. Срби су варош отели на јуриш, а град се предао, и на
божјих поклада (14 Новембра 1805) Турци су оставили Србина:
град, топове, и муницију, а ситно су оружје однели. Срби су им
дали лађе да иду у Видин.

Ето то је била наплата за смрт војводе Ђуше.

Станоје Главаш

Родом је из села Селевца, али је, кажу, живео у Паланци,
где му се и сад познају воћњаци.

Још пре устанка од 1804, Станоје се био одметнуо и тама-
ниво Турке, где је кога дочепио. С Карађорђем је био побратим
изодавна, и бавио се с њим на зимовнику у Ресавици, 1803-4 го-
дине, па их заједно виђамо и у месојеђе, 1804, у тополским ви-
ноградима, у самом тренутку када ће планути устанак.

И доцније се помиње у многим бојевима, али га никад не
видимо у власти. Значајне су његове речи, које је изговорно, кад
су га нудили да буде старешина свему народу: „Добро, браћо;
ја сам хајдук, и мене хајдуци слушају, и слушаће ме; али сав
народ нису хајдуци, па ће људи сутра рећи: куда ћемо ми за
хајдуком? У хајдука нити има куће, ни кућништа: сутра, кад Турци
навале, он ће у шуму, а ми ћемо остати на мејдану, да нас Турци
арају и робе. Него ви поставите старешину какога човека између вас,
који је и до сад био с народом; а ја ћу чинити што могу, као и до сад“.

Само у једном запису, у манастиру Студеници, сећам се да
сам прочитао ово:

„Помени господи..... домъ и родъ господара Станоја, оборъ
војводу“.

После несрећне године 1813, и Главаш се био предао Тур-
цима, али се ипак врло слањао од њих; јер нити су они њега
волели, нити је он њих могао равнодушно да гледа. За време љу-
тог Скопљак-наше, дође он на неку свадбу у село Бангчину, не
слутећи ни о каквој злу. Али је Скопљак-паша² послао био,

¹ Даница за 1828, стр. 163 и 164.

² Манастири у Србији, стр. 77.

³ Милош Обреновић, од Кнеза Михаила, стр. 64.

из Београда, свога човека да како убије Главаша. Близу до Баничине била је караула¹, где су седели Арнаути. Послани убилац довуче се с њих 40 Арнаута, те сви нападну на Станоја. Он се склони у неку колебу, и поче се бранити. Ту је, кажу, седам Турака саставио са земљом. Кад се увати сумрачак, он излети и нагне бегати; али како је био у чизмама, саплете се и падне, а један га Турчин погоди и грдно обрани. Онако рањен, Главаш се исправи и саспе вагру у једног Турчина, који се стропошта, и одмах захрчи издушићи. Станоје му викне, проза смеј: „Гле! ти од једне ране већ захрка, а на мени оволике, па ми још није ништа“. Али га снага већ изневери; он падне, а Турци допаду, одсеку му главу, и — као голему драгоценост — однесу у Београд. Скопљак заповеди те се Главашева глава набије на пиљак пред његовим двором. У то доба находио се у Београду, као таоц, Блез Милош. Један од пашиних каваза рекле Милошу једно јутро:

— Кнеже, виде ли Главашеву главу? Сад је на твоју ред!

— Ваљда сам ја моју давно бадио у торбу, одговори на брау руку Милош: — а ово је гуђа што је на раменима носим“.

Мало доцније, Милош је и кавазу и свим Турцима дао у Такову са свим другојачији прави одговор.....

Нека жена из рође Станојеве оде у Београд, и некако украде његову главу, однесе је у Баничину, и сарани код тела његова.

У Баничини се међу тим прича, да су рођаци Главашеви дали Турцима онолико талира колико је његова глава била тешка, па је тек тако добили.

Где је Станоје законан, копају се и други селаци, и то се зове *Главашево гробље*.

Кад је Главаш погинуо, имао је на ногама црвене турске чизме, а на леђи црвено од кадифе ћурче с кратким рукавицама.

Вујица Вулићевић
ВОЈВОДА СМЕДЕРЕВСКИ

Родио се 1773 године, у Азањи, а војвода је постао после смрти брата свога Ђуше.

¹ Од ове карауле зове се сада цело то брдо, које је највеће у овом округу, *Караула*. То је она коса, којом иде пут из Паланке у Рачу.

Вредно је да изложимо овде причање једнога очевидца, како је Вујица постао војвода.

— Кад дође глас да је погинуо Ђуша у Смедереву, прича покојни Петар Јокић, Карађорђе се дигне из Тополе, и дође у село Азању. Овде заповеди кметовима и бимбашама да изберу кога од вамилије Ђушине, те да им га постави за војводу. Заповедивши то, крене се и оде на коњак у Коларе. Сутра дан се ту скупи сва смедеревска нахија, и доведу Вујицу. Он тада није био млад, али није ни мало био виђен за војводу. Карађорђе упита кметове:

— Кокуде, зар тога хоћете да вам поставим за војводу?

— Тога, господару! одговоре они.

— Ама не ће он моћи ништа учинити. Ово је нахија, па је ово војска?

— Нема бољега, господару! одговорихе они.

— Е па лено, кокуде; изиђите, те се олет договорите, па ми онда дођите.

Они изађоше у једну ливаду; ту се мало разговорихе, па опет дођоше Карађорђу.

— Е, шта учинисте?

— Ми хоћемо њега, господару!

— Па лено; кад га хоћете ви, хоћу га и ја“.

Ето тако је Вујица постао војвода. Да ли какво тајно, какво пророчко предосећање није шептало Карађорђу, да ће баш тај војвода некад скратити његове дане?.... То се не зна, али се извесно зна, да је Вожд после увек држао Вујицу за главнога пријатеља свога.

За све време ратовања, Вујица је био један од најпааметнијих управника и најбољих војвода.

Године 1813 затекао се у Делиграду, и ту се, кажу, држао 40 дана још после заузећа Београда¹.

Кад је нов устанак букнуо 1815, Вујица је и тада био међу првим устаницима, и ревно је помагао све намере Кнеза Милоша.

¹ В. Богшић, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“ стр. 244.

Ми смо његово име и до сад помињали, а помињаћемо га и од сад више пута, и свакад у пословима врло важним.

Вреди запамтити његов одговор Марашли Али-паши на Белици, кад је овај искао оружје од Срба. На таку поруку, Вујица извади своје ништоље и рекне:

— Ево мојих ништоља; ја ћу доћи сутра, па нека ме честити везир убије тим истим ништољима, али народ оружја не да.

Слав је био и у Цариград, као члан депутације, која је радила да се Србији уступе повластице, подјемчене букурешким миром, 1812.

Године 1817, поћу између 12 и 13 Јула, у лугу села Радовања, Вујица је извршио једно грозно дело, које Србин, на којој страни припадао, не може поменути, а да се не испуни гнушањем, и које је већ, на велику жалост, дало крвавих страна српској историји — Вујица је на спавању убио *Карађорђа*.

На месту¹ где је погинуо „Вожд“, Вујица је, после, начинио цркву, и назвао је *Покајница*. Тело пак великог мученика однето је у Тополу, и погребено у цркви, коју је Карађорђе сам начинио.

Последње дане живота свога, Вујица је провео у сиротињи и оскудици.

Не знам управо како се угасио живот Вујичин: различно су ми о томе говорили. А гроб његов кажу да је у темељу цркве кусадачке, на које олтарном зиду, с поља, стоји овакав запис:

„Здѣ почиваетъ рабъ Божій Вуица Вулићевић, изъ Азанѣ, нахије смедеревске, бившии войвода и по томъ кнезъ и депутирацъ народа Сербскаго при Портѣ Отманској вѣрно послужившии своему отечеству. Поживе лѣтъ 55. Представи се у Азанѣ 11 Марта, 1828 лѣта“.

За Карађорђева доба, под Вујицом су били:

Радко из Селевца, као обор-кнез; *Јанко из Коњске* (садањег Михаиловца), као саветник; *Милосав Лаговац*, и *Обрад из Крсне*, главне буљубаше.

¹ Није баш на самом оном месту, него малко даље, где му се учинило да је удесније за богомољу.

Вуле Илић, Коларац

Вуле је служио у кавани неког Турчина у Коларима (у мали Дивичу). Немајући да плати неки дуг, буде затворен, а у то време устанак 1804. Срби му помогну те утече из затвора, и у селу Умчарима пађе устанике, и умеша се међу њих. У бојевима се одликовао тако, да су га наскоро сви познали. Он се увек одликовао брзином у смишљању, и личним јунаштвом, какво је најбоље показао у боју на Суводолу 1809.

Кад се град смедеревски одвојио од нахије, и, с неколико села до Раље, сачинио оделити управни круг, онда је Вуле Илић ту постао војвода, и у тој власти остао је до 1813.

Године 1813, Вуле је, као и многи други, пребеглао на ону страну, одакле су га сировели у Штапц, у Штајерској, а после је с Карађорђем и другима отишао у Русију.

Под Вуловом се командом помињу и хвале: *Ђорђе Загла*, из Кљисуре, први буљубаша у Смедереву, човек јунак, сав у ранама. Он је умро доцније у Београду; даље: *Јеремија из Лица*, и *Врета из Колара*.

За Вула се прича, да је тако имао крунаи глас, да су, кад би он само обично говорио, звонили прозори, и све што је у соби звечало је¹.

Јован Ранчић

ПРВИ УЧИТЕЉ СМЕДЕРЕВСКИ

Благодарећи честитом старини г. Ђоки Спасићу, рећи ћемо неколико речи о његовом првом учитељу, не толико што би он био то заслужно својим педагошким радом, колико што нам даје макар и бледу слику школе ондашње.

Јован Ранчић био је родом из Брестовца (ваља Брестова), у Ресави. У младости је чувао стоку око² Миљкова манастира, те му сету омили црквено певање и читање, и науци да се закаљујери; отац, напротив, хтедне да га ожени, а Јована тек на један пут нестане.

После неког времена, кад су, у Кочину крајину, бегали преко Дунава, пађу га у Паланци, у Ванату, спроћу Рама, где служи у школи и учи књигу. Плашећи се очине клетве, врати се кући, те буде

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 443.

пре устанка учитељ код крљевачке цркве. А 1806 дође у Смедерево за учитеља.

Деца су се најпре скупила била у школу, и седела на земљи, као Турци. После неколико дана, дођу дунђери те начине неколико клупа, где се деца наместе. У I клупи седели су букварци, у II часловци, а у III псалтирци. Било је свега 15—16 ђака. Ваџи часловци и псалтирци учили су били пре код крљевачке цркве.

„После неколико дана, прича старина Спасић, дође нам у школу *Југовић*. Учитељ нам рече да устанемо и да викнемо: „поздрављајем!“

Југовић, поред другог говора, узме један ђачки вес (који је за онда стојао 60 пара) и стане питати:

— Ода шта је овај вес? Где се гради; откуд се доноси; и још много. „Ви ћете, рекне он даље ђацима: — бити господа, трговци, мајстори, па треба то да знате“.

„Учио се *Словенски Буквар, Часловац, Псалтир, Светена Историја, и Катихизис*.“

„Доције нам је био испит, на ком је председавао *Југовић*, а било је доста и ђачких родитеља.“

„И ако ми готово нисмо ништа знали, прича поменути Ђока Спасић, опет веселијој и слободнијој деци даду по марјаш (8 пара за онда) на пантљаци, да га придену на прси. Они, који то нису добили, плакали су, а учитељ Ранчић тешио их је говорећи: учите се ви добро и владајте лепо, па ћете на другом испиту добити по дукат, а не по марјаш“.

„После испита, родитељи ђачки дадоше учитељу, ко талир, а ко дукат, као дар.“

„Учитељу Ранчићу, прича даље поштовани његов ђак, могло је бити око 40 година; био је плав; имао је косу до појаса дугачку, коју је савијао и чешљем придевао да му стоји на глави; имао је врло велике бркове, које је често обема рукама завијао. Носио је дугачак реснати гуњ, имао је дугачак чибук, а за појасом дугачку свирајку. Често је ишао по совацима те дознавао како му се који ђак влада, па би тек сутра рекао: „Мени је моја тица казала, да се ти (казавши по имену који) ниси добро

владао, или ниси слушао мајку, или нисовао што, и т. д. него оди клечи“. И такав је ђак морао по $\frac{1}{4}$ сата влечати. Он је и батинао по некад. А колико? колико је хтео: само док викне двојци, те ухвате кривога и оборе. Нисам могао, вели старац Ђока, по 2—3 дана седети од његова боја. А кој би отац на то говорио:

— Казаћу му ја, да те још бије, да ме не срамотиш, него да се учиш“. Највише сам се бојао те његове проклете тице.

Из Смедерева је Ранчић прешао у Београд за учитеља. Не зна се куд се део најпосле. Његов ученик додаје: после Ранчића било је учитеља, који су тукли много жешће; и још кад кога бију, нареде, да сва школа у глас пева „*Возбраној*“.

Син учитеља Ранчића, био је после поштар у Гроцкој, па је умро.

Димитрије Давидовић

Живот Давидовића има права не само на светло место у историји српске књижевности, него и у авалима прве владе Кнеза Милоша. Истина се он није родио у овом округу него у Земуну (12 Октобра 1789), али његове родољубиве кости бораве вечни санав у смедеревском гробљу. Он се упокојио у тој вароши на Влатовести 1838. Укопан је чело олтару Горње Цркве. Гроб му покрива бели студенички мрамор, по његовој жељи, с натписом који је он сам одредио: „*Димитрије Давидовић сав Србин*“.

Нама се чини, да бисмо се јако огрешили, ако бисмо прошли сав овај округ, не рекавши Давидовићу: Бог да га прости! и, лаба му српска земља, коју је он онако искрено љубио¹ и служио.

Анта Протић

Анта Протић родио се у Смедереву, 18 Априла 1787. Отац му се звао Стојан Стојковић, и био је окружни прота, а мајка Милица. У Кочину крајину, пребегну му родитељи у Ковин, и њега пренесу. А кад се закључи сваштовски мир, онда, вели он, изиђе ерман од султана, да се Срби врате у своје отачаство,

¹ Гл. *Живот Димитрија Давидовића од Хаџића, уз Историју Давидовићеву*, у Београду, 1846.

„да је који царева сина убио, гласно је ферман, прашта му се“. И Антин се отац врати у Смедерево.

Мало доцније, удари куга у Смедераво; Анту пошљу к стричевина у Скобаљ, а отац му умре у Смедереву.

Књигу је Анта учио у Смедереву у некаква Саве Љотина, у кога је изучио часловац до „Иже на велике време“. Доцније, код неког калуђера из манастира Војиловице, доврши своје учење, па у том настоји и устанак 1804 године. За време ратовања (од 1804—1813) вели он, да је добро пролазио, јер су га „Срби требовали, што је био писмен“.

Године 1813 пребегло је и он у Немачку, и отишао, после, у Хотин, у Бессарабији.

У Србију се вратио 1815, и одмах је био на услузи Кнезу Милошу у преговорима с Марашлијом. И после је био у разним службама, док није дошао устав 1838. Те године постао је саветник.

Кад је Кнез Милош отишао из Србије, а Кнез Милан умрло, онда старешине народне у Београду пошљу¹ Кнегињу Љубицу и Анту Протића у Влашку да доведу Кнеза Михаила.

Из Влашке је с Кнезом и Кнегињом ишао у Цариград, и вратио се у Србију 1840.

Кнез Михаило га тада постави за понечитеља Финанције. После године дана, одмени га Павле Станишић, а он се врати у Савет. Године 1842 (25 Августа) прешао је у Немачку за Кнезом Михаилом, а по што се отуд вратио, живео је у Смедереву, имајући 600 талаира издржања.

Умрло је 28 Новембра 1854 у Смедереву.

Анта је знао како је убијен Карађорђе.

Он је неколико пута бивао питан о догађајима, које је упамтио, а нешто је и сам бележио, али не знам где је то сада. Ово што побележисмо извадили смо из једне записке, коју је он сам дао проти смедеревском пред своју смрт, да му по њој састави беседу надгробницу.

¹ 22 Августа, 1839.

Анта Протић поклониво је онај плац где је смедеревска школа. И сад стоји у зиду нове школе с источне стране овакав запис:

„Сему училицу при благовѣрному Государу Милошу Обреновичу, ктиторуъ бысть Антоніа Протичъ, въ Смедеревѣ, 4 Новембра 1826“.

Бог да га прости!

Милоје Баќ

Родом из села Кусатка. Још од године 1804, био је војник у рату за ослобођење, доцније је био писар у војводи Вујице. Несрећне године 1813, прешао је у Аустрију, а 1815 вратио се у Србију и отпочео трговати живим малом.

На тај начин, био је већ човек познат у народу.

Године 1825 видимо га на челу смедеревских устаника, који оружаном руком потражише: да им се укину кулуци, да се смање и правичније разрезују данци, и да чиновници не чине никаквих самовољстава по народу. Под његову команду скупило се било до 5 хиљада људи, које је он повео право ка Крагујевцу. У Тополи сретне га Вучић, послан од Кнеза Милоша против бунтовника, и, на брду *Опленци*, разбије га, и војску му растера. У том боју је и Милоје рањен.

Он, после несрећне те битке, побегне к Београду, па у мекани села *Макрог Луга*, савладан болом, застане да се вида. Ту га познаду, ухвате, и одведу Кнезу Милошу, у Баточину.

Кнез га постави на коња, јер се није могао држати на ногама, и изведе пред војску, која је ту буну утишала.

— Ово је онај, браћо, рекне Кнез војницима:— због кога сам вас морао отрати од ваших кућа и послова“

Војници оборе плотун, и Баќа саставе са земљом. Његова је глава послана београдском нахи, који је је набио на шиљак пред градском капијом, где је стојала неколико дана.

Паун Јанковић Ваќа

РОДОМ ИЗ СЕЛА КОЊСКО¹

Био је секретар Кнеза Милоша, министар просвете, и финансије врло дуго време. Он је издао први закон за основну,

¹ Сад се то село прозвало *Михаиловац*.

средњу и највишу наставу, 23 Септембра 1844. Окушао је своју снагу и у дидактичком песничу. Последњи дани у животу били су му веома мутни.

Био је човек омален, пун, малко ћелав, и у опште некосмат. Био је у Русији, и за то га је Кнез Милош прозвао „Вађушка“ = Вађа. Ово му је име било до смрти позватије од крштенога. Умро је у Смедереву, 13 Јула 1865.

Најпосле, у „Српским Новинама“ од 27 Маја 1867, бр. 57, налазе се имена оних, који су први пристали уз таковски устанак, 1815 године. На овом јуначком састанку не видимо синова само из округа: подринског, крушевачког, алексиначког, кнежевачког и црногорског, који су тако јако били притиснути, да нису смели главе дићи за онај мах, а из свих других има их доста.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Липе, село 1 сат од Смедерева к Морави идући. У том је селу, у Јуну 1689, био логор Марграва Лудвика Ваденског; одакле је он, 26 Јула, писао цару ово:

„Некакав *Бранковић* растура овде многа писма по народу, позивајући га на оружје и да пристане уз њ; он се издаје за природног наследног господара или Деспота од Србије, Војне, Мизије, Бугарске, Тракије, Срема и свију земаља од Осека до Цариграда, и хоће да формално њима влада и управља. Генерал Хајслер чешће ме опомињаше да пазим на њ, јер је због сувише тачне кореспонденције с кнезом од Влашке не мало подазрив; ја ништа не знам о њему, и не ћу у напредак тако што допуштати, докле не добијем од В. В. најмилијостију заповест: како ћу се у овој ствари владати“.

На ово му цар одговара из Линца, 5 Августа 1689: „Што се тиче *Бранковића*, то је онај који је био у Вечу заједно с другим посланицима пређашњег кнеза Влашког; због тога ће се ваша љубазност постарати да га леним манирима и под ма каквим изговором к себи домаћите, по том да добро на њ пазите, и ако буде потребно и лично да га притворите. Иначе ми се пријав-

љива некакав *Павле Бранковић* молећи ме да му дам писмо на вашу љубазност, које сам му ја под данашњим датумом in terminis generalibus најмилијостије и учинио“¹.

Јабучје, у дну Годомина, где су Срби, 1815, начинили шанца, и чували, да Турци из Смедерева и Пожаревца не би могли помагати једни другима.

Овде је и 1809 било бусија, кад су оно Турци, после пропасти на Каменици, допрли десном страном Мораве чак до Дунава, а и године 1813 такође се ту давао последњи отпор сили турској.

Широка Брвина, прелаз преко Језаве у моравски луг, код села Лугавчине. Године 1813, многи је народ био прешао преко те Брвине у моравски луг, у збег. Турци спаше и пођу да поробе тај збег. Срби их дочекају на *Широкој Брвини*. Ту је неки *Милосав Јолда*, с косом у руци и једним ништољем за појасом, јуришио на 40 Турака. Кад он смаати тројицу косом, други се врате, и оду својим путем, а збег остане на миру.

Мркоњића гроб. На јужној страни села Ваничине, на брегу, налази се један гроб, који народ зове *Мркоњић гроб*, или *Мркоњића гроб*. Прича се да је тај Мркоњић био хајдук, да је имао велику чету, и да је ту сарањен после смрти; али кад је и како престао живети; одакле је био родом; како му је било крштено име, нико не зна. Нити се могло дознати, има ли овај Мркоњић какве год везе с оним Петром Мркоњићем, који се помиње као господар од града Сокола у II књизи народних песама, стр. 96.

Колари, село на левој страни Раље, 2 сата на југ од Смедерева, на које је ударао пређашњи велики београдски друм к Цариграду. Стари путници помињу да у том месту живе сами Турци, додајући да они јадној раји чине неописана зла.

У Јулу 1689 био је логор Марграва Лудвика Ваденског између Колара и Паланке.

Осицаоница, село на левој страни Мораве. И ту је био 1689 логор аустрачке војске.

Црква Покајница. Између села Велике Планае и Радовања,

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854. стр. 99 и 100-

по сата од овога последњег, у атару села Старог Ацибеговца, на врло лепом месту, у Грабовачком потоку, четврт сата од друма, има дрвена црквица, покривена шиндром; изнутра јој је таван поткован шаповцима од букова дрвета; на среди тавана измолван је Господ Савоат; на иконостасу има разних икона; прозори су јој врло мали. На икони светога Ђорђа има овакав запис: „сју црковъ шградѣ господарз Кѣѣца за споменз 1818“.

С поља, с леве стране врата, дубоко је урезана у једно брвено опет година „1818“, као време када је грађена ова богомоља. Ова се црква званично пише *Великоиланска црква*, а у свој околини народ је зове „*Покајница*“, и прича се двојачко о њеном постању и имену: једни веле, да је њу градио Војвода Вујица Вулићевић, за покајање свога греха што је убио Карађорђа; а други причају, да је је начинио Кнез Милош за оне новце које је Вујица нашао код „Вожда“, кад га је убио, па их Кнезу Милошу предао.

Црква та слави летњег Светог Николеу.

Не далеко од *Покајнице* оно је место, на коме је баш убијен Карађорђе. Најдаље да има од *Покајнице* до тога места $\frac{1}{4}$ сата. Место је то пре било покривено честом гором, а сада се зове

Драгићева ливада, на коси Крушчици, 3 сата на југоисток од *Паланке*, и 1 сат од старог цариградског друма. Триста корака од планинског венца к југу идући, била је колиба Драгића Војкића, у којој је, ноћу, између 12 и 13 Јула, 1817, убијен Карађорђе.

Као што се прича, убиство је то извршио неки Никола Новаковић, који је жалио на Карађорђа што му је убио брата док је заповедао у Србији. Целим послом управљао је Вујица Вулићевић¹.

¹ Ми имамо писмо из Баничине, у ком нам се јавља, да је сам Драгић убио Карађорђа сикиром. Драгић је, после, погинуо од коња. Водио, веле, коња на воду, везавши га себи за појас, а на обрамени носео котлове. Кад на води, при спуштању, котлови звекну, коњ се уплаши, и Драгића повуче, те га, у трчању, свега издроби, и међу два дрвета заглави, где он и умре.

Тело Карађорђево уковано је било ту код једнога бреста, а тако и тело Наума, можда његова, који је такође погинуо ту ноћ.

После две године, Кнез Милош је наредио, те је тело Карађорђево извађено одавде и часно сахрањено у цркви топској, а Наумово је тако остало.

На оном месту где је Карађорђе био укован, има још дрвени крст од граничевине, хват и по дугачак, али не стоји усиправо него је пао.

Више крста има једно велико граничево дрво; а где је баш била колиба, у којој је погинуо, сад стоји један граничев пањ. Више ништа....

Који год Србин, из потоњих нараштаја, помене догађај, који се ва коси Крушчици извршио између 12—13 Јула, 1817, сваки мора уздахнути, помишљајући на крваве последице његове. Припадао тај Србин међу жарке поштоваоце „Вожда“, или пријатеље јунака таковскога, подједнако мора тужити што се ово догодило.

Ми у том видимо неку каштигу историје. Она као да је хтела да покаже Србима, колико скупо мора да стане повраћање изгубљене слободе.

Да су Срби још од Душана, још на Косову, умели више поштовати слогу и јединство државнога рада, да су хтели мало више потрпети један другог, не би зар њихови потомци морали васкрс своје државне независности плаћати чак и овако скупим, овако тешким жртвама. „Оцеви су наши јели кисело грожђе, а још ће и унуцима нашим бити утрнули зуби“.

Да хоће милостиви Бог дати, да је већ једном ових жртава довољно, да више не леже братска крв, да се овако скупо плаћена наука већ једном послуша, да се Срби узвие, да један другога могућу трпети, један се с другим слагати, да могу презрети своје мале заденице пред големим делом народним, пред трајном срећом својега отачаства!.....

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, ВУКЕ

Вароши има 2, села 52, и заселак 1 у смедеревском округу. Све то скупа чини 52 општине, са 13.920 глава пореских (године 1872).

Смедерско је главна варош, средина свој окружној управи; лежи на Дунаву малко више смедеревског града.

Судбина града Смедерева, и вароши тога истога имена, једна је; за го ћемо и ми причати све што знамо о њима као догађаје једнога места.

Прво постање Смедерева, као и разлике у његову имену — *Semendria*, *Semendra*, Смедерево — покрива тама, кроз коју наше око не може да провиди. Има једна прича, да је римски цар *Аурелије Валерије Проб*, који је био родом Митровчанин¹, кад је први пут пренео из Азије у Јевропу винову лозу, први и веома сретни покушај учинио у Смедереву, и у Фрушкој Гори. Смедерево је, узгред буди речено, и данас на гласу са свога дивнога грођа, коме се некад замера само то, што не може да сазри онако, као што сазрева у старој својој постојбини.

Г. Каниц, обарајући ову причу, тврди, да је данашње Смедерево римски „*Augens mons*“. Он то доказује обелодањеним путним таблицама, које, вели, већ несумњиво одређују даљину тога места од Београда.

О самом граду Смедереву, наши домаћи историци не говоре једнако. *Рајић* пише, да је Смедерево зидао Деспот Стеван Високи, син цара Лазара; Трionoшац, као и народне песме, приписује га злогласној жени Ђурђа Бранковића, *Јерини „Проклетој“*, а на једној кули у граду, која раздваја мали град (источни) од великога, има од црвених цигла издан осмокрајни крст, испод кога је тако исто, зидајући црвеним циглама, сложен овај запис: **Къ Хл. Бл. благоугодно деспотъ Гюргъ господињ сръземъ и поморю зетскомъ. Покеленіемъ егоу създа се градъ сын въ мѣсто „цци.“ (6938 = 1430).**

По овом запису, град је овај или сав, или бар у највећој мери, дело Деспота Ђурђа Бранковића, који је сео на заљуљани престо српски, после ујака свога, Деспота Стевана Високог, 1427, а преминуо у очи Вожића, 1456.

Град је озидан на обали дунавској, баш на свршетку равнице Годомина, више утока Језаве у Дунаво. Град је неправиан троугао, и на сваком његовом платну подигнуто је по неколико кула за обрану. Ових кула има свега 24, од којих су са стране са-

¹ Рођен 232 године после Христа.

даније вароши 11; с дунавске стране 5; на углу града 1, која се зове Шаннова (соколова) кула; са стране Језаве 4; и у прегради, у Малом Граду, 3 = 24.

Осем града, има у Смедереву, више вароши у брегу, и једна стара црква, тако звана „Горња Црква“, коју г. Каниц ставља међу најстарије грађевине у Србији. Он помиње и један запис, који говори да је ова богомоља грађена 1010. Али има још један запис, урезан у малтер, на десном црквеном зиду, који означава годину 1012, као доба постања ове грађевине, а казивали су ми да је тај запис преписан из другога, који се налази на часној трезни, у олтару, али тај нисам видео.

Далеко је од мене мисао да устајем на суд тако стручнога судије, као што је господин Каниц; али свакојакo морам помелути, у колико би се давнина грађевине утврђивала овим записима, да они још нису критички процењени.

На дуварима ове цркве, нека је узгред поменуто, има још записа од разних путника, који су је походили, у разна времена. Од свих тих записа, ја бележим само овај: „Знати се, каде долази петски патријарх, месеца Новемвриа, 1745, 8 дењ“.

У Смедерево је било пренето, из града Рогуса, свето тело Јеванђејиста Луке, године 1449, и ту је остало све до пада Смедерева 1459. За то време, написана је ту, у Смедереву, и служба светитељу, и повест о преносу његовога тела¹.

У самој вароши, у авлији г. Мите Кузмановића², трговца, има камен, који је врстом и обликом са свим онаки, као онај на гробу Угљешина сина, у Љубостињи. На овом камену чита се ово: „**Си каменъ Михиловъ синъ Стефана Жлика воєводе Кувѣьскога**“. Нико не зна од куда је и када донет овај белег.

Неки Димитрије Подгоричанин казивао је војводи Вујици, да је, у неком манастиру код Краљева, у Влашкој, видео једну ирмологију, која је, вели, штампана у Смедереву за време митрополита *Гаврила*. На тој ирмологији било је записано још и то, да се од Смед-

¹ Rad Jugoslovenske Akademije V, 178—186.

² У мојим „Путничким писмима“ погрешно је ово име записано „Анђелковић“ место Кузмановић.

дерева идући к *Југову*, наводи једна црква, закопана у земљу са свим округом.

И неки новци Деспота Ђурђа носе име Смедерево, као да су ковани у том месту¹.

Смедерево је предмет многих наших народних песама. Ми ћемо поменути од њих неке, које нам се чине да могу осветлити на коју црту у лицу некадашње српске престонице. Тако у песми „Смрт војводе Кајице“ (књ. II, стр. 481) находимо, осем другог, које-чега из онога доба, и опис потпунога одећа Ђурђевих војника. Ево како песма црта војводу Кајицу:

„А какав је Кајица војвода!
У каквом ли господском оделу!
На плаћи му зелена долама
Од кадиве, извезена златом,
На долами токе сува злата,
А покрај њих тридесет путаца,
Свако му је од по литре злата,
А под граом литра и по злата,
Које му се на бурму одвија,
Те војвода њиме пије вино;
На војводи чизме и чакшире,
Чизме су му сребром потковане,
А чакшире од плаве кадиве,
По долами коласта аздија
Сва од сребра и од чиста злата;
На војводи калпак свиле беде,
За калпаком од сребра челенка,
О њој златних триста тренетљика,
Свака ваља два дуката златна;
У челенци два камена драга,
Војводи се види путовати
Кроз крајину водити војводе
У по ноћи кано и у по дне;
Око врата колајна од злата,
За појасом две убојне стреле;
Висок јунак, танак у појасу,
Бела лица, црних наусница,
Црни му перчин појас премашно;

¹ Гласник III, стр. 240 и 242.

Преко крила гола сабља бритка,
Преко голе сабље пије вино;
Покрај чизме буздован позађен“.

Ето како песма описује диму Ђурђеву, војводу Кајицу.

Друга песма, у завијеном облику, показује колико се сила Ђурђевих војвода мало устављала пред правом и образом грађана. Песма та гласи:

Тужила девојка на Ђурђеви врати,
Тужила се јадна Ђурђу господару:
„Твоје ми војводе башту похараше,
Башту похараше, ружу потргаше.
Њој говори јадној Ђурђе господару:
„Изађи, девојко, граду на капију,
Куд пролазе редом све моје војводе;
На коме ти познаш цвет румене руже,
Поклонићу теби коња и јунака“.
Девојка изађе граду на капију.
Ту пролазе редом Ђурђево војводе:
Ни на ком не позна цвет румене руже,
На Ђурђеву сину венац од ружица“....

Друга овет песма пита:

„Што ј' град Смедерево
Вас дан затворено,
Вас дан затворено
Сву ноћ отворено? итд.

Обе ове песме биле већ штампане, и по томе више или мање познате; али има једна која се пева у Нишу. Та није, чини ми се, нигде до сад штампана, а као да говори о личностима и догађајима историјским.

Ево од ове песме оно што сам ја упамтио:

„Расла ми је, расла, титра и неранца
У Лазини дворици;
Ту ми седи јадна госпођа Јерина,
Стара мајка Лазина.
На крилу јој спавањена млада снаха,
Прва љуба Лазина.
Отуд иде Лаза, бич у руци носаше,
Бичем љубу да биче.
Говори му јадна госпођа Јерина,

Стара мајка његова,
 Не ударај, Лазо, своје верне љубе,
 Сузе су јој, Лазо, лице огрубиле,
 Косе су јој, Лазо, плећа прешибале,
 Све жалети, Лазо, далекога рода.
 Далеко је, Лазо, градак Смедерево,
 А још даље, Лазо, црква Гаваница,
 Где смо вас два¹ венчали“ итд.

Ова песма, ова немилa сцена, пада јамачно на спомен потомака косовскога издајника. Она нас подсећа на сву ону унутрашњу несрећу, која је најзад затрла злосретну кућу Смедеревских Бранковића.

Још ваља прочитати народне песме: *Ђурђево Јерина* (књ. II, стр. 479), *Женидба Тодора од Сталаћа* (књ. II, стр. 489), *Облак Радосав* (књ. II стр. 499), где је показано зло које се гомилао у Смедереву, и претило да отвори врата турском господству у српској земљи, као што је и отворило у кратком времену.

Ово су све подсећања на време, када је Смедерево било глава Србљем и Поморју, али је њега чекало дуго непамтање, после тих дана варљиве стоне славе и величине.

Смедерево је постало стони град старој српској држави (Србљем и Поморју) тек после смрти Стевана Високог, сина Лазарева. Том се славом оно поносило само 29 година (од 1430—1459).

Поменућемо овде по нешто из онога времена, које је везано за име Смедерево.

Тако наши домаћи летописи помињу, да су *Угри* 1437 године разбили Алибега под Смедеревом, на пољу *Годомину*.

Даље се помиње, да је цар Мурат узео Смедерево у два маха, 1439, и 1440, и да је ударао на Београд, али му није могао ништа учинити.

Године 1444, Мурат је вратио Деспоту Ђурђу Смедерево, Ново Брдо, и сву српску земљу.

Године 1445, 17 Септембра², потврдио је Деспот Ђурађ, у

¹ Овако се пева.

² Monumenta Serbica, 433.

Смедереву, Дубровчанима неке правце, које су имали за ранијих српских владалаца.

Тога истога дана, другим писмом, дозвољено им је да могу куповати сребро и трговати по земљи његовој „освѣњ Смедерева“.

Године 1446, Децембра 18, доведена је из Морије Госпођа Јелена за Лазара, Ђурђевога сина, и венчана „сњом деспотства“, а те се године одеспотио и сам Лазар³.

Деспот Ђурађ Бранковић преминуо је 24 Децембра 1456, у петак, у 7 час дана, и укопан је у месту *Кривој Ријеци* (*Crivarcza*, пишу мађарски историци). О том месту има више у рудничком округу, у ком се оно и налази.

Године 1457, 14 Децембра, Стефан син Ђурђев, дао је, у Смедереву, Дубровчанима, писмо у ком признаје да су му Дубровчани вратили 5852 дуката, као трећи део од блага, које је отац његов, Деспот Ђурађ, био оставио у Дубровнику⁴.

Године 1458, 20 Јануара у петак, у 4 час ноћи, скончао се Деспот Лазар, Ђурђев син.

Тада је узео власт над Србима Михаило Абоговић, бивши велики војвода Деспота Лазара. Овај је владао заједно с Деспотицом Јеленом, женом Лазаревог, и с братом овога Стефаном до 21 Марта, на је тада он оборен, а Деспотом је остао сам Стефан.

Деспотица Јелена, 1459, уда ћер своју Јелену за Стефана Томашевића, сина краља босанскога. Стефан деспот пропадне, и

Цар Мехмед Чаланија 20 Јуна заузме Смедерево. Тако се угули свећа српске независности у Смедереву (20 Јуна 1459).

Доцније, године 1486, помиње се, да је у Смедереву погинуо војвода *Дмитар Јакшић*.

Године 1537, месеца Октобра, Јован Запоља, краљ мађарски, слао је свога човека у Смедерево Мехмед-бегу Јахијапашићу, и у писму, које му је тога ради писао (српски), назива бега го-

⁴ Monumenta Serbica, стр. 437.

² *Летоис.* Шафар. стр. 78.

³ Monumenta Serbica, стр. 478.

сподаром српске земље, санџака смедеревскога, београдскога, подунавскога, посрењскога, посавскога, и других више крајинских градова¹.

Доцније је Смедерево трипало судбину остале Србије. Народне песме везују за Смедерево и појав хајдука у српским горама. Бар тако говори песма о чувеном *Старини Новаку*².

Године 1690, Велики Везир, идући у помоћ Београду, удари свом силом на тако звану *Водену Кулу*, којом су приликом Турци газили воду до гуше, и на јуриш отме Смедерево од Аустријанаца и посече сву посаду, 500 Немаца и 400 Срба, заједно с командантом, поручником Вајнгертлером³.

Кад је, на крају прошлога века, Мустајпаша, београдски везир, дигао био Србе против царског одметника, у Видину, Павланије, онда је српску војску водио *Станко Арамбашкић*. И тога *Станка* убили су Турци Јаничари, из преваре, у Смедереву, пре српског устанка на Дахије.

По устанку, године 1804, српска је војска била опколела Смедерево, и уредила с Турцима, да они остану у граду, а Срби да држе варош; али кад, године 1805, Турци убију војводу Ђушу Вулићевића, онда Срби опседну по други пут Смедерево, и Турци им се, после неког одупирања, предаду, и, 14 Новембра 1805, оду низ Дунаво у Видин, а Смедерево остане у српским рукама.

Срби одмах те године пренесу у Смедерево „Правителствујући Совѣт“, који је, године 1807, одатле пресељен у Београд.

Године 1813, Смедерево је опет пало Турцима у руке.

По новом устанку, 1815, кад је Кнез Милош овладао Србијом, град је смедеревски остао у турској власти, а Срби су само у вароши судили.

Тек у Априлу, 1867 године, на моћни захтев незаборављенога Кнеза Михаила, Турци су изашли и из града смедеревског, и он је остао својина Срба, којима и јесте дедовина.

¹ Monumenta Serbica, 554.

² Срп. Народне песме, књ. III, стр. 1.

³ Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien, 1854, стр. 81 и 181.

У вароши Смедереву врло је жива извозна трговина. Нарочито се ту извозе у Аустро-Угарску (и даље) многе свиње, говеда, храна, лој, восак, шишарка, и други производи.

Сељаци моравски Смедерево зову „Град“ а Пожаревац зову „Варош“.

У Смедереву су све окружне власти за тај округ. Ту је окружни прота, ту команда града, и команда бригаде за смедеревски округ; пошта, телеграф, и паробродска станица.

Има гимназијска реалка с два разреда, која је отворена 1871 године. У њој раде 5 наставника, а уче се 49 ђака. На плату ових наставника издато је 187 $\frac{3}{4}$ године 1168 талира, или око 5901 динар.

Основна школа мушка са четири разреда, са 6 наставника, и 185 ученика.

Женска школа има такође 4 разреда, 3 учитељке, и 121 ученицу.

Смедерево има своју *Банку*, која добро стоји, и чини лепе услуге трговачком промету.

Занати су скоро они исти које смо помињали у Београду.

Производи се много и врло лепо вино, а грождје смедеревско, као што смо већ казали, веома је на гласу. И воћа има лепа и у обилној мери.

У Смедереву су 2 цркве; стара „Горња“, коју смо помињали, и нова велика, која је нека архитектурна сумеса, али и она на свој начин кити Смедерево.

Године 1872, у Смедереву је било 1096 пореских глава.

Паланка, друга варош у смедеревској округу, на левом брегу реке Јасенице, 6 сата на југ од Смедерева, главно место среза јасеничкога.

Данашње име овога места мора да је ново, јер се помиње тек у новије доба. Пре 300 година, ноћно је у Паланци посланик цара Максимилијана, а с њим и неки *Стеван Герлаз*, који је описао свој пут од Беча до Цариграда. Паланка се тада звала *Бела Црква* (Alba Ecclesia, турски: Ал-Килиси); наши опет стари људи кажу, да се звала *Бело Поље*. Доцније се прозвала *Хасан Пашина Паланка*, а данас јој је име просто: *Паланка*¹.

¹ Г. Мијатовић у XXXVI Гласнику, стр. 204, и даље.

За Турака, она је била, као и сва друга места на цариградском друму, ограђена тврдијим напасадом.

У Јуну 1689, у Паланци је био логор Марграфа Лудвика Баденског, кад су оно Аустријанци војевали против Турака. Они су тада многе Србе пресељавали у Срем и Славонију. У једном писму из Паланке каже Марграф Лудвик да се народ воли вратити Турцима него трпети кињење од разних ћесаро-краљевских чиновника.

Још он вели, да је сва утврђена места, од *Смедерева* до *Фетислама* или *Новога Града*, поткрепио с много Срба (mit mehres Volkh an Razen), а неколико немачких војника (Etlich wenig Teutscher)¹.

У Паланци су се, у почетку народног устанка 1804, састали турски посланици из Београда с Карађорђем, и разговарали о миру с побуњеним народом, обичући израдити ферман, који би подјемчио остварење оних слобода, које су Срби тражили; од тога разговора није било ништа².

У Паланци су, у почетку Фебруара 1805, Срби поблили неколико стотина крпација, из освете, што је један од њих пуцао, да убије на вери војводу *Јанка Катика*, на Морави, код *Кулича*³.

У Паланци је, у јесен 1809, била Народна Скупштина, која је избацила *Милоја Петровића* са свим из службе, кривећи њега за пропаст на *Каменици*, 19 Маја, 1809.

У Паланци су се, у Марту, 1826, кнезови и кметови доњих нахија заклели Кнезу Милошу, као „*врховном наследном кнезу српском*“⁴.

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten öster. türk. Kriegen.* Wien, 1854, стр. 93.

² На ове преговоре позивали су се Турци и на оном састанку, који су имали с Карађорђем и још 15 српских старешина, у Земуну, у Ђенерала Барона Женеја, 28 Априла, 1804. Овај интересни протокол на немачком језику наводи се у *Архиву Срп. Уч. Друштва*, бр. 871.

³ *Вукоса Даница* за 1834, стр. 27 и 28.

⁴ *Вук, Грађа за Срп. Историју*, стр. 139.

На Паланку је ударао цариградски пут, који је ишао од Београда на Гроцку, па на Коларе, Паланку, Баточину, и даље. И сад стоји каменити мост на Јасеници у Паланци, којим је тај друм прелазео.

У Паланци данас има основна школа мушка с 2 учитеља, и 64 ученика.

Школа женска с 1 учитељком, и 27 ученица.

У Паланци је канцеларија среза јасеничког, смедеревског округа; ту има пошта и телеграм.

Глава пореских било је у том месту 388, године 1872.

Ми се морамо задржати мало дуже у околини Паланке, а ево за што:

Године 1433 прошао је кроз Србију француски путник *Бертрандон Делаброкијер*, и уз пут бележио по што шта о местима која је видео. Тако он вели, да је из Крушевца прошао поред *Сталаћа*, и „дошао у варош *Никодем* (Nichodem), у лепом и добром пољском пределу. Ту се задржаваше, вели он, Деспот од Рације (Србије); јер у околини има свакојаке дивљачи и живине. Ми, продужава Делаброкијер, нађосмо поменутога господара у пољу, где се беше упутио к реци, да лови. С њим бејаху три детета његова и око 50 коњаника.

„Деспоту има око 58 до 60 година; он је крајњи човек, и великог стаса.“

Путник даље прича, да је, приступивши Деспоту, пољубио га у руку, јер је, вели, такав обичај у тој земљи. Сутра дан је био у његову двору, видео доста његових људи: „Они су, вели путник, веома лени, и, по закону грчком, кога се држе, носе велику косу, и велику браду.“

— — „Од Крушевца стигао сам у *Никодем* за два дана, а из *Никодема* у *Београд*, за дан и но.“

Где је сад то место *Никодем*? Смедерево није. Два дана пута из Крушевца до Никодема, а дан и по од њега до Београда, то најбоље показују. Ваља нам дакле потражити *Никодем* негде

¹ *Гласник Срп. Уч. Друштва VI*, 215—216.

око данашње Паланке. Тражећи њега, ево на што смо наишли: У *Раду Југославенске Академије* (књига I, стр. 156) Стефан Томаш, краљ босански, даје повељу логотету Стенану Ратковићу, и у њој „село **Врбаку** у власте¹ кордукон, село **Стромоко** у власте острвникуон, село **Цероваци** у власте Никвдимскоон, и у власте Смедеренскоон село **Брахонинац**“. Село Цероваци стоји и сада на југ од Паланке. Ту је и село *Придворица*, и стари Турчин *Буча*, спахија тога села до ослобођења Србије, звао се спахија не *придворички* него: спахија *некудимски*. На $\frac{1}{2}$ сата од Паланке, међу речницом Кубршницом и Јасеницом, има место које се сад зове *Јабучар*, а до спора се звало *Некудим*. Мало даље, има једно велико блато, дубоко, које никад не пресушује, и које се зове *Рибник*. Око њега је дена питома равница, која се зове *Шагорње*. Ту је и село *Придворица*, и близу до села стара црквица, и гробље. Прича се, да је Јерина била донела камен, да на месту *Некудиму* зида град. Бад је дошао да разгледа место, а то неке гуске прну, и полето и северистоку. Јерина остави то место, и дође у Смедерено, те ту нареди, да се град гради. Неки јој доглавници рекну да би прво место било боље, као склоњеније у шуми и дубље у народу, а она одговори: „Оно не *кудим*, али је и оно добро.“ Тако је, веле, постао град у Смедерену, а оно се прво место прозвало *Некудим*. Од тога Јеринина камена, и од оне старе цркве, носили су сељаци још 1828 године те градили цркве: церовачку, палавачку, и осипаоницку. Еле излази, да *Некудим* Далаброкијера никако не ће бити Смедерено, него је био или на самом месту *Некудиму*, или још можда ту где је сада *Паланка*.

У *Некудиму* је, 13 Дек. 1428, Деспот Ђурађ потписао хрисовуљу, којом потврђује Дубровчанима оне повластике у Србији које су имали за Деспота Стевана Лазаревића².

Села су смедеревска обично велика, дена, и мућна. Највећа су: *Селевац*, са 711 поретких глава; *Лозовик*, са 696; *Кусадак*, са 605; а најмања су: *Кулич*, са 67; *Шалинац*, са 61, и *Сена* са 62 пор. главе. Ево списак овију њих именце:

¹ Власт овде значи као округ или срез.

² Monumenta Serbica, стр. 352—355.

Редни број	Имена села	Број поретких глава	Приближна дужина од острвничког места	Редни број	Имена села	Број поретких глава	Приближна дужина од острвничког места
Варош							
1	Смедереве	□ 1806	1096				
I Срез јасенички							
1	В. Крсна	□ 1864	403 5	9	<i>Придворица</i>	90	7
2	Голобох	□ 1864	254 6	10	<i>Баничина</i> ¹	□ 1865	229 8
3	Цероваци	□ 1825	167 7 $\frac{1}{2}$	11	Башић	87	8
4	Водице	□ 1871	108 7	12	Паланка	□ 1825	388 6
5	Селевац	□ 1839	711 4	13	Кусадак	□ 1844	605 6
6	Азава	□ 1848	639 5	14	Ковачевац	□ 1852	330 6
7	Мраморац	110	8	15	<i>Границе</i>	65	6 $\frac{1}{2}$
8	Глибовац	170	6	Свега . . .		4.356	—
II Срез орашки							
1	Сараорци	□ 1870	250 5	8	Мала Плана	□ 1873	91 8
2	Лозовик	□ 1822	696 5 $\frac{1}{2}$	9	В. Плана	□ 1844	477 8
3	Милошевац	□ 1850	467 6	10	С. Адибег	□ 1850	440 9
4	Крњево	□ 1845	537 6	11	<i>Н. Адибег</i>	□ 1871	199 9
5	Трновца	200	6 $\frac{1}{2}$	12	<i>Радоване</i>	81	9 $\frac{1}{2}$
6	Крушево	28	7	13	Ракивац	□ 1867	233 9 $\frac{1}{2}$
7	В. Орашје	□ 1868	247 7	14	Марковац	□ 1867	396 10
				Свега . . .		4.342	—
III Срез подунавски							
1	Кулич	67	2	14	Колари	□ 1840	98 2
2	Шалинац	61	2	15	Ландол	122	2
3	Липе	□ 1851	410 1 $\frac{1}{2}$	16	Петријево	72	1 $\frac{1}{2}$
4	Гадинац	187	1 $\frac{1}{2}$	17	<i>Водањ</i>	□ 1867	93 2
5	Враново	□ 1871	172 2	18	М. Орашје	□ 1869	125 1
6	Мала Крсна	132	1 $\frac{1}{2}$	19	<i>Бадљевина</i>	67	4
7	Скобаљ	□ 1865	241 3 $\frac{1}{2}$	20	Дубова	□ 1870	209 5
8	Осипаоница	□ 1861	458 4	21	Друговац	□ 1863	209 3 $\frac{1}{4}$
9	Дугавчина	□ 1869	373 4 $\frac{1}{2}$	22	<i>Суводол</i>	102	3
10	Мијанловац	□ 1869	391 3 $\frac{3}{4}$	23	Биновац	76	3
11	Врбовац	□ 1871	135 3	24	Удовице	105	2
12	<i>Раља</i>	85	2	25	Сена	62	2 $\frac{1}{4}$
13	Вучак	74	1 $\frac{1}{2}$	Свега . . .		4.126	—

¹ Пре 15 година звала се *Кошарња*.

Статистички преглед

ОКРУГА СМЕДЕРЕВСКОГ

Редни број	Срезови	В Р О Ј										Житеља 1866 г.	Пореских глава 1873 г.
		НАСЕЛЕНИХ МЕСТА				ЦРКВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Смедереве варош	1	—	—	1	—	2	2	2	1	3	5.013	1.096
2	Јасенички	—	1	14	15	—	4	4	10	1	11	19.147	4.356
3	Орашки	—	—	14	14	—	5	5	11	—	11	18.558	4.342
4	Подунавски	—	—	25	25	—	8	8	12	—	12	17.282	4.126
	Свега	1	1	53¹	55	—	14	14	35	2	37	59.980	13.920

У округу смедеревском места су добро насељена, јер имају у средњу руку по 1090 житеља, а у срезу орашком и по 1.325. Ни један други округ није у овом погледу ни приближно раван округу смедеревском. Кад сва места разредимо по њиховој насељености, и то по попису од 1866 године, онда излази, да је у округу овом било места која су имала

од 201— 500 житеља	19
„ 501—1000 „	16
„ 1001—2000 „	12
„ 2001—5000 „	7

и варош *Смедереве* са 5.013 житеља.

¹ Вук, у *Даници* за 1827, има списак смедеревских села од године 1822. Ту је њих свега 51; али се међу њима помињу: *Лавово* и *Баре*, која су оба сада у крагујевачком округу, у срезу лепеничком; и: *Шаторња*, *Кошарња*, *Бигинац*, *Златарић* и *Церје*, којих нема у „Речнику“ г. Јовановића. *Нова села*, т. ј. она којих нема у Вука, а сада се налазе, ми штампамо курзивом; а молимо све пријатеље на месту, да нам јаве: шта је било с онима, која су се године 1822 бројала у места насељена, на их сада нема.

Од целог броја житеља долази на мушкарце 30.937, а 29.043 на женске стране, дакле на сваку стотину мушкараца има 93·88 женских.

Бројем црква и школа округ смедеревски не стоји најбоље, јер једна школа долази тек на 1.620 житеља, а једна црква чак на 4.284 житеља.

У срезовима сразмера је за цркве и школе овака:

У СРЕЗУ:	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ НА ЖИТЕЉА	ШКОЛА
јасеничком	4787	1741
орашком	3712	1687
подунавском	5754	1439

И овде се понавља појав, који смо опазили у округу београдском; у подунавском срезу, где је број црква најмањи, има највише школе.

Куће су највише од чатме на олепљене, а покривене су највише ћерамидом. Унутрашњи је распоред као обично у Шумадији: *кућа* (кујна) заузима највећи део; *соба* једна или две; *трем* пред вратима, и *диванана*, у коју се обично улази с трема.

Ватра обично гори наспред куће; ту се готови јело; а ту се највише и седи; у соби само зими.

Око куће су обично стаје: вајати, млекарни, амбари, кошери, хлебне цећи, кошаре, и др., на је даље воће—шљивак, а ово свега тога ограда.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Осем Смедерева и Паланке, где има људи који воде трговину, раде занате, или иначе зарађују свој ужитак, остали становници овога округа готово су сви тежаци.¹

Од ране роди најбоље кукуруз, пшеница, јечам, оvas, крушник, итд. У 1867 год. било је засејано:

1. Кукуруза дана орања . . .	31.921
2. Пшенице „	20.264

¹ По попису од 1866 год., округ је смедеревски имао 59.980 житеља, и од ових само 12·43 процента нису били тежаци.

3. Ражи	2.207
4. Јечма	1.162
5. Овса	532
6. Крушника	257
7. Проса	16
8. Елде	4
Свега	56.363

Од стржних жита, сеје се скоро све озмица; јарце има врло мало.

Од поврћа, има доста лукова свију врста, купуса, кромпира, и друге зелени. 1867 године било је засејано кромпира 748 дана орања, купуса 649. Доста је било посејано и конопље (1481 дан орања), а лана мање (135 д. о.). Дувана је било засађено 212 дана орања.

Од воћана има: јабука, крушана, трешања, бресака, кајсија, вишања, дудова, гуња, и особито доста шљива.

Вино најбоље и најбилније роди у Смедереву, а добро је и у неким селима шумадинским око Паланке. У целом округу било је, 1867 г., 33.986 мотива винограда; од ове површине долази на само Смедерево 4.909 мотива. У 1847 години имао је округ смедеревски 26.832 мотиве винограда, за 20 година увећан је простор винограда, са 7.154 мотиве, међу тим — према броју житеља у оно време — било је 1867 год. 10 процента мање винограда.

Стоке имају свакојаке, али оваца и свиња највише. Особито су свиње на гласу. Напредовање сточарства много потпомажу ливаде, којих је 1867 год. у целом округу било на 45.030 коса. Пописом 1866 год. нашло се у округу смедеревском

коња	5.349	грла
говеда	33.956	"
свиња	101.233	"
оваца	148.258	"
коза	3.545	"

Свега . . . 298.341 грла, а цела

вредност ове стоке износила је 4,803.470 динара. Кад ову вредност поделимо бројем житеља, онда долази на сваку душу по 80.22 динара. Има још и кошница прилично, али се не може рећи да их је онолико колико би се могло желети; шта више број кошница јако опада. Године 1859 нађено је у округу 12.630 кошница, а 1866 год. 8.656, дакле 3.974 мање!

У овом округу, по селима, налазе се ове занације: колари, ковачи,¹ и бојације. Дућана сеоских има готово у сваком селу по један, а у неком и по два.

Стање је у ових сељака већ у велике наједнако.² Нема ни онаке једнакости као у београдском округу. Има сељака богатих, а има и умрлаца, који су остали голи као прет, и с децом изашли из куће под грм. Јесенас је један сељак из села Придворице довео свога коња на топчидерски излог, и добио је за њега 50 дук. премије. Коњ је доиста диван; али за то има сељака и тако оголелих, да

¹ Ковачи држи се да је срамота за Србина, за то је врло тешко видети у овом крају Србина ковача. Овај занат раде Цигани, којих је 1866 г. било у округу смедеревском 2498 душа или 4.16 процента од целог житељства.

² Кад је, 1863 године, непокретно имање у Србији процењивано, нађено је да сва непокретност у округу смедеревском вреди 28,421.328 динара; то чини по 539 динара на једну душу. У вароши *Смедереву* долазило је на једну душу одсеком по 696, а у *Палаци* по 612 динара. По цитрама тога пописа у оно време најбогатије је било село *Придворица*, а најсиромашније *Трновча*. Сразмера између Придворице и Трновче, у погледу средње имућности једнога житеља, јесте као 100 : 31. У срезу јасеничком, осем *Придворице* најбогатије је село *Водице* (754 динара на 1 жит.), а најсиротије *Баши* (362 динара). У срезу орашком, најбољег су стања житељи *Старог Аџибеговца* (278 дин.). У срезу подунавском, што се тиче имућности на првом је месту село *Колари* (721 динара), а на последњем *Кулич* (425 динара на 1 житеља) Односна сразмера између најбогатијег и најсиромашнијег села јесте у срезу:

подунавском	као 100 : 59
јасеничком	" 100 : 41
орашком	" 100 : 37.

ни се месо провиђа кроз рите и тине. Многи су, чујем, и у дугове пали.¹ — Задруге се и овде не држе; распадају се чим се број душа малко увећа.

Е. ОДЕЛО

Одело у смедеревској нахији много је слично с оделом у београдској и у крагујевачкој, али опет има неких разлика. Разликује се одело свакидашње од стајаћег, које се облачи само о благим данима. Прво је највише рукотвор самих жена, а друго је већином куповно.

Мушко одело за одрасле зове се: цока (кратки гуњ без рукава), дугачка гуња, јелек, чакшире, дизлуци (доколенице), подвезице, опанци, ципеле или чизме. На глави: вес, шубара, или шешир. Опасују се обично аленим појасима.

Женско је одело: хаљина (дугачка, с рукавима од сукна), зубун, дорамак (без рукава), јелече, сукња, предња кецеља, и стражња кецеља (стражњу, у Морави, зову *вугара*).

Жене на глави носе *копче*, врло ниске, а застрте црвеним марамама.

Девојке носе на глави неке капе, налик на круне; у имућних искићене су те капе цванцикама и дукатима. — У новије време, место тих капа, почеле су девојке носити обичне весовџе. Жене пак и девојке, место кецеља, почињу носити вунене сукње, које саме преу и тку.

До скоро је човек могас видети по кога старца с дугом плетеницом косе, као у старо време; али је то већ како који дан све већа реткост.

¹ Само *Управи Фондова* дуговало је, 1872 год., 954 дужника 2.027.795 динара; у средњу руку долази на једног дужника по 2.082 динара. Од целе суме, коју је управа фондова позајмила, сам је округ смедеревски узео 69·55%. Осем тога дала је 1872 године и штедионица смедеревска на зајам 565.019 динара, дакле самој државној каси био је народ округа смедеревског дужав 2.592.814 динара; на сваку душу долази по 43 динара!

Ж. ГОВОР

Говор је источни; гласоудар уз Мораву ресавски, а у „Шумадији“ шумадински. Неколика села, као Кусадак¹, Селевац, и Ковачевац, имају неке сличности и у говору и у тину становника с Вреочанима, у београдској Колубари. — Погрешака у падежима има чешће, особито у Морави. А има и промене гласова. Тако се каже: Дрена, м. Дрина; на прелику, м. на прилику; мојим је сину сад 20 година, а твојим тек 16; итд.

Међу тим у Баничини, где има досељеника из Осата, чује се и данас јужни говор, само у многим случајима поремећен.

З. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Песма, које би биле производ овога округа, не знам; али све које се тичу Смедерева, Ђурђа Деспота, и његове добросретне жене Јерине, помињане су кад је била реч о Смедереву. Мислим да ће таких песама бити и више него што сам их се ја сетио у онај мах.

Од игара сада се играју ове: Мачванка стара; Мачванка нова; Четворка; Пренишора; Ропота; Кисељевка; Чемерика; Велико оро; Ситни здравац на планини; Шарено оро; Циганчица; Влахиња; Поломка; Ситниш; Јагодинка; Неда гривне; Крагујевчалка; и Моравац.

Поломка, Острољанка, Орловка, Кривка и Ситниш, старе су игре, а друге се све и сада играју.

Прича има једна о постању оне тулбе више Смедерева крај Дунава. Тулба би нас мало занимала, да личности које се у причи помињу нису из наше народне историје.

Ево шта вели та прича:

Змај Деспот Вук, заједно с једним Јакшићем, удари једном², са 600 људи на град *Кулич*, и свега га оплени. Жене турске

¹ У Кусачани су овако исто дуванчије као и Вреочани.

У летописима има овај запис: „Лета 1479 плени Вук Деспот Браичево“. Да ли ово није тај случај? Змај Деспот Вук умро је у Славкамену, 1497.

и деца побегну у Смедерево. Деспот удари и на Смедерево, али му не могше учинити ништа, него оплени *Оршан*, место више Смедерева. На Београд није смео ударати, јер је у њему било око 40 хиљада Турака. После тога, он се врати преко Дунава, и оде у свој Сланкамен.

Не прође много времена, а то се дигне чувени турски јунак, *Алибег*, те похара Деспотове дворе у Сланкамену, кад Деспота није било дома.

Дознавши за то, Змај Деспот се спусти низ Дунаво на лађи, изађе на оно место где је сад *тулба*. Ту позове Алибега на двобој, и рани га. Алибег побегне у село *Удовице*, и сакрије се. Сељаци га нису смели проказати, а Деспот, гњеван, погуби 60—70 сељака, те остану саме удовице у том селу, од чега му и име постане *Удовице*. Алибега ипак нађе, и потера га. Код Смедерева га сустигне баш на месту где је сада Маркићева кавана, и на ново га рани. Алибег побегне преко Мораве, и склопи се у један рит, у који није могао нико да уђе. Змај Деспот Вук запали тај рит, и тако Алибег изгори у рит, а месту, од тога *пожара*, остане име *Пожаровац*.

Где је Алибег бивао рањиван, туда су свуд Турци после дигали тулбе, у спомен таком свом јунаку. Тако је и та тулба постала.

Пре неког времена, док су још Турци били у Смедереву, у оној је тулби био Турчин, *тулбетар*, који је тврдио, да му је цар Ферманом покљонио ову тулбу, и приход од села *Удовица* и *Сеоне*.

Два радознала Србина, Ђока Спасић, који баш ово прича, и покојни Прота Вујић, замоле тулбетара, да им покаже тај ферман, који је он чувао у самој тулби. Турчин пристаје, по што му даду реч, да се рукама својима не ће дотакнути тога освешенога писма (ваљда да га не оскврнавe!). Правверни се умије, отклања по своме закону, отвори тулбу, извади из жуте тенећане кутије ферман, који је био рив дугачак, а златним словима исписан. У тулби је био гроб некаквог турског светитеља, сав покривен зеленом чохом.

Прота Вујић спусти стонарац у једно сандуче, које је стајало крај светиње, а Турчин на то рекне са свим озбиљно:

— „Како вјерујеш, онако ти помогао“!

Има и друга прича о постању тулбе и „Провалије“. Кажу, да је такав мегдан делио Ђурађ Деспот са силним Деллахметом на месту „Провалији“. Наш песник Јова Илић сложио је ту причу у песму, којој завршетак гласи овако:

„— Назива се Тулбе Ахметово;

„А криво њиво разбојиште,

„Бе се црна земља провалила

„И сада се зове „Провалија“.“¹

Кад се на свадбама приказује част, онда приказивач обично изброји уз друга добра својства неке и неке части, и не какву општу карактеристику за села у околини. Некад се он дотакне и даљих места, само ако зна да каже и о њима што згодно. Такву карактеристику, сељаци зову „бројеница“. Ево једне такве бројенице из смедеревске Јасенице:

„Помози Бог! куме и стари свате! и сва браћо, звана и одабрана; војводи, зулумћару! домаћине, господару! и ви баке, наше мајке, и ви младе, наше снајке, ви девојке, наше сејке, и ви децо, узданицо!“

„Ево од нашега доброга брата, старога свата, једна лепа част, дванаест стуба белих погача: шарене су, писане су, везене су! Колико му на погачи писма, толико оженио сина; колико на погачи шара, толико довео снаха, те се њима поносио: као небо висином; као море дубином; као зец брзином; као лисица мудрином; као смедеревска нахија адвокатима; као пожаревачка Властима; као јагодинска асурама; као крушевачка кичошима; као ужичка пећинама; као Марковац калавим сокацима; као Баничина приходима; као Бошњани сувим потоцима; као Вишевац песком; као Чумић делијама; као Петровац качамаком; као Кусадак дуваницама; као Водиче продајама; као Глибовац пустим кућама; као Мраморац коп.....; као Чачак дулечима; као Пожега

¹ Песме Јована Илића, свеска II, стр. 72—79.

дњама; као Ужице шљивама; као Вучитри делијама; као Софија спахијама, као Стари Влах кметовима (две куће, на из треће кмет). А

„Да га Бог сачува:

„Трула моста, подруглива госта; тесна сокака, бесна Бошњака; пса гарова, Турчина манова; сирова кијака из мрака; кратких гаћа, дугачких коприва; цандрљиве жене, пијанота сина; жив био, помогао му Бог, и Ванов брод, и сва села и на Дрини скела! И амин, сватови!“

— Амин, амин! одговоре сватови сви у глас. Ово се зове *аминати*. И то је прво и право значење тога глагола.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Вредно би било сазнати: како су Турци делили смедеревски округ за управу. Можда би се тако дознала и места, која су ком делу тога округа била средина.

У прво доба Карађорђево, округ смедеревски као да је био сав једна кнежевина. Тек доцније, кад је узет од Турака град, важе се да је Смедерево, „с неколико села до Раље“, сачињавало особити срез, и томе је постао старешина *Вуле Илић*, о коме је већ била реч.

Оној другој поли средина је била *Паланка*.

У потоње време, доиста, ми и виђамо у смедеревском округу два среза: *Јасенички*, са столицом у *Паланци*, и *Подунавски*, са столицом у *Смедереву*.

Магистрат за цео округ, за времена Карађорђева, био је у Смедереву.

А поште: у *Смедереву*, у *Коларима*, и у *Паланци*.

У најновије време, округ је тај на ново дељен, те је, осем та два, изашао нови срез *Орашки*, ком је столица у селу *В. Орашју*, на утоку Јасенице у Мораву.

Окружна пак варош, Смедерево, односи се непосредно окружној власти, без посредовања среске.

По црквеној управи, смедеревски је округ део београдске епархије; има свога проту, који седи у Смедереву, и једини је он за сав округ.

Као војска, смедеревски је округ за себе бригада, које се команда наводи у Смедереву, и која стоји под министром рата. Команда смедеревске бригаде управља и градом смедеревским.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од новијих тековина, ваља прво поменути нову смедеревску цркву, која је ваља највећа од свих нових богомоља у Србији осем београдске Велике Цркве.

Са својих пет византиских кубета, и шестом звонаром, која јој доста ујмљује од лепоте, она представља слику милу оку путника, још од Гроцке, како се први пут укаже Смедерево са својим суморним пуним усномена градским кулама, и с представником новог доба и лепше будућности, овим новим храмом Божијим.

Осем цркве, Смедеревци су начинили и красну школу.

И у округу има неколико нових лених богомоља, а има и школа врло удесних за све наставне радње.

Пут је најглавнији и најстарији онај који води од Београда к Јагодини. Он сада долази низ Дунаво од Гроцке, а од Смедерева држи се моравске равни. Сав је насут, и обдржава се у добром стању.

Просеца се још пут на Паланку, и на Рачу ка Крагујевцу, а једна грана тога пута иде к Међулужју, да се састави с београдско-крагујевачким насипом.

Пут, који се одваја од главног јагодинског пута, преко Језаве и Мораве к Пожаревцу, насипан је, али се још не може хвалити да је утврђен и удесан за путовање у свакојако време.

Главни су прелази преко Мораве: на селу *Драговцу* к Пожаревцу, где је мост на понтовима; на *Осипаовици* к Љубичеву; код *Великог Орашја* к селу Ливадици; и на *Марковицу* ка Свилајинцу.

За прелазак преко Дунава у Банат, скела је само у Смедереву.

I V

Јагодински округ

1 Границе и планине

Улазимо у округ који заслужује нашу пажњу по многом које чем, што се догађало у њему и за старог нашега живота, и за време новог народног рада.

Било да историк културног стања српског народа потражи производе српске сечивице; било да родољуб зажели поткредити своје патриотско осећање примерима триљења из прних дана народног живота; било да приповедач науми причати предигру оне крваве драме која се отпоче првих месеца 1804; било да народни певач, уз јаворове гусле, почне сликати славну битку варваринску, а нарочито дивотног јунака Курсулу, или да хвалом окити мученичку смрт Ђор-Нићифора, игумана манастира Каленића, који издахну за народ свој на Стамбол-Канији, — сви се ти морају устављати на красном округу јагодинском, на лепом Левчу и на питомом Темнићу.

Нама је тим милије ићи с читаоцем напред, што нас очекују места и догађаји свакојако драги и за наше знање и за осећање.

Јагодински округ с југа и истока окружује Морава, а на северу и западу граница му удара у округ крагујевачки.

Планине највеће у јагодинском округу пружиле су се његовим западним и северним крајем, те га деле од округа крагујевачкога. Највеће су: *Кременац*, *Самар*, *Тиква*, *Црни Врх*, и *Благотин*.

Кременац је између села Рековца, Ратковића, Пчелица, и Сиљевице. Највиши су му висови: *Велики Кременац*, *Мали Кременац*, и *Белутак*.

Самар је између Лободера, Лешева, и Раванице (последња су два у крагујевачком округу). Главна се коса пружа од севера к југу (нагињући се нешто мало к истоку).

Тиква је на међи среза левачког и грузанског међу селима: Надрљана, и Гледићем¹ (ово је село у Грузи). Главна се коса пружа од северозапада к југоистоку.

Црни је *Врх* између села: Дулена, Трешњевака, и Вајчетине. (Прво је у Левчу, а друга два у Грузи). Пружа се од истока к западу.

Благотин, сав у Левчу, између села Пољне, Милутовца, и Опарића; пружа се од истока к западу. Готово је сав оголео.

Јухор, водомеђа реци Каленићској и Лугомиру. Он управо изгледа као слово *С*. Највећи вис на Јухору зове се *Ветрма*². Мањи врх од Ветрње, на западној страни, зове се *Змајевица*³.

Гора је на тим свима планинама највише букова, беликова, грмова, церова, а има нешто и липове. На Самару и на Тикви има и *јелове*, а на другим висовима нема тога дрвећа.

2 Воде

Осем Мораве, која само пирка ивицу јагодинског округа с његове јужне и источне стране, појаче су му ове воде, које се све сливају у Мораву.

Осаоница, која протиче између Копривнице и Вагрдана, те то једно место дели на две општине, у два округа; она раставља јагодински округ од крагујевачког. Долази од села Букоровца, и испод Вагрдана утиче у Мораву.

¹ Ово село, или боље рећи његово име, дало је име „Гледићске Планине“ на мени Миленковића.

² Прича се, да је некад у старо време била ветрњача на том врху, па од тога остало то име и данас.

³ На том врху има један красан извор. Причају, да су се некад ту кушали змајеви. Чича Стојко Недељковић из Варварина уверава свим на свету, да је он, чувајући овце, видео како је из *Мојсина*, с Добре Воде, полетео змај и долетео на Змајевицу, па га ту нестало. „Глава му је, вели, као у човека, и из ње пршти као жеравица, а тело се гледа као кроз неку таму, али се труп лено познаје.

Белица, извире испод Црнога Врха, као речица *Бешњава*, па, саставши се више стаclare пок. Аврама Петронијевића, са *Градачком Реком*, тече од села Велице с тим именом два добра сата кроз поља и села, протиче кроз варош Јагодину, испод које слива се у Мораву. Дужина тока реке Велице може имати око 3½ до 4 сата.

Дугомир долази у два потока с левачких планина; један извире из *Тикве*, а други из Црног Врха, па се доцније састају испод цркве Ивковића, и добијају име *Дугомир*, који на једно пола сата иза Јагодине пада у Мораву. Дужина је овој реци око 7 сата.

Каленићка Река извире из планине *Јаловика*. Она толико имена има, кроз колико села протиче, а стаче се у Мораву баш код варваринске цркве. Дуга је око 8 сата.

Љубостињска Река, извире из *Самара*, пролази поред манастира *Љубостињс*, и стаче се у Мораву код села *Грабовца*, баш према *Трстенику*. Дуга је 3¼ сата.

Минералну воду ваља поменути у селу *Белој Води*, у срезу *темнићском*, коју др *Линденмајер* особито хвали¹. Он је ставља у ред појачих *киселих вода у којима има гвожђа*.

Све те воде стачу се у Мораву, те тако оне све и теку на југ или на исток, по што је западна страна овога округа највиша, а југоисточна, коју *Морава* кваси, најнижа.

Једна само има река, која, извирући из *Самара*, тече на запад и слива се у *Гружу*. Она се зове *Равничка Река*.

3 Равни

Равнице су највеће у јагодинском округу: она дуж *Мораве* од *Пањевца* до *Гиља*, на којој се *разастрла* и *варош Јагодина*; и она код *Беле Цркве*, где су села *Варварин*, *Катун*, *Обреж*, и *Бачина*.

¹ Др *Линденмајер*, *Опис Минералних вода*, 1856, у Београду, стр. 78—81.

Осеж ове две веће, равних моравских кључева има врло много, и сви су на гласу с велике родности своје.

Унутра у округу, највеће равнице биће дуж реке *рековачке*, од села *Рековца* до *Лоћика*; дуж реке *жунањске*, од *Жунањевца* до у дно *белушићског атара*.

А и сав округ, осем западне му и северозападне стране, има пуно равница, истина засејаних *брежуљцима* и не великих, али ипак веома родних.

4 Шуме

Шуме су најцеље на западној страни јагодинскога округа. *Венци* планински, који овај округ деле од *крагујевачкога*, махом су покривени *једром растовом*, *граничевом*, и *церовом гором*. Поцињући од *Црнога Врха*, па све до над саму *Љубостињу*, готово су све *косе још под добром гором*. Тек ипак ће бити најбоље очуван тај *земљин накит* у *атарима манастира*: *Љубостиње*, *Каленића*, и *Јошанице*. Има *шуме до душе* и на *Јухору*, али се сваки дан све *живље проређује*.

На *висовима Тикви* и *Самару* има, као што је већ речено, и *горе јелове*, а остало је ова *обична шумадинска гора*, као: *липа*, *буква*, *брест*, *јасен*, *брекиња*, *дрен*, *граб*, *цер*, *раст*, *глог*, *багрена*, *грм*, *дивљака*, *леска*, *крушка*, *јасика*, *ива*, *клен*, *врба*, *топола*, *трн*, *оскоруша*, *цешља*, *зова*, *чибуковина*, и т. д.

5 Рудно благо

Колико је нама познато, у овом округу, само на месту „*Лазу*“ *нађен је мрки угљ*, а иначе није откривена још ни *једна благородна руда*, мањ да *уврстимо у тај ред оглед пок. Петронијевића*, који је, пре неколико десетина година, у селу *Белици*, и на води тога имена, *отворио био стаclare*, која је *радила лено за неко време*, па је *после, једно због оскудице у капиталу*, а друго што није могла *издржати надметање са спољном идустријом*, *пала и затворила се*.

6 Остаци од старина

Од старина у овом округу налазе се остаци: на планини Јухору; на брду Жунању; на Сутесци више села Грабовца сироме старе Осанице, баш где коса Татарна удара у Мораву; не далеко од села Сугубине; у селу Бачини; у вароши Јагодини; на Ђурђевој Брду; и још имају три манастира: Јошаница, Каленић, и Љубостиња, који служе и данас.

На Јухору, јужно од Јагодине, а западно од Мбраве, код „Девојачке Стене“, има стара *градина*, о којој ништа нисам могао дознати до толико, да народ и њу, као обично, приписује Ђурђевој Јерини. У зидинама тога града, нађен је један крапан буздован с 18 пера, који сам предао народном Музеју, у Београду.

Друга је стара *градина* изнад села *Драгошевца*. И за ову се држи да је дело Ђурђевој Јерине.

На брду *Жунању*, близу манастира Каленића, на запад од Јагодине, град је *Николе Жуана*. Можда је ово онај Никола Јупан, који се помиње у земљама Царице Милице и сина јој Деспота Стевана¹.

Град на брду више села *Превешти*, с десне стране каленићске реке. Ту се налазе разни новци, рбаци од посуђа, а налажене су и читаве трубе увијена сукна, које је поцрнело, па се распадало као паучина. Народ прича, да је ту био град и варош *још онда кад су доња села била под водом!*

Град на Сутесци, више села Грабовца, не зна се чије је дело. Али није тешко погодити за што је грађен. Косе од Копаоника упрле су овде у Мораву с десне јој стране, а коса *Татрна*, која се верује чак од Рудника, с леве, те је начињена сутеска између басена моравскога, који се пружа чак озго од Овчара и Каблара доде, и између онога који се почиње испод ове сутеске па се завршује под планином Мојсињем више Сталаћа. Овај је град бранио тај пролазак. Народно веровање приписује га *Јерини*, жени Ђурђа Бранковића, али ево ова прича томе се противи. Планина око града зове се *Татрна* (или Татарна). Прича

се, да су некад на Левач напали *Татрни* (Татари), и народ се сакрио у збег у планину око овог града. Татрни их нађу и ту, и кидишу на њих. Некој мајци била заспала њи, а она јој викала: „Диг' се, Ружо, узео час заспала, ето Татрна!“ У том допадне Татри на коњу, и викне: „Татри коња труди, да девојку буди, да јој очи љуби.“ Мајку погази, а девојку узме, и одведе. Ако ова прича казује ону познату најезду Татара на Србију, онда је град тај постојао много раније од времена злогласне Деспотице Смедеревске.

Град код села Сугубине, на запад од Јагодине, такође је дело непознатих господара. И за њега се може казати, да је бранио пролазак преко Црнога Врха из долине моравске у лепеничку, и из Лепенице и Груже у Мораву.

Једно полак сата више села *Погочца*, на једном вису од Јухора, има *градина* која се зове *град Војводе Момчила*.

У *Бачини*, 1 сат западно од Варварина, налазе се неке развале, за које се прича да су били двори и бање Царице Милице¹.

На брду *Богданском*, баш код винограда, има једна стара црквица, којој је само свод пропао. Кажу да је остала од Југ Богдана, који је је градио, те се у њој молио Богу, кад је ту долазио у своје винограде.

На брду код села *Комарана* има „Старо гробље“. Прича се да су, за српских краљева, све до Косова, ту боравили до 300 оклопника. И то је, веле, њихово гробље. Има плоча по 1 хват и по дужине, и врло лепо изрезаних.

На брду *Главеји*, више Рековца, била је, прича се, некад кула *Филипа Маџарина*, али сад се не познаје ништа осем са северне стране пут, којим је, веле, он на колима излазио на *Главеју*.— Кад се, пре 20 година, вадио камен на *Главеји* за средњу кућу у Рековцу, налазиле су се у земљи читаве гужве од жице, која је права садашња телеграфска жица!

У Јагодини имају темељи од грађевина, које као да ће бити старије од Турака, а стоји и једна лепа цамија, од тесаног ка-

¹ Даничић, Рјесник, II, 160.

¹ Моја „Путничка анемат“, стр. 232.

мена, што је, наравно, сведок њихове некадашње моћи у овој моравској питомици.

На *Бурђеву Брду*, више саме Јагодине, имају неке развале од некаквих грађевина; мисли се да су то били двори *Бурђа Десиота*, од кога је и име том брду остало.

Развалине од манастира *Дењковца*, баш код садашњег села Пчелица, с десне стране дуленске реке. Манастир је био велик 7—8 хвата. Осем олтара, има још две преграде. У олтару стоји и сад часна трпеза, и на њој једна велика чаша од белог камена. Кажу, да је то био тако висок манастир, да су му се кубета могла да виде из Крагујевца, и из Јагодине. Од њега се и сад познаје већ гором зарасли пут, преко планине Креченца и даље до жупањског града. Од Дењковца један сат низ реку к Рековцу идући, развалине су од цркве „*Ралетинца*“, за коју веле да је била испосница манастира Дењковца.

Прича вели да је у Дењковцу седео владика, и имао доста блага. Хајдуци га вребали, али му нису могли прићи, јер се рано затварао с калуђерима у свом манастиру. Некако манастирски слуга, који је чувао винограде, засни и одоци, на заноћи у виноградима. Хајдуци га ухвате, одведу пред манастирска врата, и натерају да виче, да му отворе, божем га је ухватила била грозница па се одоцило. Калуђери отворе, а хајдуци унаду, и ухвате владика, па га почну мучити да им да паре. Владика, после многих мука, каже да су у Ралетинцу, у испосници. Он је то говорио, не ће ли, док би стигли до Ралетинца, сванути, па да хајдуци побегну. Они га поведу везаног. На по пута почне свитати. Хајдуци ту убију владика и побегну. И сад стоји гроб на средњи пута од Дењковца до Ралетинца, и зове се „*Владичин гроб*“. Кажу да је с владиком закопан и крет који вреди 1000 дуката.

Изнад манастира, има место које се зове „*виноградски парлози*“, али је то све зарасло у шуму.

Манастир Јошаница, незнатна црквица, 2 сата на запад од Јагодине, има чудну срећу, да је околни народ при-

писује самом цару Лазару, и то да ју је начинио, те се у њој венчао с царицом Милицом¹.

У овом манастиру, године 1815, састали су се посланици Марашли-али-пашини, на име: његов Турчибаша, Хади Јордан Кајсарлија; нишки владика; и неколико Турака, са српским поглавицама устанка: Господаром Јованом Обреновићем, Димитријем Терциманом Кнеза Милоша, кнезом Милојем из Приче, и калуђером Неофитом. те се први пут разговарали о том: шта Срби траже, и за што су на ново устали на оружје.

Манастир Каленић. На запад од Јагодине, под планинама које деле Левач од Груже, находи се ова богомоља, коју је зидао Деспот Стеван Лазаревић².

Каленић се не може мерити ни лепотом својих форма, нити скупоценошћу свога камена с другим царским задужбинама српским. Али, находећи се у врху Левча, „*гњезда хајдучкога*“, а заклоњен од Груже непролазним врлетима и планинама, он је, у много прилика, био уточиште драгоценим осећањима, мислима, и успоменама минулога живота српскога.

Пре устанка од 1804, за време тога ратовања, доцније, 1814 и 1815, Каленић је свакад био средина у којој су се сретали одабранији синови српски, да се разговоре и договоре; да мењањем мисли међу собом подстакну снагу један у другог. И у свако то време находио се по који брат из те обитељи на народном послу. Тако се уз *Млатишуму* помиње *Игуман Василије Црногорац*; уз *Кочу* је био писар и барјактар *Исајија Јеромонах каленићски*; за *Хаџишроданов* устанак видимо да мученички плаћа, у Београду, каленићски игуман *Ђор-Нићифор*, кога је глава набијена на шиљак, код Стамбол-капије, 1814. За *Кнеза Милоша* видимо каленићског игумана *Самуила*, који, као депутат, иде у Цариград, за народне послове.

У Каленићу је био најпре ђак, па ђакон (26 Јула 1826), па јеромонах (24 Септембра 1833), и архимандрит (6 Маја 1847),

¹ *Манастири у Србији, Гласник XXI*, стр. 51.

² *Гласник Срп. Уч. Друштва*, V, стр. 98, §. 54.

покојни владика ужички, *Јанићије*, који је собом однео последњег представника старог српског свештенства¹.

У овом манастиру почивале су мошти светог краља Првовенчаваго од 28 Децембра 1815 (када су пренете из Срема), до 20 Августа 1839, када су однете у Студеницу.

Каленић је, по несрећи, још и братска рука братском крвљу обојила. 5 Јануара, ноћу, 1844, ту је мучки убијен шабачки владика *Максим*, и бачен из собе с горњег боја кроз прозор на земљу. Тело је овога мученика укопано у цркви манастирској. Партија, која је тада владала, овако је умела да трпи оне који су јој били немили, или које је држала да су јој противни.

Манастир Љубостиња. На 10 сата западно од Јагодине, на левој страни Мораве, пола сата од обале, уз Љубостињску реку, наводи се један од најдивнијих створова старе српске архитектуре, наводи се манастир *Љубостиња*, за постање кога везане су многе врло тешке успомене из живота српскога народа.

Ово је задужбина царице Милице, несретне удовице косовскога мученика цара Лазара, која је преминула 11 Новембра 1405, и по предању, укопана ту, у женској цркви, с леве стране, у каменој гробници, која стоји и сада.

Љубостиња је, по лепоти својих облика, по сразмерности својих делова, по хармонији, која је одржана у свем створу, један од најсретнијих архитектонских производа старог српскога доба. На њој се види да је онај доградак, она препрата, која толико ружи многе старе богомоље наше, тако неосетно изидана, да се ни почем не може да рече, да је то нешто одвојено, него изгледа све као једноставна, хармонички изведена творевина. И што је најважније, што највише храни наш народни понос, јесте бесспорно сведочанство да је то дело србинових руку: њу је градио Србин *Протомајстор Боровић Раде*², који је, по свој прилици, био творац и *Манасије*, ове још величанственије задужбине из тога доба, коју је подигао за вечиту кућу своју сии цара Лазара и царице Ми-

лице, Деспот Стеван Високи. Ми ћемо доћи доцније и на ту дивотну богомољу, на тај светао споменик из црних дана наше народне прошлости.

7 Становници

а. историјски судбине њихови

По остацима од давно минулога живота, којих доста наоружасмо у јагодинском округу, ласно је се досетити, да се у становника овога краја могла одржати јака свест о својој прошлости, о ведрим и облачним данима народне историје.

Не виђамо их да раде за српске независности, али познајемо да су блиски првацима српскога народа, по што се они често ту находе, ту бораве, и крај тај ките својим задужбинама.

Кад је срећа окренула лице од државе српске, и кад је у шареној столици последњег цара српског већ седео и судио турски паша, *Сманбеј*¹, тада је јагодински округ, који је Морава растављала од нове турске а пређашње српске државе, гледао под Сталаћем 80—100 шајака, које су Турци држали приправне, да се свакад могу превести, и грунути на Темнић и Левач—крајеве већ осакаћене државе Деспотове.

У левој равници моравској, ближе к брду него к обали реке, ширила се китна Јагодна (како је и сада зову сељаци из околине), али ју је турска најезда из дана у дан урнисавала на начине којих је она свакад доста знала и имала.

Пре триста година², прича путник Вузбек, да се десно у Јагодини, на опелу неког Србина. „Мртвац је, вели он, у цркви лежао с отеривеним лицем. Поред њега је метано нешто јестива, хлеба, меса, (?) и суд с вином. Жена покојникова и њи стојале су ту, обучене у чисто одело; њи је носила на глави некакву капу с пауновим перјем. Последњи дар којим је жена даривала свога мужа, кад се већ упокојио, била је црвена капа (вес), какву овде (на истоку) носе девојке господскога рода. Оне су за покојником

¹ Преминуо је у Карановцу, 20 Фебруара, 1873.

² Гледај мој чланак „Манастири у Србији“, Гласник XXI, Љубостиња.

¹ Гласник VI, 214.

² Чланак г. Ч. *Мијатовића* у XXXVI Гласнику, стр. 155—219.

овако запеваде и нарицале: „Шта ти учинисмо на жао, те тако с нама уради; шта ти скривисмо ојађене ми? Да ли те у чем не послушасмо? У чему ли вољу твоју не испунивсмо, те нас овако самохране у беди остављаш?“ И још много друго налик на то.

Ја не могу да укратим себи и читаоцу бласт, да не испишем речи г. Мијатовића, којима пропраћа ово место из путописа Бузбекова:

„Овај опис не само да је истинит, вели он, и да је занимљив, као један од најразвијених описа српских народних обичаја на улогу, него он дира у срце, кад се сетимо, какве су прилике ондашњег доба биле. Ако је икоја туга из срца текла и носила на себи лик очајања, то је била туга ова два женска створења, која останаху самохрана на гробу мужа и оца а у једном безверном, безаконом времену. Ја се радо задржавам на овом тужном и толико необичном призору, где на погребу једног незнатног сиромашног Србина (Јагодинца) присуствује посланик краља Фердинанда, и дворанин цара немачког и краља шпанског. Да су јевропски владоци заштити Бузбека, шта је видео путујући кроз Србију?! Овај би им могао одговорити: „Видео сам жену и девојку—једну, где кукају над мртвцем једним запевајући: „За што нас тако самохране и у беди остављаш?!“ У овом одговору лежала би у многом погледу слика Србије ондашњег доба“.

Исписаћу још што Бузбек говори даље о обичајима народним: „На погребу је било, вели он, неколико свештеника грчке цркве. На гробљу видесмо да имају неке од дрвета изрезане слике као јелене и срне, приковане на неке диреке. На питање пла то значи? рекосе нам, да то мужеви, или оцеви хоће тим да покажу како су им домаћице или ћери у кућењу окретне, вредне и усталачне биле. Даље видесмо, да на многим гробовима леже перчини дуге косе, коју жене и девојке, у знак своје дубоке жалости, одсецају, и на гробовима својих рођених остављају“.

„Још нам причаше, наставља Бузбек, да је у овој земљи обичај, да кад родитељи већ уговоре све о женидби сина и ћери своје, младожења ипак отиде те невесту крадом одведе, управо је украде. Ово, веле, чини, што се сматра да није пристojно, да девојка од своје воље пристане да буде жена“.

Други путник, Герлах, говори опет о Јагодини ово: „Ово је лепо, велико и са својих башта весело место у красној долини; има четири угледна каравансераја, и две мошеје, од којих је једна баш лепа. Царев посланик преноћило је у конаку младог једног Турчина, који му се хвалио како је баш пре осам дана потурчио три српчета од 14, и два од 18 година!“

Исти овај путник, у повратку из Цариграда, вели да у Јагодини има мало Срба а доста спахија и Јаничара. У околини њезиној имају три села у којима, вели, станују сами Маџари, а ни један Турчин!“

Ово неколико реда, бачено на путничку књигу записницу у Јагодини пре триста година, сипа доста светлости и на сав Левач и на Темнић, да се ми¹ можемо и сами досећати како је било и осталим становницима тога округа за то време.

Красне равни и долине свуда по Србији посели су били Јаничари и спахије; а Срби су се морали узмаћи у горе, у врлети, где је више заклона могло бити од насилника — Турака.

Турци су били закратили сваки јаван израз народних осећања, али у тузи укупној, у белезима на гробљу, Срби су ипак исказивали шта их боли, у то несрећно доба, и чему се надају да ће настати иза тога.

Ако насилник није дао школе, ни допуштао свечане богомоље народу, опет није могао укратити сабирање око манастира, у којима, и ако није било велелепних церемонија, опет се црпала нова снага за даља триљења, до срећнијих времена. Молитве су могле за који час и умукнути, духовници и сами спасти са светитељске висине рада и осећања, али камен, наслаган у дивотне облике, покоран, у рукама мајстора, законима хармоније, говорио је ову народном о славној прошлости његових прадедова, и уверавао га да ће све зло минути, и да ће те дивотне задужбине опет пропевати.

О, ја верујем у много већу силу моралних поука, које је народу нашем давао наслагани у богомоље мрамор, него у неке

¹ Опет чланак *Мијатовића*, *Гласник* XXXVI, 205.

без духа и живота беседе, које су се можда разлегале без икаква одјека под тим сводовима.

Додајте к томе проповедање које су вршиле гусле, па се онда не ћете чудити што је прост човек из села Шањевца, чувени после *Коча*, могао тако лако дићи народ на Турке 1787, и толико се ушешати у ту борбу, да је сва та војна позната у нас као „*Кочина Крајина*“. Не ће вам бити нејасно ни оно што бѣсни *Фочић*, претећи да обезглави српски народ, и побројавајући кога ће посећи из јагодинског округа, назива га „гњездом хајдучкијем“. Нити ће вам, даље, бити за чудо, како се онако одмах, на глас устанка у Јасеници и Лепеници, диже и јагодинска нахија и удари на Јагодину, у којој је турска сила била, после београдске, највећа, и где је непријатељу, поред надмоћности у броју, помагао још и излив Велице и Мораве. И ако је овај први сукоб пред Јагодином био пораз за српску војску, и ако су победници показали највеће варварство какво су они једини умели¹,

¹ У првој половини великога поста 1804, Карађорђе, с Миланом Обреновићем, Младеном и другима, дође у Штимиље, с намером да нападне на Јагодину. Али не имајући још доста војске, оде у Доњи Левач да скупи више војске. После неколико дана, он изађе на Турђево Брдо и почне прилазити к вароши. Младену и Милану пак пише да и они, са своје стране, ударају. Али се извила била пуста Велица и Морави, те се од воде није могло ни корачити напред. Карађорђе продре у варош и већ почне палити турске куће. Многи од Младенових и Миланових војника видећи то стану се довијати и преко врба којекако прелазити к вароши, и ако им је викао Младен да то не чине. Турци, сигурни од стране Младенове и Миланове, ударе својом силом најпре на Карађорђа, и он се морадне новући. Сад они окрену сву силу на ове који су преко воде прешли, и ту ко би млађи и бржи, изнесе главу, а они други сви изгибоше. Пок. Јокић мисли да је ту изгинуло чак до 2000 људи. Причају да су Турци тада ухватили оца неког попа Томе, из села Кивојевца у Гружи, калуђера *Максима*, и одерали му живом кожу с обе руке од шаке до лакта, и од врата низ плећа до појаса, па га тако пустили да тим мукама својим престрављује побуњену рају. Али узалуд! Раја се не ушлаш од тога. Ко зна да умре, тај већ зна и лек свакој сили и обести!

опет то није заплашило храбре Левчани: за кратко време после тога боја ми видимо сав тај округ очишћен од Турака, и сложен у заједничку радњу с браћом својом за избављење своје драге отаџбине од силе турске.

На Липару (1809), на Варварину и на Јасици (1810) били су крвави бојеви, у којима су осветлили образ становници јагодинског округа. На оном првом месту особито је битка била важна. Кад је српска војска страдала на Каженици, и кад је само славни Синђелић кунио право на несамртност, онда су Турци прошли Делиград и Ђуприју, па су једни отишли десном страном Мораве, а други преко Јагодине пошли у Шумадију. Тад су Срби сами запалили Јагодину, па се повукли на *Липар*, и засекали од Црнога Врха до Мораве. У крвавом боју, надвајали су Турке и узбили их тако да се и онај део војске од Пожареваца повукао натраг.

Кад је, после несрећне 1813, ваљало наново прибрати снагу и одвагу, да се нов јарам сломи, онда су Јагодинци опет међу првима били, који су пристали најпре уз Хаципродана, а после уз Кнеза Милоша. Само симпатија показана за устаник Хаципродана, морала се Турцима платити главом. Ено, за сведоџбу, мученика игумана каленићског *Никифора*, кога је Ђерим-паша отерао везана из Левча, те је погубљен у Београду с осталим мученицима за слободу.

Кад је букнуо други устанак, у Такову, на Цвети 1815, пошље Кнез Милош попа Филипа, који је пре био војвода студенички, те он дигне и Левач и Темнић, и већ код села Велице ископају мало шанца и ту се утврде.

У Јагодини је тада био Ђерим-паша, Бошњак. На мосту преко Мораве, на овако важној тачки цариградскога друма, а у најроднијем месту свега београдскога нашалука, он је држао у Јагодини неколике хиљаде одабране турске војске. Није му дакле ни замерити што је он мислио да има доста силе, да сваки рајин покрет угуши, и да другим паланкама притрчи у помоћ.

Чувши, дакле, да су Срби опсели крагујевачке Турке, Ђерим-паша одмах одреди једну хиљаду војника, и пошље их крагујевчанима у помоћ. Вођ ове војске, која је ишла у помоћ крагујевачким Турцима, звао се *Тахир-Кубур*. И ако су ови војници

били и силни и бесни, опет не могу оставити на миру ону шаку Срба у логору на Белици¹. За то ударе, као од шале, на њих, да их растерају куд кога. Баш кад су наплазили на српске бусије, вођ, *Тахир-Кубур*, идући напред, повиче: „Кашти ђаур, кашти!“ — Побегли ђаури, побегли!“ Милосав Дробњак, у тај мах, онали, и убије хата под њим. Вој се заметне жесток; Турци буду разбијени, и њих 70 живих ухваћено. Који су умали живи, вратили су се у Јагодину, и ту остану чекајући шта ће учинити Таја-паша на Чачку.

Прича се, да је писмо о овој битци стигло Кнезу Милошу баш у онај мах, кад су они били уступили на Љубићу. Кад се, веле, писмо читало, кнегиња је Љубица, чувши шта је било, викнула: „Видите ли шта раде људи? А ви шта сте учинили? Кецеље пашите, а ми, жене, да идемо да се бијемо!“

Левчани пак, разбивши Турке на Белици, поодсецају главе оних који су ту пали, и што брже могу потрче ка Крагујевцу. Ту својој браћи Србима кажу своју победу, и оне турске главе одмах понабијају на коље око свега шанца, а пошљу те зовну опседнуте Турке, и понуде их да иду, на тврду веру српску, куд хоће: у Ниш или у Видин. Дозвавши Турци све што је било на Белици, и видећи турске главе на кољу, помисле у себи да их ваља измицати, али опет, да заварају свој траг, не хтеду се предати, него се још неки *Ахмет Смирдибуба* овако одсече на Србе:

— Што сте се тако у часу поманили, јадна и жалосна рајо! Не знате ли, да се Турчин, док је жив и док му је оружја, ником не клања, а камо ли својој голотињи раји, коју му је Хакталла за јунаштво поклонио? Ви мислите врло лако свршити што сте започели, а верујте ми да све то ваше мућење и бућење Турчин још и не чује, него мирно спава на оба уха, а кад се прене, као арслан (лав), па вас само једном удари, мучно ћете се моћи и пребројити, колико ће вас измаћи од турске сабље. Ту скоро вас је Хациродан подигао свакога по једну пед од земље, а Милош ће и по четири! Та ове ће мртве турске главе с

кочева ових поћипати и оживети, да вам крв испију, као што сте ви њихову ето јуче испили¹“.

И тако се не углави предаја. Али Турци, те исте ноћи, побегну тајно, узевши за калаузе оне Србе које су дотле држали у гвожђу. Турци су бегали к Јагодини преко Црнога Врха. Срби их опазе и потерају. На Белици их опет сретну Срби Левчани из онога, нама познатог, шанца. Ту их разбију, многе побију, а неке и живе похватају. Између ових живих био је један и онај бесни беседник јучерашњи, главом *Ахмет Смирдибуба*. У овом бегашу гоњени од Срба, Турци су поостављали своје везане вође Србе, између којих је један био и кнез Бука, из Јагњила, кога су свега изболи пожевица; али се он после ипак излечио, и поживео у ослобођеној отаџбини. Све Турке које су у овом случају живе похватали били, дали су Срби, без оружја, Јагодинцима Турцима за своје робље, које се тамо налазило.

Иза овога догађаја, Јагодинци су се находили у логору спроћу Ђуприје и код Баточине, чувајући та два пролаза: први од Ниша, а други од Београда.

И доцније је било крвавих сукоба, а особито је знатан онај на *Мајурском пољу*, и на самом *Јухору*, где је *Никола Мандра*, из села Пајковца, Турке ојадио. Ову турску војску, која је непреко Мораве прелазила и на јагодинску нахију ударала, предводио је *Алибег*, син чувенога *Караџеџије*². А над српском војском, ту око Мораве, био је старешина *Милета Радојковић*, из села Катуна. Над свим покретом пак био је управник, понаредби Кнеза Милош, кнез *Илија Вукомановић*, из села Сабанте.

После ових крвавих сукоба, Јагодинци су држали само страже да Турци не би грунули од Ђуприје или од Београда, докле је Милош прелетао с Дрине на Белицу, и с Белице на Пожаревац, на Карановац, па опет на Дрину, да остави силнога Хуршида, да на Мачву не удари. Из логора на Белици (Таборшита), Милош

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 153.

² Потурченог Словенина из села Брезника, близу Соџије. Караџеџија је био царев одметник и вадао је царевини големих мула.

¹ Место, где је био тај логор, зове се *Таборшита*, а некад се ипак просто на *Белици*.

је отишао у Турчију, Марашли Али-паша, и први мир углавном пред јесен 1815; пропустио овога с нешто војске у Београд, и отпочео наг преговора, који су трајали дуго, водили се мучно, скупо, али су се ипак завршили добро за ствар српску.

Сад ми још остаје да поменем, да јагодински округ није остао иза друге шумадинске браће ни у домаћим немирима нашим.

На крају године 1834, људи који су били незадовољни начином владе Кнеза Милоша, и који су тражили неког обезбеђења грађанским правима и од саме земаљске врховне власти, почели су се прикупљати око неког чувеног Темнићанина, на име, *Милете Радојковића* из села Батуна, на левом брегу Мораве у дно Темнића.

Ствар су водили и угађали Симић, Петронијевић, Ресавац, Вељковић, па у неколико и сама кнегиња Љубица, али је Милета, по снази свога одважнога карактера, и по јасно свађеном и никад немењаном плану својих захтева, био и остао у очима народа вођ и управник овога покрета.

После извесних договарања и припремања, на Богојављење у вече (6 Јануара), 1835, на Таборишту (на оном истом месту, где су толико пута били сукоби с Турцима), уставило се више од 2000 људи Јагодинаца, уз које је пристало било доста њих из параћинске нахије, из Ресаве, и из крушевачке. Пред том масом народа били су, осем Милете Радојковића, Стојан Симић, Аврам Петронијевић, Милосав Ресавац, Ђорђе Претић, и још неки други.

Нису сви били сложни: за што иду у Крагујевац. Неки су хтели да принуде Кнеза Милоша да се одрекне престола на корист свога сина Милана. За ово су били: Симић, Петронијевић, Мајсторовић, и још неки. Други, напротив, тражили су само да он уништи кулук, и да смањи народу порез. За ово је последње био Милета, и изјавио је одважно и разговетно да ће на сваког устати, ко поуми што против живота или достојанства Кнеза Милоша.

Кнез Милош је тада био у Пожаревцу. Устаници су тако брзо ишли, да је он једва стигао да пошље у Крагујевац Вучића, да очува тамо двор и касу народну.

Вучић, на двоје на троје, уреди неку снагу за одбрану, па онда, са 150 људи, изађе на Табориште пред устанике и упита их шта желе да добију. Они му кажу шта ко жели и тражи.

Саслушавши и једне и друге, он најави да захтеве Милетине прима и сам, и узима на се да посредује између Кнеза и оних који траже да се народу обезбеде права.

Сад се договоре, те устаници сиђу у Крагујевац и заузму половину вароши, а другу је полу држала војска Кнезу предана. Обе су се храниле из народног амбара.

Вучић је овде радио врло мудро, али наравно споро. За то су, особито онда кад није било ни уредне поште ни пута, а то ли телеграфа, преговори вођени лагано, а гласови расли десетоструко. Кнеза почну уверавати да је и Вучић против њега, и да је чак за његов живот настала опасност. Он се пренадне, и крене се да бежи у Аустро-Угарску, али га од тога одврати највише сердар Коца Марковић, Јаков Живановић, и још неки. Док се то тако водило споро, уморе се устаници у Крагујевцу, и већ почну навалјивати да иду кућама.

Кнез најпре пошље у Крагујевац брата свога Јеврема, а после дође и сам; али тада већ није било устаника на окупу онолико колико пре. У Крагујевцу га дочекају вођи устанка, и падну молити за опроштај; он их дигне, и почне говорити: „Сви грешимо, него да исправљамо један другог!“

Сутра дан, без икакве велике церемоније и пошпе, Кнез Милош, и сви вођи устанка, оду у крагујевачку цркву. Тамо је био митрополит и ђакон Јанићије (потоњи владика ужички). Врата се изнутра затворе, и ту у тишини, пред неким иконостасом, на светом јеванђељу, Кнез се закуне: да им све прашта, и да ће имати на уму све оно што је народ желео да добије овим устанком, а они се опет закуну њему: да ће му бити верни и послушни.

Тако се завршио овај унутрашњи немир, који је народ назвао *Милетина Буна, 1835 године*.

6. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Капетан Коча¹

ИЗ СЕЛА ПАЊЕВЦА

Коча је најпре трговао стоком. Године 1787, пред онај рат који Аустрија објави Турској 1788, он дигне народ из целе нахије јагодинске и започне бити се с Турцима. Из манастира Каленића узме калуђера *Исаију* за писара и за другара у бојевима. За то се, после, и певало по Левчу:

„Војску купи Коча капетане

 „Барјактара, приог калуђера:
 „По барјаку положи браду,
 „Па он учи Србе у параду....“

Познато је да су друга пола тога ратовања и сршетак му били несретни за Аустрију. Коча, узбијајући, или бар уздржавајући турску војску која је продирала уз Дунаво, борио се последњи пут, са својим драговољцима, више Пореча на левој страни Дунава. Царска се војска међу тим била повукла чак к-Темишвару. Турци, којима је јунаштво Кочино већ било добро познато, позивали су га више пута да одустане од борбе, по што је већ остало сам са својом дружином. Но он, удајући се у своју стару срећу, не послуша. Турци нагрну големом силом, околе га са свих страна; после страховитог боја и грозне сече, ухвате жива њега и шездесет друга с њиме (остали су сви имали срећу да изгину). Њих одведу у Текију према Оршави, и ту их понабијају живе на коље....

Мир јуначком праху, а слава светлом имену твојем, несамртни Кочо! Твоје и другога твојих јечање на самртном кољу задахну српски ваздух неким дахом који поче свуда тражити освете. Нека се у висинама плавога нашег неба развеселе ваше јуначке душе, јер из гробова ваших пониклоше горостасне биљке: *Карађорђе, Чарашић, Вељко, Курсула, Милош, Синђелић*, и други без броја.

¹ *Прота Ненадовић* вели да је Коча био родом из села Ланишта. *Мемоари*, стр. 13.

Стеван Јаковљевић

Стеван Јаковљевић био је родом из села Ведушића у Левчу. И он је био један међу онима које су Дахије научиле биле да погубе. За то се у песми и каже:

„Док погубим Јаковљевић, Стеву
 „Из Лијенча, гњезда ајдучкога.“

У Стевана је био брат Јован, тајав исти јунак као и Стеван. Тешко је веровати, ама у Левчу причају озбиљни људи, да су Стеван и Јован са својом мајком погли, седнувши за вечеру, понити до зоре аков вина, па сутра се умити и отићи на рад без икакве главобоље!

Кад је Тахир-Балота, послани од Мустајпаше с војском турском и српском, ударао на Пазванџине Турке у Јагодини, где се неки Тосун био затворио у цамију, и кад су Срби, гађани спред од Пазванџиних Турака, а с леђа од неверних Мустајпашиних војника, почели падати листом: онда је Стеван Јаковљевић повикао: „Ја Левчанима не дам више бити се; ми гинемо и од својих и од Пазванџиних Турака. Него нека се иставе наши Турци, па да ја само с Левчанима ударим на Тосуна, и ако вам га до сутра не доведем жива, или му не донесем главу, на врату сам најтањи“!

Балота му то допусти; али Турци поткажу то Тосуну, те се он ноћу божем протуче кроз Турке, и побегне у Руприју.

По сведошћу Петра Јокића, Стеван је погинуо на Београду по свој прилици, 1806.

Бог да га прости!

Оборкнез Јевта

ИЗ СЕЛА ОБРЕЖА

Одмах у почетку устанка 1804, изашао је у прве редове и постао старешина у Доњем Левчу Оборкнез *Јевта* из Обрежа.

Под његовом командом били су: *Стеван Кара*, из Варварина, који је погинуо на Баји; *Радован* из Вошњана, капетан; *Велисав* из Трешњевице, саветник; *Мијалко Н.*, који је постао буљугбаша у вароши Јагодини; и *Милета Радојковић*, из Катива, као барјактар.

И кнез Јевта је, како се прича, пао на Београду.

Оборкнез Петар Вукомановић

Вукомановић је био родом из села Сабанте. Он је, по устанку Карађорђевог, постао старешина у Горњем Левчу. Није дуго живео ни судно у јувачкој кнежини својој, јер се на скоро помиње, кад је он погинуо, да га је заступно

Оборкнез Милоје Тодоровић

Милоје је био из села Цриче. Његова се власт пружала чак до Мораве код Третеника, јер се помињу у његовој команди *Стеван Јаковљевић*, о ком је била реч; *Никола Бабовић*, бивша из Грабовца; *Мијушко Н.*, главни буљубаша, из села Сиљевице, који се у јуришу на Јагодину, 1804, особито добро показао, а и *Мијаило Шапоњић*, такође буљубаша.

Кнез Милоје је умро 1832 године, и упокојен је код манастира Јосанице. На гробној плочи његовој, коју му је поставио син Јевта Тодоровић, има изрезана Милојева слика до прсију, са асблом у руци, а испод тога су ови стихови:

„Чуј отац од сина

„На гробу г' спомена:

„И на гробу твој

„Не треба да ридам,

„Ер у срцу мом

„Још твој понос имам.

„Још генерала Михаљвића

„Ти си каплар био

„И Наполеона ти си с њиме био.

„Ка војвода српски с Карађорђем ти си

„Разгонио Турке те те слава виси,

„У Цариград први за свој род си ишао,

„Жртвовао си живот, кроз беде си прошао

„Као член Совета скончао си лета,

„Нек' ти е вечна памет док трае света.

„Милоје Тодоровић живео је око 70 година, а умро 1832.“

Никлфор

ИГУМАН КАЛЕНИНСКИ

Био је човек књижеван, т. ј., читао је старе србуље, сабирао их у Каленић са свију страна, преписивао их, јер је руко-

пис имао особито леп, и њима се одушевљавао за судбину злобнога народа свога.

У сваком устанку, он је летео у редове бораца, па је с тога и Хаципроданову буну једва дочекао. Буна та не успе, и Турци груну у Левач. Нићеор, у страху да Турци не би похватили и списе који га јако терете, побаца у једну хлебну пећ велику количину старих књига, повеља, хрисовуља, и других записника. Али га ни то не спасе. Њега Турци одведу у Београд, и ту с осталима погубе, па му главу набију на колац на бившој Стамболканији 1814, као што је већ казано под Београдом.

Димитрије Ђорђевић

Родом је био Грк из Македоније; дошао је у Србију 1804 с крцалијама. Раставши се од њих, дође у монаштво Милану Обреновићу, а, по смрти Милановој, остане код Милоша, од кога се више није раздвајао, него је с њиме делко и зло и добро. За времена Црнога Ђорђа, био му је први момак и друг, а по што су се предали Турцима, бивао му је тумач и азнадар, и свршивао је друге различне народне послове.

Кад већ Милош постане тако велики господар, он га, за његове велике труде и верне службе, узме као брата, па га ожени и учини га оборкнезом нахије јагодинске (и зајста је његово поштено срце заслужио све те милости и тако велике дужне награде). Године 1820 отиде и он с војводом *Вујицом*; протом јагодинским, *Милојем Вукашиновићем*; и *Аврамом Петронијевићем* у Цариград.

Кад их Турци онамо све затворе, он се, сиромах, може бити од страха разболи, и малко помери намећу, и тако је после живео у Јагодини.¹

Тако вели Вук, а нама су Јагодинци казивали, да је њега опео код Кнеза Милоша некакав Маркић чибугџија, као да ђоја он и његова жена Јованка спремају отрове, да отрују свога добротвора. Кнез се на то жестоко наљути, и поручи Димитрију да га не чека у Јагодини, него нека иде куда зна: од тога страха

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју*, стр. 48—49.

и од жалости што је опаднут на правди, он помери памѣћу и тако је поживео још неко време, па је умрѣо у Јагодини 26 Јануара 1837. На гробу његовом стоји овај запис: „Овде леже кости мужа за отечество србско много заслужившега, полковника Димитрија Борђевића, преставившег се 26 Јануара 1837, у 55 лѣту старости своје, у Јагодини.“

Димитрије је био личан човек; говорио је српски, грчки, и турски. — Оставио је после себе само једну ћер Милицу, која је била удата у Београд за неког Вучка Болтадију. А има ли ко од ње, не зна се. — Изв Димитрија остало је око 20—30.000 гроша имања и лепих ствари и рахтова, па је то за једну ноћ све покрадено.

Милета Радојковић

Милета је био родом из села Катуна, у Темнићу. Још за Карађорђа био је одличан војник и барјактар. У другом устанку био је један од првих, који су одмах дигли оружје на Турке. Тако је ушао у послове народне у којима се налазио близу до краја свога живота. Најпре војник, после старешина, кнез, за тим саветник, и најпосле председник Државног Савета, Милета се свакад показивао човек разборит, трезвен и поштен.

Једном је, као што је поменуто напред, стао био и на чело једноме народном устанку против Кнеза Милоша. Устанак је тај познат под именом „Милетина Буна“, а свршио се измирењем устаника с Кнезом.

Пред смрт је Милета био ослепео, и живео је у Јагодини.

Умрѣо је 26 Септембра 1852, и укопан код цркве варваринске.

Старац Пејко

Пејко је био родом из села Својнова. Године 1815 сукобе Турци њега са још двоје момчади: *Јанком*, његовим братанцем, и *Милетом Видићем*, из истог села, баш код својновачког гробља. Пејко западне с дружицом својом за некакве врљике, за управо никаву бусију. Ту су се они пушкарали и обарили Турке једног по једног све док Пејку не застане зрно у пушци. Тада Турци, опазивши колика му је мала дружина, навале,

околе га и свега всеку на комаде! А она двојица срећно умакну. Очеvidци уверавају да је ту било неколико стотина Турака.

Нека је Пејку вечно помињање међу Србима, којима је образ осветлао!

Дужност нам је поменути бар имена још неколиким славним Србима, кад више података о њима немамо:

Нека је слава *Николи Мандрди*, из села Пајковца, који је онако славно разбио Турке на Јухору 1815!

Нека је рај души *Стојана Протића*, варваринскога проте, кога су Турци жива избали на колац.

Нека је хвала *Илији Вукомановићу*, из Сабанте, који је у другом устанку, 1815, особито ревно радио да се Србија очисти од Турака. Он је умрѣо у Д. Сабанти, године 1825, у 70-ој својој години.

Исто тако заслужују хвалу

Панта Тодоровић из Црпче, који се махом помиње на оном шанцу на Велици (Таборишту), где се доста крви пролило за другог устанка; и најпосле

Милосав Дробњак, из Рековца, који је једном у Крушевцу, на мегдану, просекао једнога Арапина и ту тешко рањен. За њега помиње и протокол Карађорђевог м 1433. Године 1815 одликовао се у боју на Таборишту, као што је већ поменуто. Умрѣо је на свете Тројице 1822, у Рековцу, у својој 60 години.

Тешко ми је, а морам да поменем и једно злочиначко име, само да никога „правда не мимође“.

Прича се у Левчу, да је у селу Пчелицама био некав *царски бераглија*, *Милосав Кулиза*. Од 1813—1815 постао он кнез у Левчу.

Као такав, похватио је, веле, једном (јемачно за време Хашипроданове буне) 70 првих људи из Левча, и отерао их као бунтовнике у Београд наши.

У Београду се тада находио и Кнез Милош, па, видећи толике људе повезане на правди Бога, рекне му:

— Милосаве, од Бога не нашао! за што чиниш то од своје браће?

— Е, тако, Милоше, одговори Кулиза:— ја које овчице стрижем, а ти кад стечеш своје, стрижи како знаш другојачије; ја ти се не ћу мешати.¹

Доцније, кад се свршио рат 1815, Кулиза је погинуо код села Слатине. Нико није ни питао ко га је убио и за што.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Табориште на *Белици* било је више пута сведок крвавих сусрета између Срба и Турака. Као што је већ помињано, Марашли-али-наша, дошавши у Ћуприју, отворио је преговоре са старешинама српскога народа, који је био устао на Турке. Средина овим старешинама којима су посланици Марашлини шиљани, и одакле су њему српски депутати одлазили, била је у логору на Белици или на *Таборишту*. Ту је дошао Марашли Ђурчибаша да у име његово потражи од Срба оружје. На такав страхан захтев, војвода се Вујица, извадивши иза појаса свој пиштољ, овако одазвао: — Ево носи ово везиру, и кажи му, да ћу му ја сутра доћи на ноге, да ме убије тим истим мојим пиштољем; али у народ нека не дира!²

Ово је упутило хитрог Дубараџибашу¹, да окрене лист, и да ноће путем блакости. Одмах је Вујица, иза тих речи, послао кат хаљива, и поручио нека носе сви Срби и тонове, ако могу, само нека су цару покорни.

Из овог шанаца, послана су она два депутата: кнез Милоје Тодоровић, из Цриче, и духовник Неофит, из манастира Никоље, у Ћуприју, к Марашлији, те му оповидели каква су турска насиља приморала народ, да се на ново лати оружја.

Из овога је логора и сам Кнез Милош отишао у Ћуприју Марашли-али-наши на састанак, и учинио први уговор, да се Марашлији отвори пут у Београд, да се од ратовања престане, и да се пут преговарања избере за измирење Срба и Турака.

¹ Тако се звао Марашли-али-наша с велике вештине своје и довијања.

Јасика, село на левој обали западне Мораве, баш према Крушевцу. На Јасици су, последњих дана Августа (биће баш 26) 1810, Срби и Руси удружени дочекали турску војску, коју су водили Мехмед-Рушид-паша и Исмаилбег, и, после 7 сата жестокога боја, нагнали је преко Мораве ка Крушевцу.

О Јасици вели мајор Грамберг, у свом мемоару од 26 Јуна 1808 на кнеза Прозоровског ово:

„*Jassika, retranchée pour 200 hommes sur la Morava au milieu d'un village du même nome et au pied d'une hauteur.*“

Варварин, село на левом брегу велике Мораве, 6 сата на југ од Јагодине. На Варварину је био крвав бој с Турцима.

Неколико дана после боја на Јасици, везир Мехмед-Рушид-паша пође к Варварину. Гроф Орурко нареди да се гради велики шанец. За пет дана, буде ископан шанец за 1000 људи и за 8 топова. 6 Септембра 1810 Турци ударе на шанец. После крвавога боја дуж целе линије, Турци се повуку, а после четири дана навале са свих страна жешће него икад пре. Али ипак буду одблјени, и повуку се не само преко Мораве, него чак у Арнаутску.

На Варварину се лила и руска и српска крв за слободу Србије; ту су били Гроф Орурко, Карађорђе, Вељко, Милан, Младен Милош, Станоје, и многе друге старешине. Овде је Вељко рањен, а Кургула показао особито јунаштво. С Варварина је послан Милан као депутат к Русима у Влашку по народном послу.¹

Трешњевица, село у срезу белчком, 3 сата на југ од Јагодине, уз Мораву. У том селу, и код *Дебелог Дрвета*, године 1815, пала је многа крв. После јуначке обране, близу села *Својнова*, псечен је старац *Пејко*, кога смо већ помињали. Турке је предводио Сераскер *Алибег*, син чувеног Караџеџије, а Србе *Милета Рајдојковић*, него је осоколио на Јухору *Никола Мандра*².

Девојачка Стена. На планини Јухору, на коси, између Секурича и Орашја, има један страхан одсек, који се зове *Девојачка Стена*. Прича се да су некад Турци потерали робље из *Темнића*, а оно све побегло у планину Јухор. Турци се навлоне

¹ *Гласник* III, стр. 146—147.

² *Милутиновић*, стр. 307—308.

да хватају где ког стигну. На врху планине сустигну једну девојку, која је лагано извицала пред њима. Видећи да јој нема живота другојачије него да буде турска робња, она дође над онај страшни одсек, па се окрене и рекне им:

— Узалуд се трудите; не ћу ја бити ваша робња.

— Уморила се, па говори од муке, рекну они тврдо верујући да им не може умаћи. Али тек што јој се приближе, а она се прекрсти и — скочи у бездан!

Медёт! повичу упренашћени Турци: — е овај се мнлет не да ласно покорити.⁴

Тело јој се строшило чим је стигла на дно стрмени; али јој име, обучено у дивотну причу, иде од уста до уста, и сваки каже: Бог да је прости! Ми је ево у књигу пишемо, да се памти докле год има на земљи тако јуначких срдаца која презиру силу а гину за слободу.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У јагодинском округу има 1 варош, 144 села, 67 општина, 13.953 главе пореске (1872).

Јагодина, окружна варош, на левој страни Мораве, 1 сат западно од обале. у лепој и питомој равни, с обе стране реке Велице.

Јагодина је место старо; ми смо помињали неке зидине у тој вароши, за које мислимо да су старије од турске најезде на ову земљу.

Деспот Стеван Високи дао је Хиландару једну хрисовуљу писану 8 Јуна, 1411, у *Јагодној*.¹ (Не само да страни путници XVII века пишу Јагодину Јагодна, него је тако изговарају Темнићани и дан данас).

Ми смо помињали малко раније и старије путнике, који су пролазили кроз Јагодину, а и догађаје из нове наше историје који су бивали у том месту. За то овде можемо да то не понављамо; него место тога испричаћемо, из несрећне године 1813, нешто што се збило у овој вароши.

Године 1813, Карађорђе је био пошао пред великог везира Урумели Валиса. У Јагодини му стигне писмо из Лознице од војводе Молера, који јавља да се не може никако одржати, ако му се не пошаље помоћ.

Карађорђе сазове све своје војводе на ратни договор. Кад су се сви устезали казати своје мишљење, рекне он сам овако:

— Ја мислим да се из ових горе нахија скупи око 6000 коњаника под команду *Петра Јокића*, а из оних округа доле преко Мораве, да се опет скупи 6000 коњаника под команду *Велкову*.

Њих двојица, *Петар* и *Велко*, нека иду у поље ражањско, и ту нека су у резерви. А ја ћу да идем у Делиград, да се затворим.

Где буде невоља, нека трче Петар и Велко; они се пазе као браћа, а 12000 коњаника имају под собом. Нема паше који ће се пред њима одржати. Народ да се из пољевитих места тргне и засече у збегове; наша војска нека се повуче сва у планине.

Старешине све у глас повичу: Добро је, добро; тако и нека буде, господару!

Карађорђе, после тога, заповеди те се Јокић одвоји с једно 300 коњаника у поље, а како који војвода доводи коњике, Вожд ће их одвајати и слати у логор Јокићу.

Хтеде бити добро; али баш у тај мах стиже Младен, који је, по ранијој одлуци у Совету, ишао у Крајину, те прегледао шанчеве, и утврдио их. Чим дође, он упита за онај оделити логор Јокићев.

Карађорђе је ћутао, а ћутали су и други. Танаско Рајић оде му причати, и каза све што је говорено и како је наређено.

— Добро, добро, рече Младен: — но не знам како ће испасти?

Карађорђе му сад сам каза све рашта је тако наређено.

— А знаш ли, рећи ће Младен, после малог ћутања: — како смо у Совету љакључили, и мене сте послали те сам свршио све, па сад друкчије радите.

— Ја знам, рече Карађорђе: — али ће ударити турска

¹ Monumenta Serbica, стр. 569.

сила, па све војводе позатварати у шанчевима, а ко ће онда братити овај народ по пољу?

— Нека се бију војводе, рече Младен.

— Ама ће ударити сила, па затворити Вељка, затворити Гургусовац и све шанчеве, а народ ће изгнути као стока.

— Па нека гине, рече на то Младен:—свадба без меса не може бити. А Вељко нека се гуче; доста му и певају Бугарчице.⁴

Карађорђе тек леже, па удахну:

— Еј Младене, Младене, Бог те убио! До сад је овај свет био на мом врату, а од сада на твој!

И одмах поче блувати самим једом, па се од тога и разболи страшно.

Младен се уплаши да га не убије, па побегне у Ђурију, а Јокић с нешто коњаника оде на Дрину.

Ето то је план, на који подсећа Прота Ненадовић у својим *Мемоарима*, стр. 277, који је у Јагодина у глави Вождовој никао, испољио се, па ту и остао незавршен, а с кога? види се из ове приче самога Јокића.

И ако је Јагодина варош стара, и ако је у врло красном и родном месту, на цариградском друму, опет она нешто споро напредује.

У Јагодина су обични занати, као и свуд по варошима у Србији, и трговина с домаћим производима. На гласу су били до скоро само ножеви јагодински.

У Јагодина је суд; начелништво; канцеларија среза беличког; команда окружне бригаде; окружни прота; пошта, и телеграфска станица.

У тој вароши има полугимназија с 3 разреда; 4 наставника и 99 ученика. На плату ових наставника дала је сама држава 187¼ године 4426 динара и 80 пара динарских.

Основна школа мушка с 5 учитеља, и 253 ученика.

Основна школа женска с 3 учитељке, и 110 ученица.

У Јагодина има пивара и парно купатило, што је велика реткост у нашим варошима осем Београда.

У Јагодина је било 1872, 933 главе пореске.

Села су највећа дуж Мораве; али су у опште доста збијена, и на лепим местима. Највећа су: Велика Дренова, Медвеђа, Обреж, и Бачина, а најмања: Топола, Пајковац, и Гавез. Ево их свију:

Година број	Имена села	Број пореских глава	Приближна дачина од окружног места	Година број	Имена села	Број пореских глава	Приближна дачина од окружног места
Варош							
1	Јагодина □ 1817 933	—	—				
I Срез белички							
1	Копривница □ 1847	67	2½	26	Винорача	83	1½
2	Доњи Рачник	84	2¾	27	Трнава	34	1½
3	Врановац	60	1½	28	Деоница	59	1¼
4	Горњи Рачник	41	2	29	Сијоковац	56	1½
5	Горње Штипље	45	2	30	Волавча	48	1½
6	Доње Штипље	52	1½	31	Црча	62	1¾
7	Ланиште	182	1	32	Каленовац	19	2
8	Пањевац	115	1¼	33	Драгоцвет	103	1¼
9	Рибари □ 1851	229	½	34	Међуреч	70	2
10	Мијатовац	108	1¼	35	Ковачевац	33	1½
11	Буковче	50	½	36	Лозовик	58	2½
12	Рибник	32	¾	37	Мншевић	53	3
13	Мајур	151	1	38	Прњавор јошанички	7	2
14	Остриковац	60	1½	39	Белица □ 1851	83	3
15	Доњи Јовац □ 1849	144	2	40	Бунар	68	2
16	Доњи Јовац	39	2	41	Врба	42	3½
17	Дворица	38	2¼	42	Лукар	21	3
18	Трелњевица	75	3	43	Шантаровац	98	2
19	Сити Вир	31	2¾	44	Шуљковац	79	2¼
20	Колари	54	2	45	Лоћика	120	3
21	Драгошевац	64	2½	46	Медојевац	33	3½
22	Главинци	41	1¼	47	Топола	7	3
23	Бресје	27	1	48	Праћина	141	1
24	Беочићи	68	3½	49	Ракитово	58	1
25	Прњавор Ивковачки	12	2¾	Свега		3.299	—

II Срез левачки

1	Д. Сабанта □ 1865	128	6	9	Урсузе	56	3
2	Г. Сабанта	126	5	10	Ломница	74	3¼
3	Дулени	62	8	11	Слатина	32	3
4	Пчелице □ 1868	188	7	12	Цикот	64	3¼
5	Велика Сугубина	97	4	13	Бавадар	101	4
6	Ратковиће □ 1868	150	4	14	Течиће □ 1873 ¹	99	4
7	Велика Крушевица	75	4¼	15	Рабеновац	29	4
8	Рековац □ 1836	148	4	16	Вукмановац	108	4

¹ Школа се зове Течићска, али се налази у Рабеовцу.

Редни број	Имена села	Број порес-них глава		Редни број	Имена села	Број порес-них глава	
		Малога од округа	Велика од округа			Малога од округа	Велика од округа
17	Брајиновац	59	5 1/2	35	Калудра	90	6 3/4
18	Белушић □ 1868	134	5	36	Лепојевић	73	6 1/2
19	Пуљин	129	5	37	Превешт	69	6 1/2
20	Вољујак □ 1869	100	5	38	Мала Дренова	103	7 1/4
21	Баре	26	5 1/2	39	Пољна □ 1867	213	7
22	Комарани	48	4 1/4	40	Мијанловац	75	9 1/2
23	Мотриће	40	4 3/4	41	Рујишник	51	9
24	Милешево	26	5	42	Мала Сугубина	69	8
25	Сибница	113	5 1/4	43	Божуревац	50	8
26	Доброселница	35	7	44	Ривац	106	7 1/4
27	Сивљеница	85	5 1/2	45	Медвџа □ 1873	393	10
28	Богалинци	81	5 3/4	46	Богдање	95	10
29	Надрле	49	8	47	Прњавор љубостињски	40	10
30	Жунашевац	92	6	48	Планиница	35	9 1/2
31	Оварић □ 1868	199	7	49	Грабовац	76	10
32	Шљивица	22	8	50	Доњи Дубич	24	8
33	Горњи Дубич	38	7 1/4	51	Лободер	29	10
34	Прњавор Каленићки	36	8	52	Рајинац	84	9 1/2
Свега						4.492	

III Срез темнићски

1	Барварин □ 1850	223	6	23	Падеш	65	8
2	Маскар □ 1868	113	6 1/2	24	Вратари	68	7 1/2
3	Бошњани	195	7	25	Парцани	66	8 1/2
4	Шанац	117	8 1/4	26	Мареново	24	8
5	Гавез	16	8 3/4	27	Залогојевац	93	8
6	Велика Крушевица	73	9	28	Пајковац	18	8 1/2
7	Срње	54	9	29	Тољевац	85	8
8	Јасика □ 1848	156	9	30	Доњи Крчин	64	
9	Куљин	229	9 1/4	31	Карановчић	78	8
10	Бела Вода	184	10	32	Горњи Крчин □ 1869	28	7
11	Селиште	127	10 1/2	33	Мала Крушевица	43	7
12	В. Дренова □ 1839	428	11	34	Орашје	77	7
13	Кољуси □ 1852	178	10 1/2	35	Избеница	94	7
14	Брајковац	51	10	36	Црница	54	7
15	Каменари	25	9 1/2	37	Вачина □ 1843	313	7
16	Страгари	99	10 1/2	38	Секурич	201	6
17	Милутовац □ 1872	212	10	39	Катуи	291	1
18	Лазаровац	73	10	40	Обреж □ 1850	381	1
19	Љубава	88	10 1/2	41	Својново	126	
20	Шапиловац	30	9	42	Потоцац □ 1872	176	
21	Крвавица	69	8 1/2	43	Рашевина	180	
22	Глобари	65	8 1/2	Свега		5.329	

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Поресних глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА		ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА						
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЛА И ЗАС.	СВЕТА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕТА	МУЖИХ	ЖЕНОИХ	СВЕГА		
1	Јагодина варош	1	—	—	1	—	1	1	1	1	2	4.424	983
2	Белчици	—	1	49	49	1	4	5	4	—	4	15.507	3.299
3	Девачки	—	—	52	52	2	6	8	10	—	10	19.743	4.492
4	Темнићски	—	—	43	43	—	6	6	10	—	10	22.506	5.229
Свега		1	—	144	145	3	17	20	25	1	26	62.179	13.953

Примедба. При поређењу имена села у овом списку с именима која је Вук у Даници 1827 г. печатао, извадивши их из арачког тевтера од 1822 г., нашли смо да два села данас не постоје, и то *Кованлук* и *Помак*. Село *Комарана* има два: једно у Левчу, а друго у Темнићу, у коњушкој вурџи. Ово последње није записано ни у једном *Речнику*. Село *Бајчетина* додато је округу крагујевачком. У јагодинској вахији налазе се ова нова села: *Доњи Јовац*, *Сити Вир*, *Шљивица*, *Рујишник*, *Гавез*, *Селиште*, *Љубава* и *Мареново*. *Доњи Јовац* (управо само *Јовац*) и *Сити Вир* у Даници су уписани у вахији љуријској. Села: *Рујишник*, *Шљивица*, *Селиште*, *Љубава*, и *Мареново* дошла су доцније, јер се налазе уписана у *Речнику* Гавриловићевом, а *Гавез* је још доцније постао.

Разлике између имена ондашњих и садашњих не могу се тачно одредити, јер оне могу бити и погрешком штампе учињене, али имају нека имена, која су баш измењена, тако: у Даници *Карановац* сад *Карановчић*, *Сте* сад *Срње*, *Залагајевац* сад *Залогојевац*, место *Дубач* сад *Дубич*, и т. д.

Као што из статистичког прегледа видимо, има у јагодинском округу 62.179 житеља; кад одузмемо варош Јагодину, онда остаје 57.755 сеоских житеља који живе у 144 села: долази дакле у средњу рубу на свако село по 401 душа. Но кад се разреде села по њиховој мањој или већој насељености, онда их има, која броје:

мање од 100 житеља	7, са	502 житеља
од 101 — 200	34, „	5.430 „
„ 201 — 500	69, „	23.246 „
„ 501 — 1000	28, „	19.938 „
„ 1001 — 2000	6, „	8.639 „
Свега 144 „		57.755 „

Ови бројеви нађени су пописом људства од 1866 године; ради смо били да употребимо дата најновијег пописа, али се то не може једно с тога, што тај попис није довршен, а друго и за то, што ће потребно бити да се рад пописних комисија прегледа, а за такав преглед потребно је доста времена и радне снаге.

Од целог броја житеља долази на женскиње 30.331 т. ј. на сваку стотину мушкараца има по 95·24 женскиња. На 100 мушкараца у срезу:

темнићском	има	96·92	женскиња
левачком	„	96·09	„
беличком	„	94·30	„

Кад број цркава и школа упоредимо с бројем житеља, онда налазимо, да у овом округу на сваких 3.106 житеља долази по једна црква и на 2.392 душа по једна школа. За поједине делове овог округа ова је сразмера:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ НА	ШКОЛА ЖИТЕЉА
у Јагодини	4.424	2.212
„ срезу беличком	3.101	3.877
„ „ левачком	2.468	1.974
„ „ темнићском	3.751	2.251

Куће су селачке доста угледне. Највише их је под ћерамидом; имају по собу и кујну, а врло често и трем пред вратима. Граде их мајстори из Турске; али има и мештана који се одају на тај посао с врло добрим успехом.

Није потребе ни казивати, да су куће лепше и удобније у селима моравским него у онима која су у врху Левча, по местима врлетним, перодним, и сиромашним.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Може се рећи да је становницима овога округа, не искључујући ни саме варошане, главно занимање земљорадња.¹ У долини моравској, нарочито од Јасике до манастира Љубостиње, кукуруз је на особитом гласу. Што се у шали рекне за село В. Дренову, да је родна као Мисир, то није без основа. Ту кукуруз роди готово као и у земљи у којој је први пут поникао.. Поред обилнога кукуруза, има свуда доста и стржине.

Године 1867 било је засејано у целом округу 47.046 дана орања разним житом; од овог простора долази

	ДАНА ОРАЊА
на кукуруз	27.212
„ пшеницу	10.974
„ јечам	3.543
„ овас	2.628
„ раж	1.993
„ крупике	683
„ просо	11
„ елду	2

Од поврћа има доста купуса (906 дана орања), и кромпира (621 дан орања). Сеје се доста конопље (1637 дана), али врло мало лана (30 дана орања). Дуваном је било засађено само 95 дана орања, и то поглавито у срезу беличком.

Вино роди готово у свем округу, и обично је добро. Нарочито се хвали оно с Ђурђева Врда, код Јагодине; вино из Јовца; из Бачине; из Богдања, и ово манастира Љубостиње. У целом округу било је, 1867 год., 32.290 мотика винограда, и то највише у Темнићу (14.194 мотике).

Од других питомих воћака, има а. *јабук*: петровача, слаткача, киселача, зеленика, ђула, тврдокорака, првењајака, илињака, скопљанака, говењача, и ведрика; б. *круш*: караманака, водењача, зимњача, тврдака, тепаваца, овчарака, базава, тамњаника

¹ У 1866 години од 62.179 становника само 8·32 процента нису били тежаџи.

видовача, јагодарака, јечмењака, полошака, сјерака, такуша, и арапака.

Горви Левач, особито под саму плачину, држи многу стоку. Сточарство потпомажу добре ливаде којих је у самом Левчу било, 8.116 коса, а у целој округу 20.613 коса. У 1866 години пописана је сва стока у Србији, и тада је нађено у округу јагодинском:

коња	2.758	грла
говеда	33.585	"
свиња	59.348	"
оваца	124.597	"
коза	15.676	"

Свега 235.964 грла, у вред-

ности 3,821.135 динара. Кад ову вредност поделимо бројем житеља, онда долази на једног по 61.45 динара.

Кошница је имао округ јагодински 7407. Од 1859 до 1867 године број кошница пао је са 22 процента.

По селима има: абација, бојација, и дрводеља. Ковачки занат у Левчу се држи да је руга за Србина. „Цигани су ковачи,“ веле Левчани с неким поносом. Зато у свем срезу има само два Србина ковача.

Задруга нестаје сваки дан и у китноме Левчу. Причали су ми да је већ реткост ако два рођена брата живе у задрузи.

Вредност свега непокретног имања у округу јагодинском процењена је 1863 године на 12,023.100 динара, и у ово време долазило је од ове вредности у средњу руку на једног житеља:

У вароши Јагодини	312 динара
„ срезу тењињском	264 „
„ „ беличком	216 „
„ „ левачком	120 „

У целом округу по 205 динара.

Управа Фондова имала је, 1872 год., у округу јагодинском 738 дужника, којима је позајмила 755.695 динара; долази дакле одсеком на једнога по 1.024 динара, а кад суму дуга поделимо

бројем житеља, онда излази да је свака душа задужена код Управе Фондова са 12.15 динара.

е. одело

На варошанима је одело, наравно, куповно, нешто јевропско, а највише српско по кроју. По селима је и мушко и женско одело домаћа рукотворина, али се с дана на дан увлачи по нешто и куповнога.

Мушки носе: кошуљу, која се спушта до испод колена;¹ гаће; антерију (куповну); јелек; гуњ; канице (појас); подвезице; дозлуке; чарапе; назувице; опанце (овако они говоре), који су на врху сашивени, те се по том Левчанин може свакад да позна; на глави имају вес с кићанком, или шешир плетени или куповни. Зими носе чакшире, обично сиваве, а ретко беле.

Момци, кад пођу на сабор, носе по три пешкира. Један увију око врата, на пропусте испод левог пазуха, као кад се обеси јанџик; други увију исто тако, па га провуку испод појаса или кацига и обесе низ десну бутину; овај пешкир мора бити окићен ситним парам; трећи метну у џеп, али се и од њега морају видети крајеви.

Готово сви, и стари и млади, кад иду на сабор, или на друго какво весеље, носе ципеле и чизме, место опанака.

Девојке носе весове, по весовима перчине оплетене од троје четворо, или и више; у ушима имају мињуше; носе: кошуљу, сукњу (коју саме ткају и режу), горе *цокле*, које је од онога од чега је и сукња, и то саме шију; а јелеке од сукња шију им абације и обично извезу по прсима жутијим гајтаном; око врата укрете мараму; пашу се каницама; носе кецеље (обично куповне); чарапе и опанке. Кошуље су им обично везене на прсима белим памуком или свилом.

Жене носе све тако, само на глави имају ковгу, коју овде зову *цета*. На цети је бео превез, а за превез приденут по који куповни цвет, и по неколико прних куповних пера, и једна или две вулене или

¹ У селима која су ближе Крагујевцу, као; у обе Сабанте, Пчелицама, Ратковићу, носе кошуље врло широке и до чланака дугачке

свилене мараме, које су превијене за непун ченерак, па се та марама, преко превеза, пусти низ леђа. Спред на цеги пришивена је кајица (парче чоје срмом опточено а све унизано новцима, обично цванцима). Старе жене не придевају по превезу мараме, нити се ките цвећем, ни перјем.

Али се већ сада на саборима може да види и по који „вистац“, и „ћурче“ на поноситим левчанцама, место лене њихове руботворине.

Дечино је одело као и у маторих, само што је мање.

Женским јелечиће а мушким гуњево и чакшире шију абаџије, којих има и по селима и по варошима. Њих народ зове: „терзије.“

Дуж Мораве прешло је пошиво крушевачко. Тамо жене носе на глави ручнике и плету трвеље.

Ж. ГОВОР

У свем јагодинском округу говор је ресавски, а можда је путније било назвати га левачким, али је оно име наденуо поштовани отац нове српске књижевности, па га држимо и ми.

У том говору најобичнија особина јесте другојачији акценат, и. пр: говорити, косити, копати, ливада, Морава; — Јован, Милан, Маринко, и т. д.

У неких именица женског рода трећи и седми надеж свршавају се на *e*, и. пр: Ударио га по главе; дао је белег девојке; седео до по ноћи у механе; био је вас дан на њиве, и т. д.

У неким именицама мушког и средњег рода шести је надеж на *em*, место на *om*, на прилику: „Идемо ми с попем, онем брегом, а овем овуда Турци; ти матор, па си пристао да се играш с дететем, и т. д.

Седми надеж мношине нема завршетка *ma* а и *x* се стоило, па се говори просто: „Све му по рџка чуна ка у вука; ударио га по нога те га осакатио; а реч торба има *тораба*: тражих по сви *тораба*, па нигде мрве хлеба.

Чело, око, уво добијају наставак *ex*, те имају: *челета*, *окета*, *увета*, и т. д.

У придева су наставци *se* место *so* и *u*, и. пр: Добрем човеку, у поцананек гуњу, с вреднем момком, и т. д.

У поређењу се чује: Стареј м. старији; паметнеј м. паметнији; вреднеј м. вреднији; рђавеј м. рђавији, а други опет: живши м. живљи, скупши м. скупљи, кривши м. кривљи, тупши м. тупљи.

Лична заменица *ja* има у шестом падежу: *Мојом* м. њном. — Лична заменица трећег лица, женског рода, има у трећем надежу *ne* м. њој, и. пр: *Ње* не помаже а је карао а миловао; *ње* је грехота што год купити, јер ништа не уме да чува.

У множини, лична заменица у трећем падежу има и *mi* и *nam*; на прилику: „Да *mi* хоће кмет дати човека, да *me* проведе прекем путем у Калениће; — Ако би *mi* власт додала чолау у селу, било би *mi* много лашње за децу, и т. д.

Показне заменице: Овај и тај, говоре се само овако: Ова човек, та брег, а нема на крају *j*.

У глаголима чује се: *Исти* и *ис* м. ићи (ити); *изести* и *изес*; чак: радити има *радисти* и *радис*; дако ћемо урадиш што ово до поклада; место наћи чује се: *насти* и *нас*, и. пр: *наћемо* што за ручак у Љубостиње. Тевамо *нас* кмета код куће, па ће ни он казат пут, и т. д.

Глаголи: Одобравати, подигравати, подбадати, имају у трећем лицу једине: Одобраје, подиграје, подбадаје га, и т. д.

А начин неодређени је обично без *и* на крају, на прилику: читат, писат, говорит, сећ, казат, послат, и т. д.

И овуда се чује: *Прокај* место *шокрај*; *гадље* м. гајде; *Гарвило* м. Гаврило; *Гарван* м. Гавран; *Гарва* м. Гавра, и т. д.

Око Мораве, као и у нараћинској, може да се чује *ge* м. *где* или *де*, и. пр. *Ге* ти спрете Марка? На Рашевице. — А *ge* ти је коњ, Стеване, те идеш пеш? Обосоо је, па ме жао да га јанем.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Гусле се чују још нарочито у Горњем Левчу и Темнићу, и песме се јуначке певају из свих крајева српских.

Ево неколиких песама, које се певају у Темнићу и у Левчу, а као да нису до сад нигде штампане:

Бој два брата за једну девојку

Колико се месец засјао
 Чак се виде Београду врата,
 Ту се бију два брата рођена,
 Оба брата за једну девојку:
 Једно Нича, а друго Никола.
 Нича свбрђ две ста и два свата,
 А Никола три ста и три свата.
 Нича иде гором Лиљаковом,
 А Никола гором Биљаковом,
 Оба иду двору девојачком.
 Девојка је пред њих ишетала:
 Ничи дала свилену кошуљу,
 А Николи од мака мараму:
 „Оба брата, оба живи били!
 А ја не ћу ни за једног поћи
 Да не мећем свађу међу браћу,
 Да не цвђлим вашу стару мајку.“

Смиљана девојка и Јова Чобанин

Смиље брала Смиљана девојка,
 Смиље брала, па је залутала.
 Налутала Јову Чобанина,
 На је њега Богом братимила:
 „Богом брате, Јово Чобанине!
 Изведи ме из горе зелене,
 Одведи ме на воду студену,
 Да с' умјем и да се напијем.“
 Јова јој је за браство примио:
 Изведе је из горе зелене,
 Одведе је на воду студену.
 Кад се умн Смиљана девојка,
 Кад се умн и воднице напи,
 Сјину лице кано јарко сунце.
 Кад то виде Јова Чобанине,
 Овако је њојзи говорио:
 „Бог т' убио, Смиљана девојко!
 Да сам знао, да си тако лепа
 Ја бих тебе за љубу узео.“
 Кад то зачу Смиљана девојка,

Грунуше јој сузе из очију
 Те студени камен покапаше,
 Из камена гуја измицела,
 У недарца Јови умилела.
 Пишти Јова до Бога се чује:
 „Бог т' убио, змијо присојквњо!
 „Ге ћеш, змијо, лето летовати?
 А ге ли ћеш зиму зимовати?
 „Ге ћеш, змијо, пород повијати?
 Из недара змија одговара:
 „У недрима лето летоваћу,
 У појаси зиму зимовати,
 „Русом косом пород повијати.“

Песма коју певају чобани да престане киша

Престан кишо, кишице,
 Престала ти лати мати
 За гором за водом
 Сузе рони, сына роди.
 Како ће му име надест?
 Илија Преврлија.
 О, Илија Преврлија!
 Преври' небо да је ведро
 Као сјајно огледало.

Боловање прошене девојке

Разболе се прошена девојка,
 Бђна лежи и хоће да умре.
 Њој долазе од мора девери:
 „Лези, снахо, ал немој умрети,
 Ми ћемо ти понуду донети.
 Откако смо тебе запросили,
 Наши су се двори подновили,
 И наша се мајка подмладила,
 А наше се стадо хиљадило.“
 Ал' говори прошена девојка:
 „Ој, бога ми, два мила девера!
 Откако сте мене запросили
 Моја ј' мајка грђе постарела,
 А двори ми у недеи зарасли.“

Песме које се певају кад се пије „за здравље“

I

Два анђела шетају,
Рајску песму певају,
Све: алилуј, алилуј!
И Госпoде помилуј!

II

Годубаи ми воду пије
На крај језера, на крај језера.
О, годубе, мајкии бане!
Не муги ми кљуном воду,
Не треси ми кридем росу!
Ти не гледај лепу Јану:
Лепа Јана гајтан плете,
Гајтан плете, на премеће
Преко коња вранога .
На јунака младога,
Кој' всија чаше вина.
На част да су му, на част да су му!

III

Расло дрво тополово,
На њем гвездо соколово,
И у гвезду соколићи.
Што је дрво тополово,
То је кућа домаћинска,
Што је гвездо соколово,
То је совра домаћинска,
Што с' у њему соколићи,
То су гости домаћина;
Што с' над њима соко вије,
То домаћин вино пије:
Пиј, домо, пиј, весели смо сви
И то се поје за здравље твоје.

IV

Соко лети високо,
Шири крила широко,
Тражи лозу винову,

Тражи воду студену.
Девојка га дозива:
„Од' овамо, соколе,
„Ево лозе винове,
„Ево воде студене,
„Студена је ка и лед,
„А слатка је ка и мед.“
Пиј, брате, пиј!
Весели смо сви!

Сад ћемо уврстити једну шаљиву песму, која хвали или куди села у Левчу и Темнићу. Ево је:

„Стан'те, браћо, да се послушамо!
И по једну песму испевамо,
Од истине што је за дружине:
Ласно ти је цјану запевати,
И жадосној мајци закувати,
Миле сеје за братом рођеним. —
Тешко капи на ћелавој глави
И чизмама на кривим ногама,
И јелеку на грбавих леђа:
Тешко злату на дебеду платну,
И ћердану на ваљаву врату;
Тешко пушци у плашљивој руци,
И оружју на лошу јунаку;
Тешко звону на шугаву јарцу
И мустаћу на слинаву старцу;
Тешко кеси често кумујући,
И магарцу с коњма путујући.
А по томе, моја браћо драга,
„Ој Крајино, крвава хаљино,
Крвав био ко те крајинно!
Сикирице одсечене главе.
У Брестовцу само седам кућа
Сви су онде редом дулације,
Све се бабе ликом опасале,
Баба кине, лика се прекине.
О Крушавцу, шарена чаршија?
Параћине, и ти ли си варош?
Цигерице, и ти ли си месо?
Кавурмице, кисела чорбице!

Јагодина, крстата чаршија,
 На крају јој висока џамија,
 Проклет био, ко је саградио.
Винорача, кметови зорџије,
 Сви се хвале, да се добро хране
 Девет кућа једну козу музу,
 Колико су благоте набради —
 Чибук сара, и лулу скорупа —
 Од сурутке меље воденица
 Од сирења подрум саградиле,
 У подруму буре до бурета,
 Једно празно, а у другом нема,
 А у треће пр. на заврши.
Драгоцвет је све цвећем засађен,
 Леним цвећем копривом и боцом.
Шулковчани редом дуванџије.
Шантаровац шантаве секире.
 У *Бунару* слоњени будаци.
 У *Врбнице* дике грбавице.
 О *Белицу*, дико девојачка!
 У *Коларе* кола изломљена.
Ратковиће зелене ливаде,
 Седам села зељем изранило,
 А трешњама ни броја се не зна,
 Са тога је раја заслужио.
 У *Пчелице* честе воденице.
Силевница, црна безлебица.
 А *Цикоте*, циганске капије.
Рековчани, сином варошани,
 Све девојке беле сукње носе,
 А сурутку у ведрину просе.
Крушевница, село у крушару,
 Ту су муде, поришу¹ чутуре.
Канадар нит је село нит је град,
 Сам у пољу један сирад.
 Канадарке све су подрумарке.
Сибница је ни село ни варош.

¹ *Порисати* значи стеснити грло у чутуре, на прилику, уденути какву цев, да тађе точи ракију. Крушевчане криве да су велике тврдице.

Два дућана — ни луле дувана!
 Уз Мораву, моја браћо драга:
Бела Црква, дика девојачка,
Обрежани приморски цигани,
Поточани сви редом хајдуци,
Рашивица ситња кукавица
 Вас дан седи у Мораву гледи.*

Игре колске ове су најобичније: *Нишевачко оро*; *Пара-
 линка*; *Остроланка*; *Неда Гривне*; *Четворка*; *Поломка*; *Мач-
 ванка*; *Орловка*; *Мара Тилиндара*; *Ваљевка*; *Влашкиња*; *Сме-
 деревка*.

У Левчу се о крсном имену месе четири колача. Један се сече на вечери; један се на дан славе носи цркви, да га пререже свештеник; један реже дома домаћин с *колачаром*, а један се сече на окриље.

Онај који се носи цркви, и поједе се тамо. Најважнији је онај који се на сам дан славе реже дома. То бива овако: Кад већ буде време да се *дигне у славу*, домаћица узме један обичан хлеб, па на њега метне колач (никад се не износи сам колач, без другог хлеба испод њега). На колач стави свећу, тамњана и цвећа, па озго све то покрије белим чистим пешкиром. Све то узме, донесе и метне у горњи крај совре. По том прво домаћина, који стоји гологлав, па онда све госте редом, почев од горњег краја, љуби у руку, а ови јој кажу: „жива била, и срећан ти колач.“

Колач не сме стојати на соври покривен, за то га *колачар* одмах отворије и пружи пешкир домаћини. Ја рекох „колачар“, а још нисам казао ко је то колачар?

Колачар се зове онај који сече колач. Који ће од гостију бити колачар и сећи колач, то зависи од домаћиново воље, који међу тим пази на то, да је колачар онај, који је здрав, који се добро с њим живи и који му је добромишљеник (то је понајглавније, јер изгледа да домаћин целу своју срећу за ту годину полаже на баг колачарев, као год и о Божићу на срећу полагањикову), а

поред тога и да је личан тим обредима. Таквога човека олабере домаћин и замоли га да му сече колач.

Сад донесу у кадоници ватре; домаћин узме свећу и тамњан с колача; прекрети се и пољуби свећу, по том се окрене гостима с речма: „Простите и благословите, да палимо Богу и светоме свећу.“ Гости одговарају: „Бог и Христос!“ Тако домаћин рекне три пута и гости одговарају, па онда запали свећу на оној ватри у кадоници и мете је на колач.

Тада сви гости поскидају кане и устану на ноге.

Домаћин успе тамњана у кадоницу, распири, па онда окади прво свећу, говорећи: „Да се помолимо Господу Богу!“ Господе, Боже благи! помози, разговори и обрадуј, молим ти се“. Тако говорећи кади госте низа совру. Кад тако изреди, он се врати опет у горњи крај: опет окади прво свећу, говорећи: „Да се помолимо Господу Богу и данашњем празнику Светом Николи (или који буде празник). Боже и данашњи данче св. Никола, славо моја, помози и обрадуј!“ Тако кади опет све госте до два. Кад изреди, врати се и трећи пут у горњи крај, окади свећу, говорећи: „Да се поклонимо Господу Богу и св. Тројици и т. д.—и опет окади госте све редом. Гости се сваки пут преклоне, прекрсте, и повторавају бар прве речи од домаћинове молитве.

По што се ово сврши, домаћин дође у горњи крај, узме чашу с вином у руку и рекне: „Заповедајте сви редом (одговарају: у добри час!) да пијемо чашу вина за славе и закона. Где се слава славила, ту и помагало, наславила род и берићет, живот и здравље, слогу и правду“ — и још колико уме ленше, па онда наздрави коме од гостију. Овај другоме, и тако се сви обреде па и домаћин, не изуминајући ни малу децу. Који могу певају тада све по двојица: „Ко за славе вино пије (или још пре: вино пеје) помози му Бог!“ а друга двојица отпевају: „Помогле му славе боже и сам Господ Бог!“ Ако има жена на слави, оне обично отпевају последњи стих: „Помогле му славе боже и сам Господ Бог!“

Кад се ово сврши, домаћин насне у једну чашу вина и метне је код колача. Колачар тада узме колач и нож, па говори гостима:

„Простите и благословите да сечемо колач Богу и светом!“ Ови му одговарају: „Бог и Христос!“ По том се колачар прекрети и почне сећи говорећи: „У славу и част св. Јована!“, па онда на један пут напред колача стане и викне: „Пиши, домаћине, шта ћеш.“ Овај му, ако је мрсак, одговара: „Ардов вина и печена свиња“, а ако је петак, он каже: „Ардов вина и 10 (или 5) ока рибе“. Тада колачар пресече колач у накрст. По том узме ону чашу с вином, прелије колач на четири места, говорећи: „Ва име оца, амин; и сина, амин; и св. духа амин“; и поврати вино с колача у чашу што може да се слије.

Тада приступи и домаћин; њих двојица узму колач обадвеза рукама, а остали гости, који могу да дохвате, по једном; па га тако окрећу, говорећи: „Господи помилуј, господи помилуј!“ Кад један пут окрену у наоколо, онда га на рукама подижу и тада говоре: „Величај Господе (или Боже) дом и домаћина!“ Тако реку трипут, па онда га још два пут окрену као и први пут.

По што тако трипут окрену, остали гости пуште колач, а домаћин и колачар преломе га, комаде један уз други саставе и трипут на изменце пољубе, говорећи: „Отац, и син, и свети дух“, па се онда и они пољубе, говорећи: „Христос по среди нас!“ Сад обојица преломе сваки свој комад, па из левих руку спуште на совру онако у накрст, а из десне руке колачар мете на полицу, а домаћину дође домаћинца са ситом те он метне свој комад у сито „да је сита година“. Том приликом, домаћин мора и кавву пару бацити домаћинци у сито.

Овим је свршено сечење колача.

Домаћин опет узме чашу у руку, говорећи: „Пијемо за славе и закона, сад да пијемо за крста и крсних имена. Где се крсно име спомињало ту и помагало“, и т. д. па онда наздрави коме од гостију. Овај гост сад мора наздравити колачару, јер „трећа је колачарева;“ то се никакo не сме погрешити; и тако иде редом као год кад се пије у славу. Сад се пева: „Ко вино пије за крсно име, помоз' му Боже и крсно име.“ Кад се већ и деца по кући изреде, онда домаћин приђе и каже: „Да се преклонимо Господу Богу и данашњем празнику“ и т. д. Гости се сви „пре-

клоне“ и прекрсте по два трипут, па онда седају за совру, говорећи тек сад: „Нека је на здравље (подразумева се сечење колача)! да Бог да да је са срећом!“ јер пре није нико говорио, то је све било на молитви и ћутало.

Сад колачар узме оно цвеће које је донето на колачу, и свакоме госту, па и домаћима, да по један стручак или гранчицу, који задену за појас или на преи, а жене за ухо или у џегу.

Сад се није „послаћеница.“ Домаћин опет здрави: „Пиємо за крста и крсних имену, да пијемо по славе послаћенија, да Бог пошаље сласт међу нас, јести и пити, а у добру бити, и т. д. Послаћеницу пију сви гости, али не и домаћи, као прве две.

Сад се доноси на совру оно што је домаћин писао колачару. То јест ако је мрсак, доноси се печење, а ако је петак — риба, па се онда почињу пити здравице.

Прву здравицу напије домаћин за здравље свега скуна, т. ј. свију гостију, па онда који (обично понајстарији) од гостију напије за здравље домаћиново. Овим двома здравницама нема утврђенога реда, да се зна која долази пре а која после, но како ко хоће, а трећа увек долази „за здравље колачарево“. Свака здравица пије се са две чаше: једна за *старије*, а друга за *омлађе*.

Свуда је по селима у Србији обичај да млада кад је доведу надене свакоме укућанину и сроднику младожењиним име, којим га после зове до смрти, као н. пр. господар, господин, везир, (старијима); делија, челебија, деша, соко, паунак, деверак (млађима); госпа, мајка, господарка (старијим женама); кадивица, деливка, краљица, пауница, лепотица, челебинка, смиљевка (девојкама и женској деци), и т. д. Ова имена готово свуда даје млада онако како је њој воља и како хоће. Али у Левчу није тако.

У Левчу, кад сватови већ хоће да се разилазе и млада *подели дарове*, што је коме донела, младожењин и старосватски комак узму сито, а за њима иде млада с пуним бардаком и чашом у руци, па зађу низа совру, свакога упитају: како хоће да га зове млада? Па кад он каже, они му онда наднесу оно сито над главу и, подижући га у вис, певају:

„Честе песте и невесте,“¹

„Честито ти ново име, дешо, дешо!“ или како је већ он кавао, па оним ситом њега куцну по глави. Бога ми некога баш добро и одалаче, али то је шала и нико се не љути.

Пошто то отпевају, млада наслужи вино у чашу и каже „здрав си, господару!“ (онако како му је већ дато име) али, и ако му здрави, ова не пије, но пружи њему; и тако га после зове.

Тако обреде све низа совру и по кући, па и децу, сито носе непрестано и певају горњу песму; а млада свакоме здрави и служи вино, од кога сваки макар мало пије, као неко причешће при новом имену. Обично гледају те војводи или глауцу (чаушу) најпосле певају и млатну их ситом по глави те га проваде јер се оно не сме читаво вратити.

Рапа је исто што и седељка, јер се на њој раде они исти послови као и на седељци, и она се ложи у ово време године кад и седељка. Али рапа се ложи изјутра. Чим с пролећа време отопли да се може већ на пољу седети и лети пошто ноћи мало одуђају, почињу седељке на којима се девојке договарају: хоћемо ли то и то јутро да ложимо рапу.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

За време Карађорђа, прича пок. Петар Јокић, јагодинска се нахија делила на две кнежине: Горњи Левач, и Доњи Левач. Чудо да он Темнић и не помиње; али по свем изгледа, да он Доњим Левчем зове данашњи Темнић.

Под Кнезом Милошем, тако су исто биле две кнежине: *Темнић*, који је хватао сва села поморавска, и *Левач*, који је држао западну страну до крагујевачког округа.

Сад је тај округ раздељен на три срева: *Белички*, са столицом у Јагодини; *Темнићски*, у Варварину; и *Левачки*, у Рековцу.

¹ Неки певају у јединици „честа песта и невеста“. Један ми каза да „честе песте“ значи како су честе длаке и рупице на сити, тако да буду честе и невесте, т. ј. да има ко да се жени, те честе да се доводе невесте, као и сито што је често.

По црквеној управи, долази он у београдску јепархију; а окружни прота седи у Јагодини.

У војним пословима, јагодински је округ за себе бригада, која стоји под ратним министром, а бригадна је команда у Јагодини.

Ј. НОВЕ ТИЕОВИНЕ

Јагодински округ има врло мало насутага пута. Од Копривнице до преласка преко Мораве (3 1/2 сата) то је сав редовни насип. Има, истина, неки насип и уз Мораву, од Гиља до Медвеђе, али је веома недовољан. Пут преко Левча ка Крагујевцу и од Крагујевца ка Крушевцу тек је започет, па и његова се линија ни мало не хвали.

Школа ће бити сада око 25, и међу њима има их у таким зградама, које би могле чинити част Београду. За отварање многих школа у Левчу, ваља рећи „Бог да прости“ покојном Аци Вукмановићу, који је био тамо срески начелник, и ту задужбину учинио.¹

Прелази су на Морави у овом округу: на Туприји, и на Јасици понтонски су мостови, а на Варварину, на Рибарица, Сињем Виру, и на Трстенику, возе обичне скеде.

Варош Јагодина, коју смо некад корели због школских зграда, данас има школе да се у том погледу може мерити с ревносним варошима. Начинила је нове зграде и за мушке и за женске своје школе.

Нове су цркве: у Варварину; у Копривници; у Бунару; у Пољној; у Комаранима; у Падежу, а и у Јагодини грађена је 1818 године.

Нова је дивна зграда у Јагодини за окружне власти, а тако и среска кућа у Варварину.

¹ Нарочито су за хвалу школске зграде: у Медвеђи, у Великој Дренови, Рековцу, Бачини, Течићу, Потоци и у Волујаку.

Крагујевачки округ

1 Приступ, границе, и планине

„Београде, залуду ти хвала
„Кад је теби Крагујевац глава!“

Ова је песма некад и нехотице казивала прагу истину; потврђивала је стање које се данас са свим променило. Пред оним што казује ова песма, и оним што данас стоји, ваља да се устави и да се размисли сваки пријатељ нашега народа, нарочито онај који је дужан да се брине о његовој будућности.

Крагујевац, некад најнепосреднији представник и израз духа и тежња Шумадицаца, давао је правац свој радњи нове српске државе. Београд, са својим светским положајем, својом полиглотском популацијом, својим више трговним и — ако се хоће — космополитским погледима, није могао бити срце од Србије, није могао бити верни представник и потпуни израз *Српскога народа*; није могао говорити ни радити у име народа, него је, као део, слушао што се из срца народа наређивало.

Данас ствари стоје са свим супротно. Данас би се готово могло запевати:

„Шумадијо, залуду ти хвала
„Кад је теби сад Београд глава!“

Данас је Београд не само нешто више од Шумадије, него је он нешто готово претежније и од све Србије. Београд даје мисли и црта правце; Београд осећа и задахњује; Београд разлаже и убеђује; Београд упућује и стеже да се врше његове судбине. Оно што је — по закону — изашао сељак као *једини представник српске нације*, истекло је из неравновесне жеље ослободити се од свевлашћа Београда и његовога духа, и учињено је можда

у тежњи, да се небако дитве народни живаљ. Али као да је то све узалуд. Много су јаче струје које из Београда деру на народ разним правцима и каналима, него да би им ова, зише уображена него истинска, препрека могла пут засећи. Друго се нешто хоће, те да Шумадија види у Београду себе, а Београд опет себе у Шумадији.....

Може дати Бог да они рад којих нарочито ја ово пишем, произведу и такво стање, ама мени јемачно није намењена срећа да то очима видим.

Да се оставимо умовања, него да разгледамо земљани облик крагујевачкога округа који нам је сада на реду.

Он се пре може назвати троугао него округ, али, да не реметимо утемељени поредак, зовимо и њега како се зову сви његови другари.

Њему је с југоистока граница округ јагодински; са запада, окрузи руднички, и београдски; а са севера, смедеревски.

Планине највише у крагујевачком округу ово су: источни висови од Рудника: *Рамаћа*, и *Чумишко Брдо*, по чем западни већи део прве планине остаје у рудничком округу; коса *Татарна* кој дели Левач од Груже, почињући од Мораве више манастира Љубостиње па до над сами Крагујевац. *Црни Врх*, 1760 стопа висок, и *Бајчетина* међу крагујевачким и јагодинским округом, као и сви висови к истоку, до над саму Мораву, припадају овом планинској венцу. *Борач*, каменити крш, у Горњој, и *Котленик*, шумом обрасли вис, 1000 стопа висок, у Доњој Гружи. *Кременац* се састаје с *Бајчетином*¹ и с *Татарном* изнад извора реке *Лешенице* на југ од Крагујевца.

Венчац, 1973 стопе висок, из кога се већ вади руда, и *Букула*, висока 1868 стопа,² испод које извире чувена *Буковичка Ки-*

села Бода, висови су од оне косе која се од Рудника дала на север и на које последњем завршетку стоји београдски горњи град.

2 Воде

Воде појаче у крагујевачком округу, осем Мораве, која га кваси са две стране, ове су:

Јасеница, *Гружа*, *Лешеница*, *Рача*, *Кубршница*, и *Осаоница*.

Јасеница долази, као што је већ казано, из осоја Рудника од места *Тешерича*; код села Страгара прима с десна речницу *Сребрницу*, на којој су чувене Страгарске барутане, и тече даље. На једно сто хвата од крајње паланачке куће, на месту Рудинама, прима с лева речницу *Кубршницу*, а улива се у Мораву код Великог Орашја.

Гружа извире из *Равајбрда*, у округу рудничком, на присоју Рудника, близу манастира Враћевшнице. Она прима више мањих притока, од којих су *Враћевачка* река и *Рибеш* највеће, Гружа тече на југоисток плодном и врло живописном долином око својих 10 саћа, па се, између села Чукојевца и села Витановца, слива у Мораву. Вода је ова дала целом срезу своје име. Оно што је од тога среза ближе к Руднику, зове се *Горња Гружа*, а оно што је ближе к Морави, *Доња Гружа*.

Лешеница има два извора; један јој је више *Голочела*, испод *Липе*, а други је код села *Грошнице*. Она, примивши у себе више Крагујевца, *Ждралницу*, која долази од села Сабанте, тече кроза сред Крагујевца, па се, код Старог Аџибеговца, на Окуки, стаче у Мораву.

Рача извире из *Чумишког Брда*, протиче кроз варошницу Рачу оставивши и њој своје име; доцније дели смедеревски округ од крагујевачког, па, по што се, у пољу код села Марковца, састане с *Лешеницом*, пада с овом заједно у Мораву на Окуки код Старог Аџибеговца.

Кубршница извире под Букуљом, у селу Буковику; тече поред *Киселе Воде* и кроз варошницу Аранђеловац; прима испод села

¹ На самој *Бајчетини* има једно 50—60 дрвета церова и растова у гомили. То се види из неколико округа на добрих 8—10 саћа даљине. Тако је то место на погледу!

² Г. Драгашевић записао је 21 Маја 1874 на зиду куће на Киселој Води, у Буковику, да је Букула „висока 591 метар или 1868 стопа изнад мора,“ а иначе се држало да она није виша од 1460 стопа.

Тополе Каменицу, а у кусадачком хатару, на месту *Проску*, *Велики Луг*; стаче се у Јасеницу недалеко од *Паланке*, пошто најпре прими и речицу *Мисачу*, која извире испод брда *Прдсеке*.

Осаоница је она речица која протиче рекао би човек кроз једно местанце, а оно су и два места, и још у два округа: *Копривница* и *Багрдан*¹. Она долази од села *Букоровца* и слива се у Мораву одмах испод Багрдана.

Кисела Вода биковичка врло је на гласу. Она извире на источном подножју виси *Букуле*, мало више вароши Аранђеловца. Ту је по нарочитој заповести пок. Ђеца Михаила начињена једна величанствена зграда за похођане. Сваке се године силни болесници стичу на ту воду. И хвале се многи да су се помогли. Биковичка кисела вода није се као лек од других болести у стомаку; њом се у последње време и куцају болесници, пошто се она вештачки угреје. Хвале се да и тако помаже. О њој нив више у књизи г. дра Лиденмајера „Опис мин. вода у Србији,“ стр. 86—92. Ми бисмо само додали толико да вода та, извирући у онако дивотном крају, у сред оних природних лепота, лако доступна путницима са свију страна, обриче најбољу будућност, само би се имале учинити још неке жртве на њу.

Бања, у селу Вањи, округа крагујевачког, срева јасеничког. То је врело крај пута који води из Аранђеловца ка Брагујевцу. Вода је на самом извору топла 11 града Ром. Она садржи угљокиселе соли од више врста и у великој количини.²

3 Равни

Равни у крагујевачком округу има: око Мораве у Доњој Грузи; око Јасенице и око Лепенице. И, најпосле, између села: Белосаваца, Тополе, и Црквиња, на к београдском округу.

¹ Вук (у *Даници* за 1827, 48) помиње Багрдан за то што су и у њему седели Турци. Он га зове *Девебагрдан*, а то кажу да турски значи: *место где камиле ричу или сипају*. И на једној карти од 1810 то се место зове *Девебагрдан*.

² *Лиденмајера*, „Опис мин. вода“, стр. 77—78.

Све су те равни врло родне, и некад су биле покривене густом великом гором, те су, у неку руку, биле колевка српским устанцима за слободу отаџбине.

Ова је горе готово са свим nestало, осеи по засебним забранима и по стрменитим местима, пошто је из првих закраћено сећи, а из других је тешко извлачити дрва и грађу.

4 Шуме

Шуме су биле градови оцевима нашим; ми те градове затрсно нове не садимо, па не знам шта ће рећи деца наша.

Шуме су целе у Роготу, у Котленику и нешто у Собоци.

Дреће је у тим шумама већином: граница, цер, маљеш (лужњае), буква, клен, граб, крушка, глог, дрен, три, и други шибљак.

5 Рудно благо

Руднога или подземњскога блага у крагујевачком округу, у колико је до сада познато, садрже ова места:

Венчац, брдо на југоисток од Аранђеловца, 1 сат даљине, има руду *магнетнога гвожђа*.

Топола, село на 2 сата омет југоисточно од Аранђеловца, има такође руду *магнетнога гвожђа*.

Страгари, село на источном подножју Рудника, 6 сата на запад од Крагујевца, где тече речица *Сребрница*, има *рудну оловну помешану са сребром*.

Трешневица, село, на запад од Крагујевца једно 7 сата даљине, у Пријанском брду, има *рудну магнетнога и хромнога гвожђа*.

Влакча, село, 5 сата на запад од Крагујевца, у Котранском брду, има *рудну хромнога гвожђа и азбеста*.

Орашан, село, на север од Аранђеловца, 1 сат даљине, на месту *Мисачи*, има *каменог угља*.

Трнава, село, на северозапад од Крагујевца, 4 сата далеко, има *угља лимита*.

Бушинци, село, на источном подножју Рудника, 5 сата на запад од Крагујевца, има руду *азбест*.

Букоровац, село 1½ сата на југоисток од Крагујевца, има *угља лигнита*; овога угља има такође и код реке *Сибнице*, у Грузи.

Сељаци у Јасеници овај угаљ зову: *живи кумур*, или *живи угаљ*.

Још се наводи

У селу *Драгобраћ*, уме за грађење пећи за ливење гвожђа и топовског метала.

У *Ичелицама*, има белог песка за топовске калупе.

Између села Вињишта и Грошнице наводи се *гипс*.

У Вињишту, на имању г. Арсенија Туцаковића, има *креде*, а

У Опорници, у Петровцу, и Корману има жутога песка за калупање разних предмета.

6 Остаци од старина

Град Борач, на десној страни реке Грузе, на једном камаљу, 5½ сата на запад од Крагујевца.

Борач је некако на средини Грузе, на врло живописном месту. Он је за српскога деспотства био на гласу. Деспот Стеван Високи издао је у њему једну повељу за Дубровчане 6914—1406 године, за коју велика је писана „в слави њм градъ Борчи“¹. По летописима, цар га је Мурат освојио 1438, кад и Раваницу².

Испод града, у камењару, стоји мала црквица „Борачка“, у којој има овај запис: „Помштно Божию . . . архистратига Михаила въ дивъ . . . агаренскихъ царя свѣмлена при спскѣ Макарию гвдомъ хитора протопопъ Іоана ѿ кытна въ лѣтъ з и љ и ѿ въ моужное време месеца июлна к днѣ.“ = 1553.

На исток од Борча, преко реке Грузе, на 2—3 сата места, на венцу који је водомеђа Грузи и Лепеници, село је *Честин*. Ту има неки стари град с источне стране куће г. Илије Туцаковића, а село се, као што рекох, зове *Честин*. Не ће ли

¹ *Миклошић*, Monumenta Serbica, стр. 269.

² *Летопис Шафарика*, стр. 77.

ово бити оно што г. Рачки меће између Колубаре и Турије (Rad III, 100)?

На 2½ сата на запад од *Борча*, у месту *Источанима* (Јешевцу) има стара црква, за коју се прича да је је градио Краљевић Марко мајци својој Јевросими за душу.

Али има и друга једна прича о постању те цркве.

У Породици Немањића, вели прича, била је једна девојка тако ружна, да је била страха погледати је. Њу узме Мрња, отац Мрњавчевића. После неколико година живота с њоме, он је отера и огласи да је умрла. Она се, јадница, потуцала, па се у тој планини настани као некакво дивље створење.

Удари туда цар Душан, и заноћи на месту Бечевници. Кад је било о вечери, а он опази да су му зготовљена јела која је још као дете најрадије јео.

— Ко је ово готовио? уиета цар, а сељаци кажу, да је то нека жена из света, која одавно живи ту у планини као пустињца, па сад им се понудила да зготови вечеру за цара. Цар заповеди да му је доведу. Сељаци се почну устезати, говорећи му да је она ружна преко сваке мере. „Да се доведе!“ рекне цар царски. И кад она дође, цар позна своју родицу која је била за Мрњом. Она му ту каже сву своју историју и патње. Па како се није хтела више враћати мужу, цар јој начини поменуту цркву, где је живела као калуђерица, до смрти, и ту упокана.

Венчац, брдо на 9—10 сата на запад од Крагујевца, помињато и са својих руда, има на врху своје неке старе зидине, за које народ прича да су били *Бакићев двор*. А у *Гласнику Срп. Учен. Друштва* (II, 229—231) има повећа прича о *Млатишуми*, и о *Бакићу*. Овај се последњи ставља у село *Бању*, из којег, веле, није хтео померати кућу и кад је постао господар.

Под самим врхом Венчаца, у једној јарузи, стара је и веома негледна црква села Брезовца, за коју се верује да је задужбина Деспота Ђурђа Смедеревца.

Бушиначка Кула, на десној страни речице *Клочнице*, на

једном избушњу испод села *Љубичеваца*, које се пре звало *Бушинци*.

Голубац или *Голубан*, градић још доста добро одржан, на једном вису, код села *Вишеваца*, 5½ сата на север од Крагујевца.

Ништа за овај град не умем казати више, до то да је на врло лепом месту за гледање на све стране.

Никола, црква у осоју Рудника, мало више села Шаторње, на потоку истога имена; стара богомоља ова била је манастир, а сада је световна црква. Народ је приписује Стевану Високом, и запис на западним вратима, који је пренисао пок. Јоаким Вујић¹, каже да је грађена од Адама године с. ц. л. г. = 6933 = 1425 од Христа.

Без Милош је ову цркву обновио 1817 године.

Волавча, манастирић, на источној страни Рудника, изнад села Страгара. Има један запис у II свесци *Гласника* (стр. 206—207), по ком излази да је ова богомоља грађена у време грчког цара Мономаха (1042—1054), а за владе *Михаила Добросављевића*, *самодржца сербскога*, и да је је осветио ваљевски митрополит *Теофан*.

Ништа нема на овој грађевини што би могло не тврдити, него ни напомињати толику давнину. Пре може бити оно што вели г. *Голубински* у својој књизи² да место Константина Мономаха ваља разумети *Константина Драгоша*, цариградског цара, а место *Михаила Добросављевића*, *Михаила Абоговића*.

У Волавчи је био прво смештен „Правитељствујући совѣт“ 1805,³ а изнад манастира је брдоравањ *Гаревница*. Прича се да је Карађорђе хтео да постави на Гаревници топ, да пуца кад „Совет“ изда какво важно решење.⁴

¹ *Путешествоје*, стр. 317; али је пренис записа веома некритичан.

² Краткиј очерк исторји православнихъ церквей, болгарској, сербској, и румунској, стр. 495

³ *Мемоари* Проте Ненадовића, стр. 189.

⁴ Да ли није с овим у свези она пословица: „Пуче топ, ожени се поп?“ О Волавчи гледај још: *Гласник* XXI, стр. 61 и 62;—и *Rad Jugosl. Akad.* I, стр. 182—184 и 187.

Благовештње, манастир у осоју Рудника, повисе страгарских барутана. Манастир овај зове се „Благовештње Рудничко“ за разлику од Благовештња у Каблару, на Морави.

И за овај манастир вели прича да је постао кад и Волавча, али се и ту веровању истављају оне исте сметње које мало пре помињасмо. Само живопис, који се налази испод данашњег живописа те богомоље, заслужује да се изучи, али је он већ обратио пажњу наша два уметника, г. *Милутиновића* и г. *Валтеровића*, који ће нам осветлити и доба постања тога уметничкога рада, и школу којој припада. Прича се да је овај манастир најпре био у селу Страгарима, где и сад стоје развалине од неке цркве. Овај је данашњи оправљан од 1794—1795.¹

Године 1796, на Благовести, кад се највише народа купи у овом манастиру, Карађорђе замоли архимандрита *Глигорија Студеничанина* да му учини један опроштај с народом у цркви, за то, што је убио свога оца. Архимандрит, после службе, каже народу да је један човек тешко сагрешио, убио је оца свога, па се моли народу да му опрости: људи, као обично у тим приликама, викну у три маха: „Бог нека му опрости!“

Карађорђе је био донео 200 ока хлеба, 200 ока вина, и 200 ока ракије, те све дао ту тај дан за душу оцу своме; манастиру је писао вола, а архимандриту дао пет дуката.²

Враћевшница, манастир, у присоју Рудника, 6 сата на запад од Крагујевца. Враћевшницу је градио *Велики Челник* Деспота Ђурђа Вранковића, *Радич Постушовић*, године 1431.³ За овога Радича прича се да је у овом крају био старешина, и да је седео у селу Црнући, које се онда звало *Белућа*, па се, после Косова, где су Белућани готово сви изгинули, прозвало црним именом.

Г. Каниц наводи причу, коју ја нисам могао да чујем, да је војвода града *Островца* (ваља Островице) пошао на Косово, па

¹ *Rad jugoslav. Akad.* I, стр. 187.

² *Гласник* IV, стр. 93.

³ Завештајно писмо Радичево штампано је у мом чланку „*Манастири у Србији*“, у *Гласнику* XXI, стр. 31—33.

се на месту где је сад Враћевшница сетно да није одстојао службу Божју пре него што је пошао на тако важан пут и рад. Врати се, и учини што је био заборавио, али после у путу сретне козовске ратнике, који му јаве да је битка свршена, и да већ на Косово нема куд.

Војвода се сети места одакле се *вратио* да одслужи молитву, па ту подигне цркву, и назове је, по свом враћању — *Враћевшница*.

У Враћевшницу је био пренет из Студенице Свети Краљ у почетку 1806 (лицем на Цвети побегли су калуђери из Студенице, испред Турака¹). Свети Краљ је остао ту до 1813, а тада је био пренет у Срем.

Вредно је прочитати причање пок. шабачког владике, Ђерасима Ђорђевића, о том бегану, и о живљењу двојих калуђера у Враћевшници².

У *Враћевшницу* је, године 1812, о великој Госпођи, сазвао био Карађорђе народну скупштину, где је стигао и посланик руски Гроф Ивелић, те обзнанио закључење букурешког трактата (16. Маја 1812), донесавши у једно и многе ордене српским војводама. Одатле су послани посланици у Цариград (Милић Ражањски, Јован Протић, и Стеван Јевтић секретар) да султану представе захтеве српског народа³.

У Враћевшници је сарањена мајка Кнеза Милоша, *Баба Вишња*, 1819, и двоје његове деце, *Гаврило* и *Марија*. Кнез је, 1825 године, начинио ту велики кобак, а године 1860 цркву је лепо обновио, све за душу мајци својој *Вишњи*.

О Враћевшници је писано у *Канџи*; у *Гласнику* XXI, стр. 30; и у којим *„Путничким писмима“*, у Београду 1868, стр. 277.

Не ће бити с горег поменути и то, да се име овог манастира

¹ По записци „Комисије“, и ја сам примио да је овај прелазак био у пролеће 1807, али сам се доцније уверио из поузданих доказа да је то било о Цветима 1806. Поред осталог, сведок је томе и једно писмо архимандрита Василија, које је писано 28. Октобра 1806, и које се храни у Архиви Срп. Уч. Друштва, бр. 450.

² Знаменити догађај нове српске историје, у Београду, 1838, стр. 18, а и даље.

³ *Гласник* IV, 143. — И *Мемоари*, стр. 220

еве до најновијег доба пише: *Враћевшница*, *Враћевшница*, и *Враћевшница* тек од неколике десетине година.

Драча, манастир, на 2 сата од Крагујевца. За ову се богомољу каже да је градио године 1735 Оборкпез *Станиша Млагишума*, „кад је судно у Брагујевцу,“ и који „беше страхан Турком на крајини збло.“¹

У Драчи имају два гроба пред којима нам се ваља захваљно оставити; ту је укпан јунак *Јова Добрача*, који је, осем осталог, у боју на Љубићу онолико јунаштва и војводскога ума показао; и *Јован Вукомановић*, који је пао у првом јуришу на Пожаревац, 1815.²

Тополо, село, у крагујевачкој Јасеници, 6 сата на северозапад од Крагујевца. На западној страни брда Опленца, у том селу, град је *Карађорђево*, и прева, коју је градио 1811 године. Град је правилан четвороугао, с кулама на сваком рогу, од којих је сад оправна само једна и то над северном великом капијом, над којом је Карађорђе обесио брата свога Маринца. Црква је изван града, с горње стране, има једно кубе, и звонару, а покривена је класом. На десно, кад се у њу уђе на западна врата, лежи плоча, која покрива гроб Карађорђево. На тој плочи чита се овакав запис:

„Овди леже кости Георгиј Петровица Уернаго, подлишног сербскому народу наугломъ ко изблажвинио у 1804 лѣту, биешног по томъ верховиниъ вождемъ и господаромъ до 1813 лѣта тогоже народа, а у овомъ наведемъ нитригати непрители српских, уклониси у Австрию, и отуда посла едниогодиннишго дреста преселени въ Росию, гдѣ съ возмозноио поустешио отъ правитель-

¹ *Гласник* II, стр. 226.

² На гробу Вукомановића има овај запис: „Овде почиваю кости Јована Вукомановића изъ села Срезоваца нахѣ рудничке, кои борећи се са своимъ зетомъ князомъ српскимъ господаромъ Милошемъ Обреновићемъ кодъ Пожареваца противъ Турава 1815 године погине у 23 години узраста. Сестра његова, кнегиња српска, госпођа Любича постави му белегъ овај 1825 године, месеца Јулиа 30. дана.“

ства прилази; но неизвештно изъ каквога узрока изглеже отуда и къ Србию возвратиса и овди отъ турскаго правителства ус-
твеннемъ главн живота лишиса мѣсеца Юлиа 1817 године¹.

У *Гласнику* је записано да је овај запис састављен и из-
резан по заповести Кнеза Милоша.

Ту дакле борави онај Шумадинац из чијег је гуња некад изле-
тала громоносна сила, која је затресала престо силних стамбол-
ских султана, и оживила малаксало уздање Србина у васкрс бољег
народнога живота.

Црквине, место једно, 2 сата од Аранђеловца на исток, пола
сата од Међулужја куда пролази пут из Београда у Крагујевац,
између села: Стојника², Марковца, и Међулужја.

Прича се да је ту некад била велика црква коју је гра-
дио Деспот Стеван Високи, и г. Срећковић уверава да је ту био
велик и славан манастир, у ком је био камен с натписом „Обла-
чић Раде“?

Године 1841 начињена је нова црква на месту где је била
стара. Од старих остатака, стоји и сад с леве стране олтаџа, баш
под самом стрехом, од белог студеничког мрамора велики камен,
око три аршина висок, аршин широк, и једну пед дебео. На том
камену ово је изрезано:

Царь слави, Исус Христос. Азъ Деспотъ Стефанъ синъ святаго
кнѣза Лазара, и по того прѣставленію мнѣю божією вѣхъ гос-
подинъ въсьмъ срьблемъ и подивавію и пославію и уссты згръскіе зе-
ман и босънскіе, еше же и поморію зетскомъ, и въ богоднѣи ми
калѣсти проковдихъ житіа моего време, сликѣо благомъ изволи се
богъ, лѣт како лѣи. и тако приде къ мнѣ повелѣніе оцр(с)ѣ отъ
въсѣхъ царѣ и бога глаголе послани къ мнѣ аггел:³ греди
И тако дѣшл мои отъ збогата ми раздѣуи се телесе на мѣстѣ
именоуемоу Глѣки, лѣтоу же тогда текзѣу „s=моу и иѣ моу и

¹ *Гласник* III, стр. 143 и 144.

² Овај се Стојник зове још и *Пусти Стојник*.

³ Свуда су досад ове речи читане: „и вѣ аггелъ посланъ къ мнѣ;
ангелъ греди“, и т. д.

л и ѣ = из индѣитнон ѣ сльнѣицъ крѣиъ дѣи и лѣи дѣи, мѣсеца
ноуліа дѣи днѣи.

Ово је изрезано на лицу камена, које је окренуто истоку,
а са стране има ово:

Благѣуствени господинъ деспотъ Стефанъ, добри господинъ,
предокри и мнли и слатки господинъ деспотъ. О горе томъ, тво га
кнѣи из семъ мѣстѣ мртѣи.

Још на дно камена до саме земље: † Іа Гзргъ Ззковикъ
грѣши. ракъ божи постакихъ сѣе ками.

Запис овај има у Вуковој *Даници* за 1826, стр. 37—40, а
има га и г. Миклошић у *Monimenta Serbica*, стр. 335—336., али
се овај препис мало разликује од оба она. Ми држимо, да је
вредно цео запис овако овде изложити.

Тако ето говори запис на камену, а прича у околини каже
да је Деспот, путујући од Космаја, јаким кораком прошао село
које се од тога прозвало *Коракица*; пошав даље, опружио је
свој ход, те се место то прозвало *Пружатовац*. Али, дошавши до
Пустог Стојника, стане, ама не драговољно, него падне с коња,
убије се, и издахне ту на месту.

Милутиновић опет записује готово онако, како смо и ми бе-
лежили код Манасије, да је Деспота убила стража с града Ма-
насије по незнању, па су га после укопали негде на врло тајном
месту, а начинили су врло леп, шарен сандук и окитили га скупо-
ценим платнима, па тај празан сандук донесу овде у Црквине, где је
Деспот био недаво начинио лепу цркву („Белосавачку“ вели Сима)
за спомен победе, коју је ту у том пољу одржао над Бранкови-
ћима, који су с Турцима били дошли на Стевана¹. Сима тврди
да је ту укопан празан сандук, и да је на место то ударен овај
камен са записом, само да се одврати пажња од правога гроба
Деспотова, како га непријатељи његови не би могли наћи.

Камен тај гледа народ као какву светињу. Сељаци из Јаг-
њила, кад још није било цркве у Црквинама, били су га одвели
својој цркви; али како те године окупи град тући она села окол,
то људи оду те га врате на старо место.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 461.

Вук каже¹ да је овај камен носио Карађорђе у Тополу, али ја, ма колико да сам распитивао, не чух ништа друго до то, да су га претали Јагњаци.

На северозапад од Црквина, поље је *Разбојиште*. Прича се донета да је ту некад била велика битка. И сад се изоравају стреле, мачеви, и друге бојне ствари.

7 Становници и њихове историјске судбине

Српски народ, од како је потпао под Турке, претурно је био преко главе небројене јаде и невоље. Али је ипак било дошло једно време, кад је он чак пожалио што му не суде Турци, цареве већили; њихова му се правда чинила праведна, њихова управа очинска према силам и управи Дахија, који беху у један мах овладали Србијом.

Зачуђен безакоњем по свој својој отаџбини које без обзира чињаху сваки дан ти царски одметници а народни крвопилци, народ се био повукао сам у себе, и тек у дубљини душе своје размишљао како би се од зла избавио. Може бити да и најсамотнији лугови, најмрачнији кутови, нису могли чути разговетне беседе о томе, и ако је мисао о избављењу прожмавала свакога.

А како је било у стану Дахија? Да ли је међу њима било веселије и поузданије? Неки тајним предосећањем плашене, Дахије су предвиђале страву која им се спремала. Да би је разбили, да би себе обезбедили, крвљу су српском били научили да угасе подземну ватру која је тњала, а коју су они сами потширивали све више и више.

Да пустимо српског Тиртеја, нека нам он својим пророчким језиком исприча стање Србије пред устанак на Дахије 1804. Ево његове песме:

„Кад се шћаше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне,
И да друга постане судија;
Ту кнезови нису ради кавзи,
Нит' су ради изјелнице Турци;
Ал' је рада сиротиња раја,

¹ Данци за 1826, стр. 40.

Која глоба давати не море,
Ни трилети турскога зулума;
И ради су Божји угодници;
Јер је крвца из земље проврела,
Земаи дош'о, ваља војевати,
За крст часни крвцу прољевати:
Сваки своје да покаје старе.
Небом свецн сташе војевати
И прилике различне метати
Виш' Србије по небу ведроме;
Ваку прво вргоше прилику:
Од Тринуна до Светога Ђурђа
Сваку ноћу месец се хваташе,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
Другу свецн вргоше прилику:
Од Ђурђева до Митрова дана
Све барјаци крвави идоше
Виш' Србије по небу ведроме,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
Трећу свецн вргоше прилику:
Гром загрми на Светога Саву
(У сред зиме, кад му време није)
Сину муња на Часне Вериге,
Потресе се земља од истока,
Да се Срби на оружје дижу,
Ал' се Срби дигнут' не смједоше;
А четврту вргоше прилику
Виш' Србије на небу ведроме:
Ухвати се сунце у прољеће,
У прољеће на Светог Тринуна:
Један данак три пута се хвата,
А три пута игра на истоку.
То гледају Турци Биоградци,
И из града сви седам Дахија:
Агаџија, и Кучук-Алија,
И два брата, два Фочића млада
(Мехмед-ага и с њиме Мус-ага),
Мула Јусуф, велики Дахија,
Дервиш-ага, градски тахинџија,

Старац Фочо од стотину љета,
 Све седам се састадо Дахија
 Биограду на Стамбол-Капији;
 Огриуди скерлетли-бинише,
 Сузе роне, а прилике гледе:
 „Алах кардаш! чуднијех прилика?
 Оно, јолдаш, по нас добро није.“
 Па од јада сви седам Дахија
 Начинише од стакла тепсију,
 Заграбише воде из Дунава,
 На Небојшу куду изнесоше,
 На врх куле пргоше тепсију,
 У тепсију звезде похваташе,
 Да гледају небеске прилике,
 Што ће њима бити до пошљетка;
 Око ње се састаше Дахије,
 Над тепсијом лице огледаше;
 Кад Дахије лице огледаше,
 Све Дахије очима видјеше:
 Ни на једном главе не бијаше.
 Кад то видје све седам Дахија,
 Потегосе наџак од челика,
 Те разбише од стакла тепсију,
 Вацаше је низ бијелу куду,
 Низ бијелу куду у Дунаво,
 Од тепсије нек потрошка нема.
 Па од јада сви седам Дахија
 Пошеташе брижни невесели
 Низ Небојшу куду Јакшићеву,
 Отшеташе у каву велику,
 Пак седоше по кави великој,
 Све седоше један до другога,
 Старца Фочу вргли у прочеље,
 Биједа му брада до појаса;
 Пак повика све седам Дахија:
 „К нама брже, хоџи и ваизи!
 Донесите књиге инџијеле,
 Те гледајте, што нам књиге кажу?
 Што ће нама бити до пошљетка?“
 Потекосе хоџе и ваизи
 Донесоше књиге инџијеле;

Књиге гледе, грозне сузе роне,
 Дахијама овако говоре:
 „Турци браћо, све седам Дахија!
 'Вако наши инџијели кажу:
 Кад су наке бивале прилике
 Врш Србије на небу ведроме,
 Ев' од онда пет стотин' година,
 Тад' је српско погинуло царство,
 Ми смо онда царство задобили.
 И два влашка цара погубили:
 Константина наред Цариграда
 У крај Шарца, у крај воде хладне,
 И Лазара на пољу Косову:
 Милош уби за Лазу Мурата,
 Ал' га добро Милош не дотуче
 Већ све Мурат у животу беше
 Док ми српско царство освојисмо,
 Онда к себи везире дозива:
 „Турци браћо, аге и везири,
 Ја умријех, вама добих царство,
 Него ово мене послушајте,
 Да вам царство дуговечно буде:
 Ви немојте раји горки бити
 Веће раји врло добри буд'те;
 Нек је харач петнаест динара,
 Нек је харач и тридест динара;
 Не износ'те глоба ни пореза,
 Не износ'те на рају биједа:
 Не дирајте у њихове цркве,
 Ни у закон, нити у поштење;
 Не терајте освете на раји
 Што је мене Милош распорио,
 То је срећа војничка довела:
 Не може се задобити царство
 На душеку све духан пушећи;
 Ви немојте рају разгонити
 По шумама, да од вас зазире,
 Него наз'те рају к'о синове.
 Тако ће вам дуго бити царство.
 Ако л' мене то не послушате,
 Већ почнете зудум чинит' раји,

Ви ћет' онда изгубити царство."
 Цар умрије, а ми остадосмо
 И ми нашег цара не слушасмо,
 Већ велики зулум подигосмо :
 Погазисмо њихово поштење,
 Свакојаке беде износисмо,
 И на рају глобе навалисмо,
 И грјехоту Богу учинисмо.
 Сад су 'наке настале прилике,
 Сад ће неће да изгуби царство ;
 Не бојте се краља ни једнога
 Краљ на цара ударити не ће,
 Нити може краљевство на царство,
 Јер је тако од Бога постало ;
 Чувајте се сиротиње раје ;
 Бад устане кука и мотива
 Биће Турком по Медији мука ;
 У Шаму ће каде проплакати,
 Јера ће их раја увелати.
 Турци браћо, све седам Дахија,
 Тако наши индијели кажу :
 Да ће наше куће изгорети,
 Ви Дахије главе погубити ;
 Из огњишта проић' ће нам трава,
 А мунаре понаст' научина
 Нит' ће имат' ко језан учити ;
 Куд су наши друми и калдрме,
 И куда су Турци пролазили
 И коњскијем плочам' задирали,
 Из камена ће проићнути трава,
 Друмови ће пожељет' Турака,
 А Турака нигдје бити не ће.
 Тако књиге индијели кажу."
 Бад то чуше све седам Дахија,
 Све Дахије ником поникоше
 И преда се у земљу погл'аше,
 С књигом не зна нико бесједити,
 Ни како ће књизи отказати.
 Старац Фочо подавно браду,
 На је бјелу он зубима гризе,
 Ни он не зна с књигом бесједити

Већ се и он томе послу чуди.
 Не пониче Фочић-Мехмед-ага,
 Не пониче већ јунак покличе :
 „Дишер море, хоће и ванзи !
 Мол'те Бога, и језан учите
 Сваки данак а све по пет пута,
 Не брин'те се нама Дахијама ;
 Док је нама здравља и памети,
 П док нам је биоградског града
 Ми смо кадри управити градом,
 Око града сиротињом рајом ;
 Кад краљеви на нас војштит' не ће,
 Како ће нам раја досадити ?

Сад он набраја колико блага има у свакога Дахије, па ће,
 вели, на благо покунити војску ; с војском ће заћи по Србији те
 исећи све српске кнезове, многе кметове, и „попове, српске учитеље“,
 само ће, вели, луду децу оставити

„Луду децу од седам година,
 Па ће оно права раја бити
 И добро ће Турке послужити.“

Иза тога помиње поименце кога где Србина ваља погубити.
 Из крагујевачке нахије један му човек задаје велике бриге. За
 њега он овако каже :

„Док погубим Црнога Ђорђија
 Из Тополе села поносита,
 Који с бечким тргује ћесаром :
 Он је кадар сву дебану купит'
 Од бијела града Варадина,
 И оружје што је за потребе ;
 Оџ је кадар на нас завојштити ;
 Он царује, а ја субашујем.“

И доиста, не гледајући ни на грозност ни на дрскост овога
 плана, не представљајући себи јасно све његове големе после-
 дице, не слушајући ни мудре али немоћне савете старца Фоче :
 Дахије зају и почну сећи кнезове и друге одабраније људе по
 Србији.

Ми ћемо сада малко отићи натраг, макар пали и у погрешку

повављања, од које нам најтеже и јесте сачувати се у оваком спису. Морамо најпре поменути једну меру коју су Дахије биле усвојиле чим су се дочепаале власти над Србијом. Да би се у тој власти одржали, они су у сваком селу у хан поставили по једнога ханџију — субашу с неколико сејмена, који су држали село у зашту. У Тополи је био тавав субаша неки *Ибраим*, а у селу Бањи други *Ибраим*, само се овај звао *Мали*, јер је и био мален.

С Ибраимом тополским Прии је Ђорђе по невољи живео у неком дослуку (био му је купио ћурче, чакшире, и једну јаничарску пошу), па је тако од њега по нешто дознавао, кад би се опасност приближила.

„Једнога дана, све ми се чини пред Митров дан (1803), прича покојни Петар Јокић: — зовне Карађорђе мене (Јокића) и Матеју Јовичића, кмета тополскога, те одемо у честу, онамо преко потока Каменице. Ту нам каже да ће доћи Турци из Београда да га убију, по заповести дахијској.

„Нисмо тамо дуго чекали, док ето ти пред хан Турчина *Хаџиклимента*,¹ са још седам коњаника. Ибраим истрча пред њих, и почеше се нешто разговарати, али путници не сјахују с коња. На један мах, креташе се те пред Ђорђеву кућу. Хаџиклимента и још двојица одјашаше, а други седе на коњама. Баба Марица, мати Карађорђева, и Јелена, жена његова, изнеше им столициче, и на њима пошаве, да седну, па узеше да им вадају коње.

— А где ти је син, баба! упитаће Хаџиклимента.

— Отерао свиње на Остружницу, на скелу, па, кад се наплата, сићи ће у Београд, и нагода ће вечерас или сутра бити у Београду, одговори мајка, научена да тако каже. Хаџиклимента упита нешто Ибраима, који потврди то исто; јер је Карађорђе био и с њим уговорно да тако каже.

После тога, Турци појашаше коње, и сви одоше натраг к

¹ *Јокић*, као очевинац, помније овога Турчина неколико пута, и сватда га зове: *Хаџиклимента*. Песма пак назива *Узном* Кафеџијом онога који је слан да убије Карађорђа. Не знам које је правије?

Београду. Ми се, вели Јокић: — после вратимо у хан, где нас Ибраим дочека смејући се:

— Ала сам их испратио, рече он Карађорђу: — послао их на те у Београд, а ти гледаш из луга, ха, ха, ха!^а

Убијање кнезова продужили су Турци по свему београдском пашалуку. Одабрани људи су се склањали, врли, или одметали у хајдуке; народ је трпео, уздисао, погледао око себе, погледао напред, обзирао се натраг, и . . . почео да шапће Још малко, врло малко; још само једна вариџа — па да бујне пламен.

Ми ћемо испричати случајчић који је имао срећу да буде та вариџа. Хајдемо за тим ситницама, које ће опште расположење духова до који часак претворити у крупнице.

Послушајмо онет Јокића: „Био сам, вели он, код оваца у Крћевцу. У неко доба ноћи, у очи светог Аранђела (1803), отворише се врата, и Карађорђе уђе у колибу. Са мном су била још два моја брата. Били смо поснали сва тројица. Ја устах, она двојица спавају.

— Имаш ли што за вечеру? упита он.

— Бога ми, браћо, нема; било мало пасуља, па смо ми повечерали; него има пресна купуса пун кош; да метнем једну главницу у лонац, да скувам, те повечерај

— Па добро! рече он.

Таман ја подох за купусе, а он додаде:

— Немој, немој; имам ја у торби, па ћемо вечерати.

Ја се вратих.

Он седе, извади из торбе чанак напуле, чутурицу ракије, малко већу вина, и погачу; простр торбу и намести да једе.

— Оди да вечерамо, рече мени.

— Не могу, браћо, вечерао сам.

— Оди, оди, боље је у друштву.

И ту сад отпочнемо заједно јести, а она двојица спавају.

— А знаш ли ти, Петре, што сам ја дошао? упитаће он после вечере.

— Не знам, брато.

— Знам да не знаш, за то ћу ти ја казати. Ковекуде, ти и сам видиш како се ово успалило; како Турци секу где год ког бољег Србина ухвате; знаш шта би и од мене чинили, да им паднех шака. За то сам дошао да идемо у Орашац. Тамо ће сутра бити свадба. Стеван Томић жени сина Максима¹. Ту ће бити више наших пријатеља, које ћеш сам видети, да се ту састанемо а и да се малко уклоним одавде. Овде ме сваки дан виђају кошшије, па ће ме, бој се, ко проказати.

— Па лепо, брато; ја хоћу.

Сутра дан одемо у Орашац. Прота бучковички *Арсеније*² вршио је венчање. Вило је доста људи. Кад се већ преручало, и кад сватови почеше играти, прота уста иза совре, јер, божем, као стар човек, не може више да седи. Кроза шљиве, он оде лагано у једну јаружницу. То исто учинише и многи други који су дотле седели за совром. Карађорђе све то мотраше. Кад тако многи одоше, он рече мени: „Ајдемо, Петре, мало да проходамо.“ Ја устанем те за њим у онај поток. Кад тамо, а они поседали сви: *Стеван Филиповић*, из Јагњила, брат Марка Филиповића, нашег Карађорђевог; *Кнез Бука*, из Јагњила (који су као пријатељи дошли у сватове); *Вићентије* из *Коракице*; *Матеја Каратошић*, из Копљара; *Марко Катић*, из Рогаче; *Сердар Сима*, из Даросаве; *Јован Крстовић*, из Бучовика, и још многи одабрајни људи, које нисам добро познавао, па сам их позаборављао. Међу њима седи и прота, и они се лагано разговарају. Дођемо и ми и поседасмо. Прота упита Карађорђа за мене:

— Ко ти је то, Ђоко?

— Ово је син нашег Милосава, одговори он.

— Е, добро, добро, рече прота: — отац му је добар човек, само нека и он буде онакав.

— Ваш је онакав, рече Карађорђе. За то сам га и довео.

¹ 1851 *Јокић* већаше да је овај Максим још био жив.

² „Не знам баш, вели Јокић: је ли му било име *Арсеније*; обично су га звали: „господин прота.“

— Е, лепо, лепо!

Сад нам прота поче говорити како су нам умукле прзве, како се жене, сестре, и ћери српске срамоте: „Земља стење а небо плаче, рече он, гледајући муке наше. Него да устанемо на оружје.“ Ми сви рекосмо да је тако, и да треба да устанемо.

Прота, на то, извади мали крстић из џепа; ми устанемо сви, а он рече те дигосмо по три прста у вис. Прота поче: „Браћо, закуните се да ово не ћете ни ком одати, а пре се Марта не може почети. Кад зене Март, ми ћемо жене и децу у збегове а ми пушке по среди, па у име Бога на Турке. Сад сви говорите: „амин“!

„Ко издао, издало га тело; пожелео поћи, али не могао! У кући му се не јављало ни старо ни младо! Од руке му се све скаменило; у тору му овце не блејале; у обору краве не рикале. Да Бог да се у сињи камен претворио, да се други на њега угледају. Не био срећан ни дуговечан, нити лица Вожјег икад видео“! На све то ми смо викали: „амин“.

Сад сви ижљубимо крет; поседимо мало, и договоримо се да сваки до Марта слава поузданих људи што може више; само да се чува од сумњивих.

Сви, иза тога, један по један, изађемо из потока. И после смо опет шили, разговарали се, и Бога ми, играли. У сами мрак, ја и Карађорђе вратихо се у Крћевац, нашој колиби.

Карађорђе оде на своје трло. После тога, ишли су он и мој брат Андреја у Остружницу, те набавили из Немачке 6 ока барута: 4 ока узео је Карађорђе, а 2 Андрија. Доцније, он помеша своју стоку с нашом и каже: „Морам се куд уклонити. Ја немам деце да ми чувају овце, па ће људи рећи да сам вама платио, а ја идем у Ресаву, у село Ресавицу, неком Марку. Ако будем жив, доћи ћу у Марту на оно што смо углавили у Орашцу, а ако погинем, тамо ме тражите.“

Оде.

Некако на два дана пред св. Саву, 1804, једно јутро, ја се обувам да идем у Крћевац стоци, а с вратница викну Јелена, Карађорђево жена:

— Милане! Хоћеш ли стоци? Да идемо заједно!

Брже се обујем, заденем пушке, и пођемо. Бад бесмо где се пут одваја у Крћевац, она ми рече да свратимо на њихов подрум. Ја свратих. Мало даље, рећи ће ми она:

— Знаш ти, Милане, што ја идем к подруму?

— Не знам, снаша Јелена, одговорих ја.

— Бог ме, дошао Ђорђе, и још тројица с њим: одевени неки људи. Ноћас су били овде, па сад су у оној Милосављевој подрумини, где се оно пуши ватра. Ја им тамо носим хлеба. Она отвори подрум, наточи бардак ракије, а ја одсекох лесков ражањ и нанизах неколико главица купуса. Одатле пођемо онамо где се пуши ватра. Кад се приближисмо, испаде један човек, шчепа пушку, па повика:

— Натраг! Ко си ти? Натраг!

Ја све идем, и Јелена за мном. У том испадеше још двојица, те и они окреташе пешане на нас. На то ће Карађорђе рећи:

— Шта си полудео, коекуде, ћути! Ходи амо седи!

— Ама ко је ово? рече Станоје (ово је био Станоје Главаш).

— Ко је? Ко ја и ти, рече Карађорђе.

— Еј, Ђорђе, Ђорђе, од Бога не нашао! што ме издаде?

Погинућу и ја и дружина ми.

— Како погинути, Бог с тобом? Овај не ће ником казати.

Карађорђе се пољуби са мном, па седосмо, а Станоје се једнако преча. Најпосле ми рече:

— Чујеш, море! Ако ти мене издаш, и потера ме окупи, па ако, богдица, ја останем жив, да знаш да ћу те жива испећи.

Ту Карађорђе разбира како је по селу; шта чине Турци, и шта говоре наши. Каже ми да је само свратио да види како је, а у Марту ће доћи на оно рочиште. „Ово ми је друштво, рече он даље:— Станоја си Главаша чуо: ово је он главом. Још имамо у пожаревачкој друга неког Миленка, и многе друге.“

Ту ми ручамо, па ја одем у Крћевац стоци. Кад се вратим у вече кући, имам шта и чути!

¹ Тако ме је звала, као снаха девера.

Тај дан истераше наш ханџија Ибраим сељаке да огу Мула Јусуф у руднику, за јечам. Међу селацима био је неки *Јевта Ваденица-ревић*, коме је Ибраим био претео жену, па њега најурно у Крћевац и живићи, тако у шуми, овај је куцавац мало и излазио међу људе. Ибраим га за то прозивао медведом. На орању, Јевта је ипак био ћути, а Ибраим пристао за њим, и сваки час му подвикивао: — Не тако, медведе! Држи добро, медведе! То не ваља, медведе!

— То својестит досади, она једном пусти плач у медину, дочепавши се треска Ибраима и оред звезда. Турскога ти, о, ти си не начинио медведом, а ја сам човек бољи од тебе, рекне Јевта, и Ибраим већ лежаше онесвесан на орању. Кад се поврати, он тргне ништа на Јевту, а људи тек окну волове, и склентају се око њих двојице.

— Шта је то? да од Бога нађете! повичу многи.

— Ево шта је, рекне Ибраим: — хоће медвед да ме убије.

— Не, не, немаш право, Ибраиме! Ти си њега назвао медведом, а он није медвед, него човек, наш брат, па му је тешко.

Ибраим одавде измакне, а људи оставе наугоње, узму волове, и оду сваки својој кући.

А још пре неколико дана убио је неко Турчина у Бањи на шуту. Мали Ибраим, бањски ханџија, био је дигао многе људе у потеру, да ухвате убилца, и да мртваца Турчина однесу у Рудник, где има оца и турско гробље, да га тако упоцају. Ту је било људи из свих околних села. Кад су се враћали с Рудника низ Јасеницу, они су се разговарали да се дигну на Турке. Дошавши у Топољу на коњак, чују и овде шта је оно било на орању, и већ озбиљно почну говорити да још ту ноћ ударе на ханџије, да их побију и ханове допале. То кмет Матеја докаже Ибраиму, и он ту ноћ побегне у Брагујевац.

Кад се сутра дан то види, онда они Жабарци од потере, који су заповидали били у Топољу, позову Тополце да иду у Жабаре те да ухвате њиховога ханџију да им бар он не утече. Оду, али тамо нађу празан хан. Ханџија им измакне. Одавде пређу у село Шуме, али им овај ханџија утече у Сарацово. Они за њим. Сарацовци се скупе око хана и не даду ни прићи к своме ханџији. Пропушћарају се мало, па их ухвати мрак, и устаници ту запоће. Ту их је већ било 40—50 људи.

Из Саранова оду у Трnavу, пред кућу Милоја Љубичића. У Трnavи затеку Младенове калаузе, који састављају новце да ваде Младена из турског затвора у Крагујевцу.

Кад калаузи чују шта хоће ови Тополци, Жабарци, и сва дружина устаника, они повичу:

— Кући! Весели били! Зар ми скупљамо новце да човека вадино из тамнице, а ви хоћете сад буну да дижете?

„Ми се, вели покојни Јокић: — чисто скаменисмо. Још кад рече, ако се не отканемо, да ће јавити у Крагујевац те нас све на вешала! ми се вратисмо у Жабаре брижни и невесели. Ту запоћимо у колиби Уроша Ђурђевића.“

Дотле је опет Алекса Дукић из Вање, с неколико Бањаца, запалио био тополски хан, па дође те и жабарски упали. Устаници се ови здруже с Дукићем и оду у Јагњила. Било их је сада 70—80 људи. Ту, после малог одунирања Јагњилаца, запале и њихов хан, па се упуте к Орашцу, где су били чули да је Карађорђе. У Орашцу га доста нађу. С њим су били: Главаш; Прота буковички; Марко Катић; Матеја Баратошић, и сви они који су оно били на оној заклетви у јесен у Орашцу. Осем тих главнијих, имало је, вели Јокић, око 500 људи устаника.

Сутра дан (биће 20 Јануара) хоћемо да бирамо старешину. Сви људи хоће Ђорђа, а он се не прима.

— Што се не примиш? питају га људи.

— Коокуде, рече Карађорђе: — ја хоћу свуда с вама, али не ћу пред вама.

— А што не ћеш?

— Не ћу за то: ви нисте научили војевати, па ћете се после неколико дана предати Турцима, а знате онда шта чека мене.

— Не ћемо, не ћемо, гракну сав народ: — ти пред нама а ми за тобом, па у ватру — у ватру; у воду — у воду! Само нека си ти старешина.

— Опет се, браћо, не могу примити; за што, ако се примим, ја ћу да чиним много које шта што вама не ће бити по вољи.

— А шта ти мислиш да чиниш? пита народ.

— Ко се ухвати у најмањој издаји, хоћу да у бјем, да обесим, да ударам на страшне муке.

— То хоћемо и ми, викне народ.

— Хоћете ли? упита Карађорђе.

— Хоћемо! Хоћемо! Хоћемо!

— Дигните три прета у вис!

Сви дигну.

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Хоћете ли?

— Хоћемо!

— Онда хоћу и ја вас, заврши Карађорђе.

Прота буковички обуче одежду и прими ову заклетву и по црквеном закону.¹

Од овога часа, Карађорђе је узео управу покрета у своје руке, и наређивао је како је што мислио да је добро и наметно.

Ето тако је, по казивању једнога од очевидаца и главних радника, започет онај знаменити устанак од 1804, кога продужење и даљи развитак ми не можемо овде излагати.

У даљем раду, становници крагујевачкога округа дали су доста синова својих на службу ослобођењу своје отаџбине; дали су их можда више него икоји други, јер је природно и морало тако бити. Отуда је врело потекло, па је највише снаге с извора и понело, док се даље није претворило у велику обновну реку српскога народнога васкрса на балканском полуострву.

Година 1813, као за све, и за њих је била црна, ако не и црња него за друге.

Буна Хаципроданова наша је они час одзива и у овом округу. Никола Вукићевић, из Светлића, почне дизати људе на Турке, те се тако ускомеша не само Груза и Лепеница, него се пламен којаси чак и јагодинске нахије.

¹ Чудо је да овде Јокић, по ком ово бележимо, и не помиње Кнеза Теодосија из Оранца! Ми пак морамо подсетити и на овај *земунски протокол* од 28 Априла 1804, где се каже да је устанак букнуо 22 Јануара, а не 20, као што овде плази, по Јокићевом причању.

Светлићани су, сиромаси, за овај устанак после скупе платили вероломној Таја-наши.

Кад се с таковског збора (Цвети 1815) разнео на све стране глас да ће народ опет устајати на Турке, онда су све три крагујевачке кнежевине: Гружа, Јасеница, и Лепеница, устале, и, не гледајући на то што су Турци неке и неке њихове кнезове били домамили и у таоству задржали, прикучиле се самоне Крагујевцу, и Турке у њем затвориле са свим. У овом стању Турци нису могли дуго остати. После узалудног отпора, после слабе наде на помоћ, они су, једну ноћ, побегли к Јагодина, али су и тај пут до Јагодине скупо платили на Таборишту.

После тога, већ турске силе не паати; хвала Богу, ни Крагујевац ни његов округ.

Од године 1818, Кнез Милош се преселио из села Црнуће у Крагујевац, и 1819 начињен је ту први кнежевски двор, који по облику стоји и сада. Од тога доба главно место крагујевачкога округа постало је и стоно место Кнезу од Србије.

Ако и малешна, али ипак престоница, виђала је она све оно што се обично у капиталима може да види, и давала, наравно у мањој мери, утицаје какве те средине обично дају.

Имајући у средини својој срединску управу земље, предеретнувши прве у земљи учинице, Крагујевчани су први примили и видели нове цивилизације, први су почели ступати у нове писарске службе, и први живети и носити се онако како се на западу живи и носи. Може бити да је у неколико и овде заметао оној рани, на коју се данас толико жали — задуживању. И данас причају да нада у очи, колико сељаци и сељанке из околине крагујевачке милују да се вицешо, да се пладе и гизају, па макар се некад и уздуг пале за то. Аве је тај глас истинит, онда је јако за жаљење што се не уле да да уважење чистоти и уљудности у поштиву, а опет да се не прекораче услови разумне штедње.

Али да се ми вратимо опет у давније дане.

Није само у борби против Турака, да су Гружани, Лепеничани, и Јасеничани, узимали живо и велико учешће. Они су про-

дужили и после утицати на судбину своје земље, утицати на овај или овај поредак у новој српској држави. Кад је позната Такова Буна, пошав од Шедеревске нахије, постала већ опасна за одашњи ред у држави, онда су Крагујевчани, предвођени Вучићем, били браниоци поретка и власти Кнеза Милоша. На *Оиленицу*, у Тополи, више Карађорђева града, био је судар и бој, у којој је победа остала на страни Вучића и Гружана, који су бранили ствар свога владскоца, и одашњи ред.

Кад је опет други пут, чувена *Милетина Буна*, с великом силом и првим кудом у земљи вођена, дошла била до над сами Крагујевац, онда су опет Гружани нашли се уз Вучића и друге Кнежеве пријатеље, те се ставили на службу да силу одбију силом, ако до силе дође. Доцнији догађаји и унутрашњи немир нису их искључили из учешћа у њима, него су их само поделили на више партија: једни су били уз владскоца, а други уз његове противнике. Сваком је познато да је буна Вучићева, 1842, успела само благодарећи онако живом и ревном учешћу Гружана, који су, на његову реч, пошлели и изложили се свим опасностима, ако не би успели. Доцније, опет, 1844, било је у Јасеници покушаја у корист Обреновића, али се то свршило само неколиким жестокима казни-

тама, које се ни овде не помињу, да се не поврну да Богу да.

Од људи који су задужили свој народ, а рођени су у крагујевачком округу, на првом месту ваља поменути

Борба Петровића — Карађорђа

Карађорђе се родио 1752¹ године, у селу *Вишевицима*², баш под петицом од планине Голубице, на десној страни реке *Дласник*, IV, стр. 83. *Јанићије Бурић*, секретар Карађорђевог, вели да се он родио 1752, а *Милош Светић* (*Историја Сра. Народа Давидовића*, стр. 129) каже да је то било око године 1768. Ми смо склоњенији да верујемо казивању онога првога.

О месту рођења Карађорђевог разио се прича. *Јокић* каже да се родио у *Жабарима*; неки држе да му је место рођења *Топола*; али се мени чини највероватније да се родио у *Вишевицима*, као што *Бурић* вели.

Раче. Ону му је било име *Петроније*, а мајци *Марица*. Били су обоје умрла сиротиња. Из Вишеваца се Петроније пресели у Жабаре. Ту је село неколико година плаћало за њега данак. Најпосле, кмет жабарски, *Ридивоје Станковић*, запали му ону на сохама кућу, и он се одсели у Баничину да чува кошнице неком Фазлибаши, Турчину из Паланке.

Ђорђе, док је био дете, кажу да је најволео да гради од зове пуцаљке и пушке, и да гађа из њих. Да двоје деце има у селу, већаше пок. Јокић, скупило би се око њега, да се играју.

Кад је Петроније стао у службу код Фазлибаше, да му чува кошнице, онда је Ђорђе већ био шипарац. Фазлибаша узме њега за сенза.

Овај је Турчин био велики „веселија“, или ти лопов. Он је поубијао многе Турке путнике. У тај његов рад ушао је, за кратко време, и Ђорђе. Али се то пропта, и поче се зукати да то чини „оно влаше код Фазлибаше“, јер на овога нису Турци хтели ни смели јавно то казати.

Да се склони од такве сумње, Ђорђе изађе од свога газде Турчина, и пређе у Загорицу. Овде бегенише девојку Јелену из села Маслошева, ожени се њоме, и после је живео с њом до смрти.

Ђорђе је имао неколико коза и неколико брава свиња. Једном их је чувао под Висом, на крагујевачком друму. Свиње су му пасле око пута, а он је седео у лугу, и шарао једну преслицу. У то удари друмом један Турчин на коњу, а за њим је ишао један хрт и три кера. Керова налају на свиње, а свиње се згрокћу на њих. Турчин потегне из пиштоља и убије једно свињче, па онда на ново натутка керове на свиње. Свиње су се измицале од керова, а све ближе приближале к Ђорђу. За њима су натрчавали керови. Ђорђе остави преслицу, потегне из пушке, и једнога кера убије. Кер: кави, кави, те пред газду надне — и крена. Турчин се сад наљути, па се врати, и стане немилице тући свиње. Ђорђе, видевши то, остави и преслицу и свиње, стрчи доле на Ђуприју, и заседне с оне стране реке за један клен. Турчин нађе. Таман коњ предњим ногама ступи са Ђуприје на земљу, а Ђорђе опали, и ага се стровали. Он га брже боље свуче под Ђуприју, па отрчи,

малко ниже, Пантелији Воденичаревићу, у воденицу, и каже шта је учинио. Пантелија му да мерицу жита да одмах намами свиње, да ону крв преринкају, а друго све да сакрије куд зна. Ђорђе тако и учини: Турчина исече на комаде, па спусти озго у један шунаљ грм, а оружје, одело, и коња одведе Фазлибаши у Паланку. Ђорђе је знао да је овај прави лопов, па се за то није ни бојао да ће га издати, него му каже све шта је учинио. Ђорђе и остане, у Паланци, неко време, па се после врати опет у Загорицу кући.¹

Међу тим се учеста говор о том, и Ђорђе се побоји да га не ухвате Турци. За то се спреми са свом породицом, и још једним пријатељем, да бежи у Немачку. Путујући тако, дођу до између села Лисовића и Губереваца, у београдском округу. Овде се старац Петроније нешто покаје, и не хтене даље да иде, већ нагне да се врати натраг.

Сви се нађу у чуду.

Ако се он врати, потера ће онај час за њима: људи ће изгинути, а жене и деца отићи у ропство. Сви су га молили да пође с њима бар до Саве, док они пређу на ону страну, па после нек иде куд му је воља.

Петроније не хтене ни то, него нагне да иде у свој завичај.

— Убите га, рекне најпосле Марица мати Карађорђева: — сва грехота на моју душу: волим за њега једнога одговарати Богу; него да ове оволике поробе Турци. Ђорђе намитне на Илију² Н., који потегне из пиштоља и убије га на месту. После га ту затрпају у некој Црвеној Јарузи,³ па похитају на Остружницу, и превезу се на ону страну.

Прешавши у Срем, оду у манастир Крушедо. Ту се Ђорђе погоди да чува шуму, а мати и жена му да музу стоку.

Није ни две године саставио ту, па се врбује у војнике, и

¹ Овако ми је овај случај причао пок. Јокић, а Јан. Ђурић (*Гласник* IV, стр. 84—86) у неколико другојаче казује.

² *Петар Јокић* прича да је чуо од Карађорђе, да је том човеку било име *Илија*, а не зна како му је било презиме и одакле је родом.

³ Глед. *Примедбу* на стр. 74 ове књиге, под београдским округом.

оде у Сомбор. Тако се покаје што је то урадио, па се врати преко Бачке у Срем, где види своју породицу, и каже им да хоће да иде у Србију. Тако дође у село Долинце. Ту га затече дан, и он се закопа у сламу некоег сељака Месаровића, да га људи не би опазили. Пред вече дође жена тога сељака да начуна сламе,

и, видевши њега, повиче: „Видео сам те!“

— Ко си ти? Шта тражиш ту? —

— По Богу сестра да си, ћути рекне јој Борђе: — Ја чекам мрак, па ћу отићи, него ме нemoј проказати.

Жена узме сламе, и оде у кућу. Мало час, изађе пред кућу к мужу, који је ту надсљавао осовину за кола. Нешто му проговори, па опет оде у кућу. Човек одмах остави свој рад, па почне ходати по злици тамо амо, док дође и до сламе. Видећи Борђа ту, рекне му набуsito:

— Шта радиш ту?

— По Богу брат да си, нemoј ме проказати; ја бeгам, и само чекам мрак, а ником зла учинити не ћу.

Газда му рекне да иде за њим у кућу.

Борђе му се стане молити да га не креће, али онај, нај-
после, викне:

— У кућу! над ће бити зло!

Видевши се тако, на невољу, Борђе узме торбу и пушку, па за газдом те у собу.

Газда затвори врата на доби, а сам изађе на поље, те каже жени да закоље кокош и да зготови вечеру.

После се разговарао с Борђем до вечере. По што су вечерали, и по што се добро смркло, рекне Борђе:

— Пуштај ме, по Богу отац, да идем!

— Чекај, није време, одговори газда.

Вазало је покорити се и чекати. Тек после дугога разговора, рекне газда:

— Хајде, време је!

Борђе узме своју торбу и пушку, те пред кућу, а ту чекају кола с три коња. Домаћин узме најпре Борђеву торбу и пушку и закопа их у сано, после рекне њему, те легне, па га он затри

саном, и озго преко њега веже ужетом. Сад онкај коње и похита автокоже обрже, а сам он заузато одио амо по њакоме јонифо

На стражи викне стражар:

— Стој!

Газда рекне две три безобразне речи, па опинне даље. — Овако прејури преко Шимаковаца, Деча, и дође у Прегаре, Зна — Сави.

Цело село прође, па се устави код једне крајње куће. Викне домаћина два три пута; овај чује, изађе и упита:

— Ко је?

— Не лај! одговори Месаровић, који већ рече Борђу да слази с кола. Домаћин, видећи Борђа, опет упита:

— Ко ти је оно?

— Не лај! буде и на то одговор. Сад сви уђу у собу и почну на ново јести и пити. У том свану:

— Пуштајте ме, рекне Борђе, како Бога знате? Није време!

Тек ју неко доба дана викне Месаровић Борђу:

— Хајде!

Борђе узме торбу и пушку те у авлију, а авлија сепану стучавала са Савом. На води је стојао један чун, и у њему монах.

— Срећан ти пут! рекну ове газде Борђу.

Остајте с Богом! одговори им он, и уђе у чун. У чуну види да су му ти добри људи спремили комад сламине, 2—3 коке, један велики хлеб, једну чугуру вина, и једну ракију. Момак га превезе на Забрежје, па се онда врати.

Овде је Борђе све био на својој земљи; и ондах улаже у сторицу друга, међу којима и свога старега познаника Василја из Вајевца, и отпадне четовати.

У овом четовању, окупи га једном потера да му никде није дала станка. Он се више к селу, где се потера најлаже надала. Ту дође к неком извору, напише се воде, па седне у брегу да се одмори. Ето ти бабе са судовима на воду.

— А каква је, стрина, то гунгула по селу? упита је Борђе.

— Та овај Црни и небели Борђе, одговори баба: — одметнуо се, па га траже да ухвате.

Мучно осећање испуњавало је тада Ђорђеву душу. У својој рођеној земљи он нема нигде станка ни мира, па још му и ова баба стаје на муку.

— А познајеш ли ти, стрина, тога Црнога и небелога Ђорђа?

— Не познајем, синко; писам га никад видела.

— Е, по души те, сад ме познај добро! рекне он, па оспе камењем гађати баби судове тако да јој, бој се, ни глава није остала здрава.

Сам је, доцније, причао да је од ове бабе први пут чуо да га зову Црним Ђорђем: — „Ама сам јој, додавао је, и платио за то!“

Међу тим се Аустрија зарати с Турском. Михаљевић пређе на Забрeжју, стане врбовати Србе у војнике — драговољце, а све арабаше позове на предају, оставивши им рока 3 месеца. Карађорђе и његова дружина не хтену се предати. После три месеца, окупи га потера, те му у Радљеву убије једнога друга, и њега рани у десну руку. Излечивши рањену руку, почне он опет четовати. Али га потера опет окупи, и, у селу Борку, ухвати њега, и 6 његових другара, и све их одведу Михаљевићу. Суд је био готов: све на вешала! Али док је среће, није штете, велаше покојни Јокић. Радич Петровић, из Остружнице, који је раније био ступио у драговољце, и већ постао капетан код Михаљевића, бегенише Карађорђа, а овај га још поочима, те настане у пуковника, и овај му покљони Ђорђа.¹ А три његова друга обеси одмах, другу тројицу пак пошље у заточење у Бају, где су два умрла, а један се избавио, и вратио у Србију. Ђорђе постане код Радича буљубаша над четницима, и ишао је с аустријском војском на Пожегу, на Чачак, и на Карановац. Кад дође у Студеницу, заповеди му се, те мошти Светог Краља спроведе у Београд, а одатле у манастир Ковиле.

¹ Карађорђе се доцније, као Вожд, једном, лицем Пна етров дан, у Карановцу, јако огрешко о овога свога поочима и добротвора. Пред свом војском излемао га је што је нгда могао ражњем на дохват. Јокић каже да је Радичева сва кривица била „што је рекао оно што је цела истина“ (не каза шта је, али као да ће бити нешто против Плаке).

По утврђењу мира између Аустрије и Турске, Карађорђе је остао у Србији, склањајући се да се не би често сретао с Турцима. Под Мустајпашом, „спротињском мајком“, он је био један од оних буљубаша, који су имали бурунтије да могу имати по 70 момака Срба, те да бране Мустајпашину или царску страну од Пазванције одметника.

Кад Дахије удаве Мустајпашу, Ђорђе се опет прими четовања, јер му под владом Дахија није било друкчије живота.

Тако је трајало до почетка 1804; а тада га је устанак у Јасеници изнео на чело српском народу, и од тога доба до јесени 1813-те, живот је његов готово оно исто што и живот целе Србије.¹

Несрећне године 1813, 21 Септембра, Карађорђе је пребегаво у Земун, одакле је послан најпре у Варадин, а одатле у Град, па отуда је отишао у Русију, и живео је највише у Хотину, у Бесарабији.

Године 1817, у лето, не знамо за што ни крошто, дође он у Србију², и јави се смедеревском војводи Вујици Вулићевићу који га склопи у Радовањском лугу, на грлу неког Драгића Војкића, у смедеревској Јасеници. То је баш око онога места где је Ђорђе некад своје детињство проводио.

Долазак Карађорђев у то доба, и у свези с грчком хетеријом, био је за Србију неки зли удес. Бескрајна њена страдања и муке световале су јој политику измиривања с Турцима, а долазак „Вожда“ значно је нови рат, и рат „до истраге турске оли наше“.

Наступио је био тренутак горкога кушања за свакога родољуба.

¹ Вредно је прочитати писмо које је $\frac{1}{10}$ Јула 1807 у Римнику пуковник Паулчија писао Будбергу о Карађорђу и о другим војводама српским. Находи се у „Разбору сочиненија Н. А. Попова“ и т. д. од В. Богшића, стр. 105.

² Исидор Стојановић вели да је Карађорђе прешао преко Дунава близу Рама; а г. Данило Стефановић, саветник, каже да се он превезао код „Госпођина Вира“, па преко планине отишао на Нересинцу к Морави и Шумадији.

Отаџбини је претезао ипр који су грчки хетеристи хтели да поремете, да би тако турску снагу поцелали, те да мања на Грчку удара, а Караџорџу је припадала захвалност. Али је неумитна судбина сваком оном ко земљу своју остави, ко народ свој напусти у часу највеће опасности.

Теразија претеже, и глава Караџорђева би одсечена ноћу између 12 и 13 Јула 1817.

Глава је Караџорђева однета у Београд Кнезу Милошу, и београдском везиру, и ту је одерана и послана у Цариград, а тело је најпре укониано онде где је погинуо, па је после пренето у Тополу и сарањено у његовој цркви.

Караџорђе је био стаса повисока, тела врло снажна, осушна, лица округла, масти предлагнуто, носа подугачка, очију малих али пуних ватре, чела висока. Глас му је био танак као глас у жене; говорио је врло мало. Кад би љутао и мислио, обично би грци-

¹ О смрти Караџорђевој гледај: *Србијанку*, књ. IV, стр. 163—167. *Преводници*. *Исид. Стојановића*, стр. 119.— *Грађу за срп. Историју*, *Вука*, стр. 173.— *Comibert*, I, 155—159.— *М. Септић*, *Историја Давидовића*, стр. 127. А вреди прочитати у *Архиву Срп. Учен. Друштва* писма под бр. 667, 668, 672, 675, 676, и нарочито Пр. 673. У свима се говори, где више где мање, о смрти Караџорђевој. — Никола Новаковић, који је својом руком убио Караџорђа, био је родом из Коларина, па се настанио у Оварију, у Левчу. Био је најпре момак у Караџорђа, а после у Вујице. Човек свиреп, он је онима на које би се налутио, метао руке у грлицу, те би их тако ломно. Вујица је Николи кротно једино дете. Никола је био с коњем у реку Расну (кад је имао својој теки у Жупу у гости) и остао мртав на месту.

Новојин *Јокић* велаше, да би Караџорђе често, кад би хтео поћи из Београда у Тополу, само рекао:

„Боже 1801 кад је он је пронашао и изнео је онде.“
На ту реч, све се морало спремити, што оно веле, дод се удари длач на то длач, и како се није знало куда ће се ићи, за то се и носило *све*. Узјахав у Београду, Караџорђе није ни где одјахао, нићи коме проговорио једне речи до Сопота. Ту је, под једним великим грмом, обично одјахивао, те би се жовк одморнац, и он би загледао у сат. Докле је стигао за 7 сата.

„Угод седам! рекао би невад, или већ кодко је мање или више.

Кад одатле појаше, онет би љутао до куће у Тоцелав.

као нокте на претима својим. Уз другу или трећу реч говорио је „По екуде“. Непознатом човеку, ма и старијем, имао је обичај рећи, кад би га звао: „Момче!“ затегнувши на о, као што обично говоре Шуваљинци. Сна му је по свка била. По души га.

Ради је био преко сваке мере. Кад није био на војсци, он је код куће косо, а радио све пољске послове, као и други сељаци. Кажу да је, наделавајући обрнује, искривно руслу коњевну коју је носио на прелма. У њему и нињу смеран за причу: погача и панила уз пост, а погача и суво месо уз жре, и уз то чутурица мумадинске ракије; за њага је била најбоља тоба. Одело му је било као и у других сељака. На глави шубара (под којом је често био вес); на ногама онанци, или некад чизме; даје: сељачка кошуља, јелск, чакшире, појас и билај, иза кога је вирио страховити пиштољ, за који се не зна ни да је икад пролазило. По врх свега, велики реснати гуњ.

Он је био пешак на главу; у боју је највише да је пешке. Кад је јахао, најрадије је јахао на свом *дорату*, кој је волео од свих коња.

Мале су му личне највидније ове: преко мере бурна нарај; слабост према женској лепоти; поведљивост за стоварачки, и прилично тврдовање.

Од погрешака, највећа је што је оставио Србију, 1813.

—
Теодосије из Франца
ОБОРНИК ЈАСЕНИЧКИ

Кнез Теодосије био је човек уважен још пре устанка. Кад је устанак већ био узео мах, и кад се повео разговор: ко да буде старешина устаникама, онда су међу пријма пудили њега, да се прики старешинаства. Теодосије се не хтене прикити. „Ја као кнез народни, рекао је он: — не могу бити старешина кајдуч-

Т. *Паулчица* овако преводи речи које му је изговорно Вожд на раслању у Малајвици 1807: „Rappelles-vous, Monsieur, que je ne desire autre chose, que de voir ma patrie libre de toute crainte de se voir derechef sous le joug ottoman; alors je renoncerais à tout pour aller à ma charrue.“ *В. Богинића*, Равбо рџи чд, стр. 105.
Србијанка, књ. IV, стр. 94.

них чета. Ако сутра турска војска руни у Србију, како ћу ја изаћи пред Турке? шта ли ћу им казати, кад ме запитају: ко поби толике Турке (јер врана врани очи не вади), и понали турске куће и цамије? Хајдуке и ову момчад ми можемо ласно предати; али кад се ми назовемо поглавице хајдучке, нас не може предати нико. Него за сада нека буде старешина Ђорђе, који је код Турака и онако познат као хајдук; па ако турска војска удари на Србију, и Турци опет обладају, он с хајдуцима нека бежи у гору, а ми ћемо изаћи пред Турке, и бацнемо кривцу на њега и на остале хајдуке, па ћемо ми после њему лако извадити бурунгију, и предати га као хајдука. Ако ли се што другојачије окрене, и ово се протегне, ми ћемо владати и заповедати: народ нам је свакојако у рукама.“

Као што се по овим речима познаје, Теодосије није провиђао силу и обим устанка, нити нови ред ствари који је устанак произвео. Он је сметнуо с ума и једну врло обичну народну пресуду која вели: „Ко ради онај и суди.“

Кад је доцније видео да је све изашло другојаче: Турци у земљу не уђоше, њихова се власт не врати, кнезовска лојалност оста без употребе, онда је почео замерати Вожду сад ово сад оно. Једном, у Пећанима, више Остружнице, тако се свади с њим да и ништољ потегне на њега. Пламен му не састави.

Карађорђе цикне:

— Коекуде, по души те твојој! Кад си знао боље од мене уређивати и заповедати, за што си ме нагонио да се овога посла примим?“ С овим речма он удружи и ништољ, који, као што се зна, никад није лагао.¹ Теодосије буде рањен у лево раме, и падне на земљу.² Тако рањена, однесу га кући у Орашац, где га је видала нека жена,³ али је ипак, после неколико недеља, умро.

¹ Милутиновић је испричао у песми сав овај догађај који вреди прочитати (*Србијанка*, књ. II, стр. 53—60).

² *Пок. Вук* (у *Даници* за 1828, стр. 217) завршује тако, као да је Теодосије остао ту мртав. Међу тим у Орашцу се прича овако како смо ми изложили, и ми томе верујемо, јер се то могло знати у целом селу.

³ У Орашцу се прича још да је та жена већ била готово излечала Теодосија, али јој Карађорђе запрети да ће је погубити, и сву јој

Он је укопан на 40 хвата од садашње школе у Орашцу, испод две велике крушке, где му је и кућа била. На гробу му стоји и сад белег — прост камен без икаква потписа.

Младен Миловановић

Родом је био из села Ветуња, на 2 сата источно од Крагујевца, где му, кажу, и данас стоје неки вотњаци. До устанка, био је марвени трговац. И баш је онда, кад се Јасеница дигла, у почетку 1804, држан у Крагујевцу, као неки талац, у затвору. Приставши у устанак, као човек богат и речит, дошао је, мало по мало, до највеће власти, после Карађорђа: био је саветник, ратни министар, председник Савета, и желео се испоредити са самим Вождом.

Не зна се ни за једино његово јуначко дело. Шта више, Вељко је говорио да Срби морају бити надбијени и несретни где год он управља.¹

Родофиникин, онде где карактерише неколике прве вође народне, каже: „Младенъ, читатъ и писатъ неумѣтъ; подлъ и лукавъ.“

Ни мало боље не говори о њем ни Паулучија. Сви његови сувременици тврде да је био врло властољубив, врло жудан да стече, те је, с тога, хватао сваку прилику где се могло стећи новаца.

Као човек богат и врло речит, он је умео врло често приволевати Карађорђа на своју страну, па је онда могао чинити што је хтео.

С Карађорђем побегао је и он из Србије 1813, и отишао у Срем, одакле је, у Јануару 1814, спроведен у Врук, у Штајерској, а после је отишао у Русију, и настанио се у Бесарабији.

Отуда се вратио тек кад је Кнез Милош био увелике створио ново стање у Србији, после 1815.

Слушао сам да је он, враћајући се, дошао био у Панчево без ичеге. Кнез Милош, чувши за то, веле, да је послао из Смедерева некога к њему, да му понуди новаца и каквих год услуга. А ако би хтео, да га преведе и у Србију, и ношће к њему у Крагујевац.

кућу затрти ако га не отрује. И тако га она отрује. Колико је у овој причи истине, сам Бог зна. Међу тим Карађорђе није био човек који се тровањем и тајним убиством ослобођавао од својих сушарника, него својим непромашним ништољем.

¹ *Даница* за 1826, стр. 88 и 89.

И тако Младен дође у Крагујевца, и ту је живео у вонaku Кнеза Милоша.

Причају, даље, да је Кнез Милош, кад бит год имао што да говори с њиме, служно се речна:

— Господару Младене!
А Младен, напротив, свакад би Кнезу говорио просто:
— Милоше!

Како је ово било Кнезу, не знам; али људи из околине, који су ми ово причали, замерали су Младену за овако навалично превиђање новог става ствари.

Прича се да је он из Крагујевца пошао био у Црну Гору, па се задржао неко време у Чајетини код Мићића. Али га ту нађе смрт, у Очкој гори, кад је једном с Мићићем ишао на Златибор на част.

У околини се прича да су га убили *Симо* и *Лека Ковач*, момци Мићићевци, и баџили у Звекару, у Очкој Гори. Истину те приче ја не могу ни тврдити ни одрицати. Доцније време дако и с тога скине засторак садашњег незнања.

Милоје Петровић Трипавац

Овај је човек несрећама својим заслужио да му се име спомене, и ако га нико неће благосиљати.

Милоје се родио у селу Трипави, у нахији крагујевачкој, због чега се и звао *Трипавац*.

До устанка, Милоје је био калауз код свога кума Младена Милошанина. Најпре је постао буљубаша, а за тим и бимбаша над бећарима. Године 1806, у јуришу на Београд, он је са својим бећарима ударио с јужне стране низа Саву, и међу прима је продрео на Саванцију.

Кад је Београд узет, и он и кум његов наместили се у њему, тада су били они већ најбогатији људи у свој Србији. Младен и Милоје нису се раздвајали један од другог, а и требали су један другоме: Младен Милоју као глава Совета, а Милоје Младену као старешина бећара. Тако они притисну најбоље куће и дућане у Београду, и најлепше њиве и ливаде око Београда.

Сав Београд био је управо њихов. Београдска и остружничка скела биле су њихове; а и у свакој већој трговини, ма чијој, они су морали бити ортаци.

С тога је и букнула на њих завист и мржња свију осталих старешина, особито већих. Сувременици веле да су ова два човека, и овака њихова дела, највећи узрок свему општем раздору, неслози, и свим великим народним несрећама за времена Карађорђева.

Године 1809, на препоруку Младенову, постави Карађорђе Милоја за главног управника свој војсци против Ниша и онога свега краја. Милоје, кад дође у Делиград, крене војску ближе к Нишу, и улогори се на Каменици, недалеко од Ниша. До тога је доба на том крају био најстарији заповедник и најзаслужнији војвода *Петар Добрињац*. Добрињац је и догле мрзео на Младена и на Милоја, а сада још више, кад је видео да му Милоје долази за старешину. Истина је Милоју од Карађорђа и Совета било заповеђено да се слаже с Петром, и за свашто братски да се договара; али се они, оба беспна и силна, и уздајући се сваки у своје пријатеље, не сложе никакo, па та њихова неслога пређе и на друге старешине, те се начине две стране.

Једнога дана, кад је Петар с коњцима био отишао ка Гургусовцу Вељку у помоћ, ударе Турци свом силом на шанац ресавски на *Чагару* (у Каменици), где је био *Стеван Синђелић*. Војници из других шанчева, где је био Милоје, повичу да се иде Стевану у помоћ, али им Милоје не допусти. Те Стеван пронадне са свим. А Милоје, видећи то, побегне с војском ка Делиграду.

За ову голему несрећу буде Милоје, у јесен те године, на скупштини, у Асанпашиној Паланци, избачен из службе, а у зиму га протерају и из Београда, него му одреде да седи у Остружници, где је имао лепе дворе.

Године 1810' погине у нахији београдској војвода Марко Ка-

* Под београдским округом, на стр. 77, ја сам, држећи се непоузданих приповедача, рекао да је најстаријем Катићу било име *Стеван*. Доцније сам се у самој Рогачи известио да је било овако: Катића је правих четворица: *Јован, Јанко, Марко* и *Стеван*.

тић, на свадби. Човек, који га је убио, једнако је говорио да га је убио нехотице, али су други доказивали да га је на то говорио Милоје, да би се и у Шумадији дигла буна против Црнога Ђорђа, и да је он у то име и другим људима давао барута. За то Милоје пребегне у Земун. У Земуну га метну под стражу, па отправе у Варадин.

Карађорђе навали нехоти да му се врати Милоје, обричући дати за њега неке пустахије из Немачке. Аустриска власт пристане на то, и Милоја преко Митровице преда Луци Лазаревићу у Шабац. Лука је већ имао заповест од Војда: шта да ради.. Како му предаду Милоја, он га погуби... И глава Милојева буде изнесена на таширу, на једном столу, пред београдском црквом београђанима на углед.

Милоје је био човек средњег раста, црномањаст и врло леп; образа је био округлих, а уста су му сва покривали бркови. Имао је тек око 40 година, кад је погинуо. Првих година био је можда и неки јунак, а после се био врло погосподио, и тако се био понео, да ни од старешина, осем Карађорђа и Младена, а камо ли од простог народа, нико није могао с њиме људски ни говорити. Оставио је после себе једно мушко дете и једно

Јован је укопан у рогачком гробљу, и више главе му је камен са записом: „1801 Здѣ починаеть рабѣ божіи Јованъ Катичъ.“ — *Јанко* је већ погинуо 1806, и укопан код сибничке цркве; за њим долази *Марко*, који је погинуо 1810, Јануара месеца, на свадби. Иза Марка настао је тек војвода *Стеван Катич*, који је умро 24 Априла 1813, и укопан у рогачко гробље.

Сад је на место овога војводе Стевана, по што је правих Катича нестало, Карађорђе постави њихова сестрића *Никола Катича* (узео је и презиме својих ујака и дошао у њихово имање). Овај се Никола звао кнез; умро је 22 Децем. 1833, и укопан код сибничке цркве. — Је ли *Јован* био брат или отац осталој тројици Катича, не зна се извесно у Рогачи. Само излази да од Катича пису Дахије ни једнога посекле, него је Јанко, кад је настала сеча кнезова, побегао био у гору, те чувао своју главу, а Карађорђу су се придружили у Лисовићу и он и Кнез Сима одмах по разбоју Агалије на Драуни.

женско. Њи му се удала за Стевана Новаковића, кога је отац, Новак Марковић, био председник смедеревског магистрата, а сина му *Радоја* одведе Младен у Бесарабију, и одавде га с многим другом господском децом пошаљу у Петербург на науку. Шта је после с њим било, не зна се ништа¹.

Петар Јокић Тополац

КАРАЂОРЂЕВ БУЉУБАША

Петар се родио у Тополи око 1779. Устанак 1804 затекао га је већ као свршена човека. Од тога доба, он се готово није ни раздвајао од Карађорђа. Био је буљубаша (старешина) његове гарде, његове најодабраније војске.

Петар Јокић је био у многим бојевима. Мени је причао пред смрт да се находио у 65 прилика где се гинуло, где је дакле могао и он погинути. Он је однео у гроб неколико рана.

Осем способности војничких, Јокић се одликовао још и великом разборитошћу и човечношћу у поступању.

После пропасти 1813, живео је до 1838 у Земуну, и трговао, па се тада вратио у Србију, и постао у Ваљеву члан окружнога суда. Кад је доцније пензионован, отишао је Тополу, и ту је живео до смрти.

Писац ових редова, по жељи Српског Ученог Друштва, имао је срећу саслушавати овога старог ратника о раду Срба од 1804—1813. Целу зиму године 18¹¹/₁₂ провео је у кући многопоштованог Петра Буљубаше, и наслушао се чудних прича из оног јуначког доба.

Свршивши своје казивање, он је наскоро за тим и умро, 24 Априла 1852, око 4¹/₂ сата после по дне, и укопан је више олтара тополске цркве.²

Јокићева доста добро погођена слика находи се у Народном Музеју, у Београду.

¹ О Милоју је писао покојни *Вук*, у *Даници* за 1829, стр. 21—27.

² Међу хартијама *Сри. Уч. Друштва* наћи ће се и неки животопис *Петра Јокића* који сам ја написао још 1852 године, и предао Друштву.

И ако немамо података за коле пространије животописе, омет за пријатну дужност сматрамо поменути ма и сама имена још неколиких заслужних Срба из Јасенице. Такви су:

Кнез Бука из Јагњила, оборкнез над кнежином Леневицом. Под овога влашћу били су: *Димитрије Парезан*, из Брзана¹, капетан, који је погинуо на Делиграду; *Илија Бимбаша*, из Крагујевца, који је погинуо на Бањи; *Бимбаша Сава из Трнавe*, који је погинуо на Вукоровцу, и *Борђе из Комарица*, који је пао на Јагодини; буљубаша пак крагујевачки *Гавра*, и *Урош Новковић*, из Жабара, умрли су од своје смрти.

Кнез Марко из села Орашца, који је био старешина кнежине Јасеничке, за Карађорђева доба. Из тога истог села били су још: војвода *Стеван Гајић*; *Алекса Јаковљевић* и *Гаја Остојић*, који је погинуо на Мишару; из Липовца *Милован* и *Радован Гарашани*, два брата рођена, од којих је Радован погинуо на Шанцу; *Тодор Бурић, барјактар*, из Трешњевице. Хвалом се заступају *Иван* и *Стеван*, из Пласковца, од којих је Иван погинуо на Чачку, а Стеван на Смедереву. Њихову јунаштво диве се њихови савременици.

Оборкнез Теодосије из Кнића

Овај кнез Теодосије преживео је 1813-ту годину, и имао велика учешћа у другом устанку 1815-те. Брат његов *Милован* био је капетан под његовом влашћу. Исто тако под њим је био и *Борђе Ницовић*, из Кнића који је погинуо на Црном Врху, кад ово Гушанац Алија хтеде у Грузију да продре. Још се помињу: *Радоје* из Коњуше, *Петроније* из Липовца, *Илија* из Губереваца, *Станко* из Витановаца, *Јован Цостић* из Гунцата, *Јован Бабић* из Годачице, који први погине на Сеници, и *Јова* из *Добраче*. Овај последњи је на Чачку, 1815, несамртну славу заслужио.

¹ Покојни *Јокић* причао ми је да је Парезан родом из Брзана. Имајући то од њега, ја нисам више ни разбрао за место одакле је он. *Г. Мишковић* пак вели да је чуо да је он из Сабанте. Сад сам дознао ово: Парезан је старином из села Комадина, у Старом Влаху; доселно се био у Брзан, па отуд прешао у Жабаре жени у кућу.

Јанићије Бурић

Родом је био из села Страгара, а познат је највише као секретар Карађорђевог. Године 1813 добио је био и команду на Дрини, али је тамо рђав глас оставио о својој војничкој способности.

Овај је човек међу тим заслужио признање што је огледао да што напише о догађајима свога доба¹.—Обраћао сам се његовом сину за што више података о његовом животу, али нисам ништа добио.

Никола Вукчевић из села Светагња

Био је, као трговац, познат и уважен у народу. Кад се године 1814, Хаџипродан одметне и почне прикупљати дружину на отпор Турцима, Никола је радо и весело пристао на такав рад. Одмах је и сам почео скупљати ратнике, и договарати се о новом устанку. Али доцније, кад је Хаџипроданова ствар пропала, и кад је Ђајанаша дошао у Крагујевац и почео примати на веру који се год преда, отишао је и он, с братом својим, и предао му се, у Крагујевцу. Лукави Турчин примио их је оба лепо, обласкао, и оставио да ходају с оружјем. После 5—6 дана стрпа их у тамницу, на онда у синџир с осталима, и одведе у Београд.

Зна се каква их је судбина тамо чекала.

Танаско Рајић

Рајић је родом из Страгара; један је од првих устаника у Јасеници 1804. Он је Карађорђу био барјактар. Човек већ у годинама, а јунак за причу, он је био узданица ма се послао на како тежак посао.

Године 1809, Гушанац Алија, с 12.000 крипалџа, „све жешћега и крвничнијега,“ као што вели Сима, удари од Јагодине преко Црнога Врха ка Грузији и Леневици. Зарекао се био, кажу, да Крагујевац запали, да груне у Тополу, да Карађорђа посече, а жену му и децу да пошаље цару на дар.

На глас о такој силој најезди

„Карађорђе онакога пошаље
За којим но још нестало нигде
Нит га игда би поклепат нужно

¹ *Гласник* IV, 75—150.

С две хиљаде храбра Шумадинца
Та Рајића свога барјактара!
Прии Врх их наткрило листом
Да душмана не обља их око,
И да незна ко на друму чека.

Турци, не видећи нигде пред собом војске, наиђу слободно,
али тек онда оназе у какву су клопву упали:

„Кад се оспу Србаљ гарабиљи
А стану се изјариват' врази
Хати с' доме, рањеници ниште,
Док облете сву бусију кругом
И обостран уједначи пуцње
Што и Турци законе ухвате.
Но истекар половина Срба
Из дубраве у ребар приспела,
Бив скривена ударити после,
У по ватре изненада вразма;
Ови т' нам их чидни и јакошњи
Сад предузму с плећа у перчине
Мучно ј' видет' ситвије мрвљење!
Један другог већ храбрити сташе:
„Држимо се, не издајимо се!
„Брцалије, у боју смо расли!
„Оружјем нам' је славити се!“
Још Гушанац устоштруча сладе.
И држа се док се не досади
Само гинут', и у незнап бити,
А Срб пуни, без претрга меће,
Сам заклоњен, тек душмане згађа.“

Брцалије прсну куд који, а и сам Гушанац једва изнесе шалваре
до Јагодине. У овом боју, међу другима, особито се одликовао *Јован Курсула*.

Доцније се нешто Вожд био наљутио на свога барјактара, а
овај се повуче у своје село, и са свим батали војну и војевање.
То је многима било жао, и Сима му овако пева за то:

„Ах, Рајићу, Вожда барјактаре,
С неког доба јера поманита?
Јер у немар забаци се гњиди...“

* Србијанка, књ. III, стр. 52 и 56.

Дотенча д' ти већ витеза право
Не дат' мрдат' ни свом господару?
Ил' угаси к завичају љубав
К слави срода и драгости сриској;
Стид ли би те у потомства било
Што би стјену жезлом поражав'о
Да истаче животворну воду
У све тјела кроз вјекове члане?..“

Други устанак нашао је Рајића, и ако већ старца, бодра и
весела, на бој готова.

На Љубићу находимо Танаска Рајића, као заповедника у горњем
шанцу, где су били топови. Једнога дана Турци жестоко ударе
на српске шанчеве. Војници из доњег шанца, не могући се одр-
жати, почну узмицати у горњи, Рајићев шанец, и тим сам шанец
провале. Кад сила турска и ту навали, они се помету, и почну
узмицати. Кукавни старац Рајић почне им говорити: „Станте, браћо,
ако Бога знате; што сте се тако преплашили; та и из Турака
тече крв као и из нас. Зар ове топове остављате, од Бога не нашли?
Знате ли какве смо муке пропатили док топова не имасмо?“

Видећи да је страх овладао, и да га нико не слуша, Рајић окорачи
топ, узме у једну руку сабљу, а у другу занет ништољ, па рекне:

— Ових топова ја не ћу оставити Турцима, док ме свега не
исеку на комате!

Турци нагрну на њега; он неколике смлати, али пушке и
њега оборе, и ту га свега Турци исеку. Ова јуначка, патриотска
смрт нека је на углед свима онима у којих овако мушко срце куца!

Добри духовник Ђера прича нам, како су Рајића ожалиле његове
ћери, снахе, и баба му Јана. Ево неколико врста из те запевке:

„Дуовниче, и тако ти Бога!
Кажи мени што за свекра мога!
Ти си с њиме тамо војевао
Је ли близу тебе погинуо?
Имала сам брата рођенога
Па остадох и без њега јадна
Отиш'о ми у далеку земљу
Не знам јадна на коју ли страну
Али живом жив се онет нада

* Ово јада Перуника, снаха Рајићева а сестра Јавићка Ђерића.

А мртвоне никад ни до века;
 Кажу где је мој бабо остао?
 Јеси ли га лепо саранно?¹
 Близу мене плаче баба Јана
 Рајићева јадница супруга,
 Око ње су ћери рођенице
 Што с' остале јадне сиротице.²

Ко Рајићевом смрћу уме да умре, достојан је да живи до века!

Сима Паштрмац
 ИЗ СЕЛА ПАШТРЕ

Био је за Карађорђева доба барјактар у војводе Антонија Плаке. У време буне Халипроданове пристао је био и он уз устанике, али се, на реч Милошеву, предао, у Книћу, Таја-паша, и отишао својој кући.

Кад је уговорен други устанак, о Цветима 1815, он је изнео свој барјак и развио га за знак освећења тога великог народног рада. Био је у свим бојевима док се борило; а после се готово увек налазио уз Кнеза Милоша с којим је, осем другог, био везан личним пријатељством још из младости.

Знајући бујност нарави Кнеза Милоша, он је гледао сваком приликом, да њев остане без рђавих последица, и да се љутња, бар у највише случајева, изметне у смеј. Сувременици захвално помињу ту његову тактику. О њем има врло много причаца, које су веома занимљиве, и све сликају живот и нарави онога доба. Неке су од ових причаца штампане у календару „Шумадинцу“ 1852. Сима Паштрмац звао се најобичније „Амица.“ То је турска реч која значи „Чика;“ а то му је име наденуо најпре Кнез Милош, па је после остало као његово друго име.

Паштрмац је умро 5 Августа 1836 године у Крагујевцу, а упокојен је код рамаћке цркве. На његову гробу има плоча с овим записом: „Овде леже кости мужа за отечество србско многозаслужна, вернишега содруга и љубица Светлога Кнеза Милоша Обреновића, надворног совѣтника Симе Милосављевића Паштрмаца. Престави се 5 Авг. 1836 у 60 лѣту старости своје, у Крагујевцу.“

¹ *Знаменити догађаји нове србске историје, Герасима Георгиевска, у Београду 1838, стр. 56. 57. 58.*

Мелентије Павловић

СРПСКИ МЕТРОПОЛИТ (1831—1833)

Мелентије се родио у селу Врбаан, у Горњој Грузи, 1776.¹ Његов отац Павле, и отац Вучићев Петар (Периша) два су рођена брата.

Мелентије се рано покалуђерио, али ми не знамо његов живот за млађих година његових. За њега има помена тек од године 1810, када је, по смрти игумана враћевачког, *Јосифа*, постављен он за игумана манастира Враћевшнице, где је докле био јеромонах.

Не ће бити сувишно да изложимо цело писмо о том постављењу Мелентијевом за игумна. Оно се чува у манастирској архиви, и ја сам га преписао 2 Дек. 1873, благодарећи преосвећеном владици Вићентију. Писмо то гласи:

„1810, Марта 9.

„Даемо свакомъ суду на знањ како овимъ даномъ умре игуманъ Јосифъ, и на његовој смрти бише сви његови, свои ему, и честно по божјој вољи погребосмо его, по чину црковному. На томъ пакѣ наставши по њму Мелентије еромонахъ, сви ми кметови; кнезови, и буљбаше саборно нађосмо мунасицѣ да буде, договором кметовскимъ, на његово место по њму оставши еромонахъ Мелентије, и оште ми кметови сви постављемо и потврђуемо да буде (в место) Мелентије игуманъ (да буде). Тако велимо и тако даемо потврђено писмо. — Први кнезъ Благоз изъ Цриуће; кнез Радивоз изъ Каменице; кметъ Гаа изъ Цриуће; Буљбаша Милосавъ изъ Каменице; и Павле Сленчевићъ изъ Каменице.

„И надъ свимъ тимъ я Антоніе войвода, потврђуемъ, и удараемъ свој муръ, да с на знаси свакоме (м. п.).

„И на том и архимандритъ студеничкїй Василіе потврђуе, ради болѣга сложенїа.“²

Мелентије Павловић био је доцније друг и једномишљеник Кнеза Милоша у свим важнијим пословима његовим. Он је оно на

¹ *Вуица Путешествіе, стр. 323.*

² Познато је да су од 1806 до 1813 студенички калуђери са Светим Краљем становали у Враћевшници, и ту је у једној обитељи било два братства, две касе, двоји приходи. А најпосле су се и смешали.

Љубићу, 1815, онако славно заменио окофор добошем, и Бог му је баш ту молитву примио, и Србију, тако браћену, очински благословио. . .

Године 1831 пошао је га Кнез Милош, заједно с Нићифором Максимовићем, у Цариград, те 18. Августа, те године, он постане митрополит за сву Србију, а сутра дан он посвети Нићифора за јенискона ужичке јенархије.

Мелентије није дуго седео на светитељском престољу. 8 Јуна 1833 преминуо је у Београду од водене болести, и упокојен је у саборној цркви.

Мелентије је закратио те се у београдској цркви на левој певници не пева грчки, као што се певало до њега. Зна се још да је живо настојавао и помагао да се набави штампарија у Београду.

У Београдском Музеју, под његовом сликом, на патосу, стоји обод од онога добоша, у који је он ударао на Љубићу.

Мелентије је био висока раста, осушан, црномањаст, дугих образа, дугачка, малко покучена носа; лене, црне, пуне браде, и невеликих, танких бркова. Носио се увек чисто, укусно.

Кнез Милош, Кнегиња Љубица, и бегови звали су га обично: „*Паиб! Наш ибиа!*“

Тома Вучић Першић¹

Рођен је у једном бегашу у Срем, у селу Варичу,² у београдском округу, близу утока Колубаре у Саву. Његова је постојбина село Врбава, у Горњој Грузи. Оцу му је било име Петар (Периша), а стрицу (рођеном очиним брату) Павле. Периша је отац *Томи Вучићу*, а Павле *Мелентију Павловићу*, оном љубићском архимандриту, и, доцније, првом митрополиту Србину, после толиких Грба.

¹ Крштено му је име *Тома*, а *Вучићем* је прозван по обичају народном с неке болести, за коју се мисли да се не ће да поврати кад се болеснику промени име, и нарочито ако му се надене име *Вучје*.

² Кад је Вучић већ био постао велики господин, дозвоао је, преко Шарчевића из Моштанице, ону бабу из Варича, која му је одсекла цунак, и лево је обдарно.

Вучић се родио некако око године 1787—8.

У Карађорђево време, тек је био млад момак и почетни војник.

Кад је Хаџипродан устао, и Вучић је одмах скупио дружине и, с Паштрицем и Петром Туцаковићем, почео спремати и Грузу на устанак. Кад устанак буде савладан, и Хаџипродан побегне, онда се и Вучић, у Книћу, на реч Кнеза Милоша, преда Ваја-Паши. Рањен у руку, није могао бити у Такову о Цветима 1815, али је, одмах по оздрављењу, ушао у ред бораца за слободу своје отаџбине.

Кад је већ Кнез Милош завладао, Вучић је постао старешина у Грузи. Ту је био дуго време, и с Грузом је он после био велик и страхан док је год живео. У оно време био је обичај да кнежина кулчи свом кнезу о својој храни и пићу. Тако је било у свој земљи. Причају да је једини Вучић, у Грузи, у неколико изменио тај обичај. Он је својим кулчарима давао свакад кад му раде: прохе, кисела купуса, и ракије. Никад ништа више, а никад опет није их остављао без тога.

Бистрина његовога суђења, ширина погледа, дубоко познавање духа народнога, енергична воља, — што је све потврђено доцнијим његовим животом и радом, била су својства која су му Грузу толико присвојила да му је тако дуго она остала предана и свакад поуздана.

Од године 1825, кад је на Опленцу, у Тополи, разбио Бачкову војску, и обезбедио власт Кнезу Милошу, па све до године 1858, живот је Вучића уткан, као јака клечаница, у историју Србије, нарочито у партију њенога унутрашњег развијања и напредовања.

У време Милетине Буне, 1835, он је био највећа снага и највештија глава на страни Кнежевој. Њему се највише има благодарити што тада није дошло до крви, него се све свршило на миран кућански начин.

Но лојалан према Кнезу Милошу, Вучић је у не мањој мери тражио и гаранција за право народу, сагласно са свима онима који су желели да се и Кнежевој власти знају какве границе. Што се даље терало у том захтевању, то се Вучић све више удаљавао

од Кнеза. Најпосле је било јасно, да њих два даље не могу заједно живети и радити.

Године 1839, Кнез је Милош оставио Србију, а, на скоро, пошто је преминуо Кнез Милан М. Обреновић II, Вучић је био један од тројице намесника који су кнежеву власт вршили до повратка из Цариграда младога Кнеза Михаила.

Млади је Кнез дошао, али Србији мира није донео. Борба је била јако изукрштана. „Стари Господар“ желео је вратити се; многи су га тражили и крчили му пут, а највише сама Кнегиња Љубица, која није била без греха и што је он отишао из Србије.

Вучић и партија његова нису могли да се сложе с министрима Кнеза Михаила, на које су викали и приставци старог господара. Не могући се никако изравнати, Вучић се стави на чело незадовољника, и, у Августу 1842, оде у Крагујевац да силом изјави свој протест. У сукобу Кнежеве војске с бунтовницима, које је предводио Вучић, они последњи остану победници, и Вучић, као „предводител“, сиђе на Врачар са својим Гужјанима.

Уз новог Кнеза Александра, изабраног на Врачару, по одласку у Аустрију Кнеза Михаила, Вучић је био тако рећи први доглавник. Ама није ни то дуго трајало. На скоро му је опет милело стање које је сам створио.

Овда за Кнеза, а овда против њега, Вучић је био наизменце све до 1858 године. И тада је био против Кнеза Александра, али није, с општим ојдашњим расположењем, пристајао да се врати Кнез Милош.

Кнез Милош, чим се вратио, ставио је Вучића у притвор¹, по он се на скоро разболи, те га преместе у војну болницу. Ту је и умро 1 Јуна 1859, и укиан је у порти палилулске цркве северно од звонаре. Тело му је унето на мала вратанца у порту, тако да га у пролажењу у мало нису истресли из сандука.....

¹ Преварио га је, кажу, на со и хлеб *Филип Станковић*, рекавши да га зове Кнез Милош него да остави ништоље па да пође. Он је поверовао и преварио се. А био се, кажу, одважно да се не даје жив у руке: све је ништоље био напунио синџиријама, па је мислио да се брани, а кад би га већ савладали, да један скрете себи у чело. То је сам казао, после, у затвору своје унуку, г. Јони Пачићу.

Колико је судбина људска променљива!... Некад му се садило борје куд је пролазило, а где какав га спровод прати до гроба!..

Вучић је био човек од виших и крупнијих људи; очи су му биле мале, за то су га противници често звали „чкиљавим“, а руке лепе; глас му је био танак; понашање просто, ама увек измерено и пуно достојанства. С осмејом на лицу и неком спољашњом благошћу примао је готово свакад чак и душмане своје; у том је надмашно све досадашње наше државнике. Говорио је мало, и све типским народним говором. Уза сваку другу или трећу реч додавао би: „молимо“!

Вучић је знао читати српски, а говорио је да не зна; али су ме уверавали да је прочитавао српске новине¹. Говорио је, осим српскога језика, турски и грчки. Био је неоспорно бистријег ума, мудријег понашања, и чвршће воље од свих својих вршњака. Дете свога доба, он је био неуздржљив у гњеву, али се умео и савладати кад је то било потребно. Но било једно или друго, он је импоновао увек, и задобивао готово свакад.

Живео је у кући смирно али уљудно, господски; онда, кад су други, много образованији, за столом својим с гостима својим из чутуре пили вино, у Вучића је, кажу, било све онако, као у каквој господској јевропској кући.

Његово ће име дуго бити предмет хвале и руге у једнакој мери; а другојачије не може ни бити.

Нама се чини да му се ово једно не може одрећи: да је био увек, често безнамерно, по самом нагову, себи доследан, тражећи да имањник највеће власти не смеће никад с ума народ, као првобитно врело сваке па и његове моћи.

Кнез Милан М. Обреновић II

Родио се у Крагујевцу месеца Октобра, 1819 године. То је био старији син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице.

По што је Кнез Милош, године 1839, због неслоге с великашима, дао оставку на кнежевски престо, дошао је он по праву наследства, 1 Јуна 1839, за Кнеза српског.

¹ Казивао ми је г. Радисав Тодоровић, судија, који је живео код њега у кући.

Али тешко болестан, он није ни једног акта потписао као Кнез, а није управо ни знао да је кнезство прешло на њега. Преминуо је 26 Јуна те исте године, дакле 25 дан своје владе.

Укопан је у палилулској цркви, у Београду, на десној страни близу западних врата. На гробу му стоји смеран споменик од белог мрамора, који му је поставио брат, *Кнез Михаило*.

Кнез Михаило Обреновић III

Кнез Михаило је млађи син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице, рођен у Крагујевцу, у Шаревом конаку, 4 Септембра 1823.

Детинство је своје провео које у месту рођења, које у Пожаревцу, а које у Београду, наводећи се свакад с мајком својом, Кнегињом Љубицом, и старијим братом Миланом.

Што је више растао, то је све чешће виђао буре које су се дизале око главе оца његовога. Најпосле је Кнез Милош, кад је 1839 оставио Србију, повео и њега са собом у Влашку.

Старији брат Кнеза Михаила, пок. Кнез Милан, био је тада на самртној постели, и 25 дан своје владе преминуо је.

Овде вреди поменути нешто, што је значајно за оно доба и за раднике у оним догађајима.

Старешине српске, оне исте које су принудиле Милоша да иде из Србије, оставши сада без владоца, шта су радиле? Јесу ли се окретале куд на другу страну; јесу ли дале маха каквим својим личним појудама, по што Милоша нису хтеле, а једини Милошев син наводио се уз њега, и Бабо га није пуштао од себе? Шта су дале радиле?

Послали су из Београда човека с налогом да Кнеза Михаила измоли од оца, и доведе у Србију; не пусти ли стари Кнез сина, да га „украде“, и с њим да побегне у отаџбину!

Отац је сина пустио, те тако није ни било потребе за ову патријотску крађу.

Кнез Михаило је дакле после смрти брата свога, Кнеза Милана, наследио престо кнежевски, и био је на њему до 27 Августа 1842. Тада пак, после несрећног судара с бунтовничком братском војском на Крагујевцу, Чумићу, и Жабару, прешао је у Земун.

Од тога доба путовао је по Јевропи ради проучавања сувременог друштва, а највише је живео у Вечу.

С искреним учешћем пратећи шта бива у његовој отаџбини, он се ипак није никад хтео мешати ни у какве плетке, које би му ђоја олакшале повратак у Србију. Израз је том погледу његовом изрека коју је он и у свој печат урезао: „*Време и моје право*“.

Кад је, године 1858, Свето-Андрејевска Скупштина, 11 Децембра, прогласила повратак Обреновића у Србију и на владу, Кнез Михаило је дочекао, док му отац из Букурешта није стигао на српску земљу, у Крајини, на је онда похитао и, 14 Јануара 1859, у Смедереву, после 17 година одсуства, ступио је на земљу своје отаџбине, и отишао у Алексинац пред оца.

Приспевши с Кнезом Милошем у Београд, 25 Јануара 1859, он је остао ту као престони наследник, утичући на послове колико се могло мање при онако осетљивом „Старом Господару“.

Године 1860, 14 Септембра, ступио је по други пут на престо, после смрти оца свога. Владао је до 29 Маја 1868. А тога дана убише га крвници из преваре, у топчидерском Кошутњаку, око 6 сахата после по дне.

За недуге владе своје, Кнез је Михаило учинио да му отаџбина мора вагда бити захвална.

Он је очистио Србију од Турака; распрекао градове: Ужице, Соко, и Кастел, а Београд, Шабац, Смедерево, и Фетислаж вратио у српске руке.

Завео је народну војску, и, што је најважније, мудро својом политиком, подигао је важност нашој отаџбини и пред пријатељима и пред непријатељима српскога народа¹.

Кнез Михаило је говорио добро, осећ српскога као матерњег језика, немачки и француски. Живећи дуго у Вечу, био се навикао на немачки језик тако, да је често, и кад српски говори, мешао по коју реч немачку, којом би хтео да боље каже што хоће.

¹ У преговорима који су вођени за предају градова у Србији, Алипаша се једном изразио, да „Кнез Михаило, сам собом, представља силу од 200.000 војника“. И није рђаво процењивао овај турски државник важност Милошевог сина.

Био је човек темељно образован. Познат је био с књижевно-стима сва три језика које је говорио. По смерности својој, није никад хтео да казује да је у овој или оној струци јак, него би обично рекао: „Ја, истина, то не разумем, нити сам у томе вешт, него ми се чини овако и овако“, а то је готово увек било са свим како ваља.

Слог му је био јако под утицајем германизама, а иначе у говору, осем што би кад и кад умешао по коју страну реч, изражавао се чисто и врло течно српским источним говором.

Што би кад коме писао, од свачег би задржавао пренис, ма да је најситнија ствар. Рукопис му је био веома крупан.

Србе и српски сељачки живот знао је тако добро, да сам му се ја једном јако зачудио, на што ми он рече: „Па Нака је (мајка му, пок. Кнегиња Љубица) то све знала и радила; од ње сам све слушао. Причала ми је, вељаше он даље, да је некад по 12 проја морала умесити и испећи до сванућа; и све је то о себи носила у поље радницима“.

Читао је најрадије новине, а чешће би разгледао и чувеније писце, особито кад би га занимало какво важно питање.

Од јевропских народа, хвалио је Маџаре за новоситост и слогу у народним пословима; Немце за тачност и вредноћу; Енглезе је уважавао као велики народ, али није показивао да их милује, мислим највише с тога што држе страну Турцима. Французима се чудило како су лаки, и како француска царица кумује црногорскоме кнезу,¹ а никако не може да разуме шта су били један другоге пок. Кнез Данило, Мирко, и садашњи Кнез Никола. А цар онет Наполеон не зна ни колика је величина Србије, ни колика јој је популација¹; „А ми га, вели, сматрамо да нам је протектор“!

Но у опште је јако ценио западну јевропску цивилизацију, и желео да Србија у том што се може брже напредује.

Што се тиче слободе, имао је обичај рећи: „Нико не би био срећнији него ја, кад бих само могао да дам Србији онаке слободе какве имају Енглези. Али ми се чини да то не иде“. Што се више приближавало време када се спремао да баца Турској рукавицу, све је, рекао бих, био више склоњен да притегне: величина рада,

¹ Ово је показао 1867, кад је Кнез Михаило био у њега, у Паризу.

у који се спремао да уђе, чинило му се да захтева прибранију власт. То је сам помињао чешће, називајући да је оно све „прелазно стање“.

Обичај му је био да у почетку беседе врло мало говори. Прву четврт од сата једва му се речи откидају од језика. Доцније је постајао све више и више говорљив; а најзад је долазио у ватру, да је било небад чудно гледати и слушати како може да говори и много и све неким измереним начином. У говору се служио и жестима.

С оне његове ђутљивости у почетку беседе, сељацима је често било жао што он не говори што више с њима. И доста је то велика оскудица, нарочито ономе који међу Србима хоће да је старешина.

У последње време, он је био свео све своје мисли у једну: како да ослободи српске земље испод турске силе, и то земље Лазарева. „Ко ми помене Душанове границе, говораше ми он једном: — тај ми је душман а не пријатељ.“ То му је била готово једина жеља. Ње ради живео је као прави испосник у Београду, у својему двору, и у толиком добру. „Знате ли да ја ове цигаре волим као год и хлеб, — рече ми он једном, нешто срдит, чини ми се, на г. Лонгворта, енглеског консула: — на љу се и њих одрећи. Мени је дукат на дан баш доста! А све друго што имам бацтићу на коцку, и развили барјак, на куд пукло да пукло!“

У последње време, врло се често љутио на г. Миливоја Блазнавца што оклева са спремом војске, или као што он говораше „што хоће да има резерву и за сваку чивију“.

Живео је веома умерено. Јело и пиће било му је на трпези баш господско, но он ни најмање није био поклонан на то. У лов је ишао радо, и гађао је увек самртно. Г. Гарашанин говораше ми једном: „И ја сам ловац, ама ме мрзи да идем с Кнезом у лов. Он ништа не пропушта што удари на њега. А што год гађа, то управо коље“.

Коње је радо јахао, и био је коњак за причу. Коње је држао од најбољих раса, и на то није жалио трошити новаца.

Умео је згодно и да се нашали, само што му то није могло да буде с великога положаја; мањ у тешњем кругу давнашњих познаника.

По осем свију његових добрих страна, свакад ће поштоваоци моралне величине одавати му заслужну хвалу, што је ценио и уважавао заслуге и својих противника, и што је онако јуначки умео да опрости многе увреде којје су наносене њему, мајци му, и оцу од 1839 до 1858.

Ево мало потврде за то.

Неки Стеван Филиповић био је секретар Карађорђу. Доцније, 1837 године, дође у Србију и ступи у службу. Послуживши неко време, он замоли за пензију, и Кнез Александар му да пуну плату у пензију (450 талира). Под владом Кнеза Михаила, у Октобру 1860,¹ почну се ревидирати године службе; па да се даје пензија за време „доиста *проведено у служби*“. То буде узрок те се Стеви Филиповићу одузме 200 талира годишње пензије. То уради земаљски Савет, и свој акат о том поднесе Кнезу Михаилу на потврду.

Кнез не хте то да одобри, него рече да се врати ствар Савету, и да му се помене да је година дана службе под Карађорђем била тежа и вреднија него данас у миру пет.

Савет опет одбије, рекавши да је пропало све што је Карађорђево доба било урадио за Србију, па наравно и Стевина служба. Кнез заћута, и диже се да хода. После дужег ходања, рече: „Ја не мислим тако као Савет. За мене могу пронађати људи, али догађаји историјски не могу да се збришу, па да их никако и нема. Одобрите одлуку Савета: не ћу да се бочим с њима. А министру финансије пишите да г. Стеви Филиповићу, док је год жив, даје од моје дивилисте колико треба да буде пуно 450 талира.“²

Тако је и било. Но после је Савет дошао, предвођен г. Стевчом, председником, те га Бог зна како молио да одустане од тога и да одобри нову одлуку Савета, у којој и овај пристаје да се да 450 талира Ст. Филиповићу. Мислим да је, најпосле, и пристао да тако буде.

А и сувише је познато како се чинио невешт, по повратку, безбројним увредама, и још је био врло невесео кад други ко не ће да опрости какве ситније задевице коме од својих противника.

¹ *Најшише решење* од 1 Октобра, 1860, Нр. 72.

² *Акат Кнежев* од 31 Марта, 1861. № 716.

Па га не ће Срби за дуго заборавити и за његово поносито држање спровођу странаца. Ово је, можда, тим слађе надало београђанима, што је, пре тога, понашање нашега двора спровођу странског утицаја било за кућење.

Ђутање пак, које је покривало његове планове, и сва дела његове владе, докле год не би дошло време да се обелодане, било је за причу.

Ја, који сам с њиме тако често говорио и о тако многим и различним стварима, ни данас не знам: кад се он и за што раставио са својом женом, Кнегињом Јулијом. А о скупштини 1864, по жељи председника скупштинског, уписах г. Гарашанина за то, па ми и он рече да зна толико колико и ја сам.

Кнез Михаило је био сув, коштуљав, врло кратак, али леп човек. Глас му је, кад говори, био као поцанан. Ишао је брзо, и као накрививши се на једну страну.

Он је био и велики пријатељ науци и књижи српској. То је посведочавао где је год стигао. Толики важни научни радови не би угледали света, да није било његове помоћи.

Пао је као жртва туђе политике и личне пизме, овог сотоњског духа у судбини веселог српскога народа.

Јован Димитријевић

из села Добрача

По месту свога рођења, Јова се и не зове друкчије, него *Јован Добрача*. Добрача је био стари војник још из доба Карађорђева, али се дивно показао као вођ војске на Љубићу 1815. И да су други имали смотрености колико он, славна би победа љубићска била купљена с много мање жртава. Кажу да је он ту имао само неколико стотина фишека барута, али је мудрошћом највише Турцима наудио.

Још се прича да је својих 500 Грђана 3 месеца хранио из својих кошера, чекајући долазак Кнеза Милоша из града београдског.

Он је умро у свом селу, о Св. Николи 1839¹, а укопан је

¹ Његов унук, који је ово причао 31 Марта 1875 године у Крагујевцу, вели да је тад угод 36 година од дедине му смрти, која

код цркве манастира Драче. На гробној плочи његовој нарезао је пок. *Стеван Поповић*.¹ из Кикојевца, још док је ту био учитељ, ове речи: „Овде су кости много заслужног војводе српског Јова Добрачанина.“

Добрача је пред смрт био ослепео, и тако није имао срећу бар до гроба гледати лепу своју отаџбину, за коју је толико радио као достојни син, и као поносити јунак.

Павле Цукић

из села Крчмара, у Лесевци

Био је чувен у својој околини још за Карађорђа; дошао је био до чина војводеског, кад се оно поставило врло много војвода, да се ослаби власт неколиких старих.

Године 1815, кад је букнуо нов уставак, он се налазио у нахији пожаревачкој и пристао уз народне жеље, само је, у договору с Молером, некако двоумио ком да се уступи врховна власт.

Кад је Милош отворено прихватио политику измиривања с Турцима, он се изрази да не пристаје на то, него хоће продужавање рата. Али уза се није имао ништа другог до неколико коњика Цигана, којима је поковао коња све са жигом П. Ц. И с том својом војском превали се у Ресаву и заузме град Манастију. Ту је мислио да се одупире Турцима, а и Србима ако би устали на њега што не пристаје на мирене.

Војвода Вујица, послан од Кнеза Милоша, после мале чарке, склони га на предају и одведе на Велицу Кнезу Милошу који

се десила о св. Николи зимем. А Г. П. Стојковић, начелник у пензији, пише ми, 5 Априла 1875, да је од блиских позваника Добрачанин дознао да се Добрача разболео 4, а преминуо 5 Дек. 1834 године?!

¹ Ово је онај честити свештеник патријот кога је љубав к роду много лепшу судбину заслуживала. Од њега су остала три списа: „Слово ученицима у Драчи, 30 Јуна 1847“, Београд 1847; — „Смрт цара Николе“, у Београду, 1859; — и „Милош Обреновић или ослобођење Србије“, у Београду 1865.

му то није ништа замерио, него му је опет дао власт и службу у народу¹.

После неког времена, зовне Цукића муселим крагујевачки на гозбу. Кад се Павле врати отуда, њему се случиле те почне блувати. Кажу да је толико блувао, да је говорио да му је и ресица отишла.

Иза тога је био све једнако болестан. У то га позове опет муселим у Крагујевац, а одатле га опреми с писмом у Београд Марашли-Али-пашини. Цукић узјаше на коња, а ноге му закују испод коња у букагије, па се крене тако да путује.

Полазећи тако из Крагујевца, Цукић је, кажу, певао колико га глава доноси:

„Чудиће се и гора и трава,
„Куд се деде Цукићева глава.“

Тако дође до Рогаче, и ту, како је већ био давно болестан, умре и буде закопан.²

Павле је био човек леп, невисока раста, карактеран, и јунак међу најбољима.

Петар Туцаковић

из Честина

Он је, на глас Хаџипродавова устанка, одмах развио барјак у Грузи, и ударио у таламбасе. Кад, доцније, Хаџипродан пропадне, Таја-паша дође у Кнић, и Милош му ту склони на предају Вучића, Паштрица, и друге, Туцаковић се не хтене предати, него штукне некуд у гору, да ни његова кућа дуго није знала где је.

Доцније је радио живо за устанка Милошева, и наследио је старешинство у Грузи, после Вучића. За време Милетине Буне, и доцније, находимо га међу онима који су држали страну Кнеза Милоша.

Умро је 9 Аугуста 1857 године, у 65-ој години свога живота.

¹ Ово су прави Цукићи; Петар Цукић пак, отац Косте Цукића, примио је њихово презиме за то што су га они, као дете, примили и одржали. Петру је презиме Лазаревић.

² Овакав завршетак Цукићева живота слушао сам од Г. П. Срећковића, професора.

Лазар Арсенијевић — Баталака

Рођен је у селу Буковик, у крагујевачком округу, године 1793. Био је ученик Доситијевићев, у оној *Великој Школи*, која је отворена у Београду 1808. И ту му Сима даје придев који му је лично до смрти. Доста је био „степенита и слова и мишљења.“¹

После пропасти, 1813 године, прешао је он у Аустрију, и одатле отишао, с осталим емигрантима српским у Бесарабију. Отуда се вратио у отаџбину 6 Августа 1827. Био је после у разним службама државним: у Пожаревцу, у Кладову, у Крагујевцу, у Београду, и у Смедереву. Док је био у Крагујевцу 1828, пок. Димитрије Давидовић прозвао га је Баталаком, које му је име остало до века познатије од крштенога. После преврата 1842, постао је саветник; бивао је неколико пута попечитељ правде и просвете. У последње време, живео је у пензији, у Београду, и писао своје мемоаре о времену Карађорђевог. Преминуо је у Београду, у својој кући на Теразији, 15 Јануара, 1869.

Баталака је био човек повисок, сув, слаба здравља свега века свога. Чело му је било велико, очи светле; говор чист, јасан, и ако неслобођен од неких русизама, али увек коректан. Исто је тако и писао. Нарави је био плахе, страстан у вољењу и у мржњи; био је нападан за живота врло много за владање своје према пријатељима Обреновића које није волео. Он је сав био поклоник Карађорђа и његовога доба.

Оставио је, кажу, на 300 табака свога рукописа о животу и раду Срба од 1804 до 1812.

Бог да га прости што је био усталац на раду, а критика ће изрећи свој суд о унутрашњој вредности његових мемоара.

Стеван Петровић Книћанин

Рођен је у селу Книћу, у Гружи, 15 Фебруара 1808, а преминуо у Београду 22 Маја 1855 године.²

¹ „О Лазаре Арсенијевићу, Степенита слова и мишљења!“ (*Србијанка* III, 101).

² Чудновато противусловље! На гробном белегу пише му тако; а у *Некрологу* који је писао пок. Живановић одмах по смрти, стоји да је рођ. 25 Фебруара 1807, а † 14 Маја 1855!!

Отац му се звао Петар Комадиновић, и трговао је живом стоком.

Стеван је најпре био комак у Кнеза Милоша, који га је и прозвао *Книћанином* по селу у ком се родио. Био је у народном оделу и он у свити, кад је Кнез Милош ишао у Цариград, године 1835, Султану Махмуду у походе.

11 Нов. 1836 постане начелник среза јасеничког, у смедеревском округу. Одатле је, 9 Марта 1839, постао окружним начелником у Смедереву.

Године 1840 стао је на страну оних старешина које су биле противне Кнезу Михаилу. За то је и оставио службу и с њима отишао из отаџбине. Године 1842 постао је државни саветник и као такав био је у свити Кнеза Александра, кад је овај, 1846 године, ишао у Казанлук Султану на подворење.

Године 1848 био се нешто побркао с вођем ондашње опозиције — Вучићем, те на Петровској скупштини у Крагујевцу буде принуђен дати оставку.

Међу тим на оној страни, у Аустро-Угарској, српски је народ био у велике устао на одбрану своје народности од насилног поманаривања. Книћанину се учини да брани својој може бити од користи, за то пређе тамо у првој поли месеца Августа 1848. Одмах је ушао у бој код *Беле Цркве*; али 23 Нов. 1848, на селу Томашевцу, где се био укопао, он је поразно одбио непријатеља који је тежио да освоји и Панчево, па тим сву банатску војну границу да притисне.

Што се даље продужавало ратовање то је више расло име Книћаниново. Он се прославио нарочито на *Панчеву* (20. Дек. 1848), и на *Мошорину*.

За тако јунаштво добио је знаке признања: од владике црногорског Петра Његуша, од патријарха Рајачића, од аустријског цара, и од руског цара Николе.

Кад се Гергеј предао Паскевићу, и рат већ престао, Книћанин је путовао: био је у Загребу код Бана Јелачића; био је у Бечу код цара Фрање Јосифа. За победу панчевачку, цар му је дао орден Марије Терезије III степена, и ађутанат Гроф Грине

и Ван Јелачић својим су рукама пред лицем царевим приденули на прси Книћанину тај орден. Наш је јунак био тада у народном оделу са сабљом о бедрима.

Из Беча је ишао у Берлин да види сина свога Автонија, који се онда тамо бавио на наукама.

По повратку у отаџбину, дат му је чин војводе, који се узимао као највећи, и који је тада имао само Вучић, и он је прешао у Крагујевац, где је имао под собом тамошњи гарнизон¹.

Бавећи се у Крагујевцу, он је био потпуно здрав, али на један мах погоди га кашља, и он похити у Београд да би нашао лека. Из Београда је ишао у Мехадију, у топице, али се слабо помогао, те у суботу у очи Тројица издахне.

Београд је казивао за његову пратњу као за некакво чудо. Тек доцније, укуп пок. Кнеза Милоша и Кнеза Михаила надмашно је бројност и величину тога последњег испраћаја.

Укопан је код палилудске цркве између гроба Ст. Симића и Тенке Стевановића².

Вићентије Велимировић

ЈЕРОМОНАХ

Родио се у селу Кикојевцу, у Грузи. 1761. Где се учио, и када се закалуђерио, не зна се. Само се зна толико да је, у почетку овога века, био јеромонах у Студеници. Његов савременик, потоњи владика шабачки, Берасим Ђорђевић, хвали га као врло способна свештеника, и велика зналаца у питањима вере и цркве, додајући још да је историју српског народа најрадије слушао од њега.

Овај вредни духовник написао је: „Сказаније о преселеним мошћем святаго во кралѣхъ Стефана“.

Красни овај рукопис наводи се и сада у манастиру Студеници, и сведочи да су се и у најљућа времена срца људна знања и видела отимала да што науче, па су у том и успевала криво. Духовник је овај умро у манастиру Враћевшници 1806, и ту је укопан.

¹ С њим је овај гарнизон прешао из Београда у Крагујевац у јесен 1851.

² Некролог Стевану Петровићу Книћанину, члену Савета, и т.д., и т.д. Београд, 1855. 8-на, 16.

„Чича Срећко“ из Трнаве

Срећко Поповић, из села Трнаве, био је у своје време врло на гласу са свога књишкога карактера, и особите бистрине свога ума. Он је један од највећих „уставобранитеља“. У последње време био је председник окружнога суда у Крагујевцу. Ишао је некад у школу Доситијеву, у Београду, али је на свет и све у свету гледао с неког философског гледишта.

Чича Срећко је умро по повратку Кнеза Милоша у Србију, 1859 године.

О њему има врло много прича а доста и његових изрека, које, у одсји простој и чисто незналачки-простодушної, садрже дубоко познавање људи и свега што бива у свету.

И. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Просека, коса код села Орашца, где је просечен брег 23 хвата у дужину а 7 хвата у ширину. Народ прича да је то Проклета Јерина просецала пут из Смедерева на Островицу.

У атару истога села (Орашца) има неко црквиште за које се прича да је била маџарска црква, и зове се *Миса*. Од те *Мисе* и речица која извире из брда Просеке и туда тече, а и све ливаде околу зову се *Мисача*.

Осећ тога, село *Орашац* ће се помињати увек, кад год буде реч о почетку српског устанка на Турке 1804.

Баточина, сада нека вајна варошица, са 200 пореских глава, 5 сата источно од Крагујевца, на путу који саставља Крагујевац с друмом београдско-цариградским, који је некад ударао баш на Баточину. За време Турака, Баточина је била више јака војничка тачка него варош. На Баточини је бивало сукоба и за првога¹ и за другога народног устанка.

Године пак 1689, 26 Августа,² Марграф Баденски Лудвик, разбио је на Баточини Арап-пану и 40.000 Турака. А године 1825,

¹ *Србијанка*, књ. I. стр. 92 и 93.

² *Летопис Шафарика*, стр. 87.— Још се помиње неки бој на Грабови који је био тога времена између Аустријанаца и Турака; али ја не знам где је местимце то било.

извршена је ту смртна пресуда над *Милојем Баком*, који је био дигао буну на Кнеза Милоша¹.

Станови, сеоце више Крагујевца, на југозапад од вароши. На Станове је Јован Добрача, место да оде у Крагујевац муселиму, на позив његов, и да му каже шта се ради по народу, дошао, 1815, с нешто војске, одмах ту начинио шанчић, и почео тући Турке².

Метина Брдо, на југоисток од Крагујевца; помињаће се по том што је Вучић, 1842, одатле опалио ватру на Крагујевац и на војску Кнеза Михаила, и разбио је.

Огараги, село у осоју рудничком, 5 сата на запад од Крагујевца. У том су месту, на реци Сребрница, велике војне барутане, које су биле изашле на глас још за времена Карађорђева. Сад је то најобилнија творила барута за сву земљу нашу, за велике прилике које ће нажда већ једном наступити.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУКЕ

У крагујевачком округу има 1 варош, 3 варошице, 173 села, 83 општине, и (1872) 20.587 глава пореских.

Крагујевац је главна и окружна варош, на Лепеници, у врло питомом и склонитом басену међу косама од Црнога Врха и од Рудника, око 5 сата на северозапад од Јагодине.

Постање Крагујевца покривено је тамом незнања. Извесно је толико да се он не помиње у споменцима из старог српског доба. Тек за турске владе видимо да је ту ереда томе округу, јачачно по разорењу Борча, и других важнијих места.

Кад су Аустријанци држали Србију од 1718—1739, онда се у Крагујевцу помиње, као старешина, капетан *Станиша (Марковић) Млатишума*, воји беше страхан Турком на Крајини зјело³.

¹ *Cunibert*, Essai Historique, I, 24.

² *Милутиновића историја*, стр. 146.

³ *Гласник II*, стр. 226. — О овом *Станиши* и војне аустријске архиве имају ове податке:

„Године 1738, 29 Новембра, оборкапетан *Станиша* послат је из Београда у Брзу Паланку на проматрање.

За време Карађорђа, то је била обична окружна варошица; и како је главна средина била онде где и Вожд, то се Крагујевац једва и помиње.

У Крагујевцу је, о малом Вожићу 1813, била народна скупштина, где су прочитани услови које је Порта била послала Србима, и изабрани су: *Кнез Никола* из пожаревачке, *Кнез Јевта Савић* из Лознице, *Кнез Илија* из параћинске, и секретар *Гагрило*, који су, као посланици, отишли у Ниш, да поднесу услове под којима би народ српски пристао да се смири¹.

„Године 1739, 7 Јануара, оборкапетан *Станиша* пошао је да узнемирује нашу јагодинског, и да сипали турски мост на Морави; но како су се Турци томе надали и осигурали се, то се *Станиша* обрне на *Рудник*, и ту примора турски гарнизон да му се преда, на та по том слободна пусти, а место поруши и понали.

„28 Јануара, *Станиша* оде с великом четом (из Београда) на Темнишвар да у тамошњим планинама умири побуњене Влахе. 4 Фебруара наишао је, близу *Јасенове*, на једну чету од 250 побуњених Влаха, и потукао их. 10 Фебруара вратио се из Баната, по што је посекао 80 влашких бунтовника, и понали им многа села, дотеравши око 4000 грла марве, која је по том јевтино продата овдашњој посади (у Београду). Осим тога, повео је био и 17 ухваћених алиповаца, али вако су се уз пут одупирали, то их је, он све посекао. 16 Фебруара, на заповест ђенерала Најберга, команданта темнишварског Баната, *Станиша* је бачен у тамницу, што је, тобоже, починио васила међу побуњеним Власима, убијајући верне царске поданике и пленећи им стоку и имање.

4 Марта, по што се зла за која је *Станиша* оптужен пису могла доказати, то је он пуштен и на ново послан с једном четом српском у Пожаревац на проматрање. По што се *јуче* вратио, данас му је у име тога, што се ове зиме у многим приликама према непријатељу добро показао, по заповести ђенерала фелдмаршала грофа од Валиса, команданта ове краљевине, ђенерал фелдмаршал лајтнант, барон Гелдинг, који међу тим овде командује, пред лицем свију овдешњих официра, обесио о врат златан ланац за заслуге.“ (Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien, 1854. p. 267—269).

¹ *Гласник IV*, стр. 156. А вреди проучити и писмо Карађорђево од 17 Децембра 1812, којим је сазивао ту скупштину. *Голубица V*, стр. 217.

Важност Крагујевца почиње тек од године 1818, када се Кнез Милош преселио тамо из Црнуће, и тако ову варошицу учинио својим стоним местом. То је трајало до 1839.

За тих 20 година, Крагујевац је био сведок готово све оне радње која је помагала да Србија постане овака каква је данас. У њему је, осем владалачког двора, заведен први велики суд народни. Ту су прве и најчешће скупштине сазиване; тамо су долазили посланици и путници са свих страна света; ту су отворене прве више школе и други заводи: гимназија, 1833; лицеј, 1838; штампарија, 1833; и војна школа, 1837; позориште, и т. д.

Кад су, после 1842, гимназија и лицеј пресељени у Београд, Крагујевац је неко време остао без таквих завода. Године 1845, пресељена је дотадашња чачанска полугимназија у Крагујевац, па је она, године 1861, подигнута на ступањ целе гимназије¹.

Године 1870, 5 Октобра, издан је закон о уређењу прве учитељске школе у Србији². Та је школа отворена о Св. Сави 1871. године у Крагујевцу, где се и сада налази.

Још ваља поменути да у Крагујевцу, већ од 30 Августа 1862 године, уз тамошње војне радионице, постоји школа занатлјеска за све дрводељске, ковачке, и седларске занате³.

Штампарија пак, пошто је враћена из Крагујевца 1835, остала је у Београду. Само у неким особитим приликама, ношен је у Крагујевац по који ручни прес за неке службене послове, те се тако може наћи да је што шта и доцније штампано у Крагујевцу.

Године 1873, пред јесен, отворена је тамо изнова штампарија једнога нарочитог друштва, и отпочела је штампати политички лист „Јавност“, па после „Ослобођење“, а године 1875 отворена је ту још једна приватна штампарија.

Крагујевац, међу тим, има да се похвали техничким артиљеријским заводима, који су, истина, имали постање у Београду 1847, у најужем размеру, па су, 1857, пренети у Крагујевац, где су, нарочито за владе пок. Кнеза Михаила, дошли до значајнога развитка.

¹ Школе у Србији, стр. 67.

² Школа за 1870, стр. 492—498.

³ Школе у Србији, стр. 52. (36. XV, 147—149).

Као део тих завода, узима се и Страгарска барутина, 5 сата на запад од Крагујевца, у осоју Рудника, на реци Сребрници.

Све те заводе у Крагујевцу народ зове једним именом: „Тополвница“, а они се деле на 6 одељака: на *Тополвницу*, *Лафетницу*, *Пушкарницу*, *Лабораторију*, *Арсенал*, и *Барутане*¹.

У Крагујевцу се, месеца Октобра 1819, родио Кнез Милан М. Обреновић II, који је преминуо у Београду 26 Јуна 1839, владавши само 25 дана као Кнез, после оставке оца свога, Кнеза Милоша.

У тој истој вароши, у „Шареном конаку“, родио се, 4 Септембра 1823, Кнез Михаило, најмлађи син Кнеза Милоша и Кнегиње Љубице, који је у два маха био Кнез српски, а погинуо је у Топчидеру, у кошутњаку, 29 Маја 1868, око 6 сата после по дне.

У Крагујевцу је, 1848 о Петрову дне, држана она чувена „Петровска скупштина“, на којој је, између осталог, тражена и слобода штампе.

Сад су у Крагујевцу окружне власти: суд и начелништво; окружни прота. Ту седе начелници срезова *крагујевачког* и *гружанског*; ту је команда крагујевачке бригаде, и управа техничких војних завода.

Од школа, ту је гимназија са 7 разреда; са 13 наставника, и 197 ученика. На плату наставника ове гимназије издато је за 1874 годину 29.185 динара и 25 пара динарских.

Учитељска школа са три разреда, 12 наставника, и 62 питомца. На плату њених наставника издато је 17.743 динара и 15 пара.

Основна мушка школа с 4 разреда, 6 наставника, и 292 ученика.

Основна женска школа с 4 разреда, 4 учитељке, и 174 ученице.

Има још штедионица, пошта, и телеграф.

У Крагујевцу је трговина незнатна. Тамо се купују само домаћи производи, а највише храна за извоз или за потрошак у другим местима Србије.

Аранђеловац, 9 сата на северозапад од Крагујевца, у долини реке *Кубршнице* која извире испод брда Вукуље.² Ово се

¹ Поред осталог, може се загледати и у моја „Путничка писма“, стр. 269—271.

² И за ово врело прича се да је запитвено славинама, а да се отвори, мисли се, да би река потопила доле сав Аранђеловац!

место звало *Врбица*, па га, 1859, Кнез Милош прозва *Аранђеловац*,¹ и начини у њему лену цркву од теснога камена.

Неколико минута на запад од Аранђеловца, наводи се она чувена *Буковичка Кисела Вода*, на коју свакога лета долазе већ многобројни похођани.

У Аранђеловцу је столица власти среза јасеничкога; ту има пошта и телеграфска станица.

Од скоро се место то јако подиже. Године 1872, било је у њему 210 пореских глава, а око године 1830, кажу, да је ту био само један дућан.

Има школу мушку с 4 разреда, 2 учитеља и 54 ученика; и женску, с 1 учитељком и 26 ученица.

Рача, $5\frac{1}{2}$ сата на север од Крагујевца, на речици Рачи. И то је варошица нова. Године 1872, заједно са засеком Ад-ровцем, имала је 205 пореских глава. Ту је столица срезу ле-пеничком. Има нову цркву, и школу с 4 разреда, 3 учитеља, и 81 учеником; и женску школу, с 1 учитељком, и 34 ученице.

Од скоро је ту подигнут и један художни млин² за млевљење брашна.

Баточина, на Лепеници, 5 сата на исток од Крагујевца, помињана је на страни 289.

Села у крагујевачком округу неједнака су бројем кућа. Има их врло великих, као што је *Лаиново*, са 755 пореских глава; а има и малих, као што је, на прилику, *Бурисело*, са 21 главом

Овде се излажу сва поименце:

Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Промена далака од окружног места	Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Промена далака од окружног места
Варош							
1	Крагујевац	1820	1213	—			
<i>I Срез грузански</i>							
1	Стубље	150	9	4	Чукојевац	1840	108 8
2	Лозна	49	11	5	Лешево		38 8
3	Угларево	40	10	6	Раваница		84 $8\frac{1}{2}$

¹ Указ од 1 Авг. 1859 Нр. 3604 (36. XII, 62).

Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Промена далака од окружног места	Годиш број	Имена села	Број порес- ких глава	Промена далака од окружног места
7	Годачица	166	7	36	Рашковић	38	$3\frac{1}{2}$
8	Драуге	30	7	37	<i>Баре</i>	84	4
9	Гаедић	130	7	38	Љулаци	82	5
10	<i>Бајчетина</i>	24	4	39	Коџуша	42	$5\frac{1}{2}$
11	Витановац	254	$7\frac{1}{2}$	40	Брестовац	38	$5\frac{1}{2}$
12	Миланчић	45	7	41	Топоница	59	4
13	Витковац	122	$6\frac{1}{2}$	42	Бечевца	82	$4\frac{1}{2}$
14	Печеноге	93	$6\frac{1}{4}$	43	Оплатић	66	$4\frac{1}{2}$
15	Милаковац	69	$6\frac{1}{2}$	44	Рамаћа	1859	139 4
16	Лесковац	59	$5\frac{1}{2}$	45	Угларевац	38	$4\frac{1}{2}$
17	Губеревци	120	5	46	Добрача	109	$3\frac{1}{2}$
18	Пајсевић	1874	$5\frac{1}{2}$	47	Кутлово	71	3
19	Закута	1862	47 5	48	Кикојевац	48	$3\frac{1}{4}$
20	Петрополе	75	$5\frac{1}{2}$	49	Рогојевац	69	$3\frac{1}{4}$
21	Сибница	47	$4\frac{1}{2}$	50	Забојница	114	3
22	Честин ¹	1838	118 4	51	Брњице	61	3
23	Врбета	48	$4\frac{1}{2}$	52	Гривац	80	$3\frac{1}{4}$
24	Балосаве	82	$4\frac{1}{2}$	53	<i>Суморовац</i>	29	$3\frac{1}{2}$
25	Љубић	61	$3\frac{1}{2}$	54	Вучковица	111	3
26	Линица	115	3	55	Голочело	60	$2\frac{1}{2}$
27	Гунцати	214	$5\frac{1}{2}$	56	Бурисело	21	$2\frac{1}{2}$
28	Жуње	49	5	57	Драгобраће	61	2
29	Радмиловић	55	5	58	Корићани	54	$1\frac{1}{2}$
30	Претоке	178	$5\frac{1}{2}$	59	Грошница	1842	218 $1\frac{1}{2}$
31	Борач	1835	116 $5\frac{1}{2}$	60	Вињинте	61	$1\frac{1}{2}$
32	<i>Кусовац</i>	27	$4\frac{1}{2}$	61	Ердеч	32	1
33	Кнић	197	4	62	Пчелице	49	1
34	Грабовац	78	4	63	<i>Станови</i>	29	$\frac{1}{2}$
35	Драгушица	32	4	Свега . . .		5.187	—

II Срез јасенички

1	Аранђеловац	1850	210 9	13	Маслошево	1871	147 7
2	Велика Врбица		289 9	14	Овеште	1868	128 $5\frac{1}{2}$
3	Орашац	1869	221 9	15	Божурна		190 $6\frac{1}{2}$
4	Копљари	1868	146 9	16	Топола	1843	377 7
5	Буковиц		151 9	17	Пласковац		63 8
6	Гараши	1873	103 11	18	Влакча		157 5
7	Јеловик		67 $10\frac{1}{2}$	19	Котража		70 5
8	Вуласовац	1868	113 9	20	Гор. Шаторња	1829	96 $6\frac{1}{2}$
9	Брезовац		128 8	21	Доња Трешњевица		39 $7\frac{1}{2}$
10	Винча		144 6	22	Доња Шаторња		100 $6\frac{1}{2}$
11	Блазнава	1860	121 6	23	Љубичевац (Бушинци)		33 5
12	Горња Трешњевица		146 7	24	Страгари	1875	153 5

¹ Школа је у месту *Каменицу*, код цркве, али припада селу Честину.

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна далака од окружног места
25	Липовац	80	7 $\frac{1}{2}$	28	Белосавци	156	9
26	Бања □ 1870	189	8	29	Марковац	90	10
27	Јеленац	52	9	30	Стојник □ 1850	181	10
Свега						4.143	—

III Срез лепенички

1	Ратари □ 1864	325	9 $\frac{1}{4}$	21	Лукаше	66	3 $\frac{3}{4}$
2	Црни Као	92	4	22	Баре	76	3 $\frac{1}{2}$
3	М. Крчмари □ 1873	107	2 $\frac{1}{2}$	23	Сараново □ 1869	267	4 $\frac{1}{2}$
4	Сипић □ 1865	134	3	24	Липово □ 1847	755	5 $\frac{1}{4}$
5	Доња Рача	157	5 $\frac{1}{2}$	25	Селци	176	5
6	Бошњани	93	5 $\frac{1}{2}$	26	Градац	48	3 $\frac{1}{2}$
7	Вишеви	128	5 $\frac{1}{2}$	27	Никшић	34	2 $\frac{1}{2}$
8	Вучић	113	4 $\frac{1}{2}$	28	Бадњевац □ 1868	190	4
9	Миращевац	108	4 $\frac{1}{2}$	29	Клока □ 1870	177	6
10	Половић	97	5 $\frac{1}{2}$	30	Рабровац	142	7 $\frac{1}{4}$
11	Јунковац	212	5 $\frac{1}{2}$	31	Тринава □ 1869	328	4 $\frac{1}{2}$
12	Јагњило □ 1850	220	9 $\frac{1}{4}$	32	Горонич	63	5
13	Светлић	60	3 $\frac{3}{4}$	33	Жабари □ 1850	219	6
14	Чумић □ 1850	317	3 $\frac{1}{4}$	34	Рајковац	49	8
15	Велики Крчмари	98	3	35	Маскар	47	8
16	Губереви	86	4	36	Загорица	126	8
17	Доња Јарушица	55	3	37	Турчи	36	4 $\frac{1}{2}$
18	Гор. Јарушица □ 1848	84	2 $\frac{3}{4}$	38	Баточина □ 1859	200	5
19	Шуме	138	4	39	Адровац	18	5
20	Ново Село □ 1866	129	5	40	В. Рача □ 1840	187	5 $\frac{1}{4}$
Свега						5.957	—

IV Срез крагујевачки

1	Јовановац	124	3 $\frac{1}{4}$	14	Маршић	91	1
2	Петровац	103	1 $\frac{1}{2}$	15	Јабучје	36	1 $\frac{1}{2}$
3	Цветојевац	95	1 $\frac{1}{2}$	16	Ресник	234	2
4	Доброводица	78	4	17	Војиновац	28	3
5	Жировница	138	3 $\frac{1}{2}$	18	Милаговац	33	2 $\frac{1}{2}$
6	Кијево	99	4	19	Пусто Село	41	1 $\frac{1}{2}$
7	Багрдан	74	6	20	Балковац	63	1
8	Ловци	97	5	21	Белошевац	95	3 $\frac{1}{4}$
9	Стрижило	67	4 $\frac{1}{2}$	22	Ботуље □ 1870	133	2 $\frac{1}{2}$
10	Десмировац	102	1 $\frac{1}{2}$	23	Корман	72	1 $\frac{1}{2}$
11	Церовац	116	2	24	Прњавор Грнчарици	41	2
12	Опорница	36	1	25	Доње Комарице	87	3
13	Мечковац	48	3 $\frac{1}{4}$	26	Горње Комарице	106	1 $\frac{3}{4}$

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна далака од окружног места
27	Шљивовац	72	1 $\frac{3}{4}$	36	Горње Грбице	64	2 $\frac{1}{2}$
28	Поскурице	73	1 $\frac{1}{2}$	37	Пајазитово	113	3 $\frac{1}{2}$
29	Драча □ 1855	94	2	38	Лужница	209	3
30	Дивостян	46	1 $\frac{1}{2}$	39	Домуспоток □ 1867	258	6
31	Прњавор Драчки	19	2 $\frac{1}{2}$	40	Врзан □ 1804	439	6
32	Дреновац	28	2 $\frac{1}{2}$	41	Трмбас	61	1
33	Велики Шењ	33	5	42	Теврич	26	1
34	Мала Врбица	76	5	43	Букоровац	75	1 $\frac{1}{2}$
35	Доње Грбице	138	2	Свега			4.087

Примедба. Кад имена села у овом списку испоредимо с именима која је Вук у Даници за 1827 г. штампано, налазимо да сад више не постоје ова села: *Благаја, Илијине воде, Сушица, Павловац, Бујковац, Мајнић, Паштрма, и Јешевац.* Нека села, записана онда у нахији крагујевачкој, сад су у округу рудничком, као: *Војковци, Бело Поље, Прњавор Вракевинички, Врбава Горња, Врбава Доња, и Липовац.*— Села: *Блазнава, Страгари и Љубичевац* (пре *Бушинци*) записана су у списку Вуковом у нахији рудничкој, а сад се налазе у округу крагујевачком. У Даници се не налазе имена ових села: *Бајчетина, Кусовац, Баре* (у Гружи), *Баре* (у Лепеници), *Суморовац, Станови, Јеленац, Марковац, Црни Као Ново Село, Лапово, Клока, Маскар, Баточина, Адровац, Рача, Багрдан, Стрижило, Опорница, Јабучје, Војиновац, Милаковац, Пусто Село* и *Мала Врбица.* Од ових села нису ни у Речнику Гавриловићевом уписана: *Баре* (у Лепеници), *Кусовац, Клока, Адровац, Стрижило* и *Војиновац,* а остала налазе се сва у том Речнику. *Ново Село* забележено је под именом *Ново,* а село нема.

Статистички преглед
ОКРУГА КРАГУЈЕВАЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Поресних глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Крагујевац варош	1	—	—	1	—	1	1	2	1	3	6.386	1.213
2	Гружански	—	—	63	63	—	9	9	7	—	7	23.497	5.187
3	Јасенички	—	1	29	30	2	9	11	12	1	13	19.373	4.143
4	Крагујевачки . . .	—	—	43	43	2	4	6	4	—	4	21.654	4.087
5	Лепенички	—	2	38	40	—	11	11	15	1	16	27.231	5.957
	Свега	1	3	173	177	4	34	38	40	3	43	98.141	20.587

Ако број насељених места упоредимо с бројем житеља, онда налазимо да на једно место долази по 554 житеља, и то:

од 100— 200	ЖИТЕЉА	24	МЕСТА
" 201— 500	"	80	"
" 601—1000	"	56	"
" 1001—2000	"	15	"
" 2001—5000	"	1	"
преко 5001	"	1	"

У целом округу долази на 100 мушкараца по 92·50 женских; највише женских има срез јасенички (100:95·10), а најмање срез крагујевачки (100:94·10).

Како су цркве и основне школе према броју житеља у овом округу распоређене, види се из овога:

	ЖИТЕЉА	ЈЕДНА	
		ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
у вароши Крагујевцу	6.386	"	2129
" срезу гружанском	2.611	"	3357
" " јасеничком	1.761	"	1490
" " крагујевачком	3.609	"	5413
" " лепеничком	2.476	"	1702
у целој округу	2.583	"	2282

Сразмера је у срезу јасеничком најповољнија; крагујевачки срез, напротив, показује да је у школама најоскуднији, па и црква има у њему тако мало колико ни у једном другом срезу.

Куће у крагујевачком округу са свим су налик на куће у околним: смедеревском и београдском. Једнак им је распоред унутра, а и граде се онако махом у воћњацима. Највише се покривају ћерамидом, осем сиромашних домаћина и села где кровина заузима место даске или ћерамиде.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАВЕ

Највећи део становника овога округа живи од земљорадње; управо, осем вароши и варошица, слабо се може и наћи кућа која би се издржавала чим другим, каквом другом зарадом. Стоке бива све мање; а за то се ратарство сваки дан све више шири.¹

У свом раду, људи су ови вредни, а женскиње је такође отресно; носе се лепо, и пазе на естетику у оделу и мушки и женски. Шта више, неким се крајевима пребацује, као што смо и раније помињали, да на лепше одело троше и више него што им се може.

Нека је и овде поменута мудра реч наших старих, којима смо дужни рећи „Бог да прости“ за толика блага и тековине: „Према губеру се пружај“!

Задруге су и овде, као и свуда, заљубане; стари свој облик изгубиле су. Потресене законима и новим појмовима о положају личности у друштву, оне се држе још међу најближим рођацима, и док живе по неке старије душе — оцеви или матере — које умеју да одржавају слогу међу омлађима. Иначе се задругари деле као и свуда.

Сеју се за храну: пшеница — од три врсте, кукуруз, раж, ситна проја (мало), крупник, јечам, овас, елда (ретко), и кромпир. У Грузи се ту же да кукуруз слабо роди, и да се овце метиљају. А говеда су добра, и пар волова некад се продаје по 50 дуката.

У неким државама води се сваке године тачан рачун о томе, колики је простор каквим семеном засејан, и колики се од које врсте

¹ Од 98.141 становника, колико је нађено пописом 1866 године у целом округу крагујевачком, само 10·04 од сто нису тежади.

жита сабере. У Србији је двапут чињен попис засејане површине, и то 1847 и 1867 године. Последње године нађено је да има у округу крагујевачком засејано:

1. кукурузом	36.874	дана	орања
2. пшеницом	28.868	"	"
3. овсем	4.952	"	"
4. јечмом	4.547	"	"
5. ражју	1.889	"	"
6. крупником	702	"	"
7. елдом	25	"	"
8. пројом	8	"	"
Свега —	77.865	"	"

Бромпира је посејано 2576 дана орања, а купуса 4659. Много је конопље посејано (7.555 дана орања), али врло мало лана (109 дана орања). Дуван се сади прилично: 1867 год. било је 464 дана орања под дуваном. Те године имао је округ крагујевачки 33.609 мотика винограда; највише винограда има у срезovima лепеничком и јасеничком. Има доста и ливада које гајење сточарства добро потпомажу. У 1866 години нађено је у округу крагујевачком:

коња	6.647	гла
говеда	37.825	"
свиња	144.622	"
оваца	227.429	"
коза	4.651	"
Свега —	421.174	"

у вредности 7,331.837 динара. Кад се ова вредност раздели бројем житеља, онда долази на једног становника по 74.71 динар.

Пчеларство јако опада. 1859 године било је 13.602 кошнице, а при попису 1867 год. нађено их је само 8.785, дакле 35% мање!

Питомих воћака има доста, и то: а, шљива: маџаруша, црвенича (ранкѝ), пандара, шискора, трношљива или мугаваца, и белошљива; б, трешања: црвених, белих, ршлама; в, вишања: ситних и крупних; г, крушака: караманак, жутица, јечменаца,

илињача, водењача, озимача, араџака, тамњаника, мирољача, коровача, и такуша; д, јабука: петровача, слаткача, киселача, колајнача, врбовача, памуклија, илињача, белојабука, и шептелија; е, ораха има више врста.

Е. ОДЕЛО

Одело и мушко и женско овога округа мало се разликује од одела у округима смедеревском и београдском; особито је слично с оделом у горњим крајевима ова два округа.

Мушког одела ово су делови: *кошуља* (од конопље, или од памука); *гаће*; *погласача*¹ (с рукавима или без рукава); *џока*;² *гуњ*; *дизлуци*; *чакшире*; *појас*; *силаји*; зими *памуклија*, или *кожух*; а на глави *вес*.

Ово су нак боје које се могу да виде на живописном женском оделу у Јасеници: *мораста*; *жута*; *алена*; *вишњева*; *нова боја*; *рујева*; *крмезлија*; *полуалена*; и *плава*.

Одело је у опште укусно; и ако нада у очи велико шаренило боја, опет се може рећи да их доста вешто и естетички слажу тако, да не изгледа утриано, него само живо у шаренилу свом. Може се већ и у селу да чује реч: „Не ћу старачко, али не ћу ни да ми дречи од шаренила“.

Ж. ГОВОР

Говор није једнак у свем округу крагујевачком. У селима која су ближе к Левчу, и у Доњој Гружи, он је врло близак к левачкоме и по гласоудару и по гласовима; тако се, на прилику, каже око Крагујевца, а особито од пола Груже па на ниже: Девојка, Икона, Станија; — ја не могу; шта ти велиш, и т. д., и т. д.

¹ У Гружи се овај алетак зове „*гуња преклацака*“.

² Цоку зову и *гуњић*, и причају да се оне нису носиле у Лепеници док није једном прошао туд *Хајдук Вељко* са својих 150 момака који су сви имали на глави весове с великим кићанкама, а на плећима такве гуњиће. Одмах после почну момци кројити такве алетке, па се тако носи сто и до сада.

У Горњој Гружи, под сами Рудник, говор је јужни, и акценат правилан, као и у округу рудничком. То се може рећи готово за сва села која су и преко повијарца овамо у Јасеници, али само ближе под планину. Ниже низ Јасеницу пак, око Тополе, Белосаваца, Ратара, говори се као и у београдском округу: лобац, дубат, вода, кое-куде. (Овако је изговарао Карађорђе своју познату узречицу). Гласи су источни: бело, лепо, сено, семе, девојка, и т. д.

У Лепеници пак, и ближе Морави, много је осетнија мешавина, те се може да чује и погрешака у падежима, и акцената кратких, ресавских, и дугачких београдских. Само је врло ретко чути кога да говори јужним говором, мањ да није староседелац, него какав дошљак. У околини Раче, н. пр., у Сипићима, биће досељеника из источних крајева који су и особине у говору прилично сачували.

Оно што сам некад говорио за села у пожаревачком округу, која, у неких речи мушког рода, имају први наредж мношине на *e*, и овде се срета врло често. Тако се, на прилику, каже: Чумиће (м. Чумић), Жабаре (м. Жабари), Сипиће (м. Сипићи), Губеревице (м. Губереци), Ратаре (м. Ратари), и т. д., и т. д.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Гусле су још мио накит свакој кући у овом округу, и врло удесан помагач за причање давнашње прошлости српске или скоро минулога јуначкога доба. Још се у сласт певају песме о витешким делима Срба из свих крајева: Срба домородаца, Ускока, Црногораца, или Крајишника.

Приче су, у овом округу, као у средини догађаја од почетка овога века до 1844, највише о домаћим догађајима и личностима. То су приче с општим карактером, а посебних припедака има свако местанце о свом постању, о судбини му, доброј или злој, што се, наравно, овде не може све излагати.

Игре колеске засад су ове најмилије: *Мачванка*, *Четворка*, *Сакајдо*, *Моравцац* (од две форме), *Преишора*,¹ *Остроланка*, *Циганчица*, *Грозница*, *Поломка*, *Липовчанка*, *Крива*, *Коконица*,

¹ Влашка (преконожица).

Парада, *Небеска*, *Десна*, *Влахиња*, *Трепачешиће* и *Лесковчанка* (у Јасеници).

У Гружи се још играју: *Орб*, *Катанка*, *Ситниш*, и *Левакиња*. Најбољи су играчи момци из села *Пајсевића*, на десној страни реке Груже.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Крагујевачки округ сав деле природно три реке на три дела: *Гружа*, *Лепеница*, и *Јасеница*. И као да га је тако изодавна и власт делила. Бар се те кнежевине помињу за Карађорђево доба. Тада је средина свакој кнежини била онде где јој је седео кнез, а не у варошици или вароши, ако би ових имало.

Данаске је то у некодико промењено, јер се овај округ дели на четири среза: 1. *Гружански*, кога старешина седи у Крагујевцу; 2. *Јасенички*, кога средњи начелник седи у Аранђеловцу (а некад је седео у Тополи); 3. *Лепенички*, са столицом у Рачи. Овај срез лепенички заузима само Доњу Лепеницу, а горња, око Крагујевца, чини 4. срез *Крагујевачки*, кога старешина такође седи у Крагујевцу.

У Крагујевцу је штаб бригаде народне војске крагујевачкога округа; ту је артиљериска управа, штаб и половина једног пешачког и један артиљериски пук стајаће војске.

Све те власти стоје под војним министром.

По црквеној управи, овај округ је у београдској јепархији, и има проту окружнога, који седи у Крагујевцу, и једнога намесника, који борави у Аранђеловцу.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од Крагујевца води насуту пут до Рогота ка Смедереву. Ово је први насип у овом округу, али је проведен, за љубав манастирићу Грничарици, тако неудесним правцем, да ће се морати што пре напустити, и узети долину лепеничку, као природну линију.

Даље су насуте путови: Од Крагујевца до Милатовице,¹ где

¹ Овде ће се скоро свезати с овим насипом и нови који ће ићи на Ковачевац, В. Крену, Друговац, и Коларе, у Смедерево.

се спаја с београдским округом; од Крагујевца до Враћевничке механе, где се саставља с горњомилановачким насипом; од Крагујевца низ Гружу до Мораве, ка Карановцу; од Кутлова на Аранђеловац, до Међулуђја, где се спаја с главним крагујевачко-београдским насипом; и од Песковите Пољане, на Рачу к Паланци, у смедеревском округу.

Нове су и лепе зграде, цркве: у Аранђеловцу; у Орашцу; у Жабару; у Чумићу; у Трнави; у Рачи; у Закути; у Грошници; даље, школе: у Драчи, Закути, Шаторњи, у Орашцу, у Конљарима, Жабарима, Ваљи, Тополи, у Крагујевцу (основна), у Чумићу, у Трнави, и у Сипићима. Најпосле, у Крагујевцу је почета, а још недовршена, величанствена црква; а на Киселој Води, код Аранђеловца, по нарочитој заповести пок. Кнеза Михаила, начињена је за похођане дивна зграда којој друге у Србији нема.

VI

Руднички округ

1 Приступ, границе, и планине

Каква ли се вера није пела на повосити Рудник, или се заривала у његову утробу, да потражи нада од земаљскога блага! Законине, окна, ходници, развалине, црковине, приче, што се све и данас срета на Руднику, сведоче колико обилатост његових руда, толико и велику цену тога дара Вошјег у животу цивилизованих народа.

И ми се, драги читаоци, ево спремамо на Рудник, и у сву његову околину, али не да тражимо блага земаљскога; не ни да га показујемо другима, јер ни томе нисмо вични.

Другога богатства желимо ми потражити на врховима и у долинама свега рудничкога округа, богатства живог, животворнога, богатства народнога духа, народне свести о прошлости, и у тренуцима историјским јуначке воље његове.

Нашем крвотоку који храни и обнавља све и најдаље органе наше, врело је у мрачним коморицама нашега срца. Потиснута одатле немалаксавном самониклом силом, крв наша допире чак у све окрајке нашега тела, свуда бодра, свуда жива и животна. Таквих призора можемо да нађемо и у животу народа. У дубоким провалама планинским, у густим честима горским, трепери некад обиље свести народне не само о оном што је било у прошлом животу, него се још просјајкује и сва дивотна панорама нове лепше будућности.

У заклонитом месту, у незнатном броју, с танацком снагом, скупише се некад оцеви наши; разгледаше се, разговорише се, али очи и срце казиваху више него уста њихова; и створ изађе већи

од изгледа самих твораца. Са дна душе њихове потече врело живе народне свести, обелодани се мушка неуморна воља, и — још ни по века не прође од знаменитих Цвети 1815, а лице се Балканскога полуострва у велике измени.

Да, тако је тајнен рад народнога духа, где само духа има! У оној, по спољашности слабачкој, очајничкој, а по унутрашњој снази срца и свести, јуначкој Таковској завери, сваки се спремао само да отисне даље од себе зло које му је било усело на врат, а тим отискивањем, тим непосредним облакшавањем, народу се отпочињао нови живот, оцртавала се нова слика државе Србије!

Ето, такога блага желимо ми да потражимо у просторима рудничкога округа!

Него најпре морамо видети где је он, и шта га окружава.

Руднички је округ међу окрузима: крагујевачким, београдским, ваљевским, ужичким, и међу Моравом која га раставља од округа чачанскога. Находећи се, дакле, на левој страни западне Мораве, он има са запада округе: ужички, и ваљевски; са севера: београдски, и крагујевачки; а с истока само крагујевачки.

По простору, он иде у понајмање наше округе, а тако и по броју народа.

Планина је највећа у овом округу *Рудник*, с великим висовима: *Малим* и *Великим*¹ *Штурцем*, и *Белим Пољем*.

Висина је Рудника, по барону Хердеру 3427, а по Ф. Заху 3245 стопа.

С Рудника се пружају четири главна планинска венца или повијарца, као главније водомеће, и то: *први* иде на запад, и главнији су му висови: *Суворор*, *Риор*, *Рајац*, *Маљен*, *Проструга*, и *Триповац*.

Други повијарац иде на север од Рудника. Њему су главни висови: *Беља* или *В. Штурац*, *Венчац*, и *Ваган*².

Трећи повијарац иде на исток, и главни су му висови: *Мали Штурац* и *Бело Поље*, а

¹ В. Штурац је баш висок 3427 стопа. (*Гласник XXI*, стр. 169).

² Ваган, вагана, као леђен, леђена.

Четврти иде на југ. У њега су главни висови: *Бело Поље*, *Збеговиште*, *Црни Врх*, *Буковик*, и цео *Котленик*.

После Рудника и Суворора, највеће је брдо у овом округу *Каблар*. Ами Вује налази да је оно високо 1920 стопа¹.

Вујан или *Хујан*, на југ од Рудника и Г. Милановца.

Островица, на запад од Рудника. Каменити оштри шиљак, од чега ће бити и име добила.

Остра, каменити вис између вујетиначке и островачке реке. Била је некад заклон српским збеговима.

Трџска, каменити шиљак, нижи од Вујна, на саставку јабланичког потока и грабовичке реке.

2. Воде

Вода највећа која кваси овај округ јесте *Морава*. Она, истина, не извире из овога округа, али га пирка својих 13—14 саата, почињући мало испод Пожеге па све до према Карановцу, близу до утока Ибра у ту реку.

Како су највиши повијарци Рудника скоро на самом северном крају рудничког округа, и како се они већином пружају на исток и на запад, то и највећи број потока и речица рудничких пада у Мораву. Више њих више од двадесет, од села Тучкова па до Каминоре, који воде своје сливају у воду Моравину.

Него рудничке водомеће упућују неке воде рудничког округа и на запад к Љигу, а неке на север, које ће се после обрнути к истоку, и слити у велику Мораву.

Ми ћемо проговорити по коју реч о повсјима; прво које се стачу у западну Мораву; после о онима које се сливају у велику Мораву, и, најпосле, о онима које своје воде предају Љигу и њиме Колубари.

Каменица. Извире у Дивчибарама, у ваљевском округу, улива се у Мораву код села Видове, на дно кабларског теснаца. Вода

¹ *Гласник XXI*, стр. 168 и 169.

е врло плаховита, особито у јесен и у пролеће. Она тек од брда Рујевца улази у руднички округ, а докле тече које ваљевским округом а које између рудничке и ужичке нахије.

Чемерница. Ово је најдужа и најзнатнија река овога округа; она у њему и извире и увире.

Чемерница извире из Сувобора, на северној му страни, близу границе рудничког и ваљевског округа. Главни су јој извори *Суви Граб*, и обе *Буковаче*. Тече право к југу, и у атару села Балуге и Кољевића утиче у Мораву.

Извор *Граб* још је на врелу тако јак да може на њему одмах млетити воденица.

Кад се саставе Граб и Буковача, онда тек река добије име *Чемерница*, и то име носи до свога утока у Мораву.

Дужина реке Чемернице може изнети на 8—10 сата места.

Дичина, после Чемернице највећа вода у рудничком округу. Она има два извора: велика и мала Дичина; прва извире под Сувобором, а друга под Рајцем, па се обе састају испод бањанске цркве, и одатле се зове само *Дичина* све до свога утока у Чемерницу, испод брда Љубића, према среској канцеларији, у Пријељани.

По што Дичина изиђе из онога теснаца који траје од утока Лесковице до цркве Савинца, ту у њеном кориту избија из камена врело млаке воде, која се зове *Савинац*. На ту воду долази многи народ те се куна од грознице и других немоћ¹.

Деспотовица. Ова река има три извора. Један долази испод Малог Штурца и зове се *Крива Река*.

Овај се поток после састаје с *Гушевачким истоком*, који долази испод Великог Штурца. Одатле се зову *Мајданска Река*. Ова се мајданска река састане у *Хаџином пољу*², испод Мајдана, с реком *Рудничком*, која долази од Рудничког. Одатле се та река зове *Деспотовица*; тече испод вароши Горњег Милановца, која јој остаје на десној страни, пролази кроз Клисуру, која је већином го црни камен, па се, према Смрдљивој Бари, улива у Дичину.

¹ Глед. моја *Путничка Писма*, стр. 280.

² Ту причају да је 1815 Каја-ваша ноћно с војском.

Оне воде рудничке, које падају на исток од Рапајбрда, све се стичу у Гружу, коју смо описали у крагујевачком округу, за то ћемо сада погледати на север и на запад рудничке велике водоеђе.

На север с рудничке водоеђе спада река *Јасеница*, коју смо помињали у смедеревском и у крагујевачком округу.

Јасеница извире из места Тесерича. Прима многе притоке с Рудника, од којих је најзнатнија *Сребрница*, на којој су Старагарске барутане.

Качер. Више потока, а на име: *Островачка река*, *Драголица*, *Велика* и *Мала Босуца*, и *Букула*, кад се слију у један већи поток, онда се овај почиње звати *Качер*. Качер доцније прима речницу *Козелицу*, која има доста дугачај ток, и окреће велики број воденица. Качер се улива у Љиг.

Још нам ваља поменути реку

Љиг, који је истина граничка река међу рудничким и ваљевским округом, али јој је извор у рудничком округу.

Љиг извире у селу *Баху*, између Сувобора и Рајца, управо испод планине Груковице. Сама му се глава зове *Врело*. Тек по што се састави са Славковичком реком, почиње се звати *Љиг*, које име задржава све до утока свога у Колубару¹, у коју пада у селу Велијама, више каменитога виса који се зове Чук.

Минералних је вода за сад познато само неколико у овом округу. У самом оном грлу међу Кабларом и Овчаром, између којих је Морава пробила себи пут, на више места кључа оздо минерална вода, врућа до 30 степена Ремирових. Кључеви ти избијају истина обилније на десној страни Мораве под Овчаром, али их има доста и у самом кориту, и на левој, кабларској страни, која овом округу припада, баш под манастиром Благовештењем².

¹ За све ове воде може се с коришћу разгледати брижљиво израђени чланак г. *Јована Мишковића*, у *Гласнику XXXIV*, стр. 258—334.

² *Др Линденмајер*, „*Опис минералних вода у Србији*“, стр. 82.

И у селу Брђанима има хладна сумпоровита вода, али није досад испитана¹.

Даље се помиње вода у селу Смрдљиковцу, која спада у ред хладних сумпоровитих вода с доста чудске и лужне соли².

3 Равни

Равница је мало у рудничком округу. Највеће равни, које се могу поменути, налазе се дуж Мораве, особито око села Бреснице, Мрчајеваца, и Мојсина; после, уз реку Чемерицу, и гдекоји кључ уз Дичину, и уз друге воде које смо већ помињали. Чисто као да је природа, нагомилавањем минералног блага, навлаш назупчала кору овога земљишта, да тим упути људе у недра земљина за благо које тамо чека вредне руке и ваметне главе.

4 Шуме

Рудник је сав, или готово сав, покривен гором. А у колико су овде онде начињени проплатци, влада је, узевши све рудничке планине под своју управу³, настала да се та сва гола места засеју шумом, и тако да се спреми довољна помоћ за разраду унутрашњег богатства рудничког, кад већ једном време дође и за те послове.

После Рудника, Буковик је ваљда најбоље сачувао своју гору, а има је још доста и на Вујну. Тек поред тако китњастих висова, има и тужних голетѝ које својом опоритом неродношћу чисто застрашавају гледаоца. Од свих таквих простора, поменућу само добро познату Класуру деспотовичку испод Милановца доле до села Брђана. Оставити овако без биљне коре и украса простор земље, не изгледа другојачије него као кад би се равнаво човечије тело оставило без икакве неге и лечења.

Гора је: букова, граничева, беликова, црера, грабова, јасенова, брестова, јаворова, и друга, која је обична у Шумадији; бора и јеле нема.

¹ Дра Линденмајера, „Опис мин. вода“, стр. 110 и 111.

² Исти, стр. 86.

³ Биће године 1866.

5 Рудно благо

Колико се зна из речи путника, стручњака, који су походили Рудник, и из извештаја домаћих научника наших, у Руднику су оставили трагове своје радње сви народи за које се зна да су овом земљом владали: и Римљани, и Срби, и Турци, и Аустријанци, и опет Срби.

Ништа мање, сви држе да богатство Рудника није још исцрпено, само што вода, која јако смета тој радњи, захтева велике капитале, па да се радња може с успехом наставити.

У Руднику има руде оловне и бакарне помешане са сребром; даље се тврди да има: сумпора, арсеника, сјајног кобалта и других благородних метала, који ближе још нису испитани.

Осем Рудника, у селу *Штовни*, има „мајдан“ у ком причају да се некад вадило олово.

У овом округу има и камена разних врста за многу употребу. Има га изобилно за гробне плоче и белеге у планини Буковику, а и добро воденично камење сече се у селу *Бананима*.

6 Остаци од старина

Старина има доста у рудничком округу; ми ћемо поменути само оне које нам се виде знатније:

Град Рудник. У осоју Великога Штурца, на левој обали главнога извора реке *Јаснице*, дрема и рони се мало по мало стари *Град Рудник*, кога постање покрива засторак незнања. Рудник је озидан на четири угла. На сваком рогу има по једна округла кула, а око свега је био ископан дубок ров, па и овај назупчан палисадом. Сва му просторија може имати, по г. Мишковићу, до 2500 □ корака.

Рудник се помиње у старој историји српској, али више као место рудно, где су новци ковани, и одакле су дохотци сабирани.

Последњи пут, кад га се сећају наши летописци, то је да овако лаконски, како они умеју, забележе у њему једно злочинство и против породице и против отаџбине.

„*Конца се господла деспотица Јерина, веле они: — оу Роудинки, Мил г., оу вторинникъ: и еъ тоу ношъ ђдбеже ђдъ Роудинка къ цароу на Портоу Грьгоуръ и царица Мара и ђома сѣихъ оуцаъ (1457).“*

После дугога ђутања, чује се име Рудника за аустријских ратова; особито за времена Принца Јевђенија био је тај град лепо оправљен и утврђен. Године 1739, Турци су спалили варош Рудник и град освојили од Немаца¹.

Кад су Дахије завладале Србијом, онда је у Рудник дошао за заповедника *Сали-Ага*, брат Кучук-Алије, великога Дахије. Он је ту изашао на стидни глас својим силедијским сладострасним животом, са чега је и прозван *Руднички Бик*.

Кад састанак у Паланци, који су имали београдски Турци с Карађорђем, не може повратити устанике у покорност Дахијама, онда Карађорђе крене своју дружину да истера „из Рудника Бика“. Али је у Рудник већ био дошао и ужички муселим, и довео војске у помоћ. То је било последњих дана Беле Недеље 1804. На град се врло тешко могло да нападе, јер се био поледео снег, па се није човек могао никако држати на ногама у оној страни у каквој се находи тај град. Други дан од почетка опсаде, дође у помоћ Милан Обреновић, трговац из Бруснице, и доведе 60—70 момака. Сад Срби најпре дочекају и разбију Чолак-Алију, који је ишао из Чачка Руднику ју помоћ, па онда град стегну још тешње.

¹ *Г. Каниц* помиње како је тада (1739) некакав Мехмед-Газија, из Ужица, похитао с војском да казни некакве *Клименташе*, насељене око Рудника, што су показивали симпатију према Аустрији. Један део тих Клименташа побегне к Сави, и јачачно, вели он, насели после око Митровице села: *Николинце* и *Ртковце*, где живе и данас, а други се заклоне у Руднику. Мехмеду изађе за руком напаст ове ноћу, те тако све мушкѣ стави под мач, а женскѣ зароби и одведе у Ужице (*Serbien*, стр. 60). У околини Рудника ја писам могао ништа дознати данаске о тим Клименташима?! А статистика мадарска тврди, „да су се они Клименташа у Николинцима и Ртковцима у XIV веку из Албаније били уселили међу српске планине где су од свога вођа Климента узели име. Од њих се један део 1337 године доселио у Срем“. *Elek Fenyves, Statistika*, I, стр. 80.

У очи Велих Повлада ноћу, Турци се пробију кроз српску опсаду и бусије, и побегну к Ужицу, изгубивши неколико својих другова, између којих и самог ужичког „војводу.“

У граду Руднику остану само жене и деца. Њих Срби сутра дан пуште да иду куд ко хоће, а град остане пуст.

Карађорђе рекне Милану: — Коекуде, ти иди сад те одмећ твоју нахију (јер још нису били сви устали), а он оде у Стругаре, и отуда у Врбицу.

Милан, пошавши с Рудника, повео је собом, тако рећи, и средину нахијску одатле у Брусницу.

Како је град Рудник тада остао без становника, тако је самотовао све до 1813. Те године се набије у њега опет нека турска посада, која га је држала до Априла 1815. А тада, по што се преда Токатлић, његов заповедник, и дружину изведе, Рудник је остао пустољина коју нико већ није ни обнављао нити загревао каквим новим животом и радом.

Његове се куле осилју мало по мало; његове капије преплећу павићњаци; његове мадрме зарастају у ливаде. Рудник је доста верна слика судбине Турака у српским земљама. За то смо му дали прво место међу старинама, за то смо и проговорили неку реч више о његовој историји.

На Руднику планини, и око њенога подножја, осем града Рудника, пуно је остатака од старог доба и живота. Ми ћемо поменути само три тачке, које нам се чине најважније са стране историјске.

Прво је, дакле, тачка римска, као најважнија. Она је на југоисточној страни Великога Штурца, онде где је улазак у старе мајдане, у долини којом тече поточић, који се стаче све из салих рударских окана. Ту је била римска рударска насељина. Ту, на ушћу те долинице, одакле је дивотан пространи поглед на чачанске и ужичке планине, био је храм *богиње мајке земље* (Tegeta mater-Tea) заштитнице рудара, где су се радници, улазећи у окна, молили за заштиту од опасности и за благослове те богиње. Тај храм обновио је цар *Север* у почетку III века (натпис вели: *TEMPLUM TERRAE MATRIS CONLAPSUM RESTITUIT*, то

јест, цар је Север обновио опали храм мајке земље). Она плоча коју је отуда донео г. др Јанко Шафарик у београдски Музеј, морала је бити, по мишљењу тога поштованог археолога, над улазком у тај храм. Ову је плочу г. Шафарик пред покојним Кнезом Михаилом, на самом месту, дигао, прочитао, и протумачио.

Друго је место на југу Великог Штурца, између плужевинског потока и Краснојевачке реке, и код извора који се зове *Гушева*, где је, прича се, за српскога царства, била велика рударска варош, где је још и деспот Ђурађ ковао сребрне новце с натписом *Рудник*¹. Па ту су и за Карађорђа биле српске ковнице.

На Руднику се налазе и развалине од цркве коју народ зове Миса. Јамачно су рудари били *Саси*, римске вере, па је народ задржао спомен и о њиховој богомољи.

Трећа је тачка на западној страни, где је била варош за Турака, коју су Турци снели озго због јаких ветрова који на Руднику често дувају.

Прва и друга тачка заслуживале би да се на њима копа, не би ли се богатија дата прикупила о некадашњем стању и развиту рудничких рудокопња. Желети је да се од свега Рудника начини пространа карта, која би обележавала све што је било некад важно, а и оно што обриче да ће имати од сада вредности.

Стари људи у Руднику причају да су некад биле ковнице код извора Гушевца, и у ставама двеју река: мајданске и рудничке. Кажу да се ту свако јутро клало по 80 волова, па ко порани, тај и добије меса, а ко одоцни, остане без меса. Ту је, веле, била варош већа него икоја данас у Србији!

Још причају да и сад стоје темљи од пет разних цркава које су појале у тој околини, и то: прва у данашњем засеку *Красојевцима*; друга, у *Селиштима*; трећа, у *Рудничкишту*; четврта, код *Сставака*, под Малим и Великим Штурцем; и пета, у *Номини*.

Кула Орловића Павла, у селу Краснојевцима, где има доста и других развалина. Народ прича да је некад Орловић Па-

¹ *Гласник* III, стр. 243.

вле био заповедник над свим овим рудокопњама, па је тада и кулу ту озидао.

Друга једна кула има у месту *Селишту*. Народ о њој не прича ништа.

Град на Островици. Народ, као обично, приписује и овај замак „проклетој“ Јерини, а можда с онолико исто права с колико и друге такве остатке.

Од тога је града сад остало још мало зидина: све је друго време већ оронило и на земљу оборило.

У животу Деспота Стевана Високог помиње се како је у *Островицу* побегао, да би се заклонио од гњева Деспотова, бунтовник *Никола Белоцрквоник*, па, кад се и ту није могао одржати, он се запалуђерио заједно са женом и четири ћери своје, да би се расом заклонио од владаочева суда¹.

У нашим летописима помиње се неколико пута *Островица*, али на жалост врло укратко. Тако, на прилику: „1436 царь Моурать расина Острѣнцоу и манастир Равницоу. — 1454 прини царь Острѣнцоу и пленн до Смедерѣва и зѣгь ошомьски. — Мехемедь иороби Срѣлае и разди Островицу.“² Помиње се и власт *Острѣнчука*³, и у њој село *Врбава*, које је и сада у врху Груже, 3—4 саћа од *Островице*.

Све то нас је наводило да те догађаје замишљамо на овој рудничкој *Островици*; па смо њу узимали за постојбину и онога *Мијалла Константиновића*, кога је летопис штампан у XVIII *Гласнику*, од стр. 25—188.

Сад у најновије време, у једној вотици, јавља г. П. Срећковић да се све то тиче друге *Островице*, у Старој Србији. Чекамо шире обавештење о том, а догле остајемо при овом, нарочито за то што се и све друго што летописци помињу уз *Островицу*, догађа у близо око ове рудничке *Островице*.

О Васкрсу и о Ђурђеву дне, омладина из околних села излази на *Островицу* и тамо игра и весели се.

¹ *Гласник* XXVIII, стр. 290.

² *Гласник* X, 272; — *Летописи П. Ј. Шафарика*, 77, и 78.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* I, стр. 156.

Градич или кула на вису Тресци. Народ и те зидине приписује Ђурђевој Јерини. Прича се да су Турци тукли из топова овај градич с Великог Врха, који је баш према Тресци.

И на стени *Соколици*, у Остри, био је некад град. Сад се познају од њега зидови. За време наших устанака на Турке, ту су бивали збегови.

Иза планине *Буковика* и *Острице* било је некад село *Јешовац* (а сад је расељено). Ту има стара црква и данас добро одржана али пуста. Прича се да је је зидао Краљевић Марко својој мајци Јевросими за душу, а има о томе месту и друга прича која је поменута у крагујевачком округу.

Има и неколико богомоља, од којих неке певају и данас, неке пак дремљу у развалама својим, а вреди их с више узрока уврстити међу знатне остатке од старине.

Међу таке долазе прво кабларски манастири, а понајпре

Никола, на левом брегу Мораве, баш до саме воде, под брдом Кабларом. Слави летњег св. Николу (9. Маја). К овој је богомољи врло тешко доћи и пешаку, а како ли коњанику; колима пак није ни говорити без велике муке¹. Не зна се чија је ово задужбина. Није знатна ни грађевином, ни каквим богатством, али јесте тим што се прича да је никад нису Турци палили (и ако је у два маха горела, нехотице упаљена), и што се у њој сачувало оно знаменито *Никољско Јеванђеље*, које је издао на свет наш славни Ђ. Даничић, у Београду, 1864 године².

На књигама у овом манастиру има важнијих записа, али су њих већ стручњаци објавили.³

Јована, по саџа на виже од Никоље, на једном лепом згравању крај Мораве. Она је одавно била опустела. Грађевина је

¹ Овде је била склоњена породица Кнеза Милоша у почетку 1815 године. Прича се да је Кнегиња Љубица заклела *Марка Штитарца* да и њу, и децу јој, и свекрву, и снаху, поубија, ако види да Турци продру, и да ће их поробити. „За Штитарца се зна, вели Куниберт, да је био човек, који би могао и извршити ову страшну заклетву“. (*Sinibert, Essai Historique* I, стр. 96—97).

² Одзив *Рачкога* о том у „*Књижевнику*“, III, стр. 443.

³ *Даница* за 1826. стр. 2—17.

то била красна. Довратци и первази око прозора изрезани су дивно и ишарани тако да је човеку мило погледати. Велике ћелије порушене су, и од њих тек стоје зидови. Манастир је овај, у неколико, оправљен 1848, и сада служи.

Изнад манастира, на брегу, имају зидине од некакве куле, која се зове *Зидина*. Прича се да је Јована била некад као лавра међу кабларским и овчарским манастирима. На тој кули, кажу, била им је заједничка звонара, под звонаром *писарница*, где су писане књиге, и под писарницом тамница¹.

Преображење, око по сата више Никоље, у густој чести, мали манастирић, не зна се ко га је и кад градио. Сад не служи.

Више манастира је пећина *Турчиновац*, за коју се прича да је у њој био збег, кад су Турци (а неки веле Татари) овладали Србијом. Кад се први Турчин попео на врата од пећине, а жена месила хлеб, на потегне они тестом Турчина у очи, те се он збуни и отисне низа стене. Он се сав изразбија, и за то се пећина прозове *Турчиновац*. У ту се пећину не може никако вћи, него је оздо било подзидано, те се могло пети. Прича се да је уз пећину била начињена читава кула, па Турци довукли топове, те је испреко Мораве, с једне косе, тукли и оборили је, а збег остао у пећини, па једни помрли у пећини од глади и жеђи, а једни поскакали низа стене, те се поразбијали. Зид се и сад познаје доле одакле је почет, и горе око уста пећинских. Сад се у пећини легу и зимују орлови.

Мало више, има још једна пећина, и у њој мали извор, који се зове *Савина вода*. Ту долазе људи из околних села те пију воду и умивају се њоме лека ради.

¹ Једном, у разговору с Милованом Пејчиновићем, рекао је Кнез Милош о овој кули ово:

— Е мој Миловане! Мустафино би и прође! Нема више Турчину повратка у Србију, — не! Ама се бојим од ових ев' овде (Немаца). Знаш ли, бојан, да су они, кад су били заузели Србију (од 1718—1739), уљегли чак и у ону кулу над Јованом. Е, од њих ме је баш страх!² —

Не би с горег било да по више овог страха имају сви Јужни Словени, те да живље и сложније раде о својој будућности.

Благовештење, кало више Преображења, опет на левом брегу Мораве, баш више оних врела вруће воде у Морави, на лепом обрешку; црква је лепа и од Никоље и од Преображења.

Више манастира, на брегу, имају неке зидине, за које се прича да је била писарница за књиге, као и у *Јовању*. Испод манастира, у сред Мораве, има велики један камен који се зове *Мосна стена*, ваљда је ту некад био мост преко Мораве.

Више црквених врата има запис који тврди да је ова црква сазидаана године 7110 од Адама, и од Христа 1602, у „времена тешка и нуждна.“

По другом опет запису, живописана је за пећскога Патријара *Пајсија*, за митрополита веначког (венчачког?) и рудничког *Серафима*, године од Адама 7143, и од Христа 1632.¹

Вујан, у присоју планине Вујна, мали манастирић, који је обновљен године 1805. Понављајући га, нашли су плочу, на којој пише да му је прво име било *Обровин*, и да слави св. Аранђела Мијайла (а пре нису знали које му је слава, док није снахија казао из Верата), и да је опустео 1577 године.²

Код овога је манастира уклан славни српски јунак и војвода *Лазар Мутап*, који је, по казивању Вука, био измолван с поља на цркви с десне стране.

С леве пак стране, гроб је Николе Милићевића, Луњевице, који је преминуо у пролеће 1842, у својој 75-ој години.

Башка Црква. Код извора реке Љига, у селу Баху, била је стара црквина, којој су западна врата читав хват и по висока, и народ прича да је та висина измерена према расту *Деспота Стевана Високог*.

Ова је црквина сад обновљена и пропевала.

Савинац. На левом брегу речице Дичине, близу брда Рожња, на врло лепом месту, начинио је Кнез Милош, 1819 године, пре-

красну цркву с кубетом од тесаног камена, као да је, што оно веле, од сира срезана.

Ја сам једном казао¹ да је ту цркву подигао Кнез Милош на старим темељима. Али ми зимус, у Крагујевцу, о скупштини (1874), причаше г. Милован Пејчиновић да је о постању те цркве слушао од самога Кнеза Милоша ово:

„Једном сам, говорио му је Стари Кнез, с покојним братом Миланом прешао на Савинцу преко Дичине. Прешавши преко воде, Милан седе да се одмори, и разгледаше оно красно место, где је сада црква, па ће ми тек рећи:

— Ала, Милоше, кад би ми дао Бог да стечем новаца, бих овде на овом лепом месту, код ове воде, начинио цркву. Ја сам онда служио код њега под ак. Он умре, и однесе у гроб ту жељу. Кад Бог даде мени, ја се зарекох да учиним оно што је он желео, и ено сам оградно цркву на Савинцу, нека је Богу на славу, а њему за душу!“

Ту баш код цркве, у сред реке Дичине, која туда тече преко излоканих стена, избија врело млаке воде, коју народ зове *Савинац*. За то се црква и зове: *на Савинцу*.

И ако није црква стара, стари је Савинац, с кога и ову богомољу придружисмо к старинама рудничкога округа.

7 Становници рудничког округа

а. њихове историјске судбине

Има мислилаца који данашњу цивилизацију, са свим или у највећој мери, приписују само људима из богатих старинских кућа, људима „оцаковићима“, онима који су изобила имали и блага, и згоде, и доколице, па и власти да раде на сваковрсном усавршавању човечије природе, на улепшавању услова за живот људски на земљи; кратко да се изразимо, има људи који приписују данашњи напредак у Јевропи, у већој или мањој мери, ономе реду јевропскога друштва који се обично, у сваком народу где га има, зове *племство* или *аристократија*.

¹ *Путничка Писма*, стр. 280.

¹ *Вук*, у *Даници* за 1826. стр. 22—26. У овом манастиру године 1826 помиње Вук једну стару калуђерицу. Ваљда ће то бити једна од последњих својих другâ у Србији.

² *Вучица*, *Путешествие по Србији*, стр. 327.

И ми не ћемо одрицати услуге које је племство чинило нареду: нарочито не можемо не признати ту чињеницу, што родољубиво племство тако дуго, тако свесно, тако интересовно очувава карактер, обичаје, и предања народна.

Али, тим не мање, морамо исповедити, да ове народне светиње, ови чувари народних индивидуја, остају чисти, сачувани, и одвеговани и у најнижим редовима друштва, у колибама земљоделца, онако исто као год и у сјајним дворovima поноситих својом старином племића.

Племић се држи старине да покаже давнину своје лозе, важност своје куће, да тим већма сине пред онима које држи да су од њега млађи, познији.

А прост сељак не напушта своје народне обичаје, своја веровања, и особине за то, што му се чини да би се обезверио ако би остао без њих, да би се растао са свима својим старима с којима је везан светим везама сећања и спомињања, и да би, као год какав никоговић, био бачен међу људе, који би се сви либили, а можда и грозили од њега такога. . . .

У нашем је Руднику било некад пуно красне и богате господе српске; било је племића, одевених у свилу и кадиву, и заливених у сребро и злато; било их је који су умели чак с врха Островице ситити очи своје дивотним погледима на равну Мачву, или на китну Шумадију; било је власника који су шили вино у „Мајдану чисто сребрnome,“ који су ту лили новце, те облакшавали сваки промет међу људима, и који су — због свега тога — имали и сувише разлога: да остану верни земљи својој, да буду другови и у невољи народу, коме су били врхунци у доба мира и среће своје. Али су они ишчезли, нестало их је на веки. Летописца каже кратко, ама веома значајно:

„Конуа се госпоџа деспотица Српна оу роџдинкоу маѣа г, в вториниѣ. И въ тоу ноѣъ ѡбесе ѡдъ роџдинка въ цароу на порѣтоу Гръгоуръ и царица Маря и Тома сѣихъ оуѣць (1457)“.

Тoliko само. И то је са свим доста!

И не само да је нестало те господе, тих племића-оцаковића, него су још њихово место заузеле такви населници, каквима је

тешко наћи равних. Да не тражимо никога другогa, пред сами устанак, 1804, беше изашао на срамни глас Сали-Ага „Руднички Бик.“ Живећи у граду Руднику, Сали-Ага је, између осталих зала, наређивао да сваке недеље дође у град, код чешме, коло девојака и младих нева. Над чешмом је био чардак, где је он седео, и заповедао да му певају и играју. Од отих ружнога спомена песама, једна се почињала овако:

„Куп' се, бер' се, коло игра
Да дочека Сали-Агу.
Сали-Агу, дику нашу!

Сад долази Сали-Ага,
Сали-Ага, дика наша.

Проговара Сали-Ага:
„Сад ми душа барјам има,
Кад ми млада коло води.“

Овај Сали-Ага био је завео за се и *право прес ноки*, и то му се, кажу, на срам, признавало. . . . Кад дође ред на неког *Марка Радовановића*, из Војковаца, онда се овај наоружа, па се дигне правце на Рудник: или да убије Сали-Агу, или себи живот да прекрати. Дошавши к њему, ушта га озбиљно:

— Јеси ли ти, честити ага, наредно да моја вођевина дође најпре к теби, па тек онда к мени!

— Хајде, прођи се, човече, рекне Сали-Ага: — нисам; и да ми је поклањаш, не бих је примио, како ти очи севају.“

После тога је, кажу, Сали-Ага рефс вршио своју навику.

Ето шта је било с господом рудничком; ето какви су били потоњи наследници те племићске аристократије!

Али је, за то време, растао у селу Такову, у присоју реке Дичине, један грм; растао је тихо и размерно; ни брже ни спорије, него како све иде у природи. Упоредо с тим грмом, расло је у срцу осиротелог и оголелог народа осећање за човечанска права; кренила се свест о лепој прошлости; јавкала се нада на будућност, и јачала воља за васкршњи народни рад. . . .

И, кад се навршило близу 358 година¹ од онога дана у који је нестало на Руднику и последњег представника српске госноде, онда се под оним *Таковским Грмом* зачу глас сиромашнога простог народа, као оно глас Бога са Синаја:

„*Избављење! — или смрт!*“

И из те једине јуначке одлуке истекло све многобројне и разноврсне последице: изађе нова српска држава; јави се обновљена српска црква; ниче нова српска књижевност; — укратко да кажемо: јави се сав овај живот који данас видимо, и који се трудимо да усавршавамо сваки дан све боље и боље.

После Цвети 1815, радња се Рудничана стапа с радњом свега народа у Србији. То сад изгледа као заталасано море које обара и потапа све препреке које немоћна човекова рука поуми да постави насупрот плими његовој.

В. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Милан Обреновић

Овај први војвода руднички заслужује да се овде хвалом помене, колико по својим личним заслугама, толико и за то, што је просекао пут своје великом брату, да прослави име Обреново, и да голеже услуге учини своје народу.

Милан је родом из Бруснице. Оцу његовом било је име Обрен, те се по њему он и презивао Обреновић.

Још пре устанка 1804, он је био већ на гласу и као трговац и као врло паметан и разборит човек.

Кад је Карађорђе, на крају Веле Недеље 1804, био опсео град Рудник, Милан му је први дошао у помоћ са 70 момака Рудничана.

Доцније је Милан постао војвода не само руднички него и пожешки и ужички.

Он није био велики ратник, него се одликовао намећу и разборитошћу. Покојни Јокић овако вели за њега: „Милан је био врло паметан човек; истина, војник није био ствари, али управник? еј-

¹ Рудник су оставили *Гргуур* и *Мара* 8 Маја 1457, а скин у *Такову* био је на Цвети, 11 Априла 1815.

вала му свуда! Носио се увек врло чисто, управо кицошки, и живео са свим господски“.

Због ове мирољубивости своје, он је пуштао место себе у рату свуда брата свога по матери, Милоша, те је овај не само стекао глас у свој војсци, него је, најпосле, заузео војводско место, кад је Милан, 1810 године, послан у Букурешт, као народни посланик, главном заповеднику руске војске.

Пред крај године 1810, Милан се напрасно разболи у Букурешту, и ускоро умре. Тада се у Србији много говорило да је он отрован.¹ Покојни Јокић говори о том као о ствари са свим извесној, приписујући то злочинство Младену Миловановићу.

Причајући онај случај на скупштини о Малом Божићу 1811, када је Милош дошао необријан у седицу скупштинеку, и Младен га за то напао, Јокић вели овако: — „Младен отровао Милана у Букурешту, на хоће и Милоша да сатре,²“ и т. д.

Тело Миланово било је најпре уковано код митрополије у Букурешту, а после га је Кнез Милош пренео и саранио код цркве на своје добру у Херешту.

Милан је оставио после себе једнога сина, Ристу, коме је Милош на Забрежју, 1813, предао очину му сабљу, замоливши Јакова Ненадовића да и њега преведе преко, и сачува од опасности. Прота Ненадовић вели да је Јаков тог младића одвео у Русију.³

Међу тим је на цркви Јагодњској, која је грађена 1818, чи тао пок. Вујић запис у ком се, поред осталих рођака Кнеза Милошевих, помиње и синовац му Христифор, син Миланов.⁴

Г. Јован Гавриловић причао ми је да је овога синовца свога Кнез Милош доцније послао био у Цариград, да учи турски језик, па је, сиромаш, тамо умрло од куге.

Милутиновић у „*Неколиким ијесмицама*“, стр. 11, има ово:

¹ *Вука, Милош Обреновић*, стр. 20.

² „*Казивање Петра Јокића, буљубаше Карађорђевога*“, у мене у рукопису.

³ *Мемоари*, стр. 213.

⁴ *Вујића, Путешествіе*, стр. 91.

О П Л А Ч

УМРШЕГА ЛАНЕ

Христе Обреновића

Тво би не жалио себом пољубљени...?
 За ког смрт је чрез вјек била рана;
 Мирис љупчи залуду нам весна т' пружа,
 О Миланче!... брж' нам' чезне ружа.

Ова је књижица штампана 1826; ако је тада песма писана, онда излази да је Христа Обреновић умрло 1825 године.

Милош Теодоровић Обреновић I

КНЕЗ СРПСКИ

Милош Обреновић би, по месту свога рођења, припадао ужичком округу, али га, за љубав презимена и онако доброга брата Милана, увршћујемо у Рудничане.

Милош се родио у селу *Средњој Добрињи*, у садашњем срезу пожешком, у округу ужичком, на Теодорову Суботу. 1780¹.

Мати његова, *Вишања*, била је прво удата у Брусницу, за неког *Обрена*, с којим је родила *Милана* и *Јакова*. О Милану је већ била реч. Кад Обрен умре, она се преуда у село Добрињу, у ужичкој нахији, за Теодора² Михаиловића, и с њим роди: *Милоша*, 1780; *Јована*, 1787; и *Јеврема*, 1790.

Теодор — Теша — био је врло сиромашан човек, а кад је он умрло, његовим синовима није остајало друго него да иду у најам. И тако је Милош, још као шинарац, због те сиромаштине на кући, отишао у службу.³

¹ Причао ми је г. Јован Гавриловић, да је покојни *Димитрије Давидовић* пронашао да је ово година Кнез Милошева рођења; а у запису на Јагодинској цркви каже се да је Кнезу Милошу било 35 година од рођења 1818, када је та црква грађена.

² Као што се види, Милошу је прав презиме *Теодоровић*, али је он, из захвалности према својој добротвору, полубрату Милану, задржао његово презиме.

³ За баљења Кнеза Милошева у Вечу, дође тамо неки Србин из Војводине, и поче разбирати у кнежевних људи: је ли то истина да је Кнез Милош служио баш као прости слуга? Чује Кнез за то,

После више којекаквих газда, стане у најам код зета свога Саве, у Добрињи. Ту је служио дуже, али му ту додија зла нарав овога газда, те га остави, и оде у Брусницу, брату својој Милану, који је дотле већ почео био прилично трговати, и баш је тада био у ортаклаку с неким Ђорзуком, Турчином.

Устанак српски 1804 да Милошу прилику да се одликује у бојевима, те тако је за кратко време, у Миланову војводству, он био прави војвода; а кад Милана пошаљу у Букурешт, онда је он заузео његово место над рудничком, пожешком, и ужичком нахијом.¹

Но после Миланове смрти, због неких плетака, буде му на скупштини о Малом Божићу 1811 одузето све, осим Бруснице и 12 села околу.

Још како је побегао од зета Саве из Добриње, Милош се био настанио у Брусници, код брата Милана. Ту се и оженио 1805, и породица му је ту живела све до краја 1813 године.

Несретње 1813 године, кад оно „Вожд“ и готово све војводе оставише народ, па побегеше у Немачку, Милош оста у својој отаџбини, казавши на Забрешју Јакову Ненадовићу, који га је склањао да и он бежи преко Саве, ове значајне речи:

— *Кад моју стару мајку, жену и децу разгазе Турци, што је вајде да и ја сам живим? Доста је браће изгинуло војујући са мном; право је да погинем и ја, кад другојачије*

на зовне тога човека, и онда пред њим и пред свима својим људима каже:

— Јес, ја, чиниш 'волико, служио сам, као прави слуга. Те-
 рао сам трговачке волове у Дубровник по 10 пара наднице. А
 оланди су били 10 пара. Служио сам дан те се обуо. Ето тако је
 било. А после, хвала Богу!”

Причали су ми у Ужицу, да је Карађорђе, 1807 године, кад је
 ишао на Вишеград, у селу Равницама, пред кућом кнеза Михаила
 Радовића, под једним храстом (сладувом који стоји и сад), по-
 ставио Милоша за војводу, и дао му војводску диплому. Ово у
 неколико може да потврди и једно Карађорђево писмо које је
 он из Бруснице 21 Априла 1807 писао Јакову, Луци, и Чупићу,
 да одмах прелазе у Босну, „А ја, вели Вожд: — идем на Ужиче,
 али на њега ни свраћати не ћу, него ћу правце на Вишеград, да
 Босну сву упалимо“. *Архив Сри. Уч. Друштва*, бр. 467.

нема живота. Не могу те то, Господару Јакове, никако послухати“.

Било је људи који су хтели и у ове речи да улију неки низак смисао. Ти људи, по нашем мишљењу, само греше душу. Милош се у овом тренутку јавља и као највернији син мајке Шумадије, и као најпатриотичнији међу ондашњим војводама.

Ваља само прочитати ма које причање о гњеву народа против оних који су га „завадили с Турцима, па га тада овако без заштите оставили мачу и пламену турском“, па да се одмах види: колико је у тај мах било дражи за Милоша, да се чему нада за своју амбицију. И *Протини Мемоари*¹, и *Причања Јокићева*, и *Милутиновић*², с толиким другим сведоџбама, тврде да је онда стање Србије и Срба у њој било грозније него што се описати може.

Срећна у својим последицама одлука на Забрeжју, биће један од најкрупнијих елемова у круни Милошевих дела.

Са Забрeжја је Милош кроз Брусницу полетео к Ужицу, да би бар у овом граду могао одржати непогашени огњ народног ослобођавања. Али, због оскудице у храни и џебани, мораће и њега напустити, па се предати првој судбини, која тада притиште сву Србију.

Жену и децу своју, на Св. Николу 1813, преселио је под планину Каблар, у кућу неког *Ђорђа Љубичића*, а сам је мислио да се држи горе.

Турци заузму и руднички округ. У граду Руднику попаљене су биле куће још 1804. Нико их није више ни градио тамо, него је Брусница постала била средина округу.

Ашин-Бег дође са 150 Турака и 20 камила. Сам се смести у Милошевој кући у Брусници, а у оној где је била школа за Карађорђева времена, намести своје камиле. Од учионице поста њр! То је управо турски!

Није се имало куд ни камо. На пољу код таковске цркве, Милош се преда Али-Аги Серчесми кога је нови београдски везир, Хуршид, послао био да преда и руднички округ.

¹ Страна 212 и 213.

² *Србијанка*, књ. IV, стр. 46 и 59.

Серчесма узме Милошу само сабљу, а све му друго оружје остави, признавши га уједно за кнеза нахије рудничке.

Од Ђурђева дне 1814, пресели Милош своју породицу из куће Љубичића, у Шаранима, у кућу *Марка Матковића*. Та кућа стоји и данас. После неколико месеца, нађу му још заклониште место у Црнући, у кући неког *Радована Маринковића*.

У овој је кући он оженио брата свога Јеврема, и писара Димитрија; из те се куће доцније, 1815, опремио, изнео војводски барјак, и рекао: „*Ево мене; ето вас; рат Турцима!*“

После Ханипроданове буне, сишао је био у Београд, и ту се наводио као талац у рукама турским. Тад је имао несрећу да види на коцу главу јунака *Станоја Главаша*, којом се приликом и његовој прорицала таква иста судбина.

Из Београда је измакао у другој поли месеца Јануара 1815, а докле је већ било у велике углављено у Рудовцима да се опет устаје на Турке, и да се он позове за вођа устанку.

После неколико састанака, разговора, и припрема, Милош се, у Такову, под исторјским од тога дана Гримом, сагласи, и пред црквом таковском, на Цвети, 11 Априла 1815, обзнави да пристаје на устанак, да се прима поглаварства и да, у име Бога, отвора нову борбу с Турцима за ослобођење Србије.

Утврдивши тако с народом устанак, Милош се истога дана врати кући у Црнућу¹. Ту се он обуче у своје војводско одело, наоружа се, и изађе са својим војводским барјаком у руци, па, предајући га у руке Сими Паштрицу, рекле: „*Ево мене; ето вас; рат Турцима!*“

Од тога доба, живот је Милошев и радња његова готово оно исто што и радња Србије од 1815—1839.

¹ „Одатле (од таковске цркве) сад отиде свак за својим послом и налогом, и Милош у Црнућу дома, гди брата свога Јована, Симу Паштрица и Вучића и друге ту бивше не нађе, но саму своју чељад и један коњски товар пуна талира, што му је газда Никола Милићевић, из Луњевице, спремио и послао још пре неки дан“.

² *Милош Обреновић, Кнеза Михаила*, стр. 51.

Године 1818, сазове он скупштину у манастир Враћевшницу, и каже да ће бити боље за народ да се он пресели у Крагујевац. И тако је те године оставио Црићу и прешао на обале Лепенице.

Од 1 Јуна 1839, када је оставио Србију и отишао у Влашку, до 11 Децембра¹ 1858, када је, гласом народа, враћен на кнежевски престо, Милош је путовао по Јеврони, а највише је боравио у Бечу, и у Влашкој.

Ушавши, као повраћени Кнез Српски, у своју престоницу — Београд — 25 Јануара 1859, он је владао до 14 Септембра 1860, а тога дана, у 8 сата у јутру, издахнуо је, у свом дворцу у Толчидеру, на је с великом свечаношћу сарањен у саборној београдској цркви испод јужних врата, у препрати.

Милош је био средњега стаса, јака састава, окрушан човек; лица округла, маса јасна, громовна; говора брза, кратка. Памћење је имао за причу јако; није знао ни читати ни писати; али је својим писарима обично сам казивао како да му пишу писма.

Често је уз реч говорио: „Чиниш 'волико“, као оно Карађорђе: „Коекуде“.

Имао је врло велику наклонитост према лепом полу, иначе је живео врло умерено; ни у чем није миловао расипање. Напротив, врло је марно да стече, и тековину је своју суревљиво чувао.

Нарави је био бујне, али, наравно, повратљиве. Човек од рада, бирао је увек само најкраћи пут, макар тај и не био свакад најбољи. Реч, новце, па и саме људе сматрао је често као средства да дође до цели².

Ми у свом причању, већ доведе, допратисмо до вечне куће два највећа сина китне Шумадије, два најкориснија радника на пољу нове српске историје — допратисмо *Ђорђа* и *Милоша*.

Порасли и очврсли, један у осоју а други у присоју Рудника, они су слава не само својој уској постојбини него и свим земљама у којима се говори лени језик српски.

¹ На земљу своје отаџбине, после 20 година живљења у туђини, ступио је у Радујевцу 11 Јануара 1859 пре ноћне.

² *Обреновићи*, у Бечу, 1852, стр. 15.

Кад се рад њихов озбиљно и без страсти разгледа, онда је очевидно да они оба врше две поле једнога истога посла коме је сврха васкрс српске државе.

Један — муњевитом брзином крете уславани народ српски, и циновском мишицом заљуља сву широку-турску царевину.

Други — ширином свога ума и неуморном енергијом свати и, по могућности, подмири све основне захтеве једне државе у деветнаестом веку.

Први — гвозденом дисциплином и катонском смерношћу даваше, за десет година, отпор свој сили јаничарској и султанској.

Други — у ширини и бистрини свога ума нахођаше помоћ д надмудри све препредене дипломате и прослављене „Дубараџибаше“, које је Стамбол слао да би Србију на ново окувао.

Један — престрављује ванредном отвореношћу своје унутрашњости, коју никад није крио ни скрити умео, али која се врло често изливала кроза цев његовога страховитог пиштоља.

Други — спољашњом гинкношћу стишава силу онде где јој баш отпор спрема. Невољама својим и народним научен, он променљивом спољашношћу уме да скрије од свих опасних очију непромениту унутрашњу мисао — успети у жељама својим и народа свога.

Један — кубуром и топом оглашаваше васкрс српскога имена и државе.

Други — школом и књигом утврђиваше тај глас о српској прошлости и обавештаваше о правима будућности.

Један — изумљава простотом свога живљења и одсуством жудње за врховну власт своје потомству.

Други — и у утврђењу те власти тражи коју гаранцију више за стабилност и напредак своје отаџбине.

Ако би искључиви пристаоци првога хтели отимати за њега прво место показујући на ону масу јуначких дела, муњевитом брзином извршених од 1804 до 1813, пристаоци овога другога опет могли би поменути неколике десетине година рада муњева, државничкога, организаторскога, рада, коме цену не може побијати ни непријатељ српскога народа.

Ако дела првог и јесу богата врела из којих данас могу по-

тицати појетични задаци за крeпост духу српскоме; радови другогa су очевидни стварни добитци, помоћу којих Срби могу наставити свој велики преображај.

О, нама је много пристојније синовљим захвалним осећањем помињати имена *Борђа* и *Милоша*, него се истављати за суђају: ко је од њих двојице већи и заслужнији?

То право ми ћемо оставити ономе ко уради за свој народ више од њих обојице.

Али зли удес не да Србину патријоту непомућено поносити се овом двојицом великих народних синова.

Међу та два горостаса запала је нека отровна семка, и.... српска је земља попрскана можда најлепшом крвљу какву је икад произвела.

Ви, који мали пријатељи, рад којих највише ја и пишем ове врете, кад год се сетите ових црних страна српске историје, удахните над гробовима *Борђа* и *Михаила*; олакшајте срце своје молитвом: да Бог њима обојици да у рају насеље; али потомцима њиховим, нарочито искључним поштоваоцима било *Борђа* било *Милоша*, кажите отворено: да је *малена свака међусобна заданица оној деци коју глас мајке њихове јутром и вечером позива на помоћ, на рад, на сваковрсно напредовање и тежње к добру и к честитости, на борбу против безброзних јада и невоља* — ако икад мисле довршити дело које је *Борђа* онако *славно* започео и *Милош* онако *срећно* продужио.

Таква осећања и таква радња јамачно ће бити најпријатнији кад њиховим великим душама, а више ће и користи донети њиховој драгој Србији и свему српскоме народу него сва прогоњења и трвења међу браћом.

Кнегиња Љубица

ЖЕНА КНЕЗА МИЛОША ОБРЕДОВИЋА

Рођена је у селу Срезоевцима,¹ у рудничком округу, од оца Радосава Вукомановића и матере Марије.

¹ Неки су бележили да је она из *Царевика*, али то није село него се тако зове поток близу куће оца њезинога.

Кнез Милош је сам причао како је Љубицу видео први пут, и како су му остале очи на њој.

Кад је још био у најму у Добрињи, на му нешто дотежала газдина неправда, он побегне из места свога рођења, и од газде свога, на потегне пут Вруснице, ка брату своје Милану, који се већ био добро обогатио, тргујући живим милом.

У том путу, дође на воду Дичињу не далеко од Срезоевца, и ту застане две белиље, где беле платно: једно је, вели, била Радосављева жена Мара, а друго жена ћи, девојка *Љубица*. Како видеше мене, оне изађоше из воде, и спустише скуте, док се ја не удалим. Ја се изух, пређох воду, на седох на брег да се обujem: знам да су ме обе клеле, јер сам се можда цео сат обувао, само да више гледам девојку, на којој ми осташе очи.

Кад сам, после тога, већ био у служби у брата, а он је трговао с Турчином Ђорзуком, и мене је с овим слао да лучимо овнове, ја сам све склањао Ђорзуку да ударимо на Радосава из Срезоевца, и да упитамо нема ли овнова?

— Нема, море Милоше, ту стоке ни у кога: све сам ја то одлучио, рекао би ми Ђорзука.

На то му ја кажем рајта тежим кући Радосављевој.

— Е, вала Милоше, рећи ће ми на то овај поштени Турчин: — ако си донста бегенисао цуру, ја ћу ти је испросити.

Него је била већа мука склонити брата ми Милана да ме ожени. — Што ће жена бескутљиву? Бог с тобом, побратиме? рекао је он Ђорзуки, кад му је поменуо први пут.

Али овај навали, и Милан, најпосле, пристаде те испроси Љубицу, и ожени ме њоме*.

То је било године 1805.

Живећи најпре у Врусници, у кући свога девера, Љубица је радила сваки посао који раде жене на селу. Мени је казивао сам Кнез Михаило да је она некад, до сванућа, по дванаест проја умесила, испекла, па их после о себи, на обрамници, однела на њиву радницима.

После несрећне године 1813, отишла је са свекрвом и децом у манастир Никољу, Милошевом рођаку, игуману Танастију.

За тим се опет вратила у Врусницу. Али, после Хаџипроданове буне, Милошеви људи начине у Црнући, у Руднику, на брау руку, нешто куће¹, и Љубица се, с децом, пресели у то склонито место, где је и боравила до потоњег срећног преласка у Брагујевац, године 1818.

Она је родила с Милошем више деце, а одржала је Петрију Савку, Милана и Михаила².

Гинула је за децом својом, за то је нарочито и живела с њима, и бринула се о њиховом васпитању.

Године 1839, пратила је сина Михаила у Цариград.

А године 1842 прешла је и она са сином у Земун испред побуњенога народа, и, 14 Маја 1843, у Новом Саду, више од туге и жалости с несреће која је њену породицу снашла, него од старости и болести, умрла је. Мили син њезин, Кнез Михаило, сахрањено је је свечано у Фрушкогорском манастиру Крушедолу.

Кнегиња Љубица била је средњег пораста, лепа, снажна, радна, врло разумна, добра, штедљива, побожна. Кад је хтела, умела је дивно показати ко је и шта је, али је умела и љубазношћу задобијати. Говорила је лепо, лако, кратко и убедљиво.

Мушко јунаштво показала је у више прилика за време ратовања, чему су докази случаји на Љубићу и у Никољи. А и начин како се осветила својој супарници Петрији, то потврђује најочитије³.

Ова јунак-жена, можда и праведно срдита на већу слободу свога мужа у држању брачних обавеза, нехотице је допринела да се толико потресе и за дуже време из Србије уклони породица Обреновића. Желећи видети ограничена Милоша у свом приватном животу, она је снажно помагала његовим политичким непријате-

¹ Милош Обреновић, од Кн. Михаила, стр. 50.

² Гаврило и Марија деца њихова, сарањена су у Враћевинцима и синчић Тодор укљонан је у Раковници.

³ Сумњајући да међу мужем њеним и том Петријом постоје неке незаконне везе, она узме пиштољ и, рекавши: „Пиштољ је Милошев, али рука Љубичина — омашке не може бити,“ убије је на место.

лима да га удаде из земље. То је она, сирота, доцније и сама признавала и горко на се јадиковала, али је било доцне за поправку. Кад је пак мислила да поправи ту погрешку, онда је помагала противницима сина свога, те је тако, желећи повратити у Србију „Старог Господара“, облакнала успех непријатељима Кнеза Михаила, 1842.

Јован Обреновић

Јован је млађи брат Кнеза Милоша, рођен у Добрињи 1787. Кад је бујнуо рат за слободу отаџбине, он је помагао брату свом Милошу. Године 1816 слан је у Цариград, као депутат народни; године 1820, с 200 кметова, дошао је у Београд, те саслушао царски ферман, који је Марашли-Али-паша прочитао.

Године 1816 био је старешина нахије рудничке, а после је живео у Чачку. Он је, у свим сукобима између Милоша и његових доглавника, свакад био на страни Милошевој.

Женио се двапут. Прва жена његова, Круна, која се одликовала особитом лепотом и добротом, била је ћи кнеза Таванска Михаиловића, из села Вершића.

Друга му је жена Ана, из куће Јоксића, из Врбаве.

Од многе деце његове, преживеле су га само кћери: Стана, рођ. 1842, и Еријина, рођена 1845.

Јован је умро 1850, у Новом Саду.

Јеврем Обреновић

Јеврем је најмлађи брат Кнеза Милоша, рођен у Добрињи, 1790. Од три брата, само је овај нешто ишао у школу, и научио читати и писати.

Кад се Кнез Милош, 1815, дигао на Турке, Јеврема Турци ухвате у Београду и баце у кулу Небојшу, где је тамновао пуних 6 месеца. Ту је и здравље своје за свагда пореметио.

Године 1816, већ је био старешина у Мачви и у Шапцу, а под његову власт долазиле су и нахије: ваљевска, сокољска и београдска.

Живо је и оштро радио да се утишају буне: Абдулина (1821) и Ђакова (1825).

Кад је Кнез Милош, 1835 године, ишво у Цариград, Јеврем је остао у Крагујевцу као кнежев наместник.

Он је пристајао уз оне старешине, који су тражили да се Милошева власт ограничи, и за то је морао 1837 и из оцабине изаћи.

После одласка Кнеза Милоша из Србије, 1839, био је један од тројице наместника, а кад се Кнез Михаило вратио из Цариграда, добио је место председника у Савету.

Ожењен је био Томанијом, ћерју војводе Анте Богвићевића, која је рођена у Јадру, у Јаребицама, 1800 године. С њом је родио пет ћери¹ и једнога сина, по имену Милоша.

Овај његов син, Милош, који се родио у Шапцу 13 Новембра 1829,² а оженио се Маријом, ћерју Молдавскога војера Катарције, отац је нашег Кнеза *Милана М. Обреновића IV*.

Јеврем је, од све своје браће а и других земљака, најпре почео живети јевропски, и први је почео децу своју учити и васпитавати онако како се то чини у западном свету. Помагао је књижевнике и уметнике где је год могао и чим је могао. Умрло је у Влашкој, на свом добру Манастију, 8 Септ. 1856. А доцније су

¹ *Томанија* је родила близни: *Јелку и Силку*, па Јелку узме господар Јован, као стриц, још како се родила, и тамо то дете одрасте. Једном, кад су Јеврем и Томанија били у гостима у Јована, Јелка се све отимала да спава код стрине (Томаније). То умилљавање детета око праве своје мајке и оца надне свима у очи, и стрина му, г-ђа Круна, рекле: — Хајде, спавај у својој постељи. — Пусти ме, одговори Јелка: — слатка мајко, да спавам код стрине да је се напидујем: не знаш како је волим. Круна бризне у плач и каже: — Моја ћеро! то ти и јесте рођена мајка. И више је не хтедне задржати, него је пошла с родитељима у Шабац.

Уверавају, да детету докле није ниво ничим био навестно да су му Томанија и Јеврем родитељи.

² А умрло је 8 Новембра 1861 у Београду, и закопан је и он у манастиру Раковици.

му кости пренете у Србију, и сада почивају у манастиру Раковици с десне стране како се уђе у цркву на западна врата.

Лазар Мутап¹

Из села Прислонице, у рудничком округу.

Мутап је био први буљубаша код Милана Обреновића, године 1804. На Карановцу и Чачку он је већ био изашао на глас, 1805.

Одликовао се у бојевима на Сеници, на Пријенољу, на Лозници, и на Двалиграду.

Године 1813 није никуд бегло из Србије. Дочекао је и нови устанак 1815, али није био срећан да види свршетак тога новог рата. Рањен је на Чачку, 1815, донет је у Прислоницу, а после у Горњу Тренчу, где је и умрло, па су му доцније кости пренете у манастир Вујан, и закопане у цркви, где и сад почивају.

Његов војни барјак и сад је у том манастиру.²

Мутап је био човек црномаст, црвен у лицу, крвавих очију, средњег пораста, врло добар јахач. На глави је носио читаквиљу. Нарави је био врло напрасите, за то су га војници вршили. —

Јован Курсула

Јован Курсула родио се у Цветкама³ 1768 године. Кад је рат букнуо 1804, и Курсула је био међу прима који су ударили на Чачак и на Карановац. Он је припадао Мутаповој војсци, али нити је имао какве команде, нити се омет покоравао свим одредбама војничког занта. Он је јахао увек добре коње, носио спакад поуздано оружје, и свуда је само делио јуначке мегдане, и тиме војску слободно, и име српско прослављао. Кажу да је сабљу носио затуреву на раме. На мегдан је обично полазио пушећи чибук,

¹ Многи изговарају Мутап, а *Јокић* неколико пута каже још *Мутапчија*.

² *Панчовац* за 1872 стр. 62. Чланак г. *Јов. Мишковића*. *Милутиновић*, стр. 138, вели да је умрло у Прислоници.

³ Тако каже г. *Ј. Мишковић*; а г. *Пејчиновић* вели да је он родом био из Д. Горијевице.

који је истресао и остављао у чибучицу тек пред самим својим противником.

Године 1809 особито се прославио у боју на Црном Врху, кад је ово Гушанац хтео да продре у Гружу и у Јасеницу.¹

Године 1810, на Варварину, јунаштву и поузданости ока и руке Курсулине задивили су се не само Срби и Турци, који су га и дотле познавали, него и браћа Руси, који су се ту борили са Србима против Турака.

Године 1813 находио се на Делиграду. Баш онај дан, када ће самртних рана донасти, изиђе Курсула из великог шанца, на својој као трава зеленој бедевизи, коју је звао „Стрина“, и оде у шанец војводи Новачићу и делији Парезану на разговор. На вратима од шанца сјаше бедевизију и да је сејизу да је вада. Док се он разговарао, ударе Турци на Новачићев шанец. Сејиз се препадне и некуд без трага утече с бедевизијом. Турци оптеку са свију страна. Курсула, знајући да је „Стрину“ оставио на вратима, похита да се састави с крилима својим, али, тек што изиђе из шанца, види да му бедевизије нема, а Турци пут већ пресекали. Он потрчи к великоме шанцу, бијући се, и тако крчећи себи пут.

До великог шанца добио је којекаквих 17 рана. Један га је Турчин био ударио копљем, које се заломило у рани, и он је онај заломак однео чак кући.

Путем од Делиграда до Цветака, невештином у неговању, ране му се позледе, те је још мање наде било да ће оздравити.

Ваш пред што ће умрети, запитају га да ли за чим жали?

Курсула поћути, прибере се мислима, па рекне:

— Вала сам се добрих коња најахао; оружја се красна носио; турских се глава насекао; ничега већ жељан нисам; али ми је само жао моје старе мајке, и жалим што ми се не деси „Стрина“, да се пасјака сит насечем.“

И... с тим речма, издахне... То је било 16 Августа 1813. Он је укопан код Цветачке цркве. На гробу му стоји плоча с овим записом:

¹ *Србијанка III*, стр. 52—56.

„Овде почива Јованъ Курсула војвода који с храбри војникъ био... поживе 45 година. Донешенъ ранѣнъ изъ Делиграда, престаи се 16. Августа 1813.“

Курсула је био смеђе косе, бео у лицу, пуних образа, приљосав, широких плећа, а тврд на ушима.

Курсула је из реда оних јунака који су дива роду своме. Ватрено заузет за ослобођење своје отаџбине, он се не само није плашио никакве непријатељске силе, него није главе окретао ни на сласти господства и власти међу својима. Њему се хтело да отаџбину види чисту од насилника, па нека се у њој слави влашћу и господством који год хоће од његове браће.

Слава имену његовом до века!

Миљко Радокић

Миљко је био родом из рудничког округа а из кога управо села, нисам могао дознати.

Као дете, прешао је био у Немачку (по свој прилици за Кочине крајине), и тамо свршио школе. Кад је Србија устала на Турке, вратио се у своју отаџбину, и ми га видимо најпре као професора у оној великој школи у Београду, после Југовића. Сима га назива: „Средољунцем и најчиним млеко“. ¹

С те катедре узет је у савет, и добио је управу „иностраних послова“.

Оволико знамо о овом честитом Рудничанину.

Много би нас обрадовао, ко би нам штогод више јавио о његовом даљем животу и раду.

Арсеније Лома

ВОЈВОДА КАЧЕРСКИ

Лома је био из Драгоља, у округу Рудничком. Он је био велики усталац за народну ствар; уважен свуда, јунак у боју, мудар на договору. Стаса је био висока, крупан, пун, дугих а ретких бркова, смеђ, носио је плетеницу, и доламу.

¹ *Србијанка*, III, 103.

Још за Караџорџа, он је био старешина Качерцима, и, допао је био у бојевима грдних рана; али га је судбина штедила да погине на превари онда, кад је задао био тврду веру, и хтео је одржати до краја.

Кад је Карарорџе већ био оставио Србију 1813, Лома се с Качерцима находио у Делиграду и ту бранио „границу“.

Доцијје је дошао кући, смирио се, и покорио Турцима.

Ми смо њега видели у Рудовцима, виђали смо га свуда, где се год што зборило или творило за ослобођење народа.

Године 1815, одмах по договору у Такову, Лома опседне са својим људма град Рудник, и позове Турке на предају, обричући им миран пролазак куд им је год воља да иду. У Руднику је тада заповедао неки Токатлић, који најпосле пристане на понуду, изађе с хлебом и сољу пред Лому, и ту даду један другом веру, да не буде преваре. Токатлић се доиста крене са својим сестрићем и још 70 Турака из града, а Лома их са својима причека да их испрати донекле ка Ужицу. Кад тако дођу до места где је сада рудничка школа а ту иза једне липе засео неки Мартиновић из Босуте, с још једним другом, на повиче:

— Токатлићу! остави ми пиштоље, или главе одавде не ћеш изнети!

— Ајд' отален, каурине, одговори Токатлић: — ето ти Ломе па се кусурај с њим; ја пиштоља не дам“.

* На то Мартиновић опали пушку а Токатлић се стровали с коња. Мартиновић притрчи да му узме иза појаса пиштоље, али Турчин, још врућ, окреше и Мартиновића грдно рани. Онај други Србин опет догуче Токатлића.

Тај случај помете и Србе и Турке; и једни се и други ухвате за оружје. У невољи викне један од Турака Србину Каратошићу из Коњара, у Јасеници: „Каратоша! јуначки сине, не дај!“ .. Лома је трчао на све стране докле их није све умирио.... Крену се и пођу даље; по што Токатлића ту укопају сестрић његов узјаше сада његова хата.

* Пре тога, Токатлић је био отео Мартиновићу неке пиштоље, и сад их је имао за појасом.

Ишли су старим путем на Брекињу, куда се пре ишло у варош Врусницу. Кад су били на садашњој *Делалића Прлини*, Лома беше измакао напред с Токатлићевим сестрићем, јер су оба били на добрим коњама. Почела је била падати киша, и Лома је био натучао на главу кукуљачу од гуња. Киван због смрти свога ујака, Турчин је био наужио да се искали на Ломи. За то извуче јатаган, да Лому удари по врату, али се с ножем извуку и корице. Осетивши неку пушкање изи себе, Лома се окрене, а Туре се брже довије и рекне:

— Лома! ти, видим, ниси био рад овоме што сада би; него нати за спомен овај мој нож“!

— Ја га примам, рече Лома: — подај га моме барјактару. Барјактар, Илија Дембуба из Босуте, прими јатаган, и продужи се путовање. Киша је осула још јаче; Лома још боље набије кукуљачу на главу. Турчин увреба згодан тренутак, истргне пиштољ, и скреше Ломи у потиљак, на ободу коња и одлети пут Вруснице. Лома падне с коња и још се више убије; јер је у њему било на кантар 110 ока.

Кад то виде Срби, они шчепају оружје и поубијају готово све остале Турке. Само што умакне Токатлића сестрић, и стигне у Ужице још тога истога дана!

Лома је, после неколико дана, умрло у кући капетана Марка Ракића, на брду *Блатима*. Ту је и укопан у Ракића ливади, близу куће у којој је умрло. Лома је погођен у главу, иза десног уха, кост није била повређена, само је је олово јако очешало и отишло. На његову гробу стоји велика плоча без икаква натписа.

О смрти Ломиној прича *Милутиновић* у својој *Историји Србије* (стр. 130 — 134) вапшто другојачије, али се мени видело веројетније да се држим овога казивања г. *Ј. Мишковића*, нарочито за то што сам и сам махом слушао да се овако прича свуд по селима око Рудника.

Милић Дринчић

ВОЈВОДА РУДИЧКИ

Милић Дринчић, из Теочина, био је још под Миланом Обреновићем буљубаша над подгорском кнежином. Он се одликовао у многим бојевима, особито на Чачку и на Ужицу.

После Цвети, 1815, постао је војвода рудички, и борио се јуначки у свим сусретима с Турцима од *Љубића до Дубла*.

Погинуо је у битци на Дубљу, 1815. Говори се да су га убили наши нехотице. Он је, вели, био засео шанцу на уласку, на који би год Турчин побегао, он би га посекао, и тако је лешинама затворио био излазак од шанца. Али га баш ту обори таве из српске пушке.

Друга прича говори овако за смрт Дринчићеву: Кад се баш јуришало на шанац, Дринчић је ишао напред. Кад су се приближили турском шанцу, један Турчин потегне и погоди Милића у прси. Милић осети да се не може држати на коњу, па сиђе и сведе коња на страну, и наслони се на њега, као да му потеже колан. А војницима рекне:

— Хајдете ви, браћо; ето мене, док нешто наместиш на коњу. Војска прође; њега савлада немоћ, и тек кад су се вратили, нађу га бледа — мртва у трави. Јунак је криво смрт своју да не би своје војнике заплашио.

Дринчић је, кажу, био сув, плав, дугих образа, повисок, широк у плећима, средњих бркова, а доста алкав у оделу.

Његов војводски барјак кажу да се и сад наводи негде у његових рођака.

Рака Љевајац

Рака се родио у Д. Горијевници, у округу рудичком. 1777 године, а старина му је била из села Љеваје по коме је и прозван Љевајац.

Још до устанка 1804 Љевајац је морао бити човек одабран, по што и њега видимо на оном састанку у Земуну, 28 Априла 1804, где је покушавано измирење између Срба и Турака.

После Мутапове смрти, Љевајац је постао војвода рудички. Личним јунаштвом могао се скоро мерити с Јованом Курсулом.

Верује се да је Рака Љевајац посекао сина Скопљак-нашина после победе на Љубићу, кад су Турци из Чачка почели да измичу преко Јелице.

Љевајац је умро 17 Октобра 1833, и укопан је с десне стране цркве у Мојсињу.

Био је средњег боја, бео у лицу, а црне косе и бркова, кад је говорио увек се смешио.

Антоније Пљакић

НАЗВАНИ ПЈАКО, ПО ЗНАКОВЦУ ТУРЦИМУ ПЈАКУ

Антоније је рођен у Каменици рудичкој. Најпре је био момак у Карађорђа и свирач његов. Доцније је узео његову ћер, и постао војвода рудички, на карановачки, и, најпосле, 1812, *главнокомандујући* од Моравице до Топољака.¹

Чим се он препоручио те је тако био добре среће? На то Милутиновић овако одговара:

„Лијеп био, као Нарис видом
И бесједом, и дивотним растом . . .
А да с' Бог д'о у три претворио
Када вњешност женске очи дражи,
Те пристају с тигри вјековати.“

Не зна се ни за једно дело јуначко или иначе родољубиво које би овај човек био учинио. Што се год прича о њему само је срам, покор, и несрећа. Нека се прочита о њему песма Милутиновића под именом: *То горе*, у књ. III. *Србијанке*, стр. 107—122.

Што сам год слушао да се прича о Пљаки, све се подудара са садржином оне Симице песме.

Пред пропаст, године 1813, појавиле су се биле многе врачаре, које су казивале да ће Карађорђе оставити земљу, и да ће Србија пострадали. Чуло се да и у селу Невадама има нека така пророчица. Антоније Пљака, као старешина, дошавши у Неваде, упита Петра Грковића, кмета:

— Има ли у твом селу така и така врачара?

¹ *Карађорђев протокол*, бр. 1580 и 1600.

— Не знам, одговори Петар, хотећи заклонити јадну жену да не погине.

— Или је казуј, викне Пљака, или ћу ти главу одсећи! — па повади сабљу.

Петар га стане молити да не чини такве силе на правди Бога.

— А ти ми позлати сабљу, рекне војвода, и пружи му је пљоштинице.

Петар стане ређати по сабљи рушње, док их је имао, а после настави сребром те тако очува живот и себи и јадној баби.

А сину другог једног врачара Пљака пребије десну руку и леву ногу, па га тако обеси коњу о уваш, и, тек после, заповеди, да га убију. Пошто је отац, врачар, видео све шта је било с његовим сином, бесни војвода нареди те се и он погуби.

Јован Лазић

из села сврачкаваца

И за првог и за другог устанка одликовао се као војник, нарочито на Дубљу и на Љубићу. Био је после кнез народни над 12 села (око Рудника), у којима је он био готово свака власт, по акту који му је дат од народнога суда и Кнеза Милоша 6 Јануара 1825. године № 24.

Упокојио се 1831, у својој 68 години, и упокан је у сврачкавачком гробљу.

*Нека је рај души и јунака *Радоја Вране*, из Мојсиња, који је у боју на Варварину погубио једног силног Арапина — мегданију.

Хвала и сечивици!

Рођени и живећи у камену, Рудничани су природно морали доћи на мисао, како да га савлађују, и на своју корист окрећу. С тога су га и секли: на воденично камење, на плоче и белеге, а и на зидање.

Зна се и сад у селу Мојсињу за неког *Ђорђа Кукоља*, који је више времена живео у Цариграду, и тамо се усавршио у зидарском занату. Вративши се у отаџбину, извршио је многе грађевине за времена Карађорђева.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Царева вода, извор у селу Трудељу, на левој страни реке Качера. Прича се да је ту поћио цар Душан с војском кад је оно ишао против Маџара, које је, после, као што вели прича, разбио и ојадно на *Белој Стени*.

Крива Ријска, *Буревачко Гробље*, *Десиотовица*, *Јелен-Камен* или *Јеринин гроб* — сва ова имена везана су за неке личности из старе српске историје, за то ћемо овде у једно испричати све што се зна за које од њих.

Поток *Крива Ријска* извире испод брда Малог Штурца. Више села Мајдана ова се *Крива Ријска* састаје с краснојевачким истоком, који долази испод Великог Штурца. Одавде се ово зове *Мајданска река* докле се не састави с *Рудничком Реком* која долази од Рудничкинта, још западније од краснојевачке реке. Кад се ове две воде саставу у *Хаџину пољу*, испод села Мајдана, онда добијају име *Десиотовица* која тече покрај варони Горњег Милановца и утиче у *Чемерницу*.

Али *Крива Ријска* зове се не само поток, који мало час поменусмо, него и место око те реке. Ту је и заселак *Буревци*, на $\frac{1}{2}$ сата к истоку од мајданске школе и цркве. Малко више тога, *Буревачко* је *Гробље*. Ту има стара црквица а малко даље и стари град, и још остатака од некакних зиданих зграда. Све се то зове *Крива ријска*. И место је веома лепо положајем и околином. Народ прича, да је ту упокан *Десиот Ђурађ Смедеревач*¹. Још се додаје да је његов гробни белег с неким особитим знацима, и да би се под њим нашла богата остава (блага свакојакога), само да се зна баш местимице које је његов гроб.

*Јелен-Камен*² или *Јеринин Гроб*. Између реке *Рудничке* и реке *Мајданске*, 16 хвата на десно од пута кад се путује

¹ Место где је упокан Десиот Ђурађе Бранковић види маџарски историци овако: Сивагиџса.

² 21 Фебруара 1804, овде су Срби најбоље дочекали и разбили Турке Рудничане који су бежали к Ужицу. Међу осталима, ту су мртви били Алил Хаџић, ужички дахија, и Пљакић, карановачки дахија. (*Гласник* IV, стр. 140)

горе на Рудник, у лепој равни, прича се да је Јерина имала чардак за своје одмарање. Ту, веле, њу је отровао у салати њен син Лазар. И она је ту укопана. На гробу њеном био је камен, 1 хват висок и 4 стоне широк, без записа. Он се звао *Јелен-Камен* а само место на ком је он стојао — *Јеринин Гроб*. Некаки људи, тражећи оставу под њим, ископају га и оборе. Иза тога, Цигани тај камен разлупају на тоциће, и тако сад од њега једва да има један комад у потоку, али се и сад познаје руна где је он био.

Од места пак, која су у новије време заслужила да се сачувају од заборава, ваља нам захвално поменути:

Таковску Цркву и Таковски Грм. На два сата од Гор. Милановца, идући на запад, село је *Таково*. У том је селу малена од брвана шиндром покривена црква пред којом је на Цвети, 11 Априла¹ 1815, објављена јуначка одлука: *Рат Турцима!* Мало на запад од цркве, шири се и данас онај историјски Грм², под којим су оцви наши последњи пут утврдили завет који су пред црквом објавили, и на Љубићу, крвљу запечатали.

Ја сам се, године 1865, свратио к тој цркви, и написао сам у ондашњем листу „*Вила*“ једно писмо које бих и сада потписао³.

¹ *Лазар Поповић* („Писар Лаза“) у животопису *Павла Поповића* за један случај вели да је био „у очи Лазареве Суботе, 9 Априла 1815.“ Према томе излази, да су Цвети 1815, биле 11 Априла.

² Овај грм и земљу око њега откупио је пок. Кнез Михаило и заградио из поштовања према оном народном плебисциту од 1815.

³ Ево тога писма:

„Код таковске цркве, 7 Маја, 1865.

„Ако је ваш лист права *Вила* која никад не оставља без помоћи оног ко заклања слабијега од силе јачега, онда ће она спустити за који тренутак лака своја крила да чује што о маленом сеоду Такову, и о таковској црквици, матери српских права, које данас спокојно и весело славе велико име Бога љубави, Бога видела и правде. Нити хоћу, нити могу много јој говорити. Немоћна је људска реч да каже што тек срце уме да осећа.

Службени пут водио ме је поред Такова, и ја помислах да бих занемарио једну од најсветијих дужности, и својој души одрекао

Љубић. После Таковског Грма и Цркве, најпрече нам је поменути славно брдо *Љубић*, на левој обали Мораве, према

највећу насладу ако не бих походно прослављену таковску цркву, где оно, пре десет година, народ српски, у тренутку највеће невоље своје, величанствено-смерним својим плебисцитом, предаде у руке верноме војводи бригу и славу народнога вођа и поглавара, а таковска црква, на тај искрени глас народне воље одјекну: *осана! благословенъ гряди къ нма господне!*

Овим осећањем вођен, дођох ево тој историјској богомољи: видех је; молих се у њој Богу, и целивах освећене талне нестине.

Мала црквица ова у красном је једном присојном пољу, које се зове *Селиште*. Свуд у на околи су њиве и ливаде усред којих, међу речимаца *Асковицом* и *Дичином*, виси се поносито онај грм, под закриљем кога учињен би 1815 године претходни договор о делу које је за тим одмах благословила таковска црква.

Цркву ову начинио је, како причају, одмах после Кочиње крајине, неки побожни Србин, Марко Булбул, и стриц му Радивоје. Њезин је темељ од камена, а платна су од брвана, врло лепо срезана; покривена је шиндром, која није мењана никако, још од како је црква начињена. Мало темело јој је доста лепо, а осаканска врата врло су красиво ишарана. Начинивши цркву, они се побрину и за свештеника и нађу га да народ у својој вери не би ослабео. Свештеник овај главом је онај прота *Јанко* који је дочекао те 1815 год. крстом благословио војводу Милоша и његову ратну дружину на свештени рат за слободу отаџбине.

На ову цркву ударио је из Ужица, 1804 године, Алил-ага, кад је ишао Сали-аги — „рудничкоме бичу“ — у помоћ. Бесни Турчин хтео је да преноћи у самој цркви. Улазећи у њу с пушком у руци, он нешто погледа у двори и, не зна се за што, поплаши се, па окине пушку те три синџирлије сабије у подножје иконостаса. Ова три куршума стоје и данас, и казују сваком: шта би од *турске силе*, а како се подиже *српска правда*. Празноверни Турчин и од тог се предадне, те му постелу изнесу из цркве и преноћи на пољу. Одатле је отишао рудничком сатрапу (коме су женске хаљине, као што се прича, помогле да утече), али се ни тако дому своме није вратио.

Код те исте цркве, како причају овдашњи стари људи, нарочито чича Васа Петровић из Такова, код ког сам ја ноћно, предстао је војвода Милош Турцима, после несрећне пропасти од године 1813, и тако колико толико обуставио гнев Турака против једног

Чачку, где је године 1815, месеца Маја¹, било крвавих бојева између Срба и Турака, и где су Срби не само убили Тајанашу, вођа турске

овог народа. На тој истој цркви дошао је он и на Цвети 1815 године да започне своје бесамртно дело на оном истом месту, где је био положио оружје.

Нека страховита јеца подилази човеку под кожу, кад бистри и разборити чича Васа стане својим чистим језиком цртати сабор код те цркве — о Цветима 1815 године.

„Био сам, вели, шипарац, и у послове се нисам мешао никакве. Одвели су ме на Цвети цркви да се причестим. Сабор је био велики. Службу је одслужио поп Павле из Такова. После причешћа, видео сам господара Милоша шатор, у коме је био он и госпођа Љубица; био је ту и госп. Јован и госпођа Круна; Никола Луњевица, Лазар Мутан; Милић Дринчић; неки Дамјан Крца, и многи други које нисам познавао, сви са породицама, ваљда да се не би осетили Турци. Одавде до града Рудника нема више од 3—4 сата. Тамо су седели Турци, и отуда су послали били једног свог заштију да гледа да на сабору не буде кавге. Овај заштија био је Србин из Мајдана, који више није ни ишао у Рудник него пристао с браћом.

„Кад се служба сврши, сав свет изиђе у порту и све живо упре очи у Милоша. Са свију страна људи су говорили: „Ако се он не прими, ништа не ће бити; само ћемо се завадити те ће нас Турци са свим затргн“. Милош отклања од себе ту одговорност а пристаје први у воду, у ватру са својом браћом. Но кад писка света одоли, онда он стаде на један камен пред црквом. Јуначко лице његово носу танка румен, а у очима се заблиста пламен самопрегорења; није много говорно. Казивао им је истина колико је то тежак посао, и како се боји да не малакшу у том свом одушевљењу. А кад сви у један глас викну: „Све то знамо: али смо на све готови; зар не видиш да се и овако гине?“ онда он изустри ово: „Ево мене, ето вас, па рат Турцима! С нама је Бог и његова правда?“

А ово су имена оних који су били на тој јуначкој скупштини и завери: Кнез Милош; Господар Јован; Лазар Мутан из Прислонце; Никола Луњевица из Луњевице; Милић Дринчић; Тодор Беља, и Добрица Весковић из Теочина; Перица Н. Булугбаша из Миоковаца; Дамјан Матовић-Крца из Лочеваца; Марко

¹ По речма г. *Ј. Мишковића*, тај је бој био 25 Априла 1815 („Школа“ 1873, стр. 443—460). На једној књизи пак у манастиру Тројици има

војске и одржали победу, него су тих ударом потпуно обезбедили озбиљност устанку, и ујекчили потоње победе над непријатељем.

Брдо је то лено описао у „Школи“ 1873 бр. 28 до 31 г. *Јован Мишковић*.

Калишоле, на $\frac{1}{2}$ сата испод манастира Враћевшнице. На том месту била је о Великој Госпођи (15 Авг.) 1812 она народна скупштина¹ где је био и гроф *Ивелић*, као посланик цара руског. Он је донео и ту објавио чланак букурешког уговора који се тицао Србије; том приликом раздати су и многи ордени српским војводама. Све се то вршило веома свечано и с грмљавом топова.

и Никола браћа Ракићи из Рудника; Милован Ломић из Драгоља, али не војвода Ломо; Васиљ Милојевић; Милић Брајковић и Лазар Васиљевић из Брезне; Радован Жижовић из Леушића; Тодор Јеремић и Благоје Н. из Прањана; Иван Шалавардић из Грабовице, али не Иван Шалавардић трговац, већ његов стриц што је додичије био капетан; Петар Грк из Невада; Јован Лазић из Сврачкаваца; Тиваско Михаиловић и Васо Поповић из Беринћа; Прста Јанко Витојировић; Радојица Пауновић и Милован Топаловић из Такова; Јован Поњавић из Бруснице; Никола терзија из Синошевића; Миласав Коручић из Рујчића; Радован Бајић из Брајића; Марко Радосављевић из Клатичева; Сима Баралија из Шарана; Аксентије и Вићентије Чалуковићи из Љеваје; Павле Штуле и Петар Штуле из Озрема; Марко Драшкић из Полона; Мали Радојић из Мојсиња; Петар Мали из Станчића; Илија Прељинац из Прељине; Јова Томић из Метинца, окр. крагујевачког; Радован Никавица, из окр. ужичког, и Петар Томашевић из Лочеваца.

овај запис: „— — — знати се кадъ се робљъ пороби у Овчару, колико се пороби толико се двоинном натера у Мораву према манастиру Преображену одъ насилія Турецког Тли-паша и Јошери Чачку (тако) својом главом заплаћу, и што се робљъ нађе живо све се поврати отъ турецкаго насилія; ту користь учини Милош Обреновићъ са сиротинњом месеца Маја 4-день 1815 (*Вујића Путешествие*, стр. 169). Даље има један пасош, који је дао Кнез Милош у логору на Љубићу, 25 Маја 1815, неком Живку Стојановићу, из Џивковаца, да иде у Качер за комору. А чим је он из логора отишао, Турци су, кажу, побегли. *Вујићу* пак казали су у Чачку 25 Септембра 1826, да је тај бој био 13 Јуна 1815. Које је истина?

¹ Вреди прочитати Караџево писмо којим се сазива ова скупштина. *Голубица V*, стр. 210 и 211.

Овде је одлучено, да се онет пошаљу депутати Шорти, да преговарају о условима мира, и послани су: Ражански кнез *Милић*, *Јован Протић*, и *Стефан Јевтић*, секретар.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У рудничком је округу 1 варош, 114 села, 5 заселака, 45 општина, и 9193 главе пореске (1872).

Рудник је био главно место овога округа за турске владе. Ми смо видели још на освајању Рудника, 1804, Милана Обреновића из Бруснице да ради заједнички с Карађорђевићима и другим војима устаничким. Он је ту самим делом постао старешина рудничке нахије. Чим су Турци истерани из Рудника, одмах је тај град опустео, јер се нико није хтео ни насељавати у ону хладну врлет.

Брусница пак, у којој је била Миланова кућа, постала је главно место рудничком округу. Године 1813, кад су Турци онет заузели и овај округ, онда се и муселим смести у Брусници.

Кад је бунуо устанак 1815, у Руднику је истина било Турака али је Брусница била средина за управу нахије. Она је то остала и после по ослобођењу кроз дуже време.

Али како је то место у великој тескоби, то се пред јесен 1856 оснује нова окружна варош на десној страни реке Деспотовице, на југозапад од брда Рудника, а на север од Чачка, 3 сата даљине, у пољу које је држава купила од појединаца. Варош ова прозове се по реци, која туда тече,

Деспотовица, и у њу се преселе све окружне власти, и почну се насељавати занације и трговци.

Године 1859, 3 Априла², Кнез Милош надене Деспотовици име *Милановац* за спомен брата свога покојнога Милана Обреновића. А како доле на Дунаву већ има једна варош с тим именом, то се ова прозове *Горњи Милановац*, а она на Дунаву *Доњи Милановац*.

¹ Гласник IV, 153 и 154.

² Зборник XII, стр. 36.

У Горњем Милановцу подигао је Кнез Милош лепу цркву од тесаног камена.

Ту су сад све окружне власти; столица среза црногорског; пошта; телеграф; команда рудничке бригаде; основна школа мушка са 2 учитеља и 79 ученика, и женска с 1 наставницом и 32 ученице.

У Милановцу је 1872 било само 227 пореских глава. Место је то, дакле, малено, и не одликује се никаквом живљом трговином нити другом каквом развијенијом радњом.

Села су у овом округу мала бројем кућа; највећа су ова: Прањани са 267, и Мрчајевци са 223 главе пореске, а има их и са 9 глава. Ово је списак свију рудничких села поименце:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Пробилна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Пробилна даљина од окружног места
Варош							
1	Г. Милановац	□ 1856	227				
I Срез качерски							
1	Јарменовци	□ 1865	59	4	20	Бољковци	□ 1851 90
2	Војковци		55	4	21	Гукоши	49
3	<i>Манојловици</i>		22	4	22	Дйћи	34
4	Гуришеван		46	4	23	Бранчићи	61
5	<i>Рудник</i>	□ 1864	118	3	24	Ивановци	65
6	Рељници		48	3	25	Липље	45
7	Заграђе	□ 1873	100	3	26	Моравци	82
8	Крива Ријека		41	3	27	Смрдљикован	□ 1871 127
9	Накучани		29	2	28	Живковци	60
10	Давидовица		33	3	29	<i>Онег</i>	28
11	Церова		35	3	30	<i>Дрепина</i>	9
12	Мутањ		28	2	31	Козел	55
13	Шилолај		39	2	32	<i>Доброшевци</i>	11
14	Угришовци		87	4	33	Шутици	□ 1862 83
15	<i>Бождарсвац</i>		33	3½	34	Пованице	66
16	Лалинци		31	4	35	Калањевци	106
17	<i>Бањани</i>		18	4½	36	Трудел	108
18	Штавица		42	3½	37	Босуца	91
19	Ручићи		46	3	38	Драгољ	75
Свега						2155	—

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна даљина од окружног места
II Срез моравски							
1	Прислоњица	160	3 ¹ / ₂	20	Станчићи	35	4
2	Пријељина □ 1869	149	3	21	Бадуга	27	4
3	Брђани	130	2	22	Бечањ	131	5
4	Соколни	34	2 ¹ / ₄	23	Бресница □ 1847	204	5 ¹ / ₄
5	Милићевци	108	3	24	Остра	160	4
6	Ракова	83	3	25	Мојсиње □ 1857	116	4 ¹ / ₂
7	Вранићи	41	3	26	Вујетинци	52	4
8	Мијоковци □ 1855	156	4	27	Мрчајевци □ 1875	223	4 ³ / ₄
9	Горња Горијевица	161	3 ¹ / ₄	28	Доња Горијевица	127	4
10	Пријевор	121	5	29	Тавник	143	5 ¹ / ₂
11	Видова	30	5 ¹ / ₄	30	Катрга	106	5 ¹ / ₂
12	Трбушани	65	4 ¹ / ₂	31	Лаћевци	147	6
13	Вричани	55	7 ¹ / ₂	32	Цвјетке □ 1846	127	6 ¹ / ₂
14	Рошци	106	6	33	Милочај	115	7
15	Јанчићи	54	7 ¹ / ₂	34	Обрва	76	7 ¹ / ₂
16	Љубић	104	3 ¹ / ₂	35	Сирча	100	8
17	Коњевићи	68	3 ¹ / ₄	36	Опљанићи	62	7 ³ / ₄
18	Горња Тренча	62	3	37	Половићи	87	7 ¹ / ₄
19	Доња Тренча	115	3 ¹ / ₂	38	Трговиште	35	7 ¹ / ₂
Свега						3835	—

III Срез црногорски

1	Кнежевац	44	3 ¹ / ₂	18	Семедраж	37	1
2	Каменица	97	3	19	Брусница	127	1 ¹ / ₂
3	Првавор □ 1864 ¹	20	2	20	Калиманићи	49	1
4	Липовац	56	2 ¹ / ₂	21	Клатичево	53	3 ¹ / ₄
5	Горња Цриућа	46	2 ¹ / ₂	22	Шарани	50	1 ¹ / ₂
6	Доња Цриућа	58	2	23	Дренова	70	2
7	Горња Врбава	41	1 ¹ / ₂	24	Лочевци	20	1 ¹ / ₂
8	Доња Врбава	98	1 ¹ / ₂	25	Бершићи	79	2
9	Бијело Поље	53	1 ³ / ₄	26	Таково	67	1
10	Неваде	62	3 ¹ / ₄	27	Синошевићи	30	2
11	Сврачковци	58	1	28	Љеваја	21	2 ¹ / ₂
12	Мајдан □ 1850	137	1	29	Вричани	67	2 ¹ / ₂
13	Јабланица	55	1	30	Горњи Бранетићи	105	3
14	Љуђевица	75	1 ¹ / ₄	31	Доњи Бранетићи	40	2 ¹ / ₂
15	Грабовница	106	1 ¹ / ₂	32	Озрем	86	2 ¹ / ₂
16	Љутовница □ 1863	46	1	33	Срезојевци	54	3
17	Велерјеч	88	1 ¹ / ₂	34	Леушићи	44	4

¹ Школа је код манастира Враћевшнице.

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Поредна даљина од окружног места
35	Брезна □ 1842	59	3	40	Коштуњићи	128	4 ¹ / ₂
36	Лозањ	77	3 ¹ / ₂	41	Теочни	120	4
37	Полом	46	4 ¹ / ₄	42	Прањани □ 1858	267	4 ¹ / ₂
38	Бањани □ 1866	41	4	43	Ба	82	6
39	Брајићи	18	4 ¹ / ₂	Свега		2976	—

Примедба 1. У Даници за 1827 (стр. 65 и 66) има списак свију рудничких села од 1822 године. Свега их је ту 111, али међу њима се налазе и: *Црна Бара, Суви Бријег, Папратна, и Берисава*, којих сада нема под тим именима, а нема их ни у *Речнику Гавриловићевом*. Нова су села сва записана курзивом у овом списку. И овде помињемо да су имена многих села погрешно записана у *Вука*.

Села: *Војковци, Враћевшнички Првавор, Липовац, Горња Врбава, Доња Врбава, и Бијело Поље* додата су округу рудничком од нахије крагујевачке, а напротив крагујевачки је округ добио од нахије рудничке села: *Блазнаву, Страгаре, и Љубичевац* (пре *Бушинци*). Осим ових села, имала је нахија рудничка 1822 год. још и ова села: *Папратниште, Табановић, Гугаљ* (у *Вука Гучаљ*) и *Јелен до* (у *Вука Јеленици*); сва четири данас су у срезу пожешском округа ужичког. Ова онет села нису забележена у *Даници* (и може се узети, да су постала тек после 1822 године): *Манојловици, Бањани, Дрењина, Доброшевци, Видова и Сирча*. Од ових села нису записана у *Речнику Гавриловићевом*: *Бождаревац, Онег, Дрењина, и Доброшевци*. Села: *Гукоши, Дјћи, и Бранчићи* записана су у *Вука* у нахији београдској у којој су онда и била.

Примедба 2. Године кад је постала која школа стављене су од прилике, јер и на званично тражење с дотичних места нису добивени тачни извештаји.

Статистички преглед
ОКРУГА РУДНИЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Поресних глава (1872 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЧАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРОСНИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Г. Милановац вар	1	—	—	1	—	1	1	1	1	3	858	227
2	Качерски	—	—	38	38	—	6	6	7	—	7	11.972	2.155
3	Моравски	—	—	38	38	3	6	9	5	—	5	19.821	3.835
4	Црногорски . . .	1	—	43	43	2	8	10	6	—	6	14.914	2.976
	Свега	2	—	119	120	5	21	26	19	1	20	47.565	9.193

Округ руднички има, по Речнику г. К. Јовановића 120 насељених места, а кад овим бројем поделимо број житеља, онда долази на једно место по 396 житеља. По јачини насељености своје, могу се сва места у округу рудничком разделили у четири категорије; и тако места која броје:

од 101— 200	ЖИТЕЉА	ИМА	19
" 201— 500	"	"	55
" 501—1000	"	"	33
" 1001—2000	"	"	3

Збир ових места показује само 110, а требало би да их има 120. Ова разлика долази отуд, што комисије које су 1866 попис људства радиле нису бележиле засебке одвојено већ и њих узеле за једно са селима којима припадају.

Од целог броја житеља долази на женскиње 23.396 дакле на сто мушкараца има 96.80 женских.

Значајно је што је у овом округу број женских тако велики јер на 100 мушкараца има у срезу

црногорском	99.01	женска
моравском	97.85	"
качерском	94.64	"

Немамо при руци бројева умрлих, али од прилике узрок овој аномалији биће то што мушкараца више умире него женскиња. Овај је појав тако важан, да би га требало свестрано испитати.

Кад број цркава и основних школа упоредимо с бројем житеља, онда долази да у округу рудничком има једна црква на 1829 житеља, а једна школа на 2378. Како у овом погледу стоје поједини срезови, види се из овога:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА ДОЛАЗИ	ШКОЛА НА ЖИТЕЉА
у Горњем Милановцу	858	858
" срезу качерском	1.995	1.710
" " моравском	2.202	2.964
" " црногорском	1.491	2.486

Кукe су у рудничкој као и у осталој Шумадији, само што многи ударају „два крова“, као што веле рудничани. Најпре покрију кућу даском тако, да за невољу сама та даска не да прокисавати; а доцније, кад доснеју, по тој дасци ређају ћерамиду.

Против оваког обичаја, који је и дангубан и штетан за гору, жалили су се на једној народној скупштини руднички посланици, тражећи да се законом стане томе на пут!

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Данас у рудничком округу има, као што је већ помињано, само једна варошица, *Горњи Милановац*, па и она мало да не живи више од земљорадње него од трговине. Становници готово сви раде земљу и пате стоку. Имовно им је стање танко, јер је и земља у многим крајевима врло неродна. А у Морави, где је земља родна, људи су малко размажени: хоће лепше да се носе, боље да живе, него што им стање допушта, па су многи већ за то горко плаћали.

Можда је и то један између узрока, што се тај округ и не богати насељеношћу као други.

Кад је године 1866 пописивана стока у Србији, нађено је у рудничком округу:

коња	5.315	грла
говедѝ	44.920	"
оваца	120.104	"
свиња	78.204	"
коза	3.392	"

Кошница је било 5752, а године 1859 записано је 5355.
Хвала Богу да их је овде више!

У овом округу сеју се ова жита: пшеница, мужуруз (кукуруз), ситна проја, елда, крупник, јечам, раж, оvas.

Године 1867 било је посејано:

кукуруза	15.254	дана	орања
пшенице	8.199	"	"
овса	2.458	"	"
јечма	1.053	"	"
крупника	868	"	"
ражи	806	"	"
проса	72	"	"
елде	70	"	"
кромпира	609	"	"

Конопље је било 1021 дан, а лана 60 дана.

Винограда је било 8.073 мотике, а ливада 29.085 коса.

Питомих воћака има доста у целом округу. Помиње се и то, да су Срби, по прогнању Турака из Рудника, затекли тамо много врста питомога воћа које су разнели по селима и размножили.

Сад има, осем шлива маџарака и ранака, јабука: беловача, намуклија, кисељача, шећерлија, истровача, илѝвача, вајлија стреква, краљица; а крушака: водењаја, озимаја, такиша, зечица, жутица, аранака, краљица, ранаца, видовача, караманака, тамњанака, и ситних кисељачица.

Трешње су на особитом гласу у селу Губошица, у Качери.

Стање је у становника рудничког округа обично танко. Где је земља роднија (на прилику у Морави), ту се не држе задруге, и мање се нази на потрошак; а где су задруге јаче, као у Подгору, ту је онет земља неродна.

Кад су, у Кочину Крајину, 1788, сељани села Живковаца, пребегли у Немачку, онда је неки *Живан Стојановић служио 6 месеца за 100 шара*, а отац његов *Стојан наднично је за 8 шара на дан*. Ово бележимо само да се позна разлика између онога доба и данашњег.

в. одело

Мушкиње у рудничком округу не разликује се много оделом од мушкиња у крагујевачком округу. Женскиње пак носи се двојако. У јужној, моравској поли, и онамо ближе к ужичком округу, жене носе весове и зубуне, а људи се виђају у пеленгирима; у северној поли, жене убрађују коњге и носе сукње, људи пак носе зими чакшире, а лети иду у кошуљама.

У старо време носиле су се *одоре*, то јест, велике јакне од горње хаљине, које се превасе преко рамена.

За одело рудничанака, поред све смерности по ткиву од кога се реже, може се рећи да је укусно, и да га носе лепо: чисто би човек тврдио, да је сталан обичај, да свако нази на чистоту и прикладност своје хаљине.

ж. говор

Говор је готово у целом рудничком округу јужни. Доњи крајеви моравскога среза, који су већ према Карановцу, примају нешто левачкога у гласоударима, и говор им је више источни. Остали крајеви говоре јужним говором, и акценат им је овакав какав је бележио покојни Вук.

Од овога се, наравно, изузимљу чиновници и људи који више читају, па с тога и имају говор источни.

У неким селима по дно Качера, може да се чује гласоудар „кановачки“ који смо помињали у београдском округу: дукат, човек, вода, и т. д.

з. песме, игре, и друге карактеристике

Гусле и јуначке песме разлежу се по свем овом округу, ваљда још с већом жеком него у крагујевачком.

Игре колске играју се ове: *Сраско оро*; *Неда Гривне*; *Секретарка*; *Мачванка*; *Кнежево оро*; *Ваљевка*; *Поломка*; *Острољанка*; *Поцарка*; *Нишевачко оро*; *Јагодинка*; *Моравца*; *Кашетан Ђорђе*; *Сремско оро*; *Лели Маца*; *Левакиња*; *Зајам*; *Бугарско оро*; *Голубац*; *Има ли где још боље*; *Кетуша*; *Цариградско оро*; *Влахиња*.

Старије су игре биле ове: *Ситниш*; *Лошарица*; *Подумава*; *Четворка*; *Бањска*; *Циганчица*; *Маџарица*; *Поломка*; *Дуда*; *Роцота*; *Острољанка*.

Као карактерну црту из живота Рудничана, испричаћу једну сцену која се може да види у омалошћеном ком дому кад се даје подушје.

Даћа се даје обично код куће. Постави се у вече пред кућом дугачка трпеза, на људи поседају за ту трпезу, и вечерају. Ту дође један те прикаже прилог који је донео сваки од оних који су дошли на даћу, и који седе за том трпезом. Приказивач обично стане под врх совре, а која од жена додаје њу торбу по торбу и казује која је чија. Приказивач, показујући у руди прилог, говори обично овако:

„Наш комшија или пријатељ, или већ како му се може да рекне, Милоје (или како му буде име) донео је ову погачу или чутуру вина домаћину на жалост; да Бог да, да му се врати на радост!“ Сви у соври, гледећи преда се, одговарају лагано: „Да Бог да!“

Док још он није свршио све приказивање, изаћи ће из куће, и стати близу до њега, најближа рођака покојничева (сестра или мајка) с расплетеном косом и сва порушена. Рукама ће се подбочити у појас, а главу прекривити на једно раме. За њом ће пристати колико год има сестара, снаха, и других рођака. Како се приказивање сврши, она ће прва кренути обилазити око совре лаганим кораком, и запевати из свега грла дивно паричући за покојником. Нека то тако лепо слаже да нема ока које не би просузило. Сви који су за совром, док то траје, обично ћуте, и гледе преда се; мекосузи плачу; тврђи нешто жваћу али залагај остаје у грлу,

или се још враћа на траг; неки дељу ножем свој штап, а сви су као заливени тугом. Кад оне тако обиђу неколика пута око совре, онда ће који од одабранијих људи, или која старија жена, узети ону прву жену, и рећи: „Доста, Митро! (или већ како јој је име) доста сестро; Вожја је воља! И ми ћемо сви за њим. Немој гњевити Бога; нека је жив остатак!“ Тим се та запевка прекине; женскиње се разиђе, а у соври се зачује опет нешто разговора. Мало за тим, и дижу се иза совре.

Ако некад да Бог да се издаје илустрован *Живот Срба Селана* мождаће ово бити једна од најдивнијих група за ту збирку.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Како народ узима, ово су делови рудничкога округа: *Морава*, или *Поморавље*; *Карадаг*, или западни део тога округа; и *Качер*, на северо-западу, с обе стране реке Качера.

За Карађорђева доба, био је војвода над рудничким округом *Милан Обреновић*. Он је поставио на три кнежине тога округа три буљубаше. Те су се кнежине овако звале: *Качер*, буљубаша му је био *Арсеније Лома*, из Драгоља; *Брусница* с околином, буљубаша јој је *Јован из Сврачковаца*; *Подгорска Кнежина*¹, и буљубаша јој је прво био *Лазар Мугаи*, па после *Милић Дринчић*. Доцније је тај округ подељен на три среза: *Качерски*, са столицом на Руднику; *Црногорски*, са столицом најпре у Брусници, а после у Гор. Милановцу; и *Моравски*, са столицом у Пријељани.

¹ „Подгорска је кнежина“ ово што се сад зове „Црногорски срез“. Докле су се звали *кнезови* и *кнежине*, и она се звала тако; а кад Кнез Милош замени „кнежине“ *срезовима*, а кнезове *кашетањима*, онда и ту кнежину назове „*црногорским срезом*“. У ту „подгорску кнежину“ спадао је, за Карађорђева времена (а и после), и *Карадаг* (други над. Каратва), а то су оних 10—12 села између Каменице, Мораве и ужичког округа. Карадаг је тај ограђен одасвуд брдима и стрменима. Кажу, да у њега Турци није смео шале ући. Најчученије куће у том крају биле су *Маслаћи*, *Маћкићи*, и *Мајсторовићи* из Папратишта. Из њих су бивали и кнезови у Каратку. Сад та села нису баш сва у „црногорском срезу“, него су једна дата моравском срезу, а једна ужичком округу.

У војном погледу, руднички је округ за себе бригада, која стоји под заповешћу војнога министра, а команда јој је у Горњем Милановцу.

По црквеној управи, он долази у ужичку јенархију, а има окружног проту који седи у окружној вароши.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У рудничком округу има насута пута од Враћевшнице, где се спаја с насином који долази од Крагујевца, па до скеле на Чачку. Просецан је још пут од Милановца к Ваљеву преко реке Љига, и од Милановца к Пожези; али још нису са свим довршени.

У округу су овом готово све школске зграде добре, осем неколико њих у сиромашнијим општинама.

Нова је црква од тесаног камена начињена у Горњем Милановцу. Богомољу ову почео је пок. Кнез Милош, а довршио пок. Кнез Михаило године 1860; црква у Шутцима¹; нова црква у Моравцима на месту старе манастирске богомоље у којој је служио Хаџићера, један од првих мученика који надохе за народну слободу у почетку 1804.

¹ О старој шутачкој цркви глед. моја *Путничка Писма*, стр. 285.

В

МАЧВА

Мачвом смо назвали део Србије међу Дрином, Савом, Колубаром, Љигом, и планинама које деле данашње округе: ваљевски од ужичкога, а ужички од подринскога. Ту су округи: *ваљевски*, *шабачки*, и *подрински*. Истина, ми тачно не знамо докле су баш допирале границе старе Мачве, али држимо да не грешимо што ова три округа стављамо под ото једно старињско име. Не грешимо ни с тога, што су сва три ова округа свуда била заједно кад се радило о слободи данашње Кнежевине Србије.

Овде излажемо укупан преглед тог дела Србије, а за тим ће доћи округ по округ.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

МАЧВЕ

Редни број	Окрузи	В Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1872 г.)
		НАСКЉЕНИХ МЕСТА					ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА	СВЕТА	МАНАСТИРА	МУСКЕХ	СВЕТА	МУШЕХ	ЖЕНСКИХ	СВЕТА		
1	Ваљевски . . .	1	2	213	216	1	32	33	28	3	31	83.483	15.735
2	Подрински . . .	1	2	112	115	1	14	15	13	2	15	48.827	9.843
3	Шабачки	1	2	110	113	3	22	25	35	1	36	73.622	15.245
	Свега	3	6	435	444	5	68	73	76	6	82	205.932	40.323

У овом делу Србије има мушкиња: 105.480, и женскиња: 100.452; према томе долази на 100 мушких глава 95·22 женске. Већу сразмеру од ове средње имају окрузи подрински (98·30) и шабачки (95·38), ваљевски округ показује мању сразмеру (93·35). У средњу руку узевши, броји свако насељено место до 464 душе, а сва места можемо, према броју њиног становништва, разделити на пет категорија. По попису људства од 1866 године, било је у ова три округа насељених места која су имала мање

од 100	душа	6
са 101 — 200	.	46
" 201 — 500	"	191
" 501 — 1000	"	125
" 1001 — 2000	"	22
" 2001 — 5000	"	4
" преко 5000	.	1

Свега 395

По *Речнику г. К. Јовановића*, било је у овом крају 444 насељена места, дакле 49 више; ова разлика долази отуд, што пописне комисије нису сваки засељак одвојено записивале, већ уједно спојиле га с оним селом коме припада.

Кад се број цркава и основних школа сравни с бројем душа, онда

У ОКРУГУ:	ЈЕДНА	
	ЦРКА	ШКОЛА
	ДОЛАЗИ НА ДУШУ	
ваљевском	2530	2693
подринском	3255	3255
шабачком	2945	2045
Свега	2820	2510

Има дакле сразмерно више школа него цркава.

I

Ваљевски округ

1 Границе, и планине

Ваљевски се округ нахои међу окрузима: београдским, рудничким, ужичким, подринским, и шабачким. Северну страну његову кваси река Сава; источну Колубара и Љиг, које га две воде растављају, прва од београдског а друга од рудничког округа; јужна му се страна наслања на планински повијарац који се пружа чак од Сокола ка Руднику; западна пак страна ивичи се нешто водомеђом међу Јадром и Колубаром, нешто слази и у Јадрову падину, па се опет држи Влашићевих коса, а најпосле, оборив к Сави, иде потоком *Вукодражју*, који је, доњим својим током, граница међу окрузима ваљевским и шабачким.

Планине највеће ваљевскога округа оне су које га растављају од округа рудничког, ужичког, и подринског, а на име: *Сувобор*, (2000 стопа), *Маљен*, *Букови*, *Повлен*, *Јабланик*, и *Медведник* (2700 стопа), с целим повијарцем који те висине везује једну за другу.

Највиши врхови *Сувобора* и *Маљена* јесу: *Велики Риор*, *Мали Риор*, *Стражара*, *Чубрица*, и *Пехар* (где су *Чанци* — стопе шарца Марковога. — На врху брда Пехара издубљени су у камену као чанци, у којима се вода, извирући, свакад задржава, да је се човек ласно може пити. Мисли се да су то издубли хајдуци да из њих пију воду, али народ прича да су то чанци Краљевића Марка).

Планине су те обрасле гором: јеловом, боровом, смрчевом, буковом, растовом, а има и „диволеске“ (мечије леске).

У средини округа биће понајвиша брда: *Словац*, *Врховине*, *Караула*, и *Близоњски вис*, која се пружају са запада к југоистоку, и на Колубари се завршавају.

Иначе су све омањи висови и брдашца, као и у Шумадији.

2 Воде

Вода највећа и најживља у ваљевском округу јесте *Колубари*. Она постаје на четврт сата више Ваљева, код *Пећине*, кад се ту састану две реке: *Јабланица* и *Обница*, и обе, уступајући своју воду Колубари, утопе у њој и имена своја. Јабланица долази испод планине *Јабланика*, између села *Ребељ* и *Вујиноваче*, а *Обница* је глава у *Медведнику*, и то испод *Равне Ливаде*, и докле се код *Пећине* не састане с *Јабланицом*, прима она станоречку, врагочку, и буковичку реку.

У Колубару утичу с десна ове воде: *Градац*, *Бања* или *Петњица*, *Лешеница*, *Рибница*, *Тошлица*, *Љиг*, и *Цештан*; а с лева: *Љубостиња*, и *Рибас*, који тече кроз село *Вранковину*.

Колубара се газе на бродовима, а само на *Обреновцу* вози скела.

Љиг извире у месту *Багу*, и, као што је речено, пада у Колубару с десне њезине стране, близу села *Ђелија*, више виси који се зове *Чук*.

Тошлица извире у селу *Берковцу*.

Рибница долази испод *Маљена*.

Бања извире у *Петњици* из једне врло велике пећине. Ова река тече не више него један сат, и на тоицином простору, она окреће око 15 воденица; вода је ова зими топла, а лети хладна.¹

Градац, највише воде и име добија од *Јаког Извора* испод села *Богатиња*, од старе градине, повише *Ђелија*. Пре тога се река та зове *Забава*, и извире у *Повлену*, у *Мравинским ливадама*. *Забава*

¹ Мештани причају да ово врело свакога месеца по један пут стане као да га ко заптије, на кроз 4—5 сата овет протече, али мутно. Народ верује да ту воду уставља нека хала; али разборитији мисле да се накупи мља, те се врело затвори, док вода жешћим напором не прокине тај затвор.

прима у себе *Вујиновалу*, која извире у *Маљену*. *Градац* се стиче у *Колубару*, с десна њене стране, баш испод *Ваљева*.

Уб извире у *Кацаши*, засеоку села *Миличнице*, под *Вел. Белегом*, а у *Тамнаву* утиче на месту *Крсмановици*, између *Лисог Поља* и *Пиромана*.

Тамнава долази с *Влашића*, од села *Миличнице*, из више извора, као што је казано у шабачком округу, и улива се у *Саву* испод села *Забрежја*, на 20 хвата ниже куће *Младена Бабића*, из истога села, премда има један прокоп, којим се она, кад надође, може и у *Колубару* да слива. Тај се прокоп зове *Проструга*, и наводи се у селу *Пироману*.

Вукодраж је мали поток који извире из косе *Сопотске*, у шабачком округу, поврх села *Свилеуве*, па се слива у *Саву* испод *Белина*, чинећи доњим својим током границу међу окружним шабачким и ваљевским.

Осим ових текућих вода, у ваљевском округу, у срезу *посавском*, има великих бара, од којих неке покривају по неколико хиљада ланаца земље. Знатније су:

Нурча, која иде, као и *Грабовачка Бара*, у поток *Купинац*, а овај се слива у *Тамнаву*.

Лабудово Окно, голема бара између села *Скеле* и *Кртинске*.

Гола Бара, у селу *Ушћу*, која притискује око 80 дана орања. Неке од ових бара имају своје рвенице којима се стичу у *Саву*. — Многа се риба у њима хвата сваке године.

Од минералних вода, има само у селу *Црниљеву* (ваљевском) нека *кисела* вода коју г. др *Линденмајер* особито хвали¹, и која се може узети као једно од врела тамнавних.

3 Равни

Равни су највеће у овом округу дуж *Саве*, *Тамнаве*, и *Колубаре*.

Равни су ове већином покривене раставом и граничевом гором, која се данас све већма проређује. Земља је врло родна, и ако још није сва обделана.

¹ Опис мин. вода у Србији др *Линденмајера*, стр. 123 и 124.

После маџванских равница, ово ће бити највеће равни у Србији, нарочито онај део међу Колубаром, Савом и линијом повученом од Уба к Малом Дубоком.

Све су те равни врло родне, стога су и становници тамошња свакад бројани у најимућније домаћине у Србији.

4 Шуме

Некад су сва Посавина, и сва равна тамнавска и колубарска, биле густе растове шуме као какво зелено море. Данас је ту гора јако проређена, тек ипак има забрана засебних или општинских, у којима се шума прилично одржала. Дрвета су ту највише растова, граничена, и црвона.

Има још, на неким и неким местима, лених гајева, као што су: брежђански, осечански, паштришки, кључански, бабаишки, мушишки, боговашки и т. д. Само се мора приметити да је на много места гора већ остарела: немало је погледати поврх кога колубарскога гаја у ком су готово сви грмови суворхи.

Медведник је сав обрастао у густу шуму а готово тако и Маџен.

По шумама има звераци: вукова, лисица, јазаваца, зечева, творова, веверица, дивљих мачака, ласица, дивљих свиња, и срна (ових последњих ретко).

Тица има: орлова, јастребова, врана, гавранова, сврака, ласта, славуја, шева, чворака, голубова, грлица, дивљих патака, вивака, косића, врабаца, букача, и других којих обично има у Србији.

5 Рудно благо

Руда знатних и обилних има у ваљевском округу; оне, истина, још нису постале предмет какве живе индустрије, али су тим не мање велико богатство за нашу земљу и за њену будућност. Ми ћемо поменути само места где се те руде налазе. И тако је

1. *Планиница*, село у срезу колубарском, под Маџеном.

Ту се налази тако богата бакарна руда да зналци рачуна само $\frac{10}{1000}$ шире на њој, а све је друго чист бакар.

У том истом селу, налази се богата руда и *кромнога гвозења*.

2. На месту *Перову Брду*, опет у срезу колубарском, налазе се камене плоче за литографију, тако добре, каквих има још само на једном месту у Јеврони.

Штета је што је то место далеко од Саве, па је превоз доста тежак и скуп.

3. У *Медведнику*, у општини *врагочанској*, у срезу подгорском, налази се руда бакарна и руда гвоздена.

4. У *Брезовици*, у врагочанској општини, у подгорском срезу, налази се *антимон* и *бакарна руда*.

Још кажу да у селу *Побуги* има каменог угља; у *Осечини*, до *Ловачке реке*, има оловна руда; у селу *Плушцу* има *Слана Бара*, коју стока радо лиже; на *путу* из *Ваљева* у *Ужице*, више гробља, виде се греде од гвоздене руде; а у селу *Седларима* и у *дегурићском брду*, на десној страни Граца, $\frac{1}{2}$ сата од Ваљева, налази се порцуланске земље *Болуса*, црвене и смеђе боје.

У селу *Слатини*, 3 сата од Ваљева, на североисток, налази се земља за ону циглу која је потребна за зидање *велике кећи* у топионицама. Ту је та цигла и печена за крагујевачку тополивицу док није нађена ближе така иста земља.

Чине се неке мере да се бар неки од ових рудника отворе, и да се почну водити руде на корист наше земље.

6 Остаци од старина

Од старина, сведока некадашњег живота на оном крају можемо поменути

Белу Стену која је ушла тешким споменом у српске летописе. Кад се иде од Ваљева к Мисоници, па се пређе вода Бања (која извире у Петњици), једно 1000 метара унапред, на 80 метара у десно од пута, на брду, зидина је *Бела Стена* која је

толико порушена да је већ сравњена са земљом, и обрасла травом.¹ Овај градић отео је Махмуд-паша од Срба 1458 године, онда кад и *Вишесаву*, *Голубац*, и *Ресаву*.² Кад је, пре 20 година, прокопанаван пут, нађена је у *Белој Стени* једна костурница тако велика, да је из ње до сада испало више од 30 кола човечијих костију, и испадале су све једнако, до пре неке године. Пре неког времена, ту близу, ископали су људи на једном месту костур од човека и од коња. У околини се прича, да се на *Белој Стени* тукао Душан с Маџарима, који су били прешли преко Саве, и почели пљачкати српске земље. Прича вели да их је он страшно потукао на том месту, а што их је побегло из боја, то се, кажу, подавило у Сави.

Град Словац, на вису Словцу, с леве стране Колубаре, према брду Оштриковцу, које је на десној страни Колубаре. Прича се да је и тај град градила *Бурђева Јерина*, на намислила, веле, да пружи од града мост преко Колубаре на Оштриковац. Али најпре отегне она криу платна с брда на брдо, на пусти бену, да премости платном: ако бена здраво пређе, она да гради мост, а ако јој што буде, да одустане. Бена дође до над Колубару, па се стрмоглави у воду; Јерина, видевши то, одустане од своје намере.

Више Хелјске цркве, код правог извора воде *Граца*, имају развалине старог града. Вук каже да се ове зидине зову *Бранеговићи*, а ја нисам то чуо, кад сам тамо пролазио. већ се сеоце које је ту најближе зове *Бранеговићи*.

У селу *Берковцу*, где извире река *Топлица*, имају старе зидине, за које се прича да су били двори *Топлице Милана*. Остатке је те, кажу, рушио неки Марко Ковачевић, те себи градио кућу, као да је мало било другог камења. Начинио је, веле сељаци, добру кућу, али му није било са срећом: пострадао је, кућа му се продала, и сада је *ошттина*:³ што је било народно, то народно и остаје.

¹ „*Отаџбина*“ за Фебруар 1875, стр. 188.

² *Летопис Шафарика*, стр. 80; *Гласник* X, 274.

³ То је сеоска кућа где се суди. Тајва се кућа зове у Србији врло различно. Тако је зову: *судница*, *сударник*, *оштински суд*, *ошттина*, *примиритељски суд*, *пресуда*, *сеоска кућа*, а негде и *касарна*.

Велимирови двори у селу Кључу, крај реке Лепенице. То је порушена црква а једна је кула цела. Прича се да је *Велимир* био некакав власник цара Лазара. Он је био врло богат, и имао је три сина. Један му се син удавио у Лепеници, а други је пао с коња на Божић, и погинуо. Кад то види несрећни отац, он трећег затвори у кулу, па га никуд није пуштао, него га је ту хранио и чувао, само да му се не би каква несрећа догодила. У јесен му донесе зрела грожда, те дете по томе позна које је доба од године. Али га из грозда пачи гујче, и тако и трећи син жалосном оцу остане мртав. Народ прича да га је то проклео Цар Лазар што га није лено дочекао и угостио, кад је једном Цар доходио у Мионицу.

Имају три старе цркве: „*Маркова*“, „*Петка*, и *Степањска*“. За њих се прича ово: Била су три брата: *Марко*, *Степан*, и *Петко*, па су Марко и Степан отишли на Косово, а Петко је остао код куће. Браћа му оставе блага и аманет, да начини сваком по једну цркву, јер се они нису надали да ће се вратити живи. Петко начини три цркве, али браћеве мање, а своју — Петку — велику и лепу. Браћа се врате и, видећи то, прокуну, те се Петка поруши не пролевавши, а оне две нису никад ни умукле, нити су икад порушене од Косова до данас.

Мисли се да су зидане у XIV веку, али се то тешко може оправдати.

Има још старих црквица у: Славковици, у Вртиглавима, и у Мионици, али се не може да зна кад су грађене, нити како су умукле и порушиле се.

На утоку Граца у Колубару, била је *Кула Јевте Витковића*. Према тој кули, с десне стране Граца, налази се црквица и око ње шанац, где је седео *Тор-Мијат*, арабаша, савременик Витковићев. који се такође пева у песмама.

Међу старине би се могла узети и црква *Пустуња*, која је некад била манастир, а сад је световна богомоља. По запису, који стоји над мушком препратом, она је молована 1622, а кад је грађена, не зна се.

Вујић у свом путовању (стр. 208 и 209) каже да је близу

ове, у *Причевачкој* цркви, видео на једном требнику врло интересан летопис о догађајима у Србији од 1683 до 1722.¹ Мени та књига није долазила у руке.

Вреди поменути и цркву *Јовану*, мало више Ваљева. И она је некад била манастир. Цркву ову зидали су, прича се, *Јован и Јевта браћа Витковићи*. Њихов је гроб ту; покрива га плоча с натписом. Витковић Јевта погинуо је у Ваљеву за рата Принца Јевђенија (1718).²

Даље се може поменути црквица *Рибница*, на речици тога имена, под Маљеном, која је такође некад била манастир. Богомоља је та оправљана 1518, и 1820.³ Није знатна ни по чех, до што је у месту веома склонитом, и што ту има једна врло велика пећина на левој страни реке Рибнице.

У селу *Крчмару*, 3 сата на југоисток од Ваљева, има стара црква, која се приписује *Марку Краљевићу*. Ту имају и неке зидине, за које народ прича да су били подруми *Крчмарице Маре*.

Кад је Марко, као што се у песми пева, осветио брата свога Андрију, кога је издала Турцима Мара, он је желио цара турског да му допусти озидати цркву за душу брату својему. Цар му допусти, али само толику, колику озидати каменом који сам донесе на својим леђима. Марко пристане; сам о себи донесе камена, и озидати малену црквицу, која и данас пева.

Тада је, веле људи, првом и последњом Краљевић Марко носио камен на рамену своје. Ето шта је брату брат!⁴

¹ *Вујића Путешествие*, стр. 210.

² *Гласник* I стр. 227 и 22.

³ Ове последње године био јој је највећи ктитор кнез *Рака Тешкић*, из Мионице, који је 2 Дек. те исте године преминуо, и ту укопан новине олтара.

⁴ Али овде сретамо и други призор. Код олтара крчмарске цркве били су гробови оних честитих *Грбовића* из Мративца. Нечојем господству сметали су гробни белези њихови, те је наредило да се почулају из земље, и некуд уклоне. Ово нису чинили ни Турци с гробовима. Зар овима који су ову земљу помогли отети од Турака нема у њој места ни за гробне белеге? Куда ће нас одвести то, ако знате за Бога, господо свештеници!!

У селу *Влајковцима*, три сата на југоисток од Ваљева, има нека стара црква, у којој је, прича се, Милан Топалица, кад је пошао с коњеницима на Косово, причество војску. Колико су војници били бесни и основи, коњима су набадали нафору. За то их је Бог и покарао, веле стари људи, те су страдали на Косову, што су били тако пусти и основи.

Најпосле, да напоменемо овде и манастир *Боговађу*.¹ Али је стара црква срушена, и нова озидана 1852, те ћемо о њојзи рећи коју реч, кад станемо ређати места историјски знатна у овом округу. Овде само колико да није са свим пређутана.

7 Становници

а. њихове историјске судбине

Становници ваљевског округа осетно су помагали да се отпочне новији живот српског народа овај који се ето и данас развија.

Згодно намештени ђеографским положајем свога округа, прилично живосни имовином на тако родној земљи, они су имали доста цркава, манастира,² и људи који су се бавили мишљу, па је све то помагало да се у њих развија свест, и да се зажиже осећање за бољу судбину своје земље и народа.

Тако се, на прилику, у селу Мионици, прича за догађаје из доба Цара Лазара као да су јуче били.

¹ *Вујић* у „Путешествију“, стр. 225, каже да у Боговађи има њивот Св. Мардарија, а то је јамачно оно што духовници показују народу као делић од неких светитељских моштију.

² *Хаџи Рувим* записује поменце 13 богомоља које црква које манастира што су поналили Турци „у Кочину крајину“ пре него што су Немци прешли и заузели ваљевску нахију. Богомоље су те: *Боговађа*, *Рибница*, *Телије*, *Пустина* и *Новаци*, и цркве: *Славковачка*, *Крчмарска*, *Петњишка*, *Буковичка*, *Бранковинска*, *Дивачка*, *Јабучка*, и *Плужачка*. Неспалеене су остале пак: Манастир *Грабовоац* и црква *Паумска* (*Rad Jugoslavenske Akademije* II, стр. 185 и 185).

Путовао, кажу, Цар Лазар по својој земљи, да види како му је где уредба; па дошао и у село Мионицу. Село се то онда звало *Тувари*. Ту је била нека властеока, тако добра и честита жена, да су је сви звали „мајком.“

Она дочека цара и угости лепо. Цару уђе у вољу овај крај, па упита:

— Како се зове ово село?

— Тувари, царско ти господство! одговоре људи.

— Немојте; него нека се зове „Мали Срем!“ одговори Цар.

И остане име селу томе *Мали Срем* до доласка Турака у ову земљу.

Турска сила нагна становнике из „Малог Срема“ да прсну куд који, да се склоне у вако скровитије место. И тек дуго после тога, за време неке тишине, пређе из Маљена, из села Мионице, некакав Живко, и стани се на селишту некадашњих Тувара, потоњег Малог Срема. По овом Живку из Мионице, веле људи, прозове се то место Мионица, и зове се тако ето и данас.

Колико је у почетку овога века у Ваљеваца било свести о њиховом народном праву и животу, и колико су они показивали овећања и љубави према судбини свога народа, може се видети и из онога што бесни Фочић онолико много набраја зала што су турству учинили Ваљевци.

Мени је мило пустити овде њега, нека све каже што му је на Ваљевце криво, јер оно што су греси пред очима његовим, врлине су за углед пред очима нашим:

„Док погубим, вели он, до два игумана
Хаџи Беру¹ и Хаџи Рувима²
Који знаду злато растапати
И са њиме ситне књиге писат'
Нас Дахије цару опадати
Око себе рају световати
Они с' наше а ми смо субаше:

¹ Из Мораваца.

² Из Боговађе.

Док погубим Бирчанин Илију,
Оборкнеза испод Медведника:
Ево има три године дана
Откако се врло послао:
Куд год иде, све крвата јаше
А другога у поводу води:
Он буздован о ункашу носи
А бркове под калпаком држи:
Он Турчину не да у кнежину:
Кад Турчина у кнежини нађе,
Топузом му ребра испребија,
А кад Турчин стане умирати.
Он повиче на своје хајдуке:
„Море, слуге! тамо пашче бац'те!
Ђе му гавран кости наћи не ће.“
Када нама порезу донесе,
Под оружјем на диван изађе,
Десну руку на јатаган метне,
А лијевом порезу додаје:
„Мехмед-ага, ето ти порезе!
Спротива те је поздравила
Више тебе давати не може.“
Ја порезу започнем бројати,
А он на ме очима стријеља:
„Мехмед-ага! зар ћеш је бројати:
Та ја сам је једном избројао.“
А ја више бројати не смијем,
Већ порезу украј себе бацам.
Једва чекам да се скине бједа
Јер не могу да гледам у њега:
Он је паша, а ја сам субаша.
Док погубим кнеза Грбовића,
Из лијепа села Мратишића,
Он је паша а ја сам субаша.
Док погубим и Алексу кнеза
Из лијепа села Бранковине,
И Јакова брата Алексина:
Цар и Тесар кад се завадише,
Код ћесара обрштери бише
И носише од злата качкете
Попленише све турске паланке,

Поробише, ватром попалише;
Цар и ћесар кад мир учинише
А они се цару предадоше.
И код цара кнезови посташе,
Многе Турке цару онадоше,
Седам паша што су онадули,
Опадули, па их поморили:
Они с' наше, а ми смо субаше.¹

Људима, које је овако насликао у тјелу свом сина старца Фоче, није било ни мало тешко, на први нуцањ нушака шумадинских, према светлости од пламена запаљеног града Рудника, ђинити на оружје, и пустити се у отворену борбу с расом која је дошла из бела света, па ову земљу на силу отела и освојила.

Али су Дахије, на зло своје, биле врло брзе. Фочић Мехмед-ага похита у Ваљево, дозволе к себи кнеза Алексу из Бранковине и кнеза Илију Бирчанина из Суводања у Подгорини. Прими их изнајпре лепо, а после им окује и ноге и руке, и баца у тамницу. Молбе и откуни не помогну ништа, него Фочић, 23 Јануара 1804 пред вече, на пољцу до Колубаре, 80 хвата испод ћуприје (у Ваљеву), посече кнеза *Алексу Ненадовића* и кнеза *Илију Бирчанина*.

Истина, он ипак позове брата Алексића, *Јакова*, да га окнежи на Алексино место, али је већ било сваком горко господство под турском целатском секиром. Јаков се не прими, нашав некакав кућевни изговор, него остави другу неку незнатну личност. Сам пак почне прибирати дружину и спремати се на борбу с Турцима.

Прота, у својим *Мемоарима*, прича ваљевске догађаје као самоникле, као одвојене од догађаја шумадинских тих дана, али сумње нека да је свуда био договор међу вођима устанка, и да су они сви имали један општи план. То се види из многих речи самога Проте, који се онако брине на бољевачком чардаку „да Цриј Борђе не буде ком већ писао у Немачку, „па да он од једну руку не нише, а ја од другу, вели Прота, па ћу му ја покварити план и посао“.¹

¹ *Мемоари Проте М. Ненадовића*, стр. 75, 76 и 80. где се помиње

Ваљевци су, дакле, одмах како је устанак букнуо у Шумадији, изјавили своју заједницу у том, уставши отворено против Турака. Војећи се од Шанца веће силе, Јаков је са својим друговима, које је био прибрао на бранковинском вису, пошао одмах да се с те стране обезбеди, и тако се сукоби с Турцима близу села *Белина*, у шабачком округу, те се ту пусе у први бој, у ком је пало с обе стране и мртвих и рањених. Ваљевске Турке пак оикољиво је и навао стари кнез *Никола Грбовић*, *Јовица Милутиновић*, и *Милић Кедић*, 28 Фебр. 1804. И тако се већ од Ваљева није било бојати Турака.

Становници дакле ваљевског округа не само да су одмах устали на први глас општега покрета, и своје Турке очистили из Ваљева и Уба, него су још пошли к Шанцу и к Дрини, и тако се сударали с Турцима с врло добрим успехом.

Тако су се они борили за све време ратовања од 1804 до 1813.

И нови устанак 1815 нашао је Ваљевце са свим готове за борбу. И тада су они били међу прима који су на Турке јуришили и очистили своје вароши од тих изелица.

6. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖЕНЕ

Јевта Витковић

Јевта Витковић и родио се и погинуо у Ваљеву. Он је имао брата *Јована*, и оба су укупани у манастиру *Јовањи*, 1 сат више Ваљева. Велика плоча покрива њих гроб, а на њој и натпис има.

Јевта је, за рата Цријца Јевђенија, 1718. постао капетан аустријски, и борио се јуначки, па и пао на Ваљеву као јунак.

Витковић је имао кулу од два тавана, баш где се слива *Градац* у *Колубару*. Према овој кули, с десне стране Граца, валазила се црквица и око ње шанец, где је седео *Ђор-Мијат*, арамбаши, сувременик Витковићев који се помиње у песмама.

и *Павле Поповић* из Вранића који је слан преко Колубаре ради споразумевања с главнијим људма.

О Витковићу Јевти има песма, како га је бег *Витезовић*, из Ужица, позвао на мегдан, на поље *Мравинце*, али кад је угледао Јевту: какав је, какву дружину има са собом, и како кубуром кида све парче по парче од пободена у земљу копља, пренао се, ухватила га грозница, и послао му (Витковићу) на дар сабљу, као бољему од себе јунаку.

Прота Ненадовић, који је ово прибележио, пита: да ли су они Витковићи у Маџарској од ових ваљевских Витковића? Отац вели, његов, Алекса, причао му је да је у Сланкамену налазио неку бабу, која је говорила, да је од рода Ваљевскога Витковића¹.

Хаџи Рувим

АРХИМАНДРИТ БОГОВАЋСКИ

Хаџи Рувим, архимандрит боговаћски, рођен је у селу Бабиној Луци, у нахији ваљевској, око године 1744, а мученички погубљен у Београду последњих дана месеца Јануара 1804 године. Рувиму је крштено име било *Рафаило*¹.

Као млад момчић, обуче се једном од ђавоства у девојачке хаљине, па са женама и девојкама отиде некакој Туркињи на прело. Кад се то прочује, и Турци га почну тражити да обесе, он побегне од куће, и по манастирима стане учити књигу. Пошто се та његова кривица заборави, и он књигу научи, дође опет кући, те се ожени и запои.

После неког времена, умре му попадија, и он оде у манастир Боговађу, те се закалуђери; по том, године 1785, оде на хаџилук, и, вративши се отуд, постане године 1795² архимандрит. Године 1802 завади се нешто с прњаворским субашом, зато се потужи неколико пута кнезу Алекси Ненадовићу, да би му променио субашу; а кад кнез Алекса не могне то учинити, он у почетку 1803 побегне из Боговађе у Студеницу, и оданде о вас-

¹ Гласник II, стр. 226 и 227.

² То се види из једне белешке на минију цркве бранковачке коју је он сам записао 1782 године.

³ *Rad Jugoslavenske Akademije* књ. I, стр. 185.

крсу отиде у Свету Гору. Но потуцање по туђим манастирима досади му се брзо, за то се те исте године у јесен врати опет у Боговађу. Кнезу Алекси не буде ни мало мило што је Хаџи Рувим дошао, јер је на њега била бачена кривица да је писао ону књигу, што су Турци оне године под Алексиним именом били уватили на свели; за то му поручи да одмах бежи из београдског пашалука (као да сумња једнако остане на њему). Али му Х. Рувим отпоручи: „Кажите ви кнезу Алекси нека он сад бежи, а ја сам доста бежао и скитао се; не зна кнез Алекса што је туђа кућа и туђа земља“.

Кад, у почетку 1804, чује Х. Рувим, да је Мехмед-ага Фочић уватио кнеза Алексу, он одмах узјаше коња и побегне у Београд, као да би га одбранио Кучук-Алија, код кога је онда био његов синовац, Петар Молер, те му шарао дворе. Дошавши у Београд, одјаше код владике, који јави за њега Кучук-Алији, а Кучук-Алија рекне момцима: — „Не водите га мени, јер му је овде дете, него га водите Агаџији, па што му драго и с њим“.

Турци га, по том, по заповести Агаџијиној, баце у кулу, и, после неколико дана, изведу га на поље, те га страшно измуче (кажу да су му кљештима вукли и кидали сисе и месо испод назуха), па га, тек после тих грдних мука, посеку¹.

¹ Ово све бележимо по покојном *Вуку*; али има у *Архиву Срп. Уч. Друштва* (бр. 367) записка прота земунског *М. Пејића*, од 4 Фебруара 1804, у којој се казује да је владика београдски, по жељи Дахија, *дозвао к себи Хаџи Рувима*, који је и приспео у Београд 28 Јануара 1804. Одатле је ноћу одведен из постеле Кучук-Алији, где је питан о познатом писму Алексе Ненадовића. На такво питање Рувим је одговорио: „Богу грешим сваки дан све више, али вама, ништа грешан нисам“. Одмах је одатле поведен на Калемегдан да се погуби. Свим путем се, кажу, молио Богу, и на самом месту своје погибије умолио је целате, те су му допустили да се $\frac{1}{4}$ сата моли Богу, после чега је рекао: „Сад чините своје“. И тако му је глава одсечена. Кад је он дошао у владичи у Београд, био је с њим и један трговчић²; и заједно су од-

² То је био *Дамјан Весковић* из села Брезовице, у ваљевској нахији.

Кад је погинуо, било му је око 60 година; био је човек врло леп и наметан. Знао је говорити грчки; умео је живописати иконе, и резати крстове, печате, и панагије.

„Умео је злато растапати и са њиме ситне књиге писат, око себе рају световати, а Дахије цару опадати.“

Колико је Турке мрзио, види се и данас по његовим запискама на разним црквеним књигама. Тако он записује како је закалуђерен неки Ђорђе Ђурђевић при владици ваљевском Јаћиму „и при проклатом кезкожном турском цару султану Афџахмиту 12. унсла богомрскога царствования“.

Ето за то је и издахнуо на мукима, у Београду, последњих дана Јануара, 1804 године.

Мир нека је његовој родољубивој души!

Хаџи Ђера

Моравачки Архимандрит

Године 1804, песма вели за Турке:

„Моравцима цркви допануше,
И ту Хаџи Ђеру погубише.
Јер и он зна злато растапати
И са њиме ситне књиге писат'
Те Дахије цару опадати
Око себе рају световати“.

Ето то је све што знамо о том мученику за народну слободу.

Ако ко од оних који прочитају ове врсте зна што више о овоме човеку, обрадоваће нас много ако нам јави.

Алекса Ненадовић

Кнез Тамнавски

Алекса Ненадовић родио се у селу Бранковини, 2 сата од Ваљева на север идући, а посечен је у Ваљеву 23 Јануара 1804.

сели код владике. Шта је било с овим човеком не помиње се. — (До тога дана, т. ј. до 4 Фебруара 1804, вели Прота да су Дахије биле одсекле 72 главе које српских кнезова а које других одабравих људи?)

¹ *Rad Jugoslavenske Akademije*, I, стр. 184 и 185.

Изнаш још зарана на глас у својој околини, Алекса је постао кнез у ваљевској Тамнави, и одликовао се заклањањем народа од претераних пореза и којекаквих глобација Турака.

За ратова аустриских, држао је одсечно страну аустријанцима, видећи у њима хришћане, и сматрајући у њиховим победама победу и ствари свога народа. Он је у драговољачкој војсци имао и чин официрски. Али кад су се измирили Немци с Турцима, па Србију оставили у горем стању, него што су је затекли, онда је Алекса казао у Сремским Карловцима у очи Михаљевићу, ове значајне речи: „Немам писара, ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу, да у сваком манастиру заишну, да више никад, ко је Србин, не верује Немцу“.

Докле је у Београду био везир честити Мустај-наша, народни су кнезови вршили готово све послове народне, те је и народу било добро, и они су, сваки по својој памети и доброту, могли чинити у својој кнежини што више добра. Али кад Дахије удаве Мустај-нашу, и кад они постану господари у Србији, онда и кнезови не само да су постали прости турски измењари, него су били под сумњом, као оно људи непоуздани, као људи који воле царској стражи, или ма чијој, само не дахијској.

Године 1803, о Илџину дне, дође у Ваљево неки *Газија*, субаша са скеде забрешке, и покаже кнезу Алекси писмо једно које је овако гласило:

„Поздравље теби, господине мајору Митезеру, у Земуну, од мене кнеза Алексе, и од Проте.“ Да знате, да смо ми ове Дахије међу собом позавањали, и они ће се скоро између себе потући, за то молимо преправите џебане и официра, а војске доста имамо, да нам помогну, да Дахије одавде отерамо. Ако томе писму не веру-

¹ *Протини Мемоари*, стр. 27.

² У Суводању причаше ми један сељак готово сав текст овога писма, само што он додаваше, да је писмо говорило од „кнеза Алексе и кнеза Илије Бирчанина“ и т. д.

јете, питајте базрџан-башу Петра Ичкоглију, или Јанка Зазића из Сकेде, и Еладију из Забрежја, они ће вам из уста све казати“.¹

Газија је, вели, ово писмо ухватио на скели, и донео га у Ваљево. Кнез Алекса је и пре био чуо да је то писмо ухваћено, али је он све једнако говорио да није његово, и да не зна ко га је писао. И тада је говорио тако исто, али ипак замоли Газију, и побрати га да му писмо да, те да види и дозна ко то њему ради о глави. Газија обрече да ће му га дати, пошто га најпре покаже једном човеку (Мус-аги Фочићу, у Шапцу).

Газија оде, и више се не врати.

Алекса је слао свога брата Јакова Мус-аги у Шабац, да га увери да је то беда, измишљена на њега, и да он не зна ништа за то писмо. Мус-ага му одговори да он одавно зна за ту књигу, но да то није ништа.

Али Дахије, опажајући у народу врење, закључе да потамане све главније људе, те да власт себи над Србијом обезбеде за дуже време.

У том је прошла половина године 1803-ће, а у почетку 1804 они отпочу сећи кнезове, и Фочић Мехмед-ага, рођени брат онога Мус-аге у Шапцу, са двеста момака дође из Београда у Ваљево, ухвати кнеза Алексу, Илију Бирчанина и Милована Грбовића (сина старог кнеза Николе Грбовића, који је био болестан). Милована пусти, а кнеза Алексу и Бирчанина посече пред вече 23 Јануара 1804 на 80 хвата ниже ваљевске Ђуприје, на пољу до Колубаре.²

Пред што ће их посећи, Фочић је заповедио да се прочита

¹ *Мемоари Протина*, стр. 54, 55. За ово се писмо још не зна на чисто да ли га је писао Алекса или ко други. Вук (*Даница* 1828 стр. 149) каже просто да је то писмо писао кнез Алекса. Прота у својим *Мемоарима* (стр. 55) вели да ће на другом месту говорити о том писму, па није казао нигде ништа. Син Протина пак, г. *Љ. Ш. Немадович*, причаше једном као да је писмо ово писао сам Прота, без знања оца свога кнеза Алексе, и да је тим ишао на то, да кнезове окомпромитује пред Турцима, те их тако натпа на устанак?

² Песма вели да су посечени на Ђуприји на сред Колубаре, а Прота, који је најбоље могао то све знати, каже овако како смо ми записали.

пред Ваљевцима оно горње писмо, и рекао им је: „Ова књига сече главу кнезу Алекси“.

Тело кнеза Алексе пренесе родбина у Вранковину и сахрани код пркве.

Илија Бирчанин
оборкнез у Подгорци

Илија Бирчанин био је из села Суводања, баш под самим Медведником.

Какав је он био на очи, какав ли према Турцима, а какав својој браћи Србима, може се представити по оних речима Фочићевим које он изговори кад оно пређаше да исече српске кнезове и друге одабраније људе у народу:

„Док погубим, вели он, Бирчанин-Илију, оборкнеза испод Медведника“

„Ево има три године дана
„Откако се врло посилио:
„Куд год иде све крвата¹ јаше,
„А другога у поводу води,
„Он буздован о ункашу носи
„А бркове под калпаком држи;
„Он Турчину не да у кнежину—
„Кад Турчина у кнежини нађе,
„Тогузом му ребра испребија
„Па кад Турчин стане умирати,
„Он повиче на своје хајдуке:
„„Море, слуге! тамо нашче бац'те,
„„Бе му гаврац кости наћи не ће““.
„Када нама порезу донесе
„Под оружјем на диван изађе:
„Десну руку на јатаган метне,
„А лијевом порезу додаје:
„„Мехмед-ага, ето ти порезе,
„„Сиротиња те је поздравила

¹ *Крват* значи *зеленко*, али у Суводању причају да је његов најмилији коњ био црн као гњак, без икакве белеге. Бирчанин га је купио у Сребрници за 700 гроша, кад је цванцика била 13 пара. О ункашу је свакад носио тогузину.

„Више теби давати не море“.
 „Ја порезу започнем бројати,
 „А он на ме очима стријеља:
 „Мехмед-ага, зар ћеш је бројати
 „Та ја сам је једном избројао“.
 „А ја више бројати не смијем,
 „Већ порезу украј себе бацити.
 „Једва чекам да се скине беда,
 „Јер не могу да гледам у нега.
 „Он је паша, а ја сам субаша“.

Ето какав је био пред турским очима Вирчанин Илија! Није никако чудо што је он био међу првима које су Дахидје одлучиле да погубе. Кад му је Мехмед-ага Фочић поручио да дође у Ваљево, одакле већ не ће ни изаћи, онда му је Кедић, момак, говорио да не иде зверу у челусти, или бар, ако хоће да иде, да поведе друштва. Вирчанин на то одговори:

— Фочић ме зове на веру, као власт, да са мном говори о вилајетским пословима; не могу да не идем, — а да водим друштва, показао бих да му вери не верујем: не ћу; него ћу отићи сам, и још без коња и оружја, па ако буде права вера, вратићу се здрав и читав, а ако не буде, ја ћу погинути, али ће и Турцима доћи главе погажена вера и сузе сиротињске“.

Казавши то, он оде у село Рабас на неко старосватство, па одатле сиђе у Седларе, те ту остави коња и теже оружје, а сам сиђе у Ваљево; али тамо има шта и видети. Прво му падне у очи кнез Алекса, који је већ знао за што их зову, и који му лагано рекле:

— Шта ћеш овде, Вирчанине, од Бога не нашао? Где ти је Медведник? Ја се надам да ти и мене избавиш, а ти и своју главу донесе Турцима у руке?

Илија види да од разговора за народне после, и од дате вере нема ни спомена. Позна добро шта га чека, али доцкан. По-нуди Турцину откуп за свој живот, али му се то не прими. И тако и он падне 23 Јануара 1804 на пољницу, 80 хвата испод ћуприје на Колубари.¹

¹ Што Јоксим Новић вели да он није тада погинуо, него да се

Његово тело узме одатле момак његов, потоњи славни јунак, *Милић Кедић*, и сарани код ћелиске цркве на 1 хват северо-источно од олтара и северних врата. На гроб му стави белу плочу, на којој се још с муком могу да прочитају ове речи: „Зде почиваеџ рабъ божи Илиа кнезъ — — Вирчанинъ от — — ра Мехмед — — а Фо — и — —.“

Плоча је сва изразбијана, и ја сам мислио да су је Турци нацима излупали, али, на своју срамоту, чух да није било то, него су мајсторл, када је Вирчаниновом крвљу купљена слобода хтела да обнавља цркву, ударили у мученикову плочу козе (скеле), па је тако сву излупали. И од недостојних потомака Илијиних, не нађе се човек да тај осећени прах, и тај крвави белег заклони од тога братскога вандалства! Ох, незнање, нигде те не било!...

Вирчанин је био висока раста, црне масти, космат, дугачких сувих образа, погледа веома оштрог, а гласа крупног. Кад је погинуо, није му било више од 40 година. Био је на гласу јахач и гађач из пушке. Карактера је био са свим поноситица, а уз реч је често црвонао: „По турској те вери“...

Вирчанин је оставио после себе једнога сина, Вранка, и једну ћер. Син му је погинуо на неком нишану с Бобовцем, а ћи је умрла пре неколике године у Седларима.

У Суводању има и сад доста Вирчана, али су то све потомци од Илијне браће, а његова права потомства нема.

Кажу да су Турци и његова брата нудили кнештвом, после смрти Илије, али им је он то одбио рекавши:

— Ја сам орач и копач; у кнезовању се не разумем. Да је и он чувао плуг, не би му глава одлетела пре времена.

Онда они окнеже *Милића Кедића*, опет из Суводања, који је био момак Илијин.

Браћа Недићи — Дамњан и Глагорије

Недићи су рођени у селу Осечини, 6 сата на запад од Ваљева, па граници међу Јадром и Подгорином.

после одметнуо у планину, и веће јаде задавао Турцима, то нема никакве историјске потврде.

Изнајуре су били хајдуци, и четама ударали на Турке, а кад се, године 1804, јави народни устанак, они само продуже свој стари рад, и, у друштву с *Ђорђем Турчијом*, приближе се к Лешници и к самој Дрини.

Ми не знамо сав живот ове славне браће Недића, али нам није ни нужно да то истражујемо. Њима је Лазарева Субота, у очи Цвети, 1804, била довољна да остану у славном спомену до века: они су урадили у један дан колико многи нису кадри били урадити свега дугога века свога.

Находећи се с друштвом код манастира Човешине, онда кад је *Мула Ножина* с великом војском долазио од Лешнице, идући к Шапцу, Недићи су видели како су се Јаков и Турчија завадили, и како је тим српска војска још више отанчала, па се ипак нису хтели ни узмаћи у планину испред много веће силе, нити у манастир затворити, него изиђу на отворено поље пред Турке. Да пустимо сувременог певца, нек нам он исприча јуначку смрт неса-мртне браће Недића.

Кад је Јаков, видећи колика је сила у Турака, а у њега само 300 друга, предложио да се затворе у црквену авлију, ту да начине бусије, и ту да Турке дочекају, онда

„ . . . беседе два брата Недића:
 „ Чича Јашо, што си подуђео?
 „ Ми нијесмо једне женске главе,
 „ Под затвором женски да помремо,
 „ На да првву крвљу обојимо,
 „ Да костима првву потрусимо:
 „ Већ хајдуци, убојни јунаци,
 „ Што замећу по крајини кавгу
 „ Измеђ' цара и измеђ' краљева;
 „ Него хајдмо да сретнемо Турке,
 „ Да се далек' с њима побијемо,
 „ Ве је свему свету на видику.“
 „ То рекоше, па се послушаше
 „ Сви шарене пушке потирашше.
 „ На Недићи навријед пођоше,
 „ А за њима Дамњан Кутешанац
 „ За Дамњаном Дамњановић Панто,

„ А за Пантом дружина остала.
 „ Чича Јаков на ђогату јаше
 „ Голу сабљу у рукама носи,
 „ Иде виђет' побит како ће се.
 „ На далеко сусретоме Турке,
 „ Повисоко од бијеле цркве
 „ Виш' Врањевца дубока потока,
 „ На високу брду голетноме,
 „ Ве Лешници јесте на погледу.
 „ Два Недића бусије не траже,
 „ Већ падоше оба на кољена
 „ И обадва пушке обореше,
 „ Обе пукле остаде им пусте.
 „ Бого мили, чуда големога!
 „ Ве два брата, два Недића млада,
 „ Погодише у турској ордији
 „ До два брата, два Турчина млада
 „ Оба брата изврх Вуковија,
 „ Оба брата, оба барјактара.
 „ Оба паше, ногом не макоше,
 „ Барјаци им пусти остадоше.

„ — — — — —
 „ Боже млади, срца слободнога!
 „ У два брата, два Недића млада
 „ Ве с Турцима завргоше кавгу
 „ Три ста Срба са седам хиљада.
 „ Бој чинише пуно и за много
 „ Ев' у дану пуно седам сата.
 „ Ал' Недићи рана допануше,
 „ Пребише им Турци обојници
 „ Из пушава ноге до кољена:
 „ Оба сјела један до другога,
 „ Они вичу рек'о б' вино пију,
 „ Око себе Србадију храбре,
 „ Пушке пуне на Турке бацају.
 „ Ве је срећа, ту је и несрећа.
 „ У Недића нестаде цибане,
 „ А не могу на ноге устати,
 „ Да потраже по друштву фишека.
 „ Већ из гласа сташе дозивати
 „ О, дружино, браћо Србадијо!

„Није ли се у ког догодило,
 „Ја фишека да нама докучи,
 „Празне су нам пушке у рукама;
 „У кога се фишек' догодило,
 „За фишек му ево по жут дукат,
 „Ако му се и то мало чини,
 „За фишек му ево десет дукат':
 „Доста злата, ал' џебане нема.
 „Стаде викат' један до другога
 „Ни у једног није се десило;
 „А то турски шпиуни дочуше
 „Отрчаше, Турцима казаше,
 „Да ј' Србима нестало џебане.
 „Кад то чуше до два серашићера
 „Ножни-ага и с њим Дервиш-ага,
 „Од појаса сабље повадише,
 „Из далека Турке повратеше,
 „И на сплу Турке натераше:
 „„Јала! кардаш! јуриш на душмана!
 „„У душмана нестало џебане.“
 „Кад ли, бојан, Турци јалакнуше
 „На Србиње јуриш учинише!
 „Ту се Срби покорити не ће
 „Већ се бране и празним пушкама;
 „Изломнеше пушке на седмеро
 „Све тукући око себе Турке;
 „А кад танке пушке изломнеше,
 „Сваки Србин хвата по Турчина,
 „Како који докопа Турчина,
 „Сваки пада по Турчину своје.
 „Сваки Србин мори по Турчина,
 „А Србина по двадесет Турака.
 „Погибоше два Недића млада,
 „Виш' Врањевца дубока потока,
 „На високу брду голетноме.
 „Та знаће се њино разбојиште
 „Док је Цера и Видојевице
 „И на небу сунца и месеца
 „Ђе Недићи јесу погинули
 „У Суботу на Светог Лазара*.

И садашњи нараштај, као и сваки за њима, сматраће за пријатну своју дужност да им свима каже:

Бог да их прости!

„Лака земља која их покрива
 „Својом су је откупили крвљу“.

Јаков Ненадовић

КОМАНДАТ ВАЉЕВСКИ

Јаков је био најмлађи брат кнеза Алексе из Бранковине. До смрти кнеза Алексе, он је трговао и гледао кућу, а у народне се послове мало мешао.

Кад му брат погине, позове га Фочић и понуди да буде кнез на братово место, али се он тога не прими, него остави Фочићу неког Пеју који је Ненадовићима био свој, а и служио је у кнеза Алексе.

Међу тим је устанак плануо у Шумадији, и ширио се на све стране. Јаков одмах почне прибирати људе око себе, и спремати се на Турке. Знајући, да је у Ваљеву Турака мало, и да им помоћ не може ни од куда ласно доћи, он се прво упути ка Шапцу, и на тој страни се најпре и судари с Турцима местимице на селу Вељину.

Његова су прва војничка кретања била управљена к Шапцу, и к Дрини.

Он је први набавио из Немачке топ,¹ и први је пут он освојио град Шабац.

¹ У први осечанској има барјак који су носили на војску *Михаило Недић*, брат ове двојице Недића, и неки *Глигорије Младеновић*, 1807. Многи држе да је ово барјак оне прве двојице Недића, али није, него као што рекосмо њеног брата *Михаила* и пријатеља му *Глигорија Младеновића*, који су такође били јунаци.

² *Прота* каже да су џебану набављали с процентом на сто тридесет (*Мем.* стр. 78), а *Вук* вели, да је топ био „пречлаћен као и све такве ствари које су се кријући морале продавати и куповати (*Даница* 1828, стр. 176): али хвала му (топу) ипак: он је породило после неколико стотина топова!“

Вук вели о њему, да се тиме био тако поднео, да је готово Црног Ђорђа држао за мањег од себе. Али је то могло бити само кад је Ђорђе био далеко, а кад је био близу, нема га ко се могао према њему много успрентити.¹

Не ваља му, што је онако вероломно убио Ђурчију и ако је онда тако време било.

Кад је у Јануару, 1811, позват у савет, за попечитеља унутрашњих дела, онда је синовац му Прота изашао у војску, на Дрину.

Године 1813, Јаков је пребегао на Забрешју у Срем; ту је он звао и Кнеза Милоша, да иде с њим из земље у којој је, вели, све пропало, али га овај није хтео послушати. У овој патристској одлуци врело је свој потоњој Милошевој слави.

Из Срема је Јаков спроведен у *Цилу*, у Штајерској, а одатле је отишао у Русију, и последње је године провео у Хотину, у Басарабији, откуда се повратио са свом својом породицом у пролеће 1830 године.

Умро је у Београду око 1836, и укопан је у Бранковини, код брата Алексе.

Прота Матеја Ненадовић

Родио се 1777. у селу Бранковини, од оца Алексе и матере Јоване из куће Ђелашевића, из села Гвозденовића.

Књигу је почео учити у Бранковини, код свештеника *Станоја*, из његовог, како сам вели, „врлетног буквара“. После је прешао у Среј, у село Ашању, па у Бушиново, те се даље учио.

Године 1793 започио га је владика ваљевски Јован, и дао му нурију; мало за тим, постао је и прота.

„Не мари што сам био врло млад; син сам кнежев, а можда је владини и нара требало“. Овако он сам говори о побудама што је тако млад постао прота.

Од тога доба, живот му је био пун разних промена. Ево како он сам слика своју прошлост осврћући се на њу кад је већ био

близу гробнога бурумка: „Ја сам, вели он у својим *Мемоарима*: — служио и господарио; поповао и војводовао; путовао по народним пословима далеке путове, и код куће мирно седео, и у својој башти воће калемно; војевао сам опасне ратове, и уживао благодет општег мира; с царевима говорио сам слободно, а кад кад ме је збунио говор простог кмета; гонио сам непријатеље, и бегао од њих; живео у сваком благу и изобиљу, и опет долазио до сиротиње; имао сам лепе куће, и гледао их из шуме спаљене и срушене; пред мојим шатором вршитали су у сребро ожигнени арапски хатови, а возио сам се у својим неокованим тањигама; војводе су нишчекавале заповести из мојих уста, и опет ме је судбина доводила да пред онима што су били моји пандури на ноге устајем“.

Шта је прота Матеја радио за општу народну ствар пре устанка 1804, не знамо. Постање оног писма, због кога му је отац посечен, можда би било неки одговор на ово питање, али од 1804 Проту виђамо и као војника, и као набављача, и као депутата, и као унутрашњег уредника и судију, и свуда се онажа Србин патриот који жели добра и среће своје народу.

Још те исте године (1804) послан је, с Врачара, од вођа народних, у Петроград, да поради за кавву потпору од стране Русије. Отуда се вратио у почетку 1805.

Године 1805 настојавао је да се уреди „Правитељствујућий Советъ“, и он му је први био председник.

Из „Совета“ је 11 Јануара 1811 изаслан за војводу војени која је чувала Србију од Босне место Јакова који је опет позван у Савет за попечитеља унутрашњих дела¹.

Несрећне године 1813 прешао је и он у Срем, па је после отишао у Беч, и тамо, с писмима од војвода и знатнијих људи у народу, ишао од врата до врата министрима оних владалаца, који су се ту на конгресу находили. Кад је нови устанак букнуо 1815, он је Кнезу Милошу помагао онако исто као и Карађорђу у саветовању и у ратовању. Кнез Милош га је често призивао к себи ради договора о потребама народним.

¹ *Мемоари*, стр. 311.

¹ За ово може се наћи потврда, осем другога, и у писму *К. Јовановића* од 4 Августа 1806 о боју мишарском (*Архив Уч. Друштва*, стр. 425 и 426). Ми ћемо то писмо изложити кад дође Шабац на ред.

Он је остао удов још за првога устанка, а помрла су му и сва деца коју је имао с првом женом.

Ево приче, како се он оженио, као прота, по други пут.

Кнез Милош, путујући једном из Шапца, сврати у Бранковину на конач Проти Ненадовићу с намером да га сутра поведе са собом у Крагујевац, зарад неких народних послова.

Сутра дан, све спремно за пут само Прота трчи из вајата у вајат и виче:

— Та врага! камо моја чарапа?

— Шта је за Бога, Прото? упита Кнез Милош.

— Та ништа, господару! нема ми једне чарапе, а ваља ми да понесем на пут.

Ужурбале се снахе и сва чељад, али нигде протине чарапе!

— О, прото! рећи ће па то Кнез Милош: — море виђу ја што теби треба. Али ако само жив будем, оженићу ја тебе, па ће тебе твоја обућа чекати скалупљена свако јутро, а не ћеш трчати тако из вајата у вајат.

— Не, по Богу, господару! зар не видиш браду?

— Добро, Прото, добро! Упамти ово што рече Милош.

Пођу, и дођу на конач у село Ранковић, кући неких Милићевића.

У тој кући била је скоро остала удовица једна млада, с двоје деце; здрава, млада, и лена.

Кнез Милош упита свекра њеног: хоће ли је дати за Проту.

— А може ли то бити по закону? упита старац.

— Па ево проте Жујовића, одговори Кнез: — видећемо може ли их венчати.

Свекар измени неколике речи са својом бабом; ова са снахом; још буде мало говора и разговора, кад тек ујутру рано, а Прота Матеја стао с младом пред јеванђеље и крст, и пред њима прота Жујовић, обучен, да их венча. Кад буде да се обилази око совре, рећи ће прота Матеја онако кроз невање: „Исаије ликуј!“

— Ала шта учини човек од мене!

— Ала да хоће то исто и од мене, прихвати Прота Жујовић, који је такође био удовац.

После венчања, Кнез заповеди Проти, те да свога коња и момка, а свекру опет, да сиреми денера, па да пошаљу младу у Бранковину, Проту пак одведе он са собом и задржи 6 недеља у Крагујевцу, докле се људи већ сити начуде како се прота оженио.

Пустивши га да иде кући, он му рекне, да гледа да стигне у Бранковину у вече, па тек у јутру да осване као да никуд није ни ишао од куће.

Прота тако и учини.

Из овог другог брака рођен је *Љуб. П. Ненадовић*, појета. Стара протиница и сада је жива. Ваљда ће јој бити 80 година.

Године 1838 Прота је био члан комисије која је спремала законе за Србију; 1839 постао је члан државног Савета, у коме је чину, 1852, пензионисан, и после је живео у Ваљеву. Дана 29 Новембра, 1854, упокојио се, у Ваљеву, и упокојен је у породичкој гробници, у Бранковини, код цркве. На његову белегу стоји овај смерни запис: „Овде почивају кости Проте Матее Алек. Ненадовића. Рођ. 1777 а преселио се у вечност 29. Новембра, 1854.“

Прота Ненадовић, осим многих других заслуга, има и ту, што је оставио записке бар о неким и неким догађајима свога доба.

Записке те издао је син његов Љубомир 1867 у Београду.

Прота је био раста умерена, под старост ћелав, лепе браде, лица више блага него војничког; носио је свештеничко одело до смрти, и чин је свештенички јако уважавао. Његова се слика наводи у Музеју српском, у Београду, међу другим његовим ратним другарима.

Никола Грбовић

КНЕЗ КОЛУБАРСКИ

Никола Грбовић, из села Мратишића¹, *Илија Бирчанин*, и *Алекса Ненадовић*, били су кнезови нахије ваљевске, до устанка; први је био у *Колубари*, други у *Подгорини*, а трећи у *Тамнави*.

¹ Још и сад стоји кућа Грбовића у Мратишићу.

И Никола би био посечен да га није заклонила болест, због које није могао доћи на позив Фочићу, него послао сина Милована, а овога Фочић није хтео погубити.

Уз устанак Грбовић је пристао одмах, и довео војску на Ваљево. „Идем ја, рекао је он Проти у првој опсади Ваљева 1804, оно чардака, сена, и сламе испод Ваљева да замуњам, нека пасја вјера зна, да хоћемо да палимо.“

Кад су се Турци затворили у зидане куће, и кад су се срисле поглавице договарале, шта да раде, Грбовић је Проти Ненадовићу рекао ово: „Ови се Турци, душо, затворише у тврдоћу, где им се не може ништа учинити без топа, него их ваља чувати, док се од глади не предаду; али нема брашна (тако је звао барут), но иди ти, душо, тражи брашна, а ја ћу ову пасју вјеру чувати и цјенити као што су они мога Алексеу и Вирчанина цјенили.“

Кад се јуришало на Београд 1806, Грбовић је ту био са 1000 својих војника. Ту се разболео и дошао кући где је после наскоро и умрло.

После смрти Грбовићеве, настао је син његов *Протидић Стеван Грбовић*, који се одликовао у мањим бојевима; особито је узбуђао Турке који су насртали на округе руднички и ужички. — По смрти овога проте Грбовића, постане војвода брат му

Милован Грбовић, који се тукао славно на Београду, Ужицу, Смедереву, Пожаревцу, Шапцу, Лозници, и Соколу. У последњој битци, на Соколу, разболе се, дође кући, и умре.

Године 1808, постане војвода најмлађи брат, *Радован Грбовић*. Онај се борио на Шапцу, Лозници, Баурићу, и Соколу. Дочекао је те се борио и 1815 године. Разболевши се доцније, и он је умрло дома.

Јуначка ова кућа дала је толико бораца и ратника, но сви су изгинули не од непријатељских зрна или ножева него од трчања, умора, и прозеба.

Бог да их прости!

Како село Мратишић припада, као парохија, цркви крчмарској, то су и Грбовићи сви били укопани код ове цркве. На гробовима су им били белези са записима. Али нечијем господству

буду на сметњу ти смерни споменици, па нареди те се почунају, гробови се поравне, и белеге се некуд шћерају тако, да ја 1875 не могах од њих ни трага наћи. Саможива глупа варварска ђуди! има ли ишта за тебе свето кад не умеш да поштујеш ни гробове жртвих које су често и сами Турци на миру остављали?!..

Сима Ненадовић

ВОЈВОДА

Сима Ненадовић био је најмлађи син Алексе Ненадовића. Он се родио 1793 у Бранковини.

Још као дечко, послан је био у Аустрију на науке, где је учио војну школу, и, после је, кажу, с аустрајском војском ишао у Италију против Француза.

Године 1813 вратио се био у отаџбину, и постао војвода у кнежини колубарској.

Кад Србија те исте године пострада, пређе он са својима у Аустрију, и отиде у Русију. Отуда се опет врати у Беч, и као да је на ново ступио био у аустрајску војску.

Али чим чује да је букнуо нови устанак у Србији, 1815 године, Сима се врати у Србију, и, по упуству Кнеза Милоша, стави се на чело бораца својих земљака из ваљевске нахије.

У пресудној битци на Дубљу, 14¹ Јула 1815, Сима је јуришући на турски шанец пао за своју драгу домовину.

Био је, кажу, момак веома леп, и одликовао се колико јунаштвом и мудрошћу, толико и пријатношћу у разговору и опхођењу.

О Симиној смрти има нека „*Описанка*“ у *Српском Летопису* за 1827, III, стр. 68.

Бог нека га прости! Мало је живео, али ко је срећан да умре за слободу своје отаџбине, тај не умире докле му траје отаџбине.

¹ *Прота* у својим *Мемоарима* свуда вели да је тај бој био 13 Јула, а *Милутиновић* (стр. 329) каже да је 14 дана тога истог месеца. Међу тим и на самом Симином гробу у Бранковини стоји: „у селу Дубљу, 1815, јула 14. дне храбро јурид животъ свой отечеству поклонилъ“.

Петар Николајевић Молер

војвода соколски

Петар Николајевић био је родом из Бабине Луке, одакле је и мученик Хаџи Рувим, који му је био стриц. Не зна се ни где је учио књигу, ни где се извештио да „шара себе“. Само се толико помиње да је, као младић, године 1804, шарао конач Дахџи Кучук-Алији, баш овда, кад је Хаџи Рувим дошао из Воговаће у Београд, где је и погубљен.

Пошто је устанак већ био у велике букнуо, њега видимо на западној страни Србије, око Дрине и око Сокола, и Лознице. Године 1813, по смрти Анте Вогићеве, као војвода соколски, био је одређен да брани Лозницу од Турака. Његово писмо из опсађене Лознице заслужује да се прочита с особитом пажњом и учешћем¹.

После несрећне године 1813, пребегло је био и он у Срем.

Године 1815 наводио се у Срему, где је радио чим је год могао, да би се судбина Србије колико толико облакшала.

Чувши за устанак Кнеза Милоша, он је одмах почео прикупљати драговољце, и испраћати их у Србију. То је све радио у договору с Јовицом Милутиновићем, Симом Ненадовићем, Павлом Цукићем, и другима.

Јовица и Цукић пређу и сами, а Молер се задржи да још кога момка нађе, и да уреди како ће се барут набављати.

У то стигне на Палеж Кнез Милош с војском, и одмах пређе сам у село *Прогаре*, пону *Живку*, те се ту састане с Молером, и разговори о свему послу народном. На позив Кнеза Милоша да пређе у Србију, Молер затражи да се најпре Милош обведе да не ће онако самовласно управљати као Карађорђе, него да ће за свашто припитивати бар *Павла Цукића*, *Ненадовића Проту*, и њега — *Молера*.

Милош је, кажу, пристао тада на све услове, рекавши: „Хајдете, да се ради; па ви, који сте наметнији, наређујте како год знате да је боље“.²

¹ Правит. Совети, стр. 67 и 68.

² *Милутиновића историја*, стр. 217 и 218.

Још се ту њих двојица договоре да се и мошти Светога Краља врате у Србију, да Молер преговори о том с калуђерима, који су имали и својих претевзија; да се састара за џебану, а Проту Ненадовића да извести о свему, па тада и сам да пређе.

И доиста, после неколико дана,¹ Молер пређе на Купинову с неколико друга, и одмах похита к Ваљеву, где се Кнез Милош већ налазио.

Ту је Молер на скоро имао прилику да утишава браћу међу собом. Кад је оно убијен кнез Петар из Тврдојевца. Молер је, као наметан човек, утишао људе да се због тога не изроди свађа међу браћом, кад Турци стоје пред њима, готови да их потуку или растерају.²

Пошто су Турци побегли из Ваљева, Молер је напоменуо Кнезу Милошу онај договор о вршењу власти који су они имали у *Прогарима*. Милош то одгоди, као прерану бригу, него позове

¹ *Милутиновић*, стр. 245.

² О смрти овога кнеза *Петра* не говори се једнако. *Милутиновић* (стр. 247—251) представља га као човека праведна кога је погубила наглост Цукићева. Али у Ваљеву и околини живи предање са свим противно томе. Ево што се прича о том догађају: Неки *Димитрије Радовановић* из Дуљаја, хајдук, с Милутином Гарашакићем и Павлом Даниловићем у друштву, убио је Турчина *Ингриза*. Кнез Петар узме тога Димитрија на веру, па га, после, преда Турцима, који га погубе. У Димитрија је био брат, *Поп Лука*, кога су звали „Поп Жућо“. Овај науми да се кнезу Петру освети за ту неверу. На Кличевцу 1815, у једној кући код шаранпова ручали су: Цукић, Чуић, тај кнез Петар, и поп Жућо.

Цуић прекори кнеза Петра што је више теглио Турцима него Србима.

Кнез Петар се почео правдати да је тако морало бити.

Чуић, подулирући Цукића, удари кнеза кошћу по челу, а кнез се суне преко трезе да шчепа Чуићу иза силаја нож, да га прободне.

У тај мах Поп Жућо испод доламе опали пиштољ, а кнез Петар се простре мртав. Одмах се начини мала гунгула, коју стишају Сима, Молер, и сам Кнез Милош. Рођена ћи онога Димитрија, брата Поп Жућина, сто се пута клепа у децу, да је кнеза Петра убио Поп Жућо а не П. Цукић.

Молера да иде к Соколу, и да не да Турцима продрети, ако би навалили; сам пак он оде к Чичку.

Молера после тога видимо на Црниљеву, где чува да Турци из Јадра не би продрли к Шанцу или к Ваљеву.

Кад се углавном онај мир с Марашли-Али нашом, Молера находимо као председника оне српске канцеларије у Београду која је уређена за спошење с Турцима. Молер је доиста и био за то место, јер, осим других својстава, знао је добро турски језик. Ми не можемо да проценимо, по овоме што данас знамо, шта је управо тражио Молер, а од чега се бојао Кнез Милош.

Ако је Молер био само противник безграничне власти једнога човека; ако је хтео само да та власт буде умерена, па баш тако и трајна и благотворна: онда он није ништа друго до оно што се данас виђа сваки дан. И у том случају, Милош се није имао бојати никакве опасности од захтева Молерових. Али, ако је Молер тражио оно што би Марашлија пристао врло радо да да, да буде неколико бератацја у земљи, место јединства власти, — онда је он сам себи изрекао пресуду. И Милош је радио патриотски, кад се одуширио таквом захтеву. Што је било између Молера и Кнеза Милоша, то се радило тајно, није могао то сваки знати. Тек време може скинути завесу и с те тајне. . . .

На скупштини, у Београду, о Ђурђеву дну, 1816, сваде се Милош и Молер јако, па Милош устане и рекне кнезовима: „Ја сам вам, браћо, до сад био старешина, а одсад ето вам Молера“.

Кнезови скоче на Молера, свежу га, и предаду наши. Сутра дан се потпишу на његову смрт: Митрополит Мелентије Никшић и сви други кнезови.

Паша заповеди те Молера ноћу удаве, и сутра дан покажу мртва на Калемегдану.

Молер је био од ондашњих војвода најученији, и умео је врло лепо да саставља писма¹. Кажу да је Карађорђе једном пола у шали и пола у истини рекао: „Коекуде, ко ми надговори Чунића и натпише Молера, даћу што год зажели.“

¹ То се може видети и по његовом писму једном у *Голубици V*, стр. 203—206; и 221—233.

Јовица Милутиновић

из села САНКОВИТА У КОЛУВАРИ

(Рођен 1773¹ † 20 Јула 1846)

Јовица Милутиновић, још кад је први пут (1804) Ваљево опкољено, дошав с војском Николе Грбовића, начинио је од марама барјаке и носио их поред војске тамо и овамо, само да Турци, видећи те барјаке, имају више страха.

За ратовања од 1804—1813, био је свуда у бојевима, где су се год тукли Колубарци. 1 Августа 1810 на Рођњу, код Сокола, у логору, постао је *подвојвода*, а 26 Маја 1812 добио је диплому на већи чин. Несрећне године 1813 пребегав је и он у Срем; али се одмах 1815, на први глас о устанку у Такову, вратио у Србију заједно с Павлом Цукићем и Максимом Крстићем, и одмах ту на путу, између Палежа и Шанца, позатао је неке Турке и исекао их. Иза тога се спусти к Палежу, те и то место очисти, јер су Турци већ били готови да беже у Београд.

Очистивши тако Палеж, Јовица остави у њему нешто војске и капетане: *Истра Јерића* из Звечке, и *Ђуру Н.* из Црвене Јабучке. Сам пак, с Цукићем, похита к Ваљеву, те и њега опколи. Ту на Кличевац дође му кнез *Рака Тешић* из Мионице, и *Радован Грбовић*, који су се били уклонили у Маљен од Турака.

Јовица и Цукић ту кажу војсци, да је општи устанак у свој земљи, да ће из Кесарије прећи сви који су били отишли из Србије, да је, дакле, победа готово извесна праведној народној ствари.

Али сутра дан, ето гласа, да су београдске спахије удариле на Палеж, да су се оба капетана морала испред веће силе уклонити, и тако су Турци на ново заузели Палеж, и већ на Посавину разрезали зајру. Јовица тај час узјаше коња, шчена кампију, и потрчи са 100 коњаника к Палежу. У селу Грабовцу чује он да и Кнез Милош из Шумадије иде на Палеж, и тако у сами мрак стигне, и састане се с Кнезом Милошем.

¹ У његовом зета, г. *Јеврема Тадића*, у Ваљеву, има слика на којој више, да се кнез Јовица мољовао 1838, а тада му је, вели се, било 65 година.

Кнез одмах нареди да се из оближњих села довуку товарна волујска кола да се од њих домуз-арабе¹ граде за јуриш на Палеж.

Док се то спремало, Кнез Милош упита Јовицу где би се он могао састати с војводом *Петром Молером*, макар тога ради морао и у Срем прећи. Јовица му каже да се може састати у селу *Прогарима*, у некога пона Живка. Кнез Милош преда управу опсаде своје барјактару *Сими Паштрмицу*, а он, с Јовицом, оде к селу Уровницама. Ту Јовица нађе један чун и добра два момка који Кнеза сама самцита превезу преко Саве, и одведу кући пона Живковој. Јовица се врати к Палежу, те сви навале градити оне „домуз-арабе“. Кад буду готове, они их, као пробе ради, почну примицати к Палежу. Турци се пренадну од отих напарада, па нагну товарити се у лађу да беже на ону страну Колубаре. Лађа је била један четоканк с једним топом. Претоварена, она се потопи напред Колубаре. Срби сад јурише у варош, где још нешто Турака затеку, те све исеку, и задобију турскога оружја, хатова, и чебане. Сутра дан извуку и четоканк са свим оним што је било у њему. Преко сто Турака било је са свим нао живи да су само без душе: како су седели у канку тако су се и потопили.

Јовица сад с оним четоканком и топом пође низ Колубару, па окрепе уза Саву, а Паштрмац с коњаницима к Забрежју, те тако даду глас Кнезу Милошу о овој новој победи и добитку.

То вече врати се Кнез Милош натраг из Прогара.² Јовица га дочека и покаже му како су срећно растерали Турке из Палежа, и какву су добит задобили.

Јовица је и после тога, и у рату и у мирно време, био један од највреднијих и најразумнијих народних старешина. У боју на Дубљу задобио је многе тешке ране, али их је све преболео. Кад

¹ То су на двоколицама приковане даске, тако, да неколико људи могу пред собом терати те двоколице, заклоњивши се за даске, и пудати на непријатеља.

² Ово је онај састанак Кнеза Милоша и договор с војводом Молером којим су непријатељи Милошеви корели га после горко за смрт Молерову. И састанак и договор описан је у *Историји Симе Милутиновића* од стране 217—218.

човек чита *Историју Симе Милутиновића* не може да се не зачуди енергији, мудрости, и патријоству овога честитог Колубарца.

Умрло је 20 Јула 1846 године у Руми, и тамо је уклонан. Он је побегао у Срем 1842 године услед буне у Крагујевцу.

Имао је још два брата, *Пантелију* и *Грујицу*, који су били као и он јунаци.

Пантелија је погинуо у битци на Шапцу; а Грујица је добио шест рана, и у јуришу на Чачак пао је за своју драгу отаџбину.

Множила се у Србији овака шпартанска браћа!

Милић Кедић

из СУВОДАЊА У ПОЛГОРЕНИ

Кедић је био најпре момак и буљубаша у кнеза Илије Бирчанина. Кад Бирчанина погуби, Фочић окнежи овога *Милића Кедића*. Али је Кедић одмах стао у ред устаника, и одмах своју власт употребио против Турака.

Њему ваља захвалити што је тело Бирчаниново узео из Ваљева и саранио код црве у Телијама.

Он се одликовао у свим потоњим сукобима с Турцима.

На Рожњу су га једном били опколили Турци у шанцу, и тек после дугога јуначког отпора, ослободила га је друга ваљевска војска.

Кад су оно под срећним изгледима у почетку године 1809, српске војске прешле Дрину, и пошле даље у Босну, Кедић је, у једном јуришу, на *Прибићевицу*, више *Сребрницис*, рањен, па пренет преко Дрине натраг, и преминуо је у шанцу на *Баурићу*, 25 Априла 1809.

Смрт његову забележио је у својим записима чак Митрополит Стратимировић¹. Кедић је био јако изишао на глас са свога великога личнога јунаштва.

Бог да га прости! Он је, види се, био достојан ученик у ратној школи Илије Бирчанина!

¹ *Гласник II*, стр. 212.

Јеврем Ненадовић

Јеврем је син Јакова Ненадовића. Родио се у Бранковини, 27 Септембра, 1793, а преминуо у Београду, 6 Априла, 1867. Уз оца и стрица, који су онолико учешћа имали у народној ствари, рано је и он ушао у борбу, заједно са свом својом врстом.

Године 1811, кад је Јаков дошао у савет за попечитеља унутрашњих дела, Јеврем је постао војвода у ваљевској Тамнави, и чувао је обично границу од Дрине и од Сокола. Син Јаковљев, а зет Младенов, он је имао врло zgodан положај да му ни једна од оновремених јаких партија није могла ни у чему наудити. По парави пак био је човек миран и благ, те никога није ни дражио против себе.

За њега једном рече покојни Баталака: „Јеврем је био срећан свега свога века; никад никака недостатка није зазнао: свакад је имао што год му је требало“.

Године 1813 пребегло је и он у Срем, и отишао у Русију. Кад се вратио отуда, у пролеће 1830 године, постао је председник суда у Ваљеву, па је, доцније, био и државни саветник, у Београду.

Године 1858 добио је пензију, и живео је у Београду.

Издахнуо је у Београду, 6 Априла 1867, баш онда, кад је Кнез Михаило заузимао град београдски. Кажу да је у самртним мукама молио да га изнесу на улицу пред кућу, не би ли својим очима видео како се већ лепрша српска застава на граду београдском.

Његова ћи *Персида* била је за Александром Карађорђевићем, који је био српски кнез од 1842 до 1858.

Јеврем Ненадовић био је дугих образа, под старост ћелав, али врло пријатна лица, и чист у одећу и држању као какав младић.

Максим Крстић

ВОЈВОДА СОКОСКИ

Максим Крстић био је родом из Босне, али се, веле, настањено био на Убу. У устанак је пристао кад и сви други, и био је војвода на сокоској граници.

Име његово помиње се у многим бојевима у Рађевини и око Сокола. Године 1813 био је у Лозници заједно с Молером.

У другом устанку, и за Кнеза Милоша, он се мало помиње; тек године 1844 био је члан окружног суда у Лозници, где га је затекла *Катанска буна*. Ту је он пристао уз *Стојана*, и пошто је овај разбијен, и он је дошао затвора у Ваљеву.

Одатле је после ослобођења заузимање г. Ацике Ненадовића, и живео је доцније на Убу веома сиротно, и ту и преминуо.

Имала је једна песма у којој се казује како је војвода Макс секао Турке око Дрине, и како је многе породице српске из турског ропства искупио, због чега је морао и све своје имање дати.

За овај мах ништа више писам могао дознати о овом војводи.

Нека је светао спомен до века и овим честитим Ваљевцима: *Гаји Јевтићу* из Шушеке који је погинуо на Засавици 1813 године;

Максиму Филиповићу, из Гор. Вуковнице који се одликовао у више бојева, а у Септембру 1813, с *Никифором Петакочићем* из истог села, и с 500 Подгораца, у један дан, погинуо на Засавици!

Живку Дабићу из Јаутине, који је погинуо на Лозници, у великој битци, у понедеоник на св. Тројице;¹

Арсенију Раонићу из Лознице (села) који је погинуо у великом боју на Грничари, у недељу на св. Тројице;

Јовану Симићу, Бобовцу из села Бобове,² и

¹ Код прве каонске, до гроба кнеза *Ранка Лазаревића*, има плоча с овим натписом: „Село Југина. Здѣ починають рабъ божій Живко Дабићъ и погибе у ратѣ турскій и сербскій. Быше пернй момакъ Господара Якова. И поживе 30 лѣтъ. Быше разуменъ весма. И потруди се братъ его и изнесе стѣну на покровеніи гроба брата своего, месеца Мая 25 день, 1807.“ Да ли је ово дан битке или дан у који је плоча постављена, ја не знам. Пре ће бити ово последње.

² *Јован Бобовац* је умро 14 Јуна 1832 (у 57-ој својој години), и уко-

Миловану Зујаловићу из Тулара, који је погинуо у јуришу на турски шанац у Дубљу 1815.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Бранковачки вис на ком су се много пута скупљали Срби Посавци кад су се год хтели што договарати. Вис је тај у атару села Бранковине, око 2 сата северно од Ваљева.

Пошто је Фочић Мемед-ага, 23 Јануара, 1804, посекао Бирчанина и кнеза Алексе, Јаков брат Алексин и Прота ту су прво прикупили неколико друга; ту Прота вели да је први пут побио у земљу барјак бранковачке цркве, и одатле су они отишли пред шабачке Турке те се побиле с њима код села Бељина, у шабачкој нахији.

Код цркве у Бранковини сарањени су: Алекса, Јаков, Сима, и Прота Ненадовићи. А осем њих, ту почивају кости и онога *Николе Симеуновића*, из Бабини Луке, који је оно 1815, с Аврамом Лукићем, остао преко Дрине као талац, па се срећом отуда ишчупао. На гробу му пише да се родио 1770, а † 20 Септембра 1830, и да је био „у турском синциру, у Бељини 1815.“

Брагачић, село у подгорском срезу, 6 сата на запад од Ваљева. Ту је био бој године 1806. Нападао је *Хаџи-бег Сребрнички* а од српске стране били су *Милан Обреновић*, *Грбовић*, и *Прота Ненадовић*. Најпосле је стигао и *Карађорђе* са својом војском. Турци су разбијени, после крваве борбе.

Године 1809 био је ту опет бој.

Буковица, село у Подгорини, 2 сата на запад од Ваљева. Ту је био бој 1809.

У *Буковици* су, у Радији, на месту *Петровачи*, 25 Септ. 1844, разбијене оне катане које је превео на Шанцу *Стојан Јовановић—Цукић*, и с њима пошао преко Лознице пут Ваљева. И сам вођ њихов *Стојан* овде је погинуо.

Остружан, село у Подгорини, 6 сата на запад од Ваљева. И ту је био бој између Срба и Турака, 1809.

нан је код своје цркве у подгорској Каменици. Врло пада у очи што на његову белегу стоји записано „14 Липня“ а не Јуна“. Прича у Ваљеву и у Подгорини везује смрт Бобовчеву за први помен о Уставу...

Кличевац, избрежак на северној страни Ваљева. Ту је био још немачки шанац који су и Срби под Карађорђем били оправили, а и у другом устанку, 1815, ту су се прво били утврдили кад су на Ваљево ударили. Ту је био онај кнез Петар из Тврдојевца, о ком има спомен на свом месту. Сад је ту барутни магацин.

Мало ниже Кличевца, ближе к Ваљеву, био је други шанац, у ком је Јеврем Ненадовић начинио неку кулу, разваливши ону Витковићеву преко Колубаре. Кулу ову градио је он једно за бољу одбрану шанца, а друго да у њој држи што барута. У ту барутану, под кулом, која нема прозора ни ваздуха, затворали су Турци Србе од 1813—1815, где су се ови јадници гушили без ваздуха.

Како су Турци побегли из Ваљева, војвода Сима Ненадовић, братучед Јевремов, поквари ту кулу, пошто најпре пусти све сушке Србе које су Турци били у њу натискали и затворили. Сад је та кула оправљена и у њој се, као државној згради, држи барут.

Мравинци, место у ужичкој нахији, близу међе ваљевске¹, где је *Бег Витозовић* из Ужица изазвао на мегдан *Јесту Витковића* из Ваљева, па кукавички побегао с мегдана.

Тометино поље, село сада у пожењском срезу, 7 сата северно од Пожеге, а пре је било у ваљевском округу. У овом селу се родио „*Јован Косанић*, за Принца Јевђенија оборлаћман, страшан Турком зјело“²

Осеченица, село у Колубари, 4 сата од Ваљева. Ту је био шанац за Принца Јевђенија, и у њему се помиње као капетан *Аћим Продановић*,³ родом ужичанин. Онда су Ужице држали Турци.

Врџана, брдо и заселак више Ваљева, на југозападној страни, где су сад виногради. Ту је бивао логор више пута за немачких ратова. А и Кнез Милош је био ту кад је 1815 опсађивао Ваљево.

¹ Управо се налази у атару села Таора, у ужичкој нахији, под Пољеном. То су лене и велике ливаде.

² *Гласник II*, стр. 226.

³ Није ли ово био предак онога *Саве Продановића*, ђенерала, који је умро у Митровици 15 Септембра 1822, а звао се „*Клементић од ужичке Каменице*?“

Ту су му оно дошли Цукић, Чулић и Срдан, пошто је на Кличевцу убијен кнез *Петар Миловановић* из Тврдојевца.

Забрешје, село на Сави, по сата од Обреновца (Палежа). Ту је Михаљевић 29 Јула 1788 начини шанац, и утврдио га топонима. Ту је био шанац и доцније, за Карађорђева доба.

На Забрешју је 1813, Кнез Милош, видећи да је Карађорђе с толиким војводама оставио Србију, скинуо с врата војводеку братову сабљу, и предао је Јакову Ненадовићу да је дочекува његовом сивовцу, Милановом сину *Ристи*, кога је Јаков био извео из Београда да води преко Саве. Милош је ту обукао¹ сељачки гуњ, па се вратио у Рудник међ народ. Тим је гуњем показао да је само то стање било стално и непроменито, а све друго да се мењало. „Народе, снага моја“², говорио је он 1859, и имао је право. Снага је била и остаје свакад у народу, само се и народу ваља учити и развијати да снага његова не само не изаиђа него да буде увек жива и животворна.

Најпосле, да поменемо у овом реду и *манастир Боговађу* коме би дешне било да стоји међу споменицима старог живота и рада, али му је одузела то место жеља за новином. Стара је манастирска црква порушена, и, године 1852, подигнута је, на старим темељима, са свим нова богомоља, а трошак је терало околни народ.

Богомоља ова нема сада ништа важно ни по архитектури ни по историјској судбини својој. (Може се ипак разгледати оно што сам ја писао о њој у XXI *Гласнику*, стр. 19—23).

Боговађа је била учioniца *Х. Рувиму*, и игумњу *Авакуму*,³ који је заклео заверенике у Рудовцима пред устанак од 1815.

¹ *Мемоари Протини*, стр. 213.

² *Прокламација Кнеза Милоша* по повратку у Србију 1859.

³ Распитујући за податке о животу овога родољубивог духовника, дођох и у Боговађу, и игуман ми с увереношћу показа плочу која је зарасла у траву, као стену која покрива *Авакумове* остатке. Рекох да се та плоча очисти и опере, а кад тамо, а на њој се јасно чита само година 1797, као доба смрти онога кога покрива. Упрепашћен игуман тек тад виде, да то није гроб *Авакумов*, и ако је он ту чинио, вели, спомене по жељи неких потомака покојникових који не знају где је улонан а желе да га спомену.

У Боговађу је био пренет из Вољавче, 1805, „Правитељствуюши Советъ Србски“, а те исте године, у позну јесен, одатле је пресељен у Смедерево.

Боговађа је између Љига и Колубаре. Од Ваљева је 4 сата на исток, а од Београда 14 сата на југозапад.

Поменућемо овде и цркву *Новачку* не далеко од Уба. Сад је у селу Новацима начињена нова црква, а пре је била стара манастирска богомоља. У овој је црквици био смештен барут и друго што је било потребно против Бошњака, ако би они ударили на Србију, 1828. Да се не би сазнало за тај барут, разгласиле су биле старешине: да је у цркви цркао мачак, те је, божем због тога, црква затворена и тврдо ограђена и чувана да нико не уђе у њу, док се на ново не освети.¹

Село Чучуге, 4 сата на север од Ваљева, а 3 сата на запад од Уба. На Чучугама су Срби, у светли уторник, 1806, тако разбили Турке, да је ту погинуо *Цара Осман*, и од 5800 Турака веле да је мало који коњик допрљо до Сокола, а нешак је изгинуо сав.² О овом боју *Милутиновић* има особиту песму у I књизи *Србијанке*, стр. 105—107.

Докуир, село 3 сата на северосток од Ваљева. У овом је селу стара црквица која је некад била манастир. Али оно заслужује да се помене и по том, што су у њему потучени Турци порешчије 1815, а то је било као предзнамење народног устанка, и што се за тај случај везује доцнија трагичка смрт кнеза *Петра из Тврдојевца*.

Најпосле, тек да поменемо и *Љиг, Колубару, Тамнаву, Уб*, и данашње село *Непричаву*, као места у овом округу која су некад имала несрећу да на њих Маџари нека права полажу!!³

Вреди поменути *Релино Поље, Лубенци, и Понуре*. На првом су се скупили кметови посаво-тамнавски, на другом колубарски, а на трећем подгорски, кад су год чинили какав општи договор за време Турака.⁴

¹ *Мемоари Протини*, стр. 366.

² *Мемоари*, стр. 144—145.

³ *Отаџбина* за Фебруар, 1875, стр. 188.

⁴ *Мемоари Протини*, стр. 32.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У ваљевском округу има 1 *варош* (Ваљево), 2 *варошнице* (Уб, и Обреновац), 190 села, 23 засеока, и 15.735 глава пореских (1870).

Ваљево, окружна варош, на оба брега реке Колубаре, малко више утока Граца у ту реку.

Постање Ваљева притискује засторак заборав. Ова се варош помиње у нашим споменицима тек за време Деспота Стевана Високог.

Ваљево находимо поменуто први пут у писмима Дубровачке Републике Царици Милицы и Деспоту Стевану Високом.¹ А било је и средина црвеној управи јепархијској.

Јепархија ваљевска биће постала или мало пре пада на Косову, или одмах после те народне несреће. На крају XVII, или у почетку XVIII века, кој је била придружена и јепархија ужичка. Архиепископи, који су седели на челу те јепархије, називали су се „Митрополити ваљевски“, или „ваљевско-ужички“, а други су их звали некад митрополитима а некад јепархијским.²

Последњи ваљевски владика био је онај злочувени *Данило*, кога су Турци звали *Дели-пашиз*, а Срби — *Алаук*. Он је 1815 године, видећи да се Срби дижу на Турке, прешао Турцима, и, не могавши се никако растати од њих, ни остати у свом стаду, које је лепо умео стрићи, отишао у Зворник, а отуд тумарио некуд у Немачку, и шверцао се без трага. У овога Алаука владике био је писар, у то доба, *Сима Милутиновић*.³

И тако је ваљевска катедра остала празна, па је после, мислим, у почетку 1816, састављена са шабачком јепархијом.

Осем тога, Ваљево се помиње и у ратовима аустријским с Турцима, нарочито од 1717—1739 и 1788.

До почетка овога века, песме се народне не баве Ваљевом. Мени је познат само почетак једне песме која ту варош, заједно с оном највећом у свим српским земљама, своди у ред села:

¹ *Српски споменници*, М. Пуцића, стр. 17, и 109

² Голубинскић, *Историја* и т. д., стр. 495.

³ *Милутиновић, Историја*, стр. 201 и даље.

„Хвалиле се ваљевке девојке:
„Од Ваљева лепшег села¹ нема;
„Од Ваљева и од Сарајева“

23 Јануара 1804, Фочић Мехмед-ага погубио је у Ваљеву кнеза Алексе Ненадовића и кнеза Илију Бирчанина. То су биле претходне жртве за велико дело — за ослобођење Србије, које ће се одмах за тим, као што знамо, и започети. Ваљево је тада попрскано крвљу синова својих,⁴ а наскоро за тим, 7 Марта 1804, оно је претворено у пухор, ваљада да опере те црне пеге, и, тек на огарингу турске вароши, почело се подизати ново Ваљево.

Године 1813, заузели су га опет Турци, али су га морали 1815, после 40 дана гладовања у опсади, оставити, и побећи на Јелину Брезу и Дрину, а варош је заузео Кнез Милош са Србима.

Од тога доба, Ваљево је чисто од Турака, као заповедника.

Оно се, по том, дизало и расло, али му је веома сметао Соко, који је 1862 и сам пао у развале своје.

Данас је Ваљево једно између лепих, напредних, окружних вароши у Србији.

У Ваљеву се данас раде ови занати: ковачки, опанчарски, пануцијски, терајски, абаџијски, столарски, браварски, хлебарски, качарски, кројачки, дуванџијски, потпивачки, сануџијски, бакалски, кожуарски, јорганијски, лончарски, лимарски, кујуџијски, пушкарски, коларски, џигљарски, сајџијски, ткачки, берберски, зидарски, дрводељски, седларски, пожарски, виларски, казанџијски, бојажијски, каменорезачки, пиварски, сликарски (фотограф), и дрндарски.

Сваки од ових заната нема за себе оснава, него се по више њих састају у једну зајединцу. Ових оснава, из више заната састављених, има у Ваљеву свега *седам*.

¹ Биће да ово значи место где људи *бораве*, *седе*, а не баш оно што се зове право село.

² Песма каже да су кнез Алекса и Бирчанин посечени „на љурији напред Колубаре“, а Прота у *Мемоарима* вели да су „тела њихова лежала на пољцу до Колубаре, 80 хвата испод љурије“. Које је овде истина? Ми се држимо *Протиног* извештаја као веројетнијег.

Године 1826, на крају месеца Марта, у Ваљево су се заклели кнезови и кметови горњих нахија Кнезу Милошу као „врховном наследственом Кнезу Србије“¹.

Те исте године пропутовао је кроз ту варош пок. *Ахим Вујић*, и вели да је ту било око 150 кућа српских, а 30 турских, са до 100 дућана. „Има ту, вели Вујић, и една школа, која садржи 46 ученика, и едниотъ учитеља, кои опредѣлену своју плату, сирѣчь 400 гроша прима отъ его високородја г. Еурема, а опетъ 200 гроша отъ общества“².

Данас пак Ваљево има 612 пореских глава, а то је од прилике колико и кућа (јер у вароши су задруге ретке). Има прекрасну школу, и у њој 3 разреда реалчице, 4 основне мушке класе, и 4 основне класе женске. У првој је 4 наставника и 52 ђака; у другој 5 наставника и 228 ђака, а у трећој (женској) 2 наставнице и 88 ученица. Наставничка плата износи сада 2313 талира!

До пре неколико година (1859) у Ваљево се о Илину дне (20 Јула) држао ваџар тако велики, какав се могао видети тек на неколико места на Балканском полуострву. Сад је тај ваџар мањи, пошто се на њем продају само домаћи производи Србије.

Находећи се на средини округа, у кога је једна пола родна и за обрађивање врло добра, а друга обилна водом, гором, и рудама, Ваљево не може да се не нада светлој будућности.

И за здравље, осем тога, и за око његове су околине врло лепе.

Обреновац, на Тамнави, не далеко од Колубаре и од Саве, са 325 глава пореских (1870). Варош се ова звала пре *Палеж*, али године 1859, на молбу становника, Кнез Милош је дозволио, да се прозове *Обреновац*. Бојеви на Палежу испрличани су на другим местима која мештани ласно може наћи. Обреновац је врло живо место извозом трговином: стоком, шишаркама, дугама, лојем, и другим домаћим производима. Има мушку и женску школу³.

Уб, на речици Убу, на по пута између Обреновца и Ваљева,

¹ Вук, *Грађа*, ст. 137. А види и *Арх. Срп. Уч. Друштва*, бр. 708.

² Путешествие, стр. 212 и 213.

³ О освојењу Обреновца—Палежа 1816 ваља прочитати у *Историји С. Милутиновића* од стр. 200—208.

има 211 пор. глава (1870). Столица тамнавском срезу. Има школу мушку и женску. На Убу је била само турска кариула, па су се мало по мало множили становници, те је сад читава варошица.

Села су ваљевска обично лена, махом су растрквана; али су за то куће окружене имањем. Овде је списак свију њих поименце:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна дужина од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна дужина од окружног места
	Варош			4	Бело Поље	18	$\frac{1}{4}$
1	Ваљево □ 1818	612	—	5	Кличевец	7	$\frac{1}{4}$
2	Градац	20	$\frac{1}{4}$	Свега 664 —			
3	Попаре	7	$\frac{1}{4}$				

I Срез ваљевски

1	Пале	20	1	28	Бизилове	65	$2\frac{1}{2}$
2	Седлари	44	1	29	Бабина Лука	139	2
3	Стубао	66	2	30	Бранковица □ 1832	56	2
4	Сандаљ	23	$1\frac{1}{4}$	31	Лозница	100	3
5	Сушица	42	2	32	Кланице	62	2
6	Стрмина Гора	23	2	33	Дивци □ 1848 ²	78	$1\frac{1}{2}$
7	Лелићи	89	$1\frac{1}{2}$	34	Словац	33	4
8	Дрочина	18	1	35	Стојшић	9	4
9	Рађево Село	40	$\frac{1}{2}$	36	Драчић	25	$\frac{1}{2}$
10	Пошар	10	$1\frac{1}{4}$	37	Дегурић	31	$1\frac{1}{2}$
11	Грабовица	52	1	38	Равље	49	$1\frac{1}{2}$
12	Богатић	42	2	39	Заруб	21	$2\frac{1}{2}$
13	Лесковица	193	$2\frac{1}{2}$	40	Бачевац	128	$2\frac{1}{2}$
14	Доња Буковица	84	1	41	Пријездићи	47	2
15	Златарић	101	1	42	Белћи	16	1
16	Балиновић	36	2	43	Бранеговићи □ 1843 ³	22	$1\frac{1}{2}$
17	Кунце	50	3	44	Ковачице	30	2
18	Ребељ	66	3	45	Петњица □ 1834	20	1
19	Совач	42	3	46	Клици	47	$1\frac{1}{2}$
20	Тубравић □ 1872 ¹	75	3	47	Жабари	68	$1\frac{1}{2}$
21	Брезовица	98	3	48	Белешевац	69	1
22	Ровчи	30	4	49	Бујачић	35	$\frac{3}{4}$
23	Вујиновича	73	4	50	Јасеница	32	$\frac{1}{2}$
24	Козличић	46	2	51	Лукавац	74	1
25	Јошева	41	2	52	Попучке	130	$\frac{1}{2}$
26	Котешина	113	$2\frac{1}{2}$	53	Горић	15	$\frac{1}{4}$
27	Забрница	79	1	54	Дуљаје	66	$1\frac{1}{2}$

¹ Школа је у месту *Поћуги*.

² Школа је у месту *Рабовици*.

³ Школа је у *Телијама*, код цркве.

Редни број	Имена села	Број поресних глава	Приближна далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број поресних глава	Приближна далака од окружног места
55	Слатина	55	3	59	<i>Грѣбас</i>	19	2
56	Кршна Глава	41	3	60	<i>Жуборице</i>	22	12
57	Докмир	80	3½	61	Шушеока	48	12
58	Пауце □ 1844	74	2	62	Мрчићи	39	12
Свега . . .						3.411	—

II Срез колубарски

1	Пенедевац	56	6	29	Ратковци	68	5
2	Прњавор □ 1852 ¹	23	6	30	Маркова Црква	20	5
3	Цветановци □ 1858	63	6	31	<i>Веселинови</i>	30	1½
4	Велишевци	62	5	32	Мноница □ 1858	80	3
5	Јајчићи	57	6	33	Придворица	44	5
6	Бабајићи	48	6	34	Стрмово	55	5
7	Бошњановићи	36	6	35	Тодорин до	36	5
8	Паштрићи	53	4	36	Горњи Мушћи	90	4
9	<i>Прњавор</i>	4	4	37	Доњи Мушћи	39	4
10	Толићи	48	3	38	Наномир	15	4½
11	Клуч	62	3	39	Вртиглави	58	3½
12	<i>Влајковици</i>	20	3	40	Маљевци	33	3½
13	Команице	75	4	41	Дучић	78	5
14	Славковица □ 1865	184	7	42	<i>Грмиковице</i>	16	5
15	Палежница	24	6	43	Струганик □ 1851 ²	41	4
16	Кадина Лука	70	6	44	Плавница	73	5
17	Осеченица	115	4	45	<i>Горњи Влајковица</i>	75	4
18	Крчмар □ 1865	65	3	46	<i>Чечуго</i>	15	4
19	Брежђе	69	3½	47	Врачевићи	117	6
20	Мратишчи	28	2½	48	Доњи Влајковац	50	6
21	<i>Шатков до</i>	9	2½	49	Латковићи	49	6
22	Буковац	28	2½	50	Поладићи	81	4
23	Голубац	22	2½	51	Ранари	55	5
24	Санковићи	56	3	52	Берковци	79	5½
25	Табановићи	46	3	53	Гушце	20	5½
26	Радобићи	43	3	54	Ђурђевац	58	2½
27	<i>Клашићи</i>	17	3	55	Робаје	76	2
28	Вировци	69	5	56	Рајковићи	74	3
Свега . . .						2.925	—

III Срез подгорски

1	<i>Корен</i>	33	3¼	5	Беомужевци	84	2
2	Дружетић	82	3¼	6	Тушанци	35	2½
3	<i>Лаурина</i>	26	3	7	Причевачи	129	2
4	Гола глава	101	3	8	Рабас	26	1

¹ Школа је код манастира Боговађе.² Школа је у Рибници.

Редни број	Имена села	Број поресних глава	Приближна далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број поресних глава	Приближна далака од окружног места	
9	Горња Буковица	202	2	20	Мајиновић	47	3	
10	<i>Дренајић</i>	27	4¼	21	Врагочаница	104	4	
11	Суводање	79	4	22	Оглађеновац	139	4	
12	Станина река	87	5	23	Приљево	84	6	
13	Бобова	81	3	24	Миличиница	179	6	
14	Ситарине	41	4	25	Осечина □ 1848	170	5	
15	Драгијевица	173	5	26	Остружањ	117	6	
16	Туђин	53	4	27	Лопатањ	177	5	
17	Осладић	119	3½	28	Плужац	79	6	
18	Стапар	31	2½	29	Братачић	54	6	
19	Каменица □ 1824	139	3	Свега . . .			2.698	—

IV Срез посавски

1	Обреновац □ 1824	325	12	12	Јошева	46	9
2	Бровић	72	9	13	Ратари	44	14
3	Пироман □ 1874	136	9¼	14	Уровац	85	13½
4	Лопчаник	48	9	15	<i>Бргуле</i>	28	14
5	Трстеница	96	10	16	Кртинска	46	14
6	Уље	96	14	17	Скела □ 1870	130	14
7	Грабовац □ 1851	209	11	18	Дрен	96	13
8	Забреш	76	12½	19	Стубанце □ 1870	293	10½
9	Вукићевица	65	11½	20	Бело Поље	39	11¾
10	Орашац	93	12	21	<i>Рвати</i>	29	11¾
11	Љубинић	81	9	22	Звечка □ 1852	158	12
Свега . . .						2.283	—

V Срез тамнавски

1	Уб □ 1828	211	6	16	Чучуге	70	4
2	Совлак	131	6½	17	Каленић	70	8½
3	Зукве	40	6	18	Бргуле	117	8½
4	Тулари	157	7	19	Мургаш	50	5
5	Баталаге	99	6½	20	<i>Трњаци</i>	42	6
6	Новаци □ 1851	102	6	21	<i>Гуњевац</i>	39	5½
7	Црвена Јабука	52	7½	22	Руколаде	38	5
8	<i>Милорин</i>	24	7¾	23	Звиздар	62	4½
9	Таково	117	8	24	Гвозденовић	74	4
10	Ралуша	50	4	25	Тврдојевац	49	4½
11	Памбуковица	146	4½	26	Трлић	111	6
12	Борак	81	7	27	Непричава	98	4
13	Скобаљ	42	6½	28	<i>Вукопа</i> □ 1865	34	8½
14	<i>Степане</i>	53	3¾	29	Вањани □ 1873	148	8
15	Бајевац □ 1847	101	4	30	Кожухар	77	8

Редни број	Имена села	Број порес- ких глава		Редни број	Имена села	Број порес- ких глава	
		Поресна Глава од старијег места	Поресна Глава од новијег места			Поресна Глава од старијег места	Поресна Глава од новијег места
31	Калиновац	59	7	37	Лајковац	61	5
32	Врбовине	114	4 $\frac{1}{2}$	38	Рубрибреза	64	4 $\frac{1}{2}$
33	Брезовица	74	7 $\frac{1}{2}$	39	Стубленица	133	6
34	Врело □ 1851	198	7 $\frac{1}{2}$	40	Палуси	103	6
35	Доње Јабучје	167	6	41	Шарбани	83	8
36	Горње Јабучје	153	6	42	Рађево □ 1835	60	8
		Свега . . .				3.754	—

Примедба. Године 1822 у ваљевској је нахији било свега 193 села. Данас има 27 села којих онда није било уписаних, и њихова су имена у овом списку означена курзивом; од ондашњих села нема данас уписаних ових: *Љубостиње, Рађева Села¹, Ромње, Слешника, Влајковаца, Ржанице, и Лиса поља²*, а ни једно од њих није записано ни у *Речнику Гавриловићевом*. Од оних 27 нових села, налазе се у поменутом *Речнику* ова: *Ровни, Лајковац, Горњи Лајковац, Бргуле, Турчац, Вукоца, и Стубленица*. Има и разлика у именима неких села, као н. пр. код *Вука: Уровци*, а сад *Уровац*, пре *Браовић*, сад *Бровић*, пре *Паунбуковица* сад *Памбуковица*, место *Кутиница* сад *Котешница*, *Планица* сад *Планиница*. Ово могу бити само штампарске погрешке а можда је негде и у самој ствари учињена промена, за то се овде и спомиње.

Статистички преглед

ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МУЖСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Вељеве варош . . .	1	—	4	5	—	1	1	1	1	2	3.066	664
2	Ваљевски	—	—	62	62	—	6	6	6	—	6	18.597	3.411
3	Колубарски	—	—	56	56	1	6	7	6	—	6	15.394	2.925
4	Подгорски	—	—	29	29	—	6	6	2	—	2	14.769	2.698
5	Посевски	—	1	21	22	—	4	4	6	1	7	11.979	2.283
6	Тамнавски	—	1	41	42	—	9	9	7	1	8	19.678	3.754
Свега		1	2	213	216	1	32	33	28	3	31	83.483	15.735

¹ Оно је у ваљевској нурији и сад.² И данас је у рађевој нурији.

Кад је 1866 године попис људства свршен, нађено је у 191 месту 83.483 житеља. Ако се сва насељена места распореде по броју житеља, онда излази да у округу ваљевском има места која броје

мање од 100 житеља	4
од 101—200 „	31
„ 201—500 „	101
„ 501—1000 „	48
„ 1001—2000 „	6
преко 3000 „	1
Свега	191

Села су, као што смо рекли, мала бројем кућа, а велика просторијом коју заузимају.

Куће и кућени намештаји у Ваљеваца, особито у Колубари и у Тамнави, били су одвојили од свих наших сељака. Тамо коле имајући сељак, осем куће у којој му се не гаси ватра, и вајата у којима спавају млађи задругари са својим породицама, има „*башкалу*“; то је кућа за се, с једном или више соба; то је права „*гостинска кућа*“ у коју се прихвата гост и странац кога би навео пут да затражи гостопримства.

Праве куће, у којима се углавном борава, и које нису за госте, овако су расположене: обично су подељене на две суворе: на собу и на праву *кућу*.¹ У соби се борава само зими. У *кући*, око ватре, најрадије се налазе сељаци и лети и зими. Ватра обично гори напред куће, или уза сами зид, који раставља *кућу* од собе. Над ватром обично зија у небо широк оцак, из кога висе вериге, о које се вешају котлови, кад ваља згрејати воде, или друго што узварити. Уста оцака покрива округло, начињен од дасака на шилак сведен капић који се негде зове *триеза*, а негде *качуља*. Где год на страни у кући, находи се полица на којој су судови. Место откуд се налажу дрва на ватру зове се *преклад* или *завала*. Оно место које је на супрот завала зове се *прочеље*. *Прочеље* је најодличније место у кући.

¹ У сељака је рет кућна врата ретка: оно што се у вароши зове *кућна*, у њих се зове *кућа*.

Ту обично седа домаћин, или одличан гост. За завалу седају просјаци, сироте, и Цигани. Сви седе окренувши се к ватри. Иза њихових леђа о дуварима висе суве сланине, најлепши накит мрсној сељачкој кући.¹ Испод тавана, до ошака, окачене су мочице за сушење пастрме. Негде у крају обешена је сланица са сољу, а у углу са својим тучком ступа, у којој се туче со. Ту негде стоје и жрвњи.

У сељака Ваљеваца има много и посуђа варошкога, а и *кујна* господска прокрчила је пут међу њих.

Око кућа су обично вајати, млекари, амбари, кошени, хлебне пећи, и друге зграде за кућанску потребу. Око свега тога обично је велики шљивак у ком, осим шљива, има по која трешња, која јабука, дуња, крушка, и по који орах.

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Занимање главно људима у ваљевском округу јесте земљорадња и сточарство. Само у варошима има „дућаница“, да и од њих мало који уз дућан и не „преорује“.

Држећи се земље и стоке, становници су ваљевског округа одавно изишли били на глас као најбогатији међу својом браћом. Томе су помагали колико веома повољни месни услови (родност земље, велике просторије, и обиле паше и горе), толико и јаке задруге, које су у овом округу најдуже задржале свој стари, свој дивни импозантни тип. Они који су се лакомислено удаљавали од плуга и тора, па се бацали на крила превртљивој срећи трговине, не верујем да су могли дуго остати необавештени.

Пописом, у колико наравно он казује истину, нађено је 1866 године у ваљевском округу:

¹ У селима је обичај да отац оне девојке коју просе иде и *гледа кућу* младожењину. Тако се прича да је један отац, после таког пута и гледања, ово рекао: — Кућца, истина, мала; али мрсна, окићена сланином: имају се чим мрсити². И да ћер. — Кад дођу у походе, одева им каже да су оно биле све туђе сланине: младожења је, вели, био узео сланине у наруч у комшија, те њима накинто кућу; а како је таст отишао, он вратио сваком своје.

Коња	10.944	грла
Говеда	61.648	„
Оваца	153.605	„
Свиња	149.217	„
Коза	9.745	„

Кошница је било 1859, 14.216 а године 1866 — 10.013.

А засејано је било, по попису од 1867 године:

Кукуруза	30.108	дана	орања
Пшенице	28.124	„	„
Овса	6.507	„	„
Јечма	4.228	„	„
Крупника	374	„	„
Ражи	93	„	„
Проса	9	„	„
Елде	8	„	„

За рубине је било посејано конопље 2011 дана, и лана 1036 дана.

Ливада је било 50.840 коса.

Винограда је било 17.544 мотике.

Житима у Подгорини јако досађује бујад од које ако се с пролећа не оплеве не ће им ваљати род.

У селу *Скели*, у Посавини, сеје се *каза*. Године 1874 нађено је бар 100 ока зрна. Њу тамо пеку и пију, и хвале да да је добра.

Виногради су на гласу: у *Бајевцу*, *Радуши*, *Бањанима*, *Попадићима*, *Врховинама*, *Гвозденовићу*, *Близоњима*, *Козличићу*, *Голој Глави*, *Котешници*, у *Бранковини*, и у *Забрдици*.

Од воћака има: крушака, јабука, трешања, вишања и особито много шљива.

У Колубари се жале да се овце много метиљају, а говеда су тамо на лепом гласу и великој цени.

е. одеао

Мушко одело у Ваљеваца не разликује се много од одела осталих наших сељака.

Мушкиње носи: кошуљу — рубину, — гаће, дозлуке, подвезе, чарале, назувице, опанке, каише, појас, чакшире, гуи, фермен, замадан, копоран, памуклију — ђуду —, кожух; на глави: вес, шубару, или шешир.

Женскиње носи: кошуљу, предњу кецељу, и стражњу кецељу — боичу —, појас (тканице), чарале, опанке, или ципеле. Жене на глави имају коњу која је озго зарубљена као таџирић, а обмотана је обично белим убрадачем, који се придева иглама од којих се оне које су кићене зову *першани*.

Ово женско одело носи се у целом ваљевском округу; мало га има ч у београдској Колубари, на прилику, у селима: Шонићу, Релијама, и Стубици; а биће га и у ком рудничком селу до Љига. Так се то женско ваљевско убрађивање пружа од Колубаре између Маљена, Медведника и Саве чак до близу Мишара и Црнијева у шабачком округу, па се онда претвара преко Влашића и Прослона к Љубовићи и Дрини, и, најпосле, чак веле да га има онамо преко Дрине. Чудновато је, како се могло раширити у такој необичног форми?

Само је онај таџирић на глави у Посавини тако мали да у неких жена није шири од длана, а у Подгорини је још прилично широк. Мода и ту показује своју тиранску силу.

Девојке су пре носиле на глави весове, а друго им је све као и у жена, а сад весова нема него сплећу косу као оно у варошима оне које не носе весова. И у људи и у жена одело је махом скупоценије; и ако баш свакад не одговара естетици увек је добро платило руке које су га кројиле¹.

Али има нешто што ружи овај крајни свет, и баца ружну сенку на сав тај лени и имућни округ. То је болест *шуга* која је

¹ У селу Чучугама казаше ми за једну младу која је дала за бајадер 4 дуката на га само једном опасала те на њој покисао, и после га је продала Циганци за 2 рубље!!

у Тамнави тако општа да је ваља ретка кућа у којој нема по које чељаде шугаво. Кршан момак, сав у коси и у злату, а руке му испрекале од шуге као црвона кора!... Е, то је тако немио а опет тако обичан појав у том иначе красном округу!

ж. говор

У ваљевском је округу говор двојаки: Посавина, Тамнава, и доња Колубара говоре источни говор, а Подгорина и планинска Колубара јужни.

У оним првим крајевима може да се чује оно што и у шабачкој Посавини *е* место *и*, н. пр. *езео*, место *изео*, *езмери*; место, *измери*, Меовица м. Миовица; а у оној јужној доли округу махом је све као и у ужичком округу.

Падежи су правилни; глаголски облици некрњени; и у опште је језик сачуван од многих турских речи.

Не знам да ли шале ради или од збиље, тек је ружно што се може да чује немачка реч *цајт*; н. пр: Имаш још *цајта* да урадиш то и то, и т. д.

Често се чују у говору као свеза ове две речице: *иа* и *бој се*, на прилику:

— Имаш ли, рођаче, деце?

— *Иа* и немам, господине?

— А јеси ли имао?

— *Иа* и нисам.

— Хоћеш ли ти у Ваљево?

— *Иа* и не ћу, и т. д.

Или ова:

— *Бој се* лепше је ово (место: држим да ће ово бити лепше).

— *Бој се* је он *овако* казао (место: мени се чини, да је казао овако), и т. д.

з. ПЕСМЕ, ПРИЧЕ, ИГРЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ

Песмама и приповедака не знам које би биле карактерска особина самог овог округа. Још се за приповетке мора приметити

да их има доста које сведоче јаковну свест у Ваљеваца о старом српском народном животу. А песме се певају које и свуда; гусле су још поштоване и радо слушане у свакој кући ваљевској.

Од колских изгара знам имена овима: *Ваљевка, Грозница, Мичванка, Поцерка, Нишевљанка, Поломка, Србијанка, Убљанка, Сакајдо, Паргар на паргар (!), Устај дико зора је, Циганчица, Четворка, Острољанка, Бурђевка, Фрајла Перса (?), Влахиња, Болканка, Моравчица, Ситниш, Зајам, Трескавица, Капетан Борђе*, и др.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

За Турака је овај округ био подељен на ове три кнежине: *Колубару, Подгор* (или Подгорину), и *Тамнаву*. И тако су оне и зване.

Доцније се уз име *Тамнава* додавало и *Посаво-Тамнава*.

За Карађорђева времена остала је деоба као и за Турака. Године 1811, кад су се умножиле војводе и војводства, онда су села била подељена, и сваком је *војводи* дан списак села која му чине војводину. Тако је *Прота Ненадовић* добио 34 села, међу којима се налазе и данашње варошице Палеж и Уб.

У Ваљеву је био магистрат за сав округ.

Поште су биле: у *Ваљеву, Боговађи, Убу, и Палежу*.

Сад је овај округ подељен на пет срезова: *Ваљевски*, коме је столица Ваљево, а чине га она села која су најближе око Ваљева; *Подгорски*, коме је столица у селу *Каменици* или боље рећи на *Равном Брду*; *Колубарски*, са столицом у селу *Мионици*; *Тамнавски*, са столицом на *Убу*; и *Посавски* са столицом у *Обреновцу* (Палсжу).

Суд је окружни у Ваљеву, где је и начелство.

Ту је команда ваљевске бригаде.

Ту седи и прота округа ваљевскога, али *Уб*, и *Обреновац* имају сваки за се намесника који се односе непосредно својој јепархјској власти у Шапцу.

¹ *Мемоари*, стр. 311.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

У нове тековине може се узети: црква у Ваљеву, црква у Рабровици, црква у Врелу, у Бранковини, у Новацима, у Телијама, у Петњици, у Мионици, у Боговађи, у Обреновцу; и школе: у Ваљеву, у Поћути, у Каменици, Рабровици, у Цветановцима, у Врелу, Пироману, Новацима, Рибници, и у Звечкој.

Путови су насути: од Обреновца уза Саву к Шапцу; од Обреновца на Уб к Ваљеву; од Ваљева на Каменицу к Лозници; на Коцељеву, к Шапцу; уз Колубару, на Прослон к Љубовићи; и друм на Рогачицу; и преко Ластре просечен је пут к Ужицу. Од Ваљева на Мионицу и преко Љига к Београду; од Уба опет има пут насут непосредно к Шапцу.

На Љигу је начињен камени мост који смо помињали у београдском округу.

Тај је мост испод Боговађе, а има и други опет тако исто леп мост на Љигу више Мораваца, само је у опасности да га вода не обиђе.

II

Шабачки округ

1 Границе, и планине

Шабачки округ на западу раставља од Босне река *Дрина*; на северу, од Срема га раздваја *Сава*; од истока га дели поток *Вукодраж* од округа ваљевскога, а на југу речица *Жича* и *царски повијарац* деле га од округа подринскога.

С Влашића, изнад села Приљева, до Вукодражи, граница међу шабачким и ваљевским округом хвата један део горње Тамнаве, а нема никакве приметне природне линије.

Планина нема много у шабачком округу. Управо *Цер* једини заслужује то име. Сви коле високи брегови само су његови огранци, или издаци. Цер се диже изнад Лешнице, недалеко од Дрине, и пружа се на југоисток до брда *Брачинца*; ту се спаја с *Влашићем*, и окреће готово правце на југ те се саставља с Медведником.

Највиши висови на Церу биће *Град Тројан*, после иде онај вис мало севернији између манастира Петковице и Чокешине који се зове *Кумовац*, па *Грабоваци*, па крајњи чот царскога повијарца, *Видојевица*,¹ што је баш над Лешницом, и ту се царска коса спушта са свим у дринску равницу.

¹ За *Цер* кажу да је висок 1600 стопа, а *Влашић* 1000 (*Гласник XXI*, стр. 169 и 167), само не знам које су тачке мерене. Чујем да су нека господа доказивала и кладиле се да се *Видојевица* види с београдског Калемегдана. Варају се који мисле да је оно *Видојевица* што се с Калемегдана види. Оно је вис *Грабоваци*, изнад Петковице, а *Видојевица* је много нижа те се због тога и не може да види с чувенога *Фикир-баира* из Београда.

На *Влашићу* пак највише су тачке: *Вис* и *Мраморје*, а најзнатнији прослони или превоји, куда путеви иду, зову се: *Крам*, *Белугак*, и *Разбојиште*.

2 Воде

Шабачки округ квасе две велике воде: са запада *Дрина*, а са севера *Сава*. *Дрина* га дели од Босне, а *Сава* од Срема, обе земље у којима наша браћа живе. Савом плове и лађе и пароброди, а *Дрином* досад само просте лађе *зворникуше*.

Осем ове две граничне воде, ваља у овом округу поменути неке мање, од којих на прво место долази:

Засавица. Она има два извора, један из потока *Батра*, а други је на *Лађинама*, сирам села *Нобаја*, где и јест најдубља. Њој много воде подавире из Дрине и Саве.¹ Она кривуда тамо амо, док се, после 6 сата тока, не слије у Саву код Митровице. Газити се не може нигде, јер веле да је на неким местима дубока до 5 хвата, а широка близу 10.

У *Засавици* има рибе какве и у *Сави*; у њој се ватају некад сомови и по 100 ока један; има штука (по 30—40 ока); има шарана, црвенперака, кесега, и т. д.

За *Засавицу* су везане многе приче, неке из живота српскога народа, а неке иду и у даљу старину.

Оне ће бити поменуте кад буде реч о старим зидинама које се налазе на *Сави*, једна више а друга ниже утока *Засавице*.

Битва, почиње некако међу *Дубљем*, *Богатићем* и *Змињак*. Тече поред села *Глушаца*, где је врло дубока, и зове се *Провалија*. 2 сата ниже, код каменог окна, одваја се од ње расток *Бабин*, која пада у *Саву* код *Гератовића* воденице. Права *Битва* иде у *Саву* поред *Јањића* (старог града) *калоинском ровницом*. Баш око њенога извора била је, 14 Јула 1815, она крвава и пресудна

¹ Прича у *Подерини* вели да је у селу *Букору*, под брдом *Главицом*, затворен извор *Бубановац*, па је вода која је некад ту извијала, пробиле у *Мачви*, и то је, вели се, сад *Засавица*.

битка, где је последњи пут разбијена велика турска сила, која је ишла да угуши Србију.¹

Журава, водено корито између Клења и Бадовинаца. Прича се да је ова Журава некад највише топила Мачву.

Личинице, извире у Церу, код села *Тробосила*, у срезу јадранском. Извор јој се зове „Добра вода“. После 3 сата тока, улива се у Рвеницу.

Јерез, долази испод Цера, код Чокешине, и најпре се зове „Чокешинска Река“, а после добива име *Јерез*, и тече поред села: Прињавора, Рибара, и Петловаче, па, прешав у данашњу Мачву, иде поред села: Скрађана, Дубља, Белотића, Табановића, кроз поље „Толић“, па поред Шапца, и, испод града, улива се у Саву. Јерез тече 5—6 сата.

Тамнава је вода која припада више ваљевском округу. Она нема једног извора, него се слива из више потока с планине *Влашића* (а не с Цера). Главно јој се врело може узети она кисела вода код цркве у селу *Миличници*. Тамнава се испод Обреновца улива у Саву, као што је казано на свом месту.

Добрава, има два извора, или, као што у њеној околини веле, „грла:“ једно јој је под кривајском *Главицом*, и зове се *Врело*, а друго под *Голим Брачинцем*, и зове се *Млаква*. Доцније утиче у Добраву и поток који протиче кроз село Румску а извире у планини *Краму*. Добрава пролази кроз села или покрај села: Метлића, Накучана, Синошевића, Заблаћа, Вукошића, Риђак, поред места Орида, и испод села Мрђеновца утиче у Саву. Свега тока њезина може бити око 6 сата.

Шибенац, извире близу *Рвенице* из старог корита, и из својих извора, па, после 6—7 минута тока, улива се у *Рвеницу*.

Рвеница, има своје изворе дринске, и, после 10 минута тока, улива се у Дрину.

Али кад Дрина дође, она прелије и Шибенац и Рвеницу. Осем текућих вода, могу се поменути још и баре „*Ширине*“

¹ *Битка* је некад значила не само воду него и крај око реке тога имена („*Отаубина*“, за Фебруар 1875, стр. 188).

у атару села Шеварица и Узвећа, које притискују голем простор земље.

Минералних вода нема у шабачком округу, осем оне једне у Јаловику, селу посавотамнавском, за коју г. *Гродер* каже да има доста твожђа, али која још није довољно испитана.¹

3 Равнице

У овом је округу чувена равница *Мачва* која је највећа у свој Србији. Од петице Видојевице, па чак до обала савских, и од Мишара до Дрине (10—12 сата) све је глатка равна, на којој човек не зна шта је лакше лети погледати: или богата села, или напредне усеве.

Мачва је пре неколико десетина година била сва обрадљивом густом растовом гором. И управо њену средину чинио је онај чувени Битог који је и несма обесмртила, али је сад гора тако проређена, да је путњак, лети, од Шапца до Дрине жељан дебелога хлада.

Крајеви Мачве који се спуштају к Дрини и к Сави, особито ови последњи, водопадни су; и сваког пролећа неко време пролеже под водом. Од тога се Мачвани спасавају насинима, који се мало по мало подижу сваке године.

Осем праве равне *Мачве*, доста је равна, у овом округу, и сва Посавина; а и око горње Тамнаве има красних равних лука, само што су оне све простором мање.

4 Шуме

Од зеленог Битога, који су и Туркиње онако тужно клеле да се „не зелени“, нема данас готово ништа. Старци сами кажу: „Где пре ниси могао гује за реп извући, данас можеш терати нитов.“

Има још по која честа, али то су већ забрани појединих људи.

¹ *Линденмајера*, „*Опис мин. вода*“, стр. 125.

Само је све осоје црско покривено красном гором, и највише родном. Мудром сечом и штедљивим трошењем тога блага, може се оно начинити готово неисцрпљиво, али ако се, сачувај Боже, скине Церу тај биљни наквт, онда ласно може и он показати голе кости своје, као што је већ учинила *Баба* (више Параћина), *Стџо* (у Крајини), или *Козомор* (у ужичком округу), или *Гарван* (у Поречкој Реци).

У Посавини, од Добраве доле до Вукодражи, има још лепе растове горе, само што је је мало.

Гора је: церова, граничева, лужњакова, букова, липова (особито је у Китогу било много липе), кленова, брекињева, брезова, јасенова, ивова, жестикова, глогова, јањева (око Дрине), лескова, и има пуно разног шиба и трња.

По шумама има: вукова, лисица, творова, зечева, дивљих мачака, куна, видара (ретко), срна, јазаваца, веверица, пухаћа.

Од тица: орлова, гавранова, јастребова, кобаца, мишљак, совуљача, букача, и т. д. У мачванско Посавље долазе по некад: лабудови, ждралови, дивље гуске, и дивље ћурке (ретко), кокице, препелице, јаробице, и т. д.

5 Рудно благо

До сад се још није нашло у овом округу рудно благо. Тешко је веровати да га баш нема, али до овога часа ништа о том није појављено ни обелодањено, а није озбиљно ни тражено. Где мајба земља на површини својој има пуно блага свога, ту није никакво чудо, ако деца њезива не рију радо у утробу њену, да траже благороднога метала.

6 Остаци од старина

Видин Град, на врху Видојевце, последњег западног вјеса црског, баш над Лешницом. Град је са свим порушен; само му се познају темељи, и около онај дубоки ров којим је био опасан.

Народ прича да је Видојевцу, или Видин Град, градила нека *Вида*, сестра ове Ковиљке, која је зидала Град Ковиљачу.¹ Ништа се више не прича о тим женама које су могле чак и градове градити.

Стара варош Лешница била је под самим брдом, ближе к Видојевци. *Шафарик* мисли да је данашња Лешница онај *Лесник* који помиње *Константин Порфирогенит*.

Не би ли било приличније мислити, да је *Лесник* био ово што се данас зове *Видојевца*?

Град Тројан. На највишем месту Цера, баш некако на средини његове косе, стоји тај град усправо и данас. Није ништа особито по зидању, али је с њега дивотан поглед: на северо-исток на сву Мачву, Срем, и Посавину, и на југо-запад: на сву Шумадију и на Јадар. Ко је у њем седео, није остао жељан лених предела, ако му је само било до тога. Има прича, да је у њему живео некакав цар *Тројан*, који је имао три главе, од којих је једна јела људе, друга стоку, а трећа рибу. Он је, веле, дањивао у свом граду на Церу, а ноћивао у граду *Ширину*, на Сави, 5 минута пошавши од Митровице к селу Засавици. Народу се то додија, на оду светом *Димитрију*, који је у њега служио, и замоле га да упита Тројана: чега се он боји?

— Само се бојим сунца, одговори Тројан: — а никога више под небом.

Свети Димитрије, дознавши то, да коња пуње зобнице нека место јечма, а људма закаже да сваки својим петловима поваде језике, да не би певањем објавили Тројану зору. То њега омете, те се одоцни, али ипак побегне, но сунце га ухвати; он се зарије под пласт сена; али дође бик те преврне пласт, и он се растони.

Прича вели да је Тројан у том бегану оглувео на месту где је сада село *Глушци*; да су му отпали табани у селу *Табановићу*; да је ослепео у *Слепчевићу*; да је изгубио штит у *Штитору*; и највећа несрећа да му се десила у селу *Десићу*.

¹ *Вјесник Вука Ковиљача*, стр. 281.

Светог Димитрија, вели прича, убију пријатељи Тројанови, што је Тројану дошао главе, и баце га у Саву, а тако и слугу његовог *Нестора*. Доцније виде да с небеса пада луча Божја у Саву, и изваде га, а то се он сав сија. Од њега, веле, постао је свети *мир*, и Митровица се прозвала по његовом имену.

Град Ширин, пет минута уза Саву, више Митровице. Осем оног што сад испричасмо, има о граду Ширину још и ово:

Живео је, вели се, у њему неки народ, који се молио Богу *сребрном*. Самосаздани Бог створи језеро Засавицу, и у њему велику аждају, којој је свака кућа морала дати по једно чељаде да га прогута. Дође тако ред и на цареву ћер. Њу спреме и одведу на место где је аждаја долазила да узме свој оброк. На том месту стојала је јадна царева ћи и плакала. Удари на њу свети Ђорђе, и, дознавши сашта плаче, рекне јој, да се само моли Богу самосазданоме а не *сребрном*, па ништа нек се не боји. Она пристане. Ту су њих двоје чекали, и свети Ђорђе јој је заспао на крилу, а она га је, веле, бискала. Јави се аждаја; она не смедне будити светитеља, него брзине у плач. Суза падне на лице светом Ђорђу, и он се тргне. Дознавши шта је, скочи, и, убије аждају, те тако народ избави од ове напасте.

За *Ширин* град прича се још и ово: да је у њему седела некад некаква царска ћи која је имала од злата снџију, и на њој вљочку с пилићима — све од сувога злата!

Кулина. Ниже утока Засавице у Саву, на $\frac{1}{2}$ сата низ воду, налазе се ове развалине које је већ Сана оплавела. Стари људи памте кад та градина није била ни два корака од наше обале, а данас је на 20 хвата у води. На њој се налазило бакарних теписја, куглова, и златних мишјуша. Неки су ронци казивали да су доле у води божем видели 6 врата с великим катанцима.

И овај град народно веровање приписује цару Тројану.

Опет низа Саву, на 1 сат и по к Шапцу, на месту *Јањићу*, у *Гератовића* оградџи, има нека зидина. Прича се да је то био град *Сибџанина Јанка*. Још се говори да је пре 5—6 година *Михаило Гератовић*, из Дреновца, нашао ту некакав камен с

потписом самога Сибџанина Јанка. Али колико је истине у тој причи, ја не могу казати.

Рибарица (Сегедин). Место, где је сада глушачка црква, на десној обали Битве, зове се *Сегедин*. Ту су остаци од некаког старог града, за који веле да се звао *Рибарица*, и да је *Видојевици* слао рибу, јер су живели у пријатељству. Тај је град сатарно цар *Татаран* (Татархан).

Прича вели још да је од *Сегедина* до *Бабина* (2 сата места) све гредом Бубањом била једна варош у којој је радило 77 касаница, и у којој је мачеа могла прећи толику даљину све с крова на кров. Да је туда било кућа, сведоче остаци и дан данџи.

У опште је овде обала савска богата остацима од старина, али њих сваки дан нестаје; разносе их људи, а и вода их подједа и руши.

У селу *Дебрцу*, код Малог Дубокога, 3—4 сата низа Саву испод Шапца, кажу да су се до скоро познавале зидине од старог града, за који народ прича да је некад био велики, али је Сава, ронећи под њим земљу, већ и њега веома подронила. Има још и шанец, који је ишао даље у земљу. Мисли се да је овде био онај град *Дабрац*, у коме је седео краљ *Драгутин*.¹

Мало ниже Дебрца, на утоку Вукодражи у Саву, остаци су старог града *Белина*. Зидови му и сад вире из савске обале, а иначе је до темеља порушен. У тим се зидинама находе многи стари новци из римскога доба. Ово је место некад било важно. Ово њега су се били Маџари и Срби, који ће заповедати Мачвом.²

Градић, на једном избрешку, у селу *Криваји*,³ с десне стране Добраве. Зидина већ јако порушена.

¹ Вук, у *Рјечнику*, стр. 114.

² *Rad Jugoslavenske Akademije III*, стр. 99—100.

³ Село *Криваја* звало се некад *Добрине* (а тако се звао и манастир т. ј. садашња црква кривајска), па је стекло садашње име овим случајем: У том селу Добрињу био је механиџија, који би јутром науцнио судове пињем, и оставио на механи, да није ко прође, и да наре остави на ћепенку. Док је ту ишло тако право

Милошева коњушница, зидина је у селу *Дворишту*, у осоју Цера. Она собом није знаменита, али вреди да се помене за оно што се у народу прича о том месту. Народ верује да је *Милош Обилић* био родом из Поцерине. У *Дворишту*, вели се, да су му били двори. Ту има и један гроб с великим каменом чело главе, Срби туда веле да је то гроб Милошове сестре која је, веле, ту плевала пшеницу, а Милош, мислећи да је то кошута, убио је буздованом с Тројанова града.

У селу Криваји два су брега: *Табор* и *Црквина*; на првом је Милош одморио војску а на другом, веле, причестио је, кад је полазио у Косово.

У Поцерини има и једна вода која се зове *Нечаја*, и близу ње поље, које се зове *Пусто-поље*. Поцерци доказују да је после косовске битке дошао гласоноша, и нашао Милошеву мајку на тој води, код оваца, па јој рекао:

„Нечај више, Милошева мајко!
„Одбиј овце у то *Пусто поље*:
„Милош ти је јуче погинуо!“

И од тога је, веле, остало *Пусто поље* и вода *Нечаја*.

Црква Каона — некад манастир — кажу да је задужбина Милошове сестре Иконије. Две сестре Милошове, Иконија и Вида, нису могле да пусте брата сама у Косово, него су и оне хтеле да иду с њим. Милош је, тако, ишао лагано с војском, вребајући згоду да се од сестара искраде. Дошав с војском на „*Равну ливаду*“, више садање цркве Каоне, Милош рекне сестрама да му донесу воде. Иконија оде на воду, а Вида остане уз брата. Иконија, донесавши воде, рекне брату: „О, мој брате, што добра коња видех, још да је седло према њему!“

— Блага имамо, сестро, одговори Милош: — па му начини и седло. А док се вратиш с Косова, помоћи ћу ти и ја.

дотле се и село звало својим лепим именом. Али једног вечера механиција затече празне суде, а новаца за пиће не нађе.

— Е, наста *кривда* у нашем селу! повиче он својим сељацима. И од тога, кажу, остане селу име *Криваја*!?

Народ вели да је она разумевала: добро место, где би била црква.

Милош их, после, превари те заспе под „*Добрим Грмом*“, па се он искраде, и оде, а оне остану. Кад чују за смрт Милошеву, Иконија начини Каону, а Вида неки други манастир у Видојевци, али који (?).

Кад се иде из *Прњавора* к *Новом Селу*, на по сата од пута, местимце око градине *Илије Самуровића*, место је *Подрумине*; причају да је ту била црква и некака варош.

Грџдовић, близу Тамнаве. На три узвишена брежуљка, прича се, да је некад био *Шаренград Љутице Богдана*, и да је у њега он звао Краљевића Марка „на Загорје Шаренграду питомом“. Сад је све порушено и разнето, само се изоравају комади добро печене цигље.

Ниже, низ Тамнаву, једно пола сата од приљевске цркве, има велика умка, као какво гумно. Прича се да је то била кула неког *Адоша*, а мало више у брду, на месту „*Јагодина*“, била му је веле црква. Свуд се туда ископавају парчад од цигље, а нађе се и по који стари новац. Према кули је брдо „*Кључаревац*“, где су били Адошеви подруми. Адош је, веле, био човек веома богат. Имао је све рактило за плут од самога злата, као: ојета, крпеле, заворње, јармове, палице и све што треба; у жене му је пак био златан разбој, са свом разбојском урутком, од сувога злата. Мисли се да то све стоји и дан данџи у подруму, на месту *Кључаревцу*, само се не зна местимце: откуд су му врата.

У Адоша је био врло добар коњ, кога је чувао и хранио у подруму.

Негде у Подгору имао је он некакога кума *Радосава* коме је децу крштавао.

После смрти Адошеве, дође кум Радосав Адошевој жени у госте, па је замоли да мало кумовог коња пројаше. Кума му одмах испуни жељу. Заповеди слугама те коња спреме и изведу пред кулу. Радосав сиђе с куле, узјаше коња, па побегне у свој Подгор. Кад је био под Влашићем (сад у ваљевском Приљеву), одјаше коња, да га мало одмори. Кад га на ново хтедне узјашати,

рекне коњу овако: „Стани де куме, да те кум узјаше!“ па скочи на коња. Коњ се згоропади, и потрчи тамо и овамо; никако се није дао умирити, докле јахача није скидао свега у комаде.

Радосав је од рода имао само једну сестру. Кад црница чује за ту несрећу, она почне тражити од брата комађе. И на венцу Влашића, између села Миличнице и Осечине, нађе му главу и десну руку. Ту му удари белег који се и данас зове „*Радосављев белег*“. Камен је врло велики, и још веле колико га је над земљом, толико га је и у земљи. Вучен је, веле, на много јармова, и место крпела и ојета служило се свилелим коновцима.

У осоју црском има неколико богомоља, које вреди овде поменути. То су манастири: *Чокешина*, *Петковица*, и *Радовашница*, и светске цркве: *Криваја* и *Каона*. Све су те богомоље јамачно из прве половине XVIII века, и ако народ многе од њих приписује чак неким косовским јунацима. За Кривају се држи да је била манастир, који се звао *Добриње*. Садашња кривајска црква оправљена је 1793—1797.

Код каонеке цркве има једна надгробна плоча и на њој оваки натпис:

„Село Свилевца. Зде починаеть рабъ божиѣ оборкнезь Ранко Лазаревић. Поживе на земли Лѣт 46. Сзиръга его бѣаше Стоја, и родише се отъ нихъ два сина Марко и Димитриѣ, и двѣ дщѣри Марица и Марія. И тај кнезь Ранко возрастомъ беше високъ и богоразуман, и сва српска земля жалише его. И зби га Бего Новлянинъ в Шапцѣ невером со 4 воина своя. А када зачъ везир београдски Хаѣим (Хаѣи?) Мъстай паша, тешко му је мучно било за таки слячай, те подиже войскѣ на Шабац, а кад виде Бего силу везировѣ, он се затвори у градъ, и кадъ виде да се не може бранити, он прокопа градъ те втече. И потрѣди се брат его поп Луко, изнесе стѣну на покровѣнѣ брата своего, Марта 2, 1800.“

У селу *Добрићу*, у Поцерини, с десне стране цркве, до самог темеља, гроб је прослављеног јунака *Милоша Стојићевиха Поцѣрца*. Био је и камен, али је испрекао кад су Турци запалили цркву 1813. Још се на једном парчету може да прочита само година „1811“.

Срамота за Стојићевихе, а није дика ни за сву Поцерину, што су допустили, да тај гроб тако зарасте у коровњак, те га путник једва може да нађе.

Код те исте цркве, близу до гроба Милошева, укопан је и чувени *Марко Штитарац*, 17 Септембра, 1830.

7 Становници шабачког округа

а. њихове историјске судбине

Ни на једном крају наше отаџбине није песма прославила српско оружје толико, колико на земљишту шабачког округа; мало се још где могло пролити толико крви за обрану не само овог парчета земље, које се данас зове Србија, него за опстанак српскога племена и имена, колико је проливено у шабачком округу; мало који округ представља толико јунаштва мишице и ума, колико находимо у овоме, на ипак се ми — улазећи у разгледање његових историјских судбина, сретаме с једним веома мучним осећањем.

Шабачки је округ дао српској историји: *Попа Луку*, *Милоша Поцѣрца*, *Стојана Чушића*, *Јована Белова*, *Срдана Илизу*, и толике друге; он је родио ово стражарче иза Ватра, са села Салаша, које војводама говори како је мало који и данас вичан говорити:

„Жље га сједи три српске војводе!

„Жље га сјели и вино попили!

„Ви пијете и попијевате,

„Сиротиња у невољи пвкли:

„На Мачву вам Турци удареше

„И сву вам је коњма прѣгазише;

„Ко је вама коње набавио?

„Ко је вама чоху порезао?

„Ко је вама поков'о оружје?

„Разма јадна сиротиња раја?

„Ви с Турцима рају завадисте,

„Завадисте, па је издадосте;

„Шта чините? да вас Бог убије!

„Шта чините, те се не бијете?

„Не бијете, ја л' не предајете?“

Он је оставио на бојним пољима толике синове своје, или је гледао како се они у ропство одводе¹; па ипак се људи, који су познати као познаваоци народа и његовога карактера, нису повољно одзивали о јунаштву и патријотству нарочито Мачвана. Подсметка иде дотле да ни мачвански сватови не остају на миру. Мачвански

¹ Благодарни пок. владци *Јаникију*, ми имамо у рукама спискове из којих се види колико је из пог села, на ком бојном пољу, пало Поцераца, Тамнаваца, и Посаваца од 1804 до 1816 године. Из тога списка бележимо ово.

Из *Свилуве* заробљено је на *Лешници* њих 10; једнога, (Радована Лазаревића) однео је у Турке коњ, а два су погинула на *Засавици*;

Из *Брдарнице* погинуло је под *Видојевицом* 8 људи, и један је заробљен на *Лешници*;

Из *Коцелеве* су погинула на *Симином Брду* двојица, и славно се одликовао *Илија Грчић*.

Из *Суботице* погинуо је један на *Симином Брду*.

Из *Бреснице* њих тројица на том истом месту.

Из *Крнула* погинуло је на *Лешници* 23, а заробљено је 23; даље је, на *Лешници*, заробљено из *Бобовика* 6, из *Меовика* 12, из *Церовца* 8, из *Владимираца* 12, и из *Јаловика* 23.

Из *Звезда* је погинуло на *Шапцу* и на *Раону* 8; а из *Црниљева* и *Голог Чела* двојица.

Да поменемо овде и необичну судбину једног Мачванина. Кад је 1813 везир *Деренделија* разбио српску војску на *Раону*, онда је народ из Мачве нагнуо да се превози у *Срем*. Збег је био на „*Јанику*“, код развалина *Сибинанина Јанка*. Турци ударе на збег, и заробе једнога младића, по имену *Живка*, сина *Ивана Јевтића* и *Милице*, из *Салаша Ноћајског*. Живку је тада било 14 година. Турци га предаду везиру *Деренделији*. Везир га потурчи, и надене му име *Ферет*. Доцније је тај Ферет био неки старешина у Нишу. Отуда је слао једног Турчина и једног Србина у Салаш, да разберу има ли му ко жив од рода. Била му је жива сестра, која му и оде, с малим дететом, и била је код њега у гостима 6 недеља. Он је питао за цркву у Салашу, за своје врвине, за њиве, ливаде, вотчаке, и т. д. С лепим даром отпустио је сестру кући. То је било за прве владе Ки. Милоша. Ово све причала је та његова сестра, која је умрла 1872, а још, кажу, има стараца који су Живка лично познавали.

сватови, као што је познато, увек носе барјак. Они који обично задевају Мачване, причају да они нису били на Косову, па за то ни Турци допуштају да носе барјак у сватовима докле другима то не дају, говорећи: „Ви сте свој барјак изгубили на Косову“!.. Чак је у наше дане један писац огледао да каштигује Мачване и на позорици, што су некад, у тренутку двоумице између наде и страха, самоубилачки изrekli да воле „за ибриком него за крстош“.

Милутиновић, који се дуже задржао на Мачванима, вели и то, да су се морале чак и небеске прилике узимати у помоћ само да се Мачвани свлоне на устанак 1815.¹

Ми смо готови да објаснимо такво држање Мачвана само Ђеографским положајем њихове постојбине, у коју ласно могу свакад да продру големе војске, које они нити могу узбити, нити се опет имају куд од њих заклонити. И саме речи злогласнога *Турка Николића*² ми смо готови били да примимо као брзонлетски одговор на питање које се живота народнога тицало, и за које се ваљало побоље размислити, али ипак има нешто што нам вада на душу као олово. Ево те море која нас притискује кад хоћемо да изречемо суд о Мачванима.

Милутиновић је у својој историји испричао како је Чупић најпре радо пристао на устанак од 1815, и како је ревно дизао људе у Мачви, па тек после, вели, окренуо план, и смислио да се преда Турцима? Милутиновић казује како су Чупића одвраћали кметови мачвански од ове намере, како су му представљали да је боље држати се с Милошем, с којим се и они држе, али им је то божеж било узалуд; он је, вели, хтео да иде Турцима, и отишао је, али се није вратио, као што је познато. Писац „*Трогодишњице*“ казује, даље, како су с Чупићем дошли на *Прудове* сви они кметови, који су њега одвраћали од Турака, и склањали да пристане уз Милоша, а кад тако, Турци њих све обезоружају, па кметове отпусте, а Чупића одведу у Босну и већ тамо удаве.

¹ *Историја*, стр. 310 и даље, где се помиње момче *Аврам Станојчић*, и облак и киша.

² *Милутиновић*, стр. 239.

Чудновато је да су Турци отпустили кметове, који су радили с Милошем против њих, а удавили Чупића, за ког се каже да је радио против Милоша а с Турцима?

То се питање морало наметати сваком ко је год, читајући „причања“ која је побележио покојни Чубра, тражио да нађе истину.

Међу тим, ми смо сада добили са самога места казивање о тим неким дотађајима, казивање, које сипа са свим нову светлост на крај живота „Змаја од Нобаја“. Казивање то тврди да су баш мачвански кметови преварили Чупића, те га довели на седцу, и предали Турцима“!...

То има велику веројетност према свима околним чињеницама овога доба. И сама та издаја дело је срамно, гнусно, дело за проклетство. Али је нама још жалије што су ти исти људи после оборили кривицу на Чупића. Мислећи ваљда „мртва уста не говоре“, они се нису задовољили тим што су предали у турску замку главу свога јунака, него су још руг издајства ударили на његово име!...

Ето то нам се чини теже од олова. За то и немамо воље да говоримо даље о карактеру и патриотству Мачвана, него смо ради да пођемо даље, те да прегледамо оне дичне синове овога краја којих светлост може ублажити ову ругобу и неправду.

Али још пре него што дођемо до тога, морамо рећи неколико речи и о унутрашњим немирима и несрећама које је претрпео шабачки округ.

Може бити да по законима историје издату братску крв ваља платити брату својом крвљу, а никаквом другом монетом; било овако, или инако, тек ми видимо догађаје, који могу да поуче, ко год тражи да се поучи разматрајући живот народа.

Године 1844, 22 Септембра, око 8 сата пре по две, путем од Кленка, уђоше у Шабац 32 човека, на добрим коњма, у одећу налик на оно које носе немачки хусари. Ушавши у варош, засвираше у трубе, и уставивше се пред начелништвом. Пред њих изађу председник окружног суда, Марко Лазаревић, и помотњик начелништва, Никола Нинић, који оба буду убијени ту на месту.

То је био почетак оне чувене „Катанске буне“ коју је спремно и предводио Стојан Јовановић—Цукић.¹

Од тога часа па до краја Октобра те године, Шабац је био позорица сцена какве нека се не понове никад више на земљи српској!

Да не помињемо крв која је пала, да не говоримо о страху који је претрпљен, нити о имању које је уништено, ми ћемо само подсетити читаоце на чињенице које некако изгледају као морална каштига за становнике овога краја.

Кад су „Катане“ већ огласиле своју власт у Шапцу, онда је готово све житељство те вароши не само пристало уз њих него је било врло много њих који су тражили да се позатварају, да се чак и побију сви они за које су мислили, да су противни плану који „Катане“ извршују, а кад је, после неколико дана, стигао Вучић с војском, и настанио се као победилац у пољу више Шапца, онда је опет гомила ревнох свагдашњих пријатеља победилачких, викала и дерала се: да се позатварају, да се протерају или побију они, који су били с „Катанама“. Ко би се добро загледао и у оне пре и у ове сада, опазно би, да су неки и неки људи викали и пре и после да се побеђени „разапну“!...

Зар шабачком округу није било доста што се оквасно крвљу својих синова, што је видео путове окићене точковима, што су му толики суграђани пали у затвор, и што је толика тековина отишла у пропаст: него је још морало бити и овакове срамоте?

А ко зна, да ли ово није плата за крв Чупићеву?

Још да поменем, како би овај округ овајпре био дужан да

¹ Стојан се родио у Београду око 1819-године, и од детињства је био велики пријатељ кући Обреновића. Учио се у Београду, Крагујевцу, Панчеву, и у Бечу. Био је секретар у начелништву београдском.

Од природе мора да је био човек врло жив и лак на пројекте и предузећа. Неколико пута, кажу, склапао је планове за уставне против реда који је створен у Србији у другој поли године 1842.

Године 1844 наштампао је у Бечу „Француску Граматику“ за оне који без учитеља хоће да уче француски језик. А те исте године 25. Септембра, погинуо је на Петровачи, у ваљевској Буковци, 2 сата западно од Ваљева.

дигне ма и најсмернији гробни белег славном народном појети *Вимњићу* коме једином има да се захвали што су имена: *Мишар, Китог, Ноћај, Салаш, Ново Село, Чокешина, Прњавор*, и т. д., не само остала за до века сачувана од заборава, него још постала као освећена места на која ће свакад тежити да дође Србин патриота.

В. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖНЕ

Лука Лазаревић

ШАБАЧКИ КОМЕНДАТ

Лука се родио око године 1774, у селу Свилеуци, у нахији шабачкој. Отац му се звао *Тодор* а мајка *Јевросима*. Као дете слан је у Срем те је тамо учио књигу три и по године. Пошто се вратио отуд, и пошто се оженио, запослио га је, 1796, ваљевски митрополит *Данило*, и дао му у парохију села: *Љутице* и *Коцелеву*.

После седам година, умре му понадија, и он остане са два сина: *Михилом* и *Кузманом*.

Лука је имао брата од рођенога стрица, по имену *Ранка*,¹ који је био кнез у Тамнави шабачкој. Из тако добре куће, а од природе отресан и жив младић, поп Лука је и као свештеник свакад носио оружје, и забављао се њиме онолико исто колико и требником и петрахилем. На коњу се пак свикао био тако, да је, што оно кажу, могао и сивати на седлу.

Кнез Ранко, као старешина народни у Тамнави, бирао је од два зла мање: и у оној борби Јаничара с царевим верним Турцима држао се стране царске. Јаничарима је то веома било криво, и одлучили су били, као што је већ познато, да се Србима освете.

¹ Неки писци овога *Ранка* зову стрицем Лукиним, а неки братом. За то ћемо ми ставити овде шта су они били један другоме: *Лазар* и *Тодор* били су два рођена брата. Кнез Ранко је син Лазарев, а поп Лука син Тодоров — дакле су они браћа од стричева. У кући су сви живели заједно, као задруга. И Поп Лука се презива по имену стрица а не оца свога. — Ово нам је казао г. *Александар* син пок. Попа Луке.

Тако *Бего Новоманин*, који је седео у Шапцу, убије кнеза Ранка у по по две, у Шапцу, у почетку 1800 године. На Турцима и то не буде доста, него на кућу кнез Ранка ударе 1001 грош ћеша (некакаве глобарине).

Турску правду знао је Лука и дотле, а после тога само је чекао прилику да јавним отпором тој неправди бар олакша срцу своме, ако је и не би могао уништити или ма колико смањити.

Прилика се на скоро јави. Устанак у Шумадији у почетку 1804 пружи се и преко Колубаре, и Јаков Ненадовић с Ваљевцима почне се примицати к Шапцу још у самом почетку отворене борбе. Лука стане одмах међу борце, а кроз мало времена опази дружина ко је он и шта вреди. Самим током ствари, он је изишао у први ред, и постао вођ шабачких Тамнавцима и Посавцима, где би се год сударили с Турцима.

Кад је већ потреба била означити главнога вођа тој војсци која је имала и да сузбија нападе од Шапца и да се брани од Босне, а Прота Ненадовић рад је био да постане војвода шабачки, пошто је стриц му Јаков већ заповедао северозападном страном ваљевске нахије, онда Карађорђе упита на скупу Посаво-Тамнавце — Коскуде, кога хоћете да вам буде војвода?

— Попа Луку хоћемо из Свилеуве, загрме они сви у један глас.

— А како би било, коскуде, да вам буде Прота Матеја из Бранковине?

— Господару! рекне један између Тамнаваца: — нема онде стада у коме нема угича. Не ћемо да узајинамо војводу из ваљевске нахије, него хоћемо Попа Луку.

— А опраштате ли му да се жени?

— Нека му је просто и од нас и од Бога, повичу сви у глас (три пута).

— Е, коскуде нека му је просто и од мене, и нека ви је сретан!² заврши Вожд.

И Поп Лука се ту, на једном пању, одмах обрије. Услугу ову учинио му је својом руком војвода *Петар Молер*.¹

¹ Неки кажу да је ово учињено у Борку, а сам Поп Лука, идући једном у Шабац, казао је с кола, пружив руку на село Пећане:

После овога догађаја, Поп Лука је отишао заједно с Јаковом и другима на Ужице.

Доцније се Лука и оженио из Јадра девојком *Данојлом*, и владика жаљевски *Антим* венчао га је као кум.

Од тога доба, управо од године 1805, настаје низ бојева који је у једно и низ Лукиних победа и одликовања колико јунаштвом толико и мудрим војводским наредбама и распоредима.

Славна победа на Мишару, 1 Августа 1806, у мало га није стала главе, али је ипак Поп Лука много помогао да свршетак те битке буде онако славни вакав је изашао.

Склопивши план битке, Вожд је одредио Луку да се с коњцима склони у једну шуму, на кад пукне Карађорђевог топ-абардар, онда да груне у бок и у леђа Турцима. Ми смо казали да је Лука био јахач за причу, а и у бојевима је он ваљек био на коњу, и говорио је да је „као врлат кад је на добру коњу“. То је све било и Турцима добро познато.

Охолост турска могла је зар и трпети рајетина пешака ма и с пушком у рукама; али да се тај понижени мрав баца на рамена коњу лабуду, какве је Лука најрадије јахао, да муњевитом брзином просеца бојна поља, и да тако синове пророкове у присењак баца: дин није могао подносити, и за то је сам Кулин-Капетан сматрао за дужност своје вере и своје части да одруби главу бесном ђаурском попу, који се тако похасио да чак Турке на мегдан зазива

И случај их нанесе једног на другога. На Мишару се 1 Августа 1806 сукобе, усред најжешћег боја, Кудин Капетан и Поп Лука. Чим се виде, тим се и познаду, и полети јунак на јунака. Кубуре, свакад верне, овде изневере обојицу. Лука тргне своју сабљу, али му је Кулин дочека и пробије на двоје, а у једно му стеше и кожу с темена те га тако грдно рани. Видећи да је рањен и да ће извесно погинути, Лука једног Турчина који му се у часу прикучно луци ногом у трбух, на гарадне бесна коња

„Ено овде, на једном наву, мени је Молер обрљао браду“. Говорећи те речи био је сирам пећанских кућа на путу. И ово знамо од сина његовог г. *Александра*.

свога и дотера га до самога свога противника, те и њега арбијом својом тако тресне по носу да га облије крв. Али док он то уради, дотле добије још две дубоке ране по десној руди. Лука је још осећао доста снаге, на хитро скочи с коња и склони се пешке у шумар док су се Турци забавили око његова коња и богата на њему такума. У лугу одмах стане своје грдне ране завијати. Међутим су момци његови сложили из пушака и Кулина саставили са земљом.

Најпосле се и бој срећно сврши; Турци се, разбијени и срамотни, повуку у Шабац, а Срби, нашавши крвав вес Пона Лукин, помисле да је он погинуо и сви су га јако жалили. Пред саму ноћ изиђе Лука из луга, сав крвав, а Карађорђе и војводе потрче љубити се с њиме и питати га за јуначко здравље.

Одмах је после отишао у Провачку аду те се ту лечио док није оздравио.

Кад је Карађорђе (25 Јануара 1807) примио Шабац од Турака, оставио је у њему Пона Луку као команданта с 1000 војника.

Као врховни старешина у Шапцу, Лука је много настојавао да се добар поредак уведе у вароши и у округу. Некад је и судио у магистрату, и неке пресуде сам својом руком записивао у протокол.

Мало ће бити и највезнатнијих бојева од Шапца до Лознице, у којима не би био и сам Поп Лука. Исто тако био је он и на Ужицу, кад се та варош отимала од Турака, где је *Бегу Новламину* вратио жао за срамоту. Па и преко Дрине севала је сабља Луке Лазаревића. На *Главици* повисе Вељине, и између Зворника и Сребрнице, разбио је Поп Лука Турке, и почео крчити пут к Сарајеву, да несрећа каменичка (1809) није оставила њега као и све друге. У оном боју код Вељине погинуо је разглашени мегданџија *Мехо Оруџић*.

Најславнији бојеви, по песми, били су му: онај на Лозници, кад је ту варош спасао од Турака, и онај на Новом Селу о Крстову дне, када је на мегдану погубио Појзу Мехмед-агу.¹ Песму о овом

¹ У Борку, у београдском округу, прича се за један мегдан Пона Лукин ово: Турчин бесан звао, веле, два дана да му ко од Срба изађе на мегдан. Не изађе нико, него се сам Лука почео спремати.

боју ваља свако Српче да зна на помет. У кој се на толико места потврђује да је Лука, осем јунаштва, био изванредан стратег. Ту се још види како је од прилике изгледала обична пратња *Лукина*:

„Стаде Лука пребирати војску:
Узе себи четрдес'т коњика
И стотину младјех пешака,
И поведе Бакал-Милосава,
И поведе Марка из Штитара:
Милосава води ради дике
Ради дике и рад' разговора
А Штитарца Марка рад' јунаштва;
И поведе Главца Михаила,
Који сече мачем без разлога,
И поведе Гркињића Ђорђа
Кога но је на сабљу отео
Од Турака, из ропства турскога
И држи га као свога сина,
Који Луку свлачи и облачи
И свиленим опасује насом“.

Саму пушку којом је Лука „заклао Пејзу“ овако певац описује:

„Скнде Лука пушку крцаљку,
Која но је облевена златом
Од јадмана до горњег нишана,
На којој је тридес'т белензука
Све од чиста жеженога злата,
Нарадама од тридес дуката,
На којој је до дванаест слова:
Свако слово у крв окаљено
На јуначко тело намењено
Она бије сваку амајлију.
Пуче шара пуста остат' не ће
Те погоди Пејзу Мехмед-агу

Кнез Сима, који је био ту, позва по нечем да се и Лука уплашио, па му реке:

— Поне Луко, иди кад баш хоћеш, али видим да си се уплашио.

— Јест, кнеже, одговори Лука: — ја се јесам *уплашио*, али је се Турчин *преплашио*. И уседне на коња, лзађе на мегдан, и . . . посече Турчина. *Где* је ово било, не зна нико да каже.

Погоди га под грао бијело
Закла Пејзу као јагње младо“.

Године 1813, после несреће на Равњу, и Лука је оставио Србију.¹ Најпре је сироведен у *Јуденбург*, у Штајерској, одакле је после отишао у Русију где је остао до 1832 године. Те године се врати у отаџбину, у којој, наравно, затече са свим нов ред ствари. Кнез Милош га постави за члана шабачкога магистрата.

Године 1842 постао је члан *Државног Савета*; али доцније због старости и слабости од рана² стављен је у пензију и живео је у Шанцу у својој кући.

29 Априла, 1852, седећи, издахнуо је Поп Лука и очи своје заклопио за навек. Сутра дан, с највећим почастима, упокојен је код шабачке цркве. Над гробом његовим узидана је мраморна плоча с овим стиховима од појете *Јове Илића*:

„Крјенком мишцом, срцем витешкијем
У најгоре доба по Србина
Кад процицле малс и белво,
И Србија земља поносита
Крвавијем сузам проплакала,
Роду своје послуживши вјерно —
Овде лежи *Лазаревић Лука*,
Штит Поцерја, цвјет српских јунака
А поспинак врла Карађорђа!
Проста земљо! која но га скриваш,
Својом те је откупио крвљу!“

Поп Лука је био од омањих људи, приомањаст, коштуљав, хитар, ђутљив, а нарави опорите и жестоке него повратљиве; жив, енергичан, уредан, строг али праведан према млађима, а послушан према старијима.

¹ Вреди прочитати песму „*Изгуб Шатица*“ (*Србијанка III*, 72), у којој се прича како је Лука дознао да је Карађорђе пребегло у Фенек; и где се жестоко криви „Кнез“, по свој прилици — Сима из Борка.

² Ран је Лука имао 14, и то 9 опасних а 5 лаких. У десној ножи однео је кушум у гроб јер се није никако могао извадити.

Од свих војвода, Лука је највише ценио Петра Добрица и Миленка Стојковића.

Турке је Бошњаци мрзео, али је говорио да су они бољи јунаци од правих Турака.

На славу себи и на част чину који је носио пре војводства, он се није никад опрљао никаквом тиранијом, нити икаквом осудном жудњом за тековином.

Пош Лука је врло уважавао науку и научене људе. Како није било ближе школе, он је децу своју слао чак у Карловце само да не остану нешколована.

С оружјем се био толико свикао, да је под своју дубоку старост, кад би год путовао из Шапца у Београд, или из Београда у Шабац, увек крај себе у колима држао своју „криалку“, своју сабљу и своја два пиштоља, макар да му тада ни ноге ни руке нису биле ни за оружје ни за междане.

Ђорђе Ђурчија

ДРАМБАША ГОГАНИКА 1804

Рођен је у Срему, у селу Восуту, но још као дете прешао је у Србију, и изнајпре је био у Круњу мајстор Ђурчија, од чега му је и име остало. Иза тога се одметне у хајдуке, и био је најславнији арамбаша на свему оном крају.

Како је чуо за устанак у Шумадији, одмах је почео и он ширити своје нападе на Турке, и тако се зближио с Јаковом Пенадовићем, који је с ваљевском нахијом приступио ка Шапцу.

Но на Лазареву суботу, 1804, код *Чокешине*, пред онај крвави бој у ком су Срби онако страшно страдали и *Недићи* онако јунаштво показали, Ђурчија се свади с Јаковом, и оде са својим људима у планину.

Кад Јаков, мало доцније, заузме Шабац и сав округ у своју власт, он постави и своје људе на скелама и по селима за управнике.

Ђурчија се сад помири с њим, и оду оба најпре на Врачар — на позив Карађорђа — а после заједно с овим на Пожаревац.

После освојења Пожареваца, Ђурчија се због неког ђавољег

ножа наљути¹ и на Јакова и на Карађорђа, па запали са својим људма у Мачву, и тамо отера Јаковљеве људе, а намести своје. На скелу митровачку намести свога брата Јована.

Баш кад је Ђурчија, идући то од Београда, стигао у Шабац, и побио свој свилени барјак на српском варошину, удари и Бећир-паша с војском, по уговору са Србима, да силу дахџску скрати. Кад Турци виде како се вије Ђурчин барјак, онда ће тек старци, ухвативши се за браду, повикати:

— „Вала и била! ево бијела брада, а барјака хајдучкога не виђесмо до данаске“.

Растеравши Јаковљеве људе и наместивши своје, Ђурчија се оде тући с Турцима, који су јако били навалили испреко Дрине, нарочито према Лозници и Јадру. У том је он био јунак свуда, али не и срећан свуда; особито се узмицало где није било њега и његовог чврстог занта.

Јаков опет, како је чуо шта је Ђурчија урадио од његових људи, почне му радити о глави. За то разгласи да је Ђурчија издао Јадар и Мачву Турцима за новце. И тако га на Врачару онтужи код Карађорђа и других поглавица, као издајника, хајдука, и зулумџара, и добије допуштење, да иде с војском, да га убије, и онај крај умири и уреди. И да би то лакше могао учинити, и као свакад да би имао изговор, да га није он сам убио, него у договору са свима, крене нешто војске и из београдске нахије. Изишав с овом војском у Мачву, он није хтео дирати ништа у ове људе које је Ђурчија био понаместао, него прође с миром у Ново Село. Ту се улогори, па пише Ђурчији у Јадар, да му дође на састанак, да се договоре како ће у напредак онај крај чувати од Турака. Ђурчија, кад прими књигу, не бојећи се нити сумњајући што, остави све своје момке у Јадру, а сам с тројицом (са *Савом* из Церовца, с *Петром* и *Николом*, двојицом рођене браће из Бадање) дође у Ново Село. Премда је Јаков имао читаву војску а Ђурчија само три момка, опет је он био у великој бризи како ће га погубити, јер се бојао да не онази, и на ново се не покајдучи, пак после не би имао мира ни дању ни ноћу; а

¹ Вук, *Даница* 1828, стр. 190 и даље.

како се год бојао њега, тако и његовог момка *Симе Церовца*. За то их, кад дођу, лепо прими, а нареди своје момке да гледају да их убију оба у једно време. Кад Турчија, после ручка, легне под чадором да спава, Јаковљевци седну са Симом на неку кладу, и вавале да га оноје, и притворе се да хоће да пазаре неке његове ништоље: а кад он једнима да ништоље да гледају, други га превале преко класе и закољу као јагње. Опозивши то један од оне двојице браће из Бадање отрчи Турчији под чадор пак повиче: „Арамбаша! од Бога не нашао! убише Ваљевци Симу!“ Турчија скочи и повиче: „Како мој коњ?“ А кад види, да се већ ни до коња доћи не може, он спонадне пушку по средини, па побегне преко логора, а Јаковљевци повичу: „Ај, море, удрите хајдука?“ Са свих страна стану пушке пуцати на њ, и одмах га тако у бежању удари седамнаест пушака; онда он потегне ништољ те из једне колибе растера људе, и ту избаци неколико пушака на људе, који су на њега једнако изосола пуцали, али га ране савладају, те падне на земљу, а људи са стране притрче, те га примлате пушкама кијачки, и још онако са жива свуку и разграбе му хаљине и оружје. Ту му погину и она два момка из Бадање. Како Турчије нестане на овом свету, Јаков одмах пошаље људе те убију и брата његова на митровачкој скели; а друге разашље по свој шабачкој нахији, те побију више од 30 Турчиноваца, а остали се разбегну и посакривају. Јаков намести опет своје људе као што су и пре били, и, наплативши добро своју попутнину како од Мачвана што су Турке пропустили, тако и од шабачких Турака, што су их примили, врати се с војском у Београд.¹

Милош Стојићковић, Поцерцац
војвода поцерски

Милош Стојићковић родио се у Поцерини, у селу Врањској. У детињству, научи по манастирима мало читати и писати. Прве године српске буње, био је прост војник, а по том постао писар

¹ Све ово прича *Вук* који је био писар у Турчије (*Даница* за 1828, стр. 179—208).

у грушињскога кнеза, Илије Марковића, који је тада био као буљубаша у Поцерини. Кад Турци, године 1806, пређу у Мачву, и нахију шабачку понале и похарају, кнез Илија се преда Турцима, и они га учине оборкнезом поцерским; али се Милош не хтедне предати (премда су му Турци били заробили матер). У том стигне одовуд Карађорђе, те Турке узбије, и Милоша постави војводом поцерским, и назове га својим посинком.

Од очевидца имамо причу о том, како се Милош први пут видео с Карађорђем.

„— — — Дођосмо, вели покојни *И. Јокић*, у Беоли (1806, пред мишарски бој). Ту се војска с војском саста, и војводе се састаше. Ту Карађорђе малко поспава, па, после ручка, рече старешинама, те одабраше 250 — 300 момака, све бољег од бољег. Онда он заповеди те скидосмо чизке а обусмо опанке, и он сам скиде чизме а обу опанке; остависмо и сабље а узесмо само ножеве. Он се крете напред а ми за њим; понесмо на коњима и два товара фишека.

Кад се одмакосмо од логора, пита он оне људе оданде.

— Коекуде, где је та Ђуприја на Думачи¹, куда Турци често пролазе, и прогоне силну пљачку?

Ондашњи људи одмах прођоше напред, и сву ноћ путовасмо. У зору доспесмо на Ђуприју, и ухватисмо бусију. Карађорђе заседе на сред бусије, а ми сви око њега. Пред саму ноћ, пошто нас дан не би никога, изађе он из бусије, и седе под један хрест. На један мах чу се неки жубор на нашој стражи. Кад, а стражари воде двоје момчади. Дођоше к нама. Питамо их ми да нису турске уводе? Они се куну свим на свету да нису, него им, воле, додијала турска сила, па су дошли Карађорђу, да с њим живе или да мру. Питамо их, познају ли Карађорђа? Они кажу да га не познају.

Ми им казасмо које је он. Они се сузбијају; мисле да их варамо, јер на њему виде гуњ и опанке. Приђоше му, најпосле, к руци, он их пита: ко су, и шта желе? Они и њему кажу оно што и нама.

— Коекуде, сад ћу видети, јесте ли ми верни. Даћу три моја

¹ Ђуприја на Думачи познате се и у рату аустријско-турском 1788, као место стратегиски важно.

момка да их проведете; ви мора да сте яични овом месту овде; да виде шта чине Турци.

— Ако погинех, господару, рече Милош Стојићевић (ово је био он главом): — не стојим ти добар за њих, а за живота те заиста не ћу издати.

— Лепо, рече Карађорђе; ја ћу сутра доћи с коњаницима на ово исто место и у ово доба.

Дођемо сутра дан али нема оне петорице нигде: овамо, онамо, ајд. Узе се Карађорђе вајкати. Мисли да га је Милош преварио.

— Има ли ко, коекуде, да заурла као вук? А шта у војсци нема? Нађе се један, те завиј као прави вук на раскрићу; — ајд; никаква одзива.

— Е, по души га, рече Карађорђе, де ме оно балаво дериште превари. Баците једну пушку, па шта му драго. Избацише пушку; слуша он, слуша; али никаква одзива.

На један пут тек пуче једна пушка.

— А ето их, ето, рече весео Карађорђе.

И одиста дођоше они сви петорица. Карађорђе пита Алексу Дукчића, како му се види Милош? Осу ти Алекса хвалити Милоша, па све додаје, да је он још бољи, него што га он уме похвалити. То Карађорђу би врло мило. Милош му сад каже, да се у селу Грушићу састала скупштина која се договара да носи Турцима порез, и све друге потребе. На то ће Карађорђе рећи:

— Јунаци! Мачва и Поцерица воле Турцима него своје народу; за то вам допуштам, да чините што је год ком воља; све вам овде праштам напред.“

Сутра рано ми одемо у Грушић; околимо ону скупштину, похватимо главније потурице (турске пријатеље); испитамо, и двојицу посечемо. Кнезу Илији то је доказао Цинцар Јанко, те се он раније уклонио. Кад виде онај други народ, он се поплаши, па се стрпа све једно на друго. Карађорђе их пита:

— Хоћете ли се ви опет предавати Турцима?

— Не ћемо! гракнуше сви као из једног грла.

— Ви Турцима дајете: волове, овнове, масло, мед, јајца,

млеко, и саре, и ја вам ништа не тражих, ни једнога јајца, само вас зовем да будете своје газде а не турски измењари.

— Хоћемо с тобом у гору, у воду.

— Е кад хоћете, а ви дајте то што сте спремили Турцима, да се моја војска нахрани. А где бих ја могао поћити?

— Има малко горе, рекосе они, Милошева вода. То је извор Милоша Обилића; ту је место врло лепо; ту наше и везири увек тевериче.

— Добро; хајдемо тамо.

— Дођемо Милошевој води. Истина све како су нам казали.

Ту заноћимо. У вече се постави вечера. Седе Карађорђе, и старешине редом један до другог где је коме место. Милош (Поцерац) служи око сопре, Карађорђе рече, те и он седе. Кад се Господару наслужи трећа чаша вина, он је узе па рече:

— Господари и браћо! ову чашу вина да напијемо у здравље младог јунака Милоша, који је од сад војвода поцерски, који с именом наслеђује и јунаштво свога имењака Обилића. Здрав си Милоше, војвода поцерски!

Милош скочи да га пољуби у руку, а он се с њим пољуби у образ, па га врати те седе на своје место. Ето тако Милош Стојићевић Поцерац поста војвода поцерски.

По вечери, рече Карађорђе оним скупљеним Поцерцима:

— Чусте ли ви, да вам ја поставих војводом Милоша?

— Чусто, Господару!

— Њега да слушате; што год вам заповеди он, то заповедам ја. За то кад вас он позове, да идете сви за њим без изговора. Оружје сте предали Турцима; него узмите секире и мотике; мени требају и такви радници, да копају шанчеве, а пушака имам доста.

— Хоћемо, Господару!

Све је ово било пред славу битку на Мишару (на крају Јула 1806) у коју је Милош већ довео 200 коњика и 400 пешака, а и самога кнеза Илију Марковића. Још пре тога боја, Милош је шчекао у Китогу једно 50—60 Турака, побио их и узео све њихово оружје и иртљаг.

После славног боја на Мишару, Карађорђе заповеди Милошу да иде са својим људма у Китогу, и да ухвати бусију заједно са Протом Смиланчићем, јер су њима обојици сва та места добро позната. Карађорђе је знао, да ће остатак разбијене турске војске потегнути к Дрини.

После три дана, врати се Милош, одевен као лутка, а и сва му се дружина преодела. Под Милошем коњ Кулинов, а на њему све што је Кулиново било. Ту су хатови, рахтови, оружје, чебана, и свакојаке друге ствари. Милош, како дође, исприча Карађорђу, како су се Турци у Шанцу посвађали, што су им толики вођи изгинули на Мишару. За то сва Кулинова тевабија (свита) изађе из града, и пође кроз Китогу у Босну. Милош је у Китогу дочека и потуче се с њом, надбије је, растера, и узме све што су носили. У том је боју он задобио и ону чувену, после тога, *Кулинову сабљу*.

На тој су сабљи били исписани берати фамилије Кулинове, с тога му је родбина његова давала за њу онолико злата, колико је она тешка; али он заште све српско робље, што су Турци ове године из нахије шабачке одвели. Родбина Кулинова и да је хтела то није могла дати, јер је робље било испрепродавано и разведено по свем царству турском. Тако Кулинова сабља остане у њега; а кад се Шабац преда, онда он и матер избави из ропства.

Године 1807, 1809, и 1810 Милош је славно војевао највише око Дрине. Песма је дивно оневала његов славни мегдан с *Мехом Оругчићем* године 1809 преко Дрине у сред поља испод Бељине.

Године 1811, појави се у Поцерини некакав хајдук *Прело*. Од Карађорђа и од Совета била је издана заповест да сваки војвода у својој кнежини мора хајдуке гонити и плаћати штету коју они почине. Милош дозна, да је Прело негде на даништу, па се дигне тамо с неколико момака, да га ухвати, или убије. Спазивши Прела, отрчи напред сам пред момцима и повиче:

— Везуј се, Прело!

— Не гини, војвода! одговори хајдук, и зграби пуну пушку преко среде.

— Везуј се Прело! викне Милош, по други пут, све ближе трчећи хајдуку.

— Не гини, војвода! рече одметник, и узме га на око.

Милош је тако рећи летео да га рукама шчепа, али пакосник даде пушци огањ; пуче пуста, а Милош свадне с коња мртав на земљу.¹

Ето тако погибе јунак, коме ће се име помињати „докле тече сунца и месеца. И Прела, по том, убију, али Милоша не поврате.

Милош је укуван с десне стране добришке цркве, под самом стрехом. Кад је црква горела 1813, испрскао му је белег, те се сад на једном само парчету може да позна година „1811“.

По смрти Милошевој, постане војвода поцерски његов брат *Јанко*, кога су године 1813, у Лешници, Турци заробили и одвели у Цариград заједно са 300 војника², где је и умрло. Тако је родбина Кулинова добила натраг сабљу Кулинову.

Милош је био средњег раста, пошироких прсију и плећа, пошироких уста, дугуљастих образа с руженим јагодицама, нос малог, пошироког, смеђе косе, која се плела у дуг перчи који је он савијао и носио под калнаком, а танких дугачких брџова тако да их је могао задести за ухо; очију је био граорастих, а

¹ Ја сам био чуо да је Милош нао негде око села Меховина, али по дужем распитивању, јавно ми је пријатељ један, да је он погинуо на месту које се зове *Липовица*, у атару села Метковића, између овога села и поцерскога Добрића. На том је месту била тада густа шума, која стоји истина и сад, али је много ређа. Било је онда $\frac{1}{2}$ сата од села, а сад су куће већ дошле до њега. Оно је западно од Метковића. Старац један из Коцељеве каже (1874), да је баш очима гледао мртва Милоша на том месту.

² *Вук* куди овога Јанка, али други савременици веле да се он није никако могао одупрети преградној сили турској остави у шанцу без воде, без хране, и без муниције. Од оних 300 заробљеника само је свасоо 70 њих на заузимање Кнеза Милоша, и године 1818 вратили су се у постојбину. За несрећу пак на Лешници *Јокић* криви *Јанићија Бурића*, кога је 1813 Карађорђе био послао на Дрину за главног заповедника. „Он, вели, није умео помоћи људима, него је само премештао војску из шанца у шанца“.

погледа оштра, натрена; по нарави врло весео и шаљив, а јунак неисказани. Много је, кажу, његовом јунаштву помагало и то, што је све помишљао на Милоша Обилића, који је, као што се пева и прича, био из Подерине, а и Карађорђе га је опоменуо на то, кад га је завојводио. Кад је погинуо, имао је тек око 35 година.

Нека је мир његовој души, а вечна слава јуначком имену његовом!

Песма је из уста *Кулинове каде* примила и сачувала пресуду коју је Кулин имао да изврши над српским првенцима. И сирота када, не знајући како се свршио бој на Мишару, пита, да ли је Кулин

„Борђа цару оправно?
 „Је л' Јакова на колац набно?
 „Је ли Луку жива огудно?
 „Јед' Цинцара на ватри испекао?
 „Је л' Чувића сабљом посјекао?
 „Је л' Милоша с коња истреао?
 „Је л' Србију земљу умврио?“

Тако пита када, пуна уздања у турску силу; а кад јој при гласници казаше да је Кулин погинуо, да су изгинуле све друге поглавице, да је војска турска разбијена, и да се Србија умирити не може чак ни онда, кад син њезин отиде на војску; тада она у јаду своје овако нариче:

„Бјео Шапцу, не биједио се!
 „Већ у живој ватри сагорео,
 „Јер код тебе Турци изгибоше.
 „Црни Борђе! да те Бог убије!
 „Откако си ти закрашио
 „Многу ли си мајку увједио,
 „А љубовцу у род опремио,
 „И сестрицу у црно завио,
 „И мене си јадну увједио,
 „Јер ми згуби мога господара,
 „Господара Кулин Капетана.
 „Поне Луко, рана допаноу!

„Јер погуби нашу Синан-пашу,
 „Који знаде Босну сјетовати!
 „О Милошу, пушка те убила!
 „Јер погуби Мехмед-Капетана,
 „Који 'но је био десно крило
 „Цјеле Босне и њене Крајине.
 „О Јакове, да те Бог убије,
 „Твоји двори пусти останули!
 „О Чувићу, жалост дочекао!
 „О Китоже, не зеленио се,
 „Смиљанићу, не веселио се!
 „О Цинцаре, да те Бог убије!“

Како коме, али јунаку Подерцу баш пушка, и пушка лоповска, прекиде жицу онако благороднога живота. Поцерац је, међу тим, и самом својом смрћу дао пример, како ваља служити службу народу коју човек узме на се.

Слава му и за то!

Стојан Чувић

„ЗНАЈ ОД ПОЧАЈА“

Стојан Чувић родио се у Пиви, у Херцеговини. Његово је право презиме *Добриловић*, а како се прозвао *Чувић* чуњемо мало доцније.

Стојанов деда, очин отац, по имену *Тода*, био је као неки старешина у месту свога рођења, у Херцеговини. Не зна се ни за што ни кроза што, тек овај Тода, одједном, остави тамо своје синове и сву кућу, па дође амо у Србију, и настани се у селу *Црнобарском Салашу*¹. После неколико година, помру Тодини синови, и само остану деца њихова. Из невоље крену се тада три Стојанове сестре *Бурђија*, *Кага*, и *Стана*, поведу са собом Стојана, и дођу у Мачву, у село Црнобарски Салаш, к деди своје *Тоди*, који се ту већ био настанио. Једна сестра Стојанова, на име *Стана*, уда се у Балатун, онамо преко Дрине у Босни, и за то неки држе да је Стојан отуда родом.

¹ Који се иначе звао „*Али-Агин Салаш*“.

Кажу да је љ Салашу био тада некакав учитељ, и сестре даду Стојана у школу, те тако научи читати и писати.

Кад је Стојан већ изишао из школе, дође једном у село Салаш Црнобарски у госте неки *Страхиња Чушић*, из села *Салаша Ноћајског*. То је био човек богат, а без порода. Угледавши Стојана, младића здрава, наочита, вредна, а без баштине, он га заште од деде му Тода, да га узме меште сина. Тода се разговори са својим унукама и пусти Стојана. Страхиња га одведе кући, провуче га кроза своју погавицу (као да би га био и родио), усини га, и после га је држао као да му је рођени син.

Тако Стојану дође презиме *Чушић* поред правога презимена *Добриловић*.

После неколико година, Страхиња ожени Стојана и да му баштине да може радити, а и новаца да може по мало трговати. Прича се да је Стојан, осем ове заслуге и помоћи од поочима Страхиње, још троје новце ископао из земље: једне је, кажу, нашао док је још био у деде Тода, друге не зна се где, а треће је изорао оруђи њиву са Страхињиним синовцем Пером.

За овај последњи случај прича се ово:

Стојан и Пера орали су заједно једнога дана, па се Пери придрема, те оде у хлад и засни. Стојан, за то време, изоре ђуп, пун дуката. Хотећи окушати Перу, колико му је искрен, Стојан просне неколико дуката по бразди, па, кад Пера устане, замоли га да сад опет он сам пооре, докле се Стојан одмори и поспава. Пера наиђе на дукате у бразди, и брже их покупи, а Стојану не хтедне ништа казивати.

У вече о вечери Стојан упита:

— Бога ти, Пера, да ли ти ниси данас што нашао у орању?

— Нисам ништа, одговори Пера.

— Баш ништа?

— Ништа, за цело!

— Е, мој брате, рекне Стојан: — виш како си лукав према мени! Нека сада буде тако према теби. Ја сам нашао ђуп дуката, и да си казао право, делио бих га с тобом, а овако не ђу. —

Година 1804 затекла је Чушића као већ на гласу марвеног

трговца. Први пут се нашао и видео с Карађорђеом негде у ваљевској нахији, куда је био отишао да лучи свиње. После тога састанка и разговора, Чушић је одмах почео скупљати брчнице људе, и с њима затварати пут између Босне и Шапца, нарочито крај Саве. Мало је времена прошло, а он је Турцима задао такав страх дуж Саве и Дрине да су га се бојали као кање хале.

У славној битци на Мишару борио се и Чушић јуначки против босанске турске силе. По разбоју гонећи Турке, сустигао је код села Дреновца¹, више Шапца, и погубио чувенога Мулу Сарајлију, за кога се држало да и „цару уме судити.“

Чушић се одликовао и лично храброшћу као јунак, и војводеским врлинама као управник војске. Особито се прославио у бојевима: на *Гладници* преко *Дрине*²; на *Клењу*; на *Бајиној Башти*, где је прешао преко Дрине³ на мегдан силноме *Бегу Зумбилићу*; на *Салашу Црнобарском*. Овај последњи бој опевао је славни Вишњић. Крај те лепе песме овако гласи:

„Откако је гавран попрнео
Није гуја змију дочекала
Као Чушић Мемед-Капетана
У широку пољу садашњој;
Ако ли тво вјеровати не ће,
Нека иде те очима види:
Знати ће се турска коштурница
Докле тече сунца и Салаша.“

С необичне брзине у смислању у радњама својим, и с неоспорнога јунаштва, Чушић је прозван у песмама „*Змај од Ноћаја*.“ И то је име он потпуно заслуживао по сагласним одзивима свију његових савременика⁴.

¹ Глед. *Писмо шабачког владике* од 21 Августа 1806. *Архива Срп. Учен. Друштва*, бр. 431.

² Где је спасао *Цинцар-Јанка*.

³ Где је заменио *Х Мелентија*; ту је силно Туре, не погодивши га, побегло с мегдана.

⁴ Причаше покојни *Сарајлија* у *Лозници* да је познавао неког килавог Турчина, па кад га је упитао: како је оклавно, онда му је овако одговорио:

После несрећне битке на Равњу, 1813, Чушић је прешао у Срем, откуда се вратио после кратког времена, па се крио по мачванским луговима, док није букнуо нови устанак, под Кнезом Милошем, 1815 године.

— Вала је срамота да ти кажем, али је по нашем закону опет грјехота не казати истину кад те човјек пита. За то ћу ти казати како сам дошао ове невоље.

— Дигнемо се једном из логора са Твчара нас 15 Турака у дрињске лугове да што уљачкамо. Све беше пусто. Нигдје живе душе. Идући тако, прикучимо се чак Ђешници. Кад бисмо у Жичком пољу, спазисмо једнога човјека на некој мркој кљусини. Ковина отегла вратину као да насе, он пак погурен клима на њој као да дријема, а у руци држи чибук и пуши. Човјек то бјеше огорно од сунца, при као Циганин. Ми се почнемо смијати гледајући га, и разговарати: шта да чинимо с њим. Најбоље је, рекосмо сви, да га вежемо кљусини за реп, и да га тако одведемо у логор. Кад нам се приближи, ми новичемо:

— Предај се, бре!

— Хоћу, хоћу, ја, одговори он ми мало не исправљајући се. Сад одби још два три дима, истресе лагано о длан лулу, остави чибук у чибучницу, па се само маши дизгина. И у један тренут ока она се кљусина исправи упронинце као каква хала, а на њој већ не бијаше она млитава људица, него неки змај а не чоек. Та хала јуриши на нас. Шта би од мојих другара не знам, али ја побјегах.... После неког времена обазријех се и видјех да за мном бјеже 7—8 другара. Још сам бјегао, па се опет окренем, и тада видим само ону халу да трчи за мном. Од другова нема ни једнога. Кад бијех код Ђешнице, коњ ми се снотаче, ја се ударих о ункаш, осакатих се, и скрвах се у траву.

Човјек ме они стиге и викну:

— Јеси ли жив, Турчине?

— Убијте, тако ти вјере, рекох ја: — већ не могу болове да трним.

— Не ћу, Турчине, одговори он. Сад сјаха с коња, приђе к мени, диже ме на мога коња, и рече ми:

— Иди, Турчине, у логор, и кажи како сте дијелили мегдан с Чушићем. Тек сам тад дознао да је то био Стојан Чушић. Ето како сам оклавно; од ових мојих другова ни један није више дошао у логор, а шта је с њима било, не знам.

Одавде нам живот Чушићев постаје читава загонетка. О том је највише написао покојни Сима Милутиновић у својој *Историји*. По ономе што је Сима о овом јунаку забележио, излази велика руга на *Змаја од Нобаја*. За то смо ми ради да баш на овај део његовог живота обратимо пажњу људи који су макар по чем ближе к времену у које се завршио Чушићев живот.

Сима је до ситница представио, како су мачвански кметови, и у опште Мачвани, били противни устанку на Турке 1815, како су *Срдан Плија*, *Штитарац Марко*, и други неки, узалуд покушавали склонити Мачване на устанак; шта више, Срдава је његова сама кућа одбила да је „не уваљује у крв“, да је „не роби и не упропашћује.“

Чушић је за то време чак отишао био на Ваљево Кнезу Милошу, и ту га видимо да замера кнезу Петру што је ишао у Турке, и ако је ова замерка могла бити неправедна, или бар сувише строга.

Кад се отуда, из Ваљева, од Кнеза Милоша, вратио у Мачву међу Мачване, који су већ једном, устима злосретног *Турка Николића*, казали да воле за „ибриком него за крвом“, Чушић нам је на један мах представљен као човек који не ће устанак, а божем Мачвани сви око њега желе устати и борити се с Турцима!!

Ако је веровати Милутиновићу, Стојан је чак беседу говорио на скупу кметовима, и одвраћао их од устанка, него да се предаду Турцима, и нудио се да сам иде везиру, и да му свога сина Тому у таоство преда. Наговорени њиме, вели се даље, отишли су неки кметови до на Прудове дрињске, а ту их Турци онколе, обезоружају, па Стојана одведу везиру преко Дрине, а кметове отпусте слободне!...

Ово је за мене било свакад нејасно: кметови били за устанак, за Кнеза Милоша ствар, па њих Турци пуштају слободне; а Чушић је, божем, њих склањао да се покоре Турцима, па они њега окливају, затворају, и убијају!! То су све противности које се нису могле никако измирити једна с другом.

¹ *Милутиновић*, стр. 239—240.

За то сам разбيراо у Мачви од старих људи све што се прича о крају живота Чупићева, јер се тамо свуда из реда зна и прича да је Чупић издат Турцима, ако се и не слажу сви у том, ко је њега управо узео на душу: мачвански ли кметови, или неко други. Највише ми је о том казао неки чича *Мирко Копривић*, из Салаша Ноћајског, нећак Чупићев, поштени старац од својих 80 година, који вели да је његов рођени брат био на *Прудовима* са Стојаном баш онда када су њега Турци ухватили и везали.

Чича Мирко прича овако:

„Чупић је само по године био у Немачкој, па се после вратио, и крио се од Турака по мачванским луговима. Чим је чуо да се дигао Кнез Милош, у рудничкој нахији, одмах је и сам собом похитао пред њега. Срели су се на Ваљеву. Пошто су Турци одатле побегли, Кнез Милош рекне Чупићу да иде у Мачву да и њу диже, а он ће му послати и својих људи. Стојан дође у Мачву, и стане набављати барут и склањати људе на устанак. Али неким мачванским кметовима, а на име: *Јовану Лазичу*, и неком *Јелићу* из Петловаче; *Јакову Росићу* и *Живи Врачарићу* из Вадовинаца, *Јанку Шуманском* из Црне Баре, и још неким, није никако било мило да се на ново дижу на Турке, јер су волели да су на миру, па макар Турци судили. За то науме да дођу главе Чупићу. Поруче тајно у Босну Турцима да пређу овамо преко Дрине на Вадовинцима, а они ће ту довести Стојана те им га предати. Кад су то удесили, они кажу Чупићу да и они пристају с њиме на устанак, али је, рекну му, њему поручио неки Турчин из Босне, који му је и пре увек набављао и добављао цебане, да дође на Прудове да му нешто каже.

„Марјаш-паша пређе на Прудовима с четом Турака, па их посакрива у луг. А у речени дан дођу и кметови с Чупићем. Турци, у тренут ока, појскачу из заседе, обезоружају њих све, па Чупића одмах вежу. Кад су кметови предали Стојана паши, рекли су: „Ево хајдука који замеће крајину; више крајине не ће бити.“ Па су онда уватили коло и играли. Лазич је уз игру бројао ову бројеницу:

„Хона, дуна, Марта!

„Сукна ти је кратка!

„Удри ногу о ногу!

„Нека дође под ногу!“

„Стојан, видећи шта се то с њиме учини, само је ћутао.¹ Кад је Стојан издат, била су с њиме његова три момка: Лука Ђонлић, и Мирко Ђонлић, из Богатића, и сестрић му Станко Копривић, мој рођени брат. Два Србина и два нашина кавеза изведу ову тројицу да их Турци не побију.

„Чупића су најпре одвели везиру Рушид-паши, који га је лево примио и послао у Зворник. Најпре су га водили на коњу слободна, а после га окују и на колима отерају, па баце у зворничке казамате, окована унакреним гвозђек.

„Ту је остао неки месец дана, па га онда удаве гајтаном и избаце на љубре, а распусте глас да је умрло од куге.“

Неки Маринко Јарамазовић, из Дворова у Босни, који је онда служио у наше, а после се настанио у Мачви, вели да је видео својим очима Чупића мртва, гола, на љубрегу, покривена једним црвеним јануцетом, а око врата му се познаје како је гајтаном удављен.

Ето тако је свршио свој живот „Знај од Ноћаја“ издајством своје браће, која би требало да се њиме диче и поносе.

Неки од оних кметова који су предали Чупића, остали су с Турцима, и с њима су прешли после у Мачву и находили се у шанцу на Дубљу у тренутку када је српска војска тај шанац освојила и Турке

¹ О овој предаји Чупића има разноликих причања. Сва се слажу само у том: да је Чупић преваром одведен међу Турке и њима предат. Остале појединости се често не слажу. Тако, на прилику, једна прича вели да су на тој предаји били *Јован Лазич* из Петловаче; *Турко Н.*, и *Мијаило Јекић* из Првавора. Лазич је по предаји остао међу Турцима, као талац, а она су двојица пуштени кућама. Њих је, вели се, обојицу одмах за тим убио у Првавору хајдук *Ногић*; а Лазича је после исекао у шанцу на Дубљу. Ово је причао старац *Ристо* из Дубља, савременик и очевидац многих тих догађаја.

победила. Тада *Димитрије Ногих*¹ јуриши на Лазнића и стане га сећи јатаганом, подвикујући и он: „Она цупа Марта! и т. д.

— За Бога, ми смо Срби, повичу му неки од њих.

— Нисте ви Срби, одговори Ногих: — него сте и од Турака гори, кад Чунића издадoste Турцима.

Чунић је оставио после себе две ћери: *Василију* (мајку покојног Николе Чунића) и *Томанију*, које су обе биле удате у Шабац, и сина *Тому*. Тома је имао седморо деце, али га ни једно није надживио. Сад у Саламу има потомства само од Стојанове сестре.

Стојан је био висок растом, танак у појасу, а плећат; осредње коштуњав; дугих насмејаних образа; смећих великих бркова; приметно дугачких прстију на рукама. Вило му је 50 година, а још није био проседео. Био је човек веома речит, и много је и лепо говорио у Београду на скупштинама, а тога је јамачно Карађорђе, који је сам био човек ћутљив, и рекао оно за *Молера* и *Чунића*: „*Ко ми надговори Чунића и нагише Молера, даћу што затражи.*“ Кажу да је био у судству правичан, а сиротини велики пријатељ. — Носио је на себи панцир и челичну капу. Тај његов панцир остао је, веле, у ћери његове Василије, и, како чујем, сад је у збирци наше војне академије. Јахао је увек добре коње, а најволео је једног измрка доратаста ког је звао *Пејзом*. За овога коња песма вели:

„Који ваља кутије дуката,
А Чунића стоји без динара,
Јера га је Чунић задобио
Од Турчина Пејза Мехмед-аге,
И јаше га Турком на срамоту.“

Нека је Чунићу светао спомен међу потомцима који ће се свакад носити „Змајем од Ноћаја!“ А бездушницима нека плати Бог и историја!

¹ *Димитрије Ногих* хајдуковао је са Штитарцем. Родом је био из Совљака, а пре је био међу голаћима. Умро је у Митровици.

Илија Марковић

ПОПЕЧИТЕЉ ПРАВДЕ

Родио се у селу Грушићу, у Поцерини, 1762 године.

Још године 1806, находимо *Илију Марковића* као кнеза у Поцерини. С њим се први пут сретамо у несретној прилици, баш онда, кад су се Мачвани и Поцерци, видећи напредовање Турака а узмицање Срба, почели предавати Турцима.

Тада је у овога кнеза био писар потоњи славно јунак Милош Стојићевић.

Приставши уз устанике, Илија Марковић се одликовао више у управним него у ратним делима; за то је и дошао у Правитељствујући Совет.

Године 1811 био је постао попечитељ правде и врховни вилајетски судија.

Године 1813 прешао је и он у Срем, али није хтео ићи у Русију, с осталим војводама, него остане у Руми, где и дочека други устанак 1815 године.

Тада је прешао и одмах почео помагати браћи у борби против Турака. Кнез Милош га је поставио најпре за кнеза нахије шабачке, а после за члана народне канцеларије у Београду.

Године 1819 послан је био у Цариград, као члан депутације, где је остао пуних 7 година.

По повратку из Цариграда, Илија је још неко време био у служби, па 1833 замоли и од Кнеза Милоша добије отпуст и пензију од 100 талира, те је после живео у миру већ у дубокој старости својој.

Преминуо је у Шапцу 5 Јануара 1837 године, и укопан је у порти код шабачке цркве.

Јован Томић Белов

ИЗ СЕЛА ПРИЈЕДВА

Јован Белов одликовао се у много бојева као прави јунак, нарочито на Мишару, где кажу да је добио пар кулинових пиштоља, који се и сад налазе у његовој породици. „Једном, у Јеленчи, прича покојни *Јокић*, онколили Турци Карађорђа и све нас (војску

његову), и хоће да исеку. Пред ноћ удари Јован Белов, са 50 момака, уби *Туртоглића*, турског заповедника, узео му мач, уђе у шанац, и све нас избави.¹

У Лешници, у једном боју ван шанца, судари се Белов с Турчином који га хтеде посећи, а кад се он вине на страну, Турчин му удари коња сабљом по врату. Белов брже притегне коњу дизгине, магне сабљом, одсече Турчину главу, истера свога коња на шанац, па скочи са седла и пусти дизгине, тада врат у коња клоне, јер је био упола пресечен, и коњ се стропошта мртав на земљу!..

Јован Белов није хтео примати се никад никакве власти у народу; само је у бојевима добијао команду над по неким одељењем војске, и тукао се. Али се његова памет и његово јунаштво толико ценило да је он био намењен за комендата на Лукино место, ако би Лука погинуо.¹

Јован је погинуо у шанцу на *Голом Брду* више Лешнице. Кад је раздавао војницима барут, с неке трешње згоди га Турчин баш у коталац и убије челиком, јер се држало да га олово не бије. Падајући од крвничке пушке, Белов је рекао војницима: „Браћо, што могох, ја помогох; не дајте се!“

За тим је скупио „омутак“ сена, како вели Милутиновић, метнуо себи под главу, и насмејан издахнуо. *Милутиновић* му је посветио красну песму у „*Србијанци*“ (књ. III, стр. 78—87).

Слава нека је тако светлом јуначком имену!

Зека Буљубаша

СТАРЕШИНА ГОЛИХ СИНОВА

Зека је рођен у Новој Вароши, у нахији сеничкој. Дошао је у Србију у време Карађорђева устанка, и наводио се уза Стојана Чупића. Доцније му је било одређено да чува дринску границу од Турака, и он се сместио у *Парашници*, у атару црнобарском, и ту прибрав *Голех синова* кад 50, кад 100, а кад кад и 200.

¹ Ово је причао сам *Пош Лука* поз. *Проти Павловићу* и *Исидору Стојановићу*, а слушао је г. *Александар Лазаревић*, син његов, који је омет мени казивао. Г. Александар додаје да је и иначе отац му говорио о Јовану као о изванредном јунаку и мудрому човеку.

Зекини су се војници звали „Голех синови“ за то што су били све сами бећари, људи без кућа и породица, па наравно у почетку и *голи* и *боси*, али су они доцније бивали одевени све у чоху и злато, а окићени најлепшим оружјем.

Зека је нарочито био лак да дозна, и често да помете турске војске онамо преко Дрине, али и у великим сукобима он је свакад узимао на се део јуначке заједнице, и свакад се одликовао личним јунашвом и мудрим распоредом.

Њему Лука овако пише:

„Голех сине, буљубаша Зеко!
Дед' устани и голаће крени!
Да си брзо у Лешници бјелој,
Лозница нам у невољи цвили!“

Даље у распореду за напад на Турке код Лознице, вели му:

„Голех сине, Зеко Буљубаша!
Добро чувај брда и Гучево,
Утећи ће у планину Турци.“

Кад је 1813 сила турска, под везиром Деренделијом, нагрнула испреко Дрине на Србију, Срби су начинили шанац на селу Равњу, на оном земљоузу између Засавице и Саве, и ту су мислили да уставе турску силу, док јој друга српска војска не би озго ударила с леђа, те да тако сузбију Турке и врате их у Босну.

Ова се нада не испуни, него напротив ова турска војска разбије Србе и натера да се повуку из шанца, и то у великом нереду. Видећи ту погибију браће своје, Зеко, са својим голех синовима, начини најстражни ланац, те стане заклањати Србе који се повлаче, а узбијати Турке који нападају. Тиме је многим обезбедио узмицање, а себи и друштву свом кунио право на несамртно име. Уверен да се већ спрема да угули свећа српске слободе, Зека са својим голех синовима није ни мислио о свом избављењу. Док је трајало барута, устављали су Турке пушкама, а кад тога нестане, они поваде ножеве своје, још по једном погледају на наоблачено небо над Србијом, осврну се на лене равни мачванске, па поменув Бога и свој народ, јурише с голех ножевима у Турке, и ту, секући, буду исечени сви до једног!

Ето тако је свршио низ својих јуначких дела „Голи Ђин Зека Буљубаша.“

Зека је био човек шишкав, глават, необичне телесне снаге; дугих образа, крупног гласа, смеђе косе; нарави је био веселе; у суђењу разборит. Кад је погинуо, није му било више од 45 година.

Бог да прости и њега и све његове јуначке другове!

Илија Срдан

Илија је слика са свим супротна слици Зеке Буљубаше. У Зеке нема нигде ништа, него се он бори за сав свој народ, и за милу слободу, а у Илије пуна кућа народа, задруга голема, дом богат, доста свашта, — само слободе нема. Онај тражи да извојује слободу, па нек се њом користи ко хоће и може, а овај својој деци, својој браћи, своје имању тражи заштите, тражи услова за развитак и за напредовање.

Оба служе ипак једној великој идеји, и оба се боре као прави јунаци.

Срдан је почео заједно са Стојаном Чупићем мешати се у српски устанак. Прве је сукобе имао с мешњачким Турцима, а после је био у свим бојевима с ову и с ону страну Дрине. Као јунак, био је углед свој дружини својој, а уз то се држало да је особито сретан, јер се никад није ранио ни у једном боју.

Ево како песма говори о њему:

„Нека буде свеколика кавга
На онога Срдана Илију,
И нек буде срећа Срданова...
На Лозницу када потекоше
Најнапријед Срдане Илија,
И пред њиме Пурко барјактару;
Он пјешнице свиле барјак носи,
Барјак носи, војсци калаузи,
А Илија за њим на ђогату,
Најпре Турци виђеше Илију
На Илију огањ обореше,
Ал' Илија успрегнути не хће,

Већ подвикну к'о да није вино,
Па на Турке јуриш учинио.“

И у другом устанку, 1815, Срдан је много радио да се дигну Поцериња и Мачва; та његова радња показује га као правог патриота, и још као човека који провиђа на далеко, који познаје шта од шта бива. И оно што бива с њим и његовим укућанима у почетку устанка од године 1815, говори у прилог новој верзији о жалосном крају Чупићева живота.¹

Видећи да народу нема освитка бољег дасви без нове борбе, Срдан је летео од села до села и тражио присталице на нов устанак 1815. Али све узалуд: нико не ће ни главе да окрене. У невољи својој, он дође попу *Јовану Миленковићу*, у село Рибаре, али поп, кад чује шта Срдан мисли, повиче:

— Носи крв из моје куће, не роби ме и не коли! С душе ми се торњај; пуна ми је кућа туђих људи, све посленика, па те може ко видети, те ћемо оба пропасти.... Ви упропастите себе, па хоћете и нас! Своју си кућу сам раскућно и таким послом разорио и затрпо, па хоћеш још да и ја моју? Уклањај се, велим ти, док није било и другојаче.²

Ето како предеретају браћа родољубиве намере Срданове. И ово је још свештеник, вођ простоме свету, онај који тражи право да душе руководи!

Не гледајући на све то ледено одбијање, Срдан је веровао у животну силу мисли с устанку, и није се преварио. Данас руг стида пада на оне који су били мудри, а слава кити имена њих дрских синова, који су онда еретани презрењем и осуђивањем.

Видевши, поред свих тих несрећа, ослобођену своју постојбину од Турака, он се смирио код своје добре и имућне куће, и ту задовољан умрбо 1835, у 65 година живота свога. Укопан је у оште гробље села Прњавора.

Срдан је био човек висок, крупан, црномањаст, дугих окош-тих образа, а бркова средњих и угледних. И сама личност његова била је некако мила народноме певцу.

¹ *Историја Милутиновића*, стр. 229 и оне за њом.

² *Милутиновић*, стр. 229.

Марко Штитарац

Марко Штитарац родио се године 1789, у селу јадранском Добрињу, а умрѐо је 17 Септембра 1830, у селу Варни.

Још као дечак, отишао је у Београд, и ту се, године 1806, умешао у устанике. Свој ратни занат почео је под управом славнога *Бимбаше Конде*. Доцније пређе Луци Лазаревићу, и ту је остао до 1813 године. У Немачку није хтео да бега, него је отишао у планину. Године 1814 и 1815 видимо га уз Кнеза Милоша и Кнегињу Љубицу, где прима од Милошеве жене ону страшну заклетву: да сву породицу Милошеву поубија, ако би се приближили Турци, и видело се да је хоће да заробе.

Кад је рат другога устанка свршен, Штитарац је постао старешина у Поцерини и у Мачви, а живео је у селу Варној.

„Где смо се год ударили с Турцима, вели *Петар Јокић*: Штитарац је свагда први донео турску главу.“

У другом устанку 1815 врло је живо настојавао да се и Мачва дигне на Турке; и кад је видео да је Мачванима врло тешко пристати на рат, кога крај нису могли да провиде, он им је поставио ону страшну дилему: „*Хоћете ли за крстом, или за ибриком?*“ И они су, у муци и двоумици, казали да хоће за овим последњим.

Сви савременици тврде да је био одважан и лак на проливање крви. Могао је дакле извршити најгрознија дела. Турке је мрзио свом силом своје бесне душе; а није био много блажи ни према Србима, које би мислио да му треба каштиговати. Бивало је, кажу, да он, хотећи човека убити, повиче с неком сатонском иронијом:

— Зини, у душу те, да не кварим кожу, и у уста му скреше пиштољ!!

Смрт владике *Мелентија Никшића* он носи на души; убио га је у Шапцу, 1816. Овом приликом умлатио је, кажу, двоје ђачади којима је сва кривица била то што су врисула кад су њега видели.

Много има прича о њему у Мачви и у Поцерини, а све га

сликају као бесну силу, која се мало устављала пред законима људским и Божијим.

Он је укопан с десне стране добрињске цркве, баш ниже гроба Милоша Поцераца.

Прота Никола Смиљанић

Смиљанић се родио у селу Бадовинцима око 1760. Отац му се звао *Глигорије Бујуклић*, а мати *Смиљана*. Кад му отац погине, развађајући неке њ свађи, онда му се мајка врати у род, у кућу Станковића, у Велотићу, одакле је и била. С њим, доведе она још четири му брата и две сестре. На овај начин, Никола дође презиме *Смиљанић* од имена материна.

Поред свеколиког раснитивања, не могаше се дознати: где се Никола учио књижи, где ли се и када заполио.

Најнепосреднији узрок његове велике мржње на Турке био је тај, што су Турци обедили близу његовог једног стрица да је убио неког Турчина, и за то га отерали у Шабац, где су га оквали и затворили, те је у затвору на великим мукама и умрѐо.

Некако у то доба букне у Шумадији устанак на Дахије, и рашири се брзо и к Дрини. Смиљанић скупи око себе чету поузваних друга, на стане сретати Турке који су кроз Мачву продирали к Шапцу, и ту с њима делити јуначке мегдане.

„Смиљанић је, вели пок. *Петар Јокић*: — у Китогу, „лугу зеленоме, сву Восну био преплашио.“ Прича се, да је он, са својим четама, побио најмање 5—6 хиљада Турака. Нарочито је осволио 23 Маја, и 13, 14, и 15 Августа 1806, којих је дана овако ојадно турску војску која се, после пораза на Мишару, повлачила к Дрини.¹

Прича се да је Смиљанић веровао и говорио да Бошњак Турчин њему не може наудити. Кад би јуришао у највећу ватру, па би му ко рекао да се причува, да се заклона, јер би била штета да погине, — „Ајој! луд ли си, брате слатки, одговарао би Смиљанић

¹ Писмо владике шабачког од 22 Августа 1806 у Архиву Срп. Учен. Друштва, бр. 431.

кроза смеј: — та зар Валија-Вошњак мене да убије? Ако то одиста буде, не копајте ме, него баците где не треба, у

Смиљанић је преживео бој на Равњу 1813. Ваљда је судбина хтела да и тим стрелама рани његово родољубиво срце. Претурно је кобно годину 1814. А године 1815 већ видимо Кнеза Милоша да му пише и зове га да похита к Дрини, око које сваки цбун познаје. Његово је јунаштво помогло да српска победа на Дубљу 14 Јула 1815 буде потпунија. Кажу, да је тада својом сабљом посекао 7 Турака. Некаквог Талаша, Турчина, и чету му гонио је до саме Дрине. Видећи да је Талаш напливао на Дрину и предрио на ону страну, рекао му је:

— Побеже ли, Талашу, побеже; није ми тебе ни жао; него жалим што тако добра коња тако лош јунак јаше.“

Те исте године (1815), у божитње поште, оде он с Ђуком Стојићевићем у манастир Каону, цркви. Марко Штитарац мрзко је, кажу, јако на Проту Смиљанића, и желео је на сваки начин прекратити му живот. По повратку из Каоне, Смиљанићу се гдно смучи, и он заште од патке крви да пије, доказујући да је отрован по Штитарчевој наредби. Браћа му напомену да је сада божитњи пост, и да је срамота да се прота омрси у те дане. Смиљанић се покори сили веровања, и умре. Ђука је пак, пијући начју крв, остао жив, а и онај трећи умрло је.

Прота Смиљанић је укопан у гробљу села Велотића, на месту „Двору“, где је некад и црква била. На његовом белегу пише само ово: „Здѣ почи ва стъ рабъ божји и протосреј Николоа Смиљанићъ. Поживе лѣт (не може да се прочита).

Смиљанић је био лица примањаста, стаса средњег, окоштог, браде црне, повелике, очију светлих које пробијају, а изгледа у онште озбиљна и страшна.

Ваљда баш с таква изгледа песник и меће у њадина уста ову клетву:

„Ој, Китоже, не зеленно се!
Смиљанићу, не весело се!
Што погуби Веширевић Хасу
Кога љепшег у свој Босни нема,
Остаде му злато испрошено.“

Знао је Смиљанић за све сласти нежна, мирна, брачна живота; ценио је он и заклањво свачију срећу у породици, али кад бесна сила притисне сав један народ; кад му отме све што је вековима стекао; кад га из „Лекиних дворова“ стера у дубинце и кулаче; кад му одузме теловину материјалну, а закрати тековину умну: онда је света дужност сваком сину тога притиснутога народа устати свом снагом својом против насилника и сатирати га где се год с њим сретне па макар то био „Старац Фоча од стотину лета“, или Мула Сарајлија „који знаде и цару судити“, или Веширевић Хаса, „ком остаје испрошено злато.“

Јаднице, кадо! твоје је јаде ласно разумети; само што кунеш осветнике, правије је да кунеш насилнике који су кризи и твојим јадима и нашим патњама!

Цинцар Јанко

Јанко је рођен у Охриду, у Турској, а добегао је у Србију око 1800. Најпре се био настанио у Ваљеву.

Кад је Фочић посекао кнезове ваљевске *Алексу Пенадовића* и *Илију Бирманина*, притворио је био и Јанка, као дошљака из Турске, на кога је нешто сумњао. На велику молбу кметова и трговаца, пусте га Турци из затвора. Чим пак устанак будне, Јанко ступи у ред бораца, као драговолац. Караџорђе га начини бимбашом, и да му под команду неколике стотине бећара. Био је у боју кад је узимат Београд, али се још на Мишару одликовао као прави јунак. После разбоја турског, он је с Мутапом прешао чак преко Саве у Босуг, и ту је посекао Остроч-капетана, а Мутап старог Хаџи Мосту.

Доцније је, под командом Луке Лазаревића, био у боју на Ужицу, на Лозници, на Буковици, преко Дрине код Бељине, где је Милош погубио Меју. Овде је ударио на неког јунака Турчина, који би га можда и савладао, да му Чунић није при-трачао у помоћ, и Турчину, као оклопнику, наваком главу разлуцао.

Јанко је био не само у свим бојевима око Дрине, него се доцније чак и на Делиграду борио као војвода пожаревачки.

Године 1813 отишао и он за Карађорђе из Србије, у коју се вратио тек 1830 и настанио у Шапцу.

Године 1834, ослабивши јако, оде у Алексиначку бању да се лечи; и у повратку отуда умре у Буџији, и упокојен буде у манастиру Раваници, где му мраморна плоча данас покрива гроб.

Плоча је од црвеног мрамора, али је на среди пребијена. Запис на плочи гласи:

„Надгробникъ Војводе окружиа пожаревачкогъ Цинцаръ-Јанка Поповића рођеногъ у Ориду, у Македониа; а лѣта 44¹ живота свога овде у манастиру Раваници, 24 Августа 1833, упокоеногъ.

„Подигнутъ одъ верне му супруге *Кумрије* и деце своје“.

Цинцар Јанко је био велики јунак. Говорио је мало, и дружио се мало. Био је средњег раста, смеђ, малих шиљастих бркова пуних, румених образа, ока жива и гласа који заповеда.

Бог да га прости!

Цинцар Марко

Цинцар Марко се родио 1777 године у Велицију,² у Албанији. У Србију је дошао првих година овога века. Кад је букнуо устанак 1804, Марко је одмах принасао оружје, и, находећи се махом уз Карађорђа, био је готово у свима бојевима с њиме. Свуда се одликовао јунаштом и памећу. За један његов мегдан с Турчином на Лозници прича се као за неко чудо.

Дочекавши несрећну годину 1813, Цинцар Марко је прешао у Срем; а после је, веле, ишао у Беч владоцима, и молио их за народну ствар српску.

И у другом устанку није остао без рада. У боју на Дубљу добио је рану коју је преболоо. Кнез Милош га је, доцније, по-

¹ Син покојног Цинцар Јанка, г. *Ђовђе Цинцаровић*, помоћник у Буџији, мисли да је погрешно стављено 44, место 54 години живота. И ово је много веројетније.

² Тако му пише на гробном камену, али је тешко не помислити да ће то бити „у *Белци*“.

ставио за кнеза у шабачкој Посавини. Учинивши и ту лепих услуга новој својој отаџбини, Цинцар Марко је преминуо у Шапцу 10 Фебруара 1822 године. Гроб му је у старом шабачком гробљу.

Бог да га прости!

Бакал Милосав

Био је дошљак у Шапцу. Виђе, по свој прилици, родом из Херцеговине. Устанак Карађорђевог нашао га је као бакала у Шапцу.

Кад струја устанка захвати и његово место, Милосав отишао бакалску кецељу, на принаше сабљу и докаже да њоме уме владати као и да му је била свагдашња забава. Сви се очевидци диве његову јунашћу које је показивао у свим бојевима, у којима је бивао, у округу ваљевском, подринском, ужичком, а особито на Мишару и на Лозници.

Бакала Милосава слао је доцније Кнез Милош у Цариград, као свог татарина, јер је он добро знао турски језик. Њему је Кнез поверио, 1818, да ради не би ли Турци ослободили оне Србе, који су заробљени у Лешници 1813. И доиста је њих 70 дочекало, да виде своју отаџбину.

Милосав је био човек висок, црномањаст, стасит, бео у лицу, добре нарави, и пријатан у друштву. Умро је у Шапцу, 1823. Кажу да му је тада било 53 године.

Певац овако слика Бакала Милосава у боју на Лозници, 1810, када су Турци силом војском били оптекли Лозницу, а Срби се бранили изнутра:

„С друге стране, на доњу капију
 „Излијеће Бакал Милосаве
 „На јагрзу коњу великоме,
 „На сијече Турке око града:
 „Ту се Бакал не зна уморити
 „Већ разгони Турке око града,
 „Док под собом коња не умори;
 „Кад јагрза у пену учини,
 „Тад се с коњем он у град поврати,
 „С оног сјаше, на другог узјаше,
 „На једнако он разгони Турке“.

Глувац Мијаило

Био је родом из села Каменице, у Тамнави. Највише се наводи, као момак, уз Пона Луку. Господства није никад тражио; сва му је сласт била лично јунаштво, и према тајној жељи, имао је и срце. Доста сви који су га знали диве се његовој нестрашности усред највеће опасности.

Глувац је често сам делно међаве. Чекајући противника да га нападне, он би обично седео и пушио, док му близу не дође, па би онда лагано истресао лулу, мирно је ставио у чибучницу, и тек тада би се машао коња и оружја. Некад би, кажу, узео у уста доста дима од дувана и наперно би своју пушку, а дим из уста испустио да противник помисли, „слага му пушка“, те да полети са сабљом, и он би га текар тада саставио са црном земљом.

Глувац је погинуо 1810 у шабачком граду од тона, по непашњи тобције.

Мијаило је био наглув, за то му је и име дато „Глувац“. Нарави је био веселе; свакад пун шале која слободи; тако је он у шали уверавао да све турске пушке пале а не састављају. Био је висок, у плећима широк, црномањаст, космат у опште, а обрве су му биле као стреје над очима, а очи су му севале као ватра.

Још нека се похвално помену:

Остоја Пушибрк, бећар, који је родом био из Босне. Он се одајковио јунаштом у свим бојевима које је био Лука Лазаревић.

Он је био неразводни друг Глувца Мијаила.

Умро је Шапцу 1835, у великој старости.

Илија из Булбеша, буљубаша; *Сима Прекодринца*; *Петар из Мрђеновца*, храбра јуначина; и неки *Нинко* из Јаловика „добар управник а војник потезак“:

Захваљан спомен њиховим заслужним именима; нека им је мир костима!

Осем јунака, шабачки округ дужан је и срећан да захвално помиње неколика имена, која, и ако нису задужила свој народ сабљом на бојном пољу, учинила су оно што је слава међу народима, што је украс међу појединцима.

На прво место стављамо светло име слепца

Филип Вишњић

из села Међаша преко Дрине, у Босни¹

Вишњић се родио године 1767, у селу Трнави, у нахији зворничкој, у задружној и доста имућној кући. Оцу му је крштено име било *Ђорђе*, а звали су га у селу *Стојан Вилић*; матери пак било је име *Марија*, а прозвали су је *Вишња*, и само су је под отим именом и знали. По том њезином имену, и Филип је прозван *Вишњић*.

Филип је рано остао по оцу сирота, те му се мати преуда у село *Међаше* близу Вељине. Ту је Филип провео своје детињство и младост. У осмој својој години, ослени од богиња.

Дар песнички се рано појавио у Филипа. Он је, као слепец, брзо научио гудити; и певао је уз гусле разне песме које је где чуо; јер је примао где је год коју чуо.

О рату аустријском 1787, удари велика несрећа на кућу и стрицeve Филипове у Трнави. Турци се косну образа једне његове стрине. Стричеви то спазе; једног Турчина убију, а другог обесе о шљиву уларом с његовога коња. За то, после, буду на мукама уморени у Зворнику три његова стрица и један брат од стрица.

Како је живео Филип за ово време не зна се, али може се знати колико је ова крвничка сила распаљивала у њему мржње спрам Турака.

Кад му је била 31 година, оженио се девојком *Настом*, из села Мртвице. И њу су обично звали *Бела*. Он је с њом имао шесторо деце, од које је 1817 било живо само двоје: *Ранко* и *Милица*.

До првих година од овога XIX века, Вишњић је певао само

¹ Белешке о *Вишњићу* највише узимамо из *Гласника* XX, стр. 237—243.

старе песме и старе јунаке: певао је оно што је чуо од других; сам се није усуђивао ништа да пева.

Кад српски устанак 1804 бувао у Шумадији; кад допреше чак и преко Дрине гласи о новим бојевима, о новим захтевима српског народа, о старим правима српске отаџбине: онда се у душу Филипову ули неки животворни задах. Од старице, окрете он умне очи своје на садашњост и на будућност Србије, на све оно што из тога може да изађе, — и струне његове сташе пратити песме какве никад ниџије гусле дотле нису пратиле.

Филип је разбирвао за сваки и најмањи случај, за сваку личност; где је шта било; ко је шта урадио; како, и кад; па тек кад се о свем добро известио, махнуо је тананим гудалом, и из његових уста полила се прва она дивотна песма „Почетак буње против дахија:“

„Кад се шћаше по земљи Србији,
„По Србији земљи да преврне,
„И да друга постане судија, и т. д.“

После је ишла све песма иза песме, лепша иза лепше, новија иза новије. Оне су све накит нашим народним песмама: све су смиље и босиље за гробове палих витезова, али се нама чини она најдивнија, где Филип тера вране гавравове, да Кулиновој кади кажу последњу судбину турства на земљи отетој, на светој земљи наших прадедова.

Филип је путовао по многим крајевима српским: у Србији, на прилику, био је у Шанцу, Београду, Ужицу, Смедереву, Соколу, Круњу, Лозници, Лешници, Ваљеву, Убу, Палежу, у Болечу, Гроцкој, Хасан Пашиној Паланци, на Руднику, у Чачку, Карановцу, Крагујевцу. Певао је пред многим српским војводама, па и самом Караџићу, али је с њим мало говорио. Једном у Бадвинцима, пред Луком и свим другим старешинама, рекао је Филип:

„Господару! — окренув се Луци — не старај се како да одбијеш босанске Турке, него дај мени да скупим стотину сленаца, па нам дај сваком по неука ждрепца, а у руке сабље, и напутите нас на турску војску; ви пак окати хајдете за нама, да видите шта ће од нас бити. Нека од нас буде што Бог да, само да

и ми неко јунаштво учинимо, па макар пропали сви до једнога. Доста певамо чудеса и витештва, те дражимо браћу на погибију. Него да докажемо да је и нама слатко умрети тако славном смрћу“.¹

Лука се на ово грџом насмеје, а војска се сва овесели и охрабри: кад слеп ово жели и овако говори, шта је остало за нас окате? помисли сваки у себи.

Вишић се, кажу, у последње време свога живота био станио у селу *Грку*, у Срему, и ту је преминуо.

Покретана је мисао у *Српском Ученом Друштву*: да се на гроб његов стави мраморна плоча с натписом какав заслужује Тиртеј српски. То није извршено; г. *Јован Гавриловић* каже да се томе извршењу највише одупрџо један наш класички стихотворац!

Шта још не ће бити у нашега народа?!

Г. *Бигић* је послао 1 дук. ц. прилога на то име.

Шанчани, Мачвани. Подринци, а и сви ми, за што се несетимо онога који је овако сјајно овековечно име нашега народа?

Лазар Тодоровић

КАПУЛКАЉА

Лазар Тодоровић, родио се у Свиалеуси око 1780 године. Отац му је био трговац, и човек имућан, за то је сина свог послао чак у Карловце на науке, где је Лаза научно немачки и латински.

Године 1804 вратио се Лаза кући, и Јаков га је Ненадовић узео доцније себи за писара.

Године 1813, прешао је и он с војводама у Немачку, и, после, отишао у Русију. Тамо је он писао од стране Караџићеве Цару Руском онај извештај о Србији који је штампан у „*Гласнику Друштва Српске Словесности*“ (свесци IV, од стр. 152—184).

По устанку од 1815, вратио се у Србију, и већ га 1827 налазимо као народног депутирца, кога Кнез Милош шаље у Цариград.

Доцније је ишао с чина на чин, док 1839 није постао члан државног Савета.

¹ *Србијанка*, III, стр. 74—75.

По промени владе у Србији, 1842, он је и као човек способан, и као предан оном стању ствари, 1844, послан у Цариград за канућехају.

Човек тежак, и у годинама, он се много бранио да не иде у Цариград, напомињући да ће тамо и кости оставити.

— Е, то ти је с твоје памети, рекао му је шаливи Прота Пенадосић, напомињући му то што он зна језике те се рачуна да је способан за то место.

Децембра је и умро у Цариграду 1. Фебруара 1846, после кратког боловања.

Иван Кнежевић

КНЕЗ ОД СЕМБЕРИЈЕ¹

Дужни смо захвално поменути име човека који се одликовао својом намењу, а обесмртио љубављу према својем народу, нарочито према браћи која су западала у турско робство.

Кнез *Иван Кнежевић* био је родом из села *Дворова*², у нахији белинској. Изивав на глас у својој отаџбини, постао је кнез у својој нахији. Народ га је веома поштовао, и за свашто питао. И сами бези турски: Видајић, Рашид-бег, Тузлаглић, и други, ценили су у свачем његову памет и знање. Песма вели да се и сам Кулин побратимио с њим, уважавајући његову велику мудрост.

Године 1806, поробе Турци Јадар и Подриње, и силно робље преведу у Босну. Болећа душа кнеза Иванова зашисти од туге видећи да ће се робље распродати и развести по свем царству. Отиде Кулину, који је над том војском био старешина, и погоди с њим да му да откуп за робље. Робља је било 111 душа.³

Кулин му уступи све робље, али Иван једва скупи половину откупа, а за другу пође просити по трговцима. Ту га срећа из-

¹ *Семберија* се зове један део зворничке нахије у Босни, на левој страни Дрине.

² Песма вели из села *Пошова*, а један његов савременик каже из *Дворова*. Које је истина?

³ *Милутиновић*, у „Тросбратству“, стр. 56, вели да је било 303 роба.

невери, и он, не могући измирити сав откуп, побегне у Србију, и ту остане да живи у великој сиротињи.

После другог устанка, Кнез Милош га је био поставио за члана шабачког суда, а кад је онемоћао за ту службу, боравио је у двору код владике Максима, где се и упокојио, и закопан је у шабачком гробљу.

Кад је умро, могло му је бити око 70 година.

Песма, једина осветница за сваку неправду, једина награда за добра дела, завршујући казивање о добротворству кнеза Ивана вели овако:

„Оде робље куд је коме драго,
„Благо Иви и Ивиној души!
„И то Иви нико не приозна,
„Ни Ивану когоди захвали,
„А камо ли да Ивану плати.
„Иван не ће ни од кога плате,
„Ивану ће Христос Господ платит',
„Када Ива буде на истини“.

Иванова слика има у народном Музеју у Београду.

Младим читаоцима, рад којих највише и збирамо ове, и ако оскудне податке, светујемо да не пропусте прочитати целу песму о том: како „Кнез Иван откупљује робље од Турака“. Из ње ће видети да је народ српски и у оно време, поред славних људи на бојном пољу, имао и добротвора, какви су дика сваком времену и сваком народу.

Не мање је вредно прочитати *Милутиновића* песму: „*Семберац или врлост и надежда Бошњака*“, у Тросбратству, стр. 39—72.

Берасим Борђевић

ВЛАДИКА ШАБАЧКИ

Берасим Борђевић, као што он сам прича, родио се у Видину, од родитеља Влаха: „Мајка ми, вели он, по имену Ануца, никаквог другог језика није знала, јадница, кромје свога матерњег влашког говора“.

Родитељи су га дали у месну школу у Видину, где се учио до своје 12 године, у добра учитеља *Цеке*.

У то доба, осем осталих места, и у Видину је имао манастир *Студеница* свој метох. Ту је седео по један духовник ради милостије; а Видинци, побожни људи, давали су, сваке године, сваки еснаф по сто ока соли том светом манастиру.

Виђајући често ту духовнике студеничке, и слушајући шта се прича о тој царској лаври, и у опште о Србији, Ђерасим зажели да оде и сам у Студеницу, која му се представљала као рај земаљски.

Кад неки Видинци пођу у београдску нахију, да купују храну, Ђерасим пристаје с њима, и дође у Велико село, у београдском округу, неком попу *Остоји*, у кога је чуо био да се наводи један духовник из Студенице.

Духовник *Теодосије* Студеничанин прими дечка Ђерасима и повесе са собом у манастир. У том путу, ударе они на Ваљево, те поведу више поклоника Светоме Краљу.

И тако Ђерасим доспе у место за којим му је незнано душа толико жудела.

После неког времена, пошаље га братство у Нови Пазар владици *Јанићију*, који је, као што је казано, био родом из села Тулежа у београдској нахији, те га он зајакони на Тодорову суботу, 1798 године.

Овај исти архијереј поставио га је за јеромонаха 1800, и то у манастиру Студеници.

Кад је Студеница страдала, 1806, онда је и Ђерасим с браћом и с њивотом Светога Краља добегао у Враћевшницу, где су остали сви до пропасти Србије. Године 1813 одавде је отишао у Срем, и тамо неко време провео, па га видимо 6 Јула 1814 у Вољавчи, у рудничкој планини, где пише своје стихове о Србији.

Доцније се често налазио уз покојнога Мелентија Павловића, а и у двору Кнеза Милошевом.

Године 1831, 11 Октобра, у београдској цркви, посвећен је био за јепископа, и намењен вајпре на јенархију „пожаревачке стране“ али после га пошаљу у Шабац.¹

¹ Знаменити догађаји (његова књига) стр. 116.

У Шапцу, тихо, побожно, провео је као владика око 8 година, и упокојио се 1839. Тело му је сарањено у озидану гробницу, у шабачкој цркви, до северних врата.

Године 1838, штампано је у Београду књижицу: „Знаменити догађаји нове Србске Историје на кратко у везаном и простом слогу“, стр. 124.

Кад Србци чита оно што се излило из пера овога духовника, мора га нека милина подузети, једно што му се ту ређају догађаји који су му толико блиски, а друго што се све то лије из срца, које напред каже да је зачето у утроби мајке несрпњине.

О, свети утицају Лавре Студенице, и свих других остатака минулога српскога живота! није ли ваша сила толико бајна, толико моћна, да од детета несрбина начини оваког архијереја патријота?!

Да ли вас, силе божанске, умемо да оценимо и да употребимо ми који смо тако жудни, а толико и потребити, да загрејемо срца својих омлађих љубављу према својем народу, према драгој отаџбини српској!

Нека му је лака српска земља коју је синовски љубио! Нека му је до века светао спомен међу архијерејима! нека му је вечита слава међу српским грађанима!

Јован Павловић

Јован Павловић, прота шабачки, родио се у Босни, у селу *Бањици*, године 1804.

Отац му је био свештеник. Још године 1809 прешао је у Србију, и настанио се у Шапцу.

Јован је почео ићи у школу у Шапцу, а продужио је у Митровици, кад му је отац, несрећне 1813 године, био пребегло у Срем.

Јован се заполио у Шапцу 1824, а године 1826 постао је прота, на особиту жељу г. Јеврема Обреновића, који је тада био управник тога краја.

Прота Јован Павловић рано је изашао на глас као добар говорник у цркви. Предан породици Обреновића, отворен и за

ово време доста образован човек, виђен на очи, он је призиван био у многе свечаности дворске и народне; ишао с Кнезом Милошем у Цариград, 1835; а доцније 1859, слао га је Кнез Милош опет у престоницу турску, као члана депутације, која је тражила извршење хатишерифа, који су још били мртво слово.

Ми дајемо места његовом спомену овде, нарочито за то, што је огледао силу пера свога не само у многим лепим беседама, које је говорио у разним приликама а и неприликама, него и у преводу *Чокеових „Часова благоговешта“*, које је штампао године 1850, у Београду.

Павловић је рано оседео. Високог стаса, дуга лица, беле косе и браде, оштрих, живих очију, Прота је Павловић био личност, која је уливала неко поштовање, где се год јави.

Умро је 24 Априла 1861 године, на сами Васкрс, и упокојан је у Шапцу код цркве коју је служио 37 година.

Над његовим гробом узидана је у црквени зид плоча, на којој се међу осталим читају ове речи самог покојника:

„Рађамо се да мремо,
А умиремо вечно да живимо
Са славом или бесчешћивом“.

Бог да га прости!

Никола Чушић
АРТИЛЕРИСКИ КАПЕТАН

Никола Чушић родио се у Шапцу, 1836 године. Оцу му је било презиме *Куртовић*, премда није род с познатим Куртовићима у Шапцу. Мати пак његова, *Василија*, рођена је ћи покојног војводе *Стојана Чушића*.

Никола је пошао у школу у месту свога рођења 1844 године, и звао се у прво време, по презимену оца свога, *Куртовић*. Доцније то презиме замени оним које му је носио деда, материн отац, и поче се звати и писати *Никола Чушић*.

Године 1851, Октобра 8, ступио је, у Београду, у артилериску школу коју је свршио с добрим успехом, и 6 Новембра 1856

произведен је у чин потпоручика. Године 1859, Новембра 7, постао је поручик; године 1861, Јануара 27, постао је капетан друге, а 4 Септембра 1863, капетан прве класе.

Никола је Чушић био човек коме није ласво паћи у свем једнака другара. Младић црне масти — готово гарав —, светлих црних очију, које сведоче богат ум што продире кроз предмет који разматра; порастом витак и врло стасит; за добра здравља свога одвећ дичан, поносит, жив и окретан, а и кад га је болест била освојила опет је остао тих, миран, не изгубивши много од своје обичне поноситости. Одликовао се ретким даром и памћењем, особито у математици и у нацртној ђеометрији. Сваком тешком задатку из тих наука он се радовао као каквој највећој сласти.

Забаве лаке и бесплодне нису му биле никаква драж. Најволео је игру *шах* коју је играо с особитом вољом, с неком милином, и махом с добрим успехом. Често је при овој забави говорио: „Не помаже овде само мицати фигуре; ту треба најпре намет зрело да размисли, да предвиди последице, па тек онда нешто да учини; у свакој својој фигури ваља сматрати по једног свог војника или по један део војске, који не треба неразмисљено гурати напред да узалуд гине.“

Волео је врло да јаше, и свакад је држао добре коње, које је гајио, чувао и гледао до највеће нежности.

Док је био здрав, био је издашне руке, нарочито према сиромасима; а пошто се оболестио, постао је штедљивији, и о том је говорио сам: „Воље је и приштедити за корист своје отаџбине, ма да се то често и отовара.“

Врло је радо читао, и у том је могао дуге сате проводити. Најволео је читати дела после којих остаје њему самом много да размисљава, да проналази, и да пресуђује. Чак спиритуализам и материјализам занимали су његову главу, и он је често њих упоређивао, и о њима водио разговоре.

Био је честољубив до крајности; готов је био учинити свашта само да своју част очува.

Полетику је сматрао као нешто што се не зна у чему је; за

то је свакад претпостављао сваки родни рад узалудном бављењу политиком.

Као Србин, мрзео је Турке свом мржњом своје снажне душе; шта више, као да је наследио нешто те мржње од свога деде, јер је у том осећању превазилазио многе и многе. Кад би год што ново и лепо од војничке спреме набавио, свакад би говорио да ће му то требати „кад се пређе у Босну.“

Он је конструисао за нехоту један топ који је још у пројекту; а склопио је и једна кола с малим углом окретања, где је решио једно питање које је многе војничке главе толико морило.

Чупић је боловао од суве болести. У почетку је мислио да може наћи лека, за то је путовао у разна места на југу Јевропе, не би ли се како опоравио. Најпосле пређе и у Африку, и настани се у месту Орану.

Пред полазак у Африку, писао је једном свом пријатељу¹ у Београду, и кроз неку суморну шалу говорио овако: „Мени ни цела Јевропа не може да помогне, за то идем у Африку, дако ми она што помогне; ако и тамо лека не нађем, и ако видим да се мрети мора, похитаћу да се у отаџбину вратим, да тамо кости оставим, и да туђу земљу не гнојим.“

У последњем писму из Африке, на неколико дана пре него што ће умрети, пише ово: „Час је ту, мрети се мора, лека ми нема; моћи немам да се кући вратим, — ах, српско сунце, српска земљо!... Хитам да учиним расположење с мојим имањем док још ово мало душе у мени траје; кад не бејаш срећан да, као што су моји стари, будем од користи својој отаџбини, на бојном пољу, са сабљом у руци, за што се назда спремах, оставићу све своје имање на просветне цели, те да на овом бар пољу својој земљи помогнем. И просвета је оштра као бојни мач, и она може да потгави Турке, и да освети наше Косово. Вама аманет, да се ово изврши. Ах, слатка и драга Србијо!...“

8 Јануара 1870, у Орану, учинио је покојни Чупић овакав тестамент:

¹ Г. Кости Протићу, коме имамо да захвалимо за ове податке.

„При чистој свести и здравом разуму наређујем: да се са мојим имањем овај распоред и употребљење учини:

„1-о Од мог покретног имања, издаће се сестрама моје покојне тетке и то: Милки и Ружи, свакој по 100 дук.

„2-о Моме стрицу, да се даде 100 дук.

„3-е Ђери мајора Протића, Зорки, 100 дук. да се изда.

„Све остало покретно и непокретно имање да се употреби на издавање *научних и моралних дела*.

„Моје непокретно имање састоји се из једне новосазидане механе у Шапцу.

„Покретно имање уложено је код друштва бечког Pfandleihe-Gesellschaft, у 8000 фор. год. 1866. Признаница (књижица) у мом сандуку.

„Г. министар просвете одредиће комисију из 12 чланова која ће решити: да ли да се капитал одмах употреби на наведену цел, или да се приход употребљава, а од капитала да се фонд образује: у ком случају и штатуте да изради комисија.

„Закључења комисије биће непроменљива.

„Оран 8. Јануара, 1870.

„У Африци.

Н. Чупић, с. р.
артил. капетан.“

31 Јануара 1870 (по старом календару) издахнуо је племенити овај Србин, у Орану, и укопан је тамо.

Његово је завештање већ извршено. Комисија је одређена, која је пречистила стање фонда и саставила *Уредбу*, по којој сада том задужбином управља *Одбор од 12 лица*.

Сума тога фонда, која је узета као основна главница, износила је 31 Јануара 1875 равно шест хиљада дуката цесарских.

И тако ова два Чупића оставише оба кости ван Србије коју су толико љубили: дед паде у руке Турцима, највећим непријатељима својим, који га уморише смрћу нејуначком; а унука

отера болест преко бела света, да тамо у туђини остави своје српске кости, уздишући за српском земљом, за српским сунцем.....

Али преко толиких гора и долина, преко толиких земаља и мора, издишући, он помиње слатку Србију, и даје њој на службу све што по себи оставља на земљи!

Нека би се множила српска срца с оваквим осећањима! Тада час нашег општег ослобођења не би био тако далеко!

Стеван Магазиновић

После дужег, тешког боловања, упокојио се у Београду, 4 Фебруара, 1874, државни саветник, у пензији, *Стеван Магазиновић*.

Тих и смиран за живота свога, он је, својим тестаментом, показао толико љубави према роду своме, и толико поште према књизи и науци, да смо ми дужни, бар у најкраћим цртама, изложити живот његов, како би спомен његов остао што вернији у српском народу, који ће имати узрока довека да с поносом спомиње име свога честитог сина.

Стеван Магазиновић родио се у шабачком граду, од прилике 1804 године. Отац му се звао Митар, а мати Марија. Још као дете, у једној бежанији од Турака, пренет је у Срем, у Руму, где је и одрастао, и школе учио.

Доцније се вратио у Шабац, и мати му се, оставши удовица, преуда за Магазиновића, кога презиме прими и Стеван, насторак његов.

По службеним документима видимо, да је Стеван Магазиновић, на крају године 1823, ступио у шабачки окружни суд, као бесплатни практиканат.

У почетку године 1824, послат је у суд ваљевски за писара, и ту је остао до 1829. После чега је дошао за писара у канцеларију пок. Кнеза Милоша.

18 Августа 1833 слан је био у Јадар и у Рађевину, да сав десетак спахијски тачно попише, и тај попис да поднесе Кнезу Милошу. 9 Септ. 1833 дата му је власт да тај десетак пре-сеца са спахијама, и исплаћује им, како се с ким погоди. Посао

тај он је свршио на задовољство Кнеза још до 11 Новембра те исте године.

18 Новембра 1833 постављен је за капетана поцерскога у нахији шабачкој.

23 Маја 1835 постављен је за члана „шабачкога исправничества,“ а 10 Јуна 1837 даровао му је Кнез Милош, у том истом звању, чин мајора за верну и ревну службу његову.

25 Фебруара 1839 постављен је за председника шабачког окружног суда.

Године 1840, 14 Септембра, премештен је у Брусницу, за председника рудничкога суда, а одатак онет, 27 Јуна 1841, премештен је за председника суда округа београдског.

Новембра 16, 1842 постављен је за члана апелацијског суда, а 30 Декембра, те исте године, постао је председник томе суду.

10 Априла 1843 дат му је чин потпуковника.

Те исте године, 3 Новембра, постављен је за члана депутације која је управљала фондом за чиновничке удовице и сирочад. Ту је службу отиравао из почасти, јер она није ником плате доносила.

31 Декембра 1846 постављен је за члана врховнога суда.

10 Декембра 1848 постављен је за члана депутације школскога фонда. И та је служба била служба из почасти.

27 Септембра 1852 постао је председник врховном суду.

11 Декембра 1854 постао је члан државног савета.

21 Декембра 1854, кад је пок. Книћанин дао оставку на министарство унутрашњих дела, Стеван Магазиновић постављен је за министра унутрашњих дела.

Доцније, 31 Марта 1858, видимо га као кнежева представника и попечитеља ин. дела.

На овом месту, Магазиновић је помагао колико је год могао припрему оних догађаја који се извршише на крају године 1858. Кнез Милош, по свом повратку, задржао га је у том звању до 7 Априла 1859. Тога пак дана, уваживши му оставку, отпустио га је с овим писмом:

„Господине.

„Нарушено здравље ваше принудило ме је уважити оставку, коју сте ми поднели на звање мога представника и попечитеља иностраних дела, и по жељи вашој вратити вас у приватни живот.

„Растајући се с вама на пољу делања за срећу и напредак Србије, не могу да вам не изјавим, како сам потпуно задовољан вањом поштеностом и оданом службом. Ја молим Бога да вам скоро утврди поколебано здравље, а уверен сам да ћете ви снагда готови бити да отачеству и мени, кад год ваше службе затребамо, верно и срдечно послужите.

„Уз ово вам јављам да сам наредио што је нужно да вам се пензија одреди.

„Уверавајући вас о мом непрекидном благовољењу, остајем ваш благонаклони.

7. Априла, 1859 у Београду.

Милош Обреновић.

Од тога доба, Магазиновић је живео у пензији, све до смрти своје. Здравље му је било поремећено тако, да га ни лекарска вештина, ни примерна нега и дворба добре супруге никако не могоше повратити у повољно стање.

Магазиновић је био ониска пораста, но крушна тела у опште; пун, црномањаст, а у лицу бегивав.

Нарави је био тихе, смерне; онхођења отвореног, искреног.

Рођен у оно доба кад је „крвца из земље провирала“ тражећи освету за погажено право, а и проведавши сав свој век у опсегу где се досуђује правда, он је био осетљив за своје право; али чим питање није било о томе, он је био попустљив, пријатељ мира, и увек готов на давање.

У коликој је мери срце његово куцало за овака дела, најбоље нам показује његова последња воља, коју ћемо видети овај час.

Три пута се женио, али ни с једном женом није имао од срца породе.

С последњом женом својом *Маријом*, која га је овако достојно подворила нарочито у последњој дугој болести његовој, проживео је више од 26 година.

Ево сад његовога тестаментна који му обезбеђује право на народно поштовање за сва времена:

„Ја доле потписани, Стеван Магазиновић, следећуће расположење, на случај моје смрти, о моме имању остаљам:

Ја никоме нисам ништа дужан, а моје се непокретно имање састоји из доленазначене непокретности, и то:

1. Једна кућа од тврдог материјала, са плацем близу двора кнежевог по трима тапијама.

2. Једна ливада, са три тапије, крај реке Саве, близу Маџар-аде.

3. Један виноград, са две куће од камена, до г. Милана Сињића винограда, са две тапије.

Ове су непокретности овде у Београду, а у шабачком атару имам следећуће непокретности, и то:

4. Једну земљу (зовому забран) од прилике до 400 дана орања. Она граничи: са једне стране Сава река, са друге стране земља браће Топузовића и Узуновића, са треће стране, друм у села мачванска, а са четврте стране, земља браће Мијатовића из Причиновића, све до Саве реке.

5. Две ливаде, једна *Рагибовача*, а друга купљена од браће Џанге које су једна до друге, а са четири стране земља је браће Топузовића, имају свој стари пут од реке Саве и до 20 коса траве.

6. Ливада од 20 коса траве, куцљена од г. Јеке Вукомановића, покрај друма до реке Саве, а с три стране земља браће Топузовића.

7. Земља до 30-данаца са две куће од набоја спрам Јереза и мог забрана у Травницама.

8. Земља 20 данаца, *Гемовача*, близу мог забрана у Травницама.

9. Земља близу Шапца, од прилике тридесет данаца, купљена на лицитацији (Јуришевића).

10. Моја је воља и наредба, да се моја непокретна добра никад и ни у ком случају не смеју продати, нити задужити, нити променити.

11. Како пак ја деце немам, то ће моја жена Марија, ако ме надживи, сав приход од мојих непокретних добара уживати до њене смрти.

12. По смрти моје жене Марије, уживаће мој брат Коста (у случају његове смрти) његова деца од овог мог непокретног имања приход за десет година.

13. После десет година, прелази моје непокретно имање на просветне цели са којим ће министарство просвете (са мојим добром) управљати, давајући под аренду, новце примати и на просветне цели употребити овако, како за добро нађе, али ни, у каком случају да не може моје имање продати, нити задужити, нити пак променити,

него за свагда davати под аренду и новце на просветне цели употребити, као што сам у 10. тачки казао.

14. Моје сво покретно имање т. ј. новце, облигације, златне и сребрне ствари, коње, кола, једним словом све што је моје, поклањам и остављам мојој жени Марији у неограничену сопственост, да по својој вољи са покретним и движимим мојим добрима располаже. У ову покретност спада и њено очинство што ми је донела. Она ће све облигације и моје вересије наплаћивати, интабулације скидати или сама или посредством свога пуномоћника.

15. Моју сестру Софију поч. Пајка Идића разрешавам од плаћања што се она са својим мужем пок. Пајком обвезала мени плаћати за Симу Пискаревића, и тако она не ће ништа дужна бити, него она ће Симине вересије наплаћивати и мојој жени новце предавати, а што се не би могло од Симиних дужника наплатити, то ће сам Сима плаћати.

16. Моја ће жена Марија позвати мог брата Косту да он овај тестамент препише у две копије, на једну да задржи за себе а другу да преда министарству просвете ради знања.

17. Суд не ће над мојим имањем стециште одређивати, нити ће се у попис мог имања упуштати.

Овај сам тестамент својеручно написао и моје име потписао и печат ставио.

У Београду 6 Августа 1872.

(М. П.)

Стеван Магазиновић

ЧЛАН ДРЖ. САВЕТА У ПЕНСИЈИ.

Данас је 9. Августа 1872. г. призвао нас долепотписане г. Стеван Магазиновић, пензионир. саветник, и изјавио је пред нама да је у овом тестаменту, који је он цео сам писао и потписао, његова последња воља изражена, о чему ми сведочимо.

У Београду, 9 Августа 1872.

Сведоци: **Јовица Николајевић**, у пенсији члан савета; **В. Савић**, чинов. упр. фондова; **Јеврем Гавриловић**, пенз. саветник; **Јован С. Јелкић**, бакалин у Београду.*

На просветне цели што сам у тестаменту наменио, овако разумем и хоћу да буде: у време, кад моје непокретно добро т. ј. имање пређе у руке правитељства, т. ј. просвете за свагда, да се приход цео од тог имања употребити на печатање полезних књига и уцендима спротним бесплатно да се раздаје.

У Београду 18 Јуна 1873.

Стеван Магазиновић

ЧЛАН ДРЖ. САВЕТА У ПЕНСИЈИ

Ми долепотписани у једно доба сви скупа саставили се код госп. Стевана Магазиновића, пензионираниог саветника, сведочимо: да смо из његових уста чули, да је ово на што се ми потписујемо његова права последња воља коју је он сам својеручно и написао.

У Београду, 18. Јуна 1873. год.

Мед. Др. **Иларион Ањелковић**; **Станоје Илић**, секретар кас. суда; **Јован С. Јелкић**, бакалин; **Стеван С. Протић**, сапунџија.*

Мир праху твоме, честити сине драге наше отаџбине! Ти си се, умирући, сећао оних који су узданица сваке куће и сваке државе; сећао си се нараштаја на којима редовно остаје свет. Благо души твојој, која се тако бринула, како да нови српски појасови долазе на посао с више светлости, с више мушке воље, с више морала и честитости!

И најмањи напредак у сваком овом правцу за твоје је име споменик који никад никаква сила порушити не ће.

Рај нека ти је души, а праху твоме нека је лака српска земља коју си ти тако синовски љубио!

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Од места у овом округу која су ма чим знатна, поменућемо прво *Поље Мишар*, 1 сат од Шапца, идући београдским путем. У тој широкој узвишеној равни било је више сукоба између Срба и Турака, нарочито последњих дана месеца Јула и првих дана Августа 1806 године. Али је најславнији био овај бој који је у среду 1 Августа 1806¹ имао Карађорђе против Сулеман-паше,

¹ У који је дан била та славна мишарска битка очевидни не говоре једнако. *Прота Пенатовић* каже да су тек 31 Јула начинили шапац. *Јокић* вели да је Карађорђе, одмах после те победе, пошао низа Саву, и у Остружници се 15 Августа, на вел. Госпођу, причестно он и војска његова. *Сима Милутиновић* пак каже (*Србијанка* 1, стр. 146) да је то било на Госпођине покладе, а *Милош Светић* опет да је било 3 Августа 1806 године. Међу тим ми држимо да је најоузданије оно што прота митровачки *Савковић* и *К. Јовановић*, капетан из Кленка, пишу *Митрополиту Стратимировићу*, а они означавају *среду, 1 Августа 1806*, као дан те знамените битке и славне српске победе.

Кулин-Капетана, и других турских вођа. Срба је било до 15.000 са четири топа, а Турака 30, или, како се прича, више од 50.000. Бој је тај поразио сву силу босанску. Не само Кулин, него још седам главара платило је животом ово бесно насртање на сиротињу рају.

Песма је разнела с Мишара у све крајеве српске славу оружја српскога. За тај бој зна већ сваки Србин који мари за свој народ и мисли о његовој будућности.

Ми смо, данас, далеко од мишарске битке; али осећамо последице њене, па не можемо да се не упитамо: Ко је тај Кулин-Капетан који креће толику војску на српску сиротињу, и прети онако затирачки да прође кроз земље наше? Ко је? То је потомак онога истога Кулина, бана босанскога, који оно на 8 с њ к о в а н и њ 1189 године, дајући неке повластице Дубровчанима, писаше овако: „Ѧ име оца и сына и светог дѡха, Ѧ банъ босански, Кълинъ, присезаю тебѡ кнеже Крѡвашъ,¹ и т. д.

Па потомак тога Србина, од кога имамо најстарије српско писмо, ето је с толиком војском својом ставио сву храброст своје словенске крви под заставу Мухамеда, и унео се да помаже затирати Србе — браћу своју!... Да ли ће кад год видело истине осветлити ум људски, да браћа буду браћа ма које вере била, или барем да се не затиру тако крвнички?...

После мишарскога овако славног за Србе боја, Скопљак-паша (Сулеман), каже *Милутиновић*, полазећи из Шапца града, дао је реч Карађорђу, да више никад на Србију не ће руку дићи.²

Свилеува, село у Тамнави, 5 1/2 сата на југоисток од Шапца, знатно је рођењем славнога *Цока Луке*. Осем тога, српске су чете у почетку устанка 1804, у том селу, на месту *Дугом Воћу*, начиниле први шанац, и ту славно разбиле војску *Али-бега Видајића*, из Зворника, који је дошао био, на позив шабачких Турака, да потуче „Србијанске хајдуке.“³

Село Белин, 4 сата на југоисток од Шапца. Ту је био први српски стан, када су они 1804 и 1805 отпочели нападати на шабачке

Турке. Белин је село на левој страни Вукодражи, на 1/2 сата од Саве, а на обали савској, опет с леве стране утока Вукодражи, познају се и сад зидине од старог града *Белина*. Зидови и сад штрче у Саву, да се и с пароброда могу да виде.

На Белину је био бој између Срба и Турака 1806, после кога је на *Дугим њивама*, код воде *Петковца* између села *Крњића* и *Власанице*, погинуо јунак *Јанко Катих*.

Село Крњић, 3 сата на југоисток од Шапца. И ту је био утврђен српски стан, докле се год они нису утврдили у Шапцу, Мачви, и у Поцерини.

Варна, село у Поцерини, 2 сата на југ од Шапца. Ту се познаје и сад шанац, где су се утврдили Срби 1804 после разбоја *Миле Нојине*. А ту се војска вратила и по што је разбила *Цору Османа* на Чучугама.

Китог је био густа шума од Дрине па готово до Шапца. Ту су сретане и разбијане не само мање чете него и повеће војске турске, јер је густа шума давала браниоцима сваку згоду за бусије. Ту је *Прота Смиљанић* 13 Августа 1806 дочекао преко 1000 Турака, разбио их тако да нису један за другог знали; одсекао 153 главе; убио 200 коња, а ухватио 300; отео све што су Турци носили своје и гонили туђе.¹ — Данас се Китог упољно, и нама је тешко разумети, како би се у такој равној голети могла дочекати с мало друга непријатељева сила.

Жича, мала речица, која тече упоредо с Лешницом, а дуж ње је велико поље на ком је била године 1807 битка, у којој је и сам Карађорђе рањен у врат. Пред овај бој хтео је Карађорђе да обеси неког буљубашу Јована из ваљевске нахије за неку непослушност. Кад он рече да се обеси тамо код Турчина гроба, онда војска сва изађе из шапца па, ухвативши пушке за грлиће, а табане у вис дигнувши, повиче у глас: „Молимо, Господару, поклони нам Јована!“ И Карађорђе му опрости.

Чокешина, манастир под Цером, 4 1/2 сата на југозапад од Шапца, помиње се као место где је био крвав бој између Срба

¹ *Monumenta Serbica*, стр. I, IV.

² *Србијанка* III, стр. 123.

³ *Вук. Даница* за 1828, стр. 168—173.

¹ Писмо *Проте Савковића*. *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 429.

и Турака, на Лазареву суботу, 1804. Вој је био мало подаље од првбе, поврх потока *Врањевца*. Ту су Срби гдно побијени, али су браћа *Недићи*, из села Осечине у ваљевској нахији, својим беспримерним јунашвом осветлили образ српски за до века.

Песма верво и потпуно описује ову крвану сечу.

Ново Село, малко на север од Лешнице, изашло је на глас због боја између Срба и Турака, где је *Лука Лазаревић* погубио *Пејзу Мсмед-агу*.

Прудови, на Дрини, према Бадовинцима, $\frac{1}{2}$ сата од села. Овде су Турци највише прелазили ради пљачке. Ту је био Чупићев шанац, али сад од њега нема ништа, јер га је Дрина преронила, и његово је место сад на босанској страни.

На *Прудовима* веле да је прешао Деренделија с војском.

На *Прудовима* су мачвански кметови предали Турцима Стојана Чупића 1815, те је после удављен у Зворнику.

Прудови се ти зову иначе и „Везирова скела“.

Салаш (црнобарски).¹ Ово је место остало знатно славном победом Чупићевом над Мехмед-Капетаном, 1806, и оном дивном прекорном беседом, коју Вишњић ставља у уста „верном слузи *Јуришића Станка*“, који онако мушки кори српске војводе.

27 Маја, 1806, у недељу на покладе, дођу Поп Лука, Чупић, и Дабић у Али-агин Салаш и закопају се, на пошљу 200 коњика да измаме Турке, који су били ушанчени у Бадовинцима. Турци 28 Маја изађу, и од по дне до мрака отвори се крвав бој: Турака падне на месту 116, а 150 буде рањено. Српски тобџија запали турску цевану, и потуку им се многи коњи.²

Је ли Вишњић овај случај сложио у песму, или други, ми не можемо пресудити, јер је таквих бојева било туда врло често.

Године 1811 био је овде и други крвав бој, кад су Лука и Чупић узбиди Али-пашу Видајића.

Клење, село у Мачви, где је *Прота Смиланић* 13 и 14

¹ Иначе се ово село звало „Али-Агин Салаш“.

² Писмо *Проте Савковића* од 30 Маја 1806. Архива Срп. Уч. Друштва*, бр. 419.

Августа 1806, дочекао и славно разбио Турке који су се из Шапца повлачили к Дрини.¹

Глушци — *Богатић*. Између ова два мачванска села дочекао је Стојан Чупић Турке 7 Септембра 1806 и славно их разбио.² Најпре их је стигао на *Орашћу*, више *Козје Баре*, до самог села Дреновца, па их онда гонио даље к Дрини и гонећи затирао.

Парашиница,³ потес у атару села Црне Баре, протегнут од самог села дуж једног краја Дрине и Саве чак до потеса који се зове *Банов Брод*, под селом *Бановим Пољем*. Сав је тај простор био обрастао у густу шуму. У тој шуми имале су колибе, где су обично становали „*Голи Синови*“ *Зеке Буљубаше*. Данас су туда остали само ораси, а друго је дрвеће исечено, и сеје се кукуруз, и коси трава. Јесењи се усев не сеје због врло ране хладноће.

Равље, село међу Савом и Засавицом. На том је селу, на крају Августа и у почетку Септембра 1813 године, био крвав и несрећан бој између Срба и Турака. Често се пише да је тај бој био на Засавици, и то је право у колико се разуме вода Засавица, али ако се мисли село тога имена, онда је погрешно. Срби

¹ Писмо *Антима*, владике ужичког од 21 Августа 1806. Арх. Срп. Уч. Друштва, бр. 431.

² Писмо *Савковића*, проте митровачког од 8 Септембра 1806, у *Архиви Срп. Уч. Друштва*, бр. 434, а *Антима* владике од 9 Септембра 1806. Арх. Друштва, бр. 435.

³ За име *Парашиница* има овака прича: Кроз Парашиницу има нека удолина, као водино корито, које се не протеже кр за сву њу него донекле. Кажу да је та удолина овако постала: Био некад некакав дин, па заволео своју рођену сестру, и хтео да је узме. Њему кажу да то може бити тек кад он прокопа води корито из Дрине у Саву. Он пристаје, и ноћне копати; али се спусти густа магла, тако, да није видео куд копа, него је кривудао тамо амо тако, да је на неким местима хтео саставити прокоп. Најпосле му се досади те се мане сестре, и прокоп остане недоведен до Саве.

На другом крају *Парашинице* има место *Банов Брод*. Причају да је бан сремски, идући с војском на Косово, дошао догле, па ту чуо да је битка била, и царство пропало. Бан ту свисне од жалости, а војска му се врати натраг. За то се то место прозове „*Банов Брод*“.

су на селу Равњу били заузели земљоуз између Саве и Засавице. Прекопали га, утврђају га, и мислили да се одупру Турцима док би друга српска војска озго од Цера ударила Турцима у бок; али се та нада не испуни, те Турци свом силом ударе на Равњу. Турци су туна имали француске инџинири, који су им управљали преступним прокопима.

О том несрећном боју ево записке с Пентикостара цркве ноћајске коју је ставио 1814 године *Поп Василије Бабић*, парох ноћајски:

„ — — Сей храм свети и божествени созда се въ лѣто 1811, и прослужи перву службу месеца Декембра 20 числа 1811. Служи перву службу јерей Василије Бабић. . . . И би ст краму наследникъ и ктитор Стоянъ Чупићъ, войвода мачвански. И погоре храмъ месеца Септембра 5, 1813. Того же лѣта и сва Србија паде подъ Турчина. И би ст сраженіе велико на Равню между Туркомъ и Срблѣмъ 15 дана. И Турчин провали шанац, и пострада српска војска: што изгибе, што у воду поскака, али изгибе и Турчин и конь ни броя се не зна; али освои, јербо та је мноштво било — 100 хиљада. И ту погибе Србала, храбрих юнака, коих земля не ће више родити. И остаде 5¹ топова српски. И Стоян Чупић преплива Засавицу без оружја и го без кошуље с неколико друга и утече весела му мајка.

„Плачи, ридай славна земљо српска, док се обрати божи вола на те. Ал' ти беше лепо процветала и светљемъ црквама украшена и по црквама звонима подигнутим прогласују по свој сербској земљи ал' си одмах славу изгубила и подъ турско иго потпанула. Потписа Поп Василије Бабићъ, парохъ ноћајски, 1814“.

Дубље, село на запад од Шанца, где су биле три битке: једна 15 Августа 1806, друга 1813, а трећа 14 Јула 1815.² Она је прва била незнатна, друга штетна за Србе, а ова трећа била је крвава, али славна и срећна за Србију. Ту је Кнез Милош славно

¹ Или 9; не може да се добро разазна.

² Бој овај био је местимиде онде где је сада ливада *Димитрија Машича* и *Попа Дамњана из Дубља*. Крст, за спомен те победе, ударен је у сред села, али бој није био ту, него онде где рекосмо.

разбио Турке, и заробио вођа њиховога *Ибрахим-пашу Марјаша*, кога је, по току племенито обдарио и пустио слободна.

Многи су Срби овде изгинули за своју домовину, међу којима ваља захвално поменути: *Милића Дринчића*, и *Симу Ненадовића*, који су ту оставили главе. У боју на Дубљу, неки *Скерла*, из Липовца, у крагујевачкој Јасеници, ухвати најмлађег нашиног сина и поведе га Кнезу Милошу. Пашић, док је ишао за Скерлом, извади самокрес, и скреше правце у главу Скерли, али га срећом само малко обрани у образ. Скерла није више хтео да прашта, него одвикари јатаганом главу нашићеву, па је баца пред Кнеза Милоша.

Кад, доцније, доведу и пашу заробљена, и Кнез му понуди да позна главе од својих људи и да их узме, он наиђе на главу онога нашића, па писне кроз плач: — „Он ми је био најмлађи, али сам се надао да ће побјећи, јер је под њим био најбољи коњ“.

Најпосле поменућемо и „*Мачоу*“ градић, и „*Битоу*“ као предео — места, која су имала злу срећу, да на њих маџарски краљ Лудвик 1426 године полаже некаква права.

Има још и име *Thusniza*, али ми не знамо које је то место данаске, ако није ружно записана Лешница или Лозница.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У шабачком округу има 1 варош, 2 варошице, 110 села, а 51 општина. Глава пореских било је 15,245 (1870).

Шабац је главно и окружно место овога округа на десном брегу Саве, варош је мало даље од обале, а град је баш на води. Град Шабац зидао је Султан Махмуд 1470, да би равницу мачванску заклопио од напада маџарске војске. Име је граду томе Турчин наденуо *Бугјур-делен*, што би српски могло значити двоје: *Онај који боду у бок*; или: *Купињак*, место где расту купине.

У српским летописима пак Шабац се често зове *Заслон*. Али ни зидови, ни име нису омели непријатеља, него, још 1475 године, *Матчија Корвин* освоји од Турака баш ту нову њихову заштиту.

¹ „*Отаџбина*“ за Фебруар 1875. стр. 188.

Потоњу судбину Шапца прелазимо Ћутке, претпостављајући да је она била онака каква и свега народа српскога.

Тек године 1695, у аустријским војним записима находимо оваку белешку о Шапцу: „Године 1695, у почетку Октобра, Гроф *Гвидо фон Старенберг* освојио је Шабац, утврђено место¹“.

Године 1717 била је на Шапцу крвава битка између Аустријанаца и Турака, после које га је пожаревачки мир предао Аустрији.

Године 1739, 1 Септембра, београдским миром, Шабац је враћен Турцима, пошто су му најпре порушени бедеми.

Године 1788 отет је од Турака, онда кад је главном опсадном војском аустријском управљао лично сам цар *Јосиф II*. Да испричамо, ма у неколико речи, то отимање Шапца, нарочито за то, што су и ту Срби били први који су летели у ватру за неблагодарне суседе своје.

20 Марта, 1788, Цар *Јосиф* пређе преко Саве на Кленку, и заповеди да се предузме нападање на Шабац. То није ишло ни ласно ни брзо. Помињу се места: *Богаз*², одакле је, у цареву присуству, грувано из топова на град; *Прокопов гроб*³, где је такође била једна батерија; и неко предграђе *Пајуга* (да не буде Бент?) које се срета и доцније чак 1806 године.⁴ Српски драговолци, предвођени капетаном *Соколовићем*, продру у варош 18 Априла 1788 године, и горње и доње предграђе буде снаљено.

Посада се преда 12 Априла 1788. Посаде је било 700 људи; они се пошљу у Варадин; жене и деца пак испрате се у Зворник. У граду је нађено 17 топова, а Цар *Јосиф* је наредио да се Шабац, после тога, оправи и утврди.

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 210.

² То као да ће бити оно место где поток Думача утиче у Саву.

³ Данас овога гроба нема, али се прича да је до пре неколико година на обали савској, одмах до Богаса (утока Думаче у Саву), с оне стране до Шапца, стојао један велики камен, каква се обично износио на гробове знатним људма, па је сада Сава то место подронила и заронила га.

⁴ За *Пајугу* не зна нико ништа.

И у тако утврђеном на ново Шапцу, находимо у Јуну 1788 као команданта капетана *Грофа Бранковића*¹.

Свинтовски мир вратио га је опет у руке Турцима.

Кад су, на измаку прошлога века, Дахије завладале Србијом, онда је у Шапцу постао главни заповедник *Мус-Ага Фочић*², брат Мехмед-Аге Фочића, једнога од четворице великих Дахија који су седели у Београду. Осим Мус-Аге, помиње се често и неки *Бего Новљанин*, који је био из дружине јаничарске, и многа зла чинио Србима.

Као што је познато, Мустај паша, везир београдски, као прави пријатељ свога цара, гледао је свакојачко да стегне силу јаничарску, силу дахијску. У тој тежњи он се помагао Србима, нарочито првим људима из српског народа. С тога су Дахије, и све њихове присталице, мрзиле на нахијске кнезове Србе, јер су ови сви били више на страни мустајпашиној него на страни њиховој.

У шабачкој нахији био је тада главни кнез *Ранко Лазаревић* из села Свилеуве, који је такође држао страну београдском везиру, одупирући се, где се год могло, сили дахијских пријатеља Баша и Јаничара.

Бего Новљанин потегне те убије овога Кнеза Ранка у сред но две у Шапцу.

Кад Мустај-паша дозна за тај случај, пошље 600 својих војника крцалија у Шабац, да доведу Бегу Новљанина жива, или да донесу главу његову.

Кад крцалије отиду у Шабац, Бего се с неколико момака и својих пријатеља затвори у камени град, а крцалије опколе град и стану пуцати и палити из пушака куле. Бего тада, једну ноћ, прокопа град од Саве откуда се нико није надао, и тако, с неколико момака, утече у Босну. Сутра дан крцалије уђу у град и удаве

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen.* Wien, 1854, стр. 274.

² За овога *Мус-Агу* говорило се да има 120 ока дуката. (Глед. *Записку Проте Земунскога* од 14 Марта 1804. *Архив Српског Ученог Друштва*, бр. 368).

36 турака, за које су им казали, да су држали с Бегом, и да су га пропустили, па се после врате у Београд¹.

Као што се види, Шабац је, у почетку овога века презирао заповести београдског везира који је, с једне стране, слушао свога цара, а с друге, и Србе звао у помоћ против бунтовних Јаничара Турака. Отуда ће, бој се, и бити оно што су Туркиње у Шапцу у почетку 1804, кад се оно први пут српска војска јавила пред отим градом, онако подругљиво невале:

„Подигла се једна шака Влаха
„И пон'јела у тиквици праха
„Да отимљу Шабац од Турака:
„Они мисле, да је Шабац шала,
„А Шабац је Биограду глава!“

У почетку године 1804, шабачки Турци уморе у Шапцу на грозан начин три Србина. То су била два пона: *Живко* и *Максим*, и владичин протосињел кога име није записано. Оној двојници проболи су живима ножеве кроз утробе, па их тако увели у град где су их после погубили, а трећега су још на чаршији исекли свега на комаде.

Још се можда пушила крв ових првенаца у венцу мученика за народну слободу, а 7 Марта 1804 осване пред Шапцем српска војска, којој су старешине биле *Јаков Ненадовић* и *Пош Лука Лазаревић*. И ако се Туркињама чинило да је ово само шака Влаха, и да носе у тиквици праха, онет их је веома уледило у срце, кад су зачуле рику тона, којим су Срби започели тући Шабац.

И Шабац се одиста преда Србима на утврђене услове 20 Априла 1804. Јаков уђе у град, исече неколике од Турака-зулумаџара; Мус-Ага и Бего прешли су били раније преко Саве, и отишли у Босну. У Шапцу постане старешина један Турчин од старих Турака Шапчана. Тако је остао град у рукама турским, који су пару верна а Србима божем пријатељи. Радња и базари продужени су и даље.

¹ *Даница* за 1828, стр. 142.

Јаков, после овог освојења, на позив Карађорђа, крене се с војском и тоном на Врачар, одакле оду сви на Пожаревац, те и ту варош принуде на предају. Иза овога, сваде се Јаков и Турчија око некаква вражјега ножа¹. Турчија, с тога, остави Јакова и Карађорђа на Врачару, па са својим људима дође у Шабац. Варош је готово била спаљена, него он на оном тако рећи варошишту побије свој свилени барјак. То је било 14 Јула 1804. Тај дан стигао је у Шабац из Босне и Бећир-паша, који је ишао с 3000 људи да каштитије Дахије и Јаничаре, и да Србима божем да задовољење и какве олакшице.

Свилени барјак Турчин, побијен на сред Шапца, саблазњиво је правоверне старе Турке, који су у том видели знамење са свим зл'утно за њих.

„Вала и билла! (Бога ми и Господа) ево бијела брада, и барјака хајдучкога не видјесмо до данаске!“²

Завладавши тако Шапцем и Мачвом место Јакова, Турчија пређе и у Јадар и у Рађевину, те и отуда истера Турке. Али док се он тамо бавио, продре из Босне у Мачву чета турска, с поглавицом, познатим Мус-Агом Фочићем, на само Преображење дође у Шабац, учини велику штету, па се тај исти дан врати натраг³.

У том стигне оздо Јаков те у Новом Селу, преваром, убије Турчију, потуче његове присталице, намести опет свуда своје људе, и наплати се добро од Мачвана и шабачких Турака, што су пустили Мус-Агу с босанским Турцима, па се и он врати натраг⁴.

Пред саму зиму, године 1804, вратио се јамачно кроза Шабац Бећир-паша, не свршивши оно за што је ишао у Београд, и могао је тада већ и сам помишљати, да злослутна зебња старих његових Вошњака Турака није била са свим без основа.

Година 1805 обележена је славном победом на Иванковцу, али се слава шабачком крају спремила тек у години 1806.

¹ *Даница* за 1828, стр. 190 и 191.

² *Даница* за 1828, стр. 192.

³ *Протини Мемоари* стр. 133. — Говорило се онда да је Мус-Ага дошао, те своје новце ископао и однео.

⁴ *Мемоари*, стр. 134.

Видећи да се Срби већ бију и с царском војском, шабачки Турци, они што су остали по предаји, утврде град, и почну се спремати на отпор. Из Босне су им долазиле и поруке и помоћ, да се држе добро, и да се спремају да се побуњена раја силом савлада.

Порта научи да нападне на Србију с три стране, на све три војске да се састану на Врачару, пред Београдом: тако је *Шашим-паша* имао ударити од Ниша низ Мораву; *Хаџибег Сребрнички* од Сокола преко Ваљева; а *Синан-паша са Горажда, Кулин Каистан*, серашћер, с много других поглавица, и великом војском, да продру кроз Мачву на Шабац, па, саставши се с Хаџибегом на Палежу, да се сједине на Врачару све три војске, и Београд да ослободе, а Србију са свим да покоре.

Помањих сукоба бивало је више још у почетку те године. Карађорђе, предвиђајући опасност, допадао је више пута сам собом на тај крај.

Тако су Поп Лука и Живко Дабић, 17 Јануара 1806, разбили Турке код Лешнице на Јадру (води), и 3 главе од турских поглавица донете су Карађорђу у логор код Шапца. Он је наредно, те су патакнуте на коље, па је то коље ноћу тајно побито тако близу Шапцу граду, да су Турци из града могли познати с чијих су рамена те три главе.¹

Али сила турска почне придолазити све већа. 30 Јануара, 1806, већ су Турци преко Дрине били продрли у Шабац, и свега га притисли. 31 Јануара, 1806, имали су Срби страхан бој на води *Добрави*, и ту је остало преко 200 Турака мртвих. Мачвани се од тога на ново ужурбају; почну говорити да хоће да се предају. Она турска војска која је ишла од Сокола, продрла је до Ваљева, и попалила село Бранковину, али је после узбијена. 23 Фебруара 1806 Мачва се већ сва предала, и почела носити закру Турцима.

Но срећа се опет осмеве Србима. Приспе помоћ из Шумадије, и, у месецу Мају,² 1806, Срби су опет били опсели Ша-

бац тако, да су Турци, у Кленку, већ преговарали о миру. Паша није смео напустити град, за то су преговори остали без успеха, и Шабац је стешњен још више. Срби су, у тај мах, држали до Цера, а Чупић је прелазис чак и у Босну, те палио села оних Турака који су овако војевали на Србе.

23 Маја 1806 Прота Никола Смиљанић разбио је у Мачви Дервиш-Бега из Градачца, и освојио од њега силни плен.

Тих дана убијен је у Шапцу командат града Абд-Ага, који није давао Турцима да беже у Босну.

Славна победа на *Али-Агином Салашу*, 28 Маја 1806, довела је оне Турке у граду Шапцу још у горе стање.

Кад Јаков дође од Београда, онда се Шабац још уже стесни. Срби су били добили једну најку с топом (која је пре била Мус-Агина), па су њом маневрвали на Сави, и тукао град из топа. Турци су тада, веле, попалили сав Ваир, осем четири куће.

Сад се некако срећа окрене од Срба. Турска војска почне нагло придолазити на Дрину, и Мачвани се на ново предаду. Везир је истина стајао још на левој обали Дрине, али паме: Сулеман, Синан, и Хасан-паша продру, првих дана месеца Јула, кроз Мачву, ослободе Шабац од српске опсаде, и пруже се чак к Милом Дубоком!

„Српске се старешине, пише родољубиви *Јовановић* из Кленка, 6 Јула 1806: — завукле к ваљевској нахији у бупак на одонуд гледе, где се вилајет роби.“ Неки су били побегли чак и преко Саве. Снасење се чекало још једино од Карађорђа, за кога се проносио нејасан глас, да иде с Јанком Катићем, Миланом, и са Шумадинцима, у помоћ. „Ако он не дође — пропаст!“ узвикује добри К. Јовановић.

не допру, због неспоразумења. Турци их опазе, учине узбуну, и осну ватру. Српска војска одступи, али они што су већ били ушли у шанац (око 100 људи) остају цео дан 14 Маја, тукући се. Ту су претрпели големе муке. Тек идуће ноћи приступи српска војска и избави их (*Писмо К. Јовановића* од 15 Јуна 1806, *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 421).

¹ *Архив Српског Уч. Друштва*, бр. 422.

¹ К. Јовановић, *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 395.

² 13 Маја у вече Срби су нападали на град Шабац. С мишарске страже, дођу они до самих турских топова, а с других страна

Пред крај месеца Јула, стигно доиста Карађорђе са својом војском на поље Мишар. Али како је у оно исто време (кад су оне паше биле продрле до Малог Дубоког) и Хацибег био ударио с 3000 Турака од Сокола, па се ипак оставио на ваљевској граници, и ту се ушанчио, Карађорђе прво изађе пред њега, опколи га, и пошаље одмах другу ноћ те се снали турска варош *Петрац*, која је близу Сокола. Кад Турци у шанцу виде да им гори Петрац иза леђа, они оставе одмах своје шанчеве и нагну бегати, а Срби их опет с леђа нападну, те су тако убијали где су кога стизали докле их нису претерали преко границе сокоске. Ту је пало много Турака, а и живих је неколико ухваћено. Од Срба је остало 17 на месту мртвих, а 20 је рањено.

После тога, Карађорђе са својом војском дође у село Крнуле, у шабачкој нахији, где су пређе биле војводе: Јаков, Лука, и Катић, који су, у оно исто време, док је он имао посла с Хаци-Бегом, дочекали Сулеман-пашу, Синан-пашу, и Хасан-пашу бањалучког из Шанца, убили их, и 40 глава турских одсекли, али је том приликом погинуо славни јунак *Јанко Катић*, као што је то испричано на свом месту. На Јанково место дозват је одмах његов брат *Марко*, и он је примио власт коју је докле имао Јанко.

Пошто се састану обе војске у селу Брнулама, Карађорђе дође други дан у село Јаловик, а одатле 28 Јула 1806, изађе на Мишар и ту се ушанчи. Тај дан све турске предстраже растера, и 10 турских глава одсече. Од Срба, том приликом, 2 момка погину а 4 се ране.

29 Јула изађу Турци из Шанца, из својих опкоца, са свом својом силом и топовима, и ударе на Карађорђа који их је чекао. У два пута су јуришали, али се ипак морадеше, с великом штетом, жалосно вратити у свој логор.

1 Августа, у среду, изађу Турци, с топовима, кумбарама, и свом својом силом. Карађорђе сакрије пешаке у шанцац, коњике пак пошаље у шуму, како ће грунути Турцима у ребра. Пустивши Турке да приђу близу к шанцу, Карађорђе да знак топом, те пешаци изађу из шанца и ударе на Турке с лица, и тако се започне крвави бој. Сад пукне други топ Карађорђев, а то је био знак

да коњници тада ударе с леђа на Турке. Тако вештом и уједно веома дрском маневром Турци буду пометени и са свим разбијени: многе мртве своје пошаљу у логор, рањенике одведу са собом, и у 6 сата у вече, жалосни и тужни врате се сви у логор; своје лево крило, које је било чак до Думаче, праметну на десну страну ближе к Шанцу поред Саве, па од савске обале до шуме ископају ендек. У Шанцу је био овладао страх да Срби и на град не јурише; и да им се из Срема није додавало хране и пиће, не би имали шта јести. Карађорђе је послао у Китог 2000 људи, да затворе све пролазе од Босне. Опкољени тако у Шанцу, Турци су већ секли грање те хранили своје коње, јер ни за траву нису смели далеко излазити.

У славној тој битци на Мишару, Срби су изгубили врло мало људи, али је јунак Поп Лука ту тешко рањен, и у један мах мислило се да је погинуо. Од Турака, поред осталих, нао је *Кулин-Кацистан*, за кога веде да је носио 7 челенака.

Победа српска на Мишару није стала много жртава: мртвих је и рањених и на једној и на другој страни било мање него у оном боју на Добрави 31 Јануара 806; али је српска војска својом војном вештином и отвореним јунаштвом побркала турску војску и Турке престравила, тако, да се одмах после тога говорило, како везир босански жели да пошаље 50 кметова Карађорђу да уговоре мир, да границу учине Дрином, али да он ону „опколиту у Шанцу турску војску“ пропусти мирно преко Дрине.

Од поглавица српских ту су били: Карађорђе, Милан Обреновић, Кнез Симе, Јаков, Марко Катић, и Прота Ненадовић. Очеvidци причају, да нису запамтили Карађорђа никад тако весела, као после ове победе на Мишару. — „Јаков је, вели добри родољуб, *К. Јовановић*, у свом писму од 4 Августа 1806: — скоро на смерт болестан, али не сме да лежи; јербо му Ђорђе каже: „*Ниси никад ни ваљао; зелену тикву први мраз убије,“ иак сиромаш од Ђорђа жив умрво; не сме оком тренути!*“

Шабац је остао још у турским рукама, али пораз, овако славно започет на Мишару, продужавао је и даље, на разним местима у Мачви, као што ће се видети.

¹ *Архив Срп. Уч. Друштва*, бројеви: 425 и 426.

Песма о боју на Мишару једна је од најлепших новијих наших јуначких песама. Она верно слика сву ту крваву борбу, само што догађаје који су се ређали с неком размачицом времена она слива у један непрекинути низ.

Та се песма наводи у IV књизи народних песама, на стр. 203—209. Она је сва дивна, али је ми не можемо целу овде излагати, него само да кажемо шта жели Кулинова када, јер је то била жеља свега ондашњег турства. Она пита црне гавранове да јој кажу, шта је урадио Кулин на Мишару:

„Је ли Борђа цару оправно?
 Је л' Јакова на колац набио?
 Је ли Луку жива огулио?
 Је л' Цинцара на ватри испек'о?
 Је л' Чупића сабљом посјекао?
 Је л' Милоша с коњма истреао?
 Је л' С бију земљу умирио?
 Иде ли ми Кулин-Капетане?
 Води л' војску од Босне поносне?
 Гоин ли ми мачванскијех крапа?
 Води ли ми српскијех робиња
 Које би ме вјерио послужиле?
 Каж'те мени кад ће Кулин доћи?
 Кад ће доћи да се њему надам?

Вране јој тице казују новине, све страшнију аза страшније. Испричавши јој како су се војске удариле, како је српска војска турску надвладала, како су изгинуле све турске поглавице, веснициј новог реда ствари завршују оваким пророчким речма свој извештај:

„Нит' ти иде Кулин-Капетане,
 Нит' ти иде, нити ће ти доћи,
 Нит' се надај, нити га погледај,
 Храни сина, па шаљи на војску:
 Србија се умирит' не може“ . . .

Из ових речј просијава светлост која осветљава правац за радњу свим потомцима мишарских јунака, докле год не буде право на обадве стране.

Да се вратимо опет к самој Шапцу.

Штењени у Шапцу, без хране и пиће, а опечени српском војском, Турци се још побрђају између себе. Једна пола се одвоји и пође кроз Китог к Дрини. Понесавши све што су имали своје, ови Турци потерају још стоку српске сиротиње, и повуку све где су што могли дохватити. Али њих дочека у Китогу јунак *Прота Никола Смиљанић*, те од 13 до 16 Августа 1806, које у Китогу, које у Клењу, које код Дубља, а које код *Орашца*,¹ Срби одсезу 219 турских глава, убију 200 коња, ухвате живих преко 300, отму 30 натоварених кола, и поврате сну сиротињску маршу и други плен који су Турци били понели.²

Карађорђе је, међу тим, отишао одмах, а пред Шапцем је остао Јаков, Грбовић, Лука, и други.

Осек Шапца, Турци су имали утврђен шапац још и у Црној Бари.

Голећи оне Турке који су се повлачили из Шапца, Срби су једном били прешли чак на леву обалу Саве, те тако увредили суседну државу, која им је за то на скоро затворила са свим своју границу, а све збегове наше претурила на десни брег Саве.³

Чак у Октобру 1806, у Шапцу је било око 600 Турака и седам Паша: Сулеман-паша, Синан-паша, Рајин-паша, Хасан-паша бањалучки, Хасан-паша сребрнички, и Али-паша Видајки с многим другим беговима босанским.

У првој поли Децембра 1806, дође Јакову у логор на Мишару зворнички владика, с неколико Турака, да преговара за Турке у Шапцу, да их Срби пропусте.⁴

Преговарања су ишла споро, али стигне на Мишар Карађорђе по други пут, и, на Дужачи, у петак, 24 Јануара 1807, уговори са 4 наше: Сулеман-пашом из Скопља, Хасан-пашом Сре-

¹ Данашње село *Шеварице* звало се *Орашац*, док је било на старом месту; а има и место *Орашће* у дреновачком атару. Турци су тучени на оба та места.

² О овом догађају пуно је интереса *Писмо Савковића*, митровачког проте, од 15 Августа 1806. *Архив Срп. Учен. Друштва*, бр. 429, и *Писмо владике шабачког*, под бр. 431.

³ *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 437.

⁴ *К. Јовановића, Писмо* од 11 Децембра 1806, бр. 463.

бричким, Таин-пашом травничким, и Али-пашом зворничким, да му се преда град Шабац. У суботу, 25 Јануара, 1807, у 10 сата пре по дне, изиђу Турци из града, оставивши у њему: 9 топова, 9 сандука барута, 1 кумбару, и много топовске танади. У 1 сат по по дне, с добошима и свиркама, уђе Карађорђе у град, и смести се у новим беговим конацима. Како он у град уђе, избаци се с бедема два пута по 9 топова.

Турци су сви испраћени преко Дрине у Босну.

У Шапцу је после остављено српске војске 1000 људи под командом Луке Лазаревића.¹

Од овога доба, Шабац је постао главно место свој војсци, која је чувала границу од Босне, и средина свој управи нахијској.

Ту је био главни командат несамртни Лука Лазаревић; ту је становао магистрат, пошта, и заступник владике, *Х. Мелентије*, који је управљао јепархијом шабачком.

И ако је варош била погорела, остао је био град, и Шапцу се срећа почела била лепо осмехивати. — Али дође несрећна 1813 година, која сву Србију па и Шабац зави у црно.

Још 5 Јула 1813, као што пише *К. Јовановић*,² травнички везир постави мост преко Дрине и пређе с војском на десну обалу те реке, па се одмах ту закопа, и не хтене ићи даље докле год, говорио је сам, не добије од Карађорђа одговор. Срби су држали свуда своје шанчеве. Шабац се почео нагло опкопавати. У недељу, 6 Јула 1813, изашли су из Шапца и људи, и жене, и деца, и цели дан су опкопавали град од Старог Вајира. Народ је, међу тим, листовима бегао преко Саве у Срем. Свештеници су преносили црквене утвари и иконе. Људи су шантали да им је наговештено да беже. Неки је злослутни дах био задахнуо Србе.... О, вођи, вођи, видите ли шта буде кад се изневери мисао, кад се напусти животворна идеја, која је вас од ратара била начинила лавовима?!

Нама је тешко да причамо поступак развитак ове несреће.

¹ *Голубица V*, стр. 287—292.

² *Архив Срп. Уч. Друштва*, бр. 607.

У кратко: српска се војска, после несрећног боја на Равњу, распрсла куд ко, а Турци су заузели Шабац.....

Нови устанак, 1815 године, није могао отети град Шабац од Турака, и ако су нестрашне чете долазиле и под саме његове зидове, као оно *Срдан Илија*, *Сима Катих*, и *Панга Рабаџија*, са својом дружином што ударише једном, ноћу, кад је логор српски био на Црниљеву, разбише страже на Венту, поналише куће и дућане, па се опет повукоше к својима.¹ Али је при свем том, варош, ма и посредно, осећала срећне последице победе на Дубљу, и даље Милошеве радње. И ако су у самом граду седели и судили Турци, опет је варош Шабац, на скоро добила српску управу, и напредовала је и расла тако, да се, после неколике десетине година, управо нико није ни сећао да у граду живе и суде Турци. Само у време какве узбуне или немира међу Србима, Турци су бивали већма на опрезу, те су тако и падали мало више у очи.

Од године 1816 до 1831, у Шапцу је махов седео *Јеврем Обреновић*, брат Кнеза Милоша, као заповедник трију нахија: шабачке, ваљевске, и београдске. Ту у Шапцу родио се 13 Новембра 1829 његов син *Милош*, отац Кнеза Милана Обреновића IV.

22 Септембра 1844, у Шабац су бануле чувене „*Катане*“; за њима се осула поворка оних немилых догађаја и призора, које је занамтно не само Шабац и Мачва него и цела Србија.

О том је већ напред била реч. Ми овде помињемо и тај догађај, колико да је што потпунији овај историјски преглед Шапца.

Године 1867, у првој поли Априла месеца, Турци су са свих оставили град Шабац предавши га Кнезу Михаилу.² Град сад дрема и рони се мало по мало, јер није ни за што. Варош пак Шабац напредује можда боље него икоја окружна варош у Србији.

Шабац је столица јепископу и консисторији за шабачку јепархију коју чине окрузи: шабачки, подрински, и ваљевски. Не зна се, кад је Шабац постао јепископска столица, а као да је ова јепархија некад била спојена с ужичком; бар се *Мелентије*

¹ *Милутиновић*, стр. 236 и 237.

² Шабац је примио од Турака са својом четом официр *Лазар Цукић*, 10 Априла 1867, у 10 сата пре по дне.

Никшић, онај што погибе 1816, потписивао као „митрополит ужички, ваљевски, и шабачки“.

Окружни суд, окружно начелништво, канцеларија среза поцерскога, штаб бригаде шабачке команде, и прота шабачки, телеграфска станица, пошта — станују у Шанцу, Код самог каменог града навоз је за превоз преко Саве у Срем, а и станица за пароброде.

Шабац је добио полугимназију 1838. Она сад има 4 разреда 7 наставника, и 100 ђака.

На плату ових наставника потрошено је 187¼ рачунске године 35.604 гроша пор. или 14.991:30 динара.

Основна школа мушка има 4 разреда, 4 учитеља, и 248 ученика. Женска пак има 4 разреда, 3 учитељке, и 183 ученице.

Шабац је жива извозна скела за многе и врло важне домаће производе наше, као што су: свиње, говеда, шишарке, шљиве, лој, восак, коже, и т. д.

А осем трговине извозне и увозне, у Шанцу се раде ови занати: абаџијски, асуријски, берберски, грничарски, дунђерско-зидарски, казанџијски, коларски, вљиговезачки, костретарски (мутавијски), каменорезачки, калдрмарски, ковачки, вломџерски (ликарски), лецедерски (воштарски), златарски, молерски (што шарају собе), гомбарски (за гајтане и дугмета), онавчарски, папучарски, кројачки, качарски, браварски, бојалџијски, стругарски (дрекслерски), сапуварски, сарачки, седларски (за акове и узде), терзијски, столарски, ужарски, шмитовски (окови кола), ћурџијски, чизмарски, и твачки (тикачки).

У Шанцу је лепа нова болница за варош и за округ.

Шабац припада међу оне вароши наше у којима се говори чисто, правилно, и лепо српски. Говор је источни, само по гдевоји дошљак беседи јужним говором.

Осем тога, шабачка је шала на гласу. Шабац је једина наша варош где досетљивост и оштроумље има и снаге и успеха.

Најпосле, Шабац је први међу свим варошима и општинама у Србији, 22 Фебруара 1875, учинио достојну пошту достојноме своме учитељу *Огевану Дасићу*.¹

¹ „Школа“ за 1875, бр. 7 и 8,

Слава му за тако одличну пажњу!

Лешница, варошица на десној страни речице истога имена западно од Видојевице, 6 сата од Шанца, а ¼ сата од Дрине. За Турака, варошица је ова била под самим брдом Видојевицом, а на садашње место спуштена је по наредби Кнеза Милоша, после 1834 године.

Пок. *П. Шафарик* сматрао је у Лешници стари *Лесник* о ком говори *Норфирогенит*, а то може бити баш сама Видојевица са својим већ оналим градићем, који је над самом старом Лешницом.

Г. Каниц мисли да је Лешница била столица свој *Мачви* (*Banatus Machoviensis* 1235 у повељама мађарских краљева).

У свим ратовима Аустријанаца и Турака, Лешница се сматрала као врло важна тачка, која брани улазак у Мачву, у Јадар, на чак и у Колубару. С тога су на њој и бивали толики крвави бојеви. Године 1737 Аустријанци су освојили лешнички шанец, и потом су зверски исекали гарнизон готово сав са заповедником. Поштедили су само 47 душа!

Године 1789, 29 Октобра, пуковник *Давидовић* освојио је *Лешницу*, *Ливаницу*, и *Лозницу*, и претерао Турке преко Дрине.¹

Од године 1804 до 1813 Лешница се помиње скоро сваке године, као место, на ком је бивало бојева већих или мањих. Ту су били пограђени многи шанчеви, и увек је било у њима војске више или мање.

Године 1813 било је у једном лешничком шанцу око 600 људи с војводом *Јанком Поцерцем*. Турци, силном војском пређу на *Врањево*, где је био мост намештен, околе шанец, и почну га тући из топова и кумбара, а уз то му се приближавати и кроза земљу. Војске српске било је на оном крају свега око 10.000 људи. Њом је најпре заповедао Кнез Сима, а после Јанићије *Ђурић*. Они су премештали војску из шанца у шанец, с брда на брдо, али онима у Лешници нису умели помоћи. Турци пошљу

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien, 1854, стр. 299.

владику зворничког онима у шанцу да их узме на веру, да се предаду, обећавајући, да ће се пустити сваки својој кући, само да предаду шапац и оружје. Кад се они, после великих мука, на такво обећање, предаду, Турци их, преко Босне, опраше у Цариград. Који су се уз пут поразболевали, носили су их на коњма, а који се нису могли ни на коњма држати, те су убијали, на им секли уши и носове, као и онима који су од болести поmrли, за знак, да нису побегли, него да су мртви остали. Који су остали живи, робовали су на најтежим пословима, док их у почетку своје владе не потражи Кнез Милош, те једва њих 70 дођу амо (неки веле само 45), војвода Јанко нити се жив вратио, нити се зна где је умрло.¹

Лешница је место врло угодно за марвене трговце, који у адама дринским тове марву, и после продају; а и земља је веома родна те богато награђује труд земљорадину.

За Турака је ово место било на гласу по богатству, отресености, и по некој поноситости својих становника. Стари су Турци с неком гордошћу казивали да је из Лешнице одлазило хаџија на Табу више него и из Шапца и Зворника. Било је ту богаташа који су својим керовима на вратове ковали сребрне огрлаке!

Лешницу Турци обично зову *Касаба-Лешница* или само *Касаба*; јер има и село Лешница близу, у Јадру.

По одласку Турака, остале су у *Лешници* неколике њихове намије. Чад је у том месту озидана прекрасна школа и црква.

У Лешници је већ више говора јужнога него источнога, и она је баш међу те две мале разлике у српској беседи.

Митровица је друга варошица у шабачком округу. Она се наводи између развалина неких старих градића на савској обали, али њу вода толико дави да се ласно не може дићи и кад би у њој било мало више рада и живота. Она је на Сави, баш онде где се улива Засавица у Саву.

¹ Вук за ову несрећу криви Кнеза Симу, као невестина војводу и несмелцу (Правит. Совѣт, стр. 66), а пок. *Јокић* веле да је томе више крив *Јаникије Вурић* који је на послетку дошао „као главнокомандујући“ на Дрину.

На Митровици је скела преко Саве у сремску Митровицу. Ту има школа а цркве нема. У тој вајној вароши једва је било 64 пореске главе 1870.

У шабачком округу још је скела на Рачи опет преко Саве у Срем, и преко Дрине у Босну.

Ево сада по имену свију села шабачког округа, по срезовима какви су данас.

Села, којих није било у списку од године 1822, наштампана су овде курзивом, она пак која су онда била а сада их нема поменута су на дну.

Још и то ваља казати да су само у овом округу, на име у Мачви, села већином „ушорена“, т. ј. имају праве улице као у новим варошима. Обично има једна права улица, веома дугачка, па је онда на среди пресеца друга, скоро тако исто дугачка. Некад ових попречних улица има и више. Насред села је обично велики дрвени крет, и на њему по која икона. Мачву је ушорио пок. *Г. Јеврем Обреновић*.

Ево редом свих села шабачких:

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Промена далака од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Промена далака од окружног места
	Варош						
1	Шабац □ 1816	1320	—				
<i>I Срез мачвански</i>							
1	Богатић □ 183	591	4	13	Штићар □ 1840	178	1½
2	Белотић □ 1875	208	3	14	Табановић	165	1
3	Дубље □ 1865	373	3	15	<i>Причиновић</i> □ 1868	236	2
4	Клење □ 1873	412	5	16	Раденковић	110	5¼
5	Бадовици □ 1844	555	5½	17	Глушци □ 1840	321	4
6	Црна Бара	367	5½	18	Салаш Црнобарски ¹	202	5½
7	<i>Равље</i>	154	6	19	Совљак	99	4½
8	Засавица □ 1854	166	7	20	Глоговац □ 1851	166	5
9	<i>Митровица</i> □ 1851	64	5	21	Салаш Ноћајски □ 1871	149	5½
10	Дреновац □ 1851	277	2½	22	Ноћај □ 1851	226	5½
11	Банско Поље	206	5½	23	<i>Шеварице</i> ² □ 1828	176	3½
12	Метковић	189	3	24	Узвеће □ 1868	164	3½
					Свега . . .	5.764	—

¹ Звао се и *Алмагин Салаш*.

² Ово се село пре звало *Орашац*.

Редни број	Имена села	Број пореских глава Према дана од околног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава Према дана од околног места
II Срез носаво-тамнавски					
1	Мишар	77 1	28	Јазовник	101 4
2	Причиновић носавски ¹	54 1	29	Копцељева □ 1871	125 6½
3	Јеленча	31 1½	30	Мали Бошњак	53 5½
4	Мала Врањска	33 1½	31	Бресница	33 7
5	Мрђеновац	92 2	32	Суботица	81 6
6	Орашац □ 1852	42 1½	33	Месарци	77 4½
7	Мијокус	34 2	34	Бељини	69 6
8	Предвораца	37 2	35	Суво Село	60 6
9	Жабар	60 1½	36	Власанина	76 4½
10	Корман	31 1¼	37	Дебри	61 3½
11	Звезд	72 2½	38	Ново Село	20 5
12	Трбушац	47 2	39	Свилеува □ 1829	268 5½
13	Драгојевац	80 3	40	Брдарница	87 5
14	Прово	174 3½	41	Каменица	93 7
15	Вукошић	79 2½	42	Лутце	96 6½
16	Лојанице	75 2½	43	Велики Бошњак	130 5½
17	Церовац	53 1½	44	Голо Чело	85 9
18	Риђак	49 2	45	Козарница	29 7½
19	Кујавица	36 2	46	Белотић	77 5
20	Вучевица	15 2	47	Матјевац ²	101 4
21	Владимирци	91 3½	48	Каона □ 1827	52 6
22	Меовине □ 1834	56 3½	49	Мровска	64 5½
23	Скулњен	140 3	50	Пејиновић	32 5
24	Круле	155 3½	51	Црниљево □ 1849	107 11½
25	Бобовик	39 3½	52	Галовић	31 12
26	Јаловик □ 1852	225 3	53	Градојевић	45 8½
27	Крнић	90 3½	54	Кукотине	41 7½
				Свега	4.111 —

III Срез поцерски

1	Богосавац	104 1½	12	Врањска □ 1866	163 1
2	Добрић □ 1840	141 2	13	Муселини	71 ½
3	Бела Река	104 3½	14	Варна □ 1866	174 1½
4	Дуваниште	53 3½	15	Маови	81 1½
5	Линолист □ 1857	287 3	16	Грушић	109 3½
6	Петковица □ 1868	133 3½	17	Метковић	120 2
7	Војић	64 3	18	Десић □ 1851	54 4
8	Вољујац	43 3	19	Радованица	29 4
9	Двориште	54 3	20	Џуљковић	89 4
10	Бувор	118 7	21	Заблаће	78 3
11	Криваја □ 1823	109 6	22	Накучани □ 1827	89 4

¹ Пређе *Оцино село*.² Пређе *Муратован*.

Редни број	Имена села	Број пореских глава Према дана од околног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава Према дана од околног места
23	Синошевић	97 3½	29	Ружика	90 4
24	Змињак □ 1842	151 4	30	Ново село	199 5
25	Петловача	115 4	31	Прњавор □ 1845	297 4½
26	Скрађани	47 3	32	Чокешина	100 4½
27	Рибари	169 4½	33	Дешница □ 1840	218 6
28	Меглић	144 4	34	Сленчевић □ 1870	156 2
				Свега	4.050

Примедба: Године 1822 у нахији шабачкој било је свега 106 места. Кад овај списак села испоредимо с именима која је *Вук у Даници* за 1827 годину штампао онда излази, да је у кнежевини *тамнавској* било свега 20 села, а у *Посавини* 33, срез носавотамнавски добио је само једно место и то *Ново Село* које је већ и у *Речнику Гавриловићевом* забележено. У срезу поцерском нису данас више села: *Копрчани* и *Слатина*, а сва нова села забележена су у нашем списку курзивом. *Мачва* је имала свега 30 села, од ових 11 је сад у срезу поцерском; село *Орашац* више не постоји а места њега су малко источније никле *Шеварице*. У Вуковом списку забележен је *Али-агин Салаш*, а то је *Црнобарски Салаш*.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ШАБАЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј									Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)	
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА			ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШКИ	ВАРОШКА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕТА	МАНАСТИРА	МУЖСКИХ	СВЕТА	МУЖСКИХ	ЖЕНСКИХ			СВЕТА
1	Шабач варош . . .	1	—	—	1	—	1	1	1	1	2	6.519	1320
2	Мачвански	—	1	23	24	—	8	8	15	—	15	27.685	5.764
3	Посаво-тамнавски	—	—	54	54	—	7	7	7	—	7	20.825	4.111
4	Поцерски	—	1	33	34	3	6	6	12	—	12	18.393	4.050
	Свега	1	2	110	113	3	22	25	35	1	30	73.622	15.245

У округу је шабачком велика већина села са знатним бројем душа; то се најбоље може видети кад се места распоредје по својој насељености. Тако имају

	до 100	житаља	2	места
од	101—200	"	10	"
"	201—500	"	49	"
"	501—1000	"	38	"
"	1001—2000	"	11	"
"	2001—5000	"	2	"
"	преко 5000	"	1	"

Куће старије обично су шиндраније или дашчаре, с високим крововима, испод којих прави струк куће изгледа као оно у кошници од лета доле до земље. У новије време, у Мачви, почели су људи градити некакве нове куће које покривају препом, али је и у ових кров зденаст, нешто претрипан, те зграда изгледа као каква животиња под неким големим товаром. Иначе су куће, као станови, доста удесне. У прозорима су стаклена окна, негде се виђа и цвећа; у собама имају патоси, често кревети, и у опште је намештаја више.

Око куће су обично друге стаје: вајати, амбари, млекари, хлебна пећ, кош, кошара, и друго. Даље се пружа шљивак, који је повећи око сваке куће. Око куће и свега тога шљивара, онасује ограда, која је у Мачви највише од тарабе, јер још траје лужњака за цепање такве ограде.

д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Становници шабачког округа највише се баве земљорадњом, јер је земља готово свуд родна, а особито у Мачви, равној Поцерини, и Посавини. Жита се сеју ова: пшеница, јечам, овас, крупник, кукуруз, ситна проја. У Мачви слабо ко и зна за раж.

По попису 1867 године било је посејано:

Кукуруза	26.874	дана	орања
Пшенице	24.933	"	"
Јечма	8.722	"	"
Овса	5.618	"	"
Проса	54	"	"
Ражи	36	"	"
Кромпира	796	"	"
Ковоње	1.381	"	"
Лана	700	"	"

Виногради су на гласу у Поцерини (особито у *Десићу, Грушићу, Цуљковићу, Белој Реци, и Петковици*). Засађених винограда било је, 1867, у целом округу: 10.934 мотике. У Мачви је виноград нешто необично, премда се налази један баш у самом Ноћају. Ливада пак било је тада на 35.419 коса.

Од воћака највише је јабука, и ево од њих неколико врста које су тамо најобичније: петроваче, белице, колачаре, пртаче, самониклице, будимлије, зукве, сенабије, чење, беле и црне ђулавлије, прутуље, копљарке, зеленике, крмећаче, бедрице, тикваче, бисељаче, и валијарке беле и црне.

Код оволико јабука није чудо, што се чак и пиће за опијање — јабуковача — из њих цедило; само ми се чини да је ових воћака сваки дан све мање: старе се суше, а младе се слабо подижу и каламе.

Брушак има: јагодњача, петровача, шеничарака, илињача, такиша, зимњача, жутица, поповача, блузгача, караманака, арапака, тамњаника, медњака, водењача, степњака.

Шљива има: ценариња, равних, тургуња, триовача, мацарака, белица (ситних и крупних).

Још има: трешања, вишања, бресака, кајсија (ређе), гуња, дудова и ораха.

Од стоке има: лепих говеда, поситних али чврстих и издржљивих коња, оваца, и свиња, а коза (у Мачви) не ће бити ни од жеље.

Попис стоке 1866 дао је ове бројеве:

Коња	17.148	грла
Говеда	56.059	"
Свиња	162.385	"
Оваца	97.985	"
Коза	2.948	"
Кошница	12.041	"

а године 1859 било их је 12.387. Дакле и овде иде на мањак.

Находећи се међу Савом, иза које је Срем, и Дрином, иза које је Вона, и међу окрузима ваљевским и подринским, шабачки

је округ испресецају путовима за трговину, и за сваки развитак. За то он и јесте врло удесан за спекулацију, као год и за земљорадњу.

По селима има занатлија: ковача, колара, качара, терзија, абација, дунђера. Занате те раде домородци, а има и дошљаци из Босне и из Срема.

Имовно је стање у опште добро¹.

У Мачви се свет махом вози на коњским колима; јер на волујским само се превози сено, жито у сноповима, и још који веома гломазан терет, све друго преноси се на коњским колима.

е. одело

Одело женско у свем шабачком округу било је веома ружно, но се сада већ догони те више одговара захтевима лепоте. Жене носе на глави *коње* (цеге) које стоје чак на самом потиоку, оставивши све теме припеци или хладноћи. Форма је те коње неукусна, а покрива се белим убрадачем.

И жене и девојке носе простране усниване памучне кошуље, од којих извуку преко појаса *ождреље* (ведра и оплећак) те би човек рекао да носе нешто у недрима.

¹ Песма, која казује како је био бој на Салашу, прича да су Турци били замлени из Мачве:

„Седам хиљада бјелијех оваца,
 „Пет хиљада црвенијех коза,
 „Три хиљаде крава музовнијех,
 „Шест стотина мачванских волова;
 „Стоји блека овац' за јагњадма,
 „Стоји мека јаџац' за овцама;
 „Века стоји коза за јарићи,
 „А јарића дрека за козама;
 „Стоји рика крава за теладма,
 „А теладма мека за кравама;
 „Бука стоји мачванских волова,
 „Не познају својијех чобана;
 „Види стега да ће путовати,
 „Паке жали свога завичаја*.

Ово показује, поред другог, и колико је било богатство у Мачви онога времена.

Спреда опасују кеџљу, а са зада бошчу (пречагу) која је врлана, само по дну извезена. Девојке спред принасују лекедове, а остраг не носе, осем кошуље, ништа, него само понаберу кошуљу. На глави цуре не носе ништа, него сву косу оплету у један перчин, у који уплету низу белих новаца, па то све пунте низ плећа. Носе у тај перчин уплећу по две три „калајлије“ (то је нешто од туча, као мали топић).

На ногама имају и жене и девојке чаране од вуње, радним даном опанке, а празником ципеле.

Жене носе, празником, на леђи ђурчад, а зими кожухе с рукавица или без рукава.

Младе богате жене унижу сву главу и грло белим парана, тако, да од терета једва окрећу главу.

Већина је женскога одела њихов рукотвор; само се неколика нарчета купују, као што су: ђурче, јелек, ципеле, и још по нешто.

Мушко је одело укусније. Ово су му делови: вес, кратка шубара, или шешир; памучна кошуља ћерећелија; а од такога платна и гаће; и то је све домаће (по ткиву, јер конопље и лана веома је огодно, него се тега памук). После се носи гуњац с гајтаном (никако без тога); кожух с рукавица, и без рукава; памуклија (копоран) од чохе или од ћитајке; ћечерма; џамадан; појас; по појасу каиш; некад доколенице, а некад чакшире од бела или црна сукна, а у богатих од чохе; обувају се у опанке, у ципеле мале, и у оне до чланака, или у чизме.

Мачвани још носе о врату, врло често, торбе од бела конопљана платна.

ж. говор

У свем шабачком округу говор је источни. Негде само, под самим Цером, под Влашићем, и по обали дринској, може се чути говор јужни. Акцентат је обично онакав какав је забележио покојни Вук.

Мора се приметити да у Горњој Тамнави има села, као што су Градојевић, Каменца, Црнијево, и др., где се може да чује с

место и у многим речима, као год у ваљевској Колубари, на прилику: место *изести*, рећи ће многи тамо *езести*; м. *измерити* *езмерити*; место *видео*, *ведео*, и т. д.

У Лешници, и дуж Дрине, често се говори други надеж место четвртога, на прилику: Дрво, добро за *ватре*, место за *ватру*; јуница за *пастрме*, м. за *пастрму*, и т. д.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Ниједан округ у Србији нема таквих песама, какве су везане за земљиште шабачкога округа.

Сви бојеви од 1804 до 1813 опевани су, или сваки за се, или ушлетени више њих у једну песму тако, како се само може пожелети.

Зна се да је то све дело славног *Вишњића*. За земљу овога округа везане су ове песме:

1. *Бој на Чокешини* (1804); 2. *Бој на Мишару* 1806; 3. *Бој на Саламу* 1806; 4. *Бој на Новом Селу*; *Милош Отојићевић* и *Мехо Оруџић*; *Бјелић Игњатије*; *Хвала Чушићева*.

У тим је песмама певац изразио поглед Срба на борбу с Турцима, поглед који се, истина, не исказује свуда јасно, али који се никад не напушта.

Игре, које се играју у овом округу, ово су: *Поцерка*, *Мачванка*, *Ваљевка*, *Јаловичанка* (у *Тамнави*), *Паунка*, *Бурђевка*, *Поломка*, *Лешничанка*, *Убљанка*, *Хрџма*, *Грозница*, *Дуда*, *Нишевљанка*, *Место*, *Четворка*, *Влахиња*; (новије) *Кнежево оро*, *Балканка*, *Орловка*, и *Сремачко коло*; даље: *Мишовка*, *Параћинка*, *Србијанка*, *Зајам*, *Кукуњица*, *Посавка*, и *Трескавица*. Где је песма и игра, ту је увек остављено и шали велико место; а шала је свакад добра, јер развесели, насмеје, а уз то покаже нешто и нешто у животу, на што је корисно обратити пажњу. Тако шаливих припевака има готово за свако село у Мачви. Ко би желео прочитати нешто тако, може загледати у моје *„Белешке уз пут кроз пет округа из Србији, 1862.“*

Мачвани су на гласу са својих поскочица или „бројаница“ у колу, које често власти забрањују, јер су понеке и сувине драстичне.

Још да поменемо последње сећање *Краљица* у овом крају.

Пре четрдесет и више година ишле су по мачванским селима *Краљице*, којих сад већ нема. Обичај тај веома је стар, а вршио се овако:

Од другог дана Васкрса, на даље кроз пролеће и лето, о великим празницима, скупиле би се девојке и овако би поделиле своје улоге:

Напред су ишле њих две, па за њима друге две, које су *Краљ* и *Краљица*. *Краљица* је носила у руци го нож с обмотаном око руке марамом и с корицама од ножа; на глави је имала пауново перје, а на себи „*рокљу*“ и „*вугу*“.

Рокља је била од црвеног мусула, и облачила се као данашње варошке сукње, само што није била спред састављена.

Вуга је била од злата или сивле, према могућности, и служила је место данашњих лекедова; она се предвостручавала тако да један крај буде краћи од другог. На крају су биле ресе. Она се принасивала напред, те заклањала ону празнину где рокља није састављена.

Горња четворна хаљина *Краљичина* звала се „*бенлук*“.

Краљ је носио на штапу барјак од велике мараме.

За њима су ишла упоредо два „*растављача*“, за овима два „*певача*“, а за њима једно које се звало „*заврћколо*“. Оно пак двоје напред звало се „*два играча*“.

Све су ово биле девојке, и за главу се мушко није смело умешати у ту дружину.

Краљица је још била покривена, и нико се није смео усудити да је погледа у лице, јер је одмах морао умрети, нити је било добро да се две *Краљице* сретну, јер се морају исећи. У атару села *Шеварица* има и сад место *Краљичино*. Прича се да су се ту среле две *Краљице*, па се исекле све на комаде.

Краљице иду од куће до куће, и певају, на прилику:

„Овде нама кажу
„Младо нежењено.
„Ил' га ви жените,
„Ил' га нама дајте,

„Да га ми женимо
 „Будимком девојком :
 „Мало вина пије
 „Доста дара носи,
 „Три товара дара :
 „Један товар дара
 „Куму и деверу,
 „Други товар дара
 „Свекру и свекрви
 „Трећи товар дара
 „Себи и свом вјану.“

Попови и други управници народни уништили су овај обичај. Још се само нађе по која жена, која је ишла у Краљице, и певала ове песме. Мало још нађе и њих нестати. Него су обичај овај задржали Власи у Звижду, у Црној Реци, и у Крајини. О том ћемо говорити, кад дођемо у те округе.

Од прича народних заслужује да се помене, како је сва Поцерина пуна сећања о Милошу Обилићу. Мало има остатака од старина који се не би везивали за Милошево име. Од колике је ово историјске вредности ми још не можемо да пресудимо, него бележимо чињеницу као такву, која живи у народном памћењу.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

Шабачки је округ био по свој веројетности и раније подељен на у три дела: *Посавотамнавцу*, *Поцерину*, и праву *Мачву*.

За Карађорђева доба, и то у једно време, *Поп Лука* је био непосредни старешина посавотамнавски; *Милош Стојићковић* поцерски, а *Стојан Чушић* мачвански; али је Поп Лука био врховни старешина свему округу, као командат. Шабац је имао свој магистрат, који је добијао заповести од Пона Луке, а некад је овај и заседавао тамо, и сам стављао у протокол магистратске пресуде¹. За Карађорђа, поште су биле: у *Шапцу*, на *Дубоком*, у *Коцелевци*, и у *Лешници*. За прве владе Ђеза Милоша, у Шапцу је дуже време био управник брат његов Јеврем Обреновић. Кнежине пак

остале су оне које су и пређе биле. Сад се те кнежине зову срезови, а њихови вођи срески начелници; и тако у шабачком округу има данас три среза: *Посавотамнавски*, са столицом у селу *Владимирицима*; *Поцерски*, са столицом у *Шапцу*, и *Мачвански*, са столицом у селу *Богатићу*. Варош Шабац има своју управу, која се односи непосредно окружном начелништву.

Шабац је још средина јепархији шабачкој коју чине, осим овога, округи: ваљевски и подрински. Ту је конзисторија за сву ту јепархију, и прота за шабачки округ. Ту је окружни суд, и начелништво, ђумрук, а ту и штаб команде шабачке бригаде.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Међу нове тековине, у овом округу, ваља поменути прво *насије*, који се разилазе из Шапца на неколике стране.

Тако је прво велики поштански насип из Шапца к Обреновцу, и из Шапца к Лешници и Лозници; друго је насип кроз Китог на Рачу, где је прелазак и у Босну, и у Срем; треће је насип уза Саву к Митровици, где је ђумрук и скела на аустријску страну; четврто, насип кроз Поцерину, у Јадар; пето кроз Посавину к Ваљеву; и шесто кроз Посавину к Убу. Ови су путеви добри, солидни, и поуздани за свако доба године, и за свакојако време.

Особитих каквих мостова нема; али зграда школских, лених, удобних, и темељних има: у Штитару, Табановићу, Причиновићу, Шеварицама, Богатићу, Бадовинцима, Ноћају, Салашу Ноћајском, Митровици, Засавици, Белотићу, Глушцима, Дубљу, Сленчевићу, Змињаку, Лешници, Петковици, Десићу, Криваји, Ориду, и у Шапцу школа основна, а нарочито зграда полугимназијска.

Цркве су нове: у Шапцу, Дреновцу, Богатићу, Глоговцу, Лешници, Липолисту, Ориду, Јаловику, и Коцелевци.

У Шапцу је зграда јепископије једна од лених и оригиналних кућа, а лена је и зграда у којој је окружна и варошка болница.

¹ *Протокол шабачког магистрата, Гласник 2, I, стр. 3 и 4.*

III

Подрински округ

1 Приступ, границе, и планине

Простор који сада чини подрински округ за Турака је нешто припадао нахији зворничкој, а нешто је чинио оделиту нахију совбску.

Мален по земљишту, малољудан по насеоности, сиромаш по имовини, округ је овај ипак пуно интереса за свакога коме је знање сласт, а за Србина има још и других дражи, које ћемо ми старати се да поменемо једну по једну у овом разговору.

Ако се уставимо на Рожију, североисточно од расписаног града Сокола, па разгледамо свуда око себе, изненадићемо се дивном напором на северо-запад и северо-исток, а на југу и југо-западу опет видећемо како се дробе планински висови у форми каква је самом Богу била мила кад је оно по Мојсију рекао: *Нека буде свет!*

Подрински округ деле од шабачкога косе: *Цер* и *Влашић*; од ваљевскога, раставља га *Мрчанска Планина* и *Јабланик*; од ужичкога¹, река *Љубовића*, *Гребенска Стена*, река *Тријешњица*, река *Дубрашница*, *Гавранова Стена*, *Дуракова Стена*, *Локва*, и, најпосле, поток *Дубошница*, који посред донског поља слази у Дрину; а с југа и запада граница му је река *Дрина*, која га раставља од Босне.

Ми *Сакар* не ћемо ни да помињемо као туђ комад, почем је он неодвојни део подринскога округа. А ако би се баш хтело да се и *Сакар* одвоји, онда би граница била проведена идући низ Дрину,

¹ Управо се зове још совбска нахија чак до Бајине Баште, и до Раче, али је то сад под Ужицем, те се рачуна ужички округ.

од *Црвених Стена*, на *Влашке Њиве*, на *Јездину* (одакле је дивотан поглед низ Подриње), на *Батинске њиве*, па би, на *Радаљу*, сишла опет у Дрину. Том линијом и јесте сада наша граница према Сакару.

Простор од *Црвених Стена* до *Радаља*, који смо овако оценили од суве земље, и који је с друге стране окружен Дрином, наводи се управо према граду Зворнику. Тај се простор зове: *Сакар*, због села *Сакара* које је у њему, на дринској обали према Зворнику, само малко више, а зове се и: *Сакар* и *Мали Зворник*, због једне зворничке мале која се претурила овамо на десну обалу Дрине, па се та мала некад зове *Мали Зворник*. Али ту нема ни града, ни зидина, већ само неколико зворничких турских кућа.

Сав овај простор који држе Турци на десној обали дринској може имати три сата од *Радаља* до *Црвених Стена*, а кажу да није у ширину већи од сата и по на најширем месту (од карауле на *Батинским њивама* па до у *Мали Зворник*).

Планине у подринском округу највеће су оне које притискују његову јужну половину. Главни позижарци тих планина пружају се понајвише од истока на запад.

Тако се од *Медведника* одваја један повијарац и упућује к западу. На овом су венцу најприметнији ови висови: *Рожањ*¹, *Петрина*, *Стијена*, *Калкан*, *Козле*, *Куган*, *Јагодња*, *Кошућа Стопа*, *Борања*, и *Гучево* (на коме су опет највиши висови *Пролом*, *Кам*, и *Орловача*).

Нижи огранак од *Гучева*, *Стража*, свршује се више *Лознице* у бр уљцима: *Кличевцу*, *Циновитој Стени* и *Грабовици*.

Друго су висови, који се од *Медведника* пружају к Дрини с леве стране реке *Љубовиће*, и који се везују с *Равним Кошлама*. Међу њима су највећи: *Равна Гора*, *Бобија*, *Немић*, и *Баурић*.

Преко ових коса најзнатнији су прелази: *Прослаи*, преко кога се иде из Царине у *Љубовићу*, и *Торничка Преседао* између *Бобије* и *Равне Горе*, за прелаз из *Ореовице* и *Торника* у *Савковиће*.

¹ Висок 1760 стопа, *Гласник XXI*, стр. 169.

На северозастоку округа, брдо је *Брачинац*, на граници међу шабачким и овим округом; *Цер* јужном страном својом припада овом округу, а уопредо с *Цером* пружа се, само малко јужније од њега, коса *Иверак*, која је и краћа и нижа од *Цера*, али је у Јадру ипак приметна висина.

2 Воде

У овом округу, осем *Дрине*, која је река гранична, и која кваси земљу подринског округа од *Вачеваца* до утока *Јадра*, највеће су воде

Јадар који има два извора: један му је испод брда *Јелине Бреге*, јужно од *Близанаца*, а други у *Влашићу*, код *Великог Белега* (у туђинском атару). *Јадар* тече право на запад, и остављајући десно и лево свему крају своје име, стиче се у *Дрину*, не далеко од *Лешнице*. *Јадар* може имати својега тока 10 до 11 сата, а пред што ће се улићи у *Дрину*, не може се газити, мањ на великој суши: он је ту мало што мањи од *Колубаре* код *Обреновца*.

Љубовића, извире између *Јабланика* и *Грабовске Стене* на граници округа *ужичког* и *ваљевског*, у атару села *Ребеља*, које је у срезу и округу *ваљевском*. Сав извор зове се *Љубовићско Врело*. *Љубовића* пада у *Дрину* на месту *Јабучару*, више *Дринске* *ске* *ске* и *варошице* *Љубовије*.

Горњотрешњичка река, долази испод висоравња *Кошаља*, тече 6 сата, и слива се у *Дрину* између *Дрлача* и *Вачеваца*.

Река Доњотрешњичка, долази од *Ворање* и *Кошуће Стопе*, и код *Амајића* стиче се у *Дрину*, мало више онога места, одакле се граница изгони из *Дрине* да иде сувим на *Црвене Стене* и даље преко брда у *Радаљ*.

Радаљ, извире у *Ворањи* а стиче се у *Дрину* испод села *Радаља*, те ту чини границу *Србији*, јер је иза те реке одмах овај комад земље, који се сада већ сав зове *Сакар*.

Басташница, која долази од *Царине* и ту се зове река *Пећска*, извире у 'дно *ореовичке* *планине*, и код села *Белотића*, стиче се у *Јадар*.

Крупањска Река, има два крака: један долази испод *Јагодње* а други испод *Костајника*. Оба се састају у *варошици* *Крупњу*, и после се сливају с *бастовском* *реком* испод *Беле Цркве*, на заједно падају у *Јадар*.

Церница, која долази испод *Иверка*, па се стаче у *Јадар* с десне његове стране.

Штира, која долази из села *Зајаче*, па протичући кроз *варош* *Лозницу*, слива се у *Дрину* ниже *Шепачке Аде*.

Грачаница долази испод *Рожња*, *Калкана* и *Петкова Врда*. Под *Сokolом* се ти сви потоци саставе, и одатле до у *Дрину* зове се река *Грачаница*. Она утиче у *Дрину* између *Љубовиће* и *Узовнице* (*Узамнице*).

Минерална је вода „*Смрдан Бара*“ или *Ковиљача* у крају *Дрине*, $\frac{3}{4}$ сата на запад од *Лознице*, у врло пријатном месту. *Лековитост* те воде хвале сви који су ма кад тражили *незине* *видарице*; ту се спасавају *невољници* који су годинама патили од *рана* и *других болова*, и који су узалуд окушавали *можда* *све* *друге* *лекове*. *Смрдан Бара* спада у ред *сумпоровитих* *вода*, и, по мишљењу *дра Линденмајера*¹, лечи скоро све *кожне* *болести*, *забатаљене* *ране*, *улоге*; *утробне* *болести*; *затворене* *шупљеве*; *слузавост* *желуда* и *црева*; *тврдоћу* *црне* *цигерице*; *оншту* *слабост* *снаге*, и *многе* *друге* *боље* и *бољетице*. *Предео* је *дивотан*; *наси* *красан*, те је *веома* *ласно* *доћи*; али *док* *некад* *учине* и *људи* *колико* *толико*, *према* *оном* *што* је *учинила* *природа*, *ово* *може* *бити* *не* *само* „*источникъ* *исцѣлений*“ *него* и *најпријатније* *место* *за* *дужу* *шетњу* *чак* и *самим* *Београђанима*.

Првена вода, у доњој *Вадањи*, у *Јадру*, *накисела* *вода*, која има у себи *гвожђа*².

У *Текерину*, 1 сат и по далеко од *села*, има један извор, кога воду држе *тамошњи* *људи* као *лековиту*. Ништа ближе не знам о тој води.

¹ *Опис минералних вода, дра Линденмајера, у Београду, 1856.*

² *Исто, стр. 76.*

Смрдан, вода у Лошину, до Дрине, с горње стране пута; вода та удара на сумпор.

„Добра вода“, 1 сат на исток од Бобије, држи се да лечи „од сваке болести“.

Корита, смрдљива вода у засеку Врђанима, на по'сата од школе љубовићске.

У рекама има рибе: пастрмака (мало), креуша, скобаља, кренова, белуга, кленова, пешева; а у Дрини, осем пастрмака, има сваке те рибе, и још штукџ, сомова, шарана (мало), младица, кесета; неких риба првенперака има само у некој бари у *Кашницама*, а нема их, веле, у Дрини.

3 Равнице

Највеће су равни, у овом округу, на десној обали Дрине; од Ковиљаче до Лознице, и доле до утока Јадра, па онда до под село Грчичару. Та се сва раван зове „*Лозничко Поље*“. У овој равници расте бујна трава, и роди кукуруз за причу; кукуруз је махом жути.

У овој је равни поље *Тичар*, чувена *Ранитовача*, и *Лагатор*, бивше добро пок. Вука Караџића.

Друга је велика равница, дуж реке Јадра с једне и друге стране. Само што ова није тако глатко равна, као дринска, него је засејана и хумићима.

Уз Дрину је лепа раван од села Брасине до под село Радаљ, и одатле чак до Малог Зворника.

Уз Дрину, више Зворника, нема већих равница, осем по који невеличак кључ, који је Дрина, кривудајући, дала Србији или Босни, као на прилику што су: *Кашнице*, *Буковачко Поље* више Кашница; *Узовничко* и *Лоничко Поље*, и т. д.

Него има више висоравања и обично врло родних. Такви су: *Рожањ*, *Јагодња*, *Равне Кошље*, и т. д.

4 Шуме

Гучево, *Борања*, *Кошућа Стола*, покривене су здравом гором: буковом, растовом, граничевом, церовом, и другом. И на Иверку је доста шуме, а има је здраве и око реке Љубовиће особито у *Међама*, *Станишићима*, *Границу*, *Змајевцу*, и т. д., на Јагодњи, и по неким странама око Сокола. А и Сакар је готово сав под шумом.

Гора је, као што рекох, букова, церова, растова, граничева, грабова, липова, кленова, и др. По висинама кажу да има и *тисовине*, и *диволеске*, а дуж Дрине, с једне и друге стране, има много орахових дрвета.

Од тица има: соколова, кобаца, орлова, јастребова, совуљага, ластва, славуја, чворака, штиглица, жуња, детлића, пузаваца, голубова, јаребица, препелица, патака, гусака, и т. д.

Од дивљине има: вукова, лисица, куна, зечева, срна, творова, веверица, дивљих свиња, видара (у Дрини и у Јадру), ласица, кртица, мишева (пољских и домаћих), пацова, и т. д.

5 Рудно благо

Подрински је округ врло богат рудама. Ево имена оних места на којима се досад зна да има рудинога блага:

Јагодња, богата оловном рудом, сумпорњачом, и оловном рудом која је оксидована са сумпором.

Толисавац, село у Рађевини, има оловне руде у кречном камену.

Завлака, село у Рађевини, има руде оловне сумпорњаче.

Ликодра, село код Круњца, има оловне руде.

У ова два последња места има и мрке гвоздене руде и руде од цинка.

У *Вољевцима*, у срезу азбуковачком, има оловне руде.

У *Јелиној Брзи*, такође оловне руде.

У *Старом Мајдану*, оловна је руда.

У *Бањевцу*, руда оловна.

У *Костајнику*, руда антимон.

У *Бригаци*, такође антимон.

У *Клауцима*, у Јадру, имају знакови од каменог угљена.

У *Селанцу*, у Авбуковици, на месту *Остенку*, има оловне руде.

У *Постењу*, 2 сата од школе љубовићске (општина узовничка) има олова.

Старе се законине рударске находe: на *Белим Стенама*, у Бољавини (Љубовићи), и на *Вараднику* потоку, 1 сат северозападно од школе љубовићске.

У *Трбушници*, четврт сата на југ од Лознице, има каменог угља.

У селу *Мојковићу*, под Цером, 5 сата на исток од Лознице, има угља лигнита.

А кажу и у селу *Текеришу*, у Јадру, да има законина од старог доба, и сељаци веле да су ту некад Маџари вадиле сребро.

Сви мајдани: на *Јагодњи*, у *Толисавцу*, *Завлаци*, *Вољевцима*, *Јелиној Брзи*, *Старом Мајдану*, *Бањевцу*, задржани су за државни рачун, и већ се тамо руда вади и топи.

Ниже Круња, на 10 минута, с десне стране реке, подигнуте су већ лепе зграде за топнице, и радња се та развија увелико.

Добро воденично камење сече се у селу *Доњој Бадањи*, и у *Цикотама*.

А добра земља за лонце и друге земљане суде находи се нарочито у селу *Гричари*. Гричарски су лонци били врло на гласу у старије време.

6 Остаци од старина

Од старина се у овом округу могу поменути:

Соко, некад тврди замак у присоју Рожња, над реком Грачаницом, 2 сата на север од Дрине. Он је данас само гомила камења.

До године 1862, у њему су седели и судили Турци који су били додијали свему овом округу. У јесен те године, после

бомбардања Београда, и енергичног захтева пок. Кнеза Михаила, Турци су Сокољани исељени у Босну, а Соко распрекан у ваздух.

Док је стојао, Турци су се поносили њиме, што га, веле, нико никад није отео од њих, како су га они првом узели од Срба.

— Београд се узима, Шабац се узима, говораше мени Хоџа Пита, Сокољанин, у Мају 1862: — Семендра се узима, а Соко се не узима: њега брани светац; *Соко је цура султанова*.¹

Благодарећи Кнезу Михаилу, отворише се њима очи те видеше колико им је поуздање било у ту поноситу „цуру“.

Ковиљача. Стара градина испод села Ковиљаче, а више *Смрданбаре*, недалеко од Дрине. Онде народ прича да су биле две сестре: *Вида* и *Ковиљка*; па Вида градила *Виждојевину* више Лешнице, а *Ковиљка* *Ковиљачу*. Доцније, веле, људи су засули Ковиљачу земљом, кад су пошли на неку војску. Године 1804, *Ђорђе Ђурчија* имао је шанац баш на Ковиљачи, па једно јутро каже људима, да је он чуо још у Немачкој, да је ковиљачки град био већи и од Шапца и од Зворника, па су Срби, пре него што ће Турци овладати овом земљом, натрпали у њега пушака и топова, и барута и олова, и сабаља и ножева и свакојаког оружја, па озго засули земљом, него да се то сад откопа: и копали су два три дана, али ударе Турци, и то се копање прекине. Мисли се да је Ђурчија ово радио, да да војсци посла.

У селу *Доњој Трешници*, повисе Првених Стена, на левој страни реке, на једном камену, био је градић, не велики, и већ јако порушен. За њега се ништа не зна у околини: ни чиј је, ни кадашњи је. Само му се још виде темељи који сведоче некадашњу нечију силу, и нечију муку.

На север од Рожња и Сокола, на једном каменом чоту, који се зове и *Петрина Стијена*, има стари већ порушени градић *Петриц*, *Петрац* или просто: *Петрина Стијена*.²

¹ Тако Турци зову град који непријатељ њихов није никад отео од Турака.

² По једном писму, у Петраду је било Турака године 1806, јер у другој поли Јула те године, пред бој мишарски, Карађорђе је попало Петрац, те тако поразио Хаџибегу Сребриничког (Глед. Шабац).

На вису Костајнику има град *Костајник*, а над селом Милином *Косановац*. Има прича, да су опет три сестре: Сока, Петра, и Коса, зидале ове градове: Сока — *Соко*; Петра — *Петрац*, Коса — *Костајник* и *Косановац*, изнад села Милине у Јадру.

Пада у очи што се овде оваке огромне грађевине све женама приписују.

А и у *Толисавцу*, $\frac{3}{4}$ сата од Круња, имају некаке развалине старе, али нисам дознао да се што за њих прича.

На реци Љубовићи, с оне стране Прослопа, била су два камена моста, које народ зове „Латинске Ђуприје.“ Једну је од њих већ подјела вода, на ње се бити стровалила са свим, а преко једне се и сада прелази.

На брду *Немићу* има стара градина.

На *Буримској Стени*, на левој страни реке Љубовиће, 2 сата уз воду од школе, развалине су од некаквог старог града.

На *Кошљанским Стенама*, с обе стране реке Трешњице, имају зидине, које се приписују Проклетој Јерини.

Нигде нема толико старих лепо резаних гробних каменова, колико у Подрињу. Најзнаменитија су таква гробља: у селу *Буковици*, у горњем Подрињу баш на Дрини; у *Белој Цркви*, у Рађевини; у *Брасини*¹ више Ковиљаче; и на *Јабучару* код утока Љубовиће.

Ниже Лознице, у пољу, има остатака као од какве големе вароши. Да не буде овде стојао римски Гензис (Gensis), за који г. *Каниц* вели да је био на месту данашње Лознице?

¹ О записима на овом камењу било је више речи, ми овде стављамо препис тих записа благодарећи професору г. *Љуб. Ковачевићу*:
I. а се лежи монумент припопињах свом земљи на писметом и кое дола
вдхъ юниномъ и мидъ брати и господиъ молакк и кроне ме нко дате
свое. С друге стране:

али смрътъ ѣмери да жалм (sic) ме дружино; а се постави елзгъ дра-
гетниъ на братъ своимъ, а се писл естко штинъ

II. а се лежи ѣбрадъ сторних братуъ писметити палициниъ.

III. а се лежи ѣбръвѣ (Бри) милатонну и добри жи а добри имрх и...

IV. а се лежи (sic место лежи) припињах нлнуъ писл гл синовиъ при-
ентано.

Рађев Камен. У *Рађеву Пољу*, у срезу рађевском (између Лознице и Сокола) има ударен у земљу камен око дванаест педи у висину и око аршина и по у ширину. Ништа на камену нема записано.

Вук мисли да је некад морао бити у Рађевини какав старешина или господар *Рађ*, по ком се ово све овако прозвало¹.

Има 9 развалина од *старих цркава* у овом округу, и један стари манастир. Штета је само што народ ни о једној ништа не прича.

Манастир Троноша, готово 3 сата на југоисток од Лознице, у једном склопу гучевских планина, код једрих извора хладне здраве воде. Овај манастир пева и сада.

Троноша је задужбина жене краља Драгутина, *Колгарине*². Грађевина није велика, нити чим особита. Народно веровање приписује је браћи *Југовићима*.³

Троноша је била у некој заједници с манастиром *Рачом* „у крај Дрине,“ а то ће бити једно сведочанство више да су обе ове богомоље задужбине једног брачног пара.

Троноша је заслужна, међу осталим, и тиме, што је сачувала српској историји „*Летопис троношки*,“ а хвала јој и за она писма, која су остала од честитог њеног архимандрита *Стевана Јовановића*, о којима је пространо говорио г. *Ст. Новаковић*, у *Гласнику* XX, од стр. 22—101.

У Троношкој планини, од манастира к југозападу, има брег и на врху градић, који се зове *Цариград*⁴.

Од Лознице чак до Зворника уз Дрину, често се наводи или на путу, или око пута, или негде кроз трње, или кроз ливаде, уска валдрпа. Народ и то често приписује „Проклетој Јерини,“ али бих ја пре рекао да су то градили Турци, т. ј., да су они заповедали а градила је сиротиња раја, као и све друго.

¹ Рјечник, под речи *Рађевина*.

² *Гласник* V, стр. 56, 57 и 58.

³ *Гласник* XXI, стр. 53 и 54.

⁴ *Вуков Рјечник*, стр. 808.

Кад сам год, путујући по том крају, наилазио на те остатке од турских калдрма, увек сам се сећао Вишњићевих речí, и дивио се његовом пророчком оку:

„Куд су наши друми и калдрме,
И куда су Турци пролазили
И коњскијем плочам' задрали,
Из кљива' ће проишнути трава,
Друмови ће пожељет' Турака,
А Турака нигдје бити не ће.“

7. Становници

а. њихове историјске судбине

Као што је раније речено, садашњи је округ подрински, за Турака, потпадао нешто под Зворник, а нешто под Соко. И Зворник и Соко били су врло јаке средине које су лако могле зло да утичу на српски дух у Подринаца, али су се ипак у њих одржала јаква осећања за народну ствар, и јуначка готовност на одбрану својих права. Не гледајући на толики притисак турски, Подринци су свакад изражавали своје симпатије за све што се год почињало за народну будућност свију нас.

Подринци — Јадрани и Рађевци — особито су помагали успесима аустријског оружја од год. 1788—1791, надајући се тиме и својој отаџбини створити бољи положај. Нису жалили ни крви, ни жртава, нити икаква труда, само да се њихова домовина очисти од Турака, а после опет — кад се углавном мир — нису престајали молити да не буду остављени без игде ичега.

У свем том раду, настојавао је усталачки и патријотски честити трпошки архимандрит *Стеван Јовановић*, али су му, не знамо како да кажемо, на несрећу, или на срећу, сви труди били узалуд.

Турци су земљу заузели, и како се још и Алибег Видајић из Зворника био *побашно*, то јест, стао на страну београдских

Дахија, тако је народу овом ударила на врат свака скитница која је само могла да се назове *Башом* или Јаничаром, дахијским пријатељем.

Подринци су, кукавци, то трпели не престајући мислити о избављењу. Архимандрит Стеван, умирући у Зворнику од турскога отрова, веровао је да ће свакојако доћи скоро дан избављења; само не ни од кога са стране, него баш од самог народа српског.

Године 1804, у почетку, пише Мус-Ага, брат Фочића Мехмед-аге, Алибегу Видајићу, у Зворник, да се раја послала, и да се одмеће, него да им пошаље помоћ, као што су пре и они њему слали против босанских бегова. Алибег, како му то писмо дође, скупи нешто војске и пређе у Лозницу. Ту узме неколико стотина Срба из Јадра, и отиде у нахију ваљевску. Његове субаше, и остали Турци тако су сада пошли на Србе као у сватове. *Сеидин*, руњански субаша, говорио је у Лозници на походу: „Јесу ли то они Влахи што их ја по двадесет на коња сретнем ће воде њевојку, па како ме виде, сви посјахују с коња, а ништоће и ножеве заклањају гуњевима? Ја ћу сам ударити на њих педесет!“ А *Мешан Авдурамановић*, марвени трговац, одговори му — „Вала, јолдаш! ја ћу на двадесет и пет!“ Тако су се и други разговарали и радовали како ће дотерати тамнавских свиуља, и донети котлова из Цосавине. По тим разговорима, пођу многи које нико није ни звао.

Кад дођу у Ваљево, нађу варош готово пуну. Турци побегли са женама и децом у Восну; а буна отишла к нахији шабачкој.

Сад Турци понуде Србе Јадране да остану те да чувају Ваљево, да га не би хајдуци запалили, а они да иду к Шапцу.

Јадрани не пристану на то, него изјаве да хоће свуда да иду с њима.

Алибег им онда каже:

— Кад не ћете да останете, а ви идите сваки својој кући. Јадрани то једва дочекају, и врате се натраг.

После оног страшног пораза на Свилеуси, који се помиње у шабачком округу, кад су они исти Турци пролазили кроз Лозницу, говорили су оваке разговоре:

— Вала, јолдаш! ја сам био на Москову, и на Нијемцу; али

овака боја и оваке војске нијесам виђео: свако носи пред собом подоштрени колац, па ударивши га пред собом у земљу, пуца из њега; е, што ћеш му чинити?" Други казује како брзо пуце пушке:

— Као да си, вели, пред свакога метнуо раскриљену врећу талета, па да завата шабама и баца, тако често талета лете." Трећи казује како су обучени:

— Све, вели, у бијелим гаћама, и у црвеним ђурчићима". Четврти казује како је видео *Ђурчију*, и остале арабаше и поглавике, где лете на белим хатовима, и т. д.

Мешан Авдурамановић (онај што је на походу казао да ће ударити на 25) дође пешке, и донесе глас за *Сеидина* (који је казао да ће ударити на 50), да га је некакав Србин у шаранову погодио кроз прошће баш у чело, и да није могао рећи ни „медет“!

Кад оваки гласи стигну, Липничани и Лозничани Турци навале на врат на нос са женама и децом на Дрину; и испративши све у Босну, врате се само они који су за оружје.

Тако је прошло пролеће године 1804, и ушло се у лето. Трећи дан по Петрову дне, 1804, пређе *Борђе Ђурчија* преко Цера у Јадар, запали у вече *Алибегове дворе* у *Шурицама*, и побије све Турке које овде застане. Сутра дан пошаље свога арабашу *Симу Сарића*, из Цикота, и неколико својих момака с *Петром Барјактаром*, да иду левом страном Јадра на Лозницу; десном страном Јадра пошаље старог хајдука *Тодора Бојиновића*, из Горњег Добрића, на Лешницу, а он с осталим својим момцима оде у Рађевину, на Крунањ.

Сима заузме Лозницу без боја, јер су Турци раније били побегли. После се улогори код *Ковилаче*. *Бојиновић* истера Турке из *Лешнице*, па се утврди у шуми *Ранитовачи*, код утока Јадра у Дрину.

Ђурчија пак подигне сву *Рађевину*, постави свуд старешине, заузме *Крунањ*, из ког су Турци раније побегли па низ Дрину сиђе на *Ковилачу*, и у Лозници састави целу турских говеда, те отера на *Митровицу* и прода у Немачку, и за оне новце купи барута и олова те донесе и подели војсци.

Турци у Босни скупе војску, ударе на *Бојиновића* у *Ранитовачи* и, после крвавог боја, разбију га. Она српска војска на *Ковилачи*, разабравши за то, развије се готово куд који. У *Тршићу* их сретне *Мијаило Недић*, брат оне славне браће *Недића*, који је, чувши да су Турци прешли, похитао из ваљевске нахије да их предретне. С то војске ударе Срби то вече на Лозницу, у коју су Турци већ ушли, помешају се с њима и ту их изгине око 80!

Ђурчија, чувши за те поразе, дође из Рађевине, и стане на *Симину Брду*¹ омет скупљати Јадраве и своје жонке у гомилу. По што Ђурчија погине, другога вођа није било у Подрињу, него у Лозницу дође *Мемед-Капетан Видајић*, који се држао стране царске, па као и српске. Тада у Јадру постану две нове старешине: *Антоније Богичевић* из Клубаца, и *Јевто Савић* из Тршића. Они, у договору с *Јаковом* и *Карађорђем*, омет одвоје Јадар и Рађевину од београдског пашалука, и учине с Турцима овакви мир: 1, да нема читлука; 2, они да плаћају Капетан-пашин арач и порезу, а више ништа, и те данке да купе они сами; 3, они сами да суде и да уређују по својој вољи; 4, Турци никаквим послем да не иду по селима, осем спахије да изиђу једном у години, да покупе свој десетак и главницу; 5, да војска босанска, ако би унапредак пошла на обе Србе у београдском пашалуку, не може ићи преко Јадра, него доле на Мачви да прелази Дрину; 6, за знак да војска турска унапредак нити ће преко њих ићи доле на Србе, нити ће њима каква зулума чинити, да им Капетан-паша свога рођака *Дервиш-агу* да седи међу њима; и 7, за знак да они не ће више пристајати с њим Србима одоздо, пошаљу они Капетан-пашин неколико кметова у залогу, и покупе између себе нешто оружја те га у манастиру Трновици затворе у једну собу, а кључ даду *Дервиш-аги*².

И тако је овај део округа подринског, за неко време, био обуставио ратовање с Турцима.

¹ *Матеја Симић* каже да је то био заселак села Цикота, а ближе је Јаребницама. Од Лознице до Симиног брда има 4 сата.

² После су дошли неки људи из ваљевске нахије поћу, те оно све оружје однели, ако је и рђаво било.

Али ово није трајало дуго; и једна и друга страна уговарала је то само да добије времена. *Асан Паша* пређе у Јадар с војском, и не обзирући се на онај уговор који мало час поменусмо, продре чак у Шабац. Српске војске за тим, у Фебруару 1807, гонећи Турке, уђу у Јадар и у Рађевину, и онда се тек отворе они крвави бојеви на Лозници, и на Горњој Дрини, после којих српска војска не само претера Турке преко Дрине, него се и она превезе на леви брег те реке, године 1809.

Пораз на Каменици, 1809, повуче Србе опет у прве границе. И тако је све остало до несреће 1813, кад је и Лозница, с целим Подрињем, била међу првима местима која је турска сила на ново притисла.

Други устанак народни, 1815 године, није одмах повукао за собом и Подринце, јер су њих били веома притисли Турци. Осем града Сокола, Лознице, Липнице, и Крупња, Турци су још седели у многим селима подринским. Ово су имена тих села: *Велика Река, Врнчић, Клушина, Кученици, Узавница; Велеш, Постине, Алуга, Пећи, Закућани, Петри, Козле; Лонин, Дубоко, Шишари, Келићи, Дрлаче, Тријешњица, Дона, Бачевци,¹ Плијесково, Жабљак, Бесаровина², Гаочић, Бучје, Лазе, Сакар, и Мали Зворник.*

¹ Места *Дона* и *Бачевци* сад су на граници међу подринским и ужичким округом, и припадају овом последњем. *Прота*, у својим *Мемоарима* (стр. 12), прича како је још његов отац ударао на *Гушу Мустабашу*, у *Бачевцима*, и како га је убио неки *Бока Мићановић*, из Клинаца, узео му мач, и узјахао хата. Међу тим сада се у околини *Бачеваца* и *Доне* пева овава песма:

„Није л' мајка родила јунака
И сестрица брата одвијала,
На чистој крљу дјевојачком,
Без колевке, на десници руди,
Да завали Дону и Бачевце
И погуби *Гушу Буљубашу*,
Који меће робље на откупе?
То зачуло момче Сокољанче

² Нека од ових места сад припадају рачанском срезу округа ужичког.

Нека од ових села сада су пушта, како су из њих отишли Турци, а у неким живе и данас Срби. За то се многа и не на-

С Баурића, велика закона,
А на име *Петар Војичићу*
Храбри јунак баурићске војске,
И капетан војводе Молера,
Па се моли војводи Молеру,
Да га пусти до бијеле Доне:
„Е сам, вели, пожељео Гуша,
„Да му виђу кол'ка му је гуша.
Војвода му вољу испунио.
Ево спреми с' момче Сокољанче,
Од оружја ништа не понесе,
Сем што узе двоје кубурлије
И дохвати ципали пешану.
А каква је ципали пешана!
Ципали је с обедвије стране.
Она ждере литру тученика
И четири зрна ливеника
Гдје погледа Петре Војичићу,
Гдје погледа, оманити не ће;
Гдје удара, мелем не помаже.
Опреми се и у Дону дође,
Како дође, Буљубашу нађе
Гдје он мења робље за дукате.
Петар њему набустио виче:
„Стан', Турчине, није по то робље!
Бесни Турчин чује ал не хаје.
Петар скиде своју ципалинку,
На је љуби с обедвије стране,
И овако њојзи говорио:
„Шарко моја, не остала пушта!
„Немој мене ватром преварити
„За око те ни молити не ћу!
„Погоди ми дрског зулумбара,
„Што на српском робљу тражи ћара.“
То изрече, пушци овањ даде!
Пушка пуче, Гуша земљи паде,
Гуша паде, а Петар допаде.

ходе нигде у речницима, ни у *Гавриловићевом*, ни у оном *Косте Јовановића*.

Тек доцније, по сили Хатишерифа од 1830, и 1833, подрински је округ придружен Србији, и то не сав, почем је Соко, с неколико села и великом просторијом, остао у турским рукама, а тако исто и Сакар и Мали Зворник нису очишћени од Турака. И ово што је очишћено, морало се очистити војском. У извршењу тога посла ваља поменути од толиких других заслужних патријота, *Тому Вучића*, коме је Кнез Милош поверио врховну команду над војском, која је имала да принуди Турке на сељење. То је учињено у лето 1834 године. Турци су тада остали само у граду *Соколу*, и у *Сакару* и *Малом Зворнику*. Доцније, мало по мало, нарочито за време наших домаћих немира, повраћају се многи Турци на своја огњишта, те их је било у многим селанцима око Сокола све до 1862 године. О сељењу Турака из Подриња, 1834 године, прилажемо белешку једнога од очевидаца и радника тога посла, пуну интереса, коју овде увршћујемо с особитим задовољством.¹

Те ћелаву одсјече му главу

И однесе вису бауришком.²

По овој песми, Гуша би долазио у сувременике Молерове од 1807—1813. Можда је старији догађај обучен у новију одећу? Или је ово други Гуша? А ко је био тај *Петар Војичић* нисам могао дознати.

¹ „По гласу султанских хатишерифа, вели г. *Јован Гавриловић*, коме и имамо да захваљимо за ове врсте: — изданих године 1830, и 1833, имали су се Турци, који су у Србији становали, иселити: изузимајући гарнизоне по градовима.

„Око града Сокола налазило се Турака у више села, као: у Козли, Петрцу, Вучју, Пећи, Постињу, Доњој и Горњој Алузи. Осим тога, седели су они у Лозници, Авиници, и Лешници.

„Кнез Милош навали да се Турци становници ових села иселе у Босну, године 1834; али они не хтеше иселити се, за то Кнез нареди да се силом истерају.

„Посао, да се Турци силом истерају, поверио је Кнез *Томи Вучићу Перишићу*, коме се издаду за извршење тога посла нужна писмена настављења; ја се замолим да вршим дужност секретара Вучићу, које буде одобрено. Намера је моја била, да видим како

Соко је распрезан тек у јесен 1862, по што су најпре иселени Турци из њега, и из оно неколико села око њега.

Срби војују, кад сам видео како дипломатију воде, како суде, и како у опште земљом управљају.

„У месецу Јуну 1834, крене се Вучић с војском из Крагујевца и упути к Ваљево; војска, која је с њим ишла, били су коњаници с коњима око 70 момака. Стеван Книћанин, момак онда кнежев, био је придодат Вучићу као ађутанат.

„Кад Вучић стигне са својом пратњом у Ваљево, где је свечано дочекан био, настанио се близу вароши у пољу, разапевши за себе и за мене чадоре; и позвавши да му као ађутанат дође *Деспот Стефановић, Ковач*, који је после био у Зајечару начелник окружни; и умро као члан апелационог суда у Београду. Овоме Деспоту повери Вучић да се брине како ће војска имати хране за себе и за коње: јахаће и теглеће. Мора се признати да је Деспот свој посао вршио тачно; јер за време војевања није се нико потужило да му није храна издавана. Деспот није био писмен, но је био врло поштен и добар човек. Џебана и пексминт потребни, узети су из куле ваљевске. Све што је набављано, исмиљивао је Деспот готовим новцем из државне касе.

„Бивши у логору код Ваљева, Вучић распише среским начелницима округа; ваљевског, ужичког, подринског, да с војском, око 7.000 људи, крену се и заузму места, која је у распису свом означено; а то је: да села у којима су Турци становали, војском српском испреплету, које је све било тачно извршено.

„А сам Вучић с војском: пешацима и коњаницима, пође на село Петрац и натера Турке, да се још исти дан иселе или да се с њим бију; ал се они одмах иселе, на вече истога дана у Крупањ дођу; а сутра дан пређу преко Дрине у Босну. Из Ваљева се дигао Вучић пут Сокола; најпре се настани у долини једној близу Љубовиће, ал се после премести на Баурић, шавац стари, близу града Сокола.

„Села турска која су уза сами град била, не хтедну се у Босну селити; и за то војска српска навали на та села и новали куће.

„Сељаци су се у град повукли. Топови из града и пушке пуцали су на војску српску али узалуд; Јован Мићић, срески начелник из Чајетине, округа ужичког, на свом коњу предводио је своје војнике као прави јунак, не обзирајући се ни мало на пуцање топова и пушава турских; и чудо: толика танета што су падала:

Из *Сакара* пак и *Малог Зворника*, они нису иселени ни даваске.

ни једног од наших војника ни ранила нису. Једно топовско таче пало је међу коњанике, код којих сам се и ја налазио. Тако се Турци у течају месеца Јула 1834 из поменутих села у Босну иселе, оставивши све своје вођаше и непокретности у вашој страни.

„Вучић изда војсци српској строгу заповест, да нико не дира у имање турско, па и вођку да не улбере. И та је заповест тачно послушана. Ја сам се дивно тој послушности; јер ми је познато било, како аустријски регуларни војници, кад се у својој држави на маневрисање сакупе, које обично у Септембру бива, винограде и вођаше опустоше; нити им старешине могу закратити да то не чине; нити их казнити што су толике крађе починили.

„Тако претеравши у Босну Турке који су живели око Сокола, врати се Вучић с војском преко Лознице и Лешнице, у којима је местима по неколико дана пробавио, и осведочио се да су Турци из Лознице, Липнице и Лешнице такође отишли — преко Шапца у Крагујевац, у месецу Августу 1834.

„Вредно ће бити овде напоменути неке појединости:

„Пре него што је Вучић дошао с војском близу Дрине, Турци су Бошњаци, прешавши преко Дрине, ударили на једну нашу чету ваљевских војника, убили четворицу, главе им одсекли и са собом однели. Бошњаци, дошавши Турцима оностранским у помоћ, несмедоше прелазити преко Дрине кад чуше да је с војском Вучић дошао. —

„Вучић у Ваљеву потражио је куvara да му јело готови; нађу човека у кувању нешта, али који не хтеде поћи; Вучић га примора силом да ићи мора, рекавши: „Кад ја морам ићи на војску да се бијем, мораш и ти да куваш“. И он је цело време вршио своју куварску дужност, и доста ваљано; ал на дан кад је добио дозвољење да може вући ићи: превари се па поједе чинију скорупа приправљеног за Вучића; за то при отпусту исплати му заслугу за време докле је кувар био, ал му у исти мах удари 12 батина што је скоруп појео. —

„Кад се Вучић с војском од Љубовиће в Баурићу повукао, оставио је нешто војске под управом среског начелника, округа ужичког, Штула, да pazi како би Турци окуда ударили; па ако ударе, да се не упушта с њима у бој, него да се повуче ближе главној војсци, која ће му у помоћ притећи. Турци ударе на њега; ал

Има да се помене још једна особина Подринаца. Они једини између све своје браће у Србији огледају да уђу у утробу земље

Штуле не хтеде измицати, него се с њима побије и они Турци натраг се повуку.

„Кад га ја запитам: како је смео се у бој упуштати, кад је имао писмен налог да се у бој не упушта, одговорно ми је: да је за њега срамота било да се узмиче натраг, као да бежи. Вучић му за ову непослушност није ни речине проговорио.

„Један од Штулових војника скриви нешто; и Вучић осуди га да иде кући, да није достојан да војује. Тај је војник молио да му се удари 100 батина за кривицу, а да се не истера из војске; јер, вели, срамота ме је и од моје жене, а камо ли од друге браће, што сам из војске отерао.

„Војска онда народна није имала других старешина (официра) него своје среске старешине и кметове. Рана је војницима доношена преко коморџија. Само су коњаници и остали момци који су с Вучићем били, добивали рану трошкцем државним.

„Кад у Цариград глас стигне, да је Кнез Милош силом Турке из подринских крајева у Босну претерао, замери му се јако. Ал дипломатији српској пође за руком да се Порта ублажи. И тако изиђе наредба, да се пошаље мешовита комисија на лице места, да процени све непокретности истераних у Босну Турака, и да им вредност по процени готовим новцем исплати.

„У ту комисију били су одређени од стране Турака: један Ефендија, кога је одредио Хусени-паша видински, и Силихтар паше Београдског, а од стране Кнеза Милоша били су изаслани *Јоксим Милосављевић*, *Тома Вучић Перишић*, *Коца Марковић*, са новцима за исплаћивање добара, ја као секретар комисије, и још један писар великог суда.

„Пред Митров дан 1834 крене се Коца Марковић с новцима, са мном и поменутих писаром из Крагујевца. Дошавши у манастир Рачу, ту дочека друге тамо у очи Митрова дана дошавше турске и српске чланове комисије. Одма после Митрова дана крене се комисија из манастира Раче и дође на место, које се звало: *Карамарков шанац* на Дрини, баш где је турска скела преко Дрине превозила

„Овде се 10 дана комисија задржи, позивајући иселене Турке да пређу и да по процени приме новце за своја добра. Турци пређу; ал новце примити не хтедоше; један међу њима је казао: да га комисија свега двукатима обаспе, он своје имање не уступа: —

и да тамо потраже њезинога блага. Једини Подринци — сељаци — ваде олово, топе га, и продају као своју замуку. Шта више,

„Били смо, вели, у Караџорђево време у Босну претерани, па смо се повратили; опет ћемо се повратити.“

„Комисија после пође од *Карамаркова шанца*, све крај Дрине лагано, позивајући исељене Турке да пређу и одкупа за своја добра преме, ал све бадава; ни један у српску страну прешао није.

„Дошавши комисија на конач на место једно близу Зворника, договарала се хоће ли, идући све покрај Дрине, кроз Мали Зворник проћи. Коца Марковић није био мишљена да се иде кроз Мали Зворник, али кад, особито Јоксим Милосављевић навала, да се баш кроз Мали Зворник прође, и на то се склони Вучић; онда се закључи да се иде; на то се мораде и Коца Марковић склонити, ал најпре да се канцеларија комисије и новци пошаљу другим путем у Крупањ, па кад овај Коцин предлог Јоксим и Вучић одбаци, онда и Коца принуђен буде пристати да сва комисија с новцима прође кроз Мали Зворник. Међу тим се закључи, да Силихтар наше београдског отиде напред у Велики Зворник, и Махмуд-пашу Видајића извести, да ће комисија, путујући све покрај Дрине по послу њему познатом, кроз Мали Зворник проћи.

„Сад је требало остати на месту преноћишта, докле се Силихтар из Великог Зворника не врати, да се види: је ли Махмуд-Паша по вољи да комисија прође кроз Мали Зворник. Ал Јоксим и Вучић навале да се иде напред; и тако се дође у Мали Зворник око по две; како комисија ступи у варош стану Турци на њу пуцати, а буде из Великог Зворника скупе се на леву обалу Дрине, да виде како ће им мужеви да побију Србе. Бадава је члан комисије Ефендија из Видина, викао да се престане пуцати, да комисија врши свој посао по царевој заповести; — то ништа помогло није; и тако сви чланови комисије, писари и слуге, надру бегати водојажом, коју им је показао пратећи комисију срески начелник *Тешман Солдагович*.

„По мучном бежању, а Турци су пуцали једнако на комисију бежећу водојажом, дође се на висину брда и у шуму Ворању, у коју Турци не смедоше даље се упуштати и комисију гонити. Момка Ефендије видинског, мухамеданца, бежећег за својим Ефендијом на заоставшег, Бошњаци посеку.

„У бегству водојажом нападају коњи, па и онај, на коме су били дукати и канцеларија. Новце узме Махмуд-Паша Виданћ себи,

зналци признају не само да имају за тај рад воље и одважности, него су се прилично и извештали у њем, а, што није мала ствар, они ће нашим новим рударима дати велико обиље чистих народних термина за геологију, и у опште за рударске послове.

б. ЛИЧНОСТИ ЧИМ БИЛО ЗАСЛУЖИЕ

Стеван Јовановић
ТРОНОШКИ АРХИМАНДРИТ

Стеван Јовановић родио се у селу Текеришу, у Јадру. Књигу је учио у манастиру Трноши, и онде се врло млад за-калуђерио, и млад је постао архимандрит. још за турскога и немачкога рата.

само врати неке ствари: аљине, торбе и т. д. и задржи 2 књиге француске које сам ја са собом понео.

„Тако комисија и пратења пред ноћ 7 Новембра 1834 дођу у Крупањ; од куда Кнезу Милошу пошаљу извештај како су у Малом Зворнику прошли.

У Крупањ други дан дође Силихтар из Великог Зворника, и укори чланове комисије, што су се упутили с преноћишта у Мали Зворник, не дочекавши његов, Силихтаров, повратак. И чланови српске комисије, особито Јоксим, био је забринут, да Кнез Милош не замери комисарима својим, што су овако лакоумно решили се да прођу кроз Мали Зворник.

„Турци Бошњаци највише су се противили проласку комисије кроз Мали Зворник, што би се тим проласком ударила граница између Босне и Србије, као што то Хатишериф наређује; а тиме би Мали Зворник, село Сакар, и све земљиште у Рађевини на десном брегу Дрине, припали Србији.

„Кнез Милош прими извештај о догађају у Малом Зворнику олако, и заповеди комисији да се врати кући. То се и учини. Комисија је преко Шанца и Палежа — сада Обреновца — у Београд дошла, и ту се разишла. Вучић се сам са канцеларијом вратио у Крагујевац.

„У Цариграду је одмах Кнез Милош тужио се на Махмуд-Пашу, али све узалуд. Махмуд-Паша је заклетвом потврдио, колико је новаца српских поробио, казавши да Кнез Милош задржи његове, Махмуд-пашине, земље које се налазе около Лознице. А тејземље у оно време нису вредиле ни 500 дук. а он је поробио 5000 дук!..

„Немачкоде рату“ од 1788 Стеван се јако обрадовао, и био је један од оних који су највише народ подстицали да устане на оружје, те да и сам помогне истерати Турке из Србије.

И ратовање је, помоћу српске крви, било срећно; подрински округ готово сав, осем Сокола, и цела Србија, чак до Крушевца и Ниша, буду очишћени од Турака. Али Аустрија, због непријатељског држања Пруске, принуђена буде закључити мир, и сву Србију вратити Турцима натраг.

Тада је архимандрит Стеван показао колико је волео видети своју настојбину слободну од Турака, и колико је кадар био поднети труда у то име. Он је скупљао људе, набављао потписе, писао молбенице, састављао депутације, ишао сам лично, то војсковођама, то владикама, то у Беч цару, то српском сабору у Темишвару, да би, ма где, нашао помоћи народној ствари.

У *Гласнику XX Српског Ученог Друштва* (од стране 22—101) има једна расправа од г. *Ст. Новаковића*, у којој је пространо нацртана сва ова патриотска радња овога Текеришанина.

Кад све то мољакане и заузимање није ништа помогло, кад се, што оно вели Вук,¹ досади и њему узалуд молити, и Немцима његове молбе и укоре слушати, онда он побегне из Срема натраг у Србију, преда се Турцима, и дође онет у Трношу, као у своју кућу. Кад у Србији, године 1799, настане велика глад, он отиде Капетан-Паши у Зворник, и замоли га да позајми народу некакву проју, која је, као што се приповеда, још од Маџара била остала у градским кућама. Паша се стане устезати, изговарајући се да он то не може динити. Онда му Стеван рекне: „Честити пашо! није право да народ мре од глади код те проје; а та је проја и онако покварена стојећи од толико година; него дај да је раздамо народу, нека се израни сад у овој невољи, па кад да Бог, те роди година, народ ће вратити, и напунити куле новом пројом; ако ли ти не даш те проје, ја ћу искати од Немаца, па ће они позајмити народу жита из њихових магацина.“ На те му речи паша допусти да се проја разда народу, и он пође од паше, да гладној сиротињи носи тај радосни глас. Но кад изађе на ноље, паша с

осталим Турцима који су онде били, стане тумачити оне његове речи, што је казано, да ће искати од *Немаца жита и да ће му они дати*, и закључе, да се он и сад с Немцима договара, и да ће он најпосле опет довести Немце у ону земљу, и отети је од њих. За то паша пошље свога човека да га врати натраг, као да се још нешто договоре, а своје лекару (некоме Грку *Јанку*), заповеди да му начини отров, у кави. Докле га пашин човек стигне и врати, лекар му приправи отров и даду му га те поције, и оданде отиде у ришћанску варош, на свој коњак, па ту умре сутра дан. Тело му, по том, Срби донесу у Трношу, и онде га саране поред цркве, с десне стране.

Архимандрит Стеван био је врло прикладан човек: раста танка и висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљастих; и није му било пуно четрдесет година кад је умрло. Био је човек поштен и наметан, а знао је лепо читати и писати. Имао је врло леп глас, и радо је појао у цркви. Свакад је, о великим празницима, поучавао народ у цркви, и то врло лепо, према народу: да не краду један од другог, и да не отимају; да не лажу један на другог; да не иду Турцима на тужбу за сваку беспослицу, да их Турци затварају и глобљавају, него међу собом нека се братски слажу и намирују; богати сиромаше да надгледају (као што је и он сам чинио). Он је, истина, као калуђер, од богатих узимао милостињу, али је сиромашима врло радо давао, и пр. жита; о Вожићу, печенице; уз Белу Недељу, сира; о Васкрсу онет, кака мрса; големе кошуљу, или какву хаљинку, а сиромашу (који нема чим да плати арача и порезе) и новаца.

Где се год у српском народу зна за оваке духовнике и свештенике, ту се никад није чула ни тужба на свештеничку оскудицу, нити јадиковање да је богомоља празна о празницима.

Нека је ово на размишљање свима пријатељима религије у српском народу!

¹ *Даница* за 1828, стр. 2—6.

Антоније Богвићенић

војвода подрински

Антоније Богвићенић родио се у селу Клушницама, близу Лознице, у почетку друге половине прошлог века.

Мора бити да се одликовао још из младости међу својим селацима, кад га већ на крају 1804 видимо као главнога човека у Јадру.

Он је тада, с Јевтом Савићем, из Тршиња, у договору с Јаковом и Црним Ђорђејем, углавном с Мехмед-Капетаном Видајићем, онај уговор од 7 тачака за Подриње, по ком је народ био миран од Турака неколике године, те су, за то време, српске војске радиле на другим крајевима.

Кад је доцније (1807) српска војска ушла у Јадар и у Рађевину, Анта Богвићенић признат је као војвода подрински.

Од тога доба до своје смрти, Анта је увек био на Лозници и дуж Дрине.

Веће бојеве с Турцима имао је на Крушљу, на Рожњу више Сокола, на Рађеву Пољу, на Лозници (неколико пута).

Једном напали беху Турци на Лозницу, те и Карађорђе дође у помоћ. Бој се био у понедеоник на Св. Тројице. Сеча је била страшна; почела се у Грнчари, па се продужила на Лозници и, најпосле, на пољу Тичару. Турци су разбијени са свим и на Дрину натерани. Очеvidци веле да су је лешинама били замутили.¹

У Лозници је Анта године 1810, био опет оцеднут, и ту је био опет крвав бој, у ком су рањени Лука, Чунић, Мутал, Цицар Јанко и многи други.

Један од бојева на Лозници дивно је опевао Вишњић. Да пустимо, нека нам српски Тиртеј исприча бар што год из тога свога живог опис:

„Затјече се паша Али-Паша
У Зворнику, у својему граду,
На Њитану, турском закорану:

„Ој! тако ме не родила мајка!
Ни Влахиња ни млада Туркиња,
Већ кобила која хата мога!
Хоћу силну покупити војску
По Зворнику и по Муладуку;
Па ћу звати пашу Сребринцу,
Херцеговце Турке соколове,
Мостаране до мора јунаке;
Па ћу звати многе капетане,
Крајишнике љуте убојце,
И четири санџак-алајбега,
Седам паша са седам санџака,
И осмога пашу Учуглију.
Кад сакупим војску у Зворника,
Поградићу орахове шајке,
Шајке лаке орахсве лађе,
У Зворнику, у мојему граду;
Па ћу шајке пустити низ Дрину,
Ја пред војском покрај Дрине поћи,
С војском сићи на поље Тичара,
На Тичару с војском Дрину прећи,
На Лозницу хоћу ударити
На Лозницу моју ђедовину
Коју ми је ђеде освојио,
У Косову Пољу задобио,
У Косову на свијетлу сабљу,
Па од мене Раци преотеше,
Преотеше на љуту срамоту.
Код мојијех пет стотина кмета,¹
Ја сад кмета немам ни једнога.
Мислим сјести у бјелу Лозницу
До Ијина или Пантелина:
А кад сједнем у бјелу Лозницу,
Похватаћу влашке поглавице:
Јакова ћу на колац набити,
А Луку ћу жива одерати,
Милоша ћу с коњма растргати,
Чунића ћу бритком сабљом посјећ’

¹ Овде кмет значи сељак који седи на његовој земљи и плаћа му за то. Глед. 3-ће значење те речи у Вуковом Рјечнику, стр. 277.

¹ У овој су битци, како се прича, погинули: Конда, и Живко Дабић.

Цинцара љу на ватри снадити;
Кучку курву Божићевић Анту,
Који ми је Јадар освојио
И под своје крило прихватио,
Хоћу нега на коло вргнути“¹

И почео је био, као што се зарекао, ама је прошао као што се није надао.

Лозницу је истина био опсео, стеснио, и нападао љуто, али се у њој Анта и Поцерац држаше јуначки, док им и Лука стиже у помоћ те Турке славно одбише и на Дрину натераше.

Године 1811 и 1812 није било великих бојева на Дрини око Лознице.

А године 1813 Анта се разболи и умре.¹

После његове смрти, помиње се, као војвода у Лозници, његов син *Богосав Божићевић*, али су *Максим Крстић* а нарочито *Петар Молер* заузели власт и бригу Божићевића Анте.

Антина је ћи г-ђа *Томанија*, жена покојног *Јеврема Обреновића*, баба по оцу Кнеза *Милана М. Обреновића IV*.

Антино име и држање задахнуло је и ону песму коју сада скоро свако дете зна и пева, и коју ми стављамо ниже међу песме, севане у подринском округу, у којој оно везир јавља: за што не може да дође цару на диван.

Јевта Савић

САВЕТНИК

Јевта Савић родио се у Тршићу, где и Вук. Он је био нешто и род покојноме Вуку, па га је он први и почео учити књизи.

Осем тога, ништа не знам за ранији живот овога Јевте, докле, после смрти Турчиње, не изађоше Анта Божићевић и овај Јевта Савић, као најглавнији људи, те уговореше с Мехмед-Капетаном Видајићем овај уговор, који смо мало пре помињали.

¹ Као узрок смрти Анте Божићевића, неки чича Станко Триковић, издаше и рођак Антин, прича нешто што нисмо досад никад чули. На име да је био нападнут и бијен у манастиру Троишки, и да је од тога умрло. Нанао га је, вели, неки Крста војвода рађевски. Ово тек помињемо, да би се ствар што боље разазнала.

Кнез Јевта Савић био је доцније члан „Правитељствујушега Совѣта“, и, у Београду је, 1808, дао Југовићу своју кућу, те је овај уредно и отворно *прву велику школу*.

Кнез Јевта је слан више пута да преговара с Турцима, а године 1818 видимо га последњи пут, као депутата одређеног да иде у Софију¹ Челеби-Ефендији, да се разговара о условима мира.

Нисам могао никакo дознати куд се, најпосле, део овај човек.

Нека би ово неколико реда подсетило оне који би што знали да забележе што више о животу овога честитог Јадранина, који је био и учитељ ономе који после изађе учитељ свима нама, и војвода, и судија, и законодавац, и дипломата, и један од протектора *пре велике школе* у Србији.

Тодор Бојиновић

Родио се у Горњем Добрићу, у Јадру. Уз немачки рат, био је у Лозници мали буљубана над драговолцима (срајкорима), и с Немцима је чувао Дрину од Турака. Кад се Немци врате, он се не смеде одмах предати Турцима, него се одметне у хајдуке, па се после преда, пошто се умири са свим, и од тога је доба живео мирно код своје куће, као и остали селаци. Године 1804 постави га Турчија као буљубану над десном страном Јадра, и пошаље га на Лешницу те претера Турке преко Дрине, и улогори се у *Ранитовачи*. Ту је мудро уређивао, и, кад Турци ударе, храбро се борио, ама је множини турске војске најпосле морао уступити. Пошто Турчија те јесени погине, он остане у Јадру најзнатнији човек од војничкога реда, и док је год Мехмед-Капетан држао српску војску у Лозници, он је био први; а кад се Јадар по том опет одвоји са свим од београдскога нашалука, и кад се брда Турцима, он остане код своје куће, као и пре што је био. Кад Турци, у пролеће 1806, ударе на нахију шабачку, он не може срцу одолети, него с неколико момака отиде преко Цера, и стане се бити с Турцима.

Његова кућа и жена била је у Јадру, за то му стану неки

¹ *Гласник IV*, стр. 156 и 160.

говорити: да он није дошао да се бије, него да су га Турци послали да шнијуни. Кад Тодор чује то, он се зарече да ће на првом боју или погинути, или Турчина жива ухватити и показати им за што је дошао. И тако на првом боју потегне из пушке те убије једног Турчина, а други Турчин, видећи да је он избацио пушку, учини јуриш да му одсече главу, а он распали пушком кичачки Турчина по глави, онесвести га мало и обори на земљу, па притисне да га веже; но док он овога свеже, други потегне из пушке, те га рани у кук. И тако његови момци доведу пред Јакова и њега рањена и Турчина везана. После се излечи у манастиру Радовашници, но остане малко хром, а таче му не изваде из кука.

Кад Јаков, 1807 године, дође те опет побуни Јадар и Рађевину, он постави у Јадру војводом *Антонија Богичевића*, и испоставља неколико буљубаша, а Војиновић, поред свију својих заслуга и јунаштва, остане онако, и сам од своје воље скупи неколико момака, те стане изнад Лешнице опет чувати стражу од Турака. Јаков се, истина, доцније кајао за што је Војиновића оставио без ништа, али то остане тако.

Године 1808 подбуне Војиновића његови момци и пријатељи да тражи да му се даде десна страна Јадра, да буде над њом бар буљубаша (под Антонијем). И тако он, с верним другом својим *Гаврилом Цакленом*, из Бегове Лешнице, дође у Београд (у јесен 1808 године), да то тражи; но будући је Антоније, као војвода и богат човек, имао свуда више пријатеља него он, то Совет окриви и њега и Цаклена, и пођу да их обојицу (као *немирне људе, који се противе постављеној уредби*) затворе у кулу; а они, дознавши то, побегну те се сакрију у некакву трговачку лађу, и по том утеку пешице у нахију шабачку, а коњи са свим пртљагом остану им у Београду, те пропадну. После тога, године 1809, Цаклен пређе преко Дрине на војску, и тамо погине; а Војиновић, не смејући од Антонија нићи у Јадар на своју баштину, остане у нахији шабачкој, у селу Добрићу, и стане опет, онако хром и стар (већ преко 50 година), на ново вртити, орати и копати, те се хранити са женом и децом.

Ту је тако живео до године 1813. А кад те године Турци обладају Србијом, он се врати у Јадар, а Турци га ухвате и одведу у Зворник те обесе.

Војиновић је био човек крупан, сувих дугачких образа с испалим јатодицама, голема покучаста носа, повеликих и дебелих бркова, а страшног јуначког погледа. Био је не само храбри јунак, него и мудри управник и велики започија у војсци; све је тежио на немачке уредбе, што је уз рат видео у Немаца¹.

Вук Стефановић Караџић

Кад је у Јадру и Рађевини ишао шапат од уста до уста: да се може народ надати нечем што се јасно није ни разумевало али је ипак сва срца српска загревало надом, да ће бити крај сили турској, и настати власт хришћанска, уз коју су замишљане све доброте: онда се у маленом селу Тршићу, сат места на југоисток од Лознице, лицем на Митров дан (26 Октобра) 1787, роди детеице коме намењено беше да преобрази царство српскога духа, да новим дахом задахне, да новим путем окрене сву умну радњу српскога народа.

То детеице је *Вук Стефановић Караџић*.

Отац Вуков звао се *Стеван Јоксимовић*, а мајка *Јегда*. Они су се много обрадовали чеду свом; јер им петоро деце, пре њега, већ беше покрила црна земља. За то и зажелеше да овоме мушкарцу сада буде наденуто име, на које не иду ни уроци нити друге невидовне силе. И дете доби име „Вук“, и оста живо и здраво на велику срећу српскоме народу.

Детињство је своје провео Вук у кући очиној, и уз крило мајке своје јамачно се први пут задахнуо миљем народнога духа, слушајући из њених уста красну песму која је обично помагала да јој се вретено брже окреће, или бајну приповетку, када би, у дуге зимње вечери, причала о давним временима и чудесима, за која још само прича зна. У то доба морала је уићи у душу младоме Вуку и сласт гусланих звукова, када је по који старац,

¹ Вук, у *Даници* за 1829, стр. 16—20.

с пола затвореним, а пола сузним очима, преко струна јаворових гусала исказивао бље и наде срца народнога.

Близи је Вука почео учити неки рођак њихов *Јевга Савић*, који је и без тога стекао лепих заслуга за своју отаџбину.

После тога учења, отац да Вука у манастир Трношу.

Вук је дивно описао не само своје учење у Трноши него и сав начин школовања и поступање са ђацима у манастиру.

У Трноши није дуго остао, или што се тамо више радило него учило, или што му отац није могао дати ни оно мало плате, што је требало дати за то учење.

Враћен кући, Вук је ишао за стоком, али се није растављао од књиге; не имајући мастила, он би утупао барута, па размутио у води, и тиме би почињао записивати песме, приче, и пословице. Овакав је смеран почетак колошким делима која иза тога посташе.

Сељани су гледали на Вука као на неко необично дете, и сам снахија тршићки Сулејман-бег Алибеговић, кад би год долазио у село, призивао би Вука да му што запише или прочита, и давао би му места за совром својом.

Година 1804 донесе нов облик свој Србији. Задими се барут по свој Шумадији; две непријатељске давнашње силе судариш се јавно: наста рат између Срба и Турака. Јадар се диже, као и други крајеви српски. Вођ устаницима беше *Ђорђе Ђурчија*, а уз њега видимо, као писара, младога *Вука* из Тршића.

Турци пређу у Јадар и повале Тршић, доцније и Ђурчија погине; те Вук помисли како да се даље учи. Године 1806, било му је 19 година. Тада се јави школској власти у Карловцима да га прими у гимназију; али с толико година а без „уредна сведочанства“ о свршеним пре тога наукама, не хте га примити професорски збор. Ипак је он ту остао неко време, учећи се колико је могао као драговолац.

Из Карловаца дође опет кући, а тада је Јадар био по други пут отет од Турака. Сад постане писар *Јакову Ненадовићу*.

Доцније га видимо као писара у Совету, а 1808, кад је Југовић отворио велику школу у Београду, Вук навали на ново учити

се. Но прекомерно напрезање свали га у болест, те морадне оставити се школе и опет отићи у службу.

Године 1811, 1812, и 1813 био је царинар у Кладову, неки комисар советски у Неготину, и најпосле је управљао срезом брзопалачким.

По пронасти године 1813, отишао је у Беч. Сиромаш, млад, и непознат у толиком свету, Вук се ипак надао да ће га жеља за науком намерити на каква год доброга човека и путевођа. И није се преварио: тамо се позна с чувеним *Копитаром*, који га понуди да унесе у књижевност језик народни, место црквено-словенског којим се дотле писало.

То је био посао тежак, али вредном и даровитом Вуку све пође за руком; јер већ године 1814 изађоше на свет две Вукове књиге: „*Мала просто-народна славено-српска песнарица*“, и „*Писменица српског језика*“.

После је долазио у Србију, и познавши се са чувеним гусларом *Стеваном Подруговићем*, добио је материјала и за другу „*Песмарицу*“ коју издаде 1815.

Иза тих радова, Вук навали радити на *Речнику*. Ево шта он сам прича о том раду: „Копитар је, вели Вук: — свако вече, и на снегу и на киши, долазио к мени. Ја му казивах шта која реч значи, докле је год не би сватио, за тим поче Копитар преводити речи на латински и немачки. Сваки дан се наш посао помицаше даље, и тако за три године би готов да се штампана речник са 26.270 речи. Ово време не ћу никад заборавити; тада је моје непоуздано знање српскога језика постало поуздано; тада ми се мало по мало роди мисао о форми речи, о њезиној граматичкој примени, и о разлици изговора по пределу и племену. Тако упућен Копитаром, све сам се више познавао са својим позивом, и постајао у њему све поузданији“.

Учени свет прими ово Вуково дело с највећим задовољством. То охрабри Вука, те оде године 1819 у Русију, да испита изворе сроднога језика. Тамо је он био свуда лено примљен, и постао је члан друштва „*Пријатеља руске књижевности*“, и „*Кривковскога ученога друштва*“.

На позив Кнеза Милоша, дође у Србију 1820 године, и ту се почне световање о уређењу школа. Али, због неких малодушних завидљиваца, на скоро остави Србију и врати се опет у Беч. Тамо спреми народне песме за штампну, али њих забрани дворска цензура. Он их штампна у Липисци 1823—1824.

У то доба познао се Вук са славним немачким песником Гетом, који је први једну народну песму српску превео на немачки, а тако и с Фатером, који је написао једну расправу, како треба разумевати српске јуначке песме, и с другим славним књижевницима.

Још године 1819 почео је преводити *Нови Завет*; али је у том био рђаве талије: енглеско библијско друштво, коме он тај превод понуди, не прими га, а прими превод *Ат. Стојковића*, који је готово наказа у тој врсти.

Међу тим је Вук издавао у Бечу Забавник „*Даницу*“ за 1826, 1827, и 1828. Ове последње године позове га Кнез Милош у Србију, и постави га председником београдског магистрата. Ту није остао дуго, него је, 1831 године, опет отишао у Беч. Зашто је ово било, показује најбоље писмо његово које је писао Кнезу Милошу 18. Априла 1832.¹

Вративши се у Беч, Вук пође опет у Петроград 1833. Ту се познао с владиком црногорским Петром II, појетом.

Године 1834 био је Вук у Далмацији, Дубровнику, и у Црној Гори, после чега је написао на немачком језику „*Црна Гора и Црногорци*“.

Да би прегледније било све оно што је српском народу остало од Вукова пера, ми овде стављамо, у колико смо могли дознати, редом по годинама све што је Вук написао, или скупио, па или сам издао на свет или је издато и после њега.

Тако је изашла:

1814 *Мали простонародња Славено-српска песнарица*. Виена.

1814 *Писменица српскога језика* по говору простога народа написана у Виени.

1815 *Критика на „Љубомира у Јелисуму“* у Нов. Српским.

1815 *Мала простонародна славено-српска пјесарица II част* у Виени.

¹ *Српски Улак* за 1843. Бр. 6, 7, 8, и 9.

1818 *Српски Рјечник*. Беч.

1819 *Критика на III део „Љубомира“*.

1821 *Народне Српске приповијетке*. Беч.

• *Одговор Штичкаловићу или Рачићу*. Беч.

• *Писмо Д. Фрушићу*. Беч.

• *Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима, а особито Благоју Штичкаловићу и старицу Куцкалу*. Беч.

• *Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарскога језика*.

1823 *Народне Српске Пјесме II и III*. Липиска.

1824 *Народне Српске Пјесме I*.

1824 *Огледи Светога Писма на српском језику*.

1826 *Даница за 1826*.

1827 *Житије Ђорђа Арсенијевића Емануела*. Пешта.

• *Даница за 1827*.

• *Први Српски Буквар*. Беч.

1828 *Даница за 1828*.

• *Милош Обреновић, Кнез Србији или Грађа за Историју нашега времена*. Вудин.

1829 *Даница за 1829*.

1833 *Љуке Миловановића опит настављено к Српској Сличности и Слогомјерју или просодији*.

• *Народне Српске Пјесме IV*. Беч.

1834 *Даница за 1834*.

1836 *Народне Српске Пословице*. Петње.

1839 *Одговор на Ситнице Језикословне Ј. Хаџића — М. Светића*. Беч.

1841 *Српске Народне Пјесме I* друго издање. Беч.

1843 *Вуков одговор на Утук Милоша Светића*. Беч.

1845 *Народне Српске Пјесме II*. Беч.

• *В. С. Караџића и Саве Текелије писма Платону Аганацковићу*. Беч.

1846 *Српске Народне Пјесме III*. Беч.

1847 *Нови Зајет*. Беч.

• *Господину са два крета*.

1849 *Српске народне пословице II издање*. Беч.

• *Ковчежић за историју, језик, и обичаје Срба сва три закона*. Беч.

1852 *Српски Рјечник II издање*. Беч.

1853 *Српске Народне Приповијетке*. Беч.

1857 *Примјери Српско-славенскога језика*. Беч.

1860 „Правителствујућин Совѣтъ Сербскія“ за време Карађорђејева. Беч.

1862 *Српске Народне Пјесме* IV. Беч.

1863 *Приправа за Историју свега Свијета* превео Дим. Владисављевић. Беч.

1864 *Нови Завет*, III издање; 1857 II издање. Беч.

1865 *Српске Народне Пјесме* V. Беч.

1866 „ „ „ из Херцеговине (женске). Беч.

1867 *Живот и обичаји народа Српскога*. Беч.

„ *Нови Завет* IV издање.

1872 *Deutsch-Serbisches Wörterbuch*, Wien 1872.

1875 *Српске Народне Пјесме*, II, треће издање, Беч.

У рукопису је Вук оставио још доста ствари, које су све важне за историју и за познавање живота српскога народа.

Вук је умро у Бечу 26 Јануара 1864 (по ст. кал.) у 74 години свога живота.

Вук је био средњег раста; лице му је било некако троугласто с испалим јагодицама, а упалим малим, плавим, светлим очима које су готово увек гледале преда се; густе проседе обрве, и велики бркови давали су његовом лицу са свим особити оштар израз.

Он је носио увек дугачки капут, а на ногама високе чизме. Лева му је нога била покупљена у прегибалу, за то је је носио увек на штули; с тога је и шао увек лагано. На глави је носио свакад вес који није скидао готово никад.

Особито је слатко умео да прича, а уз реч би често изговарао немачки: *мајн гот!*

Вук је оставио после своје смрти жену и двоје деце: сина *Димитрија*, који је официр у руској служби, и ћер *Мину*, која је била удата за пок. *Алексу Вукомановића*, и сада, као удовица, живи у Бечу, са синчићем и мајком својом, старом госпођом *Вуковицом*.

Пеца (Петар)

из КЛУБАНА

Пеца је родом из села Клубана, у Јадру. Родио се у другој поли прошлога века, тако, да га је устанак од 1804 затекао већ као човека зрела.

Пеца се одликовао личним јунаштвом у много прилика, и познавајући сва места и обичаје Турава, могао је проћи кроза све њихове страже и заседе.

Пеца је примио из руку Молерових оно писмо 1813 године¹, за које се прича да га је Молер написао крвљу сројом молећи за помоћ. И то писмо Пеца је срећно провео кроз Турке и предао српским војводама на Церу, али Лозници није било помоћи.

Пеца је умро код своје куће, у Клуцима, 1851 године.

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Пољане, место веће од Јагодње површином, између Постоња и Круња, 1 сат и по на северозапад од Сокола. Помиње се овде за то, што је сва прилика да су то оне *Пољане*, на које су Маџари полатали некакво право после смрти Деспота Стевана Високог². Али где су ту градови *Бродар* и *Зенизед*, нисмо могли дознати. Може бити да су и ова имена у записивању онакажена.

Баурић, шанац на брду Ваурићу, на Дрини, не далеко од утока Љубовиће у Дрину. Како је Соко, као средина некадашњој сокоској нахији, био у рукама турским, тако је Ваурић био не само шанац за војску, него и главно место за управу сокоске нахије. Ту је био магистрат за време Карађорђа³.

Симино Брдо, заселак од села Цикота, на десној страни Јадра, 4 сата на исток од Лознице. Ту се обично скупљала српска војска од 1804 до 1813. Ту се она повукла и несрећне године 1813, кад је Лозницу већ била изгубила.

Ту је била пошта.

Рожањ, брдоравањ између Сокола и Петрине Стијене. На Рожању су на више места били шанчеви⁴ одакле су Срби тукли Соко, и бранили Рађевину од излазака Сокољана. Ту се многа

¹ Правителств. Совѣтъ, стр. 68.

² *Отаџбина* II, стр. 198.

³ *Гласник* IV, стр. 184.

⁴ Особито се помиње *Мрчки*, на ком је шанац био јако утврђен. (*Голубица* V, стр. 173, 221 и даље).

крв пролила и српска и турска, а и разних народности аустриске царевине за ранијих ратова.

Торник, село у азбуковачком срезу, 17 сата на југоисток од Лознице. Пок. *Петар Јокић* овако вели за то место: „На Торнику, више Сокола, главном шанцу ваљевске нахије, поглавица је био Јеврем Ненадовић, са старешинама, које су му биле млађе“.

Ранитовача, на левој страни Јадра, код његова утока у Дрину, била је некад сва под шумом, а сад је претворена у родне кукурузне њиве. Ту је *Бојиновић* имао шанца против Турака прекодринаца. Ту се и доцније догађао многи судар, а на том су месту Турци дочекали Кнеза Милоша, кад је оно ишао преко Дрине на Браћево, у логор *Куршид-паше*, да преговара о миру 1815 године.¹

Тршић, мало село, 1 сат на југо-исток од Лознице, остаће до века у спомену за то што се у њему родио отац нове српске књижевности, *Вук Стефановић Караџић*, 26 Октобра 1787.

Сикирић, у буковичком пољу крај Дрине, где има и стари шанца. У једном боју на Сикирићу одликовао се неки *Берјан*, и ту своју леву руку изгубио. Не зна се одакле је; али је, прича се, јуначки осветлио српски образ.

Рађево Поље, средина Рађевине², где су године 1808 Су-

¹ Кад је Кнез Милош, 1815, наумио да иде у Босну пред Куршид-пашу, јавио то осталима српским старешинама: Молеру, Проти Смиљанићу, Мелентију Студеничанину, Паштрмацу, и другим, и кад су га сви одвраћали од тога пута, рекао му је Паштрмац овако:

— Ако ти је, господару, омрзао живот, можеш с првога грма скочити, те врат сломити пре воље Божје, а да не идеш чак тамо. Но ако баш навреш и отидеш, онда си ти највећа будала, јер своју главу сам носиш Турцима на шљак!

— Али, Паштрмаче, одговори Милош: — ако да Бог, те ја одем и вратим се здраво, ко ће онда бити највећа будала: ја, или ти?

— А! викне радостан Паштрмац: — онда не ћеш бити ни ти, ни ја, него везир највећа будала под небом који те пусти.

² *Рађевину* нам ваља поменути и као предео на који је мађарски краљ Лудвик 1426 године полагао непаково право, ако би Деспот Стеван Високи умро без деле („*Отаџбина*“ за Фебруар 1875 г., стр. 188.)

леман-паша и Хаџи-бег из Сребрнице са 25.000 војске били разбијени. Разбио их је Прота Ненадовић и војвода Максим Крстић. — На Рађево Пољу била је улогорена турска војска и године 1815, чекајући шта ће бити с Таја-пашом на Чачку.

Мраморје, у врх поља узовичког, ниже ушћа Грачанице. Ту је Вучићева војска имала жесток бој с Турцима, кад их је, 1834, изгонила из Подриња¹.

Сакар и *Мали Зворник* места су толико пута помињана по новинама, и можда ће се на њима најпре приметити наставак наше историјске парнице с Турцима. За њих оба казано је у почетку доста.

Брачинац, брдо на источној страни Јадра, на граници шабачког округа. Овде је године 1813, по заповести *Јанићија Бурића*, премештена сва војска из Јадра, и дозвани су Јасеничани и Космајци из свога шанца у Лешници, а Турци, опазивши њихов шанца празан, увукли се, и тако Јанка Поцерца са свим затворили.² Овде је и године 1834 био стан војсци која је ишла да заузме подрински округ, који се, по хатишерима од 1830 и 1833 године, имао вратити Србији.

Царско Поље. На западној страни села Руђана има једно поље које се зове „Царско“. На том пољу има *Царски Брег*, који је широк око 10 хвата, а висок за 2 хвата. О постању и имену овога брежуљка прича се ово: Неки је цар путовао с војском, па се ставио на том пољу, док се војсци хлеб испече. Хлеб не стигне одмах, а војници, гладни, стану се буњати. Кад то цар опази, зовне их све, и каже да је хлеб већ скоро готов, него, док он стигне, да сваки узме по једну шаку земље, и да баца на једно место које им је означио. Војници учине што им цар заповеди, а то изађе велики брег! Тада им цар рече: „Гле-

¹ Док је српска војска, после разбоја Турака, становала на Мраморју, неки *Јеротије Максимовић*, из Читлука, преплива Дрину на коњу, и не гледајући на плотуне пушака турских из карауле, растера стражаре све, запади караулу, и врати се натраг, као да је био у шетњи.

² *Причања Петра Јокића*, у рукопису.

дајте, колики брег поста од оно мало земље, што сваки од вас донесе у шаџи! Много више хране потрошите ви сваки о сваком оброку. С тога се не жистите, што све не бива баш угод кад нам затреба“. У то стигне и хлеб, и војска се нахрани, па оде својим путем, а брег од земље остане усред поља, и сад се он зове „Царски Брег“ а поље „Царско Поље“.

Тичар, поље испод Лознице, на десној обали Дрине. Прича се да су се на том пољу, године 1770, биле тиче чворкови са скаканицама. Једни су друге тако затирали да су телесима својим били све поље покрили. Чворци су победили скакавце. Отуд је, веле, остало пољу име *Тичар*. На Тичар је пала, 1810 силна турска војска, која је опколила Лозницу и држала је у чврестој опсади 12 дана. Оближње војводе нису могле ништа сили учинити, него замоле Карађорђа, и он дође с војском готово целе Шумадије, и с капетаном *Никићем*, клименташем из Срема родом, али у руској војсци, који доведе и неколико стотина нових козака — Руса.

— Коокуде, рекне Карађорђе војводама: — зар се толико дана бијете, на Турци све на једном месту.

— Сила је, господару, одговоре војводе: — ми је бијемо а вој се не познаје.

— А колико вас се војвода ранило, упита он: — кад сте се тако били?

Одмах нареди што треба да се спреми још ту ноћ, и сутра дан, 6 Октобра 1810, отвори се жесток бој, који је трајао 8 сата. У том боју Карађорђе је сам с тобџијама вукао топове и намештао одавде ће боље гући Турке. Вукући топове, кажу да је био расплатно кошуљу сјред од појаса до дна, а чакшира није имао него је био у тозлудима... Он сам вели, да су рањени: Поп Лука, Чунић, Мутав, Цинцар Јанко, Капетан Милисав, и многи други. Док је битка трајала, кажу да је Јаков био наредио, да се с једне стране из топова пуца на Турке преко српске војске. Карађорђе му поручи да не чини то, а он не послуша. Вожд оћути докле Турке не разбије, па онда пошаље да му дође Јаков а нареди плотун Јасеничана да га разнесу на пушкама. Ранчује се то по војводама, и они стану молити рањенога Пона Луку, да моли Карађорђа не би

ли опростио Јакову. Лука је лежао у шатору с рањеном ногом, коју је о конопцу љуљао. У то дође к њему Карађорђе, Лука га почне молити да Јакову опрости, а то исто навале искати и друге војводе.

— Е, коокуде, рекне Карађорђе: — не дате ми пса убити. Нека га мутна вода носи; само нека ми скоро не иде на очи.

У том боју погинуло је 117 војника, а рањено 178.

После победе, дођу испреко Дрине неки Турци, да се разговоре о миру. Кад приђу српским војводама, уштају:

— Ко је међу нама Црни Ђорђије?

— Ја сам, одговори им он сам: — неком сам при, а неком и бео.

Турци, видећи њега у гуњу а све друге војводе у чоси, и на њима се сија сребро и злато, нису могли веровати да је то он главом. Кад сврше разговор за који су дошли, они, праштајући се, рекну:

— Поздравите, бива, Карађорђија, од наше стране.¹

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

Варош је 1, *варошице* 2, *села* 89, *заселака* 22, глава пореских било је 1870 године 9.343 у подринском округу.

Лозница је варош, и столица свој окружној упрани. Она је на речици Штири, под брдом Гучевои, са северне му стране, на $\frac{1}{4}$ сата од Дрине.

Ако се не би примило оно што г. Баниц вели да је Лозница стари римски *Гензис* (Gensis): онда је ово место скорашње. У нашим споменицима наводи се само да је Краљ Милутин део Хиландару „Врђзовоу и сѣ заселилми в Лозници“². Али, да ли је то ова Лозница, или која друга, ми немамо ни по чем да тврдимо, нити да одричемо.

¹ О овој битци глед. *Писмо Карађорђево* од 8 Октобра 1810 из Лознице (Правителствујућий Совѣтъ, стр. 45, а и *Србијанке* књ. IV, стр. 23—33.

² *Monumenta Serbica*, 59.

О постању Лознице ни сами мештани не причају ништа: само се говори то једно, да је добила име од многих дивљих лоза (вињага), којима је у старо време био обрастао сав брежуљак *Кличеван*, који је мало на југозапад од вароши Лознице.

Тек од почетка онога века, управо од године 1804, Лозница улази у нашу историју као место на ком су се сусретали браниоци српства и представници турства. Њу је, као што је већ причано, 1804 био освојио, са својим четама, *Борђе Курчија*, али тек за кратко време.

После тога, до године 1807, она је била под Турцима, на миру. Те године пак упадну Јаков и Лука Лазаревић у Јадар и у Рађевину, па освоје и Лозницу. У Лозници тада постане војвода *Антоније* или *Анта Богђевић*, кога смо већ помињали.

Мало за тим удари силна турска војска на Лозницу, и затвори Богђевића у шанцу. У помоћ му дође, поред осталих вођа, и сам Карађорђе, и после дугог и крвавог боја, разбије Турке, и натера их на Дрину, а Лозницу ослободи. Тај велики бој био је у понедељак, на свете Тројнице. Међу многим другима, ту је тада погинуо *Конда*¹ и *Живко Дабил*.

Године 1809, у пролеће, Лука Лазаревић пређе са шабачком војском и Јадранима преко Дрине ниже *Лешнице*, а Кнез Сима опет с београдском нахијом и ваљенском удари најпре на Соко, а кад му не могне ништа учинити, од остави око њега јаке страже, а са главном војском пређе преко Дрине, више Сребрнице, и тамо стане народ одметати и с Турцима се бити. Али несрећа на Каменици све поквари. Чувши да су Турци продрли на Каменици и да их ни Делиград не може оставити, Карађорђе похита од Новог Пазара к Бујрији и Делиграду, а војводама нише да се сви повуку на старе међе.

По што се српска војска, на тај начин, повуче на десну обалу Дрине, стану се Турци прикупљати, и, године 1810, ударе големом силом на Лозницу.

¹ Кад смо, под Београдом, чинили помен јунаку *Конди*, нисмо знали да је он овде погинуо. Бог нека га прости!

Опет је био затворен у бој Богђевић, и опет је дошао у помоћ и сам Карађорђе са цветом војвода и јунака. У једном писму, које је Карађорђе писао у Лозници, 8 Октобра 1810, *Милану Обреновићу*, *Миленку Стојковићу*, и *Петру Добрици*, види се да је Анта Богђевић са 1200 људи био опседнут 12 дана; и да су га Турци тукли из великих топова и кумбара. 5 Октобра пустила се у бој ова српска војска с поља, с Турцима, који су опсађивали Лозницу. 6, на Св. Тому, бој је трајао 8 сата; „баталија нигде није била већа“, вели Карађорђе. Срби су имали рањених 178, а погинуло је 117; међу рањенима су: *Лука Лазаревић*, *Стојан Чушић*, *Мутап*, *Јанко Цинцар*, *Калетан Милисав*; и много главних буљубаша и момака. Под сваки старешином по три су једика погинула. Карађорђе, даље, казује колико је из које нахије момака погинуло, а колико рањено.

Године 1813, у Августу месецу, находимо у Лозници, као управника, војводу *Петра Николајевића Молера*, јер је *Анта Богђевић* већ био умро.

Турци, по што су освојили Лешницу, ударе свом силом на Лозницу. Молер, тако ојкољен, имао је у шанцу око 800 Јадрана и 6 топова.

Турци их окруже са свих страна, и стану их тући из највећих топова и кумбара, и прикучивши се кроза земљу к шанцу, побију им из пешана све тобије, да им већ није било вајде од топова. Срби су били начинили из шанца до на Штиру кроза земљу *тавник*,¹ кроз који су силазили те воду захватили, а Турци, дознавши за то, одврате Штиру на другу страну, те тако шанец остане без воде. Турци и тамо пошљу владика зворничкога те позове Србе на предају, али „Молер, вели Вук,² није владикама вјеровао ни другејех ствари, а камо ли у таком послу, него за-

¹ „Il faut remarquer que les Serbiens lorsque ils manquent d'eau creuent des souterrains pour conduire les chevaux et faire parvenir les soldats à quelque source ou puits“ *Mémoire du Gramberg y Razbory* Сочиненія *Нила Попова* од *Богинића*, стр. 138.

² *Вука*, Правит. Совѣт, стр. 67.

иште у везира да остави ватру, и да одреди своје посланике да се разговоре о предаји⁴. Везир то учини, и турски се посланици састану с Молером. Турци заишту да Срби положе оружје, па да их све пошљу Хаџи-Бегу у Сребрницу (јер се онда мислило и говорило да је он особити пријатељ Србима); и онде да се доведе сваком своје робље (жене и деца), па даље куд их одреде; а Молер заиште да их Турци пропусте с оружјем, да изиђу из шанца и прођу кроз турску војску, па да иду куд хоће, а њима да оставе шанца и топове с чебаном која је у сандуцима. Турци не пристану на искаше Молерово, нити Молер на турско, него се, по растанку, настави бој као и пре. Вративши се Молер с овога договора у шанца Србима, каже им све по реду шта Турци ишту, па најпосле дода ово: — Ја, браћо, жив Турцима у руке не ћу, а ви ако хоћете, ето вам Турака; ја идем на шанца, нека ме убију: ако ли се и ви нисте ради на овај начин предавати Турцима, а ми да бежимо једну ноћ кроз Турке, па који изађе, изађе, а који погине, Бог да га прости! Боље нам је свика изгинути, него се Турцима у руке предати. До сад сте, браћо, били на мојој души, а сад вас ја скидам са своје душе и остајете господари од себе; ако ћете се предавати, ето вам Турака; ако ћете бежати, ја сам с вама.“

На овај очајнички Молеров говор, сви пристану да беже кроз Турке. На три дана пре него ће побећи, Молер напише писмо српским старешњацима. Вук каже да су му причали људи који су били на месту, да га је својом краљу написао; у том писму им јави у каквој је невољи, него да гледају да их избаве, и то овако: најпре да пошљу у Гучево што више могу пешака, а они с коњицима и топовима да се покажу одоздо уз поље, па кад се турска сила обрне к њима, онда они из Гучева да се прикуче к шанцу а они из шанца да јурише на Турке, и тако да се састану. Најпосле, дода и то: „Ако ко жели да проваднем ја, пожалите барем народ овај, и гледајте да би га избавили.“ Писмо ово узме из шанца неки Пецо из Клубаца с још једним другом, којима Молер да 10 дуката, и срећно прођу кроз Турке и писмо однесу у српски логор. Кад, за три дана, не буде никаква гласа на ово писмо,

они се у шанцу договоре да беже, и то једну ноћ кад је била велика киша и ветар, а помрчина да се прет пред оком није могао видети. Заказано је било свима, ако би кога Турци познали, да не меће пушака, него да се брани пожем и другим чим може. Сви изиђу из шанца на велику доњу капију од Штире, па оданде обрне куд је ко знао, и, колико је познато, прођу с миром кроз Турке, јер нигде пушка не пуцне; али кад у јутру рано Турци опазе да су они побегли, одмах ударе за њима у потеру на све стране, особито делије, и многе сустигну и побију. Молерове је коње побила један дан турска кумбара, која се међу њима распукла, а војводе Анте Богичевића син *Бојо* изађе на коњу (*после свију*, јер му пре нису дали, да не би Турци опазили кад коњ пође мостом, који је од дасака био начињен, и пред капијом се спуштао преко онкона), и за велико чудо прође срећно кроз Турке. Од 800 људи који су били у шанцу, 200 их је погинуло онде, а око 400 у бежању, те тако их је једва око 200 остало у животу.¹

После те несреће, Турци су држали Лозницу чак до 1834, док нису Јадар и Рађевина опет придружени Србији.

Лозница је тако постала главно место новог подринскога округа. Ту је полицијска, судска, црквена, и војничка, окружна власт. Гимназијска реалчица, отворена 1871, са 2 разреда, 4 наставника, и 23 ученика.

На плату ових наставника издато је 1874 рачунске године 12.576 гроша пор., или 5.295·15 динара.

Основна школа мушка с 4 разреда, 3 наставника, и 118 ученика.

Женска од 1858, са 4 разреда, 1 учитељком, и 30 ученица.

У Лозници, осем земљорадње и трговине, раде се овн занати: хлебарски, чизмарски, папучарски, опанчарски, кројачки, терзиски, абаџиски, бојаџиски, столарски, браварски, ковачки, коларски, зидарски, кроварски, цигљарски, дуванџиски, пушкарски,

¹ Велика хвала пок. *Вуку* и за ове податке о последњим данима српске Лознице, године 1813.

седларски, лончарски, берберски, сапунарски, ошачарски, и поткивачки.

У Лозници стоји и сада велики шанац, који се зове „Град“, и у ком је нова лена црква, довршена 1871, а и школа. У том је шанцу сахрањен, 1813, војвода Анта Вогићевић. По освојењу Лознице, Турци, као што се тамо прича, ископају мртво тело Антино, одсеку му главу, и однесу у Зворник, а тело баце у бару код шанца према Штири. Ноћу неки Срби изваде тело Антино из баре, и затрпају га у пређашњу гробницу, која је 5 хвата далеко правце к југу од источнога довртка јужних врата садашње лозничке цркве. На месту где су Антине кости нема никаквог другог белега до један покрупнији камен од валдрме, која је начињена око цркве.

У Лозници је било, 1870, и то у самој вароши, 285 пореских глава, а са засеонима имало их је 444.

Крупањ, варошица под Јагодњом, 5 сата на југоисток од Лознице, главно место среза рађевскога.

Крупањ је место мало; у њем је било 1870 само 126 пореских глава, али оно има лепу будућност због рудника, који се ту отпочињу разрађивати.

Управа топоница, и целокупан завод подринских рудника основан је на 10 минута испод вароши Крупања.

На Крупању је било више судара с Турцима. Њега је прво очистио од Турака *Борђе Бурчија* 1804, а и године 1808 био је на Крупању жесток бој.

У Крупању је канцеларија среза рађевскога; пошта; телеграф; црква; школа основна, мушка и женска.

Љубовија, варошица, у срезу азбуковачком, на Дрини, више утока Грачанице, а ниже ушћа речице Љубовије у Дрину. Има село Љубовића, а ово је скела Љубовија¹ где је прелазак у Босну, ђумрук, и карантин, и где је канцеларија среза азбуковачког. Ово је место 11 сата на југ од Лознице.

¹ Мештани зову ову варошицу *Љубовија* умекшавајући оно *ђ* које се изговара у имену села *Љубовије*.

У варошици Љубовији има само 28 глава пореских. И сад је отворена школа. Село Љубовића подале је од скеле.

Многи пишу и ово име Љубовија, али се тамо изговара овако како ми пишемо.

Села су подринска у опште мала бројем кућа. Ево их овде свију поименце:

Година број	Имена села	Број пореских глава	Пребавља далеко од оградног места	Година број	Имена села	Број пореских глава	Пребавља далеко од оградног места
	Варош			4	Вашчелуди	37	$\frac{1}{2}$
1	Лозница □ 1835	285	—	5	Крајиници	52	$\frac{1}{4}$
2	Црногорци	16	—	6	Запређе	30	—
3	Плоча	24	$\frac{3}{4}$		Свега . . .	444	—

I Срез азбуковачки

1	Доње Кошље	91	16	20	Кокорово	30	10
2	Грчић	70	17	21	Горње Село	38	10
3	Дрлаче □ ¹ 1836	73	15	22	Драгодб	97	11
4	Забрђе	45	16	23	Љубовића □ 1850	173	12
5	Горње Кошље	67	$18\frac{1}{2}$	24	Грачаница	41	$10\frac{1}{2}$
6	Г. Буковица □ 1873	265	$14\frac{1}{2}$	25	Читлаук	90	12
7	Доња Буковица	147	$13\frac{1}{2}$	26	Ловин	30	$11\frac{3}{4}$
8	Леовић	60	$15\frac{1}{2}$	27	Гледје	12	$12\frac{1}{2}$
9	Орбаница	76	$16\frac{1}{2}$	28	Бабин	58	13
10	Доња Орбаница	69	15	29	Црвча	154	9
11	Торник	39	17	30	Селанац	85	8
12	Савковићи	20	$17\frac{1}{4}$	31	Рујевац	77	8
13	Царина	86	10	32	Вољевци	118	9
14	Лелеци	44	$10\frac{1}{4}$	33	Постиве	34	10
15	Скадар	47	$10\frac{1}{2}$	34	Узовница	30	$10\frac{3}{4}$
16	Мрчки	38	$10\frac{3}{4}$	35	Тепави	30	$10\frac{1}{2}$
17	Пулези	35	10	36	Велеш	26	$10\frac{1}{4}$
18	Пећска □ 1844	10	$10\frac{1}{2}$	37	Кучевци	34	$11\frac{3}{4}$
19	Гуњаци	97	$9\frac{1}{2}$	38	В. Љубовија □ 1875	28	11
					Свега . . .	2.595	—

II Срез јадрански

1	Брасина	115	2	4	Г. Недјељце □ 1846	61	$1\frac{1}{2}$
2	Ковилача □ 1853	135	$\frac{1}{2}$	5	Слатина	83	2
3	Кореница	234	2	6	Зајача	36	$2\frac{1}{2}$

¹ Школа је код цркве у Г. Тријешници.

Редни број	Имена села	Број поре- ских глава	Пробавина далина од околног места	Редни број	Имена села	Број поре- ских глава	Пробавина далина од околног места
7	Вотњак	51	$\frac{3}{4}$	24	Рибарица	50	$3\frac{1}{2}$
8	Пасковац	40	2	25	Доња Бадава	148	$3\frac{1}{4}$
9	Тршић	58	1	26	Горња Бадава	188	$3\frac{1}{2}$
10	Доње Недјељце	54	1	27	Велико Село	90	$2\frac{1}{4}$
11	Шор	86	$\frac{1}{2}$	28	Брњак	81	$2\frac{1}{4}$
12	Липница	77	$\frac{1}{2}$	29	Брадић	97	2
13	Козјак	89	$\frac{1}{1}$	30	Помјача	44	$4\frac{1}{2}$
14	Гричара	49	1	31	Сипуља	136	$4\frac{1}{2}$
15	Стража	97	2	32	Тробосње	50	4
16	Доњи Добрић	156	2	33	Текерин □ 1843	79	4
17	Горњи Добрић	91	$1\frac{1}{2}$	34	Каменица	20	$3\frac{1}{4}$
18	Шурице	27	2	35	Милина	43	$3\frac{1}{2}$
19	Дворска	142	3	36	Љешвица □ 1871	147	2
20	Ступница	102	2	37	Јошева	81	$2\frac{1}{2}$
21	Цикоте	163	3	38	Трбушница	107	$\frac{1}{4}$
22	Симино Брдо	30	4	39	Руњани	100	$\frac{3}{4}$
23	Јаребнице □ 1846	171	3	40	Клубди	71	$\frac{1}{4}$
Свега						3629	—

III Срез рађевски

1	Крушац □ 1835	126	5	17	Цвјетуља	51	4
2	Кржава	97	5	18	Красава	118	4
3	Бањевац	96	5	19	Ликодра	95	4
4	Толсарач	98	$4\frac{1}{2}$	20	Костајник	108	2
5	Бјела Црња □ 1836	83	6	21	Бршница	49	$3\frac{1}{2}$
6	Равнаја	62	$7\frac{1}{2}$	22	Ливеновић	56	$4\frac{1}{2}$
7	Мојковић	106	7	23	Церова	112	3
8	Бјелотић	112	8	24	Борина	123	4
9	Бастав	83	8	25	Планина	36	5
10	Врбић	100	6	26	Радаљ	123	4
11	Шљивова	82	7	27	Д. Тријењица □ 1844	75	5
12	Ставе	62	7	28	Читлук	46	5
13	Кожарић	161	4	29	Цуљине	50	$4\frac{3}{4}$
14	Ковуша	29	4	30	Амајић	33	5
15	Завлака	98	4	31	Будинић	44	$4\frac{1}{2}$
16	Брезовица	165	4	32	Гојсавица	26	$4\frac{1}{4}$
Свега						2703	—

Примедба: У Даницама Вуковим, за 1827 и 1828 годину, имају имена села нахије зворничке (с ове стране Дрине), и нахије сокоске, која је данас већином у подринском округу. По том списку била су онда насељена, а данас су пушта, ова места: *Брђани, Дробић,*

(оба у нахији совоској), *Кољани, Острво, Шепачка ада, Кривића ада, Доњевац, Брезјаци, Кривајица, Прњавор трношки, Ада* итд. Сирдана, *Богоштица, Дробњаци, Населак, и Тован.* У Даницама за 1828 годину Вук помиње имена од 26 села у нахији совоској, у којима су Турци живели. Од ових села данас су насељени *Кучевци* (у Вука *Кученица*), *Велш, Долин* (сва три у срезу азбуковачком), *Тријењица* (у срезу рађевском) и *Шлијесково* (у рачанском срезу) а других нема у садашњим *Речницима*. Сва села која се у Вуковој Даницама не налазе, означена су у овом списку курзивом. У нахији совоској било је 1822 год. још 25 села, која данас спадају под срез рачански округа ужичког. Нека села била су онда под именом *горњи* и *доњи*, а то су: *Козјак, Сипуља, Гричара* и *Борина*. Село *Липница* у кнежини Јадранској два пут се помиње. У Рађевини забележено је село *Брагачић*, а данас га ту нема, али у срезу подгорском, округа ваљевског, има једно село овог имена.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ПОДРИНСКОГ

Редни број	Срезони	В Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКАВА		ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МАНАСТИРА	МИРСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Лозница варош . . .	1	—	5	6	—	1	1	1	1	2	2.039	444
2	Азбуковички	—	1	36	37	—	5	5	4	—	4	14.429	2.567
3	Јадрански	—	—	40	40	1	4	5	5	—	5	18.521	3.629
4	Рађевски	—	1	31	32	—	4	4	3	1	4	13.838	2.703
Свега		1	2	112	115	1	14	15	13	2	15	48.827	9.343

Округ подрински има дакле, по *Речнику г. К. Јовановића*, 115 насељених места, а у *Државномпису Србије*, свесци III, само је 91 место записано. Ова неједнакост долази отуд, што пописне комисије не пописују сваки заселак одвојено, већ узимљу сва места која једну општину чине као једно село. Овако погрешно рађено је и у овогодишњем попису људства.

Кад горњи број места распоредимо према броју житеља, онда излази да у подринском округу има

5 места, која имају од	101—200	житеља
41 место са по	201—500	"
39 места " "	500—1000	"
5 " " "	1000—2000	"
и варош Лозница са	—2039	"

Куће су највише од шепера на олепљене, а има и илетара; кровови су дрвени; виданих кућа и црепаних кровова врло је мало. Куће граде сами мештани, или Осаћани.¹ Не виђа се пред кућама онаких тремова и диванана као у Шумадији и у источним крајевима. Око кућа су вотњаци, вајати, и друге стаје

д. занимање, стање

Подринци су људи који се занимају и земљорадњом и сточарством. Земљорадња је већа дуж Дрине и Јадра, а сточарство у планинама.

¹ Онај кут од Босне, који гради Дрина својим током од Раче до близу Љубовиће, зове се *Осат*, и људи из тога краја зову се *Осаћани*. Они су махом мајстори који прелазе преко Дрине те граде куће и друге зграде по Србији и чак по Шумадији. Било је време, кад су они били једини мајстори у Србији. Ми смо на другом месту помињали тај *осаћански период* у историји нашег занемарства. Овде ћемо забележити друго нешто. Као год мутави (мутавије) што имају свој особити језик, тако исто и Осаћани, као мајстори, имају свој.

Ево неколико речи из тога осаћанско-мајсторског језика:

<i>Вџла</i>	рубља	<i>Трџм</i>	човек	<i>Шџитити</i>	дати
<i>Жаренџк</i>	дукат	<i>Тремка</i>	жена	<i>Кџурати</i>	гледати
<i>Чкодриџ</i>	грош	<i>Тремче</i>	дете	<i>Шџмни</i>	добар
<i>Мџиша</i>	месо	<i>Вџџа</i>	девојка	<i>Скџмни</i>	рђав
<i>Пџџа</i>	пасуљ	<i>Бџџриџа</i>	црква	<i>Кџриџа</i>	свиња
<i>Шџџа</i>	ракија	<i>Чџтрџ</i>	поп	<i>Кџџани</i>	дуван
<i>Мџорџа</i>	ваш	<i>Кџџаџ</i>	ковч	<i>Кџџије</i>	очи
<i>Волицџати</i>	говори	<i>Лџџаџ</i>	во	<i>Чџџџа</i>	нога, и т.д.
<i>Чџџџити</i>	ићи				

Кукуруз, нарочито око Дрине и Јадра, роди врло добро; друга су жита средња, винограда је мало (1953 мотике), а негде се и не зна за њих.

Ево шта веле бројеви из пописа обрађевина од 1867 године:

Кукуруза засејано	17.214	дана	орања
Пшенице	"	6.251	"	"
Овса	"	2.301	"	"
Јечма	"	365	"	"
Ражи	"	291	"	"
Проса	"	206	"	"
Крунџика	"	16	"	"
Елде	"	2	"	"
Кромџира	"	555	"	"

Корноплџе је било 1445, а лана 1379 дана. Ливада је пак било на 18.643 косо.

Воћана има доста и од више врста; јабука има: *Самонџклиџа, оврџача, ребџлуша, бедриџа, зуџаџа, будџмаџа, џулаџиџа, зелџениџа, џириџа, санаџиџа, џетроваџа, илиџача*; — крушаџа има: *шерџетџлиџа, јаџодџача, џениџарџка, јечџача, џиџираџа, старџеваџа, зимџача, џутиџа, таџуџа, вџсуџаџа, и водеџача*; трешњаџа има: *бџелиџа, трџешњеџа, хриџтаџаџа, и ариџлаџа*. Трешње су јаџдранске особито на гласу. Шџљива има: *маџџараџа, говџџџаџа, трџиџоваџа, турџуџна* белџих и црџних, *мудоваџа, бџеловаџа, трџнаџа, и џанарџиџа*. Даље има крај Дрине много ораџа; има брџсаџа, дуџа, ваџсиџа, и на брџџуџљина *Клиџеџаџа*, недалеко од Лознице, *кџестџеноџа* (који се сваки дан, на жалост, све више затиру).

У Подрџињу, особито горњем, сади се многи дуван, и знаџци тврде, да је један између најбоџљих наших дуванџа. Године 1867 било га је засаџено 517 дана.

Од стоке пате највише оваџа и свиња. Овце су по брџдима, а свиње у равни. Вуна с оваџа у *Равним Кошџлаџа*, веле да не устуџа кривовирџској вуни у Црџној Реџци.

Попис стоке од 1866 даје ове бројеџе у подринском округу:

Коња	4.148	граа
Говеда	25.958	"
Свиња	57.445	"
Оваца	71.567	"
Коза	10.727	"
Кошница	4.446,	а године 1859 било

их је 6090. И овде мање!

Стане је имовно Подринаца средње; пре су сиротиња, него људи имућни,¹ али су, чини ми се, слободни од једне велике несреће, у коју су пала многа браћа у питомијим крајевима. Подринци немају злих другова — дугова. Бар се не чује на презадуженост онако јадиковање, какво се разлегаше у Морави и у Јасеници, а и у Грузи.

Кад би се из Горњег Подриња просекао пут низ Дрину, преко Сакара, онда би живакнуо сав онај крај, који, и што произведе, нема куд да изнесе на продају.

Задруга има, али се распадају, као и свуда. Још док је

¹ Под брдом *Немићем* има некаква стара законџна која се зове *Амбарџита*. Прича се да је ту седео некад некав *Туба Козар*. У то време био је други један козар под Медведником, а трећи човек у Зворнику, и имао је многе кошнице. Других људи на близо није било. Али је и њима тројници било тесно. За то, кад једном некакав путник удари на *Тубу Козара* и упита га: како живи? он одговори: „Добро живим; али да ми није овога пса под Медведником, који ми досађује својим козама, и онога у Зворнику, који ми чини штету својим челама, још бих боље живео“.

Друга једна законџна, у *Змајевцу*, зове се омет *Амбарџита*. Прича се да је ту живео некад некакав богат човек, коме је мило 9 воденица, и који је имао 9 амбарова жита. Смаха његова, која је доносила ручак радницима у поље, дође једном плачући. Свекар је упита: што плаче? Она дуго није хтела да каже, а кад он потегне пушцу да је убије, она рекле: — *Гладна сам!* „Е сад видим, да овде није добро живети, рекне свекар, кад су у мене челама гладна код 9 амбарова жита и толике друге тековине“. За то ту омире а не осване, него се одсели некуд у свет. — Све ове приче јемачно показују, да је земља тамо неблагодарна.

стојао Соко, докле су Подринци морали бити као на мртвој стражи према Соколу, држале су се задруге и по невољи, а данас се деле чим се браћа и жене.

К. О Д Е Л О

Покојни *Вујић*, у свом путовању по Србији (стр. 105) даје веома нагрдне слике од женскога одећа у нахији сокобској. Онако што данас се не може нигде да види. Осем оне познате ваљенске коњге, која се мимо Медведник пружа преко Прослона чак до Дрине, у целом је подринском округу вес главни убор и у жена и у девојака.

Вес је плитак, с кићанком или без кићанке. Девојке обавијају око веса косу оплетену у поширок курјук, окићену разним иглама, а жене, осем тога, још обавијају и шамију разне боје; у ту шамију задевају се разне игле. По неке (богатије), и жене и девојке, обизују ивице веса дукатима. Преко веса, и жене и девојке, забрађују се шамијом, коју већу шепутом горе на врх главе.

У ушима носе ушњаке (мићуше) од бронзе, стаклета, или камена.

Кошула је дугачка до чланака, без огрлице, и без запоњака на рукавима. Она је од платна ланенога или од памучне ћерећелије.

Сукна од вулног памучног платна, по дну шупљикасто навезена, или окрајчена чинком.

Канице су вулене, шарене; домаће ткиво које се онасује око појаса, а закопчава се среди сребрним или бронзаним *пастама*.

Бошча (кецеља) подебела, вулена, вуницом ишарана, која се принасује спред по сукњи.

Јелек, кратак хаљетак до појаса и без рукава, исечен на прсима, извезен чистом или варљивом срмом, скопчан напред копчама или пуцадма, од сукња, чоје, или од свиле.

Мараме ох врата, која се око врата савије, на се крајеви на прсима укрсте и иза леђа се задену за појас.

Зубун (у жена), горња хаљина, без рукава, од бела сукња, дугачка до колена, извезена вуницом, плавом, црвеном и зеленом.

Памуклија, од чоје или од памучне материје, памуком постављена на испрошивана, с рукавима, или без рукава, носи се само зими. (Овај хаљетај носе зими и мушкарци, само је он у њих увек с рукавима).

Чарапе, од домаћег плетива или стреке, шарено исплетене, дугачке до пола голеница.

Цицеле плетке поврх чарапа.

Опанци су преплетени као и у мушкарца.

Осем тога, многе женске, удате и неудате, носе на врату по низ златних или сребрних *новаца*; на рукама *белензук* од бронзе, стаклета, или од сребра; а на претима, по неке жене носе претење од злата, или од бронзе.

Мушкиње пак што носи ово је:

Вес, с кићанком у млађих, а без ње обично у старих људи, или *шубара*.

Кошуља конопљана, ланена, или памучна, дугачка до колена, са заповницама на крају пошироких рукава.

Гаће од истог ткива, до чланака, не веома широке.

Гуње, спољашња сувнена хаљина до појаса, с рукавима, или без рукава.

Копоран, с рукавима, бива од разне материје до појаса, с пошироким скутима, који се на прима пресамићују један преко другога.

Јелек (ћечерма), хаљина до појаса, без рукава, с пуцадма напред, највише се кроји од чоје.

Цемадан, хаљина до појаса, без рукава, на прима отворена, највише се гради од чоје.

Појас, или је куповни, вунав, шарав, поширок; или су вуnene домаће тканице.

Чакшире, чојане, црне, или сувнене — највише беле — с осредњим туром.

Доколенице (тозлуци), чојани или сувнени, с копчама отраг, а под коленима притегнути *подвезицама*.

Чарапе, вуnene, шарене, до пола голени дугачке.

Опанци плитки, жуто обојени, с узаним каишима, којима

се увије нога од чланака до половине голени, па се прикаче за чарану гвозденом копчицом.

Цицеле, у неких подубоке, које се напред припињу пређицом на каишницама. Неки, који су богатији, носе и чизме.

Лети иду махом у кошуљама и гаћама, а на глави носе по врх веса шешире.

Ж. ГОВОР

Подрински округ сав говори јужним говором. Има, истина, на његовом северо-источном крају по које село где се може да чује и источни, а у Горњем Подрињу опет биће и целих породица, које говоре западним говором, тек су то веома мали изузеци.

Гласудар је онакав какав је забележио пок. Вук, само се може да чује и у том нека разлика. Тако се у неким селима у Горњем Подрињу изговара Мърко место Мърко; Рърко, место Рърко; търба, место търба; чърба, место чърба, и т. д.

Кад поменух јужни говор, не ће бити с горег да овде, у округу где се родио пок. Вук, покажем онај део Србије у ком се чује говор јужни, а остало је све источни, по што западнога тако мало и има.

Чудновато је, да је планински повијарац граница и разликама у говору. Повуцимо једну бразду од Дрине на Видојевицу, па побиљем Цера и Влашића на Медведник, па на Маљен, Суворбор, Рудник, и од Рудника његовом једном косом — водомеђом Груже и Лепенице — преко Мораве к Ибру, а од Ибра на Чемерно и Голију, па границом у Дрину, и овом реком опет до сирема Видојевице, — ето ту је окружен сав простор Србије, у ком се говори јужни говор. Али нека се не помисли да је та деоба тако тачна, да се преко те пруге не може чути никаква мешавина. Напротив, свуда око те граничне бразде има мешавине у говору: онамо преко планина могу да се чују особине источнога, а овамо, преко коса, особине јужнога говора. Изгледа као кад се склопе гребени, па се по средини зубаца узме да је линија која раставља један гребен од другога.

Само та мешавина не иде нигде врло далеко од венца, који смо ми обележили као граничну бразду.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, И ДРУГИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Подриње је део Србије у ком још потпуно царују гусле; а где су гусле, ту су и јуначке песме. Те јуначке песме не сликају само догађаје овога краја, али за то хране и негују уобразиљу и морално осећање народу свега овога округа.

Да никаквих својих песама нема, Подриње је заслужило да се свакад прво помене кад дође реч о песмама народним, само за то што је оно дало живот и дах *Вуку Караџићу*.

Подринци нису играчи као равњаци, на прилику Мачвани; али за то су вешти у поскочицама. Игре волске ове су: *Четворка*, *Тројанка*, *Ђурђевка*, *Официрка*, *Устај дико зора је*, *Мачванка*, *Поломка*, *Србијанка*; старије су, али се и сад играју још ове игре: „*Паун*“, „*Хватајте се танке сламке*“, и „*Плети танац*“. Ове се играју с певањем место свирке.

Још овде ваља поменути и инструменте, којих нема по другим нашим крајевима у оволикој мери. То су шаркије — тамбуре, које у рукама вешта ударача могу прилично да задовоље осећање за музику. Уз њих се особито слатко изливају песме љубавне, песме патријотске, песме некога меланхоличнога даха. На прилику:

„Дрино водо, што с' се понијела?
Ти се мени криво купијаше.
Да на теби нигдје брода нејма;
А ја синоћ и подоцкан прођох,
И на теби до три брода нађох, и т. д.“

Или:

„Цар везира на диван позива:
„Мој везире, што ми већ не дођеш?“
„Ах, мој царе, како ћу ти доћи?
Кад не могу кроз Лозницу проћи;
Од господства Богићевић Анте,
Од његових силнијех јунака:
Од сарука и од јатагана,
Од сабаља и танких пушака“.

У овом округу чуо сам првом пословицу: „Ко зна писати, тешко се с њим клисати!“ Људи овде много цене знање и књигу, само су сиромашни, па не могу да чине за школу колико би требало.

II. УПРАВНА ПОДЕЛА

Као што смо и раније помињали, један део садањег округа подринског (Јадар и Рађевина) припадао је зворничкој нахији, и управљан је био из Зворника; а други је чинио нахију сокоску, која се пружала чак до Раче у садањем ужичком округу. Тако је било за Турака; а за времена Карађорђева Јадар и Рађевина, отргнути од Зворника, имали су своју средину у Лозници. Сокошка пак нахија, пошто Соко, као њезина природна средина, није био освојен, имала је управну средину у шанцу на *Баурићу*, где је осем војводе, био и магистрат.

Поште су биле: у *Лозници*, у *Круињу* и на *Симину Брду*.

Кад је, 1834, Кнез Милош заузео Подриње, осем Сокола, Сакара и Малог Зворника, онда је подрински округ добио оваку поделу за управу: 1 срез *Јадрански*, коме је столица у *Лозници*; 2 срез *Рађевски*, коме је столица у *Круињу*, и 3 срез *Азбуковички*, коме је столица најпре била у Дрлачама, а сад је на *Љубовији*, новој варошници, више реке Грачанице, а испод р. Љубовије, где је и свела преко Дрине.

У овај последњи срез ушао је највећи део „сокошке нахије“, осем што су села од Бачеваца па уз Дрину сва придодата ужичком округу.

Кад је пак, 1862, и Соко расељен и распрскан у ваздух, онда је сав сокоски атар припао већином овом последњем срезу.

У овом срезу су два села, која се зову: *Горња Буковица* и *Доња Буковица*; али за што да се зове аз-Буковица?

Г. *Мата Маџић*, који је био у овом срезу чиновник наскоро по одласку Турака 1834, каже да се он извештавао од тамошњих старијих људи Срба и од самих Турака, и да су му они казали ово: „Село *Буковица*, по ком се тај срез зове *буковички*, било је за Турака „*мукада* или *еминлук*“, што се на том крају зове и *Асовина*. Од тога је и име *Ас-буковички* а не *Азбуковички* срез.

Подриње је бригада за себе: војна му је управа у Лозници, и стоји под војним министром.

По првеној управи, овај је округ део шабачке јепархије;

околни прота седи у Лозници, а Љубовића има намесника за срез азбуковички.

Превози су преко Дрине: на *Шабачкој Ади*, код Лознице; и на *Љубовији*, више Зворника.

Ј. НОВЕ ТЕКОВИНЕ

Од нових тековина може се поменути

Дивни насип од Лешнице на Лозницу до *Смрдан Баре*, кроз најлепши крај проведени питомим воћкама оивичени пут. Он не изгледа другојачије, него као каква стаза за задовољство у каквом големом парку;

Пут од Лознице уз Јадар ка Ваљеву;

Пут од Лознице преко Костајника у Крупањ, и даље преко Јагодње на Љубовију;

Пут од Љубовиће преко Прослона на Пећску ка Ваљеву;

Путови који везују подринске руднике с Крупањем, као средном њиховом: до *Јагодње*, до *Борине*, до *Завлаке*.

Све је то тековина новијег доба. И по овако врлетним местима, да се сваки час путеви не оправљају, могло би се пресећи саопћавање после сваке плахе кише.

Нове лепе зграде начињене су: у *Лозници*, окупна зграда за суд и начелништво; за канцеларију среза јадранског; за мушке школе и за женску (ова је последња прекројена од турске намије, у којој је држан барут).

У Крупању зграде за управу рудничку, и за радионице и раднике; средња кућа за Рађевину; школа.

На *Љубовији* кућа за азбуковички срез; кућа за ђуприв и за састанак. Ове су обе зграде веома лепе.

У *Белој Цркви*, лепа школа; у *Јаребицама* је и црква и школа добра; у Јадранској *Лешници* и школа и црква; црква на *Прелевинама*; и школа и неке зграде на *Смрдан Бари*.

В

РУЈНО, СТАРИ ВЛАХ, РАШКА

Под овим тројним именом разумевамо јужни део Србије, међу Дрином, Медведником, Маљеном, међу обема Моравима и Јастрепцем, и међу врвином која је данас политичка граница између Кнежевине, Босне, и Старе Србије.

У тај опсег, као што се види, улазе окрузи: *ужички*, *чачански*, и *крушевачки*. Ми ћемо их сада разгледати прво као целину, а после један за другим.

СТАТИСТИЧНИ ПРЕГЛЕД

РУЈНА, СТАРОГ ВЛАХА, И РАШКЕ

Редни број	Окрузи	В Р О Ј										Житељи (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА				ЦРКВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА				
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СВЕЛА	СВЕГА	МИРСКИХ	МАНАСТИРА	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Ужички	1	3	405	409	33	2	85	21	3	24	104.377	17.844
2	Чачански	1	2	240	243	20	4	24	19	2	21	58.077	11.436
3	Крушевачки	1	2	282	285	18	2	30	18	2	20	67.576	13.665
	Свега	3	7	927	937	71	8	79	58	7	65	229.990	42.945

У овом крају Србије места су уопште слабо насељена, и у средњу руку долази на једно место по 245 душа; мање

од ове средине имају чачански (237) и крушевачки (239), а више (255) ужички округ.

Од целог житељства долази на мушкиње 117.849 а на женскиње 112.501, дакле на сто мушких има 95·76 женскиња. У појединим окрузима сразмера мушких према женским ова је:

у округу: крушевачком као	100:	94·04
„ чачанском „	100:	94·32
„ ужичком „	100:	97·70

Овај крај Србије, а особито окрузи ужички и чачански, има једну етнографску особину, а та је, да у њему има врло мало Цигана. Кршевити и планински предео не привлачи Циганина; за њега је равница, особито влашка и мацарска!¹

Значајан је овај јужни део Кнежевине Србије још и с тога, што има врло мали број богомоља, а особито мало школа. У средњу руку, долази овде на 2910 житеља једна црква, а једна школа на 3.538 душа. У појединим окрузима размере су различите; тако долази:

	ЈЕДНА	
	ЦРКВА НА	ШКОЛА ЖИТЕЉА
у округу чачанском . .	2.418	2.764
„ крушевачком . .	3.379	3.379
„ ужичком	2.982	4.391

¹ Говораше ми једном пријатељ један како у Ужицу нема свирача Цигана: „Кад хоћемо, вели, да се повеселимо, морамо поручити за свираче из Ваљева; иначе се игра или уза свирајку, или уз песму коју певају сами играчи“.

I

Ужички округ

1 Границе, и планине

Ни један округ у Србији није још измерен, да би се могла тачно знати величина његова; али колико око може да буде поуздано, колико се на просту његову меру може човек да ослони, ми бисмо рекли да је ужички округ простором највећи у Србији. Он је, истина, бројем душа други, јер је пожаревачки у томе први; али земљиштем биће по свој прилици први. Него се томе не треба ни чудити: у садашњи округ ужички ушли су делови од нахије сјеничке, од нахије сокоске, а нешто му се мало придодало и од нахије ваљевске и од рудничке.

Округу ужичком граница је сада, на западу: река Дрина; на северу окрузи: подрински, и ваљевски, као што је већ казано; на истоку: руднички, и чачански; а на југу: река Увац, Тисовица, и нешто сува међа која пролази одовуд Вишеграда, па се спушта у Дрину испод села *Растишта*.

Планинама је ужички округ сав притрпан тако, да је човеку тешко наћи се у леси од планинских повијараца и висова.

На северној страни његовој, најближе ваљевском округу, планине су: *Повлен*, *Букови*, *Дивчибаре*, и *Маљен*, с висовима: *Краљевим Столом*, и *Црним Врхом*. Маљен и Букови помињани су и у ваљевској, пошто северном страном својом, бар Маљен, припада тој нахији.

Даље к југу стоје: *Козомор*, *Субјел*, *Дрмановина*, *Јелова Гора*, *Црнокоса*, и *Смишаљ*.

Све су ове планине одовуд Ужица; а онамо даље, ове су: *Поникве*, *Груда*, *Кошута*, и *Благаја*.

Најпосле иду они висови који се од Дрине пружају к југоистоку, и од којих су главнији ови: *Звијезда*, *Чемеришта*, *Тара*, *Сјекулић*, *Бјела Вода*, *Милошеван*, *Ивица*¹, *Шарган*, *Виогор*, *Чигота*, *Торник*, *Боровац*, *Муртевица*, *Чемерница*, *Мучањ*, *Кукутница*, *Округлица*, и *Јавор*.

Висина ових планина још није измерена²; или бар ми не знамо да је мерена, него смо их записивали по оној висини која се представља простом оку гледаоца.

Осем *Козомора*, нема скоро ни једнога голога виса у овом крају; сви су, више или мање, покривени или гором или бар травом, и то, међу осталим, увећава лепоту овога округа.

2 Воде

Водама лепим и живим богат је ужички округ.

Од река, највећа је *Дрина*, која га дели од Босне са Заовина до на Бачевце.

Дрина, по речима покојнога *Гиљфердинга*³, извире у северној Албанији, близу црногорске границе, испод високог брда *Кома* или *Визитора*, и отуда тече готово правце к северозападу кроз Херцеговину: ту се она зове *Тара*. У половини Херцеговине, не далеко од Фоче, слива се с *Шивом*, и обрће к истоку, одакле се почиње звати *Дрина*. За тим се у њу слива река *Лим*, а кад прође *Вишеград*, она окреће свој ток опет к северу, и постаје граница округу о ком ми сад говоримо.

¹ Највиши вис на Ивици зове се *Збориште*. На Илин дан долази многи свет из околних села на Збориште те ту игра, весели се, и гледа: *Авалу* изнад Београда, *Љубишћу*, *Дурмитор*, *Комове*, *Романију*; на кажу да се виде чак и крањске планине.

² *Мерење висина* од два ђенералштабна официра, Београд, 1875, није нам ништа могло помоћи.

³ Боснија, Херцеговина и Стара Србија, стр. 105. С. Петербург, 1859. Осем тога, *Гласник* XX, стр. 323 и 334. Према овоме, уздржах се још за сад примити мишљење које вели, да је *Тара* Дринина притока, а не извор. По правцу самих речних надина, можда би се могло узети да је *Лим* Дрини глава, али тамо нико то не каже.

Дрина је код *Фоче* широка до 100 корака, код *Горажда* 130, код *Вишеграда* 220, а од *Зворника* до ушћа 300—400 корака. Од *Љубовиће* до ушћа у Саву могу по њој пловити лађе и са 1000 центата терета.

Дрина је вода брза, и по дну веома каменита и праговита, с тога је тешка за пловидбу. При свем том, спуштају се велики сплавови њоме чак од Раче, од планине *Звијезде*, а на чамцу су слазили низ Дрину од Вајине Баште до Лознице и г. Дугалић и г. Јовановић, капетани рачански, са својим породицама.

Од *Зворника* на ниже, њена се равница веома шири; за то и она туда ђудливо и бесно мења своје корито, док се не слије у Саву на Рачи.

Преко Дрине су превози: на *Љубовићи*, више *Зворника*; на *Шепацкој Ади*, сирџу Лознице; и на *Рачи*, код утока Дрине у Саву. У старије време био је превоз и на *Петричи* код садашње *Бајине Баште*, али је данас затворен.

Увац, речица је такође гранична. Извире више вароши *Сенице*, из горе *Јадовника*, код села *Дубнице*. Увац је 14³/₄ сата граница Србији — од *Вуковице* до *Вучјег Потока*. Он се слива у *Лим* испод вароши *Пријебоја*; ту је он широк око 40 корака. Увац је више каменита него песковита вода; богата је рибом: пастрмком, младицом, и липевом. Гази се на бродовима. *Кокин Брод*, који је од 1834 године затворен, врло је удесна тачка за прелаз: много боља од *Јавора*, а туда је и био стари пут између *Старог Влаха*, Херцеговине, и *Колашина*, док није ударена граница кнежевине 1834.

Тисовица, мања речица, која долази од *Јавора*, и два сата је граница Србији, па се онда слива у *Увац*.

Морава. Ова река има више извора, за то је теже одредити њено право врело. После многога разгледања, ево на што ми сводимо извештај о извору њеном. *Морава* извире из планине *Голије*, у ужичком округу (Старом Влаху). Она има управо два извора: један је у планини *Јанкову Камени*, и зове се *Суви Извор*, а други је под брдом које се нарочито зове *Голија*. Овај се последњи назива и *Пашина Чешма*, и јачи је водом од овог првог,

који на великој жези и пресушује. Оба се састају у једно корито под планином Голијом, а одатле до под село Јасеновицу зову се *голијска река*, а од Јасеновице се почиње звати *Моравица*. У Моравицу се, по том, стичу многе речнице, с десна и с лева. Вредно је поменути реку *Пакашницу*, која истиче из једног малог језерца у *даићској општини*, а слива се с леве стране у Моравицу, под селом *Буманицом*. Ми ћемо се сетити овога језерца, кад буде реч о народним причама у овом округу.

Моравица прима још *медовинско-глеђичку* реку, која тече кроз село *Брчеге*, и *будожелску* и *лучку* реку више *Ивањице*, до које тече право к северу. Од *Ивањице* она се упућује к северозападу до *Градине* и *манастира Клисуре*, одатле окреће опет к северу до *Гугља*; до *Ариља*, док не утече у њу *Рзав*, она се зове само *Моравица*; од *Ариља* до *Гугља* зове се и *Моравица* и *Моравица*, а од скеле на *Гугљу* на ниже, зове се само *Моравица*, и пробија се кроз тесне и стрмене стене *Каблара* и *Овчара*, па, поред *Чачка* и *Барановца*, чак до испод *Крушевца* иде право к истоку. Ударивши у брдо *Мојсиње*, она се повија право на север и од *Сталаћа*, где прими с десна *Источну* или *Биначку Мораву*, тече преко сред *кнежевине*, и између *градине Булича*, и села *Дубравице*, слива се у *Дунаво*.

Моравица десном својом страном кваси округе: *ужички*, *чачански*, *крушевачки*, *алексиначки*, *ћупријски*, и *пожаревачки*, а левом заплускује опет *ужички*, *руднички*, *крагујевачки*, *јагодински*, и *смедеревски*.

С десне стране прима ове повеће воде: *Белицу* (у *Драгачеву*), *Ибар*, *Рибницу*, *Расину*, *Биначку* (источну) *Мораву*, *Црницу*, *Раваницу*, *Ресаву*, и *Ресавицу*.

А с лева: *Грабовицу*, *Рзав*, *Скрапез*, *Каменицу*, *Чемерницу*, *Гружу*, *Дугомир*, *Белицу* (јагодинску), *Лисницу* и *Рачу*, пошто се њих две најпре састану, и *Јасеницу*.

Од извора до утока у *Дунаво* биће дугачка 60 до 70 сата.

Може се газити на бродовима до *Ариља*, до утока у њу *Рзавица*, а пловна може бити, да се очисти, до *Барановца*, који је близу утока *Ибра* у *Мораву*.

Велика Рзав, река која се код *Ариља* слива у *Моравицу*, извире из *Буковог Дола*. Он прима у себе *Бијелу Ријеку*, и *Мали Рзав*. Све је ово у садашњем срезу *ариљском*.

Дјетиња. Ова река има два потока, који се састају из више *креманских* врела. Један се зове *Конска Ријека*, а други *Карашица*. Кад се ова два потока састану испод брда *Страже*, зову се *Дјетиња*. Она иде кроз *Ужице*, и, оставивши *Пожегу* лево, пада у *Скрапез*, па с њим одмах у *Мораву*.

Свега тока *Дјетиња* може имати око 7—8 сата.

Скрапез извире у планини *Таору*, испод једне стене, и веома је јак на самом врелу. Ова вода најпре има разна имена по селима кроз која тече, али, после села *Годјева* и *Галовића*, добија име *Скрапез*, које носи до утока у *Мораву*. У *Скрапез* се уливају речнице: *Сјеница*, *Кладоруба*, *Дужица*, и *Дјетиња*.

Дужина његовога тока може имати 9—10 сата.

Рогачица долази из *Зарожја*, и код *Ободњика* прима *Дервенту* и реку *Јелашницу*, па се испод места *Рогачице*, кроз које пролази, слива у *Дрину*. На овој су води била два старинска моста, које тамошњи људи зову „*латинске ћуарије*“.

Пилица, долази од села *Шеиела*, и испод *Бајине Баште* улива се у *Дрину*.

Рача, извире у планини *Тари*, више *манастира Раче*, и утиче у *Дрину* код *карауле „на Рачи“*.

Бијели Рзав извире из малог језерца *Бурина* у *Заовинама*. Прима у се *Вежаву* и *Полошницу*. Испод *мокрогорског* *карантина* прима речницу *Камишину*, која долази испод *Груде*, и после се улива у *Црну Рзав*.

Црну Рзав извире испод *Муртенице*, тече преко *Златибора*, прима реку *Обудојевицу*, која долази од *Црнога Врха*, па се онда стиче у *Дрину* код *Вишеграда*.

¹ Прича се да се та река звала *друкче*, па једном одвела око де сесторо деце, која су се вунала у њој, и за то се после прозвала *Дјетиња*.

Минералних вода у округу ужичком има неколико.

Кисела вода у селу Приликама, на $\frac{1}{2}$ сата од леве обале Моравице, ниже варошице Ивањице. Зналци још нису казали њене састојке, али је по укусу налик на киселу воду у Буковику. Већ сваког лета доста света долази на тај извор да се лечи. Да би се што удобности набавило за похођане, похвално су се трудили, поред осталих, г. *Бузман Шолаја*, из Ивањице, и бивши средњи начелник, г. *Панга Јовановић*.

Бања у Биосци. Ово је врућа, још неиспитана вода. Оправљана је, али, налазећи се близу реке, меша се с речном водом од које је тешко одвојити је.

Г. *Обрадовић* тврди¹ да има минералних вода још у *Љубишу*, у срезу ариљском, и у *Дубници*, у срезу црногорском, а ја нисам дознао ништа за те воде.

3 Равни

Равницама је сиромашан ужички округ. Највећа је раван без сумње она на којој је насељена варошица *Пожега*, крај *Мораве*, *Дјетиње*, и *Скрапчежа*. Има још кључева око *Моравице*, дуж реке *Лужнице*, у *Качеру*, у *Бранешцима* и у *Кривој Ријеци*, али је то све мало према оноликој просторији која је засејана брдима.

Може бити да би *Златибор*, који је заталасана равна, а сав покривен обилном травом, заслужио да се помене као нека равница ужичког округа. Истина, *Златибор* није онако равна као *Мачва*, брдовитији је и од *Стига*; али ипак, према околним висинама, и према великој просторији својој (он има у дужину до 6 а у ширину, како где, 2, 3 до 4 сата) он изгледа пре као равна него као земља издробљена у брда. Само што се на њему ништа не сеје, него се тови силна марва за посек и за продају.

¹ *Гласник X*, стр. 311.

4 Шуме

Шума је у ужичком округу прилично проређена. Генерал *Гидебел*, који је године 1863 путовао по Србији, рече једном пола од шале а пола од збиље за све шуме у Србији: „Ј видѣла њ въ Сербіи, вели он, деревъевъ много да лѣсу нѣтъ“. Ове ми речи падају на ум кад разгледам шуме ужичког округа. Што је год равније, то је већином упољено; остали су стрменитији крајеви с густом и целом гором, али су то или страшне врлети, или места без икаква извоза. До душе планина *Звијезда* и сви висови, њезини суседи, нису далеко од *Дрине*, те се ту и струже многа грађа, и на славовима спушта низ *Дрину*; али шта се може учинити с *Муртеницом*, *Торником*, *Јавором*, *Кобиљем*, и другима, мањ да се диже граница са своје данашње врзине, па извоз грађи да се упути к мору јадранскоме.

Исто тако гора *дичибарска*, *маљенска*, може наћи извоза, ако да Бог да се ту на близу отворе какви рудници.

И ако је дакле мала могућност за извоз, онет нам се чини, да је гора безредно сечена, и да би потребно било овом високом и хладном крају дати рационалније упуте за потрошак и очуљивање овога природног блага.

Гора је јелова, смрчева, борова¹, букова, граничева, церова, растова, грабова, лигова, брезова, кленова, јасенова и т. д., а има по негде и тисовине и диволеске.

Има леске обичне, јововине, и свакојакога шибља, али то по жунијим местима, а по висинама је обично јела, бор, смрча, и бреза, све је друго ређе.

Од дивљине, има: дивокоза, у *Звијезди* и *Милошевицу*; има вукова, лисица, јазаваца, куница, веверица, творова, зечева, и срна (у *Маљену*), дивљих свиња, по који медвед и по неки рис.

Од птица има: орлова, соколова, јастребова, кобаца, буљина, љукаваца, косова, жуња, славуја, царића, гавракова, врана, сврака, креја, чворака, сеница, вуга, шева, врабаца, зеба, пу-

¹ Грађа од јеле и од смрче зове се *чамовина*; од бора је *боровина*, а не *чамовина*.

заваца, пулаваца (само лети), ласта, говедарака, дрозгова, водених косова, детлова, кукавица, голубова, глица, тетребова (у Маљену), јаребица, пренелица, дивљих патака (ређе), чанаља, и прих штркова (ретко).

5 Рудно благо

Од руднога блага, ваља нам најпре поменути важан проналазак у селу *Сађецу*, не далеко од Ивањице, 10 сата од Ужица. Ту је нађен *Кобалт кис* (Arsenik Kobaltkies).

У селу *Качеру* има беле земље — креде — која се вади и продаје за писање.

Још се на неким местима помиње по што год као знак од неког рудног блага, али је то још веома непоуздано. Тако

У селу *Годљеву*, у црногорском срезу, један сат од пута који води из Ваљева у Ужице, наводи се нека „*Слана Бара*“. Она извири из једног брда и стене. Стока, особито крупна, како се пусти, она ту долази и ту воду ширче. — Исто тако

У селу *Горобиљу*, 1 сат од Пожеге, има бара, из које ништи слана вода. Људи чак причају, да је ту стока ногама одбијала и по неко парче соли; али никакво озбиљније испитивање није чињено¹.

То исто има и у селу *Расној*, на четврт сата јужније.

У селу *Рогама*, 2 сата од Пожеге, има на површини земље неко љускаво камење, које ватра сагорева, а кад гори пушта задах као кад се упале говеђи рогови. У том истом селу, веле, има камења које пуца и мирише на со кад се тре једно о друго.

Кажу да се вађе у Добрињи, у реци, после бујице, по које парче каменог угља, али се не зна одакле га је вода изваљала.

Благаја, планина, на запад од Ариља, веле да је и име добила од врло лепа камена за зидање. Кад су мајстори, тра-

¹ Нешто је предузимано 1874. Резултати су још непознати.

жећи камен за Ариље, наишли на овај мајдан, онда су на питање краљу одговорили:

— Нисмо нашли камен, него благо“. И од тога веле да је остало и до данас име *Благаја*.

6 Остаци од старина

Козјак, испод Рогачице, недалеко од Дрине, на једном вису стари град, који је сада јако порушен.

Вишесава, вис над самом Дрином, између Рогачице и Вајине Баште. Ту је стари град, а био је и шанац за времена Карађорђева.

У летописима се помиње град *Вишесава* који је отео *Махмуд-паша* 1459, заједно с Голупцем, Жрновом, Ресавом, и Велом Стеном.¹ Али по једном запису на јеванђељу из доба Деспота Стевана и Ђурђа, изгледа да је град *Вишесав* или *Вишесава* био негде у Звижду или Хомољу, тек не далеко од Голупца.²

Солотник, у селу Солотуши, 1 сат од Дрине, у срезу рачанском. Прича се, да је ту некад вађена со; а у том граду седео је, веле, онај чија су била сољана окна.

Равна Студијена, стари град, на западној страни Рзава. Под градом се зове једно место *црквиште*, где веле, да је била црква тога града. Прича се да је племић тога града био отишао на војску, оставивши у граду жену коју му прељуби његов слуга. Враћајући се племић у свој град, удари путем од Ивице низ *Невољан*, али не могне проћи, јер му је пут био засечен. С тога се планина та прозове *Невољан*. Он удари другом косом, али је жена била наредила те се и ту засекала гора на ватром потпалила. За то се та коса сада зове *Овишјек* (опсјек), и гола је и данас како је, веле, тада сагорела; човек удари низ трећу косу, која је била опет заломљена гором. И ова се прозове *Полом*. Жена, видећи

¹ *Гласник* X, стр. 274.

² *Стојан Новаковић, С археолошке изложбе у Кијеву*, стр. 17.

да он већ продре, обеси се о једном дрену који је био никао на граду, а племић дође, запали сам своје дворе, и оде у свет.

Кремна
Поникве
Шливовица } имају свако по једну стару градину, о којима се

ништа не прича. Само се говори да је у оном граду у *Шливовици* човек један, пре неколико година, ископао сав ковачки халат, који је био лепо смештен на заздан.

Градина, више *Мачката*, 4—5 сата југозападно од Ужица, стари порушени град, о коме се ништа не прича. А на *Мачкату* је много великог гробног камења римског.

Кулишта, по сата од реке Увца, стара градина, којој се ни име не зна. Даље, у *Селишту*, опет по сата од Увца, има стара црквица.

Мучањ, велико брдо као природни град, на југ од Пожеге, а на северозапад од Јавора. На Мучњу кажу, да је била *Кула Страхинића Бана*. У присоју Мучња имају развалине од старе једне цркве.

Херцег, село у моравичком срезу, 6—7 сата на југ од Ивањице. Ту има стари град *Херцег Стјепана*. Од Херцеге је и село добило данашње своје име.

Гроб Бошка Југовића. Пре 40—50 година, кажу, да је дошао од некуда у Стари Влак један човек који је нашао један гробни камен и развалине од цркве у планини више Ивањице, и казао људима: „Ово је гроб Бошка Југовића; рањен, вели, на Косову, дошао је доде и ту умрло, па му је ова црква била подигнута за душу.“¹

Градина, на десној страни Моравице, према манастиру *Клисури*, на каменитом чоту, стара градина, за коју нисам чуо никакву причу.

Косјерић, на Црнокопи, изнад села *Косјерића*, стари град коме се платна још добро држе. Никакве приче.

Субјел, на северисток од *Косјерића*, стари град на брду *Субјелу*, где се често налазе стари новци.

¹ *Гласник XXXVII*, стр. 10.

Злостуи, стара градина у селу *Тубићу*.

Дрмановина, на север од Ужица 3—4 сата, стари град кога се заповедник, веле сељаци, звао *Рван*, па би требало, мисле они, и брдо и град да се зову *Рвановина* а не *Дрмановина*. И српске су се војске ту утврђивале за *Карађорђа* и *Кнеза Милоша*.

Манастир Рујно. Под планином *Пониквама*, ниже села *Биоске* до села *Вругака*, има једно јако врело, по ком је јамачно и село добило име *Вругци*. Код самога врела развалине су од старе црквице, и од других зграда, а околно је доста гробних каменова.

Мисли се да је ту био онај манастир *Рујно*¹ у ком је била *штампарија* за српске књиге. Од тога манастира, може бити, прозвала се и цела околина *Рујно* или *Рујна*, те се тако тај срез звао негде до 1856 године.

Г. Стојан Обрадовић, у свом опису ужичког округа², каже да је нашао и место где је била *Мркишина Црква*. Место то, вели он, да је у атару села *Косјерића*, на реци *Скраицжу*. Макар колико да сам ја за то распитивао, не бејаш срећан да добијем потврду тога гласа. Нека би ово, међу тим, подстакло пријатеље наше народне прошлости да разбирају и обелодањују што где дознаду за остатке од старина, не бисмо ли како могли дознати, где је местимиче светлила та презаслужна *Мркишина* задужбина?

Још ово није било ушло у штампу, а дође ми *г. Св. Вуловић*, који је ове године походио школе у ужичком округу, и каза да су њега уверавали озбиљни људи, као што је *Пош Јован Пошовић* из *Субјела*, да је *Мркишина Црква* доиста била у *Косјерићу* на једном зараванку источно од садашње нове среске куће, $\frac{1}{2}$ сата далеко. А ово место нији далеко ни од онога старог града у *Косјерићу* који мало пре поменусмо.

Ариље, велика стара црква, на десној обали речице *Рзава*

¹ У *Гласнику X*, стр. 323. *Г. Стојан Обрадовић* наводи и неке појединости о овој старини. Ја их радо напомињем, и ако их ни сам на месту слушао ни од кога.

² *Гласник X*, стр. 328—329.

близу њенога утока у Моравицу, у дивном месту, 2 сата на југ од Пожеге, а 4 сата на север од Ивањице.

Црква је грађена од тесаног камена; висока је 6 хвата, а дугачка 14 $\frac{1}{4}$ хвата; ширина јој износи 3 хвата, само у певницама има 5 $\frac{1}{2}$ хвата.

Ариље је дело побожности Немањина. Прича вели да је подигнута на гробу мученика *Ахилија*,¹ који је ту, проповедајући Христову веру, мученички умрло. Гробница овога светитеља показује се и данас у средњој цркви, покривена криво изрезаном каменом плочом.

О Ариљу је писао г. *Стојан Обрадовић*,² г. *Гаврило Поповић*,³ и г. *Влад. Поповић*.⁴

Овај је последњи опис најпотпунији.

Живопис цркве ариљске, као и њезина архитектура, већ су обратили пажњу уметника и страних и домаћих. Ми се надамо, кроз кратко време, имати верну и поуздану процену ових драгоцених остатака некадашње уметности у српским земљама. За то се и не упуштамо у описивање које би било дело лаика.

С поља, баш према гробници св. Ахилија која је унутра, има друга дивно срезана гробница. Г. Каниц меће је у врсту дањих старина, којих има више у околини чак до иза Пожеге.

Близу цркве, баш где је сад школа, била је кула, па је порушена 1847. Кад је та кула разваљивана, нашло се парче од звона, на коме су остала ова слова *Сте*, па је баш туда прело.

Из Ариља, кажу; био је родом онај старац *Стојадин* који се борио на Косову, а *Дијете Лауш*, било је из села *Лопаша*, одмах преко Моравице у Драгачеву, где и данас имају Лаушевићи.

Ариље је било јенископска столица, почињући од Светога Саве.

¹ У *Кијевском Мџислослову*, 15 Маја, има један св. *Ахилије*, који је био *Иларийски* јенископ у IV веку, и у Тесалији је, вели се, умрло.

² *Гласник* X, стр. 332—334.

³ *Новине Читалишта Београдског*, 1847—8 године.

⁴ *Зимзелен* 1868, бр. 3 и даље.

⁵ Сад се не зна ни где је то парче. Слушао сам да га је неки сељак био метнуо као жабицу под воденично коло!!

Последњи јенископ ариљски живео је, кажу, у XVIII веку. Турци су га били уценили, па кад није могао дати уцене, они су га испребијали на мртво име. Сиромах владика, тако испребијан, пође у Ужице на тужбу, али у селу Севојну умре, и ту буде укопан. И Ужичани су, тада, ишли севојначкој цркви. Доцније су Турци запалили ту цркву, па кад су Срби градили садашњу, дрвену, онда је гроб владичин остао пола у олтару а пола на пољу.

Ариље је палио *Ордага* 1806, и укопао је био у темеље *бучук* са 14 ока барута и уместо свештило на оставио, али се то није унадило. Полазећи одатле, он је, кажу, посекао 70 Срба, и њиховим главама окитио коље око цркве.

Код цркве ариљске, с десне стране, укопан је и *Јован Милчић*, који је умрло на светог архијакона Стевана 1844, у гургусовачкој кули. Кости су му пренете и ту укопане, месеца Маја 1856 године.

Сад је Ариље световна црква. Њој се иде на велики сабор сваке године на „*Ариљев дан*“, 15 Маја.

Манастир Рача, на речица Рачи, 1 сат од Дрине, а готово толико и од Бајине Баште, од Ужица пак биће до Раче 7 сата пута на запад идући.

Манастир је овај задужбина краља *Драгутина*, који је у калуђерству назван *Теофист*. Рача је била опустела и порушена, па су је доцније обновили калуђери манастира Трноше.¹

Садашња црква начињена је на старом темељу, и мисли се да је баш онаква каква је била стара.

Ова је богомоља била кост у грлу силноме Фочићу Мехмед-аги који је овако бесно подвикивао:

„Дов запалим Рачу украј Дрине
„И погубим Хаџи Мелентија!“

Ми ћемо доцније рећи неколико речи и о овом славном игуману Х. Мелентију, кад дође ред на личности из овога округа, а

¹ Може се паћи што више о *Рачи* у мом чланку „*Манастири у Србији*“, *Гласник XXI*, стр. 65—69.

за сад помињемо Рачу, да се поклонимо свој старини којој је она светао представник, па да идемо даље.

Осем онога што поменусмо доде, на врло много места, у овом округу, наводи се римских гробаља, или и оделитих гробних каменова, што су све сведоци римског живота на овим крајевима и римске скульптуре. Оваких остатака пуна је околина пожешка. За тим, тих споменика и гробних белега има у селу *Висибабн*; *Горобилу*; у *Отњу*, и *Расни*; у *Карану*, код *Беле Цркве*; у *Јежсвици*; у *Добрињи*; у *Тубићу*; у *Рогачици*; у *Оклетцу*, на *Дрини*; у *Шилици*,¹ код *Бајине Баште*; у *Пустоцолу*; у *Церућцу*; *Растишту*; у *Кремнима*; на *Маркову Пољу*, код *Мокре Горе*; на *Мачкату*, и у *Ариљу*, где особито пада у очи камен један који описује г. *Каниц* с особитом напњом.

У кратко да кажемо, ужички је округ врло богат остацима од старине, сведоцима некадашњег живота и рада у овом крају; али то све још чека зналца, који ће га проучити, и одгоненути његов тајнени језик, који ми, обични смртни, не можемо ни да разумемо, а камо ли њиме да говоримо.

7 Становници ужичког округа

а. њихове историјске судбине

Ми не знамо каква је била судбина Ужичана или, боље да кажемо, становника данашњег ужичког округа, од пропасти српске државне независности до најновијег доба; али имамо неколике чињенице које узимамо као последице њихове историјске судбине.

Од отих чињеница, прва је *самоучка писменост* и *пословички говор* њихов. Нигде нема толико самоука, па чак и жена и девојака које би знале читати књиге, колико их има по селима старе кнежине Рујна (а то управо и јесте ужички округ); и ту има највише сељака који знају разговарати пословички.

Пословички се говори на четири начина:

¹ На неком камену могу да се прочитају ова слова: ELVA а на неком: ATISAE или само SVM.

1. Са *кр*, на прилику: *крљу крди кресу креси кррав крни кррред крза крко крном* (Људи су сви равни пред законом).

2. Са *ци*: *циа цико цно цибеш цида цино цизнаш, цичо циве цика, цино цидај циму цивласт цну циру цике*. (Ако оћеш да познаш човека, подај му власт у руке).

3. Са *у* и с променом слогова: *уго мно ума и уди љу, уји-ко удно је усле ми ја уго дру уворе го*. (Много има људи који једно мисле а друго говоре).

4. Са *а* (па, пе, по, пу, и т. д.) на прилику: *Хини тар па одно виши шене, срепе ћупу арпе скана чепе*. (Хитар одвише срећу прескаче).

И азбуку саму говоре речима овако:

Аз Боже! види гавране доле! е ли жив? Зна Иван Костић. Дазар мисли нама оно иоклонити. Рече Стеван тугор Урошу: хвала хришћанској, цркви чачанској, мабачкој: јер (је) јунак, Јанко Ђирић (и) Борђе Џапић.

Ми те чињенице узимамо за доказ да су манастири, у том крају, имали велики утицај на народ; и то утицај добротворан. А и како не ће: у *Рујну* су се штампале књиге, у *Млешиној цркви* такође; у *Ариљу* је била митрополија, а мало ниже, низ Мораву, међу Кабларом и Овчаром, писарница је књига црквених. Све су то биле средине, које су могле, и које су јемачно утицале и на прост народ овога краја.

Ако се ово призна да стоји; и ако се даље не спори, да то већ јесте неки ступањ развитака, онда ми и другу карактеристику Ужичана хоћемо да уврстимо међу последице те веће развијености.

Мислимо, друго, чувени ужички *шеретлук*.

Ужички шеретлук далеко је невинији него што се о њем мисли и говори и близу и далеко. Колико год смо прилика имали да промотримо ту народну особину, толико смо се пута уверавали, да је то највише излив живости народнога духа, огледање своје претежности, своје бистрине, с туђом тремошћу и 'тупошћу. Шта је цел сваком ужичком шеретлуку? Ништа друго него надмудрити свога противника. Да ли за какву материјалну корист? Може бити

и то, али свакад је већа сласт сами успех надмудрења, него материјална добит.

Ми то узимамо као доказ развијености у народу. Неразвијен човек трома мисли, на трома и говори. Само развијену човеку у устима трепери беседа жива и гибка; само он може да се игра њом; и да влада најтањим нюансама говора, кад хоће пред противником да баца нео на оно што је права садржина његове беседе.

Код толико разглашеног ужичког шеретлука, наше правосудство не нађе да узме с тога земљишта у своје летописе злогласну реч *каши*, него с краја са свим другог, који није на гласу по шеретлуку.¹

Па и сами хајдучи нису доказ ни глуности ни моралне искварености. То је последица само једностраног развика и васпитања народног.² Нама, људима из друге поље XIX века, подајима

¹ *Каша* је коцкарска игра. Предвостручи се каша на се увије у у котур, и сад треба нилом погодити у замку и добити, или мимо замку, на изгубити. Каша се су назвали прво Убљани превару пред судом: лажном исправом, или на кавним законским сфедетвом које би у самој ствари било лаж. За то се то звало најпре *уписки каша*, а после само *каши*. Сад се каша зове готово свака превара.

² Ужичавин воли и јаде који су му познати, него и благовање коме није вичан. Он се илани од свију уредаба и закона којима не зна дух и обим. Ево једне приче: *За што је Јелисавчић отишао у хајдуке*.

I

Неки Турци из Босне пређу на Вајиној Вашти и ноћу к Ужиду. Било их је тројица, све трговци, и добро наоружани. Неки Радован Јелисавчић, отац потоњег Јелисавчића Павла, дочека их и потуче, на им не узме ништа осем пара што је имао, а њих с оделом и коњма тако затрпа у неку думачу да им се није нашло ни стрва ни јава.

Из Сарајева дође писмо Кнезу Милошу да је нестало тих Турака. Кнез Милош одмах пише сердару Мићићу. Мићић је познавао све људе, ко је за што; познавао је и Радована. Зовне га, и упита:

— Нестало је неких Турака од Дрине до Пошкаве, ако их ниси ти смлатно, оно знаш ли ко је?

— Бог ме сам ја, на чини што знаш, одговори Радован.

потомцима *Ђорђа* и *Милоша*, тешко је претрпети да се протест против поретка, који се данас грађанину не би милио, подиже иза

На заповест из Крагујевца, Мићић пошље Радована Кнезу Милошу. Тамо овет испит:

— Јеси ли ти победио Турке?

— Јесам, господару!

— За што, да од Бога нађеш?

— Да их је мање, господару!

— Море, на оно су трговци људи.

— Е, ја то нисам разбирао.

— А шта им узе?

— Ништа, осем оно мало нована. Друго сам све скрџао у думачу и наћи ће се и сад.

Пише се, и све се нађе, чак и мали ножићи њихови.

Радован остане два три месеца у Крагујевцу, па га после Кнез упути сердару; и доцније он је био буљубаша на рачанској нарави.

II

Једног дана кажу момци Радовану, као буљубаша, да онамо на босанској страни, код турске карауле има дебелих ђураца, па би они хтели да украду вога.

— Како ћете прећи Дрину? упита Рад ван.

— На владама; пусти ти нас, па не бери бригу.

— Вала ите, рекне Радован, као од шале.

Момци пређу, ухвате два ђураца, пренесу срећно, испекну и поједу у сласт.

Међу тим се дотле заведе са свим нови ред у Србији, изишао устав, уређене власти, и власници почели судити са свим друштво.

Прочује се у Ужиду да су покрадени ти ђураци, да се прелазило преко границе, и т. д. И суд ужички пише канетану рачанском (обичав Мићића) да пошље тога буљубашу Радована у Ужице.

Канетан га упути суду с писмом.

Радован дође, руча, па се размисли: сад да иде суду, где је неки нови поредак, неке меденице, нево писање, и т. д., не свиди му се то, него зовне једног познаника сељака, пружи му писмо и рекне: — Славе ти, дотури де то писмо суду; не могу да се државама, морам да се враћам час пре кући.

Сељак однесе. Радована потраже пред вратима, да уђе пред суд: нема га; потраже у мекани: нема га; у вароши: нигде Радована....

— Е, баш је отишао у хајдуке, повичу сви лојални служитељи.

силаја; али нам се ваља сетити доба, када је то било не само путно, него кад су јуначки синови који су то смели да учине, били предмет народнога обожавања.¹

Ужички је дакле округ и тим доказао да је он, поред све своје сиромаштине и посности земље, био не мањи међу својом околном браћом, ако их некад у нечем није и претицао.

За време борбе за слободу, ако се на просторији овога округа нису могле губити велике војске, опет је крви доста проливено, и свуда су се Ужичани показивали као прави јунаци.

И баш устанци народни од 1804 и 1815 доказали су, да су хајдучи и чете хајдучке изазвани месним условима Ужичана. У тврдом ужичком граду, Турака убојника било је свакад неколике хиљаде, а како би се што озбиљно осетило у народу, они су одмах и у Пожегу одвајали по хиљаду и више војника. Кад толика сила заузме та два места, онда народу није остајало нигде могућности да се диже масама, него, према природи земљишта, у хајдучким четима, па тако су Ужичани и радили.

Одмах капетану писмо да се Радован везан дотера суду.

Капетан га зовне, обезоружа, веже, и с два пандура пошље у Ужице.

11

То се покаже поруга за сву намилују Јелнеавчића. Његов син

* Павле, брат млађи, и синовац од старијег брата, изађу на пут, отму Родована од пандура, одреше, и — сви скупа оду у хајдуке. Сви су они изгинули у хајдуковању, само је Павле надживео све. С њих су читава села расељавана, и толики људи изгубили живот. Павле Јелнеавчић говорио је увек: „за два ћурана отера нас Милцо у хајдуке и загр и уирошаста толики народ, Бог нека му суди!“

¹ У Златибору се прича о некаквом хајдуку *Календеру*, који је, веле, водио по 300 друга, који је убио 10 наша, и био арамбама 70 година! У старост, молио је друштво, да другога изберу за арамбу, али друштво не хтедне, него су њега носили на носилима, и он им је заповедао. Једном сретне Календер слепца, и заште улену; а слепец измахне штапом и тресне га по глави, те тако цар горски надне мртав од слепачке батине!

Од кад је настао мир, и од кад се почело школовати и учити, Ужичани ћете наћи по свим школама, у свим радњама и занатима, и свада су вредни, разборити, бистри, чуварни и обично власни над собом.

Штета је велика што се, према њиховом земљишту, не учине неке мере, да се тамо развије каква индустрија за коју би било услова на земљи њиховој; али тај округ, чини нам се, тек чека лепа будућност, кад граница Србије оде на море, где јој и јест природна међа.

6. ЛИЧНОСТИ ЧИМ ВИДО ЗАСЛУЖИЕ

У ужичком округу родио се *Кнез Милош Обреновић*, и два му млађа брата: *Јован* и *Јеврем*. На овом крају, Милош је и прве доказе дао о својој војничкој способности. Али смо ми њих ипак ставили на чело људи из суседнога, рудничкога округа, једно да буду ближе своме брату и добротвору *Милану*, чије су и презиме примили, а друго, што су најзначајнија дела Милошева започета (а нека и извршена) у околини Рудника.

Алекса Поповић

ИЗ СВЕЖЕЛА, БОЈОВОД УЖИЧКИ

Кад је Карађорђе, у лето 1805, очистио Карановац од Турака, дође му глас да је Porta одредила Аџиашу из Ниша за београдског везира, и заповедила му: да одмах с војском иде да заузме Београд и да умири Србију. Аџи је послао одмах свога *Омер-агу* за муселима у Ужице, да и тамо купи војску, и да буде готов поћи на Београд.

Разабравши све ово, Карађорђе пошље Проту Ненадовића да, с Јаковом и Миланом Обреновићем, гледају на који било начин уговорити с Ужичанима да они мирују, и у бојеве да се не мешају (бар док би он разбио Аџи-пашу).

Те старешине дођу с војском, ошколе Ужице, и стану га тући из два тона, које су преко Маљена били довели.¹

¹ Онда су оно Турци Ужичани, кад су били изаслани на Црнокошу пред српску војску да преговарају, пинала рукама српске топове

Лице на Св. Илију, пошто је варош готово сва сагорела, и турске жене с децом нагрнуле граду, као рој ка грани на којој се хоће да сабије, Турци изиђу и уговоре са Србима: да Ужичани истерају између себе *Омер-агу* нишкога, *Бегу Новланина*, *Фочића Осман-агу*, и њихову војску, да даду 50.000 гроша војнога намета, и 80 хатова¹.

Кад се овако уреди, онда ти гости турски оду сви у Босну; у Ужицу остану мирни Турци, и *Алекса Поповић*, из Субјела, постане војвода ужички. Огласи се да је сваком слободно долазити на пазар у Ужице, а за безбедност јемче турски и српски главари. Тако је град остао у рукама турским, а варош и у турским и у српским.

Алекса је, дакле, био управник над Србима, и договарао се с Турцима у сваком мешовитом послу. Он је био више човек управник него војник.

Алекса Поповић, кад је уређен Совет, дошао је у тај скуп, као представник нахије ужичке, а ужичком војском заповедао је најпре *Милан Обреновић*, па после брат му *Милди*.

Године 1815, Турци Ужичани, осетивши устанак у Шумадији, дозову *кнеза Алексу* с још двојицом кнезова у Ужице, и задрже их у граду као таоце. У очи дана када су их хтели погубити, докаже им један Турчин шта их сутра чека. Они ту ноћ навежу појас на појас, и спусте се низа зид градски ка Дјетињи. Ту се Алекса љуто скрља, а сутра дан га Турци ухвате и посеку².

Хаџи Мелентије Стевановић

АРХИМАНАРХ РАЧАНСКИ, ВОЈВОДА СОКОСКИ

Хаџи Мелентије Стевановић родом је из села Бирча, у нахији сребрничкој, у Босни. Њигу је учио по манастирима, а и уверивши се да нису дрвени, као што је њима казивано, него прави тучани топови, захлакали од зле слутње.

¹ Глед. интересну *Протину* причу о овом догађају. *Мемоари*, стр. 178—184.

² Чудновато је да *Јокић* вели, да су Алексу Турци опколили у граду 1813, и да је он тада скочио с бедема, излomio се, и умрло.

покалуђерио се у манастиру Трноши, у подринском округу. Ишао је у Јерусалим, 1794 године, и кад се отуд вратио, добио је од Турака ферман да може оправити манастир Рачу, у ондашњој сокоској, а сад ужичкој нахији. Он је ту оправку отпочео године 1795. Био је човек отресан, заузет за ствар свога народа, и некрзан изложити се непријатности Бог зна каквој, само да уради оно што је држао да је право, и да је његова дужност.

За њега оно, у почетку 1804, Фочић Мехмед-ага вели:

„Док запалим Рачу украј Дрине,
„И погубим Хаџи Мелентија,
„Кој' је ш'о преко мора свијет
„Те је влашку ђабу походио,
„Пак се узгред у Стамбол свратио,
„И од цара ферман излагао
„За стотину жутијех дуката,
„Да Власица богомољу гради
„Да је гради за седам година,
„Начини је за годину дана
„Ево има шест година дана
„Како зида покрај цркве куле,
„А у куле набавља џебану
„И по мраку топове привлачи;
„Видиш, јоддаш! да се нечем нада.*

Немамо доказа да је оволику спрему чинио Хаџи Мелентије за устанак, али да је сам био спреман, то је доказано. Још године 1804, он је на Дрини радио сагласно с радњом Срба у Шумадији, и оних у ваљевској и шабачкој нахији, а 1805, у Јулу месецу, он је већ био војвода сокоски, и чувао је тај крај од босанских Турака, а боравио је у Рачи, јер је онда Рача, као што је већ казано, припадала сокоској нахији.

Године 1810, са Миланом Обреновићем и Михаилом Грујовићем, ишао је, као народни дпутат, у Русију да ради за војну помоћ Србији. За бављења својега у Русији, добио је златан крст на златном ланцу, који се и сад чува у ризници манастира Раче,

и један брилијански прстен, који је, по његовој смрти, калуђер Моја предао Кнезу Милошу.¹

Године 1811 био је изабран за шабачкога владика, и отишао те управљао јепархијом, као администратор, али није још био посвећен за владика. Истина Карађорђе пише 4 Априла 1812 Проти Ненадовићу, да је „намеран саде о Цветима поставити Хаџи Мелентија владиком,²“ па наређује да „дођу војводе и по три кмета из општина на то весеље“; али се не види да је ово извршено.

Године 1813 прешао је у Срем, и склонио се у Фрушку Гору.

Кад се Србија на ново ослободила, вратио се и Хаџи Мелентије из Срема, и отишао у Рачу, као у своју кућу.

Он је био хром у једну ногу, за то је, у последње време, ишао на штакама. Причају да је једном, гонећи се са сељацима око манастирске земље, у љутини, нагнао хата на некакав јалак те пао с коња и угануо ногу.

Он је преминуо 27 Марта 1824 године у манастиру Рачи, и ту је укопан. На гробу му има плоча с потписом који је изрезао игуман *Серафим* 1851 године.

Мијаило Радовић

Мијаило Радовић родно се у селу Равнима, у садашњем срезу златиборском.

Ми смо помињали раније (стр. 325) да је пред Радовићевом кућом³ Кнез Милош постао војвода, у пролеће 1807, кад је Карађорђе ишао на Вишеград.

¹ Кад се Мелентије вратио из Немачке, Кнез Милош му заште овај брилијански прстен, по што га он, као духовник, не може посити. Он не дадне; за то је, кажу, била нека мала омраза између њих двојице.

² *Голубица* V, стр. 196. Ово је писмо веома интересно, за то га вреди цело прочитати.

³ Да је ово било 1807, тврди и Баталака (*Огледало српско* за 1864. свеска 8, стр. 251). — А да је било на овом месту, причао је сам Кнез Милош год. 1859. пок. *Томи Радовићу*, Мијаиловом сину, кад му је овај долазио у Београд па подворење.

Милутиновић, говорећи о славном боју који се догодио у Златибору, на сами Божић, овако вели:

„Ал то дознао Радовић Мијајло
„Свим природе оквићени дар'ма
„Каквог игда могла родит' нева...
„Телемаку б' сравино се ласно
„Лаш' у сам себ' и Ментора имав.“¹

После овога боја, Карађорђе, на предлог Кнеза Милоша, постави Мијаила војводом, и пошаље му диплому.

У свим бојевима који су били на овом крају Србије, помиње се име Мијаила Радовића, и као јунака, и као паметна управника.

Године 1813, не хтевши бегати никуд у туђину, он се преда сили, чекајући прилике за ново спасење.

Кад године 1815 Турци ужички оназе, да се народ у Шумадији креће, они дозову Радовића, с осталим кнезовима ужичке нахије, у Ужице, и затворе их у град, као таоце да се ужичка нахија не побуни.

Ту су они сви лежали неко време, докле се међу тим и српска војска не примакне к Ужицу. Кад Мићић с војском изађе на Љубање, онда Турци свећају да ове кнезове таоце поубијају. То дозна и докаже им неки Турчин, који је у младости покршитавац, и који је кнеза Алексу Поповића звао поочимом.

Кад Радовић, с осталима, дозна шта их сутра чека, они се ноћу о својим појасевима спусте кроз прозор низа зид, и после низа стрмени одсек к Дјетињи, неколике десетине хвата.

Као што је напред казано, од четворице, само је Мијаило остао здрав, и он је Маслаћа изнео на крчкама до на Љубање к Мићићу.

После је он ревно наставио помагати напретку народне ствари све до краја свога живота.

Радовић је умро у Равнима, своје селу, 1822 године, и ту је и укопан.

¹ *Србијанка* III, стр. 99.

Јован Мићић

ВЕЛИКИ СЕРАДАР

Јован Мићић родио се у селу Мачкату, у садашњем срезу златиборском. За његова детињства, пребегну му родитељи у Црну Гору, и настани се у Горњој Морачи. У време Карађорђева устанка, врате се омет, и населе у селу Рожанству, недалеко од Мачката. Кад је Кнез Милош, као војвода ужички, командовао на оном крају, Мићић је већ био уз њега момак, и одликовао се у бојевима јунашвом и отвагом.

Мићић је прво побео Турке *Ломигоре* у Чајетини, и тако обратио на се пажњу. Друго је јунаштво показао на Баурићу, изишавши на Дринчића хату на мегдан једном Турчину Бошњаку, кога је погубио.

После српске пропасти 1813, Мићић оде у хајдуке, а чим чује за устанак Кнеза Милоша, одмах му дође, и стави се на службу народне ствари. Он се одликовао свуда у бојевима, а нарочито на Чачку, и, после, у Драгачеву, гонећи Турке који су узмицали после пораза на Љубићу. Кад се рат стина, постави га Кнез Милош сердаром ужичке нахије, а године 1839 учини га начелником онога краја, с чином пуковника. У том је остао до 1842, а тада је пао као човек који је био пријатељ Обреновићима, и намислио је био да бега у Црну Гору, али у Златибору, у месту *Зови*, у једној чобанској колеби, опколи га Мићо са 200 људи, ухвати, свеже, и одведе у Ужице. Одатле је послан у Београд, где је, кажу, вожен на волујским колима кроз турске улице, на поругу оних у чијим је рукама била онда та сила. Отале је одведен у *Гургусовачку Кулу*, у којој је и умро баш на архиђакона Стевана 1844.

Доцније, у Мају 1856, син му Јеврем пренесе кости његове и сахрани код цркве у Ариљу, где је он такође имао кућу и седео понекад.

Мићић је био страшило за Турке на оном крају. Он је и ишао свакад као нека сила. Никад, кажу, не би он долазио у Ужице, у најмирије време, без 40 својих момака. Његови су хатови били из најбољих турских ергела, а рахтови и накити били

су за неверојетну причу. Сам се он носио, живео, и проводио као какав мали источни царић. Све то скупа чинило га је у очима Турака великим и страшним.

Кад се ударала граница Кнежевине Србији 1834 године, Мићић је до дивљења ревно настојавао да нека села и простори не остану ван граничнога плота. Он је још терао, да границу сведе Лином па на Вишеград, али му то није никако могло да изађе за руком.

Био је човек средњег раста, врло пун, црне масти, али на ноћу лак, на пушци поуздан, и хитар, као право чедо златиборско.

Од крви није имао никакве грозде.

Њему прича, осем другога, ставља на терет и смрт *Младена Миловановића*, бив. председника савета за времена Карађорђева, који је погинуо у Очкој Гори, више Чајетине. Поружан спомен оставио је имену свом и са своје велике слабости према женској страни.

Никифор Максимовић

ВЕЛИКИ УЖИЧКИ

Никифор Максимовић родио се 12 Јануара 1788, у селу *Јежевици*¹, у округу ужичком, 5 сата на северисток од Ужица. У манастирима Свете Тројице, и Св. Николе, научио се, још као дечко, читати, писати, и појати. 12 Јануара 1808, пострижен је у Београду, а за тим је произведен за ђакона и јеромонаха. До године 1811 боравио је у свом постригу, манастиру *Никољи*. За тим се неко време задржавао у *Преображењу* и *Сретењу*, која је оба манастира својим трудом и трошком обновио.

Године 1814, кад је оно био у Преображењу, удари куга у околна села, те је он тада, које сарањујући мртве, које молећи се Богу за живе, стекао доста новаца. — Па, говорио је сам: — станем мислити, шта ћу чинити с оволиким новцима? Да идем у Јерусалим, и да дам новце, да се њима поправљају и красе цркве у туђој земљи — не ћу! боље их је на такво што потрошити у нашој земљи². И тако отиде те обнови Сретење.

¹ У *Гласнику V*, стр. 293, каже се да је он рођен у чачанској Јежевици; али је то погрешно.

² *Даница* за 1826, стр. 30

По што је у Београду, лицем на св. Андреју, постављен за архимандрита манастира Сретења, послан је био, заједно с оним чувеним архимандритом *Мелентијем Павловићем*, у Цариград, где патријарах цариградски Констанције, 18. Августа 1831, Мелентија посвети за митрополита српског, а Нићифора, одмах сутра дан, за јепископа ужичког посветио је нови српски митрополит Мелентије.

Вративши се у Србију, он је имао своју јепископску столицу у Чачку. И тада је још више настојавао да оправи манастир Сретење, у ком је и боравио често по дуже време. Нићифор је осем српског језика, знао још и грчки. Умро је 28. Фебруара 1853. године, у Чачку.

Иза њега дошао је на ужичку јепархију дотадашњи јепископ шабачки, *Јанићије*, и столица је владичанска пренета из Чачка у Карановац 1854.

Нићифор је био човек крупан, пун, под старост врло гломазан. Говорило се много да грамзи за новцем; и остало је, кажу, после њега доста блага, само се не зна куд се деде, и да ли „приста за душу њему или коме његовоме“?

Јанићије Нешковић

ВЛАДИКА УЖИЧКИ

Родио се 14. Јануара 1804, у селу Миланци, у округу ужичком, у срезу моравичком, од оца *Нешка Недовића* и матере *Анђелије*. Крштено му је име било *Иван*, а калуђерско *Јанићије*. Отац његов, Нешко, био је писар у кнеза Косте Рашковића, и код Ше-аге Муратовића, 19 година, до 1804; а после под Карађорђеж, код кнезова: *Максима Старовлаха*, *Аврама Лукића*, и *Хаџишродана*.

Јанићије се учио у оца до 1820. године, а после је отишао у манастир Каленић, у Левчу. 26. Јула 1826, у Крагујевцу, зајакони га београдски митрополит *Т. Мило* (Грч). Године 1831 узме га к себи митрополит Мелентије Павловић, те ту остане до 8. Јуна 1833. год., када је тај архијереј и преминуо. Јанићије се врати у свој манастир, и после га владика Нићифор за је-

ромонаши у Крагујевцу, 24. Септембра 1833. С новозабраним митрополитом *Петром* ишао је у Цариград, а по повратку отуда остао је при митрополиту до 16. Фебруара 1836. Године 1838 одређен је да надзирава оправљање манастира Студенице; године 1839 постао је члан апелаторске конвисторије. Године 1842 био је надзорник владичиног двора у Шапцу.

25. Августа 1845, поставио га је митрополит Петар за игумана манастира Каленића, а 6. Маја 1847 постао је архимандрит тога истога манастира.

18. Октобра 1849, буде изабран, а 23. истог месеца у београдској цркви, митрополитом *Петром*, и владикама: *Нићифором* и *Доситијем*, посвећен за владика шабачкога.

Године 1854 „примоле га, управо наморају“ вели он сам у својим запискама, Митрополит и Кнез, те се премести у Карановац, за владика ужичкога. И тада се ужичкој јепархији дода округ крушевачки, који је дотле припадао београдској.

Као владика ужички, он је добио столицу у Карановцу, а не у Чачку, где је седео његов претходник, покојни владика *Нићифор*.

Седећи у Карановцу, владика Јанићије настане да оправи опустелу и у гору зараслу некад славну седмобратну Жичу. Он је то и извршио. И Жича сад служи и моли се Богу за свог обновцоца. Још је он начинио цркву и школу у *Миланци*, свом селу, и цркву у *Прерадовцу*, на добрима манастира Каленића.

Он се сам потписивао „владика ужичко-крушевачки“ од оног доба, кад је крушевачки округ одвојен од београдске јепархије, па придат ужичкој.

Године 1859, добио је панагију од њ. в. цара рускога Александра. Године 1858, изабрало га је Српско Учено Друштво за свога почаснога члана.

Године 1858, изабран скупштином, био је члан депутације која је ишла у Букурешт за Кнеза Милоша.

Године 1860 дао му је Кнез Михаило на златном ланцу панагију.

У последње време, почео је нагло слабети, и преминуо је 20

Фебруара 1873 у Карановцу, а укован у Жичи, у сандуку, који је неколико година држао у својој соби, и путницима показивао.

Он је издао своје неке беседе, и неке белешке за објашњење.

Био је човек необичнога памћења и бистра суђења. Од 1816 године па овамо, мислим да није било ни једнога коле знатна човека у свој Србији, кога он не би познавао. Велика је штета што то своје знање није оставио после себе, него га је однео у гроб.

Жив, бистар, шалив, он је био необичан владика међу нашим владикама; владика правог српског типа. Он је био патриот, као да није носио пустињачко рухо; све јунаке, који су се одликовали у борби за слободу, он је узносио хвалом; многима је ударао од студеничког мрамора белеге, на месту где су какво јунаштво показали, изрезавши у камену сам својом руком шта се где догодило.

Учене је људе волео, а науку поштовао и потпомагао.

У живљењу је био скроман до кинизма; а радо је давао сиромашним ђацима, само не колико би ко желео, него колико је сам држао да треба, и да му се може.

Оставио је 1500 дуката ћесарских на помоћ црквеној књижевности. Он је ово учинио још 1870 године.

У књизи „Православна црква у Србији“, на страни 173, наводимо ово: „СН 5. Установљен је фонд од 1500 дуката ћесарских, под именом — *Црквени фонд епископа Јанићија за духовну књижевност* у корист свете цркве православне на вечна времена, да се од интереса на овај основни капитал издају књиге по оцени и решењу саборном“.

Нестаје већ типа старих српских духовника, онаких какви беху: *Стеван Јовановић*, *Хаџи-Мелентије*, *Хаџи-Ђера*, *Хаџи-Рувим*. Владика Јанићије, као да је био последњи представник

¹ Нас саблажњава ова спора краткоћа и ледева равнодушност саборскога записника. Зар се није могло бар именовом казати: ко даје те паре; зар се ни једном речју није могло захвалити добротојству? А шта би удило, да је ма где, ма у нотци казано: каква су дела изазвана досад том хришћанско-патријотском задужбином честитог владике Јанићија?

тога појаса. Сад виђамо са свим другојачије типове: или мирјане у мантијама, или створења за која је небо жилиште, а земља долина плача; или, најпосле, људе у којих се бори овакав поглед догматике са струјама народнога осећања, па излазе смешни мученици свога васпитања и својих патриотских задихнућа.

Владика Јанићије биће по свој прилици последњи који је узимао у руке гусле и гудало, не да се њима представи оно што није био, него да озбиља задовољи своје национално патриотско осећање.

Лана нека му је земља српска коју је љубио као прави син мајку своју!

Још нам ваља хвалом поменути неколико људи, о којима на жалост не знамо да кажемо где су рођени, где ли су преминули.

Тако нека је леп спомен међу потоњим нараштајима

Петронију Шиши, кога се разум и јунаштво хвали у битци на *Расници*, у Златибору, где је Скопљак-пашу онако јуначки поразио војвода *Милош Обреновић*. Шиша се владао особито јуначки и на Равњу несрећне 1813 године;

Карамарку, храбром Осаћанину, за кога кажу да је могао заповати на Ваурићу, па да се чује у Соко;

Радовану Којадиновићу, из Заовина. Радован је у битци на Запољу, учинио велику услугу заклањајући одступање српске војске. На Равњу 1813, видећи да пропада све, Радован је сео у сред шанца, кад су већ ушли Турци, и повикао: „Има ли данас јунака да посече Радована Буљубашу.“ Турчин се један упути к њему; али га Радован обори цеверданом на ком је било 44 резотине, колико је њиме Турава убио. Ту је Радован, после, исечен сав у комаде. Био је човек крупан; црмочаваст; љуљив. Није марно ни за власт, ни богатство, него само да се свети Турцима;

Тобџибаши Томи Милиновићу, који је топове лео и из њих враге био;

Кнезу Максиму из Старога Влаха, из села Штиткова, који је био „силу важан срећом и јунаштвом,“ који је укинуо шест

браће Белобрковића, Турака, српских крвопија, па с тога, сиромах, и окова донадао¹,

Јови Барјактару, који је на Пониквама, у једном боју, ухватио живо Туре под оружјем, и довео своје старешини Кујунџији, а кад му овај рекне да му робље не треба, него да му Бог поживи таке јунаке, онда Јово пусти Туре под оружјем, и још му да два дуката, па нека одмах иде к својима²;

Ј вану Демиру, из Драженовића, који је био на Кремнима, у вишеградском шанцу.

По несрећи; о овом за сад не можемо да кажемо ништа више до то, да је једном, с неким *Подругом*, *Каљевићем*, *Малим Бојом*, и још с неколико друга, отишао чак у Романију, и ту дочекао и страшно разбио Турке који су били пошли из Сарајева на Србију;

Панги Маринковићу, из Радановаца, који је на Равњу погинуо са своја два рођена брата, и два синовца; и

Радовану Марковићу, из Косјерића, који је такође оставио кости на Равњу. Он је био барјактар, па су му Турци одбили десну руку, а он је одмах узео барјак у леву, и преместио га на другу страну шанца!

В. МЕСТА ЧИМ БИЛО ЗНАТНА

Добриња, село у ужичком округу; у пошешком срезу, на граници рудничке нахије, 5½ сата на исток од Ужица. Има три *Добриње*: *Горња Добриња*, *Средња Добриња*, и *Доња Добриња*.

У *Средњој Добрињи* родио се, око године 1780, *Милош Обреновић*, потоњи Кнез Српски.

Срамота за Обреновиће, код толике њихове потоње среће и богатства, што место рођења овог великог Србина, претка свога, не обележише макар чим, дов се није са свим заборавило.

У *Горњој Добрињи*, Кнез Милош је начинио цркву, поред које, с десне стране, има плоча, на којој пише:

„Овде лежи тјело поч. Теодора, оца Нтгове Светлости,

Господара и Књаза Србског Милоша Обреновића, кои му и ову свету предстоју цркву за упокојне душе сазида и подиже.

„Престави се месеца Новембра 15, 1802. Вечна му памљт!“

Тело овог срећног оца било је уковано у Средњој Добрињи, па је после овамо пренето.

Неколико корака од цркве на исток идући, шибачки точак живе красне воде, а над њом је чардак. На мраморној плочи, с лица чесме, пише ово: „Ову воду и чардак подиже Светлић Господар Милош Обреновић I, Кнез Србски, 15 Августа 1860, своје оцу Господару (тако) Теодору за душу“.

Мало преко потока, на север, велика је и красна школа коју су опет градили Кнезови: Милош и Михаило. —

Црнокоса, планина на север од Ужица, у срезу црногорском. Преко те косе прелази пут из Ваљева к Ужицу. На Црнокоси су се састали, 1805, ужички Турци с Јаковом и другим српским старешинама, који су ишли с војском и тоновима на Ужице. Турски ужички изасланици ту су руком пинали српске тонове да се увере, да нису од дрвета, као што се њима причало, и уверивши се заплакали су се провиђајући каква времена настају.

Плијесково и *Жабљак*, које данас замењује *Брјина Башта*, на Дрини, ¾ сата на североисток од манастира Раче. Ту је био велики шанец који је градио Хаци-Мелентије, а обдржавале су га, после, разне војводе, до пронасти 1813 године. Војске је било и на „Бушинском пољу“, ¼ сата од Вајине Баште. На тим се местима многа крв пролила за време наше борбе за ослобођење. После Мелентија дошао је у Рачу за команданта војвода Карамарковић, Карађорђевић зет, за кога *Јокић* каже да се ружно владао, те га је Карађорђе затворио у кулу, а у Рачу послао *Благоја* из *Трнавце*, који је ту остао до пронасти. А несретње 1813 године, 16 Октобра, пређе *Мемис Ага* из Сребрнице, опколи манастир Рачу, уђе у цркву и насред олтара закоље калуђера *Исајију*, и ђакона *Јована Обада*. Манастир сав оплени и са свим опусту.

Голија, планина, 7 сата на југоисток од Ивањице. Она заслужује помена и као планина, а у летописима још стоји записано ово: „1688 лета изгубише Срби на Голију“ (тако стоји).

¹ Србијанка III, стр. 1—23.

² Србијанка III, стр. 45—47.

Запоље, место иза Шаргана, недалеко од села Заовина. Ту се прича да је био бој између Турака и Немаца за Принца Јевђевића. Ту су се били Срби и Турци 1809, кад је војвода Милан Обреновић ишао на Вишеград. Са западне стране нашега *Запоља* заселак је *Запоље*, који је данас у Турској. Прича се да је одатле родом био *Јован Запољац*, племић, који се, не могући подносити Турке, одселио у Мађарску. За њим се одселио и много богати неки *Стеван Ковић* из Заовина, који је имао на хиљаде оваца, које су му пасле по Ивици и Тари. Стеван Ковић је, кажу, сребрним чашама служио вино својим гостима, и нудећи их да пију, говорио је у хвалу себи и своје богатству: „Док се год зелени планина *Тари*, док блеји овца *гара*, и док ми се шарени пушка *шара*, ја се не бојим ни *Цара*!“

И сад се познају развалине од кућа Стевана Ковића под планином *Невољном*¹.

Торник, планина у врх Златибора, где је Милош Обреновић дочекао и славно разбио Агу Бубњевића, који је пошао био са сарајевским Циганима да покори Србе! Вредно је прочитати о тој битци *Милутиновића* песму „*Ц.ланство*“².

Таламбас, на Златибору, шанац за време наше борбе с Турцима. Највише је ту командовао војвода Милош Обреновић. Неко време, био је ту старешина и Мијанло Радовић из Равни.

Расница, заселак од општине драгличке, на врху Златибора, пошто се прође између Таламбаса и Доброселице, идући к реци Увцу и ка граници. Ту је сада судница општине драгличке, а ту је Кнез Милош дочекао и славно разбио Сулеман-Скопљак-пашу, биће 1809, кад је бесни био наумио да продре к Чачку, те да покори Шумадију. Од јунака овде се особито хвали Петроније Шиша. И о овом боју вредно је прочитати *Милутиновића* песму „*Благоразумна сила*“³.

Мучањ, планина у Старом Влаху, више Ариља, западно од

¹ О овом *Стевану* има и другојачија прича, коју излажемо ниже међу причама овога округа.

² *Србијанка*, стр. 36—39.

³ *Србијанка III*, стр. 123—131.

Ивањице, као какваг диновски самотни град. Народ прича, као што смо и помињали, да је на Мучњу кула *Страхињина Бана*, али је ту био и шанац Хаџипроданов. Више пута се народ збегавио на Мучањ од Турака. Само с две стране може се ући на врх планине, а кад се и та два уласка затворе, онда се може једна чета одуирати великој сили, која би желела продрети на Мучањ.

Кукутница, такође планина у врх данашњег ариљског среза. И овде се једном сусрео Кнез Милош са Скопљак-пашом, победио га, и потиснуо до Пријепоља. Овде је погинуо гласовити јунак српски, буљубаша *Јован Шибалија*. О овом боју ваља прочитати песму „*Спомен о боју на Кукутници*“¹.

Љубане, село више Ужица, на југоисток 1 сат и по. Ту имају два шанца. Прича се да је на Љубанама Лазар Мутап, 1815, дочекао с 3000 људи и разбио 11.000 Турака, које су предводили *Бул-бег* и *Зенил-ага* (отац и син), и оба су први носили барјаци. Ови су Турци носили храну и чебану Турцима Ужичанима, који су били опкољени. Булбег се још био зарекао да ће Србију прегазити, и трећи дан напојити коња на Дунаву.

Ова оба вођа турска погину овде, и Срби су, после, тако гонили Турке, да су они већ „закумили“ Мутапа, да престане гонити их, а они никад више не ће војштити на Србију. Срби одсеку ово сто и тридесет турских глава, па их повабијају на мотке на Малом Забучју спрођу града Ужица. Кад Турци из града то виде, и познаду главу Булбега и његова сина, од којих су се надали помоћи, они престану одуирати, се и учине са Србима мир. У овом боју хвали се особито јунаштво некога *Гаврила Курђубе* из Криве Ријеке, који је собом убио Булбега. Овај Курђуба је, кажу, после морао од нечије силе побећи (да сачува образ своје ћери) и тек пре неколико година вратио му се син и седи у туђој кући у Љубанама.

Поникве, брдо на запад од Ужица, где су била два шанца те пресекала пролазак од Дрине и од Вишеграда к Ужицу. У једном је шанцу био за неко време старешина Лазар Мутап, а у

¹ *Вук*, књ. IV, стр. 525—529. Изгледа ми да је ову песму спеввао нов. владика *Јанићије*.

другом, опет за време, Петар Јокић. Овде је једном Прота Милутић Гучанин разбио Булбега и Мехмед Бега, који су имали 1500 војника¹.

Кремна, село под Шарганом, 6 сата на југозапад од Ужица, на путу с Мокре Горе к Ужицу. И на самој коси Шаргану,² и под планином у равни, више Мољкове механе, била су утврђења — шанчеви. Прича се да су у Кремнима били некад летњи двори Немањића. И доиста има неко старо тесано камење, опет више Мољкове механе, ама као да је римско. У креманском шанцу помиње се као заповедник *Јован Демир*. У осталом, у многим записима из старијега доба, Кремна нам се представљају као предео, а не само као једно село³.

Гадаљево, биће село код Градине, на десној страни Моравице, не далеко од *Хаџина Брода*. Ту се помиње да је био један шанец војводе Милоша (потоњег Кнеза).

Глушци, село у срезу моравичком, 14 сата на југоисток од Ужица. На том селу је Милић Дринчић разбио Карахочића и Водуловића с 8000 Турака.

Сува чешма, једна преседлица на Маљену, куда пролази неки вајни пут, помиње се за то, што се прича да је туда протерао Карађорђе тонове 1807, те тукао Ужице.

Дружетићи, село у срезу пожешком, 9 сата на исток од Ужица, где су Милић Дринчић, и Јован Мићћ, 1815 године разбили Турке Ваљевце, који су ишли Чачку у помоћ, кад су га ово Срби били притеснили.

¹ У *Србијанци* има песма „Селачност“ књ. III, стр. 45 — 46, која прича један случај на Повињама. И њу вреди прочитати.

² Кад се једном сарајевски Ордага, с великом плачком и многим војском, вратио из Моравице, на се уставно под Шарганом, да ту подели војсци плен и робље, *Поп Захарија*, дед садашњег честитог свештеника *Захарије* из Кремана, и још само двојица Креманаца, стану час истрчавати у ноће с коњма, час пешке, на опет умичати у честу. Кад се већ приближе к Турцима, они повичу: „Хај! стајте Турци, не ћете угећи!“ Турци се поплаше, мислећи да је потера јака, те побегну к Вишеграду, а многи плен оставе на месту, робље пак разбегне им се куд је које могло.

³ *Гласник XLII*, стр. 136.

Марково Поље, с оне стране Шаргана, идући к Мокрој Гори, 8 сата на запад од Ужица. Ту има старих гробних каменова: а прича се неверојетан случај да је ту једном војвода Мутап, сам на коњу, срео 40 Турака, растерао их, и, веле, све помлатио!...

Глумач, село, $\frac{3}{4}$ сата од Пожеге. И ту су Срби имали један бој с Турцима, и потисли их к Ужицу.

Очка Гора, вис више Чајетине, куда пролази пут на Златибор. Некад је тај вис био сав нарастао у густу шуму, а сад се гора јако проредила. У Очкој Гори има нека дубока руна која се зове „Звекара“, и за коју сељаци држе да нема дна. Прича се на том крају, да су Мићићеви момци: неки *Леко* и *Симо Ковач*, убили Младена Миловановића, и бацили га у ту Звекару.

Бајина Башта, варошица, 6 сата на запад од Ужица, $\frac{3}{4}$ сата од Дрине, у красном месту, где је канцеларија среза рачанског. На Бајиној Башти превезени су преко Дрине у Босну Ужичани Турци, као последњи господари града ужичког, у јесен 1862 године.

Жупањевица, на путу из Ивањице на Јавор, у срезу моравичком, где је неки Громо из *Опаленика* са 4 друга учинио чудо: разбио 2000 Турака. Већто изабраним позицијама и мањеврама збунио их је и престравио тако да су један на другог свакали, и тако се многи низ врлети полонили.

Г. ВАРОШИ, СЕЛА, КУЉЕ

У данашњем округу ужичком има: 1 варош, 3 варошице, 84 општине, 189 села, 271 заселак, и 17.844 главе пореске (1870 год.).

Ужице, варош на Дјетињи, према брду Забучју, под некадашњим градом Ужицем. Историја града и вароши била је готово једна уста до 1862, а од тог доба некадашњи је град само једна гомила камења.

Држи се да су, у старо време, у град ужички затворани политички преступници; бар се прича да је цар Лазар, после

неке победе на *Поникавици*, затворио у град Ужице *Никола Алтомановића* који је, веле, ту и умро.

Више ништа не можемо казати о старој историји овога места.

Тек године 1688, наш летописац бележи само ово: „Узе Алеја капетан Ужице.“

У аустријским војним архивима има једна овака записка: „Године 1690 *Капетан Занилацки* освоји јаки град *Ужице*, и варошицу *Низилицу* (*Nisilitza* тако!).

Ужице се још помиње у војничким летописима аустријским и 1717 године; али је тада сва радња Аустријанаца око освајања овога места била веома невешта. Ужице се, с незнатном силом, одупрало врло дуго голомој сили цареваца. У тој опсади пало је 220 цареваца, и међу њима 30 Срба (оволико сами цареви признају)! Пред саму јесен, град се преда, и посада буде спроведена у Вишеград.

Мало иза тога, удари некаки *Мехмед*, са 6000 Турака, попали села и вароши, и много робље српско одведе везиру.

У тим истим архивима находимо још и ову белешку: „Године 1738, Јануара 24, оборкапетан српске војске *Јован Буришић* (Немци га пишу: *Gurschitz*) кренуо се из Ужица с 450 друга на *Рачу*; ту је разбио једну чету од 150 Турака. Одатле оде на место *Бесаровину*, где нађе 300 дрвета спрењених за грађу турских лађа, те све то исече и учини неупотребљивим. Мало из Дрину, нађе он 800 таквих дрвета, па и то спали, ма да су, с оне стране Дрине, 500 Турака пуцали на њ. После тога, порушио је у планинама скупоцене турске стругаре и једну цамију, и попалио многе турске куће. Ту га нападне 200 коњаника који су испреко Дрине прешли; али он и њих разбије и потуче, па се врати у Ужице, а једног свог капетана пошаље у *Кремна*

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*. Wien, 1854, стр. 186. Али где је место *Nisilitza*, и је ли оно добро записано? ја не могу да кажем. Остаје пријатељима из тога краја да ову ствар објасне.

те запали велики хан који је био турски провијански магацин.

10 Маја исте године овај се *Јован Буришић* (*Gurschitz*) помиње на *Морави*, где опет туче Турке¹.

После ових догађаја, до српског устанка, не находимо ништа записано о Ужицу.

Године 1805 опколили су Срби први пут град и варош Ужице, и баш на Св. Илију (20 Јула) принудили Турке, да уговоре услове мира. Тад су српском војском управљали *Јаков Милаћ*, *Радич Петровић*, *Пољ Лука*, *Грбовић*, *Цинцар Јанко*, *Прота Гучанин*, *Мутаи*, и други².

По уговору који је тада углављен између Срба и Турака, град је остао у рукама турским, а у вароши су судили Србима Срби, а Турцима Турци.

Овај уговор, доцније, Турци погазе, те *Карађорђе* опседне Ужице по други пут, 1807.³ У овом другом нападању на Ужице јуначки се владао *Милош*, брат *Милана Обреновића*, и ту је опасно рањен: таче га је ударило више леве сисе. Мислило се у опште да је рана смртоносна; али, после три месеца, он оздрави, и дође на овај крај с већом влашћу и гласом у војсци.

У овај мах Срби су отели и варош и град Ужице са свим.

Мајор *Грајберг*, у свом познатом мемоару, 26 Јуна 1808, вели:

„*Ouzitszé*, ancien fort sur la petite rivière *Détigna*, a des murailles crénelées avec 5 tours flanquantes et avec 13 pièces.

¹ *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien, 1854 године, стр. 262 и 263

² О овом првом ударању на Ужице има лепа песма у *Србијанин* I, стр. 99—102.

³ Има записка да је Ужице узето пред *Петров дан* 1807. А док је држано у опсади кроз 3 месеца, многа је крв проливена; многи су Турци поспали од глади у граду; брашно је било у Ужицу за то време, 12 гроша ока, мед 20 гроша ока, месо коњско 2 гроша ока, а со 5 гроша ока. Кад им помоћ није стигла из Босне, они су се предали Србима. (*Гласник XXV*, стр. 80.)

Il est dominé par une proche hauteur que j'ai proposé de fortifier, ce qui a été accepté. La ville qui comptait jusqu'à 12.000 habitants est réduite en cendres."

Године 1813. казавши на Забрежју да не ће никуд из Србије, Милош је похитао, те опет заузео град Ужице, али се није могао одржати у њему без хране, муниције, и других потреба.

И тако Турци, године 1813, заузму Ужице без боја, као што су заузели и Београд, и држали су га до 1862 (а тада је, као што је познато, на захтевање пок. Кнеза Михаила, град ужички распрскан у облаке, пошто су Турци и из града и вароши исељени у Босну.)

Још нам ваља поменути да се Ужице помиње и као столица јепископска у историји српске цркве. Али се управо не зна: је ли и столица јепископска пренесена из Ариља у Ужице, или је само ариљска јепископија прозвана *ужичком*, по већем граду и чувенијем имену?

Истина, пок. *Јоаким Вујић*, у свом „Путешествію“ (стр. 196), каже, да је у Ужицу „била резиденција архјепископа нашега, која сада до оснoванiја порушена лежи, за то пређе некогва времена, вели он даље, била е пренесена у Ваљво, а одавде, после, у Шабац!“ На много распитивање о том, ја сам добијао један те један одговор, да се у Ужицу ништа не зна да је ту кад била јепископија, нити ту има какво место с тим именом, а много мање каква баш „порушена резиденција јепископска“.

И онда, кад су се неки архијереји називали: шабачки, ваљевски и ужички, столица им није била у Ужицу, него или у Ваљву или у Шапцу, као и данас што се владика зове „ужички“, а становао је пређе у Чачку, а сада седи у Карановцу.

Да се вратимо на општу судбину Ужица. Године 1815, после победе на Љубињу, Срби су се прикучили и к Ужицу, и почели га стешњавати. А кад је и Булбег на Љубањама онако прошао, онда ужички Турци изјаве готовност да своје односе са Србима уреде на лено. Кнез Милош то прими, и постави у Ужицу за старешину Србима кнеза *Стевана Семељскога*, а за нахијског кнеза *Танаска Марића* из Добродола. — Кад је год војвода града

ужичкога, Турчин, после тога, имао каква важна посла, свакад је морао, преко кнеза Степана, позвати и кнеза Марића, и овај, кад би год долазио у Ужице, огртао би *црвени биџиш*, који је, као неки знак кнештва, добио од Марашилије. Црвени биџиш значи је да долази народским послом, и да је он глава нахије.

На скоро постави Кнез Милош на све Рујно старешином *Јована Мићића*, који је изнајуре седео у Чајетини, па кад му тамо, као на граници,¹ ускоци загрозе животу, онда му Кнез Милош заповеди те се, 1822, пресели у Ариље. А после неколике године, оде опет у Чајетину, и за тим 1839 сађе у Ужице, као начелник окружни.

Неки *Вучић Курлага*, из Стапара, био је буљубаша на Шаргану куда је за онда ишла граница, и наплаћивао је ђумрук (царину) од трговаца који су туда пролазили. Године 1830 удари преко Шаргана с девојком и сватовима Турчин Ужичанин *Амет Кусоф*. Курлага потражи царину. Турчин се одупре, а девојка Туркиња бризне плакати видећи да *Власи* још могу од Турака наплаћивати царину. Најпосле, Кусоф плати што се од њега тражило, али се зарече да ће се Курлаги осветити за то.

Године 1832, 14 Фебруара, сиђе Курлага послом у Ужице кнезовима. Кнезови му кажу да ни по што не иде у *Доњу чаршију*, јер му Турци прете. Курлага навлаш оде баш на дућан самог *Кусофу*. Догодило се да је Турчин у тај исти мах тукао своју жену на горњем боју. Курлага, чујући вриску, викне:

— Не удри, Кусофе, жене!

Турчин измоли главу, позна Курлагу; остави жену, узме две мале пушке, и сиђе на земљу, па, без речи, окреше обе у Курлагу, али — оне не саставе! . . .

— Стани Туро! викне Курлага: — да видиш како Србо бије, и потегне сребрњакoм Кусофа у сред чела. Тим метком он рани још једног Турчина. Турци на њега скоче са свих страна, и убију га ту на месту.

То произведе општи неред у вароши. Тај је догађај познат

¹ Граница је тада била ближе овамо: *Шарганом* и *Златибором*.

у Ужицу и у околини под именом: *Курлагина Крајина*. Кнез Милош, дознавши шта је и како је, исели све Србе из Ужица у Пожегу. Тамо се премести и суд (судије су за то време биле: *Стева Радуловић, Пана Радојевић, Павле Стојковић, Павле Вишњић, и Јерemiја Дешић*: они су долазили наизменце те судили, на опет одлазили својим кућама), а Србија се забрани сваки пазар у Ужицу.

Ужичанима, пресељенима у Пожегу, није говео ни мало ваздух пожешки. Нарочито су јадиковали, да им деца умиру. Турци опет били су остали готово као у осади. За то су многе молбенице ишле Кнезу Милошу да допусти Србима Ужичанима вратити се у Ужице. И он то допусти једва 1835 године.

Од 1832 до 1862 није било никаква боја на Ужицу. А ове последње године, у нападању на град, запаљена је варош, и изгорела готово сва. Град је, по том, разрушен, а варош, по одласку Турака, регулисана изнова, и сада се диже ново Ужице, које није ни налик на оно старо до 1862 године и ако је на оном истом месту.

Од старина, имају у Ужицу два моста од камена преко реке Дјетиње. Оба су грађевине старе. *Г. Канци* их меће међу дела из доба српске државе.

Године 1844 у Ужицу је било само 707 душа Срба, а Турака је имало 3695; Срби су имали 1 цркву, а Турци 35 џамија, Срби 1 школу, а Турци 2.¹

У Ужицу је отворена полугимназија још 1 Септембра 1839 године, на је у јесен 1842 пресељена одатле у Чачак.

Тада је та школа имала само два разреда, а први професор у њој био је *Милан Мијатовић*.

Данас тамо има нижа гимназија² са четири разреда и 7 наставника; године 1873 била су само 2 разреда са 4 наставника, и 64 ученика.

На плату наставника у овом заводу потрошено је 1874 ра-

¹ *Милутиновић* (стр. 158) каже да је 1815 године било у Ужицу преко хиљаду јавних породица Турака.

² Отворена је у јесен 1865 по закону од 9 Јула 1865 № 1431.

чујске године (кад је било само 2 разреда) 11.915 гроша пор. или 5027·75 динара.

Основна школа мушка има 4 разреда, 5 наставника и 234 ученика.

Женска школа има 4 разреда, 2 наставнице, и 96 ученица.

У Ужицу је суд, начелништво, и бригадна команда за сав округ; окружни прота; пошта, и станица телеграфска.

Црква је зидана 1842.

Године 1870 у Ужицу је било 643 пореске главе.

Имајући Дјетињу, која је у свако доба године једнако једра, а находећи се у крају богатом ситном стоком, Ужице се намењује за какву варош индустријску. И једна је радионица за сукно и њебад већ отворена тамо. Ја не знам какви су за сада изгледи овога окушаја, али свакојако крај овај сав заслужује особиту пажњу с врло позне родности свога земљишта, где се земљорадња не може Бог зна како развијати.

Некад су на гласу били неки и неки производи ужички. Тако су у мом детињству чак у Шумадији знали за неке „ужичке опанке“, које су носили само богатији људи, за ножеве, а особито седла и остале сарачке ствари.

Ужице се некад славило белим хлебом, дебелим месом, и јевтиноћом, а данаске ће бити бар ово последње прешло у област историје.

Има у Ужицу један обичај који нисам видео ни у једној другој вароши. Сељаци из околних села, у пазарни дан, не само да доносе на продају у варош своје сирове производе, него неку месо и, онако печено, доносе те продају. Против овога су биле тужбе од стране Ужичана чак и на скупштинама, али обичај није још забрањен.

Пожега, мала варошица у округу ужичком, на реци Скрапежу, $\frac{1}{2}$ сата западно од Мораве, а 3 сата на исток од Ужица, у врло лепој равни коју готово свако јутро до пред по дне, или бар док не ослави сунце, притискује густа магла.

Мисли се да је у Пожези некад била голема римска варош која се простирала, веле, чак до Барана и Беле Цркве, а на југ до Дјетиње. И ако има туда доста римских остатака, опет је тешко веровати да је баш оволико велика била та варош.

Осем остатака римских, које су помињали многи путници, има у Пожези, на Скрапежу, једна камена Ђуприја, за коју г. *Каниц* вели да је дело српске грађевине. Прича је приписује некаквој богатој були, а ја, и ако бих најволео примити мишљење г. *Каница*, опет сумњам да не буде и она остала од Римљана, па је доцније Срби, и још доцније Турци, само оправљали.

Народна песма¹ казује да је за време Душана овде седео *Бан Милутин*, као управник овога краја. И у народу око Пожеге помиње се име Бана Милутина, и везује за неке зидине према Морави на Гугљу.

За наше нове борбе с Турцима (од 1804—1815) *пожешким* се нахијом зове оно што је данас чачански округ. *Вук* каже да је *Пожега* варош која има своју нахију,² али је чудновато, ако је доста садашња *Пожега* била главно место садашњем чачанском округу, да она ни једног села свога није имала на левој обали Мораве?

Турци су се иселили из Пожеге године 1830. А године 1832, због „*Курлагине Крајине*“ у Ужицу, Кнез Милош заповеди те се сви Срби Ужичани, и све српске власти преселе у Пожегу. И ту су остали сви до 1835. За то време, Пожега је била главно место свему округу ужичком.

Пожега се сматра као место стратегиски важно. Бар тако мисле новији војници наши. За то је она 1862 била окружена многим шанчевима, за сваки случај. Ту су и барутни магацини за онај онамо крај.

У Пожези је канцеларија среза пожешкога; црква (која је грађена 1839); школа са 2 учитеља а 4 разреда, и женска школа с 1 учитељком; ту има пошта и телеграфска станица.

У Пожези је, 1870, било само 109 пореских глава.

Ивањица је такође варошица у ужичком округу. Она је у оном делу који је некад био нахија сеничка. На реци је Моравици, 9 сата на југоисток од Ужица.

Ово је местанце оживело тек откако је овај крај одвојен од Сенице, и придан Ужицу, те је Ивањица постала српско место.

¹ Књига II, стр. 168.

² *Даница* 1827, стр. 47.

Оно је живо с трговине стоком, а занати и други промет слабо напредују.

Ту је канцеларија среза моравичкога, пошта и телеграф.

Има цркву, школу са 3 учитеља, и 1 учитељком за женску децу.

Године 1870 било је у Ивањици 222 пореске главе.

Бајина Башта, 6 сата на запад од Ужица, на Дрини. Нова варошица, основана у лепој равни крај речице *Пилице*, где је пре била башта некога *Баје*. Овде је канцеларија среза рачанског; школа; и шанац, подигнут 1862.

Села су у ужичком округу врло мала, за то их и има тако много. Ево их свију поименце:

Годан број	Имена села	Број пореских глава	Приближна разлика од окружног места	Годан број	Имена села	Број пореских глава	Приближна разлика од окружног места
	Варош						
1	Ужице □ 1830	613	—				
<i>I Срез ариљски</i>							
1	<i>Ариље</i> □ 1848	156	5	13	Мочнопе	68	10
2	Богојевићи	78	5½	14	Пресјека	108	10½
3	Грдовићи	25	5½	15	Ојковица	95	10
4	Бијелс Ријека □ 1854	116	10	16	<i>Трудово</i>	48	10
5	Јасенова	51	10	17	Радобуђа	91	6
6	<i>Бурађа</i>	42	10	18	Гривска	95	6½
7	Кућани	39	9½	19	Ступчевићи	85	7
8	<i>Негбина</i>	80	8½	20	Латвица	64	7½
9	Вјелеуша	102	8	21	Крушчица	105	5½
10	Брсково	116	8	22	Чичкова	89	5
11	Висока	110	7	23	Сјеверово	59	4½
12	Добраче	162	10		Свега	1.984	—
<i>II Срез златиборски</i>							
1	Љубање	79	1½	10	Качер	111	2
2	Збојштица	28	1½	11	Мачкат □ 1859	56	2
3	Стапари	225	2	12	Трикова	58	2
4	Крива Ријека	138	2	13	<i>Семегњено</i>	55	6
5	Равни	95	3½	14	Рожанство	90	3½
6	Скрљуги	132	3	15	Алји Поток	58	4
7	Никојевићи	53	4½	16	<i>Драглица</i>	51	10
8	Чајетина	220	4	17	<i>Сјеништа</i>	85	10
9	<i>Мокра Гора</i> □ 1872	220	9	18	Шљивовица	141	4

Редни број	Имена села	Број поресних глава	Плоштина државна од општинског места	Редни број	Имена села	Број поресних глава	Плоштина државна од општинског места
19	Бранешци	90	4	25	Кремна	267	6
20	Гостиње	125	7	26	Доброселица □ 1870	170	8
21	Дрежњик	129	2 ¹ / ₂	27	Љубиш	184	9
22	Сирогојно	74	5	28	Бјоска □ 1870	290	4
23	Жељане	66	5 ¹ / ₂	29	Врутин	52	3
24	Трнава	40	4 ¹ / ₂	30	Јабланица	114	8
Свега						3.468	—

III Срез моравички

1	Ивањца □ 1838	222	10	35	Бутково	24	14
2	Шуме	33	10	36	Калуши	7	13 ¹ / ₂
3	Рашчићи	44	10	37	Гурбићи	9	13
4	Сађевац	31	10	38	Зарићи	16	13
5	Свјештаца	54	11	39	Мана	39	14
6	Црњево	21	11	40	Чиглук	8	13 ¹ / ₂
7	Бједина варош	37	11	41	Будожела	37	13 ¹ / ₂
8	Глијеча	25	11	42	Комадине	46	14 ¹ / ₂
9	Шљивићи	10	11	43	Куманца	36	15
10	Шареник	45	12	44	Принчево Брдо	24	15
11	Ченово	32	12	45	Вионица	48	16
12	Маће	15	12	46	Арбуљићи	25	18
13	Волкане	21	12	47	Бошчићи	8	19
14	Брезова	37	12	48	Рудине	19	16
15	Коцел	27	12	49	Чечина	32	17
16	Ђуришићи	32	12 ³ / ₄	50	Асаново	10	18
17	Катићи	16	12 ³ / ₄	51	Врибаје	12	15 ¹ / ₂
18	Равна Гора	14	12 ³ / ₄	52	Придворица	22	15 ¹ / ₄
19	Опазеник	31	12	53	Усиње	18	16
20	Јованчевићи	12	12	54	Градина	6	16
21	Миланца □ 1855	8	12	55	Долови	4	16
22	Сивчина	15	12	56	Брадузине	5	16
23	Калуша	9	12	57	Глуцко	21	15
24	Јевац	10	12	58	Добри до	11	14
25	Ђуројевићи	21	12	59	Голуша	18	14
26	Баре	18	12	60	Ограђеник	7	14
27	Дајићи	47	16	91	Врлетнице	7	14
28	Бјела Стријена	13	18	62	Ајдуково брдо	4	14
29	Бабићи	5	18	63	Којиговићи	3	14
30	Средња ријека	15	17	64	Тугићи	8	14
31	Кулизино	8	17	65	Глушићи	3	14
32	Јасновница	14	17	66	Херчег	15	18
33	Рогци	48	13 ¹ / ₂	67	Рогопеч	8	18
34	Бујићи	18	13	68	Површковићи	7	18

Редни број	Имена села	Број поресних глава	Плоштина државна од општинског места	Редни број	Имена села	Број поресних глава	Плоштина државна од општинског места	
69	Поледице	6	18	110	Котлови	8	19	
70	Зебићи	7	18	111	Ратари	9	19	
71	Ђосовићи	7	18	112	Плочник	14	19	
72	Варјаче	14	18	113	Плашница	7	19	
73	Дивља ријека	3	18	114	Коритник	16	19	
74	Вучак	14	17 ¹ / ₂	115	Ђуришићи	8	19	
75	Бабићи	9	17 ¹ / ₂	116	Угљари	8	19	
76	Ђосовићи	4	17 ¹ / ₂	117	Крљани	10	19	
77	Опорац	10	17 ¹ / ₂	118	Остагија	11	20	
78	Ладојевићи	4	17 ¹ / ₂	119	Кушићи	24	14	
79	Ђуројевићи	4	17 ¹ / ₂	120	Ђисовица	6	16	
80	Дидићи	18	17 ¹ / ₂	121	Барице	16	15	
81	Медоване	14	18 ¹ / ₂	122	Овча стијена	12	15	
82	Сјеверовац	18	18 ¹ / ₂	123	Лвор	3	16	
83	Пал	5	18 ¹ / ₂	124	Деретин	22	14	
84	Ступске ливаде	14	18 ¹ / ₂	125	Матићи	16	14	
85	Пучарићи	7	18 ¹ / ₂	126	Зечевићи	23	14	
86	Милишићи	12	18 ¹ / ₂	127	Маскава	26	15	
87	Карашић	4	18 ¹ / ₂	128	Страгачина	13	15	
88	Писковац	3	18 ¹ / ₂	129	Братсково	51	16	
89	Циљевац ¹	54	17	130	Косовица	32	14	
90	Стјеник	6	17	131	Манига долина	17	14 ¹ / ₂	
91	Чекановићи	1	17	132	Ровине	20	16	
92	Јевик	4	18	133	Руда гора	13	17	
93	Равна Гора	30	17	134	Глеђица	40	17	
94	Пошница	11	16	135	Потковиље	10	16	
95	Ђеђетковићи	10	16 ¹ / ₂	136	Тигањи	20	16	
96	Видојевићи	20	17	137	Ишовићи	23	15	
97	Васиљевићи	22	18	138	Прилике □ 1873	5	8	
98	Ђејовићи	15	18	139	Подмалич	23	9	
99	Ковиле □ 1870	9	17	140	Даријевићи	30	9	
100	Врусник	20	19	141	Присоје	23	9	
101	Градац	18	18	142	Рабрновићи	16	9	
102	Папуљи	3	18 ¹ / ₂	143	Дубрав	0	9	
103	Шопаловићи	6	18 ¹ / ₂	144	Јевац	41	9	
104	Ракаси	2	18 ¹ / ₂	145	Церова	25	9	
105	Андрићи	13	18 ¹ / ₂	146	Кленани	31	9	
106	Водице	32	18 ¹ / ₂	147	Радаљево	36	9	
107	Колијешница	2	18	148	Пејовићи	35	9	
108	Приа ријека	12	18	149	Магала	40	9	
109	Ђесковица	10	18	Свега			2.875	—

¹ Пређе се звало ово село *Трће*

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Приближна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Приближна даљина од окружног места
<i>IV Срез пожешки</i>							
1	Пожега □ 1840	109	3	27	Глумач	60	3 ¹ / ₂
2	Табановићи	72	5	28	Отањ	42	3
3	Гугаљ	44	4	29	Врањани	54	3
4	Папратиште	68	5 ¹ / ₂	30	Миљакovina	13	3 ¹ / ₂
5	Тучково	26	5 ¹ / ₂	31	Горобиље	101	4
6	Лорет	20	4	32	Почеча	24	4
7	Језен до	30	5	33	Милићево село	90	4 ¹ / ₂
8	Средња Добриња	82	5 ¹ / ₂	34	Годовик	62	3
9	Горња Добриња □ 1852	68	6	35	Речице	45	3
10	Доња Добриња	71	4	36	Свилајићи	25	4 ¹ / ₂
11	Гојна Гора	116	8	37	Роге	126	3 ¹ / ₂
12	Богданица	58	8 ¹ / ₂	38	Сврачково	40	4
13	Дружетићи	136	9 ¹ / ₂	39	Рупељево	85	3
14	Душковци	42	6	40	Жирава	11	3 ¹ / ₂
15	Љутице	76	6	41	Потнећ	58	2
16	Тометино поље	34	7	42	Злакуса	71	2
17	Мршељи	41	6 ¹ / ₂	43	Поточање	40	2
18	Маови	30	6	44	Криваци	35	2
19	Дражиновићи	60	5	45	Здравчићи	60	2
20	Језевина	131	5	46	Горјани	30	2
21	Маџер	20	5	47	Радововци	35	2 ¹ / ₂
22	Бакионица	63	3 ¹ / ₂	48	Тврдићи	34	1 ¹ / ₂
23	Пријановићи	56	3 ¹ / ₂	49	Ковачица	20	1 ¹ / ₄
24	Каленићи	42	4	50	Висмбаба	97	2 ¹ / ₂
25	Честобродница	55	4	51	Расна	58	2
26	Заселе	74	3 ¹ / ₂	52	Узићи	35	3
Свега . . .						2.996	—

V Срез рачански

1	Оклетач	128	7 ¹ / ₂	11	Јакаљ	109	4
2	Гвоздац	104	7	12	Јеловик	57	3
3	Стрмово □ ¹ 1869.	172	11	13	Драгсин	74	3
4	Овчина	108	6 ¹ / ₂	14	Дуб	71	4
5	Зарожје	106	6	15	Добротин	70	4 ¹ / ₂
6	Рогачица □ 1832 или Својдрут	122	6	16	Злодо	80	3
7	Љештанско	110	5	17	Заглавак	138	3
8	Сијерач	71	5	18	Солотуша	166	4
9	Црвида	98	6	19	Пилица	147	4 ¹ / ₂
10	Костојевићи	87	4	20	Придоли	67	4 ¹ / ₂
				21	Вишесава	92	9

¹ Школа је на Бачевцима на Дрени.

Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Приближна даљина од окружног места	Редни број	Имена села	Број порес-них глава	Приближна даљина од окружног места
22	Обајгори	87	5	25	Бесаровина	94	8
23	Бајина Башта □ 1858 Плијесково	81	6	25	Растиште	94	10
				27	Јагоштица	58	12 ¹ / ₂
				28	Заовине	138	10
24	Рача	115	7	Свега . . .		2839	—

VI Срез црногорски

1	Маковинта	40	6	36	Томашевићи	10	6
2	Ренова	18	6	37	Чекановићи	10	6
3	Делићи	33	6 ¹ / ₂	38	Руда буква	15	6
4	Црвени бријег	20	7	39	Брезовац	10	6
5	Вукајловићи	21	6	40	Арсичи	8	6
6	Дројићи	31	6	41	Дубоко	44	1
7	Шешици	22	6 ¹ / ₂	42	Татинац	18	1 ¹ / ₂
8	Боровац	30	6 ¹ / ₂	43	Глуваћи	15	1 ¹ / ₄
9	Гостиница	97	2	44	Буар	59	1
10	Пеуле	25	1 ¹ / ₂	45	Сињевац	21	1 ¹ / ₂
11	Губин до	67	2 ¹ / ₂	46	Бијела вода	11	1
12	Тук	12	2	47	Радановци □ 1868	30	6 ¹ / ₂
13	Рибашевина	79	2	48	Маринковица	14	5 ¹ / ₂
14	Сијеча ријека □ 1851	25	5	49	Шубарићи	6	6 ¹ / ₂
15	Рајић брдо	19	5	50	Забарк	12	6 ¹ / ₂
16	Ребићи	9	5	51	Обрадовићи	11	6 ¹ / ₂
17	Дучићи	13	6 ¹ / ₂	52	Ђуровић	10	6 ¹ / ₂
18	Вилотијевићи	23	5	53	Чакаревина	10	5 ¹ / ₂
19	Обди	10	5	54	Вечевина	23	6 ¹ / ₂
20	Гајичани	18	5	55	Подгај	16	6 ¹ / ₂
21	Башићи	14	5	56	Таор	20	7 ¹ / ₂
22	Станкићи	10	5	57	Доцковићи	12	7 ¹ / ₂
23	Јелићи	10	5	58	Гачевићи	13	7 ¹ / ₂
24	Вучинац	10	4 ¹ / ₂	59	Дрповина	12	7 ¹ / ₂
25	Годљево	30	5	60	Кученани	13	7 ¹ / ₂
26	Кучмани	17	5	61	Парамун	34	7
27	Покровићи	17	5	62	Дубиња	27	6
28	Ђурићи	15	5 ¹ / ₂	63	Дреновци	20	7
29	Драгутиновићи	13	5 ¹ / ₂	64	Гајичани	19	7
30	Цикоте	19	4 ¹ / ₂	65	Кандићи	17	7
31	Петровићи	18	4 ¹ / ₂	66	Ђуровићи	18	7
32	Обреновићи	10	4 ¹ / ₂	67	Савићи	10	7
33	Гавриловићи	16	6	68	Каран □ ¹ 1867	89	2
34	Полошница	12	6	69	Граница	12	2
35	Матијевићи	10	5	70	Каменца	33	2

¹ Школа је код Бијеле Цркве.

Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна држава од окружног места	Редни број	Имена села	Број пореских глава	Приближна држава од окружног места
71	Беговићи	27	2	99	Росићи	84	7
72	Делићи	21	2	100	Глоговац	21	7
73	Братиновићи	14	2	101	Мношница	31	6
74	Шумице	19	2	102	Бајиновци	28	6
75	Ралетићи	20	2	103	Свакавци	59	7
76	Триава	97	2	104	Крчагово	9	1/2
77	Поникавица	23	1	105	Гајсви	14	1/2
78	Локва	7	1	106	Врела	9	1/2
79	Брђани	5	1	107	Забучје	9	1/2
80	Алазовина	5	1	108	Виловине	12	1/2
81	Добродо	47	2	109	Мендино брдо	10	1/2
82	Годечево	27	6	110	Штроицац	8	1/2
83	Магићи	10	6	111	Севојно	82	1
84	Благојевчи	23	7	112	Ручевац	15	1
85	Крушица	26	6	113	Влаовац	15	3/4
86	Разићи	33	6	114	Субјел □ 1844	63	5 1/2
87	Плоцка	20	6 1/2	115	Мушићи	90	6
88	Стојићи	5	6	116	Тубићи	65	5
89	Гајићи	16	6	117	Шеврљуге	28	5
90	Стојанићи	24	6	118	Бјеловерице	44	5 1/2
91	Ридови	11	6	119	Косјерићи □ 1868	14	4
92	Брајковићи	72	5	120	Дивчевићи	23	4
93	Сикирићи	16	5	121	Градина	33	3 1/2
94	Мрчићи	11	7	122	Армановина	32	3 1/2
95	Раждана	19	6	123	Шалсж	30	4
96	Гачићи	13	6	124	Ивановићи	23	4
97	Галовићи	42	5	125	Бара	34	4
98	Суво врело	15	4 1/2	126	Долинс	14	4
Свега						8041	—

Примедба. У Вуковим Даницама за 1827 и 1828 налазе се имена села нахије *ужичке* и *сјеничке*. Нахија је ужичка била подељена на две кнежине: *Ружно* и *Црну Гору*; у првој је било 62, а у другој 61 село — дакле свега 123. Сјеничка нахија имала је 83 села, која су готово сва у данашњем срезу моравичком; 7 их има данас у арнашком, а једно (*Книћи*) у драгачевском срезу. У нахији сјеничкој била су још и ова села: *Гребанићи*, *Длијен*, *Заскок Јованца*, *Клекова*, *Рас* и *Сјенокос*. При поређивању имена, која је Вук у нахију ужичку ставио, писмо нашло у нашим списковима села: *Трешњевицу*, *Раковицу*, *Дренову*, *Колчишевицу*, *Дријетан*, *Жигиле*, *Бјелиш*, *Дуги до*, и *Стрмац*. На послетку и овде примећујемо да су села данашњег среза рачанског у Вука записана у нахији *сокобској*.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА УЖИЧКОГ

Редни број	Срезови	Б Р О Ј										Житеља (1866 г.)	Пореских глава (1870 г.)
		НАСЕЉЕНИХ МЕСТА			ЦРКАВА			ОСНОВНИХ ШКОЛА					
		ВАРОШИ	ВАРОШИЦА	СЕЛА И ЗАС.	СВЕГА	МРОСКИХ	МАНАСТИРА	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА		
1	Ужице варош . .	1	—	—	1	1	—	1	1	1	2	3.163	643
2	Ариљски	—	—	23	23	5	1	6	2	—	2	12.073	1.984
3	Златиборски	—	—	30	30	6	—	6	4	—	4	20.384	3.466
4	Моравички	—	1	148	149	9	—	9	4	1	5	17.987	2.875
5	Пожешки	—	1	51	52	4	—	4	2	1	3	16.768	2.996
6	Рачански	—	1	27	28	4	1	5	3	—	3	16.938	2.839
7	Црногорски	—	—	126	126	4	—	4	5	—	5	17.064	3.041
Свега		1	3	405	409	33	2	35	21	3	24	104.377	17.844

Кад број житеља упоредимо с бројем насељених места, онда видимо да на једно место у средњу руку долази по 255 душа. По *Речнику г. К. Јовановића*, овај округ има 217 заселака који при попису људства у 1866 год. нису одвојено пописани, јер се у *Државномпису Србије*, III св., помиње у округу ужичком само 191 место. Кад ова места разредимо по броју житеља, онда налазимо да округ ужички има места, која броје

од 100—200	житеља	8
" 201—500	"	98
" 501—1000	"	72
" 1001—2000	"	12
" 2000—5000	"	1

Најјаче су насељена места у срезу златиборском, јер ту долази по 679 житеља на једно место, докле срез моравички има само по 120 душа у једном месту.

Бројно стање житељства по полу, у срезу је *рачанском* најнеприродније, јер тамо долази на 100 мушких 100·07 женских,

у црногорском срезу 99.79, а најмање женских има срез моравички (95.64). У целом округу долази на 100 мушких 97.70 женских.

Округ ужички сиромашан је црквама, али колико мало има црква, још мање има школа. У средњу руку долази једна црква на 2982 житеља, а једна школа тек на 4390 душа! Најмање црква има срез црногорски, јер тек на 4266 житеља долази једна црква, напротив школама је он најбогатији, јер на 3413 житеља има већ једну школу. Црква има највише срез моравички (на 2000 душа 1) и ариљски (на 2012 душа 1), али у овом долази тек на 6037 душа једна школа. Кад узмемо да од целог броја душа у средњу руку 13% долази на децу, која су за школу дорасла, онда у срезу ариљском долази на једну школу по 780 деце!

Да су се државне и црквене власти више старале о црквама и школама у овом округу, можда би мања била потреба тако често проглашавати *ареки суд* у овом крају.....

Куће су лепше у пожењском и црногорском срезу, па и рачанском, а по селима планинским може се рећи само да су многе тврде, јер су обично грађене да буду и заклон од злих људи. Највише су покривене даском, или кровном, а од брвана су, с малим прозорима, на којима је често разапет јагњећи бураг место стаклета или хартије. Собе су ретке; то је нешто ново за овај крај, него се ложи ватра напред куће, па се ту и ноћива и дањива око ватре, која некако изгледа као неко врело живота за сву кућу.

Куће граде сами становници. Врло ретко долази какав мајстор са стране.

Не треба ни додавати, да су ове зграде малочене. Кад ја једном путовах из Пожеге у Ариљс, говораху ми неки људи како се хајдучи неће затрти док се год села „не уцемате“, т. ј., докле се бар по неколико кућа не збију у гомилу.

— Тешко је то извршити, рекох ја, не имајући још потпунога појма о значају предлога.

— Није, господине; одговори ми неки Танасије Глишић: — Није ово Шумадија, где домаћин у подруму опасује своје каце;

него је у неког кулача, у неког талпара, а у неког кровнићара, и више ништа око куће. До подне се може цело село преселити*.

Ово показује колико је танка имовина на кући у ових људи.*

Д. ЗАНИМАЊЕ, СТАЊЕ

Становници ужичког округа занимају се сточарством и земљорадњом; нарочито дуж Моравице, Скрапеза, Дјетиње, и Лужице, јер у тим равнинама роди красан кукуруз. По висинама, око Јавора, Мучња, у Златибору, отодно је кукуруза, а винограда нема готово нигде, осим нешто мало у *Гугљу*, 1 сат и по ниже Пожеге, до Мораве, и у *Тердовићима*, опет не далеко од Пожеге, а можда ће се и у Ужицу наћи која лоза, тек од жеље.

Попис обрађевина од 1867 даје нам ове бројеве за ужички округ:

Кукуруза било је засејано	25141	дан	орања
Пшенице	13899	"	"
Овса	8315	"	"
Крушника	7054	"	"
Ражи	3229	"	"
Јечма	2587	"	"
Елде	2333	"	"
Проса	333	"	"
Кромпира	1919	"	"

Винограда је попис нашао у целом округу само 165 мотика. А ливада на 45.314 коса.

Конопље је било засејано на 3269 дана, а лана само на 16 јутара!

Најбоље су наше у Златибору, где се сваког лета тови силна марва, и држи се да је месо од ове стоке необично укусно.

Попис стоке од 1866 дао је ове бројеве за ужички округ:

Коња	12852	грла
Говеда	61809	"

* *Путничка Писма* моја, где се помиње „кућа за рубљу“, стр. 50.

Свиња	46229	грла
Оваца	180034	"
Коза	37523	"

Копњина је било 5387, и године 1859 имало их је 7647, дакле и ту иде на мањак!

Држава има у Златибору својих девет сувата, које даје под аренду. Ти су сувати:

1 *Крајевци*, сат дугачки, и сат широки, дају 8800 гр. годишње аренде; 2 *Тусто Брдо*, мало мањи од првога, 7688 гр. аренде; 3 *Велики Шаиновици*, сат дугачки а сат широки, 7610 гр. аренде; 4 *Доња Рибница*, таке исте величине, 6820 гр. и 28 пар. аренде; 5 *Бијеле Воде*, $\frac{1}{4}$ сата дуге, а $\frac{1}{2}$ сата широке, 6814; 6 *Честе*, $1\frac{1}{2}$ дужине, а сат ширине, 5644; 7 *Буње*, дужине 2 сата, а ширине сат, 5480; 8 *Брегови*, по сата и дуги и широки, 5264; 9 *Кобила Глава*, дуга 2, а широка сат и по, 3300; а *Груда* и *Доња Камушина* уступљене су сељанима на уживање,¹ те они плаћају одсеком за прву 720, а за другу 180 гр. пор.

Осем тих државних сувата, има врло много приватних, с разним именима и разне величине. Причају да је чобанин неки, који је хранио зими стоку на Златибору, па због зле зиме утрьо све што је био дотерао, овако јадиковао:

„Ој Орлићу, мој пуни торичу!
„Жуте Барс, ће су моје краве?
„Воогоре, мој зелени боре,
„Камушино, одрта мјешино!“²

Од воћа има: *јабука*: бедрика, коњуха, памуклија, зукава, вајлићка, прutowача, пројара, петровача, иливача, шербетлија, бутала, миољача, шареника, градињача, шења, тиквача, сенабија, бе-

лица, шећерлија, и зукава (највећих јабука); *крушака*: јагодњача, јечмењача, шеничарака, београдака, водењача, такуша, арањача, жутица, медњача, куглига, сијерака, карамајлија, илињача, тврдокорача, лубеничарака, лештанача, мајчица, мирисаљача, батава, инџирака, стенањача, и бигарака.

Даље, има: трешања, вишања, шљива подоста и добро рађају; има дудова и ораха.

Находе се и лековите биљке: линцура, срчаник, иђирот, хајдучка трава, оман, одолен, змијина трава, трава од костобоље, вилина косица, разгон, спориш, жиловлак, и трава од црног пришта. — Има и печурака кнега, или кнегиња (или и „краљица“), за које свет држи да лече од гушобоље.

Најпосле, ваља поменути да дуж Дрине, особито у Бајиној Башти, роди врло добар дуван, који се већ зове *бајиновац*, и који зналци јако цене. Године 1867 било је у овом округу засађено дувана на 137 дана орања.

Према свему што је догде речено, излази да је највећа имовина жива стока. Као што смо већ напомињали, имаће није велико у кућним зградама, ни у лепим ливадама, родним њивама, или грозним виноградима. Тога нема ни једнога у свем овом округу. Него је све богатство у здравој раси народа, у његовој умерености у једу, пићу,¹ и свему другом потрошкы, и у живој стоци.

Нека је поменуто и то да се у планинама овога округа на више места струже многа грађа, особито даске. Тако у самој Тари, не далеко од Дрине, има 8 стругар где се стружу даске, које се махом спуштају силавовима низ Дрину.

Производи овога округа, који нису за његов потрошак, гоне се или на пијаци друге по Србији, или у Београд, или у Шабац за извоз. Непосредно пак он има излаз преко границе: на Јавору, према Новој Вароши и Сјеници, и на Мокрој Гори, према Вишеграду.

¹ Највише решење од 22 Авг. 1844, Пр 1088.

² У Златибору, и у свем Ст. Влаху, жале се људи да им говеда страдају од неке болести, у којој мокре крвљу. Они то веле: *крвомуге говеда*. Та болест затире многу стоку, а још се не изучава, нити јој се наводи какав год лек.

¹ У последње време, кад сам тамо путовао, казивали су ми неки пријатељи с тугом, да свет почиње да пије ракије више него што треба. И пиће то троше не само људи, него и жене и девојке, па чак и мала деца!

Од Мокре Горе до Љубовиће нигде нема одушке за у Босну. Велика је штета што нема отворена прелаза бар на Вајиној Вашти, а ту је невад и била скела, на је затворена по изгнању Турака.

е. одело

Мушко је одело готово једнако у свему округу, само што се може да опази, онамо ближе к Јавору, по који хаљетак црвеном бојом обојен, и плавим гајтаном оквирен.

Ово су обични комади мушкога одела: гуњ с рукавима; гуњић без рукава, пршњак без рукава, кожух (ретко), џемадан с рукавима, тозлуци бели, или врани, чакшире беле или врране, и пеленгири; даље, од чохе: јелек, вермен, џемадан потписач, прслук, чакшире, и тозлуци. Ово нешто купују, а нешто сами режу.

Зими обично заматавају главу црвеним појасовима; по појасу нашу слаје, у којима носе оружје.

Да дуга пушка не би цепала под назухом хаљину, носе о врату *шариел*, на ком некад и ручају, пију из њега воду, бришу о њега масне своје руке, и т. д.

Женско је одело дивно, особито у срезу црногорском: зубун бели без рукава, везен шивом, вулицом, и шљокама, до по врх колена дугачак; зими: гуњић, с рукавима до паса од црвеног сукна с разном шаром (харчем), прслук, без рукава, све од сукна; сукње од разне боје, од бега памучног и конопљаног. — Кроје га сами, јер скоро у свакој кући један од другога учи тај занат. Такве кројаче, народ и тамо зове *терзије*.

Горе иза Мучња, к Јавору, на женама се могу да виде још они стари црвени зубуни, али су већ све ређи; исто тако ретко се где може сада да сретне онај тешки дубасти појас *окованик*, који су жене носиле у старо време.

На ногама носе обично лепе чарапе, и врло укусне ситно преплетене опанке.

На глави пак, жене имају весове и шамије, а девојке само весове. Босу плету већ све млађе онако као и у варошима.

ж. говор

За Ужичане се већ зна да готово сви говоре јужним говором, и не само да немају погрешака у језику, него су готово сви из реда рођени беседници. Ја још не знам сељака који могу тако лако и брзо отпочети говор с непознатим човеком, као Ужичани; њима не треба ни да се искашљују, ни да се почешкују, ни да се окрећу и замуцкују, него од часа почињу ствар, било правце, било неком zgodном причом, али свакад беседом одрешеном, беседом, која се лије из уста вољних и власних вити је како им госа-ум заповеда.

Ко је год чуо пок. *Николу Маринковића Срдаря*, из Рогачице, сетиће се оне неверојетне брзине у сватању, оне лакости у одговарању, и оне големе богаштине у изрекама и народним пословицама, које су њему увек биле на врху језика.

Ми ћемо овде поменути само неке особине које падају у очи.

У селу *Пешелу*, у срезу рачанском, у половини села *Овчине*, и у *Керанићима*, засеоку својдрушком, може да се чује: *липо* место лијено; сипо м. сијено; дите м. дијете, и све друге особине западнога говора.

Ово се још може да чује доле низ Дрину у Љубовићи и у Ораховици (у срезу азбуковичком).

Глас *л*, у неким се речима изговара много дебље него што га ми доле изговарамо: налик је на *л*, кад га изговори Рус у речи *благодарю*, на прилику у овим речима: *Вило* је снџега; *Вала* не ћеш! и т. д.

Да поменем још неколика имена места, која ваља упактити.

Тако село *Ерчеге*, у моравичком срезу, има ето тако у првом надежу, у другом је *Ерчегâ*, а у трећем и седмом *Ерчезима*.

Како је ово испреметано, да је први надеж као у речѝ женскога рода, а други су сви рода мушкога, ја не знам.

Реч *Ужице* средњег је рода, и мења се са свим као јајце. Оно се са свим правилно тако и изговара, само што дошљаци, или они који се, без разлога, поводе за дошљацима, могу да погреше против тога правила.

То исто вреди и за име села *Мочиоца*, овога иза Мучња И то је име средњег рода као јајце, *Мочиоце* (Мочилце).

Прокај Дрине, *прокај* воде хладне, место *покрај*, може да се чује не само у овом округу, него од Лознице па чак до Суповца, готово свуда границом.

Роч, или боље узречица, *бива*, може да се чује у говору Ужичана, особито оних који су ближе к Дрини. „Ја, *бива*, велик тако, а ти чини како знадеш да је боље, и т. д.“

Рачунати, место *рачунати*, говоре многи Ужичани; а тако исто и *бијел*, *цијел*, и т. д.

3. ПЕСМЕ, ИГРЕ, ПРИЧЕ, И ДРУГЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Још јече гусле с краја на крај ужичког округа, још се у сласт слуша песма која слика живот јунака, па ма и хајдука.

Имајући, по уверавању поузданих људи, 56—60 сата границе (од *Бачеваца*¹ до на *Одвраћеницу*²), и видећи онамо браћу своју, жудну слободу и братске заједнице, Ужичани се сваки у Бога дан задахнују жељом да се настави прекинута борба, да се диже врзина, која пресеца на пола оно што је једно, која од рођене браће гради „наше и њине“, која је, најпосле, и могла бити ударена само док траје одморак, док се прибере нова снага. Али како они овим својим осећањем не могу да окрену јевропске прилике, па ни правац политике саме своје земаљске владе онако как о желе то се машају за гусле, и уз њих изливају жеље своје, а уз њих и казују чему се надају и колико се уздају у се.

Песма уз гусле има у овом округу таку бајну силу, да су некад, у неким и неким приликама, власти забрањивале на саборима певати јуначка дела кога хајдука. „Нека вешт гуслар, говораше ми једном човек који познаје овај крај: — на сабору испева песму о каквом хајдуку јунаку, па сутра чекај глас да је један или двојица од његових слушалаца отишао у Муртеницу, место у Њиву, или у ливаду.“

¹ Крајње место, караула, на граници подринској.

² Крајња караула на граници до среза студеничкога, округа чабанског.

У песми казују они сва осећања срца својега, изливају своје радости и жалости, како су кад задахнути. Ја сам се једном, о летњем св. Аранђелу (13 Јула), десио у манастиру Класури, када се ту купи велики сабор.

У вече је седео један духовник пред црквом и записивао имена оних који долазе, и имена њихових рођака које они желе поменути. Та се сва имена, ма их било неколико стотина, помињу на вечерњи, а и сутра на служби.

Сутра дан, после службе, зајечаше околна брда од гласовитих али необичних песама. Чудно се позорје разастираше свуда око манастира: скоро на сваком кораку могаше се видети да је по која жена или девојка бацила ком човеку руке око врата, или му једву ставила на раме, а другом се сама подбочила, па запеча колико је глава доноси, докле човек или ћути, или и њему теку сузе низ образе.

На моје питање, казаше ми да је то све својта, која се није видела поодавно, па сада, саставши се и разабравши да је неко у роду умрло, жали га таком песмом, том запеваком, и нарицањем.

Од песама које су постале баш на овом крају, могу се поменути ове:

„Санак снила Кучукова када
Чудан санак а у чудан данак:
У суботу у очи нећеде.
Ђе Ужице тама попанула
Крчагово ружом процватило,
Пола плавом а пола црвеном;
Вију вуци на Теразијама,
Са Татица лајаше лисица,
Нешто пуца са Малих Крушчица
Уз Ђетињу муње сијевају
На Забучју орли пролијећу
Понајвише орли крсташићи,
И међ' њима тица кукавица.
Кад се млада из сна пробудила,
Она прича Кучук-Зајим-аги,
Шта је млада у сану видила.

Њојзи вели Кучук-Зајим-ага:
 „Зло си синда, горе ће ти бити:
 Што Ужице тама попанула,
 То ће Срби града освојити,
 Што је поље ружом процватило,
 Пола плавом а пола црвеном,
 То су, вадо, крстати барјаци,
 А под њима бијели чадори,
 Под чадори српске поглавице:
 Пију вино и бистру ракију,
 Сутра јуриш хоће на Ужице.
 Што су вуца на Теразијама,
 Оно јесте Валевац Јакове,
 И са њиме ваљевска нахија.
 Са Татица што лаје лисица,
 Оно јесте Лазаре Мутане,
 И са њиме Гружа и Морава.
 А што пуца са Малих Крушчица,
 Оно јесте Милаи од Бруснице,
 И са њиме рудничка нахија;
 Они вуку убојне топове,
 Њима наше обаљују куле.
 Уз Ђетињу што сјевају муње,
 Оно јесте од Тополе Ђорђе,
 И са њиме ломна Шумадија.
 У Забучју орли што прелећу
 Оно јесте ужичка нахија
 И са њоме ломно Драгачево
 И пред њима оборкиез Алекса.
 А што кука тига кукавица,
 Оно јесте прото Милутине
 Та од Гуче седа питомога,
 Са њим кажу тридесет попова
 И тридесет црних калуђера
 Те се моле Богу без престанка,
 Не би л' нашег освојили града.“

Друга песма говори о боју на Кукутиници, који је, по својој прилици, био године 1809.

„Мили Боже на свему ти хвала!
 Да ли грми, да л' се земља тресе?“

Да ли пуца Крњо и Зеленко
 На Зворнику граду бијеломе,
 Те се јека на далеко чује?
 Од тог није ништа ни једнога
 Већ се бију двије силне војске
 У врлетну, ломну Влаху Старом,
 На високу брду Кукутиници:
 Једно војска наше Скопљанина,
 Та српскога силна душманина:
 А друго је војводе Милоша
 Од рудничке на гласу нахије.
 Били су се половину данка,
 Па кад бјеше око заранка
 Српска војска турску надваљала
 И ломнијем Влахом поћерала,
 Ту се рани паша Сулејмане
 У десницу у бијелу руку,
 Изгубише босанске спахије
 И мостарске на гласу деаије.
 Ту погибе Тураибеговићу
 Од честите Босне камените,
 Погуби га млади Шибалија
 Од Мораче, гњезда хајдучкога,
 Туна Срби добро задобивше,
 Па се они рахат учинише.
 Но повика са планине вила,
 Она зове у српску ордију
 По имену војводу Милоша:
 „О, Милошу, српска војеводо!
 Ал' не чујеш, али се не плашиш,
 Но се уздаш у своје јунаке,
 А не чујеш јаде на Морави.“¹

Има и трећа песма, која казује како је вила с Јавора јављала Чавић-Мустај-бегу, да на Сеницу иде Карађорђе; али се Чавић томе подсмевао, а доцније се уверио да је све истина, и да

¹ По свој прилици, примећује добро Вук, ово је било године 1809. Кад је Карађорђе оставио Сеницу, на потегло Делиграду, а Сулејман-паша, покоривши Дробњак и све до Лима, ударио преко Стара Влаха на Милоша

му Хаципродан није породицу измолно од Карађорђа, она би му остала у ропству.

Игре колске, у ужичком округу, зову се: *мачванка*; *моравица*; *четворка*; *плети танац*; *сакајдо*; *ђурђевка*; *заилет*; *пљескавац*; *поломка*; *острољанка*; *зајам*; *влахиња*; *полак влахина*; *зора*; *бугарско оро*; *левакиња*; *ваљевка*; *повијорка*; *чича Глиша*; *осмица* (која полази једном десно, а други пут лево, и 8 пута у место); и *тројанка* (која полази једном на десно, а три пута у место).

Пришведока које би биле везане за места у овом округу, има неколико. Од оних које не би иначе биле помињане, испричаћемо овде коју.

У општини дањској, у Старом Влаху, има једно мало језерце из кога извире река *Пакашница*. Из тог језерца, прича се, да је излазио некакав вран во, па убијао све сеоске волове који би дошли на пашу око језера. Неки се ковач досети, те своје колу скује гвоздене врхове на рогове, и пусти га на пашу с другим воловима. Врани во-хала опет изађе и побије све сеоске волове, а кад на ковачког вола удари, овај га дочека и прободе. Во-хала се одмах стрпа у језеро, и више не изађе. Али почне град тући усеве за равних 7 година. Људи се даду у бригу, а некакав врач каже им да држе *бденије у очи Прокопа* (8 Јула), а сутра дан да носе литију. То чине, и веле да је сад добро!?

Неки опет причају да се ово чини, да не би говеда *кромутила*.

На Златибору има место *Попоов Колац*. Прича вели да је некакав поп сведочио неким селима, која су се око тога места прела; па хотећи учинити криво, узео у чизме земље из онога села коме је хтео да помогне, обуо их, и дошавши на то место заклео се: да стоји на земљи тога и тога села. Суд му заклетву прими, и село кривдом опсвоји туђу земљу. Доцијне се то пропта, те попа на том месту ударе на колац. И сад му стоји колац, јер како један отрули, сељаци начине други.

За планину Тару везана је прича о некаквом *Стевану Ковићу* коју такође бележимо.

У старо време живео је неки *Стеван Ковић* који је био тако богат човек, да је сва планина Тара била његово имање. Он је имао 5000 оваца, 100 крава музара, 1000 коза, 300 коња и кобила у својој рђељи. У кући је имао преко 900 душа, које мушкиња које женскиња, а држао је увек и око 50 најемника који су му радили, а некад га и оружјем бранили као војници.

Стеванова је кућа била код *Бијелих Вода*, у планини Тари.

Једну је једину тугу имао на срцу овај богат човек, а то је било, што му се нису држала мушка деца. Једном му каже некакав старац путник да одмах, чим би му се родило које мушко дете, начини какву задужбину: чесму, мост, или цркву, па сваку ту задужбину да назове по имену сина својега. На такав начин, постале су три чесме: *Милошевца*, *Секулић*, и *Митроваца*, по три сина Стевана Ковића: по *Милошу*, *Секули*, и *Митру*.

О свом крсном имену, а и иначе, Стеван је лепо частно госте своје: служио им је вино из сребрних чаша. У таким приликама имао је обичај говорити: „Док ми се шарени пушка *шара*, докле год блеји овца *гара*, и док се зелени планина *Тара*, Ковић се не боји цара“.

Ово, најпосле, дочује и сам цар, па пошаље свога делибашу с 300 делија, да му доведу тога мрва који се ни цара не боји.

Делије дођу. Застану Стеванову чељад да купе сено: било је преко 200 купилаца. Навуче се облак. Бојати се било кише. Делибаша, видећи толико богаство и толике раднике, заште вилу да помогне уграбити сено од кише. Виле се набаве, и делије навале и сено све уласте.

У вече кажу Ковићу царску заповест. Он делије лепо угости, и још да сваком по рубију, а делибаша 10; натовари 50 коња сира, масла и скорупа, и на 20 других понесе првиха пиће, и оде цару.

— Ти ли си онај, упита га цар: — што се не бојиш мене, док ти је некаква пушка *шара*, овца *гара*, и планина Тара? Како си смео тако говорити?

— Дајем Богу Божје, одговори смерно Ковић: — дајем цару

царево; туђе не дирам, своје браним, радим на имам, па опет се никога не бојим!

Цар се осмене, и рекне:

— Ниси ништа крив! Ишти што хоћеш да ти дам: новаца, земља, господства?

— На свему ти томе хвала, честити царе; него ми дај неколико раоника и справу на коју се раоник насађује, да се може орати брдовита земља.

Цар заповеди да му се сви коњи натоваре раоникима и ралицама, и тако се Стеван врати кући весео.

После тога не прође дуго време, а Стеван опази у својим зиратним земљама да избија *проклета трепетликова гора*.¹ То га преплаши. Учини му се да то слуги на зло. Мало доцније, одлете му некуд преко 300 домаћих гусака. Стеван рекне, да ће његова кућа остати пушта. Гуске му слете у Дрину, па Дрином оду чак у Саву, и пређу у Срем, и стане се код некакве „Старе Шуме“.

За гускама се, доцније, одсели и Стеван, и настани у Срему; само се прича, да је остало негде код *Бијелих Вода* законано његово велико благо.

Могле би се, даље, поменути и неки од оних, које се узимљу као доказ да су они горшитасти бистрији од своје браће добоземца, Шумадијана. Ми смо већ помињали ту особину њихову, а овде ћемо, за осветљење њено, испричати оно што смо слушали од људи очевидаца.

Кад је године 1842 Миљцо ухватио Мићића, у Златибору, везао га и потерао у Ужице, сретне га сељак један, чини ми се из Шљивовице, и, видевши Мићића везана, приђе к Миљцу и замоли да му допусти опростити се с „господаром“. Миљцо му допусти. Сељак обисне око везаних ногу Мићићевих па писне: „*Куд нам одлазиш, огријало сунце наше? На ком остављаш ови јадни народ? Куда ће несретна сиротима ова без твоје руке, без твоје бесједе, господару наш! Ком да се пожали, коме ли да*

¹ Јасика због дугих петелака на ливњу трепери увек. У народу се то сматра као проклето дрво што никад не мирује. Кажу да је јасика одала Христа сатони па за то је је Бог проклео.

каже јаде своје од сада?“ Говорећи ово, сељак се гушио плачем. И Мићићу су потекле неколике сузе, али ништа није проговорио.

Миљцо се побоји од какве реакције у сажих својих момака, па крене спроводе, да се тај јаук прекине. Мићића поведу даље, а исти сељак сада приступи к Миљцу, спусти глас, наметне једним оком, и проговори: „*Води крвника прео бијела свијета, да сване овом јадном народу; не пуштај га више међу нас, да си по Богу отац! већ прошишта и мајчино млијско од његова зулума!*...“

Миљцо ободне коња, и оде за спроводе, чудећи се овом нечувеном дволичју. А сељак, одмичући даље к Златибору, говораше сам у себи: „*Опростио сам се с господаром; а и овога сам покадио, дако ми не учини никака зла!*...“

Ево још једног случаја:

Неки *Божо Кулић*, који се у свом веку ваљда тек два пута свега и причестио, дође једном рачанском игуману, и рекне:

— Господине, духовниче! ја бих се причестио, ама сам се нешто огријешно — *куснуо сам из лонца, из кога се прелева*. — Ако ми хоћеш духовати и причестити ме, даћу манастиру ждренца, што га у наше нејма!

— А зар се баш прелева, Божо? — упита игуман, смешећи се на тако красан прилог, и бројећи живље своје бројанице.

— Прелева, Бога ми, духовниче, на све стране.

— И ти баш кусну?

— Куснух, оче духовниче!

Игуман поћути малко, па најпосле рекне:

— Кад није било пола лонца, него се прелевало, хајде причестићу те, што му драго; и тако се ниси причестио има, бој се, двадесет година?

Божо веже ждренца у манастирски хар, причести се, па, почашћен, оде весео кући.

Сутра дан ето манастирског слуге који чува на Барама манастирску стоку. Он каже, да им нема из ергеле најбољег ждренца. Игуман седне писати писмо, да се пази на оној страни у Босни, куда је мислио да је лонци одвео ждренца. Слуга, међу тим, оде

у хар, да види јахаће манастирске коње, а кад тамо, а њихов ждребац везан за јасле. Истрчи без душе игуману, и повиче:

— Господине! еве нашега ждријенца у хару!

— Кака ждријенца? одсече се изненађен игуман: — кад је то мени писао Божо за причешће.

— Какав ојађени Божо? Ово је наш ждријебац.“ Игуман не може да верује, него пунсте ждренца, а кљусе правце на Баре, у манастирску ергеду!

— Право има Божо, прошаће игуман: — баш се прељева, кад ја остарих овдје на својега кљусета не познајем“.....

Божи је била сласт да изигра игумана за начело: *може се кунути из преаума лонца макар да је и туђ*, за то му је и начинио таку шалу.

Има и један народни епиграм на Божу који је био изишао на тако немио глас са својих дугачких ноката:

„Пропиштало пиле у љусци:

„Ја не смјем тамо ижљести,

„Божо ће ме Кулић изјести!“

Ми ћемо још једном имати прилику да поменемо име овога *Боже*.

И. УПРАВНА ПОДЕЛА

У старије време, округ ужички није био велики као сад што је. Он је имао само две кнежевине: Кнежину *Рујно*¹, и Кнежину *Црну Гору*. *Црна је Гора* била од прилике то што је данас *срез црногорски*, а *Рујно* је имало 62 села око Ужица, и то, од прилике у овом простору: из *Карана*, од *Бијеле Цркве* идући преко *Јелове Горе*, посред *Поникава* на *Шарган*, поред *Бара* манастира *Раче*, са *Шаргана* (између *Кремани* и *Семегњева*) посред *Златибора*, преко *Муртенице*, изнад *Бијеле Ријеке*, у врх планине *Градца*, на између реке *Грабовице* и манастира *Клисура* у *Малу Моравицу* испод *Ариља*, а одатле у *Пожегу*, из *Пожеге*

¹ О овом случају разбироа је и пок. *Вук Караџић*. Глед. *Писмо његово у Архиву Срп. Уч. Друштва*, бр. 929.

² *Вук* пише *Рујно* у јединици, али се тамо више говори *Рујна* (мн. сред. рода). Ми смо узели онако како је писао *Вук*.

реком *Лужницом*, у *Каран* и *Бијелој Цркви*. Сад што је унутра у овом опшестареном кругу, веле тамошњи стари људи, то је права кнежевина *Рујно*, и људи из тих села зову се *Рујанци*.

Данашњи *срез рачански* био је део сокошке нахије, као што се у народу зове и данас; *срез моравички*, или *Стари Влах*¹, припадао је нахији сјеничкој; *Пожега* је ваљда некад била главно место садашњем чачанском округу, а неколика села пожешка, између *Мораве* и *Маљена*, припадала су нахији рудничкој.

Још у почетку борбе против Турака, године 1805 главни старешина над нахијом ужичком био је *Милан Обреновић* који је седео у *Брусници*.

За прво време Кнеза *Милошеве* владе, видимо у Ужицу неки магистрат, и у њему кнезове: *Атанаска Марића* ужичкога, и *Мићу Арсеновића*, сокоскога кнеза, и кнеза чаршijsкога *Петра Стојановића*. У округу пак, најглавнији и Турцима најстрашнији био је *Јован Мићкић*, који је седео некад у *Чајетини* а некад у *Ариљу*, и, најпосле, у Ужицу.

Срез рујански, укинут је 1855 године, а место њега је никао *срез ариљски*; *Пожега* је одвојена од нахије чачанске, и тако се не у један мах, него кроз више година, округ ужички заокружио овако какав је сад, и поделио на шест срезова, и то: *пожешки*, са столицом у *Пожези*: *моравички*, са столицом у *Ивањици* (у овај су срез ушла она села која су пре била под *Сеницом*); *ариљски*, са столицом у *Ариљу* (ово је један део кнежевине *Рујна*); *срез златиборски* са столицом у *Чајетини* (ово је други део кнежевине *Рујна*); *срез рачански*, са столицом у *Бајиној Башти*. Ово је део сокошке нахије, који је дошао под Ужице; и *срез црногорски*, са столицом у *Косјеруљу*, под *Црнокосом*. Само је ово стари срез који је претрпео нај-

¹ У Србији ово су границе Староме Влаху почињући од *Дрине*: *Звјезда*, *Чемеришта*, *Тара*, *Сјекулић*, *Вјела Вода*, *Милошевац*, *Збориште*, *Шарган*, *Виогор*, *Златибор*, *Муртеница*, *Мучав*, *Градина*, и *Чемерном*, на на *Голију* преко границе. Управо: некадашњи саркадилук *нововарошки* јесте *Стари Влах*.

мање измене. Њему су дата она рујанска села која су одовуд Ужица.

За црквене послове, округ ужички има проту, који седи у Ужицу, и два намесника: у Ивањици, и у Субјелу, који се сви односе непосредно јепархјској консисторији, и архијереју, у Карановцу

Ј Н О В Е Т Е К О В И Н Е

У овако сирсманном крају није се ни надати, каквим већим грађевинама. Свакојако у не мале тековине ваља рачунати путове, који су овај кривевити округ испросецили уздуж и попречно. Тако је, прво, пут од Ужица на Пожегу; пут преко Мораве к Чачку. Ово је сада пут колекси, а док он није био просечен, коло се није могло докотрљати у Ужице.

Пут од Ужица к Ваљеву; и ово је једна значајна тековина, и ако се не може много хвалити на линија које се тај пут држи, нити његова уметничка удешеност.

Пут од Пожеге уз Моравицу на Ивањицу к Јавору. Ово је један од важних путова, јер многи наши производи том линијом налазе извоз свој преко границе у Турску, особито ракија, а за војне цели важност је овога пута ван сваке сумње.

Пут од Ужица преко Забучја на Златибор. Ово је линија мучна, скупа, и веома каменита. Ипак је пут просечен тако да се на Златибор може већ изаћи с колима.

Пут од Ужица на Кремна к Мокрој Гори. Овај је пут просечен само до села Кремана; преко Шаргана, до Мокре Горе, остаје још да се просече. Колико је год добитак што је 6 сата просечен, те се могу кола гонити куда пре нису лако могли ни товарни коњи проћи, толико је желети да се и преко Шаргана, ове вековечне сметње, просече и начини пут, какав треба те да се, због тога, не одбијају од Србије толики путници и еспани, којима би најбрже и најкорисније било туда улазити у кнежевину.

Пут од Ужица на Бајину Башту, и, даље, низ Дрину, до подринског округа. Сви су ови путеви, због брдовитости земље, далеко изостали иза лених путова мачванских или пожаревачких,

али су свакојако, за овај крај, где се пре једва на коњу могло пролазити, данас велики добитак, пошто се њима може путовати и на колима.

Још је просечен пут од Пожеге левом обалом Мораве преко Плоче до манастира Благовештења; а просеца се и од Пожеге преко Смишља новрх Добриње ка Горњем Милановцу.

Осем путова, има грађевина, које такође вреди поменути; то су: среска кућа у Пожези, нова, лепа и пространа зграда; нова среска кућа у Бајиној Башти, такође лепа и пространа грађевина; нова среска кућа у Косјерићу, која је тек довршена. У Ужицу је лепа зграда суда и начелништва, нова и удобна грађевина.

Даље, иду цркве: у Добрињи, задужбина Кнеза Милоша; у Мачкату, трудба народа; у Миланци, задужбина пок. Владике Јањића, у Рогачици, и у Годовику, трудба народа, а тако и у Пожези.

Сад долазе неколике школске зграде од којих, по скупоцености и пространству, прво место заузима школа у Мачкату, па онда школа у Добрињи, онет задужбина кнезова: Милоша и Михаила; школа у Рогачици; у Биосци; на Мокрој Гори; у Доброселици; у Бијелој Ријеци; у Миланци и, особито, у Ковиљу; у Бајиној Башти; у Сјечној Ријеци, и у Карану.

¹ Глед. моја *Путничка Писма*, стр. 57.

6910